

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

**СУЧАСНА УКРАЇНА В
ГЛОБАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ:
стратегічні орієнтири економічного
розвитку**

Монографія

Дніпропетровськ

2015

УДК 339.9

ББК 65.52

С 91

Рецензенти:

Макаренко М.І., доктор економічних наук, професор

Єлісєєва О.К., доктор економічних наук, професор

Довгаль О.А., доктор економічних наук, професор

Монографію видано за рахунок коштів авторів

Рекомендовано до друку Вченою радою

Дніпропетровського національного

університету імені Олеся Гончара

Протокол № 13 від 30 червня 2015 р.

Сучасна Україна в глобальному середовищі: стратегічні орієнтири економічного розвитку: монографія.

Автори: Стукало Н., Мешко Н., Тимошенко Л., Литвин М., Сардак С., Апалькова В., Безгіна О., Більська О., Білик Р., Гудим К., Гладченко А., Дзяд О., Дон О., Джур О., Жиліна К., Карплюк К., Краснікова Н., Колосов А., Крупський О., Кучеренко С., Михайленко О., Полішко Г., Пащенко О., Приварнікова І., Присвітла О., Реліна І., Сімахова А., Сливенко В., Сливенко О., Смерічевський С., Ставицька А., Стукало Н., Стеблянка І., Томарева-Патлахова В., Фалько Є., Федотова Т., Чеховська М., Циганов С., Штанько О., Щитов Д. – Дніпропетровськ: Інновація, 2015. – 510 с.

ISBN 978-966-8678-74-1

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. СУЧАСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ...	8
<i>Стукало Н.В., Полішко Г.Г.</i>	
1.1 Концепт національного брендингу.....	9
<i>Краснікова Н.О.</i>	
1.2 Особливості формування стратегій розвитку країн з перехідною економікою: проміжні результати.....	16
<i>Литвин М.В.</i>	
1.3 Забезпечення сталого розвитку країн світу в посткризових умовах.....	31
<i>Михайленко О.Г.</i>	
1.4 Регулювання міжнародної торгівлі сільськогосподарською продукцією у контексті цілей сталого розвитку.....	52
<i>Дзяд О.В.</i>	
1.5 Режим торгівлі сільськогосподарською продукцією у регіональних торговельних угодах ЄС.....	68
<i>Пащенко О.В.</i>	
1.6 Інвестиційна активність країн в контексті міжнародної регіональної інтеграції.....	84
<i>Жиліна К.В.</i>	
1.7 Сучасний стан ринку недержавного пенсійного забезпечення країн світу... <i>Штанько О.Д.</i>	101
1.8 Парадокс фінансової глобалізації.....	109
<i>Реліна І.Є.</i>	
1.9 Світовий досвід регулювання міжнародної міграції кваліфікованих кадрів.....	118
<i>Гладченко А.Ю.</i>	
1.10 Імперативи економічної рівноваги національної моделі розвитку України в сучасних умовах.....	131
<i>Томарева-Патлахова В.В.</i>	
1.11 Трансформаційні процеси економічного розвитку регіонів.....	147
РОЗДІЛ 2. СТРАТЕГІЇ ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА КОРПОРАТИВНИЙ АСПЕКТИ.....	162
<i>Мешко Н.П.</i>	
2.1 Концепція високотехнологічного розвитку економіки.....	163
<i>Циганов С.А., Білик Р.С.</i>	
2.2 Інноваційні стратегії розвитку України в умовах фінансової глобалізації....	177
<i>Приварнікова І.Ю.</i>	
2.3 Екологічний захист та ресурсозбереження: стратегічні орієнтири розвитку підприємств.....	192

Фалько Є.А.	
2.4 Інформатизація туристичного бізнесу в Україні: реалії та перспективи.....	210
Гудим К.М.	
2.5 Систематизація та аналіз моделей поведінки ТНК при входженні на національні аграрні ринки.....	227
Сливенко В.А., Сливенко О.В.	
2.6 Розвиток інноваційної інфраструктури регіонів: взаємодія влади – бізнесу – науки. Пріоритети інноваційного розвитку на регіональному рівні.....	238
Колосов А.	
2.7 Адаптивне економічне управління – стратегічний вибір розвитку менеджменту підприємств.....	248
Кучеренко С.	
2.8 Напрямки підвищення інвестиційної привабливості підприємств України..	263
Смерічевський С., Безгіна О.	
2.9 Підходи до підвищення енергоефективності вугледобувного підприємства	276
Чеховська М.	
2.10 Вплив процесів глобалізації на подальший розвиток підприємств залізничного транспорту.....	288
Карлюк К.В.	
2.11 Проблеми промислового туризму на території України: сучасний стан та перспективи.....	297
РОЗДІЛ 3. АДАПТАЦІЯ УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІМПЕРАТИВУ СОЦІАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	308
Тимошенко Л.М.	
3.1 Оцінка економічних результатів і деструкцій у забезпеченні соціальності в нестабільній економіці.....	309
Більська О.В.	
3.2 Соціальне інновування в стратегії управління соціально-економічним розвитком.....	319
Сімахова А.О.	
3.3 Концепт управління соціальним розвитком із задіянням інноваційно-інвестиційного потенціалу економіки.....	324
РОЗДІЛ 4. ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ	331
Сардак С.Е., Ставицька А.В.	
4.1 Пріоритетні напрями та важелі розкриття соціально-економічного потенціалу держави в умовах глобалізації.....	332
Дон О.Д.	
4.2 Трудовий потенціал як ключовий фактор соціально-економічного розвитку	346
Стеблянка І.О.	
4.3 Концептуальні основи соціального інвестування в нестабільному	

ринковому середовищі.....	357
Федотова Т.А.	
4.4 Соціально-економічний розвиток продуктивної зайнятості населення на ринку праці.....	366
РОЗДІЛ 5. РОЗВИТОК СФЕРИ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ – ОРІЄНТАЦІЯ НА СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ.....	379
Мешко Н.П.	
5.1 Міжнародний ринок послуг: тенденції та перспективні напрями для України.....	380
Щитов Д.М.	
5.2 Розвиток експортного потенціалу України у сфері високотехнологічних послуг в умовах євроінтеграції.....	393
Джур О.Є.	
5.3 Реалії та перспективи розвитку сучасних підприємств космічної галузі.....	413
Апалькова В.В.	
5.4 Перспективи розвитку цифрової економіки в Україні.....	432
Присвітла О.В.	
5.5 Міжнародне економічне співробітництво у науково-технологічній сфері – перспективи освітніх послуг.....	449
Крупський О.П.	
5.6 Підходи до формування освітніх послуг в Україні з урахуванням запитів глобального суспільства.....	462
Стукало Н.В., Жиліна К.В.	
Компаративний аналіз підходів до регулювання розвитку онлайн освіти.....	475
Стукало Н.В., Пащенко О.В.	
Сучасні тренди глобального ринку онлайн освіти.....	490

ПІСЛЯМОВА

ВСТУП

Розпочати роботу над даною монографією виявилось досить складним завданням, оскільки зовсім непросто сказати про стратегічні орієнтири економічного розвитку України в сучасному глобальному середовищі, об'єднавши думки 39 науковців усього на двох сторінках тексту. Тому дозвольте почати з того, що лежить на поверхні – з обкладинки.

Для оформлення обкладинки даної монографії не випадково були використані елементи однієї з останніх картин Ван Гога «Ворони у пшеничному полі», написаної у 1890 році. На наш погляд, ця картина якнайкраще передає сучасну ситуацію в Україні – золотаве пшеничне поле й безкрає синє небо, три дороги, що розходяться у різні боки, чорні ворони, що кружляють над полем ... Усе в цій картині – кольори, перспектива, видимість перевернутого простору – наштовхує на проведення аналогій і співставлень із реаліями та сьогоденням України.

Вперше ми з колегами побачили цю картину у Музеї Ван Гога у 1998 році в Амстердамі під час стажування в Університеті Амстердама. Ще тоді картина привернула нашу увагу своїми кольорами та нагадувала нам національний прапор; здавалося, що одна з трьох доріг (саме та, яку ми обрали) – це дорога у світле майбутнє, яке от-от визирне з-за обрїю, а чорні ворони от-от вилетять з поля зору. Власне, так воно і вийшло, оскільки за результатами проекту з Університетом Амстердама в Дніпропетровському національному університеті було відкрито ряд нових перспективних спеціальностей «Міжнародні економічні відносини», «Міжнародна економіка», «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності» та, як наслідок, створено наш факультет міжнародної економіки, який постійно розвивається та зростає.

Минуло майже 17 років, і ми згадали про цю картину, коли обговорювали результати Міжнародної науково-практичної конференції «Стратегії економічного розвитку країн в умовах глобалізації», що була організована та проведена нашим колективом навесні 2015 року й зібрала понад 100 учасників із 44 вищих навчальних закладів та організацій з України та інших країн світу – Німеччини, Латвії, США, Бельгії, Угорщини, Словаччини, Великої Британії, Грузії. Конференція об'єднала багатьох науковців і практиків з метою знайти шляхи виходу із ситуації, що склалася. До нас активно долучилися експерти Організації з безпеки та співробітництва у Європі, які в рамках конференції проводили окрему секцію «Що після вугілля? Перехід від сировинно-залежної до сучасної сталої економіки». У ході дискусії всі експерти визнали, що ситуація є надскладною, й над Україною нависли надзвичайні загрози та ризики не тільки політичного, але й фінансового, соціально-економічного характеру, разом з тим, усі підкреслювали, що Україна має величезний потенціал й треба просто обрати вірну дорогу ...

Але як це зробити? Як не помилитися? Зрозуміло, що місце та роль України у сучасному світі не є однозначними, оскільки останніми роками внутрішні політичні та економічні проблеми підсилюються тим фактом, що наша країна стала місцем з'ясування відносин між глобальними гравцями. Отже, стратегічні орієнтири

економічного розвитку України формуються під впливом потужних глобальних політичних і фінансово-економічних імперативів, а також внутрішніх загроз і конфліктів. На наш погляд, в таких умовах основними детермінантами економічного зростання повинні стати забезпечення сталого розвитку, інвестиційна активність держави, ефективне регулювання міграції кваліфікованих кадрів і міжнародної торгівлі сільськогосподарською продукцією, формування національного бренду. З іншого боку, у корпоративному сегменті на перший план виходять стратегії, що передбачають високотехнологічність розвитку, а також енергоефективність, інновативність й інформатизацію бізнесу. Перспективним є розвиток високотехнологічних підприємств, зокрема підприємств космічної галузі, а також ринку послуг і його орієнтація на міжнародні ринки, зокрема науково-технічної сфери, цифрової економіки, освітніх послуг. Разом з тим, важливими стратегічними орієнтирами залишаються соціалізація державного управління та формування соціально-економічного потенціалу держави.

Як наслідок численних дискусій, дана монографія об'єднала зусилля науковців факультету міжнародної економіки Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара та учасників Міжнародної науково-практичної конференції «Стратегії економічного розвитку країн в умовах глобалізації» у процесі пошуку й визначення стратегічних орієнтирів економічного розвитку України в глобальному середовищі й обрання своєї вірної дороги. На відміну від Ван Гога, усі дороги якого ведуть у нікуди, ми віримо, що спроможні обрати ту саму – нашу дорогу у світле й заможне майбутнє, й усі наші зусилля не будуть марними.

Ми відкриті до подальшого обговорення питань, які визначені в даній монографії, та прагнемо зробити свій внесок у пошук шляхів виходу із ситуації, що склалася в Україні!

З повагою,

Наталія Стукало

РОЗДІЛ 1.

СУЧАСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ

ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

1.1 КОНЦЕПТ НАЦІОНАЛЬНОГО БРЕНДИНГУ

Глобальне середовище за своєю природою характеризується високим ступенем конкуренції між усіма суб'єктами міжнародних економічних відносин, у тому числі національних економік й держав в цілому. Конкурентна боротьба відбувається за усіма напрямками: за сфери впливу у світовій економіці, міжнародних економічних і фінансових організаціях, за ринки збуту, за унікальні та традиційні ресурси, необхідні для забезпечення повноцінного розвитку (природні ресурси, трудові ресурси, фінансовий капітал, інвестиції, технології тощо), а рівень конкурентоспроможності визначається здатністю ефективно використовувати залучені ресурси та наявністю унікальних ресурсів, що в сукупності формують конкурентну позицію країни. В таких умовах актуалізуються питання не тільки формування конкурентних переваг і позитивного іміджу країн світу, але й внеску кожної держави в активи глобальної економічної системи та визначення, а отже національного брендингу.

Проблеми національного брендингу є малодослідженими в Україні, але, зважаючи на іноземний досвід та нагальну потребу формування державної стратегії та моделі побудови бренду України, сьогодні потребують дослідницької уваги.

Концепт національного брендингу тісно корелює з поняттям маркетингу території. Під маркетингом території розуміється система стратегічних взаємовідносин між різними суб'єктами, де основною метою осіб та органів, які приймають рішення про розвиток території (наприклад, органів влади), є підвищення задоволеності кінцевих і проміжних споживачів, що формує лояльність всередині всього ланцюжка взаємовідносин¹. З одного боку, маркетинг територій є формою глобального маркетингу, а з іншого включає в себе та тісно корелює з усіма сферами маркетингу, зокрема соціальним, некомерційним маркетингом, маркетингом послуг тощо. Підвидами маркетингу територій є маркетинг міст, регіонів та країн, що схематично представлено на рис. 1.

Очевидним є факт, що маркетинг територій є багатоаспектним поняттям і включає в себе як економічну, так і політичну, соціальну, екологічну, технологічну та інші складові. Цим зумовлені полідисциплінарні поради забезпечення маркетингу територій через ефективне використання геофізичних, фінансово-промислових, інтелектуальних, технологічних ресурсів.

Дані питання розглядалися у роботах Ф. Котлера, М. Портера, С. Анхольта, К. Дінні, М. Каваратсіса, Е. Поттера, Д. Хайдера, К. Рейна, К. Асплунда, А. Панкрухіна, Д. Визгалова. Так, на думку Котлера маркетинг місць – це діяльність, яка

¹ Шолудченко С. В. Формування національного туристичного бренду України на ринку туристично-рекреаційних послуг [Електронний ресурс] / С. В. Шолудченко // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. - 2013. - № 1. - С. 65-69

здійснюється з метою створення, підтримки чи зміни відносин і/або поведінки, що стосуються конкретних місць.

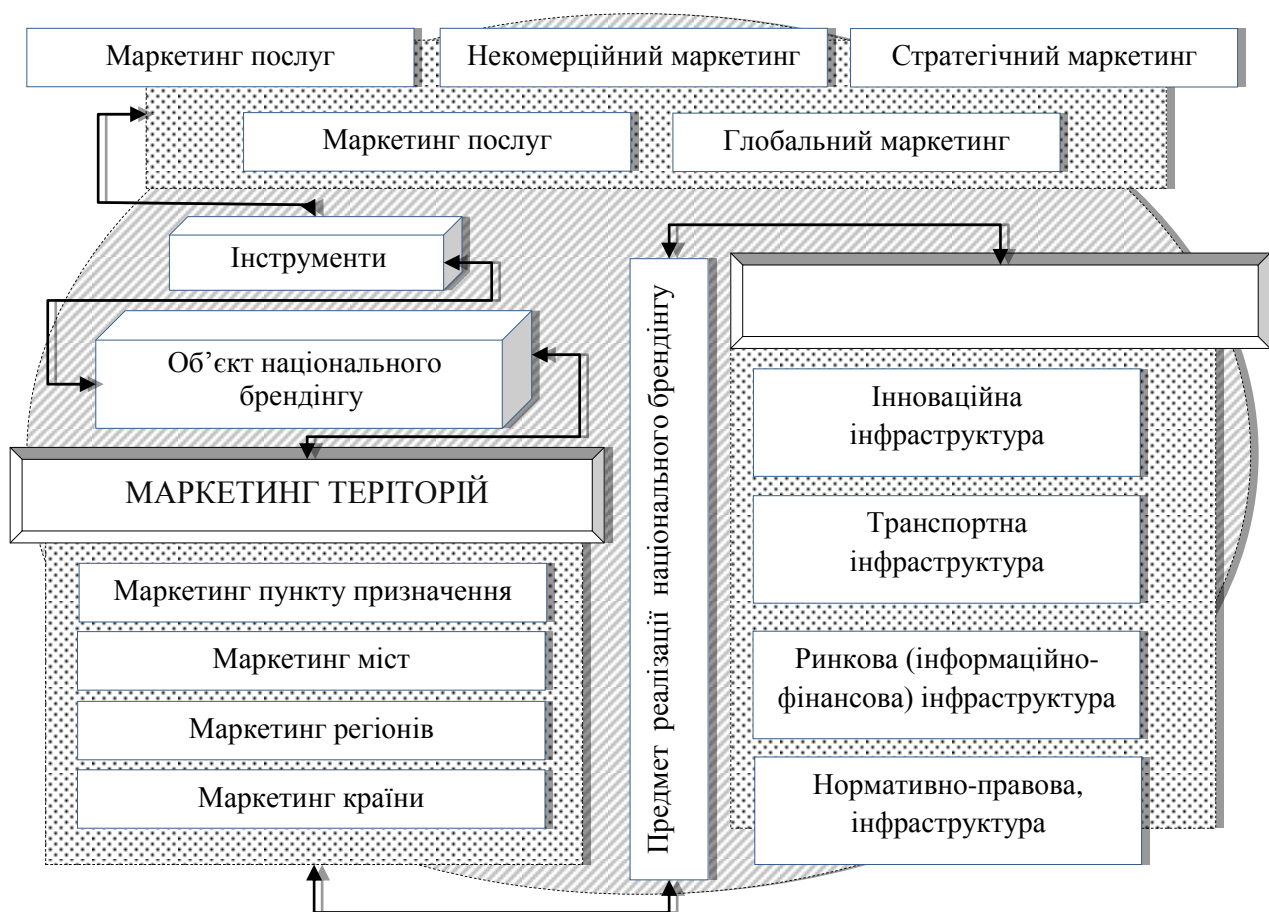

Рисунок 1 – Концептуалізація елементів бренд капіталу в контексті національного брендінгу

Джерело: складено автором.

Також він окреслює конкретні дії маркетингу місць в залежності від чотирьох аспектів бачення території: маркетинг житла, зон господарської забудови, місць відпочинку, інвестицій у земельну власність². Адаптуючи пропозиції Г. Ашворта і Х. Вугда³, маркетинг місцевостей можна визначити як процес застосування певних заходів, пов'язаних з попитом цільових аудиторій таким чином, щоб максимізувати ефективність соціального і економічного функціонування території, відповідно до поставлених цілей. Важливо зазначити, що територіальний маркетинг суттєво відрізняється від маркетингу традиційних споживчих товарів, адже місце

² Чала Ю. В. Формування національного бренду України в контексті інтеграції до світової економічної спільноти [Електронний ресурс] / Ю. В. Чала, Д. І. Кузнецова, О. О. Расторгуєва. // Економіка. Управління. Інновації. - 2011. - № 2. -

³ Фоменко О. Вербальні та візуальні маркери національної ідентичності в комерційних брендах (на матеріалі англійської мови) [Електронний ресурс] / О. Фоменко // Мовні і концептуальні картини світу. - 2013. - Вип. 46(4). - С. 201-214.

залишається нерухомим, багатограним та важко оцінюваним. Таким чином, маркетинговий підхід до різних територій складається з важливих взаємопов'язаних елементів, зокрема, інфраструктури, гостинності, культури, середовища, які важко контролювати зацікавленим особам та на які не можуть впливати маркетингологи. Основна теоретична база маркетингу територій, зокрема країн, складається з теорій маркетингу, брендингу, ключових положень державної економіки і менеджменту некомерційних організацій. У сучасному територіальному управлінні ключовим показником успіху має стати максимальне задоволення потреб жителів території у суспільних благах і послугах, створення більш привабливих, ніж на інших територіях, умов для проживання та розвитку діяльності комерційного та некомерційного характеру⁴.

Як ми зазначали вище, національний брендинг лежить в основі маркетингу місць та уособлює комплекс заходів, орієнтованих на підвищення (або підтримання) іміджу країни, привабливості для інших країн, їх господарюючих суб'єктів, інших соціальних інститутів і населення, престижу в міжнародних організаціях⁵. Отже, маркетинг країни та національний брендинг мають на меті формування, розвитку і просування позитивного іміджу певної країни.

У широкому сенсі, маркетинг країни необхідно розуміти як національну ідею, в межах якої бренд країни – її інтелектуальна власність – комплекс думок, відчуттів, асоціацій та уявлень, які виникають у людини у зв'язку із даною країною. Так, якщо маркетинг країни – це системне просування інтересів держави, то брендинг країни – це інтеграційна форма маркетингу. Бренд місця цінний не сам по собі, а лише в тій мірі, в якій він сприяє маркетингу країни в просуванні інтересів держави для вирішення конкретних завдань її розвитку⁶. В даному контексті надзвичайно актуальним є питання створення моделі брендингу України саме зараз, в період, коли Україна гучно заявила про себе на весь світ, проте остаточне уявлення про Україну у міжнародній спільноті ще не сформувалося й під впливом різних факторів є досить суперечливим. На нашу думку, брендинг України, а отже цілеспрямоване формування її позитивного іміджу на світовій арені, може мати доленосне значення для нашої держави.

З огляду хронології події, найперші в світі проекти з просування місць з'явилися задовго до того, як вперше були вжиті поняття «національний брендинг» та «маркетинг місць». Зокрема, в Європі перші приклади просування місць відносяться до середини XVIII століття, коли курортні спа-центри активно конкурували та боролися за прихильність клієнтів. Дещо згодом, наприкінці XVIII століття в США з'явилося поняття бустеризму (від англ. boost – підтримувати, рекламувати), що було пов'язано з рекламними кампаніями міст. Бустеризм був масовим захопленням міських активістів, яких сильно підтримували місцеві товаровиробники та

⁴ Колесницька Н. Національний брендинг і особливості його застосування країнами Центрально-Східної Європи [Електронний ресурс] / Н. Колесницька // *Studia politologica Ucraino-Polona*. - 2014. - Вип. 4. - С. 101-107.

⁵ Нагорняк Т. Л. Брендинг території як напрям політики глобального, національного та регіонального рівнів [Електронний ресурс] / Т. Л. Нагорняк // *Сучасне суспільство*. - 2014. - Вип. 2. - С. 106-121.

⁶ Дудченко Л. М. Українські аналоги ділових світових брендів у національній медіасистемі [Електронний ресурс] / Л. М. Дудченко // *Держава та регіони. Серія : Соціальні комунікації*. - 2014. - № 4. - С. 71-75.

землевласників в прагненні залучити в місто спочатку нових іммігрантів, а потім державні та приватні інвестиції. Фактично бустеризм став рушійною силою міського економічного розвитку. В середині ХХ століття, в повоєнний період, міста інших континентів також вступили в активну фазу конкурентної боротьби між собою і просування місць. Усе це призвело до трансформації локальних загально-ділових рухів у загальнодержавні моделі побудови національних брендів, а також хаотичні публікації та розробки стали підґрунтям формування парадигми національного брендингу. Ідея усвідомленого і системного просування місць була оформлена тільки у середині 1990-х років у вигляді гіпотетичної концепції Ф. Котлера «маркетинг місць». З початком ХХІ століття це поняття стало все частіше вживатися в парі з поняттям «бренд місця»⁷.

Формування концепту національного брендингу (рис. 2) базується на основі взаємодії академічних дисциплін та підходів до вивчення національної ідентичності та ефекту країни-походження у контексті економічної глобалізації, суперечливі ефекти якої складаються з гомогенізації ринків і в той же час підвищення почуття національної ідентичності.

Зазначені потоки знань, інтегровані з постулатами міжнародної економіки та міжнародних відносин, склали теоретико-методологічну базу для формування концепту національного брендингу та розробки практичних інструментів та механізмів його практичної реалізації.

Бренд країни – це складова маркетингу країни, яка являє собою сукупність характеристик (назва, термін, знак, символ, малюнок, слоган тощо), що об'єднують уявлення про країну, містять її ексклюзивні та позитивні характеристики й виділяють цю територію серед інших держав світу. Також деякі фахівці підкреслюють ціннісну складову бренду країни як внесоку певної нації в активи глобальної економіки – політичної системи⁸.

Варто відмітити, що при створенні національного бренду використовуються ті ж самі принципи, що й при брендингу товарів чи послуг, але у більш комплексному підході. Це обумовлено в тому числі й тим, що територіальні бренди мають прямий вплив на формування локальних брендів, пов'язаних з територією, та створюють важливі складові соціально-культурного середовища. Таким чином, брендинг території мусить стати невід'ємною складовою та стратегічним пріоритетом державної політики як на загальнодержавному, так і місцевому рівнях.

⁷ Визгалов Д.В. Брендинг города / Д. Визгалов. М.: Фонд «Институт экономики города», 2011. – 160 с.

⁸ Allen, G. (2007) Place Branding: New Tools for Economic Development, Design Management Review, Spring. – С. 60-68.

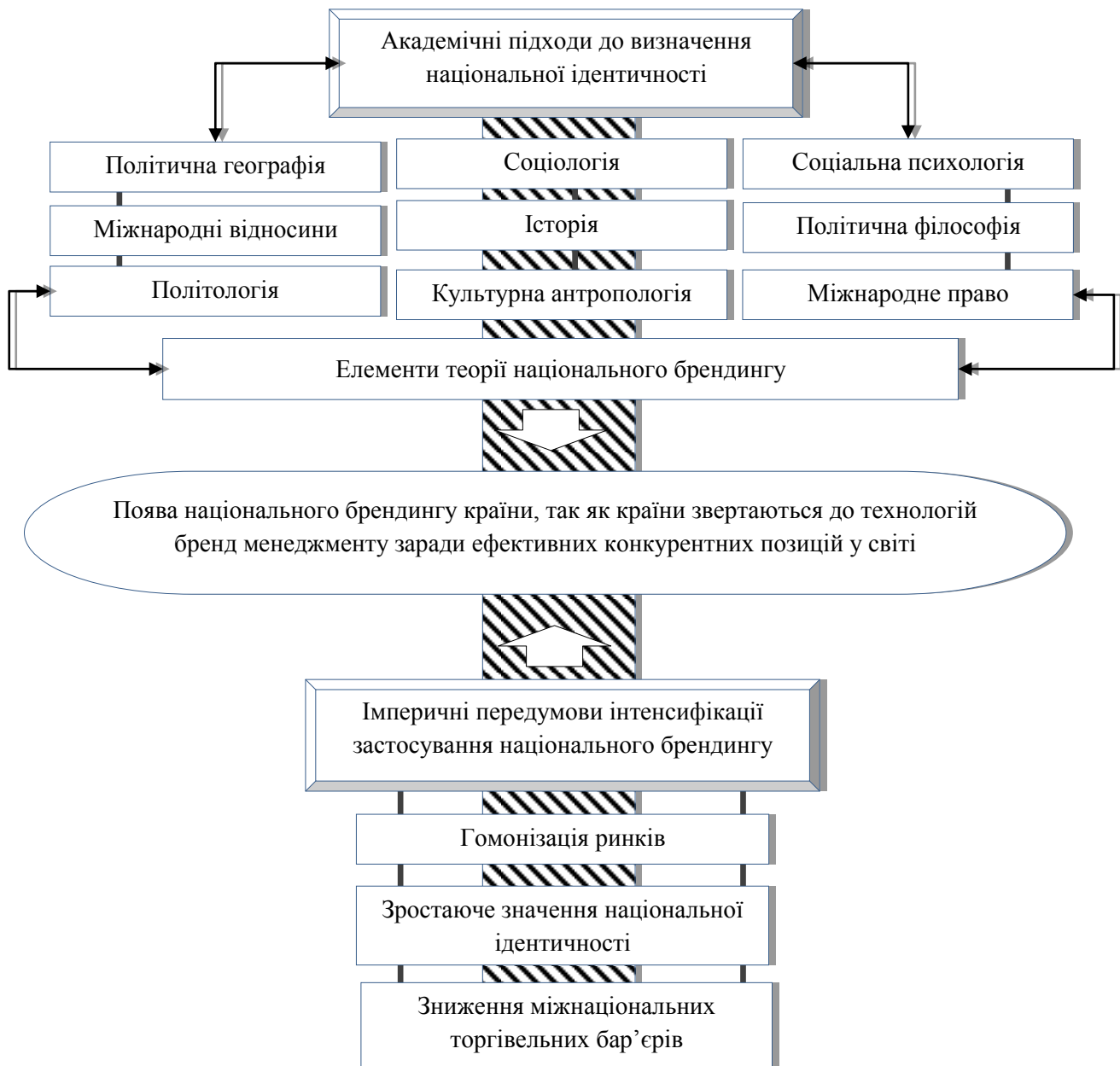

Рисунок 2 – Методологія формування концепції національного брендингу

Створення та існування бренду завжди пов'язується з наявністю не тільки елементів його ідентичності (цінностей, асоціацій, індивідуальності, переваг тощо), але і певних фізичних і функціональних характеристик бренду (атрибутів), що включають, символи, зокрема, торгову марку або логотип. Крім того, саме наявність символу бренду – спеціально оформленого знака – створює передумови для формування символічного бренд капіталу⁹.

⁹ Porter, Michael E. Competitive strategy: techniques for analyzing industries and competitors with a new introduction, New York: Free Press, 1980. – 432 с.

На думку Ж. Бодрійяра, символічний обмін стає основоположною універсалиєю або базовим атрибутом сучасного споживчого товариства¹⁰. Так, у сучасній економіці створюються, обертаються та споживаються символи, що, в свою чергу, визначає розвинення економіки символічного обміну.

З одного боку, бренд країни є символічним, але некомерційним, що наголошує на його нездатність мати ринкову вартість і, тим самим, володіти бренд капіталом. Проте, передача прав, наприклад, бренду міста компаніям, що виробляють сувеніри, може здійснюватися на умовах франчайзингу, а, отже, обчислюватися в грошових одиницях. Крім цього створення і просування бренду також вимагає певних витрат, які цілком можна розглядати як складові вартості бренду¹¹.

Дослідження підтверджують, що сьогодні могутній та скоординований національний бренд може забезпечити вагому конкурентну позицію. Зокрема, національний бренд виокремлює культурні особливості, які, згідно М. Портеру¹² стають базою успішного функціонування на міжнародній арені. Важливо відмітити, що метою національного брендингу є створення чіткої та унікальної ідеї, яка базуватиметься на емоційних якостях, що символізують певну територію серед цільових аудиторій та в різних контекстах. Отже, втілення концепції потребує організовану політичну, культурну, ділову та спортивну діяльність.

Розглядаючи детальніше категорійний апарат національного брендингу, варто припустити, що найближчим типом до цієї концепції в рамках маркетингової теорії є корпоративний брендинг¹³.

Рисунок 3 – «Бренд-контініум» – сфери застосування концепції

*Джерело: побудовано автором на основі*¹⁵

Так, межі брендингу значно збільшуються від простого застосування в рамках

¹⁰ Баровська А. Брендинг держави в контексті Євро2012: виклики та перспективи // Аналітична доповідь – К., НІСД, 2011. – С. 85.

¹¹ Маркетинг в отраслях и сферах деятельности: Учебник / Под ред. проф. В.А. Алексунина. – М: 2001. – 516 с.

¹² Обсяги експорту-імпорту товарів за регіонами України за I квартал 2013 року – Держстат України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/zd/oet/oet_u/oet0313_u.htm

¹³ Dinnie, K. (2008) Nation branding: Concepts, issues, practice. Oxford: Butterworth-Heinemann. – 399 с.

товарів та послуг, до використання основних положень в контексті місця, нації, або країни. У наступному малюнку 3 представлений «бренд-контініум», розроблений К. Дінні¹⁴ та відображаючий поступове розширення границь брендингу.

В той же час, Г. Ален¹⁵ пропонує наукове порівняння двох вищезазначених концепцій. При цьому автор відносить корпоративний брендинг до брендингу продуктів та послуг у рамках однієї корпоративної організації, тоді як національний брендинг визначається як брендинг, застосований до продуктів та послуг у рамках однієї політико-економічної ситуації. Загалом, принципи корпоративного брендингу можуть бути використані в контексті території, тоді як впровадження концепції може відрізнитися у певних аспектах, що представлені у табл. 1.

Таблиця 1 – Відмінності корпоративного та національного брендингу

Національний брендинг	Корпоративний брендинг
Багатокомпонентний товар / послуга	Однокомпонентний товар / послуга
Фрагментарні відносини між зацікавленими сторонами	Зв'язані відносини між зацікавленими сторонами
Висока організаційна складність	Низька організаційна складність
Експериментальність	Функціональність
Колективний підхід	Індивідуальний підхід
Конкуренція із суб-брендами	Відповідність із суб-брендами
Публічні та приватні стосунки	Приватна підприємницька діяльність
Явна участь держави	Відсутність явної участі держави
Послідовність атрибутів продукту залежить від сезону	Послідовність атрибутів продукту
Негнучкість пропонованих продуктів	Гнучкість пропонованих продуктів

Джерело: побудовано автором на основі⁷

Таким чином, спільні риси між концепціями можуть бути обумовлені за рахунок складності, багатовимірності та схожою кількістю зацікавлених сторін (стейкхолдерів), присутніх і в країнах, і в корпораціях. Тим не менш, різні зацікавлені сторони мають різну інтерпретацію бренду країни, що, як наслідок, зменшує вірогідність послідовності та комплексності, притаманної корпоративним брендам.

Інший аргумент щодо створення та існування бренд капіталу місця полягає у тому, що він додає цінність до вартості всіх товарів і послуг, які виробляються та споживаються на його території. Проте, основу цього складає емоційна складова бренду країни.

Так, бренди територій можуть бути досліджені фізично та віртуально, формуючи бренд враження країни, що складається з комбінації внутрішніх та зовнішніх середовищ, послуг, продуктів, психологічних та емоційних досвідів, вражень упродовж певного часового відрізка, манерних та сенсорних взаємодій.

¹⁴ Porter, Michael E. Competitive strategy: techniques for analyzing industries and competitors with a new introduction, New York: Free Press, 1980. – 432 с.

¹⁵ Ashworth G.J., and Voogd, H. (1990a), Selling The City, Belhaven, London.

За своєю природою, бренди місць – це комплексне явище стратегічних та тактичних ініціатив з боку різних рівнів зацікавлених осіб та за допомогою мультиканалів по комунікаціям, що розповсюджуються географічно, історично та культурно. Невід’ємною частиною проектування бренду території є менеджмент з боку зацікавлених осіб та участь держави як домінуючого стейкхолдера.

Отже, враховуючи закордонний досвід і теоретичні надбання економічної науки, слід зазначити, що концепт національного брендингу вимагає більш глибокого і ретельного вивчення й розробки механізмів та інструментів з його імплементації в Україні. Позитивний бренд держави є запорукою економічного зростання, сталого розвитку та глобальної конкурентоспроможності країни. Стратегічні орієнтири формування бренду країни повинні формуватися за участю місцевих та центральних органів управління, бути комплексними та розповсюджуватися на усі рівні та сфери, зокрема на соціальну, економічну, культурну, фінансову, побутову, політичну, ділову тощо. До того ж, ініціативи зацікавлених осіб щодо створення бренду повинні бути засновані на реальній ситуації та умовах в країні, попиту серед цільових аудиторій, історичних, культурних та географічних особливостях, а не тільки на символічному образі та бажаному позиціонуванні.

Краснікова Н.О.

1.2 ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЙ РОЗВИТКУ КРАЇН З ПЕРЕХІДНОЮ ЕКОНОМІКОЮ: ПРОМІЖНІ РЕЗУЛЬТАТИ

В широкому сенсі, перехідна економіка – це проміжний стан економіки під час соціально-економічних та політичних перетворень. У вузькому сенсі, як країни з перехідною економікою, розглядаються такі країни, які трансформують командно-адміністративну систему, створену раніше в ринкову: країни Центральної та Східної Європи та минулі радянські республіки. За принципом проведення ринкових перетворень, до перехідних економік можна віднести ще Китай та В’єтнам. Але метою процесу реформування тут була не відмова від командно-адміністративної системи, а лише її удосконалення за допомогою ринку¹⁶.

Особливостями перехідних економік є: співіснування економічних відносин обох систем (багатоукладність), відсутність цілісності, нестійкість, варіантність розвитку. Функціонування перехідних економік пов’язане зі спадкоємністю відтворювального процесу, що уповільнює можливість заміни існуючих економічних норм бажаними. Але розуміння незворотності еволюційного процесу, а також його основних тенденцій дозволяє прискорити розвиток шляхом здійснення програми реформ. При проведенні реформ різко зростає значення суб’єктивного фактору, від якого залежить правильність вибору напрямків та шляхів розвитку та їх практична реалізація.

¹⁶ Козик В.В., Панкова Л.А., Даниленко Н.Б. Міжнародні економічні відносини: Навч. посіб. – К.: Знання – Прес, 2000 – 277 с.

Під час перебудови своїх економічних систем різні країни використовують різні моделі системних реформ як у внутрішній, так і в зовнішній сферах. Успішність економічних перетворень у країнах з перехідною економікою залежить від стартових умов, часу початку трансформації (у країнах Центральної та Східної Європи – у 80-ті роки, у колишніх радянських республіках – у 90-ті), а також істотній різниці у інструментах, що використовувались в ході реформ. На думку економістів, що була розповсюджена у 90-ті роки, успішніше мають розвиватись країни з більшим ступенем лібералізації, демократизації та приватизації. З цього приводу тоді вважалось, що з усіх пострадянських країн країни Балтії мають значно кращі шанси для розвитку, а, наприклад, країни Середньої Азії взагалі не здатні бути в авангарді. У нульових роках, економісти активно порівнювали перспективи розвитку країн, що революційним шляхом намагались демократизувати власні економіки (Грузія, Україна), і ті, що не руйнували свій інституційний потенціал (Білорусь, Азербайджан, Казахстан, Туркменія). В нашому дослідженні увагу зосереджено на проміжних результатах трансформації в пострадянських країнах.

Встановлено, що існує стійка кореляція темпів економічного зростання з початковим рівнем ВВП на душу населення країни, тривалістю життя і рівнем освіти. В довгостроковій перспективі на економічне зростання впливають та формують його фізичну здатність географія та природні ресурси. При цьому, наявність природних ресурсів є лише необхідною, але інколи недостатньою умовою розвитку держави, що підтверджується більш ніж скромними темпами зростання економік з великими покладами нафти («ресурсне прокляття»). Релігія та походження правової системи теж впливають на економічне зростання: історично доведено, що краще розвиваються країни, що мають протестантську або конфуціанську релігію, а також англо-саксонську правову систему. Висока етнолінгвістична фракціоналізація при невисокому рівні доходу на душу населення стримує можливості економічного зростання¹⁷. Високий ступінь залежності економічного зростання від якості економічних інститутів призвів навіть до появи в економічних колах дискусії стосовно першочерговості інституційних або безпосередньо економічних трансформацій¹⁸.

Оскільки результируючим показником впливу всіх вищезазначених факторів на економічне зростання країн є ВВП, то на основі останніх даних пострадянські перехідні країни нами поділено на 3 групи: 1) країни, які ще не досягли доперехідного (1989 р.) рівня ВВП (Молдова, Грузія, Україна); 2) країни, які досягли більших успіхів, ніж перехідні країни Центральної Європи (Білорусь, Казахстан, Азербайджан, Узбекистан, Туркменістан, Вірменія); 3) країни з середніми результатами (Киргизія, Росія, Латвія, Литва, Естонія, Таджикистан) (рис. 4).

¹⁷ Sala-i-Martin, X. I Just Ran 2 Million Regressions // NBER Working Paper 6252.-November.-1997. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.nber.org/papers/w6252.pdf>

¹⁸ Полтерович В.М. Стратегии институциональных реформ // Экономика и математические методы, т.42, 2006, №1,3-18 - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://members.tripod.com/VM_Polterovich/StrategiesReformEMM1.pdf

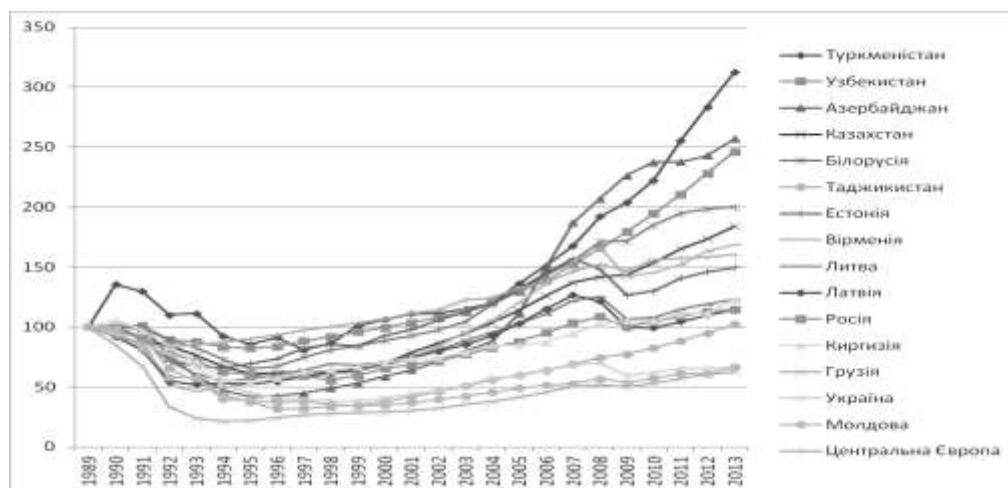

Рисунок 4 – Динаміка ВВП в країнах з перехідною економікою¹⁹, 1989 р. = 100 %

На думку учених, ключовим фактором падіння ВВП в перехідних економіках стала не неспроможність ринку, як бажаного стану перетворювального процесу, а неспроможність держави. Колапс державних інститутів і неспроможність уряду надавати традиційні суспільні блага – від охорони власності до забезпечення правопорядку – викликали падіння виробництва²⁰. Дерегулювання підривало інституційний потенціал, тому від нього було більше шкоди, аніж користі. Чим слабше економічні інститути країни, тим гостріше відчуються економічні коливання: відчутніші падіння та довші й повільніші періоди виходу з кризи. Зазначимо, що вищих показників на 2014 р. досягли країни, що не руйнували свій інституційний потенціал навіть за наявності певних проявів авторитаризму (Азербайджан, Білорусь, Узбекистан).

За динамікою чисельності населення пострадянські країни поділяються на ті, де вона збільшується – це країни з традиційно високою народжуваністю (Азербайджан, Туркменістан, Узбекистан, Киргизія); і ті країни, де населення зменшується (всі інші, крім Вірменії та Казахстану, де кількість населення практично незмінна). Між темпами зростання населення і темпами зростання ВВП на душу населення існує від’ємна кореляція: чим більше темпи зростання населення, тим складніше збільшувати ВВП на душу населення, оскільки обмежені інвестиції спрямовуються на створення робочих місць для тих, хто вступає у працездатний вік, а не на збільшення капіталоозброєності, з якою пов’язане збільшення продуктивності праці²¹. Але, незважаючи на зростання населення, середньоазійські країни демонструють збільшення показника ВВП на душу населення, хоча і не знаходяться в групі лідерів за проміжними результатами (Естонія – 18,8 тис. дол. США, Литва –

¹⁹ База даних світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org/indicator>

²⁰ Попов В. В. Шокотерапия против градуализма 15 лет спустя: почему динамика производства в странах с переходной экономикой была неодинаковой // Вопросы экономики. - 2006. - № 5. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://http-server.carleton.ca/~vpopov/documents/SHOCKvsTHER-Russ>

²¹ Попов В. В. Экономическое чудо переходного периода: как Узбекистану удалось то, что не удалось ни одной постсоветской экономике // Журнал НЭА. - 2014. - № 1(21). - С. 136-159. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://journal.econorus.org/pdf/NEA-21.pdf>

15,5 тис. дол. США, Латвія – 15,4 тис. дол. США, Росія – 14,6 тис. дол. США, Казахстан – 13,6 тис. дол. США) (див. табл. 1). Зауважимо, що з п'яти пострадянських країн до групи країн з високим рівнем доходу входять три країни ЄС (Естонія, Латвія та Литва), а також країни-експортери енергоресурсів.

Не всі пострадянські країни вкладаються в традиційні межі вашингтонського та поствашингтонського консенсусу, у відповідності до яких чим більше лібералізація та відкритість економіки, тим вищі темпи економічного зростання. Так, у Білорусі, Туркменістані та Узбекистані на підприємствах державного сектору створюється все ще більше половини ВВП, але за 24 роки перехідного періоду ці країни демонструють найвищі темпи зростання ВВП: Білорусь – 3,2 %, Туркменістан – 5,4 %, Узбекистан – 4,0 %. І навпаки, більш лібералізовані економіки України, Росії, Грузії і Молдови демонструють інколи навіть від'ємні показники зростання ВВП за той самий період: Україна – (-1,3 %), Росії – 0,7 %, Грузії – (-0,4) і Молдови – (-1,0 %) (табл. 2).

Глобалізація та координація економічної діяльності міжнародними інститутами (СОТ, МВФ та іншими) ведуть до уніфікації принципів реформування в різних країнах світу, але не сприяють зниженню диференціації в рівнях розвитку країн, а нав'язані, помилкові рішення призводять до стагнації цілих регіонів світу. Допомога розвитку найменш розвиненим країнам у межах програм ООН в поєднанні з лібералізацією торгівлі в цих країнах на рівні розвинених держав призводить не до покращення стану бідних країн, а до подальшого збільшення дистанції між бідними і багатими²². Для побудови ефективних стратегій розвитку країн з перехідною економікою першочергову роль відіграє промислова політика, яка теж повинна залежати від стадії економічного розвитку, на якій знаходиться економіка країни.

Таблиця 2 – Показники економічного розвитку пострадянських країн

№ (група)	Країна	ВВП на душу населення, дол. США, 2013 р.	Середньо річні темпи зростання ВВП, %, за період 1989-2013 рр.	Частка приватного сектору в ВВП, %	Рейтинг складності економіки ²³ ЄС, (1995 р.-2012 р.)	Частка високотехнологічного експорту у товарному експорті країни (2013 р.), %
1(1)	Молдова	2 239	-1,0	65	50/55	2
2(1)	Україна	3 900	-1,3	60	40/39	6
3(1)	Грузія	3 605	-0,4	75	25/75	2
4(2)	Білорусь	7 575	3,2	30	38/30	4
5(2)	Вірменія	3 505	3,1	75	нд	3
6(2)	Узбекистан	1 878	4,0	45	87/85	нд
7(2)	Азербайджан	7 812	5,0	75	70/99	13

²² Райнерт Э. С. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными / пер. с англ. Н. Автономовой; под ред. В. Автономова; Гос. ун-т – Высшая школа экономики. – М.: Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2011. – 384 с.

²³ The Atlas of Economic Complexity [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://atlas.cid.harvard.edu/explore/tree_map/export/rus/all/show/2012/

8(2)	Казахстан	13 610	3,0	65	57/68	37
9(2)	Туркменістан	7 987	5,4	25	104/117	нд
10(3)	Естонія	18 783	4,7	80	39/25	11
11(3)	Латвія	15 375	1,1	70	53/36	13
12(3)	Литва	15 538	1,3	75	46/34	10
13(3)	Росія	14 612	0,7	65	45/47	10
14(3)	Таджикистан	1 037	0,9	55	68/107	нд
15(3)	Киргизія	1 263	1,3	75	51/74	5

Розраховано за даними Світового Банку

Можливі два спрямування промислової політики: імпортозаміщення та експортна орієнтація. На практиці, в країнах, що досягли успіху на шляху реформування (Китай, В'єтнам), ці два напрямки поєднувались. Основними вимогами до успішної промислової політики є: 1) вона повинна бути експортоорієнтованою; 2) підтримувати варто тільки той експорт, що дає більшу зовнішню перевагу, яка виникає, коли суспільна віддача від вкладень у певний вид діяльності, більша за віддачу для конкретних фірм, що безпосередньо цією діяльністю займаються²⁴.

Виділяють 4 стадії економічного розвитку країни. На початковій стадії модернізації після довгого відставання країна практично починає промислове виробництво споживчих товарів, для чого повинна закуповувати за кордоном обладнання, активно позичати технології. На цій стадії раціональним є стимулювання імпорту інвестиційних товарів і обмеження імпорту кінцевих споживчих товарів. З огляду на існування двох типів інструментів промислової політики – селективних і універсальних – зрозуміло, що використання інструментів другого типу на цій стадії є не тільки не обґрунтованим, але і неможливим.

Зі зростанням вітчизняної сучасної промисловості все більша кількість галузей потребує захисту, а захищені підприємства особливо в маленьких за розміром країнах стикаються з вузькістю внутрішнього ринку. Ефективність захисту зменшується і починає стримувати підвищення ефективності національного виробництва і наближення вітчизняних товарів до міжнародних стандартів. Друга стадія – ініціація експортоорієнтованого зростання, яка відбувається при одночасному зниженні захисту від імпорту. Підтримуються вже не всі національні галузі промисловості, а тільки ті, що виходять на зовнішні ринки. В процесі виходу, вітчизняні підприємства повинні застосовувати нові технології та методи управління. Позитивний зовнішній ефект від накопичених експортерами знань та технологій відчувають навіть виробники тих товарів, що не спрямовані на зовнішні ринки. На цій стадії використовуються як селективні, так і універсальні інструменти стимулювання експорту та обмеження імпорту. Для третьої стадії – стимулювання прискореного розвитку – є характерним зменшення прямого впливу держави в економіку, заміщення селективних інструментів універсальними, поступове зниження бар'єрів на шляху імпорту та експорту, стимулювання інвестицій. На четвертій стадії – розвиненого ринку – практично відбувається відмова від активної промислової політики та селективних інструментів. Уряди розвинених країн

²⁴ Попов В.В. Стратегии экономического развития.-М.: Изд. Дом Высшей школы экономики, 2011.- 336с.-С.173-220.

використовують принцип «контрциклічності», коли втручання держави збільшується тільки в періоди її падіння.

Перехід від однієї стадії до іншої здійснюється досить складно і вимагає політичної та економічної волі держави. Просто призначити мита в якості захисту національних виробників від іноземної конкуренції споживчих товарів на першій стадії, але складно від них відмовитись на другій, з огляду на загальноекономічне тяжіння державного захисту від слабких галузей на початку формування національної промисловості до сильних – у вже сформованій системі лобіювання і відстоювання власних інтересів. Ті країни, що змогли проявити політичну волю по обмеженню і усуненню селективного захисту імпортерів, перейшли на другу та третю стадію, досягли кращих результатів в економічному розвитку. Деякі країни, незважаючи на загальну динаміку зниження середнього рівня мита країни, все ще знаходяться на першій стадії імпортозаміщення.

Оскільки пострадянські країни починали реформи в умовах різкого товарного голоду на внутрішньому ринку, наявності значного грошового надлишку, не забезпеченого товарами, то у початковій фазі особливістю регулювання зовнішньої торгівлі став «інверсійний захист»: низький рівень обмеження імпорту й активне застосування вивізного мита з метою стримування відтоку з країни дефіцитної сировини, що за впливом на витрати виробництва порівнюється зі стимулюванням експорту товарів, що виробляються з використанням обмеженої до вивозу сировини²⁵. Справа в тому, що девальвація заміщує виконання захисних функцій з боку імпортного тарифу, але створює надто сильні стимули для експорту товарів, по яких у початковому періоді реформ існує занадто висока різниця у внутрішніх та зовнішньоторговельних цінах. У цей час країна знижує внутрішні витрати виробництва за рахунок скорочення витрат на імпортні компоненти за рахунок не застосування високих імпортних мит, що підвищує цінову конкурентоспроможність національних виробів на зовнішніх ринках. Ця інверсійна модель тарифного регулювання має тимчасовий характер і поступово трансформується у звичайну.

На стадіях великого відставання від розвинених країн, країнам з перехідною економікою вигідно копіювати технології, використовуючи модель «наздоганяючого розвитку» (інвестиційну модель). Для неї потрібні прості інститути: великі кампанії, оскільки велику роль відіграє економія від масштабу та середній рівень освіти, для відносно складної але стандартизованої праці. При наближенні до переднього краю, країнам необхідно використовувати модель інноваційного розвитку. Тут потрібні складні інститути: децентралізований, динамічний бізнес; розвинені фінансові інститути; високий рівень освіти і вмотивованості персоналу. Несвоєчасний перехід від однієї моделі до іншої теж спроможний уповільнити економічне зростання країни.

Всі пострадянські країни на початку 90-х років обрали напрям на лібералізацію економіки й адаптацію до світових ринків, але пройшли різні шляхи. Країни першої, третьої групи і Вірменія обрали шлях приєднання до СОТ, країни другої групи не вважали це головним пріоритетом зовнішньоторговельної політики.

²⁵ Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації: Монографія/ За ред. д-ра екон. наук, проф. Д. Г. Лук'яненка. – К.: КНЕУ, 2001. – 538 с.

В першій групі першими вступили до СОТ Грузія (2000 р.) і Молдова (2001 р.). Середній рівень мита в Грузії низький і складає 1,5 %, 5,9% – для сільськогосподарської продукції і 0,7% для несільськогосподарської продукції, але максимальне мито становить 385%²⁶. Експортна квота Грузії поступово збільшується і складає близько 40% ВВП²⁷. Відбулася зміна із залежності від експорту металу до збільшення частки мінеральних продуктів та машин²⁸.

Середній рівень мита в Молдові складає 4,6%, 10,6% – для сільськогосподарської продукції і 3,7% для несільськогосподарської продукції. Експортна квота Молдови наближається до 50% ВВП. Основу товарного експорту складають овочі, продовольчі товари та текстиль. Більше половини експорту спрямовується в Росію і країни Східної Європи. Молдова і Грузія мають значне від'ємне сальдо торговельного балансу, їх імпорт майже вдвічі перевищує експорт.

Україна – член СОТ з 2008 р. Середній рівень мита в Україні – 4,5%, 9,2% – для сільськогосподарської продукції і 3,8% для несільськогосподарської продукції. Експортна квота України коливається близько 50% ВВП. Основу експорту складають метал, хімічна та сільськогосподарська продукція, яка спрямовується приблизно в рівних частках у країни СНД та ЄС. Україна має незначне від'ємне сальдо торговельного балансу.

Істотною відмінністю країн другої групи країн є те, що всі, крім однієї, не є членами СОТ. Вірменія вступила до СОТ тільки у 2003 р., який став роком найбільшої за останні 20 років експортної квоти держави (32,2% ВВП). В кризові 2008 та 2009 роки експортна квота зменшилась до 15%, а у 2013 становила 27%. Середній рівень мита у Вірменії складає 7% для сільськогосподарської продукції і 3% для несільськогосподарської продукції. Вірменія не застосовує мито вище 15% і не використовує антидемпінгові мита. 26% товарного експорту складає сільськогосподарська продукція, 40% – паливо і продукція видобувної промисловості. Основними партнерами по експорту товарів є ЄС (34,7% від експорту товарів) та Російська Федерація (22,6%). Вірменія має значне від'ємне сальдо торговельного балансу, яке постійно збільшується і сягає майже 30% від ВВП.

Середній рівень мита в Азербайджані (не є членом СОТ) доволі високий і складає 13,2% для сільськогосподарської продукції і 8,3% для несільськогосподарської продукції. Максимальна ставка мита в країні складає 250% на текстиль. 93% товарного експорту складає мінеральна продукція. Експортна квота Азербайджану поступово зростала за рахунок саме мінеральної сировини до 65% від у ВВП, у 2009 році зменшилась до 50% і тепер знаходиться на такому ж рівні. З 2005 р. країні позитивне сальдо торговельного балансу, більше 50% товарного експорту спрямовується в країни ЄС.

Білорусь і Казахстан – члени митного союзу з Росією (не є членами СОТ). Середній рівень мита в Білорусі доволі високий і складає 12,2% для

²⁶ World Tariff Profiles 2013: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/tariff_profiles13_e.pdf

²⁷ База даних світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org/indicator>

²⁸The Atlas of Economic Complexity [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://atlas.cid.harvard.edu/explore/tree_map/export/rus/all/show/2012/

сільськогосподарської продукції і 8,7% для несільськогосподарської продукції. Максимальна ставка мита в країні складає 264% на тютюнові вироби. Мінеральні продукти з 2005 р. складають третину білоруського і більше двох третин казахського товарного експорту. В Білорусі від'ємне сальдо торговельного балансу, а експортна квота становила приблизно 60% від ВВП, у 2009, 2010 роках вона зменшилась до 50%; в 2011 році експорт стрімко зріс (на 60%) і експортна квота складала у 2011, 2012 роках 87% і 81% відповідно. У Казахстані позитивне сальдо торговельного балансу, а експортна квота близька до 50% ВВП, близько 50% товарного експорту спрямовується в країни ЄС.

Середній рівень мита в Узбекистані (не є членом СОТ) найвищий із розглянутих країн: 19,1% для сільськогосподарської продукції і 14,8% для несільськогосподарської продукції. Максимальна ставка мита в країні складає 208% на текстиль. Узбекистан зумів позбавитись монокультурної залежності в експорті від бавовни, який тепер складає менше третини, та збільшити частку машин та обладнання до 18%, металів – до 16%. Експортна квота Узбекистану зросла до кризи до 43% ВВП, а потім знизилась до 27%. Більше 60% товарного експорту спрямовується в азійські країни, 28% – до Росії, на відміну від того, що у 1995 році більше 60% експорту спрямовувалось у країни Європи. З 2000 р. сальдо торговельного балансу є додатним. Слід зазначати, що Узбекистан є однією з двох країн світу (друга Ліхтенштейн), яка не тільки сама не має виходу до моря, але і її сусіди теж не мають такого виходу, тобто існує в зовсім несприятливих зовнішніх умовах.

Туркменістан навіть не розпочинав процес вступу до СОТ. Більше 90% його експорту – мінеральні продукти. В минулі роки головним ринком для туркменського експорту була Україна, але 2010 року відбулась переорієнтація експорту на Китай (більше 80% експорту у 2012 р.), тоді ж позитивне сальдо торговельного балансу змінилось незначним від'ємним. Машини та обладнання завжди складали більше половини товарного імпорту Туркменістану. Можливо, саме збільшення експортної квоти на початку 90-х років дозволило Туркменістану запобігти різкому падінню економіки після розпаду СРСР.

Країни третьої групи – члени СОТ. Середній рівень мита в Таджикистані (2013 р. вступу) – 7,8%, 10,6% – для сільськогосподарської продукції і 7,4% – для несільськогосподарської продукції. Максимальна ставка мита в країні складає 292%. Більшу частку товарного експорту складають сировинні товари, спочатку бавовна, а потім алюміній. Експортна квота Таджикистану стрімко зростала, а з початку нового тисячоліття мала тенденцію на зниження і тепер складає близько 20% ВВП. Експорт поступово був переорієнтований з Європи на Азію. У країні постійно зростає дуже значне від'ємне сальдо торговельного балансу, що наближається до 50% ВВП. Середній рівень мита в Киргизії (1998 р. вступу) – 4,6%, 7,4% – для сільськогосподарської продукції і 4,2% – для несільськогосподарської продукції. Максимальна ставка мита в країні складає 887%. З 1998 р. основу товарного експорту складає золото. Експортна квота Киргизії складає близько 50% ВВП, сальдо торговельного балансу від'ємне. Середній рівень мита в Росії – 9,7%, 12,2% – для сільськогосподарської продукції і 9,3% – для несільськогосподарської

продукції. Максимальна ставка мита в країні складає 292%. Більшу частку товарного експорту складають мінеральні продукти, експортна квота – приблизно 30% ВВП, сальдо торговельного балансу позитивне.

Країни ЄС – Латвія (1999 р.), Литва (2001 р.) та Естонія (1999 р.) вступили в СОТ. Середній рівень мита в цих країнах відповідає рівню митного союзу ЄС – 5,5%, 13,2% – для сільськогосподарської продукції і 4,2% – для несільськогосподарської продукції. Всі країни мають невелике від’ємне сальдо торговельного балансу.

Найбільш відкритими за показником експортної квоти 2013 р. є Естонія (86% ВВП), Туркменістан (73% ВВП), Литва (близько 70% ВВП), Білорусь (61% ВВП). Всі ці країни мають від’ємне сальдо торговельного балансу, але різні показники економічного розвитку. Позитивне сальдо торговельного балансу спостерігається лише в країнах, що експортують енергоносії, з них три країни лідери економічного зростання – Узбекистан, Азербайджан і Туркменістан. Показовим є також те, що з другої групи значне кризове (2008-2009 рр.) падіння ВВП пережила тільки Вірменія, яка єдина з цієї групи є членом СОТ²⁹.

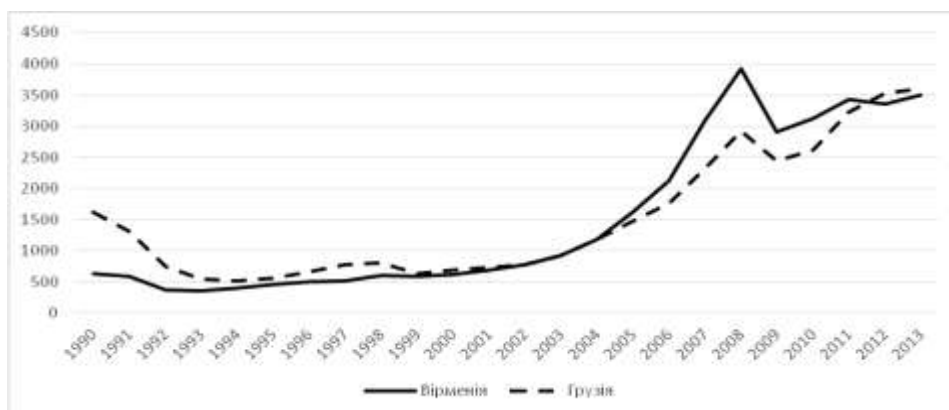

Рисунок 5 – Динаміка ВВП на душу населення в Грузії та Вірменії³⁰, дол. США

Падіння на початку 90-х років сильніше вплинуло на рівень життя в Грузії, але революція 2003 р. і наступні реформи призвели до того, що країна менше «впала» в кризові 2008-2009 рр. і швидше вийшла на докризові показники ВВП на душу населення (рис. 5). У 2004 р. ВВП на душу населення в країнах був однаковим – 1180 дол. США, у 2008 р. у Вірменії він був на третину більшим – 4 тис. дол. США проти 3 тис. дол. США у Грузії. Це дало підстави для критики грузинських реформ, але вже у 2013 р. ВВП на душу населення Грузії незначно, але перевищував відповідний показник Вірменії.

Історично доведено, що саме державна політика спрямування національних виробників не просто на експорт, а на постійне ускладнення експорту привела до успіху розвинені країни (Японія), нові індустріальні країни (Південна Корея, Китай), а тепер, ймовірно, також формує успішність перехідного періоду Узбекистану. Взаємозв’язок між тим, наскільки різноманітні та складні промислові товари

²⁹ База даних світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org/indicator>

³⁰ База даних світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org/indicator>

виробляє країна і рівнем її добробуту, був виявлений в дослідженні Р. Хаусманна та Ч. А. Ідальго³¹. Вони запропонували розраховувати обсяг виробничих знань, накопичених окремою країною на основі кількості промислових товарів, які країна експортує і ступеню складності їх виробництва (розраховується за кількістю країн, які також експортують такий товар). Цей показник, на їх думку, є драйвером добробуту і відбиває рівень складності економіки. На його основі розраховується рейтинг країн ЕСІ (The Economic Complexity Index). Країни схильні досягати такого рівня добробуту, що відповідає рівню розвитку їх виробничих знань, а коли між цими рівнями немає відповідності, рівень добробуту коригується через прискорення або гальмування економічного зростання країни. Зміни рейтингу складності експорту між 1995 і 2012 роками демонструють загальний характер змін у якості експорту, а також характеризують ефективність промислової політики окремих країн (просування до верхнього краю або зниження) (див. табл. 1). Зауважимо, що у докризовому 2008 р. найвищого місця в рейтингу із пострадянських країн досягала Білорусь (21 місце). Рекордне зниження відбулось у Грузії, Азербайджану, Таджикистану, Киргизії і Туркменістані. Піднялись у рейтингу теперішні країни Європейського Союзу: Естонія, Латвія, Литва. До перших 50 країн входять країни Балтії, Білорусь, Україна і Росія. Зауважимо, що місце в рейтингу складності експорту не завжди корелюється з часткою високотехнологічного експорту у загальному експорті (табл. 2). Наприклад, найбільша невідповідність у Казахстані викликана тим, що хоча 37% товарного експорту і належить до високотехнологічного, але його складає невелика кількість товарних найменувань і такі самі товари експортує ще велика кількість інших країн.

Велике значення для розвитку всіх країн без виключення і пострадянських зокрема має забезпеченість енергоресурсами й ефективність їх використання. Оскільки в СРСР енергетична політика не спрямовувалась на стимулювання енергоефективності у виробничій і споживчій сфері завдяки великим загальним покладам нафти і газу в планово-адміністративній системі їх розподілу та використання, кожна з пострадянських країн, ставши незалежною державою, самостійно формувала свою енергетичну систему. Особливістю енергозалежних країн є вплив енергетичного імпорту на економічний розвиток.

За дослідженнями голови Кембриджської асоціації енергетичних досліджень Деніела Єрґіна, існує істотна різниця в розумінні сутності енергетичної безпеки для країн з різним енергетичним статусом³². В країнах-імпортерах термін «енергетична безпека» зводиться до забезпечення достатнього обсягу поставок за доступними цінами; країни-експортери енергоресурсів головний акцент роблять на підтримці «стабільності попиту» на їх експорт, який врешті-решт забезпечує переважаючу частку їх державних доходів.

³¹ Hidalgo C. The Product Space Conditions the Development of Nations / C.Hidalgo, B.Klinger, A.Barabasi, R.Hausmann // Science. – 2007. – Vol. 317. – № 5837. – P. 482–487

³² D. Yergin What Does “Energy Security” Really Mean? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://advertising-info.org/environment/what-does-energy-security-really-mean/>

Світовий досвід доводить, що з метою забезпечення економічної безпеки в енергетичній сфері країнам необхідно дотримуватись декількох принципів³³. Перший і найбільш відомий – диверсифікація постачань. Другий принцип – це стійкість, «запас надійності» в системі енергопостачання, який пом'якшує дію потрясінь і полегшує процес відновлення після збоїв. Така еластичність може бути наслідком багатьох чинників, включаючи достатні незадіяні виробничі потужності, стратегічні запаси, резервне електроживлення обладнання, необхідну місткість резервуарів уздовж усього ланцюга постачання, накопичення важливих складових частин для виробництва і розподілу електроенергії, а також ретельно розроблені плани оперативного реагування на збої, від яких можуть постраждати великі регіони. Третій принцип: визнання реальності інтеграції. Ринок нафти – складна світова система, що переміщує і споживає близько 86 млн барелів щоденно. Для усіх споживачів безпека криється в стабільності цього ринку. Четвертий принцип – важливість інформування. В основі добре функціонуючих ринків лежить високоякісна інформація.

Найбільш енергозалежними від імпорту енергоресурсів стали саме країни першої групи, Вірменія, Білорусь, Таджикистан, Киргизія та країни Балтії (табл. 3). Енергозалежність не обов'язково позначається великою часткою імпорту енергоносіїв у загальному імпорті, оскільки більша ефективність використання ресурсів не вимагає великої їх кількості. Україна у 1991 р. імпортувала 53 % енергоресурсів від загальної частки їх споживання, що було не найбільшим показником серед пострадянських країн, але з огляду на розмір економіки, становило найбільший фізичний обсяг. Зміни, що відбулись в українському споживанні імпортих енергоресурсів за 22 роки, є також показовими: частка імпортих енергоресурсів знизилась до 32% у загальному їх споживанні, за рахунок збільшення частки альтернативної та ядерної енергетики, а не завдяки збільшенню енергоефективності. Зростання показника енерговіддачі, що дорівнює створеному ВВП на одиницю енергії в доларовому еквіваленті, в Україні зросла чи не найменше із зазначених країн – на 50% і становить лише 3 дол. США (нижче тільки в Туркменістані, який є нетто-експортером енергоресурсів – 2,3 дол. США). Аналогічна ситуація зі слабким підвищенням енерговіддачі і в Росії, з чим пов'язано недостатнє зростання російської економіки (табл. 3).

³³ Седых Е. М., Колюховский А. А. Проблемы энергетической безопасности в современном мире // Инициативы XXI века. – М., 2009, № 3. – С. 2-5.

Таблиця 3 – Показники енергозалежності пострадянських країн³⁴ (1991/2012)

№ (група)	Країни	Рівень нетто-імпорту енергоресурсів в їх внутрішньому споживанні, %	Частка альтернативної та ядерної енергії у загальному споживанні енергії, %	ВВП на одиницю енергії, дол. США / кг нафтового еквіваленту
1(1)	Молдова	99/96	0,4/0,9	2,4/4,5
2(1)	Україна	53/32	8,2/19,5	2,0/3,0
3(1)	Грузія	84/68	6,3/19,4	3,0/8,0
4(2)	Білорусь	92/85	0/0	1,8/5,3
5(2)	Вірменія	98/67	1,6/32,4	1,4/7,4
6(2)	Узбекистан	18/-20	1,1/1,8	1,3/2,7
7(2)	Азербайджан	16/-377	0,7/1,8	2,0/11,5
8(2)	Казахстан	-23/-105	0,8/0,9	2,5/4,4
9(2)	Туркменістан	-388/-165	0/0	1,9/2,3
10(3)	Естонія	47/12	0/0,7	нд/5,7
11(3)	Латвія	85/53	3,8/5,8	4,2/9,2
12(3)	Литва	71/79	26,5/1,2	3,2/9,3
13(3)	Росія	-40/-80	5,3/8,2	3,1/4,4
14(3)	Таджикистан	64/36	27,8/57,5	3,5/7,2
15(3)	Киргизія	64/48	12,7/39,3	2,1/5,2

Для порівняння, найкращий показник ВВП на одиницю енергії в Гонконзі – 24 дол. США, в США – 7 дол. США, в Швейцарії – 17 дол. У всіх пострадянських країн показник енерговіддачі покращився з 1991 р., найкращих успіхів досяг Азербайджан (збільшення показника у 5,7 разів), який до речі став ще і нетто-експортером енергоресурсів. Така ситуація є певним виключенням із загальної залежності, яка доводить негативний характер впливу надлишкових енергоресурсів країни, на стимули підвищувати енергоефективність виробництва.

Значне погіршення показника використання альтернативної та ядерної енергії сталося в Литві, після закриття Інґлінської атомної станції і відмови від використання надалі атомної енергетики по міркуванням екологічної безпеки у 2010 р. (табл. 3). Білорусь і Туркменістан взагалі не використовують альтернативної енергії. Вірменія, Таджикистан, Киргизія та Грузія саме у споживанні альтернативної енергетики вбачають можливість зниження енергозалежності одночасно зі збільшенням енерговіддачі.

Середній показник енергоємності ВВП у пострадянських країнах зменшився з 1267 кг/тис. дол. США до 440 кг/тис. дол. США, що відображає загальносвітову позитивну тенденцію. Узбекистан, Туркменістан, Таджикистан, Киргизія і Вірменія не змінили свого стану найбільш енергоємних; Азербайджан, Білорусь, Казахстан, Молдова – покращили показники енергоємності по відношенню до середніх показників. З усіх пострадянських країн виділяються дві, які погіршили показники енергоємності по відношенню до середніх показників, це Росія та Україна, які, знаходившись у 1991 р. нижче середнього рівня, «досягли» вищих до середнього рівня показників у 2012 р. Це сумнівне досягнення не дало змогу економікам країн зростати темпами, що відповідають потенційним їх можливостям (рис. 6).

³⁴ База даних світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org/indicator>

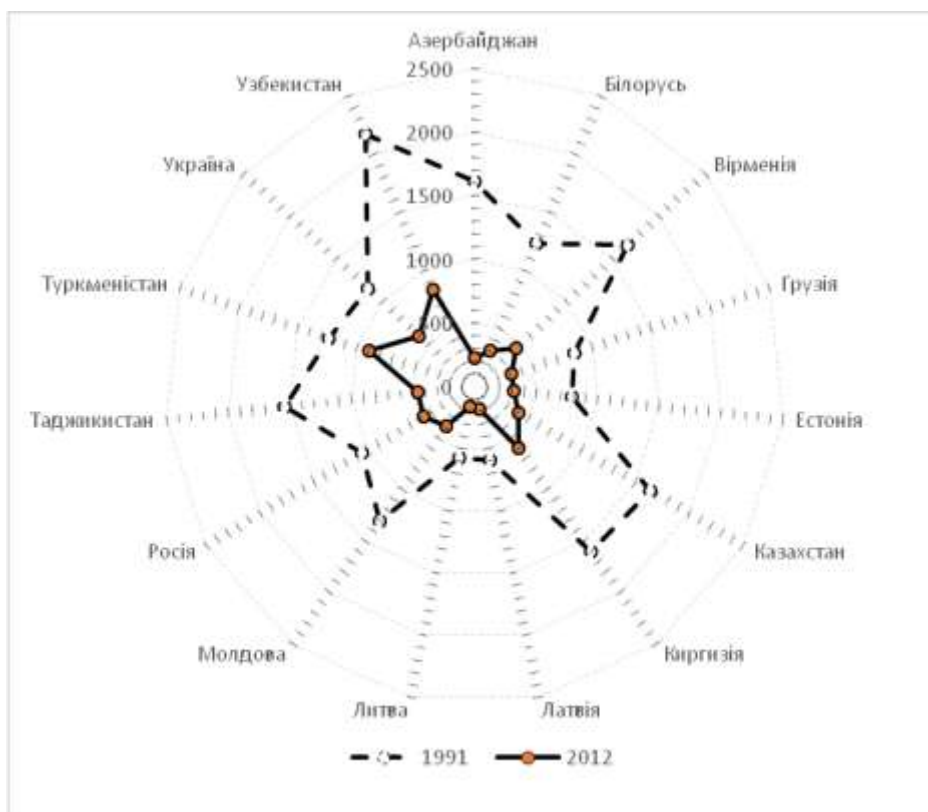

Рисунок 6 – Енергоємність ВВП пострадянських³⁵ (1991/2012), кг/тис. дол. США

Вище вже йшлося про важливість впливу інститутів та їх дерегулювання на розвиток перехідних економік. Інститути – це правила гри в економіці зокрема і в суспільстві взагалі. Ключові економічні інститути: захист прав власності, виконання контрактів і захист конкуренції. Всі пострадянські країни мають неналежні інститути, які формують ймовірність виникнення «інституційної пастки», коли фактори виробництва використовуються з дуже низькою ефективністю.

Саме значення інститутів для розвитку дає змогу виділити перехідні економіки із загальної маси країн, що розвиваються:

- в країнах, що розвиваються, для того щоб наздогнати розвинені країни, необхідно скоротити відставання і по капіталу (в тому числі людському) і по інститутам;

- в перехідних економіках капітал вже є, необхідно побудувати інститути.

Реформування економіки в країнах з перехідною економікою стосується першим чином стабілізації економіки, лібералізації цін, формування приватної власності, через приватизацію державної, створення економіки відкритого типу.

Інституційний розвиток, як і технологічний, базується на двох компонентах – інноваційному, що створюється завдяки природному відбору або конструюванню, та імітаційному, що виникає на основі позичання інститутів з інших інституційних

³⁵ База даних світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org/indicator>

систем³⁶. Кожна країна обирає свій шлях реформування, визначає першочерговість перетворень та використовує власний інструментарій, обґрунтований матеріальними можливостями та суспільними прагненнями. Не існує загальної, прийнятної для всіх перехідних економік стратегії розвитку, тому кожна країна робить свої помилки і досягає власного рівня реформування.

Основним завданням реформування є пошук перспективної траєкторії розвитку – поступовість реформування інститутів, що задовольняє об'єктивним умовам і має високі шанси на успіх. Відсутність універсальних рецептів для формування стратегій розвитку країн з перехідними економіками означає лише те, що інститут або політика, які є ефективними в розвиненій країні, не обов'язково стануть такими в країнах, що розвиваються, оскільки раціональна стратегія економічного управління є функцією економічних, інституційних і культурних параметрів системи. Більше того, стратегія управління в країні повинна змінюватись і відповідати стадіям економічного розвитку, оскільки невчасна лібералізація торгівлі та капіталу, дерегуляція фінансових ринків, зниження державного контролю, може призвести до негативних наслідків.

Таблиця 4 – Місце пострадянських країн в міжнародних рейтингах

№ (група)	Країни	Індекс сприйняття корупції CPI/місце (2014)	Індекс глобальної конкурентоспроможності GCI/місце (2014-2015)	Індекс економічної свободи ІЕФ/місце (2015)	Індекс щастя НРІ (2012) місце	ВВП на душу населення, дол. США, 2013 р.
1(1)	Молдова	35/103	4/82	57,5/111	40	2 239
2(1)	Україна	26/142	4,1/76	46,9/162	100	3 900
3(1)	Грузія	52/52	4,2/69	73,0/22	55	3 605
4(2)	Білорусь	31/119	нд	49,8/153	103	7 575
5(2)	Вірменія	37/94	4/85	67,1/52	53	3 505
6(2)	Узбекистан	18/166	нд	47,0/160	54	1 878
7(2)	Азербайджан	29/126	4,5/38	61,0/85	80	7 812
8(2)	Казахстан	29/126	4,4/50	63,3/69	119	13 610
9(2)	Туркменістан	17/169	нд	41,4/172	95	7 987
10(3)	Естонія	69/26	4,7/29	76,8/8	117	18 783
11(3)	Латвія	55/43	4,5/42	69,7/37	120	15 375
12(3)	Литва	58/39	4,5/41	74,7/15	118	15 538
13(3)	Росія	27/136	4,4/53	52,1/143	122	14 612
14(3)	Таджикистан	23/152	3,9/91	52,7/140	43	1 037
15(3)	Киргизія	27/136	3,7/108	61,3/82	38	1 263

Стан інститутів визначається за різноманітними рейтингами країн, які будуються на основі міжнародних індексів. Індекс сприйняття корупції (CPI) (The Corruption Perceptions Index), розрахований міжнародною організацією

³⁶ Полтерович В.М. Стратегии институциональных реформ // Экономика и математические методы, т. 42, 2006, №1,3-18 - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://members.tripod.com/VM_Polterovich/StrategiesReformEMM1.pdf

Transparency International, базується на загальнодоступних статистичних даних та результатах глобального опитування, визначає рейтинг країн по показнику розповсюдження корупції у державному секторі³⁷. Чим вище індекс, тим менше розповсюджена корупція і краще працюють інститути держави. В таблиці 4 зазначені індекси та місця країн в рейтингу серед 175 країн світу. Традиційно в лідерах рейтингу між пострадянськими країнами знаходилась Естонія, близько до неї розташовані Литва та Латвія, які боролися із власною корупцією, взявши за приклад саме естонський досвід. До 2004 р. Білорусь знаходилась в рейтингу між Литвою та Латвією, але наступні роки втрачала свої позиції. Грузія – навпаки, після революції і розпочатих у 2004 році реформ, з 2006 р. почала підсилювати свої позиції в рейтингу і досягла стану відносно вільних від корупції країн. Країни Середньої Азії, Росія, Україна і Вірменія традиційно входили і продовжують входити в другу сотню країн. Як видно з таблиці 4, у країн другої успішної групи СРІ не перевищує 37 і, відповідно, країни посідають місця другої сотні. До речі, в цій групі простежується чітка позитивна кореляція між місцем у рейтингу і зростанням ВВП.

Індекс глобальної конкурентоспроможності (GCI) (The Global Competitiveness Index) розрахований за методикою Світового Економічного форуму (World Economic Forum) – комплексний показник, що визначає спроможність країни та її інститутів забезпечувати стабільні темпи економічного зростання, стійкі в середньостроковій перспективі³⁸. Показник розраховується на основі аналізу 113 параметрів для приблизно 150 країн. Білорусь, Узбекистан та Туркменістан відсутні в рейтингу. Країни Балтії, Казахстан, Азербайджан та Росія знаходяться в першій частині рейтингу. З пострадянських країн з перехідною економікою в топ-десять за показниками ВВП, величиною державного боргу, часткою світового ВВП, розміром внутрішнього та зовнішнього ринку та кількістю населення входить Росія (завдяки розміру країни і економіки); за простотою державного регулювання – Грузія та Естонія, за бюджетним балансом та кількістю мобільних телефонів на 100 мешканців – Казахстан; за валовими національними заощадженнями – Азербайджан; за простотою реєстрації бізнесу – Грузія, Киргизія і Азербайджан; за імпоротною квотою – Киргизія. У цього індексу практично відсутня кореляція з реальними показниками економічного зростання, але позитивна за ВВП на душу населення.

Індекс економічної свободи (IEF) (Index of Economic Freedom), що розраховується американським досліджувальним центром The Heritage Foundation, як середнє арифметичне 10 контрольних показників: права власності, свобода від корупції, фіскальна свобода, участь уряду, свобода підприємництва, свобода праці, свобода інвестицій, свобода торгівлі, монетарна свобода, фінансова свобода³⁹. За цим індексом більш вільними є Естонія, Грузія і Литва, а менш вільними – Туркменістан, Узбекистан, Білорусь і Україна. Цей індекс є найдинамічнішим і

³⁷ Corruption Perceptions Index 2010 [Електронний ресурс]. – Access mode :<http://www.transparency.org/>

³⁸ The Global Competitiveness Report 2010–2011 [Електронний ресурс] // World Economic Forum. – 2010. – Access mode : <http://www.weforum.org/repor>

³⁹ Methodology for the 10 Economic Freedoms [Електронний ресурс]. – Access mode : <http://www.heritage.org/Index>

більшою мірою може бути використаний для аналізу впливу поточних змін в економічній політиці держави на перспективи її економічного розвитку.

Індекс, для розрахунку якого не використовуються економічні показники – Індекс щастя (HPI) (The Happy Planet Index), показує відносну ефективність, з якою країни використовують економічне зростання та природні ресурси, для забезпечення своїм громадянам щасливе життя. Цікаво, що бідніші країни населяють щасливіші громадяни⁴⁰.

Пострадянські країни з перехідною економікою після розпаду радянського союзу знаходились в різних умовах і обрали різний шлях переходу своїх економік до ринкових відносин. На сьогоднішній день можна констатувати певні успіхи в Азербайджані, Узбекистані, Білорусі, Казахстані і Туркменістані. В перших двох найочевиднішою причиною успіху є їх енергозабезпеченість, однак це є необхідною, але недостатньою умовою стійкого зростання. Так, Узбекистан проводить активну державну політику по стимулюванню експорту, Азербайджан досяг високих результатів у підвищенні енергоефективності і конкурентоспроможності економіки. Важливо, що всі п'ять країн не руйнували інституційні системи, а лише наближають їх до сучасних ринкових умов господарювання. Вірменія, де роль ресурсної ренти відіграють надходження від діаспори, яка теж входять до групи лідерів, поки не змогла вибудувати власну економічну політику таким чином, щоб ефективно здійснювати опір кризовій динаміці.

Необхідно зазначати, що хоча Україна і знаходиться в першій групі країн, але сьогодні має великий шанс змінити інституційну систему, подолати корупцію і переломити несприятливу поки що економічну ситуацію на свою користь. Тому що в нас є головне – люди, які за останній рік стали справжніми громадянами, які всупереч народному висловлюванню не тільки не «стоять скраю, біля своєї хати», але можуть і готові змінюватись особисто і змінювати власну країну для майбутнього процвітання.

Литвин М.В.

1.3 ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ КРАЇН СВІТУ В ПОСТКРИЗОВИХ УМОВАХ

Глобальні фінансові кризи стали важливим стимулюючим фактором до переосмислення діючих та пошуку нових, більш досконалих форм забезпечення суспільства матеріальними та духовними цінностями. В основі такого пошуку - розвиток концепції сталого розвитку, яка пов'язує благополуччя нинішнього покоління людей з благополуччям майбутніх поколінь: задоволення потреб сучасного часу не повинно підривати можливостей майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби⁴¹.

⁴⁰Freedoms [Електронний ресурс]. – Access mode : The Happy Planet Index <http://www.happyplanetindex.org/data/>

⁴¹ Зеркалов Д.В. Життєдіяльність. Сталий розвиток. Довкілля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zerkalov.kiev.ua>

Прояви трьох майже одночасних криз (фінансово-економічної, соціальної та екологічної) у минулому десятилітті підтвердили недостатність моделі кількісного економічного зростання та критерію короткострокової максимізації прибутку у діяльності бізнесу і довели необхідність пошуку більш ефективних схем виробництва і споживання та критеріїв успішності політики і економічної діяльності, які б відповідали довгостроковим суттєвим потребам людства⁴².

Ці пошуки призвели до обґрунтування Програмою ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) у 2008 р. Глобального зеленого нового курсу, спрямованого на сприяння оздоровленню фінансової системи, подолання рецесії в економіці, переведення після кризового розвитку на шлях сталого розвитку⁴³. Розвиваючи положення Глобального зеленого нового курсу, ЮНЕП присвятив свою нову доповідь 2011 р. «Назустріч «зеленій економіці»: шлях до сталого розвитку та викоріненню бідності» аргументації на користь інвестування 2% світового ВВП в «озеленення» десяти найважливіших секторів економіки з метою істотної зміни характеру розвитку та спрямування потоків державних і приватних інвестицій на ефективне використання ресурсів та зменшення викидів парникових газів. Десять ключових секторів включають сільське господарство, житлово-комунальне господарство, енергетику, рибальство, лісництво, промисловість, туризм, транспорт, утилізацію та перероблення відходів, управління водними ресурсами⁴⁴.

Глобальні проблеми людства, його подальшого існування та розвитку обумовили концентрацію зусиль світової спільноти щодо розв'язання питань сталого розвитку. Серед суттєвих та найбільш загрозливих небезпек людської цивілізації визначилась нестача природних ресурсів, постійні значні втрати людського потенціалу та зростання ризиків, пов'язаних із нерівністю в якості життя, розподілі ресурсів, умов існування та розвитку тощо^{45 46}.

Автори концепції сталого розвитку визначили напрямки діяльності для досягнення сталого розвитку, основними з яких є: забезпечення природно-екологічної сталості на основі біотичної регуляції навколишнього середовища; забезпечення економічного розвитку на основі радикально модифікованої ринкової системи; забезпечення стійкого соціального розвитку на основі принципу справедливості; екологізація суспільної свідомості на основі використання систем освіти і засобів масової інформації та забезпечення тісного міжнародного співробітництва і кооперації для досягнення цілей сталого розвитку.

Для більшості держав участь в програмах і проектах, пов'язаних із переходом до сталого розвитку, крім загальних турбот про збереження навколишнього середовища, визначається національними інтересами, а також геополітичними

⁴² Білорус О.Г. Глобальна перспектива і сталий розвиток: системні маркетингові дослідження / О.Г.Білорус, Ю.М.Мацейко. – К.:МАУП, 2005. – 492 с.

⁴³ Рекомендації щодо оновлення Маастрихтської стратегії ОБСЄ в економіко-довкільному вимірі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ti-ukraine.org/>

⁴⁴ Доклад. Устойчивое развитие, достойный труд и зеленые рабочие места. – Женева: Международное бюро труда, 2013. – 139 с.

⁴⁵ Згуровський М.З. Моделивання процесів сталого розвитку в глобальному та регіональному контекстах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wdc.org.ua>

⁴⁶ Гопко Г. Панацея від глобальної кризи / Г.Гопко // Вісник Львівського університету. – 2012. - № 25. – С. 434-443.

міркуваннями національної безпеки. По відношенню до процесу сталого розвитку, ступеня зацікавленості в ньому, за його місцем в системі національних пріоритетів виділяються наступні групи країн^{47 48}:

– Індустріально розвинені країни, що не володіють значним екологічним потенціалом, зацікавлені в збереженні раніше досягнутих позицій у світі, рівня розвитку і якості життя (наприклад, США, Японія, країни Західної Європи, Канада). Країни цієї групи прагнуть використовувати глобальний процес переходу до сталого розвитку як засіб консервації сформованого світового порядку, що їх влаштовує⁴⁹.

– Країни, певною мірою економічно чи політично залежні від держав першої групи, поступаються їм за рівнем розвитку, але тяжіють до того ж світового порядку (країни з високим рівнем розвитку людського потенціалу по термінології і класифікації ПРООН)⁵⁰.

– Країни, що володіють достатнім соціально-економічним і екологічним потенціалом для включення в глобальний процес переходу до сталого розвитку. Зокрема, це Україна, країни СНД та Східної Європи. Вони відносяться до групи країн із середнім рівнем розвитку людського потенціалу, але характеризуються різким підвищенням масштабів збіднення населення, що робить їх більш вразливими у разі соціальних, техногенних і природних катастроф і залежними від допомоги світового співтовариства для ліквідації їх наслідків⁵¹.

– Країни, що розвиваються, які стикаються з проблемами розвитку, екологічними проблемами і вбачають у глобальному процесі переходу до сталого розвитку істотну можливість отримання коштів для вирішення своїх національних еколого-економічних завдань. Такою є, наприклад, Індія та деякі інші країни із середнім рівнем розвитку людського потенціалу.

– Найбідніші країни, які стикаються із гострими проблемами розвитку та боротьби з бідністю, але не мають можливості для їх вирішення навіть у разі отримання обмеженої допомоги ззовні. Наприклад, африканські країни на південь від Сахари з низьким рівнем розвитку людського потенціалу (по класифікації та термінології ПРООН)⁵².

На думку більшості науковців, співпраця країн в рамках світової економіки матиме визначальний вплив на успішне впровадження принципів сталого розвитку в усьому світі. Особливо важливою вона буде для країн, що розвиваються, які не зможуть здійснити процес переходу самостійно. Відкрита, справедлива, надійна, недискримінаційна і передбачувана багатостороння система торгівлі, що узгоджується з цілями сталого розвитку і веде до оптимального розподілу

⁴⁷ Згуровський М.З. Моделирование процессов сталого розвитку в глобальном та регіональному контекстах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wdc.org.ua>

⁴⁸ Научные основы стратегии преодоления цивилизационного кризиса и выхода на стратегию устойчивого развития / Под ред. д.э.н., проф. Ю.В.Яковец. – М.:МИСК, 2013. – 208 с.

⁴⁹ Основы долгосрочной стратегии глобального устойчивого развития на базе партнерства цивилизаций / Под ред. Ю.Яковлева. – М.: МИСК, 2011. – 49 с.

⁵⁰ Научные основы стратегии преодоления цивилизационного кризиса и выхода на стратегию устойчивого развития / Под ред. д.э.н., проф. Ю.В.Яковец. – М.:МИСК, 2013. – 208 с.

⁵¹ Перспективы глобального экономического роста и устойчивого развития [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/en/development/desa/policy/wesp/wesp_archive/2013wesp_es_ru.pdf

⁵² Научные основы стратегии преодоления цивилизационного кризиса и выхода на стратегию устойчивого развития / Под ред. д.э.н., проф. Ю.В.Яковец. – М.:МИСК, 2013. – 208 с.

глобального виробництва, у відповідності з конкурентоздатністю, є вигідною для всіх країн. Крім того, поліпшення доступу експортної продукції країн, що розвиваються, на ринки в рамках раціональної макроекономічної та екологічної політики справило б позитивний вплив на навколишнє середовище і тому стало б важливим внеском у справу сприяння сталому розвитку⁵³.

В цьому напрямку необхідно досягти наступні цілі:

– сприяти створенню відкритої, недискримінаційної і справедливої багатосторонньої торгової системи, що дозволить всім країнам, зокрема країнам, що розвиваються, удосконалювати свої економічні структури і покращувати рівень життя свого населення за рахунок сталого економічного розвитку; поширювати доступ експортних товарів країн, що розвиваються, на ринки;

– покращувати функціонування ринків сировинних товарів і домагатися раціональної, сумісної та погодженої політики в галузі сировинних товарів на національному та міжнародному рівнях з метою забезпечення оптимального вкладу сектора сировинних товарів в процес сталого розвитку;

– сприяти національній та міжнародній політиці, що забезпечує взаємодоповнюваність економічного зростання та охорони навколишнього середовища, а також підтримувати таку політику⁵⁴.

Для досягнення вищезазначених цілей міжнародне співтовариство повинне забезпечити ослаблення політики протекціонізму з метою подальшої лібералізації світової торгівлі, що значно допоможе країнам, що розвиваються. Необхідно надавати підтримку інтеграції країн у міжнародну економіку та світову торговельну систему. Важливим аспектом діяльності має стати забезпечення взаємопосилюючого характеру екологічної та торгової політики, що буде в значній мірі сприяти сталому розвитку. Створення відкритої багатосторонньої системи торгівлі, яка супроводжується проведенням екологічно безпечної політики, матиме позитивний вплив на навколишнє середовище і буде сприяти сталому розвитку⁵⁵. Головне завдання полягає в забезпеченні того, щоб торгова політика і природоохоронна діяльність мали послідовний характер і сприяли процесу сталого розвитку. Однак, слід зважати на той факт, що впровадження природоохоронних норм, які діють в розвинених країнах, може потягти за собою соціально-економічні витрати, що не відповідають вартості в країнах, що розвиваються⁵⁶.

Інвестиції мають вирішальне значення для здатності країн, що розвиваються, забезпечувати необхідне економічне зростання з метою підвищення добробуту населення і безперервного задоволення його основних потреб, без виснаження або шкоди для ресурсної бази, що служить фундаментом для процесу розвитку. Сталий розвиток вимагає збільшення інвестицій, для чого необхідні внутрішні і зовнішні фінансові ресурси. Одним із важливих джерел фінансових ресурсів є інвестиції

⁵³ Научные основы стратегии преодоления цивилизационного кризиса и выхода на стратегию устойчивого развития / Под ред. д.э.н., проф. Ю.В.Яковец. – М.:МИСК, 2013. – 208 с.

⁵⁴ Основы долгосрочной стратегии глобального устойчивого развития на базе партнерства цивилизаций / Под ред. Ю.Яковлева.– М.: МИСК, 2011.–49 с.

⁵⁵ Перспективы глобального экономического роста и устойчивого развития [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/en/development/desa/policy/wesp/wesp_archive/2013wesp_es_ru.pdf

⁵⁶ Маркова Н.С. Застосування європейського досвіду при формуванні сталого розвитку в Україні / Н.С. Маркова // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. - №1. – С.115-118.

іноземних приватних компаній і повернення вивезеного капіталу, що залежить від наявності сприятливих інвестиційних умов. Протягом цілого десятиріччя багато країн, що розвиваються, стикалися з чистим відтоком фінансових ресурсів, коли їхні фінансові надходження виявлялися недостатніми для покриття належних платежів, особливо, у зв'язку з обслуговуванням боргу. В результаті, мобілізовані внутрішні ресурси спрямовувалися за кордон і не використовувалися для інвестування на місцях в інтересах заохочення сталого економічного розвитку. У зв'язку з цим зовнішня заборгованість стала одним з основних чинників застою в економіці країн, що розвиваються. В цьому контексті істотно важливим є надання країнам, що розвиваються, додаткових фінансових ресурсів і ефективне їх використання⁵⁷.

У зв'язку з багатосторонньою заборгованістю, країнам, що розвиваються, необхідно приділити серйозну увагу продовженню роботи з пошуку шляхів, орієнтованих на забезпечення удосконалення методів розв'язання проблем цих країн, які стикаються з серйозними труднощами в галузі погашення заборгованості, включаючи країни, які мають заборгованість перед кредиторами в основному по державній лінії або перед багатосторонніми фінансовими установами. Особливо у випадку країн з низьким рівнем прибутків, які знаходяться в процесі впровадження економічних реформ, абсолютно необхідна підтримка з боку багатосторонніх фінансових установ у формі надання нових засобів і використання їх ресурсів на пільгових умовах. Слід продовжити практику використання груп підтримки при наданні ресурсів для врегулювання простроченої заборгованості країн, розпочати впровадження програм масштабних економічних реформ з допомогою Міжнародного валютного фонду і Світового банку⁵⁸.

У зв'язку з несприятливими зовнішньокон'юнктурними умовами, з якими стикаються країни, що розвиваються, мобілізація внутрішніх ресурсів і ефективний розподіл та використання мобілізованих внутрішніх засобів набуває все більш важливого значення для сприяння сталому розвитку. В ряді країн необхідно розробити політику по усуненню недоліків у державних видатках, скороченню величезних дефіцитів бюджету та ліквідації інших макроекономічних диспропорцій, перегляду обмежувальної політики і врегулюванню дисбалансів в галузі валютних курсів, інвестицій і фінансів, а також подоланню перешкод на шляху розвитку підприємництва. В розвинених країнах продовження реформ і перебудови в галузі політики, включаючи встановлення відповідних норм накопичень, будуть сприяти вивільненню ресурсів для надання підтримки в період переходу до сталого розвитку в самих цих країнах і в країнах, що розвиваються⁵⁹.

Значна кількість країн, що розвиваються та мають заборгованість, здійснює програми структурної перебудови в зв'язку з переглядом термінів погашення заборгованості або наданням нових кредитів. Хоча такі програми необхідні для поліпшення бюджетного і платіжного балансів, у деяких випадках вони породили несприятливі соціальні і екологічні наслідки, такі, як скорочення асигнувань на

⁵⁷ Перспективы глобального экономического роста и устойчивого развития [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/en/development/desa/policy/wesp/wesp_archive/2013wesp_es_ru.pdf

⁵⁸ Юрчишин В. Суперечності посткризових перспектив / В.Юрчишин. - К.: Центр Разумкова, 2011. – 43 с.

⁵⁹ Перспективы глобального экономического роста и устойчивого развития [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/en/development/desa/policy/wesp/wesp_archive/2013wesp_es_ru.pdf

охорону здоров'я, освіти і охорону навколишнього середовища. Важливо забезпечити, щоб програми структурної перебудови не спричиняли негативний вплив на навколишнє середовище і соціальний розвиток та більшою мірою відповідали цілям сталого розвитку⁶⁰.

Необхідно здійснити, з врахуванням особливостей країн, реформи економічної політики, сприятливі для більш ефективного планування і використання ресурсів з метою сталого розвитку, шляхом проведення обґрунтованої економічної і соціальної політики, сприяння розвитку підприємництва і врахуванню соціальних і екологічних витрат при встановленні цін на ресурси, а також усунення джерел диспропорцій в галузі торгівлі та інвестицій⁶¹.

Для вирішення цієї проблеми, промислово розвинені та інші країни, що в стані це зробити, повинні активізувати свої зусилля, з метою:

- сприяння створенню стабільної і передбачуваної міжнародної економічної обстановки, особливо в тому, що стосується грошової стабільності, реальних процентних ставок і коливань курсів основних валют:

- стимулювання заощаджень і зменшення бюджетних дефіцитів;

- забезпечення врахування в процесі координації політики інтересів і проблем країн, що розвиваються;

- проведення відповідної національної макроекономічної і структурної політики, що спрямована на сприяння безінфляційному зростанню, скорочення незбалансованості основних зовнішніх розрахунків і розширення здатності їх економіки до адаптації⁶².

В той же час країни, що розвиваються, повинні активізувати свої зусилля по впровадженню обґрунтованої економічної політики з метою: підтримки валютної і бюджетної дисципліни, яка є необхідною умовою для сприяння стабілізації цін і збалансованості зовнішніх розрахунків; встановлення реалістичних валютних курсів; збільшення внутрішніх накопичень та інвестицій, а також підвищення прибутковості інвестицій⁶³.

Всі країни повинні розробити політику, що веде до підвищення ефективності в розподілі ресурсів і була б спрямована на використання всіх можливостей, що відкриваються в результаті зміни глобальної економічної обстановки. Зокрема, у відповідних випадках і з врахуванням національних стратегій і цілей, країни повинні:

- усунути бар'єри на шляху прогресу, що пов'язані з неефективністю бюрократичного апарату, адміністративними перешкодами, невиправданим контролем і недостатньо повним врахуванням ринкових умов;

- забезпечити гласність в управлінні і прийнятті рішень;

⁶⁰ Маркова Н.С. Застосування європейського досвіду при формуванні сталого розвитку в Україні / Н.С. Маркова // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. - №1. – С.115-118.

⁶¹ Перспективы глобального экономического роста и устойчивого развития [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/en/development/desa/policy/wesp/wesp_archive/2013wesp_es_ru.pdf

⁶² Маркова Н.С. Застосування європейського досвіду при формуванні сталого розвитку в Україні / Н.С. Маркова // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. - №1. – С.115-118.

⁶³ Тригуб П.М. Діяльність провідних країн ЄС щодо подолання наслідків світової фінансово-економічної кризи / П.М. Тригуб, А.А. Брятко // Наукові праці. Історія. – 2011. - №134. – С.64-67.

– заохочувати приватний сектор і сприяти розвитку підприємництва шляхом розширення інституційних можливостей для створення підприємств і виходу на ринок. Істотно важлива мета полягала б у спрощенні або усуненні обмежень, положень і формальностей, що ведуть до збільшення складності, вартості та витрат часу у зв'язку зі створенням і експлуатацією підприємств в багатьох країнах, що розвиваються;

– розвивати і підтримувати інвестиційну діяльність та інфраструктуру, що є необхідними для сталого економічного зростання і диверсифікації на екологічно безпечній і сталій основі;

– створити можливості для функціонування відповідних економічних інструментів, включаючи ринкові механізми, з врахуванням цілей сталого розвитку і задоволення основних потреб;

– сприяти функціонуванню ефективних систем оподаткування і фінансових секторів;

– створити можливості для дрібних підприємств, як сільськогосподарських, так і несільськогосподарських, а також для корінного населення і місцевих громад, що дозволять вносити всебічний вклад у досягнення мети сталого розвитку;

– скасувати несправедливі обмеження щодо експорту на користь неефективного заміщення імпорту і розробити політику, що дозволяє їм повністю використовувати вигоди, пов'язані з припливом іноземних інвестицій, для виконання національних, соціальних і економічних завдань і досягнення цілей розвитку;

– сприяти створенню внутрішніх економічних умов, що є сприятливими для оптимального балансу між виробництвом на внутрішньому і зовнішньому ринках⁶⁴

⁶⁵

Уряди розвинених та інших країн, що в стані зробити це, повинні активізувати свої зусилля по збільшенню технічної допомоги країнам, що розвиваються, шляхом створення внутрішнього потенціалу по розробці та впровадженню економічної політики країни; створення і забезпечення функціонування ефективних систем оподаткування, систем звітності та фінансових секторів; сприяння розвитку підприємництва.

Міжнародне співтовариство повинне надавати активну підтримку зусиллям країн, що розвиваються, у сприянні економічному співробітництву. Адже більш тісне економічне співробітництво між країнами, що розвиваються, є важливим компонентом зусиль зі сприяння економічному зростанню, створенню технічного потенціалу і прискоренню розвитку цих країн⁶⁶.

У сформованих умовах необхідне вироблення загальних підходів до національних стратегій сталого розвитку, які розробляються країнами світового співтовариства. На сьогодні накопичено значний досвід міжнародного співробітництва в цьому напрямку та створені відповідні механізми й інститути. Для

⁶⁴ Перспективы глобального экономического роста и устойчивого развития [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/en/development/desa/policy/wesp/wesp_archive/2013wesp_es_ru.pdf

⁶⁵ Мировая экономика: выход из кризиса / Под ред. Г.И. Мачавариани. – М.: ИМЭМО РАН, 2010. – 97 с.

⁶⁶ Основы долгосрочной стратегии глобального устойчивого развития на базе партнерства цивилизаций / Под ред. Ю.Яковлева. – М.: МИСК, 2011. – 49 с.

реального переходу до сталого розвитку необхідно їх подальше зміцнення і розширення. Важливим інструментом такого узгодження могла б стати міжнародна система розподілу між державами кількості певних квот (зобов'язань) щодо скорочення масштабів використання обмеженої господарської ємності біосфери, вироблення якої розпочато Кіотським протоколом⁶⁷.

Глобальний перехід до сталого розвитку починається в умовах реально існуючої системи міжнародних відносин, яка буде справляти визначальний вплив на загальний хід процесів глобалізації. В даний час чітко проглядається кілька рівнів і структур регулювання міжнародного соціально-економічного співробітництва в глобальному масштабі:

- у політико-економічній сфері – система ООН і щорічні зустрічі «великої вісімки»; діяльність Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), ряду регіональних, субрегіональних і галузевих міжнародних організацій;
- у соціальній сфері – програма ООН з розвитку людини (ПРООН);
- у фінансовій сфері – діяльність таких установ як МВФ, СБ, ЄБРР, фактично визначають основні умови та напрями інвестицій довготривалого характеру;
- у сфері торгівлі – діяльність Світової організації торгівлі (СОТ)^{68 69}.

Розвиток міжнародної співпраці відбувається, перш за все за участю ООН та її інститутів, що дозволяє більш конструктивно та злагоджено здійснювати спільні дії при розв'язанні конкретних задач у галузі сталого розвитку. До цих напрямів діяльності належать:

- створення умов для ефективної взаємодії організацій, особливо науково-технічного профілю, з метою кращої адаптації їх до нових міжнародних реалій та організації конструктивних партнерських відносин;
- розробку узгодженої міжнародної політики з комплексного вирішення проблем у галузі сталого розвитку, яка повинна більшою мірою враховувати конкретні географічні та національні особливості кожної країни;
- розробку механізмів ефективного застосування торгової політики та використання нових можливостей - від лібералізації торгівлі в інтересах створення безпечного для здоров'я людини навколишнього середовища на всіх рівнях;
- створення дієвого механізму використання потенціалу безпечних для навколишнього середовища технологій, а також керування промисловими ризиками;
- створення умов, які дозволять долати існуючі системи фрагментарності та дублювання як на локальному, так і на глобальному рівнях, а також пошук компромісних рішень у складних і неординарних ситуаціях з питань навколишнього середовища людини та сталого розвитку⁷⁰.

⁶⁷ Маслюківська О.П. Розроблення національних стратегій сталого розвитку: корисний досвід для України/ Б. М. Данилишин, О.П.Маслюківська // Механізми регулювання економіки. – 2008. – Т. 2, № 3. – С. 26–30.

⁶⁸ Перспективы глобального экономического роста и устойчивого развития [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/en/development/desa/policy/wesp/wesp_archive/2013wesp_es_ru.pdf

⁶⁹ Политическое измерение мировых финансовых кризисов. Феноменология, теория, устранение / Под ред. С.С. Сулашкина – М.: Научный эксперт, 2012. – 632 с.

⁷⁰ Маслюківська О.П. Розроблення національних стратегій сталого розвитку: корисний досвід для України/ Б. М. Данилишин, О.П.Маслюківська // Механізми регулювання економіки. – 2008. – Т. 2, № 3. – С. 26–30.

Проаналізуємо використання світового досвіду на шляху забезпечення сталого розвитку України.

Перехід до сталого розвитку, необхідність якого вже усвідомили країни світу, є дуже важливим для України, оскільки для реалізації його принципів в нашій країні є всі підстави. В результаті попередньої господарської діяльності в Україні склалася досить нераціональна структура природокористування, яка є наслідком нагромадження за багато десятиріч структурних деформацій господарства, домінування природомістких галузей промисловості, ресурсо- та енергомістких технологій, переважне використання невідновлювальних природних ресурсів, сировинної орієнтації експорту, надмірної концентрації виробництва в окремих регіонах держави. Структура економіки в цілому залишається неефективною та екологічно небезпечною. Енергомісткість валового внутрішнього продукту не знижується. Структурна перебудова економіки відбувається в основному як нерегульований з точки зору сталості процес. Зношення основних фондів, яке в деяких галузях доходить до 90 %, є причиною низької економічної ефективності виробництва, високих енергетичних, ресурсних та фінансових затрат, що визначає низьку якість продукції і її неконкурентоздатність. Унаслідок низького технологічного рівня виробництва значна частка ресурсів йде у відходи, що призводить, з одного боку, до забруднення навколишнього середовища, а з іншого – до зниження потенційного виробництва і зростання собівартості продукції. Все це негативно впливає на рівень і якість життя, стан здоров'я населення.⁷¹

Загалом за індексом сталого розвитку Україна разом з Китаєм, Індією, Південною Африкою й низкою інших країн входить до групи країн з низьким індексом сталого розвитку (табл. 5).

Ця група країн характеризується середніми та низькими значеннями компонент якості та безпеки життя сталого розвитку. Так, у 2013 р. Україна посіла 73 позицію за індексом сталого розвитку, 93 позицію за економічним виміром, 49 позицію за соціальним виміром та 69 позицію за екологічним виміром⁷².

Таблиця 5 – Рейтинг України за індексом сталого розвитку (Isd) у 2008-2013 рр.

Рік	Місце в рейтингу	Значення Isd
2008	65	1,913
2009	71	1,894
2010	69	1,866
2011	69	1,836
2012	69	1,836
2013	73	1,883

Таблицю побудовано за даними⁷³

⁷¹ Світогосподарська диспропорційність: особливості, тенденції, вплив на економіку України: наукова доповідь / за ред. чл.-кор. НАН України Л.В.Шинкарук. – К.:НАН України, 2012. – 152 с.

⁷² Світовий центр даних зі сталого розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wdc.org.ua/uk/services/country-profiles-visualization>

⁷³ Колеснікова-Стейнруд О.В. Індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП) і можливі напрями підвищення його рівня в Україні розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/505/12/dudka.pdf>

Аналіз економічного виміру сталого розвитку України слід почати з розгляду індексу економічного виміру, цей показник поділяє всі країни світу на 4 групи:

1) Група А містить найвищі значення індексу економічного виміру зі значеннями *Iecon* від 0,872 до 0,656;

2) До групи В відносяться країни, які мають високі значення індексу економічного виміру *Iecon* від 0,640 до 0,459;

3) Група С має середні значення цього індексу *Iecon* від 0,444 до 0,315;

4) Група D характеризується незначною кількістю країн (15) і такими індексами економічного виміру: *Iecon* = 0,294 для України (найвищі значення для групи — 93 позиція) і Зімбабве *Iecon* = 0,073 (найнижче значення для групи – 107 позиція)⁷⁴.

За значенням індексу економічного виміру Україна серед усіх країн світу знаходиться у групі D (низькі значення індексу економічного виміру) (табл. 6).

Таблиця 6 – Значення індексів економічного виміру (Iec) за 2013 р.

Iec	Країна	Індекс економічного виміру
Група D. Низькі значення індексу економічного виміру		
93	Україна	0,294
94	Суринам	0,285
95	Малаві	0,281
96	Мозамбик	0,276
97	Камерун	0,274
98	Бангладеш	0,268
99	Таджикистан	0,264
100	Непал	0,255
101	Еквадор	0,254
102	Ефіопія	0,253
103	Узбекистан	0,247
104	Болівія	0,235
105	Венесуела	0,175
106	Молдова	0,146
107	Зімбабве	0,073

Таблицю побудовано за даними⁷⁵

У 2013 р. Україна посідала 93 позицію за індексом економічного виміру, 65 позицію за компонентою безпеки життя, 57 за компонентою якості життя.

Аналізуючи Україну за вразливістю до глобальних загроз, відзначимо, що порівняно з 2008 р. рівень її національної безпеки поліпшився, але залишається суттєво низьким: з 78-го місця у 2008 р. Україна піднялася на 65-е у 2013 р. за індексом безпеки життя людей. За компонентою безпеки життя Україна входить в одну групу з такими країнами: Ефіопія, Болівія, Камерун, Мозамбик. Сусідні рейтинги з Україною посідають Шрі-Ланка та Марокко, які на дві та одну позицію

⁷⁴ Аналіз сталого розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://wdc.org.ua/sites/default/files/SD2010-FULL-P1-UA_0.pdf

⁷⁵ Світовий центр даних зі сталого розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wdc.org.ua/uk/services/country-profiles-visualization>

відповідно вищі рейтингу України. Нижчі місця в рейтингу посідають Замбія, Грузія і В'єтнам⁷⁶.

У цьому контексті слід відзначити, що для України найнебезпечнішими загрозами залишаються: один з найвищих у світі рівень поширення глобальних хвороб, особливо СНІДу й туберкульозу; дуже високий рівень корупції; низький рівень енергетичної безпеки; висока дитяча смертність та високий рівень державної нестабільності⁷⁷.

Соціально-інституційний вимір сталого розвитку країн, що має відображення в індексі якості життя (I_Q) та індексі людського розвитку (I_{HD}), достатньо повно віддзеркалює результати суспільних трансформацій, які відбуваються останнім часом у світі в цілому та кожній країні, зокрема. Можна виокремити чотири групи країн (А, В, С, D) за соціально-інституційним виміром сталого розвитку країн світу⁷⁸.

Так, групу А представляють країни, які розташувалися за індексом соціально-інституційного виміру починаючи з Австрії ($I_s = 0.837$) до Японії ($I_s = 0.719$).

Групу В за індексом соціально-інституційного виміру представляють країни від Угорщини ($I_s = 0.711$) до Румунії ($I_s = 0.589$).

Доволі строкатою за набором країн виглядає група С. Адже, сюди увійшли як країни із достатньо високими темпами економічного розвитку (наприклад, Туреччина, Російська Федерація, Китай), так і країни, що мають доволі низькі показники економічного зростання (Ботсвана, Гватемала; Гондурас тощо). Показник індексу соціально-інституційної складової в цій групі коливається від 0.529 у Албанії до 0,354 у Гватемалі. Але, якщо проаналізувати глибше, то можна побачити, що та ж Гватемала, яка, будучи головним чином, аграрною країною, за обсягом виробництва перевершує інші країни Центральної Америки⁷⁹.

Для країн групи D характерні низька якість життя, здебільшого несприятливі кліматичні умови, складні економічні умови, порушення прав людей, всі ці умови детермінують соціальну складову їх розвитку. Низькі показники індексу соціально-інституційного розвитку країн даної групи коливається від 0.328 у Індії до 0.084 у Зімбабве⁸⁰.

Україна входить до групи С зі значенням індексу соціально-інституційного виміру 0,511 (табл. 7).

⁷⁶ Світовий центр даних зі сталого розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wdc.org.ua/uk/services/country-profiles-visualization>

⁷⁷ Аналіз сталого розвитку – глобальний і регіональний контексти. Ч.2. Україна в індикаторах сталого розвитку / За ред. М.З. Згуровського. – К.: НТУУ «КПІ», 2009. – 200 с.

⁷⁸ Сталий розвиток регіонів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.activity.wdc.org.ua/ukraine/Isd_ukr-2400dpi-10.pdf

⁷⁹ Модель стійкого розвитку України: аналіз сучасного стану [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ufin.donnu.edu.ua/uploads/files/sci/publikacii/Ekonomika_i_organiz_upravl/2011/9/11.pdf

⁸⁰ Світовий центр даних зі сталого розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wdc.org.ua/uk/services/country-profiles-visualization>

Таблиця 7 – Значення індексу соціально-інституційного виміру (Ies) за 2013 р.

Ies	Країна	Індекс соціального виміру
Група С. Середні значення індексу соціального виміру		
46	Албанія	0,529
47	Боснія і Герцеговина	0,523
48	Колумбія	0,519
49	Україна	0,511
50	Перу	0,497
51	Малайзія	0,489
52	Болівія	0,484
53	Молдова	0,481
54	Туреччина	0,475
55	Південна Африка	0,474
56	Тринідад і Тобаго	0,472
57	Ямайка	0,470
58	Парагвай	0,470
59	Домініканська Республіка	0,463
60	Об'єднані Арабські Емірати	0,458
61	Туніс	0,455
62	Венесуела	0,453
63	Намібія	0,445
64	Суринам	0,438
65	Грузія	0,432
66	Вірменія	0,430
67	Ботсвана	0,429
68	Російська Федерація	0,427
69	Сальвадор	0,425
70	Йорданія	0,409
71	Гондурас	0,407
72	Китай	0,406
73	Азербайджан	0,394
74	Монголія	0,386
75	Нікарагуа	0,381
76	Таїланд	0,378
77	Філіппіни	0,376
78	Шрі-Ланка	0,371
79	Казахстан	0,370
80	Алжир	0,358
81	Гватемала	0,354

Таблицю побудовано за даними⁸¹

За значенням індексу якості життя (Total index of quality of life-QLI) Україна займає 57 місце у світі за даними 2013 року. Хоча цей індекс не демонструє великих коливань, що може свідчити про стан певної стабільності, однак втрата країною декількох позицій протягом останніх років дає підстави визначити її дещо умовною.

⁸¹ Виміри соціально-економічного розвитку України в міжнародних рейтингах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.maritime.kiev.ua/uploads/Jurnal/3%2815%29/narezka/Vnutr_3_15__2012__141_.pdf

На даний час Україна посідає одне з найнижчих місць за якістю життя серед усіх європейських та пострадянських країн⁸².

Для аналізу екологічного виміру сталого розвитку України спочатку порівнюємо показники екологічного виміру України з іншими країнами світу.

Можна виокремити чотири групи країн світу (А, В, С, D) за екологічним виміром сталого розвитку.

Значну частку країн групи А представляють країни з високим рівнем прибутку, високим рівнем керування у сфері екологічного здоров'я людини (низькі екологічний тягар хвороб і забрудненість атмосферного повітря, високі якість і доступність питної води та санітарія) і, водночас, відносно невисокими викидами парникових газів на душу населення⁸³.

Група В та група С — дві групи найбільші за кількістю країн. Група В охоплює країни з високими значенням Ie від 0,761 (Фінляндія) до 0,577 (Словенія)⁸⁴. Україна відноситься до групи С зі значенням індексу екологічного виміру 0,432 (табл. 8).

Екологічна ситуація в Україні характеризується значними регіональними відмінностями за рівнем техногенного навантаження на навколишнє природне середовище. Протягом останніх років спостерігається відносно стабілізування рівня техногенного навантаження, що обумовлено структурними змінами в економіці держави та спадом виробництва пов'язаного з наслідками фінансово економічної кризи⁸⁵.

З урахуванням досвіду різних країн та особливостей трансформаційного періоду, який переживає Україна, цілями сталого розвитку України повинні стати:

1. Соціальна справедливість – встановлення гарантій рівності громадян перед законом, забезпечення рівних можливостей для досягнення матеріального, екологічного і соціального благополуччя, а також утвердження соціальних стандартів досягнутих в Євросоюзі, що є імперативом інтеграційного курсу України до ЄС.

2. Збалансований економічний розвиток – забезпечення можливостей, мотивів і гарантій праці громадян, якості життя, функціонування ефективної економіки та раціонального споживання матеріальних ресурсів.

3. Забезпечення високої якості стану навколишнього природного середовища - створення умов всім громадянам для життя в здоровому навколишньому середовищі з чистим повітрям, землею, водою, захист і відновлення біорізноманіття.

Таблиця 8 – Значенням індексу екологічного виміру (Ie) сталого розвитку у 2013 р.

⁸² Модель стійкого розвитку України: аналіз сучасного стану [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ufin.donnu.edu.ua/uploads/files/sci/publikacii/Ekonomika_i_organiz_upravl/2011/9/11.pdf

⁸³ Сталий розвиток регіонів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.activity.wdc.org.ua/ukraine/Isd_ukr-2400dpi-10.pdf

⁸⁴ Аналіз сталого розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://wdc.org.ua/sites/default/files/SD2010-FULL-P1-UA_0.pdf

⁸⁵ Проблеми екології сталого розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zerkalov.kiev.ua/sites/default/files/problemi_ekologiyi_stalogo_rizvitku_monografiya.pdf

Іє	Країна	Індекс екологічного виміру
Група С. Середні значення індексу екологічного виміру		
45	Естонія	0,553
46	Шрі-Ланка	0,551
47	Грузія	0,549
48	Парагвай	0,546
49	Сполучені Штати Америки	0,546
50	Бразилія	0,544
51	Польща	0,538
52	Венесуела	0,533
53	Болгарія	0,525
54	Ізраїль	0,523
55	Таїланд	0,517
56	Єгипет	0,514
57	Російська Федерація	0,497
58	Аргентина	0,493
59	Греція	0,489
60	Туніс	0,483
61	Вірменія	0,480
62	Туреччина	0,479
63	Киргизстан	0,463
64	Намібія	0,455
65	Уругвай	0,451
66	Азербайджан	0,451
67	В'єтнам	0,449
68	Молдова	0,445
69	Україна	0,432
70	Бельгія	0,429
71	Ямайка	0,428
72	Казахстан	0,413
73	Нікарагуа	0,408
74	Південна Республіка Корея	0,407
75	Кіпр	0,391
76	Йорданія	0,388
77	Боснія і Герцеговина	0,383
78	Тринідад і Тобаго	0,351
79	Гватемала	0,345

Таблицю складено автором за даними⁸⁶

4. Раціональне ресурсокористування – створення системи гарантій раціонального використання всіх видів ресурсів на основі дотримання національних інтересів країни та збереження ресурсів для майбутніх поколінь.

5. Демографічна стабільність – формування ефективної державної політики з метою збільшення тривалості життя і стабілізації чисельності населення України, надання всебічної підтримки молодим сім'ям, охорона материнства і дитинства.

⁸⁶ Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку [Електронний ресурс]. – Режим_доступу: <http://wdc.org.ua/uk>

6. Міжнародне співробітництво – активна співпраця з усіма країнами і міжнародними організаціями з метою досягнення загальнопланетарної стабільності та злагоди^{87 88}.

Для реалізації завдань сталого розвитку необхідною є раціональність територіальної організації природокористування, що відповідає місцевим природним умовам та природно-ресурсному потенціалу території. Також важливою є паритетність використання природних ресурсів для сучасних і майбутніх поколінь. Необхідно переорієнтувати та збалансувати галузеву і внутрігалузеву структури господарського комплексу у відповідності до нових соціальних і економічних умов⁸⁹.

Економічна криза, яку переживає Україна, призвела до скорочення промислового виробництва і внаслідок цього – скорочення обсягів викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, скидів забруднюючих речовин у водні об'єкти та розміщення відходів. Резерви зниження навантаження на навколишнє природне середовище, закладені в період економічної кризи, можуть бути швидко вичерпані, тому важливим є пошук шляхів надання економічному зростанню нової якості, щоб відновлення економіки, зростання промислового виробництва супроводжувалися впровадженням ефективних природоохоронних технологій⁹⁰.

Досвід вирішення екологічних проблем набуває важливого значення у різних країнах світу. При цьому одним з головних напрямів охорони навколишнього середовища є організація безпечного видобутку енергії. Проблема атомної енергетики – у організації її безпеки. Це підтверджують і події у Японії, у зв'язку з аварією на АЕС «Фукусима-1». У різних країнах світу екологічну проблему в енергетиці намагаються вирішити засобами:

- у США – це прийняття закону щодо чистої енергії та безпеки. Він передбачає зменшення викидів парникових газів у атмосферу за допомогою більш широкого використання відновлюваних джерел енергії;

- у ЄС, де найбільше розвинута система природоохоронного регулювання, навіть в умовах кризи і скорочення інвестиційних можливостей на саміті ЄС у Брюсселі (грудень 2008 р.) було прийнято рішення щодо підвищення на 20% до 2020 р. енергоефективності економіки, використання енергетики на відновлюваних джерелах (повітряної, геліоенергії) і зниження на 20% викидів вуглекислого газу;

- Швеція має намір до 2020 р. стати першою країною, що не використовує нафту як джерело енергії;

- Нідерланди розробили концепцію «системних інновацій», яка комплексно вирішує екологічні проблеми за допомогою змін у всіх сферах політики - технологічної, соціальної, управлінської, культурної тощо;

⁸⁷ Маркова Н.С. Застосування європейського досвіду при формуванні сталого розвитку в Україні / Н.С. Маркова // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. - №1. – С.115-118.

⁸⁸ Брижань І.А. Умови та чинники переходу України до моделі сталого розвитку / І.А.Брижань // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2013. - №1. – С.128-133.

⁸⁹ Світогосподарська диспропорційність: особливості, тенденції, вплив на економіку України: наукова доповідь / за ред. чл.-кор. НАН України Л.В.Шинкарук. – К.:НАН України, 2012. – 152 с.

⁹⁰ Юрчишин В. Проблеми і перспективи посткризового відновлення: глобальна економіка та Україна / В.Юрчишин. – К.: Заповіт, 2012. – 228 с.

- Японія вже з 1960-х рр. впроваджує екологічну політику, а у 2009 р. розширила сферу дій Закону про збереження енергії;

- у Китаї, який вийшов на перше місце у світі за викидами вуглекислого газу, в останні роки були прийняті закони і програми, спрямовані на покращення екологічної ситуації. Наприклад, планується до 2020 р. отримувати 15% енергії із джерел, що відновлюються, а обсяг викидів вуглекислого газу на одиницю ВВП зменшити на 40 - 45%^{91 92}.

З урахуванням вищеперерахованого в Україні необхідно:

1. розробити та затвердити стратегію сталого розвитку України;
2. впровадити системи екологічного менеджменту, екологічного маркетингу, екотехнологій, що дадуть змогу забезпечити взаємодію між економічним розвитком і захистом навколишнього середовища;
3. реформувати систему «екологічного» оподаткування, що передбачає зміщення акценту з податку на робочу силу на податки на забруднення, у тому числі введення податку на двоокис вуглецю; створити системи торгівлі викидами;
4. впровадити таку політику державних закупівель, яка заохочує виробництво екологічної продукції і використання методів виробництва, що відповідають принципам сталого розвитку;
5. створювати й посилювати роль існуючих кластерів поширення знань і технологій, наприклад, дослідницьких центрів при університетах; посилювати зв'язки між промисловістю та університетами;
6. підтримувати дослідження і розробки, пов'язані зі створенням екологічно чистих технологій;
7. збільшити державні інвестиції у розвиток інфраструктури і природний капітал для відновлення, підтримки й збільшення обсягу природного капіталу;
8. створити державний фонд для інновацій чи іншої форми державного фінансування проектів, направлених на розвиток сталої економіки⁹³.

В роки фінансової кризи розвинені країни активно використовують такий економічний інструмент збереження екології як екологічне оподаткування. Досвід функціонування систем екологічного оподаткування у розвинених країнах світу доводить їх здатність до забезпечення виконання як фіскальної, так і регулятивної функцій держави у цій сфері. В Україні сьогодні існує екологічний податок, яким з прийняттям Податкового кодексу замінено збір за забруднення навколишнього природного середовища. Позитивними моментами впровадження екологічного податку, порівняно з попередньо функціонуючим збором за забруднення навколишнього природного середовища, стали:

- підвищення ставок екологічного податку, зокрема значне зростання ставок за викиди надзвичайно шкідливих речовин;
- упровадження оподаткування викидів вуглекислого газу;

⁹¹ Хлобистов Є.В. Сталий розвиток та екологічна політика у глобальних викликах: від передбачення до прогнозування / Є.В.Хлобистов, Л.В.Жарова, М.В. Ільїна // Економіка природокористування і охорони довкілля.– 2008. – С.33-42.

⁹² Маркова Н.С. Застосування європейського досвіду при формуванні сталого розвитку в Україні / Н.С. Маркова // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. - №1. – С.115-118.

⁹³ Маркова Н.С. Застосування європейського досвіду при формуванні сталого розвитку в Україні / Н.С. Маркова // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. - №1. – С.115-118.

- спрощення процедури обчислення податку завдяки уніфікації системи підвищувальних коефіцієнтів;
- введення в дію податку з власників пересувних джерел забруднення;
- спрямування частини податкових надходжень на фінансування цільових проектів модернізації підприємств у межах сум сплаченого ними податку.

Однак до негативних аспектів упровадження екологічного податку можна віднести відсутність його обчислення у десятикратному розмірі при відсутності у платника затверджених лімітів або їх перевищення, що не дозволяє виконувати регулятивну функцію держави повною мірою. Не сприяє стимулюванню сталого розвитку і відсутність системи пільгового оподаткування. До того ж чинним Податковим кодексом передбачено віднесення екологічного податку на витрати підприємства, тобто фактично відбувається закладення податку в ціну продукції та перенесення його на кінцевого споживача.

Потрібно зазначити, що у країнах Європейського Союзу частка податків за забруднення та використання природних ресурсів не є діаметральною протилежною порівняно з Україною. Так, за даними Євростату, загальні збори від екологічних податків у ЄС-27 у 2010 р. становили 292400 млн євро, що відповідає 2,4% від ВВП і 6,2% загальної суми надходжень від усіх податків і соціальних внесків⁹⁴.

Аналізуючи існуючу на сьогодні систему екологічного оподаткування розвинених країн світу, можна прийти до висновку про необхідність подальшого розвитку даної системи в Україні, що сприятиме підвищенню впливу держави на виробничі процеси в економіці та отриманню відповідного еколого-економічного ефекту. На нашу думку, напрямами вдосконалення екологічного оподаткування в Україні можуть стати:

- розробка системи податкових пільг для підприємств, що модернізують виробничу базу та запроваджують інноваційні технології щодо зниження рівня шкідливого впливу на навколишнє середовище;
- встановлення додаткової плати за перевищення визначених лімітів викидів шкідливих речовин та її утримання з прибутку підприємства;
- запровадження прогресивної шкали ставок екологічного податку залежно від обсягу викидів;
- персоніфікація обліку екологічних податкових платежів з поверненням частки сплачених коштів на здійснення заходів з модернізації виробництва;
- переорієнтація принципів оподаткування з плати за фактично спричинену шкоду докільню на запобігання шкідливому впливу⁹⁵.

Таким чином, екологічне оподаткування у змозі зіграти виняткову роль при вирішенні екологічних проблем в умовах виходу України із соціально-економічної кризи, при обмеженості фінансових і матеріальних ресурсів, оскільки за рахунок податків, що сплачуються, та надання пільг і субсидій у сфері екологічного

⁹⁴ Екологічне оподаткування: збірник наукових праць за результатами науково-практичних заходів / НДІ фінансового права. – К.: Алерта, 2013. – 198 с.

⁹⁵ Екологічне оподаткування: збірник наукових праць за результатами науково-практичних заходів / НДІ фінансового права. – К.: Алерта, 2013. – 198 с.

оподаткування уряд впливає (стимулює або протидіє) на учасників суспільних відносин та макроекономіку в цілому⁹⁶.

Слід зазначити, що останніми роками у світі на природоохоронну політику виділяються безпрецедентні кошти. Так, у США, відповідно до Закону про відновлення економіки та реінвестування 2009 р. із загальної суми інвестицій для стимулювання економіки (787 млрд дол.) приблизно 80 млрд дол. (майже 10%) безпосередньо призначені для реалізації екологічних проектів. У ЄС у 1999 - 2010 рр. сумарне інвестування тільки у рамках реалізації десяти директив (очищення міських стічних вод та ін.) Плану відновлення економіки склали 260 млрд дол. У Бельгії частка екологічних інвестицій у загальних коштах, спрямованих на стимулювання економіки, перевищила 50%, а у Франції склала приблизно 40%. Все більше вкладається коштів в екологію у Китаї. До 2015 р. уряд цієї країни планує інвестувати у захист навколишнього середовища 454 млрд дол. За оцінками експертів за цим показником Китай скоро випередить США та Японію⁹⁷.

Значні інвестиції сьогодні спрямовані в екологічні інновації, що перетворилися у одну з ключових складових інноваційної політики багатьох країн. Інновації у природоохоронній сфері повинні запобігти забрудненню навколишнього середовища, сприяти розв'язанню проблеми країн, що розвиваються, – доступу до чистої води, забезпеченні енергією, розвитку охорони здоров'я місцевого населення та ін. У багатьох країнах (в тому числі у Японії, Німеччині, Голландії, Італії, Канаді, Франції, Великобританії, Норвегії, Фінляндії) діють державні програми стимулювання розробки екологічних технологій та інновацій, створюються галузеві дослідницькі центри та фонди. Наприклад, у США розробкою перспективних технологій займається Фонд комерціалізації технологій міністерства енергетики. Відповідно до Закону про чисту енергію та безпеку здійснюється субсидування створення нових технологій у галузі екологічно чистої енергії. До 2025 р. з цією метою будуть інвестовані 190 млрд дол., у тому числі на виробництво поновлюваної енергії - 90 млрд дол., уловлювання вуглекислого газу та скорочення викидів – 60, а розвиток електричних та інших високотехнологічних автомобілів – 20 млрд. дол. У ЄС відповідно до Програми з конкурентоспроможності та інновацій 433 млн. дол. інвестується в екоінновації. В цілому більше 20% бюджету структурного фонду ЄС на 2007 - 2013 рр. Було спрямовано на розвиток природоохоронних технологій⁹⁸.

Активна інноваційна діяльність приносить результати. Згідно з екологічною політикою, 75% всіх потужностей із виробництва повітряної енергії зосереджено у ЄС. У Фінляндії сьогодні прибуток від експорту інноваційних енерготехнологій у два рази перевищують витрати на імпорт нафти. У Австрії округ Гюссінг перейшов на самозабезпечення енергією за рахунок використання місцевих відновлюваних енергодже- рел, що сприяло підвищенню рівня життя населення і одночасно

⁹⁶ Козулін В.В. Податкова політика зарубіжних країн в посткризовий період / Глобальні та локальні проблеми соціально-економічного розвитку: нові виклики та рішення: тези доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих учених, 6-7 квітня 2012 р. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – С.38-41

⁹⁷ Гопко Г. Панацея від глобальної кризи / Г.Гопко // Вісник Львівського університету. – 2012. - № 25. – С. 434-443.

⁹⁸ Доклад о мировых инвестициях 2013. Обзор. Глобальные производственные системы: инвестиции и торговля в интересах развития. – Женева: ЮНКТАД, 2013. – 52 с.

скороченню викидів вуглекислого газу на 90%. У Німеччині реалізовано проект «Об'єднана енергоустановка», що поєднала 36 повітряних, сонячних, гідроустановки, а також обладнання, яке працює на біомасі, в єдину національну систему. Це дозволило зменшити коливання у енергопостачанні і забезпечити його повністю за рахунок відновлюваних джерел⁹⁹.

В Україні також здійснюються спроби організації екологічно безпечної економіки і виробництва екологічно чистих продуктів, але вони ще потребують подальшого розвитку та вдосконалення¹⁰⁰.

Зважаючи на той факт, що масштаби сучасного світового виробництва й споживання призвели до катастрофічного порушення рівноваги природних і суспільних систем, кожна національна економіка обов'язково повинна мати екологічно безпечну спрямованість. Міжнародний досвід економічної діяльності свідчить, що ефективними заходами досягнення цієї мети, можна вважати:

- формування ефективної природоохоронної політики країни та належне її фінансування;

- вдосконалення законодавчо-нормативної бази захисту навколишнього середовища і функціонування екологічно безпечної економіки;

- здійснення структурної екологоорієнтованої перебудови економіки;

- створення галузевих дослідницьких центрів та фондів для створення науково обґрунтованих програм екологічних інновацій; розроблення концепцій «системних інновацій», які комплексно вирішують екологічні проблеми за допомогою змін у всіх сферах політики – технологічної, соціальної, управлінської, культурної тощо;

- організація енергетичної безпеки (сфера енергетики стає головною складовою нової екологічно орієнтованої політики; розроблення і впровадження альтернативних та відновлюваних джерел енергії);

- створення екологічно безпечного виробництва; розвиток ресурсо- та енергозберігаючих і безвідходних технологій, використання вторинних матеріалів;

- стимулювання розвитку екологічних інновацій як інструменту підвищення ефективності виробництва і на цій основі отримання конкурентних переваг;

- формування екологічного ринку (ринку екологічно чистої продукції) і з цією метою здійснення податково-бюджетних реформ, поширення практики природоохоронних державних закупівель, усунення торговельних бар'єрів на шляху екологічних товарів та послуг¹⁰¹.

Міжнародний досвід свідчить, що екологізація економіки є пріоритетним інструментом сталого розвитку як окремої держави, так і всього світу, тому розроблення і впровадження системи екологічних інновацій у всіх галузях діяльності є принципово важливим для існування людської спільноти¹⁰².

⁹⁹ Мельник Л.Г. Досвід Європейського Союзу у формуванні інноваційної стратегії сталого розвитку / Л.Г.Мельник, І.Б.Дегтярова // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2012. - №1. – С. 190-200.

¹⁰⁰ Шириня Я.Р. Проблеми сталого розвитку в Україні: екологічний аспект [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.repository.hneu.edu.ua

¹⁰¹ Світогосподарська диспропорційність: особливості, тенденції, вплив на економіку України: наукова доповідь / за ред. чл.-кор. НАН України Л.В.Шинкарук. – К.:НАН України, 2012. – 152 с.

¹⁰² Маркова Н.С. Застосування європейського досвіду при формуванні сталого розвитку в Україні / Н.С. Маркова // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. - №1. – С.115-118.

Зважаючи на міжнародний досвід одним із основних завдань і передумов досягнення сталого розвитку України є формування належних умов для забезпечення сталого використання природно-ресурсного потенціалу в інтересах сучасного і майбутніх поколінь. Воно передбачає проведення таких заходів:

- скорочення до оптимальних обсягів виробництва і споживання природних ресурсів, у першу чергу - металів, енергоносіїв, лісу, прісної води, використання земель в обробітку тощо;

- оптимізація співвідношення між виробництвом засобів виробництва і предметів споживання, що має поряд з екологічним також і важливе соціально-економічне значення;

- формування ефективної інвестиційної політики, спрямованої на розробку, освоєння та використання природо- і ресурсозберігаючих, маловідходних та безвідходних технологій, виробництво екологічно безпечних видів продукції.

Крім того, значна питома вага земельних ресурсів України визначає необхідність збалансованого розвитку агропромислового напрямку економіки, збереження та раціонального використання земельних ресурсів. Для успішного вирішення зазначених завдань потрібно зменшити розораність земель та підвищити родючість ґрунтів, одночасно припинивши їх деградацію. Необхідним також є досягнення екологічно збалансованого співвідношення угідь в зональних системах землекористування. Потрібно оптимізувати і підвищити ефективність використання та охорони земельних ресурсів України¹⁰³.

Перехід до сталого розвитку України вимагає визначення головних напрямів збалансованості водокористування, покращання водозабезпечення населення, збереження водоресурсних систем як унікальних складових природного середовища. Основними засобами для організації збалансованої системи водозабезпеченості і водокористування є:

- забезпечення прав людини на якісну питну воду та сприятливе водне середовище;

- екологічно адаптований за водним фактором розвиток економічного потенціалу областей і регіонів;

- запровадження водозберігаючих форм розвитку економіки;

- надання переваги використанню водоресурсних об'єктів у природному стані;

- оптимальне поєднання загальнодержавних і регіональних інтересів з урахуванням екологічної місткості водоресурсних джерел;

- пріоритетність економічних важелів регулювання водокористування та охорони вод¹⁰⁴.

Для переходу на принципи сталого розвитку необхідними є економічні реформи, стратегічним напрямом яких має стати посилення їх соціально-екологічної спрямованості, що реалізується через вирішення наступних основних завдань:

- покращання соціально-економічних та виробничих умов праці;

¹⁰³ Брижань І.А. Умови та чинники переходу України до моделі сталого розвитку / І.А.Брижань // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2013. - №1. – С.128-133.

¹⁰⁴ Брижань І.А. Умови та чинники переходу України до моделі сталого розвитку / І.А.Брижань // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2013. - №1. – С.128-133.

- підвищення реальних доходів населення на базі державного регулювання заробітної плати та пенсійного забезпечення;
- зростання освітнього і культурного рівня населення;
- створення сприятливих умов для охорони здоров'я, материнства і дитинства¹⁰⁵.

Для забезпечення належної роботи механізму реалізації переходу України до сталого розвитку необхідним є виконання його головних принципів:

- максимальна орієнтація на власні можливості, особливо природно-ресурсні умови, науково-технічний та інтелектуальний потенціал;
- використання програмно-цільового планування та розроблення щорічних програм, планів і прогнозів соціально-економічного розвитку з урахуванням вимог екологічної безпеки; поєднання державного впливу і ринкових регуляторів розвитку економіки¹⁰⁶.

Поки що Україна не досягла суттєвих успіхів в сталому розвитку. Забезпечення сталого розвитку потребує нової соціальної політики, яка б орієнтувалася не лише на соціальний захист населення, але й на активізацію його трудової, підприємницької, творчої діяльності, формування людського, інтелектуального та соціального капіталу. Новою має бути і економічна політика, в основі якої мають лежати принципи охорони навколишнього середовища, інноваційності та сталості¹⁰⁷.

Таким чином, глобальні проблеми людства, його подальшого існування та розвитку обумовили концентрацію зусиль світової спільноти на вирішенні питань сталого розвитку. Серед суттєвих та найбільш загрозливих небезпек людської цивілізації визначилась нестача природних ресурсів, постійні значні втрати людського потенціалу та зростання ризиків, пов'язаних із нерівністю в якості життя, розподілі ресурсів, умов існування та розвитку тощо. Майбутні покоління ставляться під загрозу гідного існування через зменшення природних ресурсів та погіршення якості довкілля. Вихід з цієї ситуації можливий за умов одночасного формування та реалізації концептуальних засад забезпечення сталого розвитку на національному та міжнародному рівнях з урахуванням перспектив розвитку економічної, соціальної та екологічної політики кожної країни світу.

В розроблених дослідниками США основних геополітичних сценаріях світового розвитку, в яких відображено світові тенденції до 2020 р., обґрунтовується, що за будь-яким сценарієм світовий розвиток буде супроводжуватись подальшим поділом країн на багаті та бідні, а також держави, що можуть впливати, і держави, які знаходяться в зоні впливу. За таких умов продовжиться експансія екологічно небезпечних виробництв у країни, що розвиваються, тому загальний рівень забруднення залишиться на тому ж рівні, зміниться лише його територіальний розподіл. Подальше зростання кількості

¹⁰⁵ Маркова Н.С. Застосування європейського досвіду при формуванні сталого розвитку в Україні / Н.С. Маркова // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. - №1. – С.115-118.

¹⁰⁶ Зеркалов Д.В. Життєдіяльність. Сталий розвиток. Довкілля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zerkalov.kiev.ua>

¹⁰⁷ Сталий розвиток промислового регіону: соціальні аспекти: монографія / О.Ф.Новікова. – Донецьк, 2012. – 534 с.

населення Землі обумовлює збільшення потреб у споживанні й виробництві енергії та освоєння нових територій, що разом призводить до зміни або знищення навколишнього середовища.

У довгостроковому плані успішне вирішення завдання сталого розвитку залежатиме від нових підходів, що приведуть до зміни традиційного світогляду на всіх рівнях суспільства. Для досягнення сталого розвитку міжнародне співтовариство має співпрацювати за такими основними напрямками діяльності, як забезпечення економічного розвитку на основі радикально модифікованої ринкової системи; забезпечення стійкого соціального розвитку на основі принципу справедливості; екологізація суспільної свідомості на основі використання систем освіти і засобів масової інформації тощо.

Перехід України до сталого розвитку є дуже важливим, оскільки для реалізації його принципів в нашій країні є всі підстави. Зважаючи на міжнародний досвід заходами досягнення сталого розвитку України можуть бути: розробка та затвердження стратегії сталого розвитку України; впровадження системи екологічного менеджменту, екологічного маркетингу, екотехнологій; реформа системи «екологічного» оподаткування; підтримка досліджень і розробок, пов'язаних зі створенням екологічно чистих технологій; збільшення державних інвестицій у розвиток інфраструктури і природний капітал для відновлення, підтримки й збільшення обсягу природного капіталу.

Таким чином, глобальна фінансова криза здійснила значний вплив на сталий розвиток кожної країни світу. Першочергово вплинувши на економічну складову сталого розвитку, криза призвела до загострення проблем в соціальній та екологічній сферах, зниження якості та безпеки життя суспільства, і підтвердила необхідність впровадження принципів концепції сталого розвитку на глобальному рівні.

Михайленко О.Г.

1.4 РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЮ ПРОДУКЦІЄЮ У КОНТЕКСТІ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

За оцінками британського державного відомства з питань науки (GO-Science), суспільство протягом наступних років очікують зміни, які відбуватимуться під впливом низки «двигунів». Це диктує переосмислення розвитку як глобальної продовольчої системи взагалі, так і сільського господарства зокрема:

- з боку споживання – до 2030 року населення землі зросте з 7 до 8 млрд. жителів; певна кількість людей підвищить свій добробут, відповідно з'явиться необхідність у більш якісному раціоні споживання, який потребуватиме для свого виробництва додаткових ресурсів;
- з боку виробництва – буде продовжуватись конкурентна боротьба за землю, воду та енергію в той час, коли зміни клімату стануть помітно значними.

Необхідність зменшувати викиди в навколишнє середовище стане більш актуальною, а глобалізація, що буде продовжуватись, піддаватиме світове сільське господарство новим економічним та політичним впливам¹⁰⁸.

В цих умовах перед світовим господарством постає задача не тільки прогнати всіх жителів планети, а й зробити це сталим чином. Тобто, використовувати ресурси темпами, які не перевищують можливостей Землі відтворювати спожите. Така постановка питання постає з огляду на те, що на рубежі століть, за оцінками спеціалістів, економіка планети взагалі споживала в 4 рази більше енергії планети, ніж віддавала (до речі, саме в сільському господарстві)¹⁰⁹.

Можна виділити наступні виклики майбутнього, від ефективного розв'язання яких і буде залежати можливість подальшого сталого розвитку:

1. Збалансований сталий розвиток попиту та пропозиції – для забезпечення доступності продовольства та можливості виробництва альтернативної енергії;

2. Забезпечення адекватної стабільності продовольчих ресурсів і захист найбільш уразливих (найменш еластичних) від волатильності. Оскільки попит на ті сільськогосподарські товари, що задовольняють базові потреби споживачів та виробників, не може вільно змінюватись у відповідності до змін цін на них, то в першу чергу від збільшення ціни будуть страждати найменш забезпечені верстви населення та найбідніші країни (можливо навіть виникнення в певних випадках ефекту Гіффена, коли попит на товари збільшуватиметься зі зростанням ціни на нього, що буде посилювати негативний ефект);

3. Управління вкладом сільськогосподарської системи в пом'якшенні наслідків зміни клімату, в тому числі активізація виробництва органічних сільськогосподарських товарів;

4. Підтримка біорізноманітності.

Оскільки можливості вирощування різноманітних сільськогосподарських культур на території різних країн світу сильно різняться, зауважимо, що торгівля відіграє ключову роль в пом'якшенні цих обставин і наслідків нерівномірного розвитку країн. Саме стала міжнародна торгівля повинна сприяти адаптації до умов, що постійно змінюються, і стати ефективною відповіддю вищезазначеним викликам майбутнього.

При цьому міжнародна торгівля не є і, напевно, не може бути абсолютно вільною від інструментів захисту внутрішніх ринків країн, що беруть в ній участь. Але в деяких випадках, особливо в торгівлі сільськогосподарськими товарами, обмеження мають дуже високу соціальну ціну, оскільки можуть звести нанівець позитивні світові наміри розв'язати базові проблеми розвитку всієї планети. Згідно з даними, запропонованими в таблиці 9, серед 10-ти товарних груп, які найчастіше захищаються від імпорту, лідирує «продукція сільського господарства, садівництва

¹⁰⁸ Будущее продовольствия и сельского хозяйства: Цели и альтернативы глобального устойчивого развития // Государственное ведомство по вопросам науки. – Великобритания. – Лондон. – 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/288129/11-926-future-of-food-and-farming-summary-russian.pdf

¹⁰⁹ Гальчинський, А. С. Основи економічної теорії // Підручник для підготовки мол. спец. / А. С. Гальчинський [та ін.]. – К. : Вища школа, 1995. – 471 с.

та городництва». Крім того, продовольчі товари займають 6,8 та 10 місця в рейтингу.

Таблиця 9 – Кількість захисних заходів, що були застосовані з листопада 2008 р. до вересня 2013 р., за секторами

Рейтинг	Сектор економіки	Кількість введених дискримінаційних (червоних) заходів	Кількість дискримінаційних (червоних) заходів, які все ще діють
1	Продукція сільського господарства, садівництва та городництва	233	179
2	Основні хімічні речовини	225	198
3	Транспортне обладнання	193	163
4	Машинобудування спеціального призначення	182	157
5	Основні метали	179	162
6	М'ясо, риба, овочі, фрукти, масла та жири	153	118
7	Універсальні механізми	141	125
8	Живі тварини та продукція тваринництва	133	104
9	Вироби з металу, окрім машин та обладнання	138	128
10	Борошняні вироби, крохмалі та інші продовольчі товари	122	90

Складено автором за даними¹¹⁰

Отже, торгівля сільськогосподарськими товарами в світі є більш закритою, ніж торгівля несільськогосподарськими товарами. Про це свідчить як кількість захисних заходів у цьому секторі, так і більш високі ставки простого середнього рівня мита практично для всіх країн світу (рис. 7). Є виключення: Парагвай (середній рівень мита на сільськогосподарські товари і не сільськогосподарські товари становить 10,0 та 10,2% відповідно), Аргентина (10,5 та 12,8%), Бразилія (10,1 та 14,1%), Тонга (11,5 та 12,1%), Уругвай (9,8 та 10,6%), Австралія (1,2 та 2,9%).

¹¹⁰ Simon J. Evenett «What Restraint? Five years of G20 Pledges on Trade» The 14th GTA Report. Centre for Economic Policy Research. London, 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globaltradealert.org/sites/default/files/GTA14_0.pdf

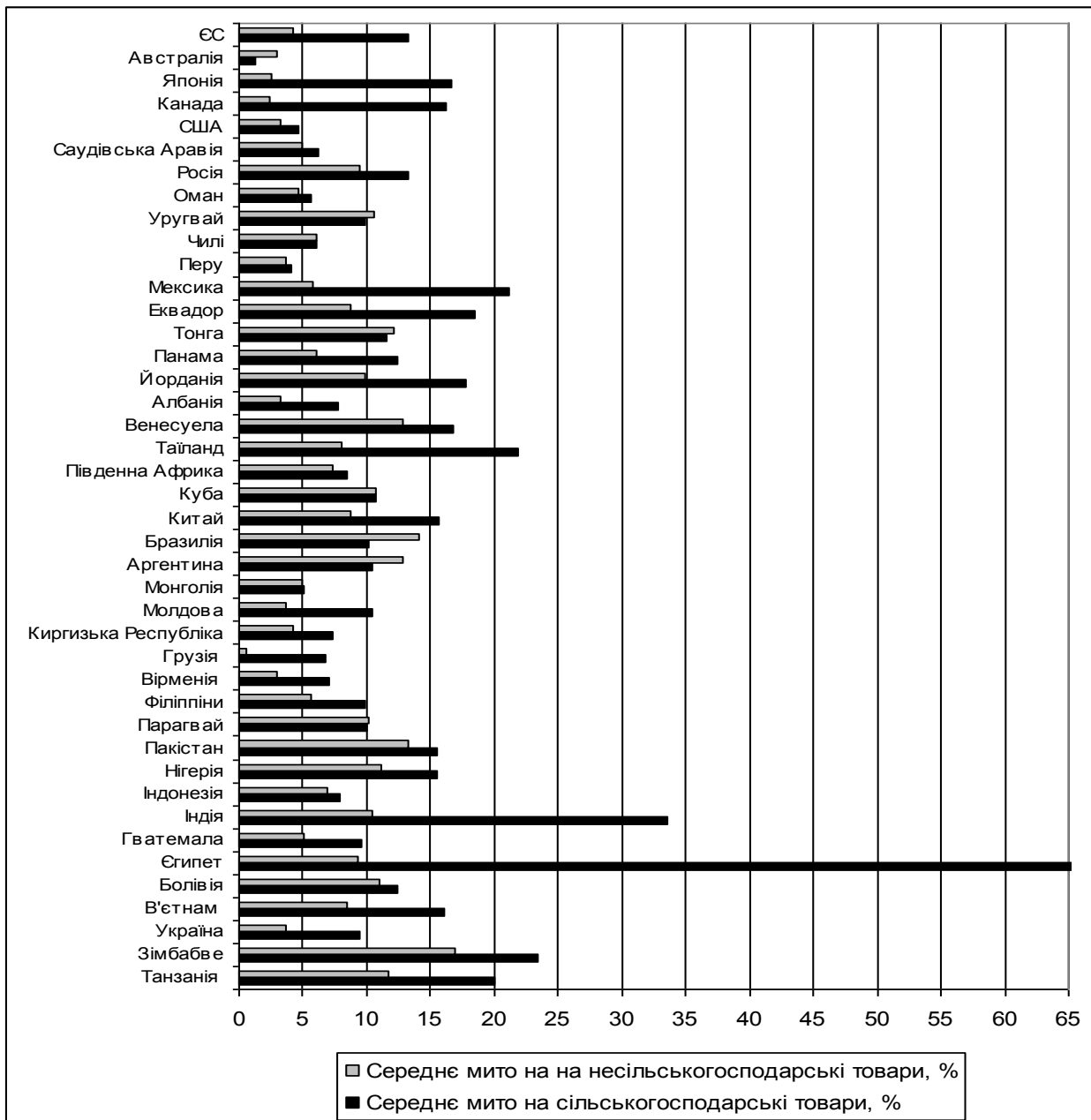

Рисунок 7 – Ставки простого середньоарифметичного мита на сільськогосподарські та несільськогосподарські товари у деяких країнах світу, %¹¹¹

Найвищий рівень мита на сільськогосподарську продукцію в Єгипті (66,7%), Індії (33,5%), Зімбабве (23,4%), Таїланді (21,8%), Мексиці (21,2%), Танзанії (20%). Найвражаюча різниця між рівнями мита на сільськогосподарські та несільськогосподарські товари: у Грузії (перевищення в 11 разів), Єгипті (7 разів), Канаді (6,7 разів), Японії (6,4 рази), в ЄС, Індії та Мексиці (більш, ніж утричі).

¹¹¹ World Trade Organization, the United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) and the International Trade Centre (ITC). World Tariff Profiles. – 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/tariff_profiles13_e.pdf

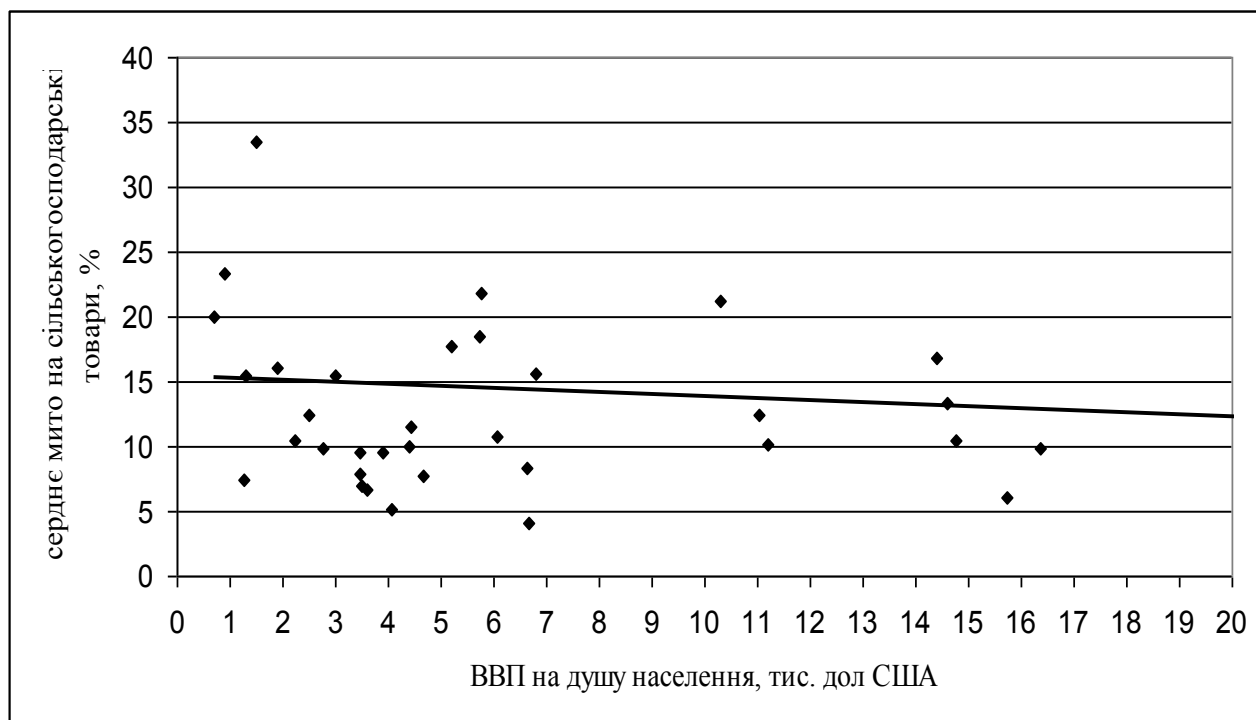

Рисунок 8 – Залежність між рівнем розвитку країн та рівнем захисту в них сільськогосподарського виробництва^{112,113}

Простежується певна залежність між рівнем розвитку країни (її ВВП на душу населення) та митним захистом в ній (рис. 8). Тобто, чим більш розвинута країна, тим нижче середній рівень митного захисту. Але слід зазначити, що в розвинених країнах при інколи навіть низькому середньому рівні мита на сільськогосподарську продукцію, як у США (4,7%), зберігаються селективні мита розміром до 350%. В ЄС, Канаді та Японії максимальні мита сягають відповідно 605%, 551% та 692% відповідно.

Крім того, з огляду на активізацію використання нетарифних інструментів захисту внутрішнього ринку, тепер митні тарифи використовуються скоріше лише як селективні і достатньо ефективні інструменти захисту від особливо загрозливих товарних ліній. Розвинуті країни сьогодні активно використовують для загального захисту галузей економіки взагалі і сільського господарства зокрема нетарифні інструменти захисту, і все частіше вони носять прихований характер. Крім того, нетарифні інструменти не відображаються в середньому розмірі мита по країні і взагалі важко піддаються обліку.

Внаслідок аналізу основних інструментів регулювання міжнародної торгівлі сільськогосподарською продукцією, було виявлено, що їх можна розділити на дві групи: «дешеві» та «дорогі».

До «дешевих» (тобто таких, що не вимагають істотних коштів з боку держави при їх реалізації) слід віднести: спеціальний режим оподаткування; списання та

¹¹² World Trade Organization, the United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) and the International Trade Centre (ITC). World Tariff Profiles. – 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/tariff_profiles13_e.pdf

¹¹³ The World Bank. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>

реструктуризація заборгованостей по сплаті податків і боргів до бюджетів всіх рівнів; податковий кредит; встановлення внутрішніх цін; встановлення митних тарифів; розробка цільових програм розвитку сільськогосподарського виробництва та інше. В свою чергу, «дорогі» інструменти – це субсидії; дотації; пільгове кредитування; компенсації частини витрат на страхування врожаю та інше. Інструменти «дорогої підтримки» використовують більшою мірою розвинені країни. Це, з одного боку, обумовлено наявністю фінансової можливості для такого захисту, а з іншого боку, досвідом ефективної реалізації такого захисту.

Щодо застосування нетарифних обмежень: таблиця 10 демонструє на прикладі 5-ти їх базових категорій (за допомогою коефіцієнта частотності), що для сільськогосподарського сектору заходи санітарного, фітосанітарного (SPS) та цінового контролю в світі в разі перевищують показники для несільськогосподарської продукції.

Таблиця 10 – Коефіцієнти частотності п'яти категорій нетарифних заходів у всіх секторах економіки¹¹⁴

Сектор	Санітарні та фітосанітарні стандарти	Технічні бар'єри	Передвідвантажувальні заходи	Ціновий контроль	Кількісний контроль
Живі тварини	71.3	36.2	21.3	5.7	33.4
Рослинні продукти	69.2	31.7	24.0	3.6	27.1
Жири та олії	51.1	26.8	12.9	8.0	20.7
Харчові продукти	57.0	41.7	17.7	3.6	20.3
Мінеральні продукти	9.8	25.5	8.1	0.6	10.9
Хімічні товари	11.3	35.8	6.8	1.7	19.6
Гуми і пластмаси	1.2	24.1	5.7	0.8	6.3
Необроблені шкури і шкіра	12.8	23.7	9.9	0.0	12.9
Дерево	26.2	30.2	12.4	0.8	15.2
Папір	1.7	18.4	8.2	0.6	11.4
Текстиль	1.8	34.3	15.6	4.7	16.3
Взуття	0.7	38.8	16.7	3.3	17.9
Камінь і цемент	3.1	19.0	9.7	1.1	6.3
Кольорові метали	1.6	21.0	9.6	1.2	12.2
Машини та електрообладнання	1.1	20.8	8.2	0.8	13.1
Автомобілі	0.3	26.2	8.4	0.7	22.5
Оптичні та медичні інструменти	0.4	20.0	7.9	0.2	8.1
Інші товари	1.6	23.0	7.2	4.1	7.2

Технічні бар'єри та передвідвантажувальні заходи¹¹⁵ також частіше застосовуються у сільськогосподарському секторі у порівнянні з не

¹¹⁴ Non-tariff measures to trade: Economic and Policy Issues for Developing Countries// United Nations Conference on Trade and Development. – United Nations. – 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ditctab20121_en.pdf

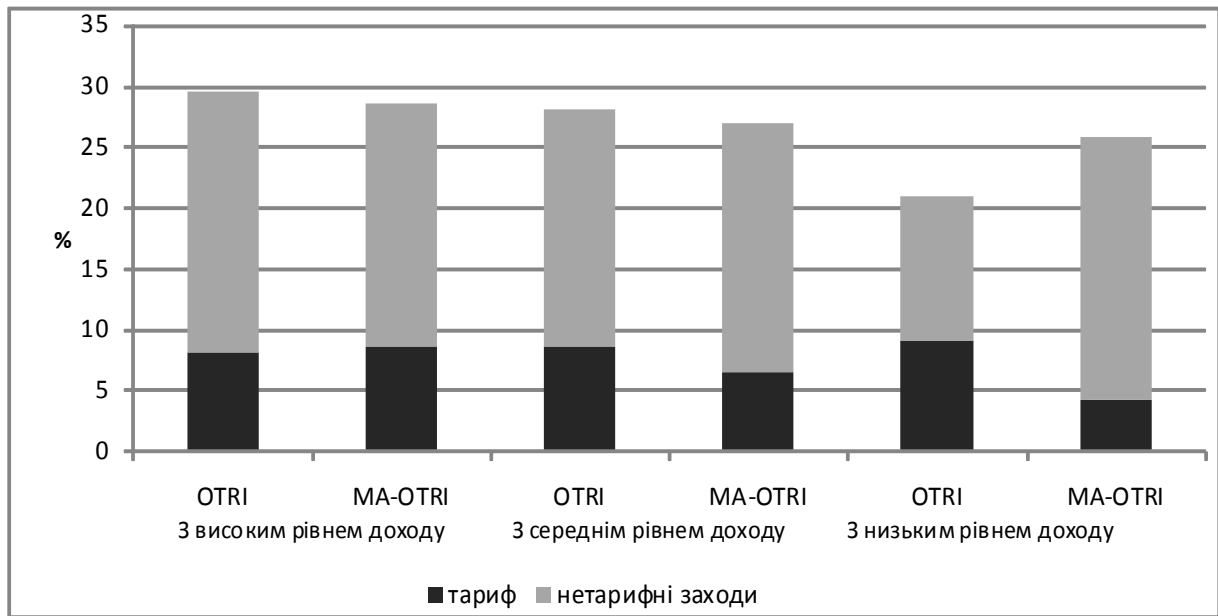

Рисунок 10 – Загальний рівень обмежень імпорту (OTRI) та експорту (MA-OTRI) в країнах з різним рівнем доходу¹¹⁹

Як видно з рисунку 10, тарифна складова OTRI для розвинених країн незначна, але менша, ніж у інших групах країн, а нетарифна складова суттєво перевищує рівень нетарифного захисту в країнах з низьким рівнем доходу. Відповідно протилежному до OTRI показнику, що вимірює загальний рівень тарифних та нетарифних обмежень, які використовуються проти країни (MA-OTRI), застосовується майже однаковий рівень захисту по відношенню до експорту з усіх груп країн на достатньо високому рівні, що відповідає рівню OTRI країн з середнім рівнем доходу. Така ситуація демонструє відсутність «дзеркального» рівня захисту, що його застосовують проти імпорту країни з низьким рівнем доходу (найнижчий OTRI 20%), і тим супротивом, з яким зустрічається їх експорт (теж найнижчий MA-OTRI 26%, але різниця в захисті складає +6%). Для розвинутих країн та для країн з середнім рівнем доходу різниця між MA-OTRI та OTRI складає -1%. Цікавим є виявлений факт меншої частки тарифної складової в показнику MA-OTRI в порівнянні з часткою в OTRI для всіх груп країн, що демонструє вплив преференційних угод на торговельні потоки.

Додатково зауважимо, що кількісний спосіб обліку нетарифних інструментів за частотністю хоча і використовується в міжнародній статистиці, але не повністю відображає рівень захисту. З одного боку, він враховує тільки процент товарних позицій, до яких застосовується щонайменше один нетарифний захід (тобто різні країни можуть мати однаковий коефіцієнт частотності, але застосовувати суттєво різну кількість нетарифних заходів до тієї самої кількості товарних позицій); з іншого боку, різні заходи, які обраховуються однаково, можуть мати абсолютно

¹¹⁹ Non-tariff measures to trade: Economic and Policy Issues for Developing Countries// United Nations Conference on Trade and Development. – United Nations. – 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ditctab20121_en.pdf

різний охват, тривалість та використовувати фінансові ресурси у абсолютно різному обсязі.

Треба підкреслити, що в роботі було визначено доцільність аналізу статистики простої кількості заходів регулювання торгівлі.

За даними кризового періоду для світової економіки, що лакмує загальні тенденції застосування протекціоністських заходів в світі, на основі статистики Global Trade Alert визначено: найбільшого поширення набули антидемпінгові, компенсаційні заходи, на частку яких припадає близько 21,2% всіх захисних заходів; більшість із них, а саме 751 (65%), відносяться до «червоного» кошику, тобто є такими, що спотворюють міжнародну торгівлю; майже 90% заходів державної підтримки теж належать до «червоного» кошику (рис. 11).

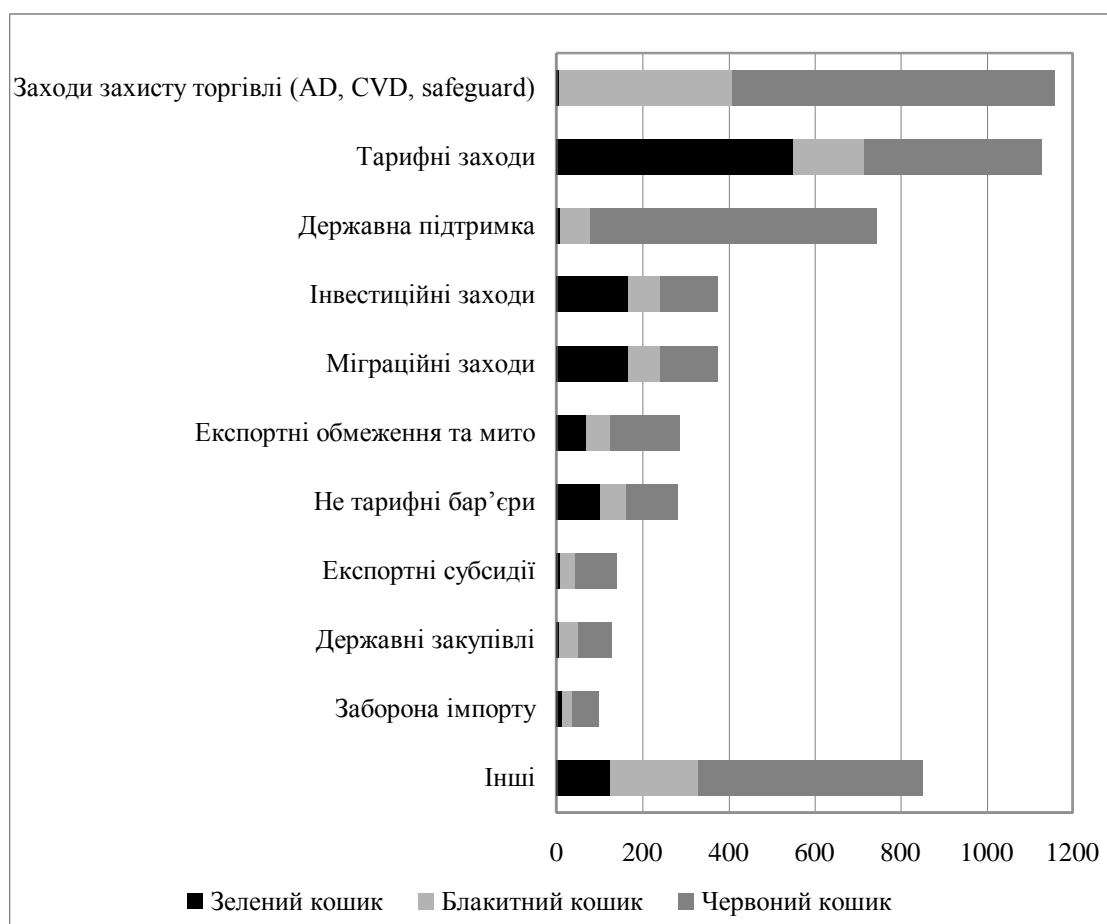

Рисунок 11 – Структура протекціоністських заходів за характером впливу на міжнародну торгівлю (травень 2014 року)¹²⁰

Показовою є ситуація в сфері експортних субсидій. Вони складають лише 3% (142) від сукупної суми всіх захисних заходів (рис. 11), та саме субсидії домінують в

¹²⁰ Global Trade Alert. Independent monitoring of policies that affect world trade. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.globaltradealert.org/site-statistics/table/12>

переліку заходів, котрі справляють найбільший вплив на торговельних партнерів (табл. 11). Їх впроваджує лише 51 країна, але вплив від цього відчувають на собі 207 країн світу, як і у випадку застосування державної підтримки – 61 країна користується даним видом захисту ринку, а потерпає від цього 199 країн.

Таблиця 11 – Протекціоністські заходи за впливом на торговельних партнерів (листопад 2008 рік - травень 2014 року)¹²¹

Вид заходу	Кількість країн, котрі реалізували захисний захід «червоного» кошику	Кількість країн, котрі постраждали від захисного заходу «червоного» кошику	Загальна кількість заходів / частка «червоних заходів» від загальної їх кількості
Експортні субсидії	51	207	142/0,69
Державна підтримка	61	199	746/0,89
Нетарифні бар'єри	74	198	283/0,43
Тарифні заходи	77	192	1129/0,37
Експортні обмеження та мито	69	191	288/0,56
Міграційні заходи	42	154	262/0,5
Державні закупівлі	25	140	128/0,6
Інвестиційні заходи	47	121	376/0,35
Заборона імпорту	65	106	98/ 0,62
Заходи захисту торгівлі (AD, CVD, safeguard)	64	93	1160/0,65

Тобто, перші дві сходинки в списку протекціоністських заходів займають заходи «дорогої» категорії, котрі виявляються набагато ефективнішими, ніж «дешевої». І лише на третьому місці нетарифні захисні заходи. Можна зауважити, що «дорогі» заходи мають менш селективний рівень захисту в порівнянні з «дешевими».

Розглянемо детальніше кількість експортних субсидій, виділених країнами, та скільки їх торгових партнерів відчувають на собі вплив таких дій (табл. 12).

¹²¹ Global Trade Alert. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.globaltradealert.org/site-statistics>

Таблиця 12 – Кількість введених в дію експортних субсидій країн світу та торгові партнери, на котрих вони впливають (листопад 2008 р. - травень 2014 року)¹²²

Країна	Кількість експортних субсидій	Експортні субсидії			Кількість торгових партнерів, котрі відчувають вплив
		«зеленого» кошику	«блакитного» кошику	«червоного» кошику	
Німеччина	233	45	56	132	164
США	228	41	134	53	142
Франція	221	42	59	120	160
Казахстан	194	66	31	97	113
Угорщина	189	39	50	100	141
Туреччина	118	10	15	93	84
Японія	107	9	24	74	136
Австралія	101	12	34	55	79
Мексика	86	19	17	50	43
Киргизстан	12	0	3	9	7
Бангладеш	5	3	1	1	2
Таджикистан	2	2	0	0	0
Чад	2	0	0	2	0
Афганістан	2	1	1	0	0

Наведені дані слугують додатковим аргументом до тези, що експортні субсидії («дорогий» інструмент) користуються найбільшою популярністю саме в країнах з високим рівнем доходів.

Думка про те, що міжнародна торгівля взагалі і торгівля сільськогосподарськими товарами зокрема є активним каналом впливу на розвиток країн, не є новою. З часів Адама Сміта традиційна теорія міжнародної торгівлі спрямовує зусилля на обґрунтування вигід від розвитку міжнародної торгівлі для окремих країн та для світового ринку в цілому. Активне прагнення скористатись цим каналом розвитку створило сьогодні таку картину, що зовнішня торгівля складає істотну частину економіки навіть найменш розвинутих країн світу.

Так, середній показник співвідношення обсягів торгівлі до ВВП в цих країнах зріс з 27% (1986-1990 рр.) до 60% (2008-2012 рр.). Але рівень зубожіння в цих країнах так і залишається дуже високим (більше ніж 40% населення таких країн), в той час як в країнах, що розвиваються, цей рівень складає не більше 10%. Тобто, зростання економічних показників відбувається одночасно з погіршенням соціальних параметрів країн, що абсолютно не відповідає стратегії сталого розвитку. Саме така диспропорція між можливостями та результатами розвитку потребує аналізу умов торгівлі сільськогосподарською продукцією, що складаються по відношенню до найменш розвинутих країн світу, а також країн, що розвиваються.

¹²² Global Trade Alert. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.globaltradealert.org/site-statistics>

Результати такого аналізу викладено у наступних узагальненнях за інструментами регулювання.

1. *Рівень тарифного захисту сільськогосподарських ринків.* Хоча сьогодні середні рівні мита в країнах значно нижчі, ніж, наприклад, у 1990 році, сільське господарство залишається тим сектором, де досі існують серйозні проблеми з доступом на ринки. На ринках розвинених країн «тарифні піки» та тарифна ескалація формують значні проблеми для експорту з інших країн. Показовим також є те, що при середньому рівні мита в розвинутих країнах в інших галузях економіки в 1 % для сільського господарства зберігається середній рівень мита 8%¹²³.

2. *Рівень нетарифного захисту.* Все більше зростає значення нетарифних обмежень вільного доступу на ринки сільськогосподарської продукції. Тобто, внутрішньодержавні заходи, такі як фітосанітарні та санітарні, технічні стандарти та інші, все ефективніше обмежують потоки експорту сільськогосподарської продукції. З урахуванням тарифного еквіваленту нетарифних бар'єрів середній рівень захисту сільськогосподарського сектору розвинених країн складає 27%¹²⁴.

Таким чином, для експорту у розвинену країну сільгоспвиробник з іншої країни змушений конкурувати з субсидованим виробництвом. Для цього він має отримати всі необхідні дозволи, пройти прикордонний контроль та перевірку в країні призначення, забезпечити відповідність продукції національним стандартам країни призначення та інше. В такій ситуації просте зниження мита може бути позбавлене сенсу. Держави, що експортують сільськогосподарську продукцію, можуть вплинути на розширення власного експортного потенціалу у два способи: 1) шляхом допомоги національним виробникам у вирішенні проблем з витратами, що виникають при забезпеченні відповідності продукції іноземним стандартам; 2) збільшенням потенціалу країни у розробці національних стандартів, в тому числі розширенням участі країни у міжнародних органах по встановленню стандартів.

3. *Субсидування.* Субсидують власне сільське господарство більшою мірою розвинені країни. В ОЕСД порахували, що за 2009 р. загальні субсидії у країнах ОЕСД склали 252 млрд дол. США (22% від сільськогосподарського ВВП цього року). Безумовно, такі суми можна обґрунтовувати впливом кризи на виробників сільськогосподарської продукції і, відповідно, збільшенням необхідності у допомозі. Але у докризові 2006-2008 рр. загальний рівень був майже таким самим, а стосовно окремих країн ще і вищим: ЄС – 27%, Японія – 49%, Швейцарія – 60%, Норвегія – 62%). Також надто високим виявився і рівень підтримки окремих товарів цими країнами. Наприклад, підтримка виробництва рису становила 60%¹²⁵.

Такий високий рівень підтримки у розвинених країнах викликає щонайменше 3 ефекти для країн, що розвиваються: 1. Унеможлиблюється експорт на субсидовані

¹²³ Глобальное партнерство в целях развития: стоящие перед нами задачи // Доклад Целевой группы по оценке прогресса в достижении ЦРТ. – Нью-Йорк. – издание Организации Объединенных Наций. – № R.13.I.5. – 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/millenniumgoals/GAP_Report_2013.pdf

¹²⁴ Non-tariff measures to trade: Economic and Policy Issues for Developing Countries// United Nations Conference on Trade and Development. – United Nations. – 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ditctab20121_en.pdf

¹²⁵ Wake up before it is too late. Make agriculture truly sustainable now for food security in a changing climate.// Trade and environment review. United Nations Conference on Trade and Development. – United Nations. – 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ditcted2012d3_en.pdf

розвиненими країнами ринки; 2. Надзвичайно ускладнюється конкуренція на ринках третіх країн, оскільки ціни в розвинених країнах будуть викривлено заниженими; 3. Підвищується конкуренція на внутрішньому ринку таких країн внаслідок експорту із розвинених країн.

Слід зазначити, що зміни, які відбуваються останнім часом в регулюванні субсидування на рівні СОТ, не сприяють реальному зниженню субсидування у розвинутих країнах.

Така ситуація стає можливою тому, що в правилах СОТ скорочення субсидій спрямовується на «зв'язаний» (тобто, максимально можливий) рівень субсидування, але воно в дійсності навіть залишає за країнами можливості збільшення реального рівня субсидування. Наприклад, США у 2009 р. згодились скоротити рівень субсидування на 70% (з поточного 48,3 млрд дол. США до 14,5 млрд дол.), але цей рівень майже вдвічі вищий за рівень реальної підтримки сільського господарства цієї країни у 2007 р. (7-8 млрд дол. США). Аналогічно, ЄС скоротить рівень підтримки на 80% (з 110,3 млрд євро до 22 млрд євро), але на 2014 р. було заплановано на початку сільськогосподарської реформи підтримка у 12 млрд євро. Тобто, очевидним є факт скорочення субсидування розвиненими країнами тільки «на папері».

4. *Експортні обмеження.* Врожайність продуктів рослинництва в світі не однакова. Тобто, деякі країни можуть збирати гарні врожаї на фоні світових неврожаїв або неврожаїв в інших країнах. Саме міжнародна торгівля повинна сприяти збільшенню рівномірності розповсюдження продуктів рослинництва зокрема і сільськогосподарських продуктів взагалі. Вона слугує інструментом своєрідної взаємодопомоги в критичних ситуаціях і знижує ризики недоїдання. Таким чином, перепони для міжнародної торгівлі сільськогосподарською продукцією у вигляді експортних обмежень в країнах, які зібрали гарний врожай, негативно впливають на розв'язання проблеми забезпечення продовольством і на сталий розвиток взагалі.

5. *Угоди про вільну торгівлю.* На 2014 р. в світі існує понад 300 угод про вільну торгівлю, що робить світову торговельну систему більш складною та фрагментарною, ніж в час створення Світової організації торгівлі (з 1994 р. кількість угод про вільну торгівлю збільшилась удвічі). Угоди про вільну торгівлю та інші дво- та багатосторонні угоди з обмеженою кількістю учасників викривлюють міжнародну торгівлю, роблячи її більш вигідною для учасників угоди і практично унеможливаючи доступ на ринок третіх країн. Тобто, створюються певні конгломерати країн, які прагнуть до інтеграції, які за допомогою зовнішніх торговельних бар'єрів для третіх країн протидіють лібералізаційним спрямуванням у торгівлі, наприклад, сільськогосподарською продукцією. Зазначені угоди мають в першу чергу комерційний характер. Лише незначна їх частка стосується найнерозвинутіших країн світу, відповідно, міжнародна торгівля сільськогосподарською продукцією в разі існування таких Угод про вільну торгівлю абсолютно не сприятиме покращенню забезпечення продовольством найменш розвинутих країн світу .

6. *Інше*. Введення додаткового вуглецевого податку на товари, що виробляються в країнах, які не забезпечують достатнього регулювання викидів парникових газів. Деякі експерти вважають: такий податок слугуватиме торговельним інтересам розвинених країн - імпортерів в найбільш «брудних» галузях (металургія, хімічна та цементна промисловість) під виглядом захисту навколишнього середовища¹²⁶.

Ініціюють введення такого податку розвинені країни, які вже мають більш досконале в екологічному і технологічному сенсі виробництво в «брудних» галузях, а крім того, об'єктивно володіють більшими фінансовими та технологічними можливостями по необхідному зниженню викидів парникових газів таких виробництв на відміну від бідніших країн. Отже, отримавши легітимну можливість захищати свої ринки від «брудної» продукції, вони зможуть зберегти власні конкурентні переваги на внутрішньому та третіх ринках.

Потрібно звернути увагу на те, що регулювання міжнародної зовнішньої торгівлі сільськогосподарськими товарами - не тільки один з головних факторів сприяння сталому розвитку саме цієї галузі. Заходи регулювання є в цілому дієвим способом рішення важливих завдань сталого розвитку світового господарства.

Наведемо найбільш значні з них.

1. *Розв'язання проблеми голоду*. З попереднього аналізу випливає, що рівень середнього мита не має стійкої прямої залежності від рівня розвитку країни (він більшою мірою залежить від періоду вступу в СОТ, можливостей лобювання своїх інтересів в цій організації, досвідом країни у використанні селективно високих тарифів на критичні товарні групи при відсутності мита взагалі на більшість товарних груп, ввіз яких до країни є бажаним або некритичним). Але самий процес лібералізації рівня тарифного регулювання сільськогосподарських товарів може істотно впливати на можливість власного виробництва таких товарів в країнах з нижчим рівнем розвитку. Це, з одного боку, пояснюється тим, що країни з нижчим рівнем розвитку зазвичай не мають досвіду селективного регулювання вкупі з відсутністю можливостей відстоювання власних інтересів в СОТ, з іншого боку – тим, що багатші країни мають більше фінансових можливостей підтримувати власних сільхозвиробників за допомогою «дорогих» нетарифних інструментів регулювання. Така ситуація активно стимулює викривлення цін на сільськогосподарські товари на світовому ринку і призводить до того, що бідніші країни не тільки втрачають можливості експортувати свою продукцію, а й зменшують внутрішнє виробництво, тому що не витримують конкуренції із субсидованим імпортом. Оскільки саме бідніші країни стоять перед базовою проблемою – прогодувати своє населення, збільшується їх залежність від зовнішнього ринку, погіршується ситуація з зайнятістю населення, і, як наслідок, країни продовжують біднішати. Світ опиняється в ситуації, коли міжнародна торгівля здавалося б більш дешевою сільськогосподарською продукцією не допомагає країні, а навпаки, шкодить їй. Продовольча залежність формується там,

¹²⁶ Понизова, О. БРИКС и «зеленая экономика» //Обозрение «Мосты». Международный центр по торговле и устойчивому развитию. – Женева – Вып. 5. – август 2014 г. – С. 29-31. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ictsd.org/sites/default/files/review/Mosty_August_2014.pdf

де її можна було б уникнути. Крім того, більш низька ціна субсидованого імпорту не є результатом вільного ринку, вона виникає як наслідок неефективного перерозподілу коштів: в розвинутіших країнах за рахунок субсидій використовуються менш придатні землі для виробництва тієї ж продукції, чим ті, на яких її можна було б виробити в бідних країнах. Отже, ми вважаємо, що розвиток міжнародної торгівлі сільськогосподарськими товарами, що виготовляються з використанням субсидій, не є сталим.

Тобто, коли багаті країни вимагають тарифної лібералізації торгівлі в світі і при цьому продовжують субсидувати власне сільськогосподарське виробництво, вони наносять шкоду світовій економіці і не наближують, а віддаляють її від розв'язання проблеми голоду.

Наведемо приклад Гани, яка у 1970 р. за рахунок власного виробництва повністю забезпечувала себе рисом власного виробництва. На вимогу СОТ вона лібералізувала рівень тарифного захисту продукції сільського господарства. Це призвело до того, що у 2002 р. вона забезпечувала себе рисом лише на 64% від потреби. Решту рису імпортували до Гани Сполучені Штати Америки, які тоді активно субсидували своє виробництво (середні витрати на виробництво риса в США були – 415 дол. США за тону, а експортували вони рис за ціною – 274 дол. США за тону, що на 34% нижче за виробничі витрати).

2. *Власне виробництво продовольчих товарів із власної сировини.* Аналогічно попередньому прикладу з сировинними товарами (рис у Гані), лібералізація в бідних країнах впливає на зменшення власного виробництва перероблених в них сільськогосподарських товарів. Так, Сенегал та Буркіна Фасо зменшили власне виробництво томатної пасти на 50% у зв'язку зі збільшенням імпорту; Ямайка та Чилі ще більше знизили власне виробництво олії; в Кенії взагалі припинилось власне виробництво молочних продуктів після того, як їх імпорт збільшився у 52 рази.

3. *Виробництво альтернативної енергії.* Можливість виробництва такого виду енергії є гостро необхідною в світовому масштабі. Сільське господарство було теж залучено в цей процес завдяки виробництву сировини для біопалива. Лідери його виробництва в світі – ЄС та Бразилія. Але регулювання енергетичних продуктів сільського господарства не є однозначним в контексті сталої міжнародної торгівлі сільськогосподарськими товарами. Так, хоча США та ЄС і виступили ініціаторами лібералізації по 43 товарних позиціях, для яких існує певний позитивний зв'язок між збільшенням обсягів торгівлі та поліпшенням ситуації зі зміною клімату, але не включили в нього етанол. Етанол, до речі, є єдиним продуктом, який вже продемонстрував свій позитивний ефект з точки зору зміни клімату, на чому наголошує Бразилія. США та ЄС мають істотні обмеження на імпорт етанолу, розвивають його національне виробництво і, відповідно, не зацікавлені в лібералізації торгівлі ним. Крім того, СОТ посилює свої позиції у питанні регулювання сучасної торгівлі в галузі енергетики. Це питання було включено до порядку денного після вступу у 2005 р. в СОТ Саудівської Аравії – потужного виробника енерготоварів. Вважається, що після вступу до СОТ Росії, Казахстану, Ірану, Іраку, Лівії та Алжиру енергетика стала однією з ключових тем цієї

організації. Сьогодні системна проблема полягає в класифікації секторів та підсекторів послуг в енергетичній галузі. Іноді незрозуміло, до категорії товарів чи послуг належать деякі енергоносії, наприклад, електрика. Також назріла проблема доступу на ринки чистих енергетичних технологій, товарів і послуг з екологічної точки зору. Особливо актуальними еколого-енергетичні питання є на переговорах щодо сільського господарства, коли певні сільгосптовари використовуються для виробництва біоетанолу. Отже, обмеження міжнародної торгівлі сільськогосподарськими товарами енергетичного призначення та зволікання у впорядкуванні класифікації таких товарів гальмує сталий розвиток міжнародної торгівлі сільгосптоварами.

4. *Підтримка екологічної стійкості.* Сучасне інтенсивне механізоване сільське господарство, в якому використовуються хімічні добрива, яке вимагає іригації та використання палива, шкодить навколишньому середовищу, включаючи пришвидшення втрат біорізноманіття і стабільності екосистеми, що необхідне для виробництва харчових продуктів та води. В свою чергу, зміни клімату можуть вплинути на ресурсну базу, від якої залежить сільське господарство. Таким чином, сільське господарство має поратись зі зростанням мінливості клімату та екстремальними погодними умовами. Так, середнє підвищення температури на 1-3 градуси впливатиме на продуктивність різних культур в тропічних та засушливих районах, а збільшення температури більш як на 3 градуси буде мати негативний ефект у всіх регіонах.

Але вплив сучасного сільськогосподарського виробництва на навколишнє середовище є неоднозначним. Так, генномодифіковані продукти (стійкі до пошкодження комахами та толерантні до гербіцидів) покращують сільське господарство і зменшують викиди, крім того, покращують забезпеченість світу продовольчими товарами. У 2012 р. такі культури вирощувались на близько 12% світових орних земель. Загальне зниження (пряме та опосередковане) викидів в результаті використання ГМ-культур склало 26,7 млрд кг CO₂, що порівняно зі зменшенням кількості автомобілів на 12 млн (це приблизно 41% автомобілів, що зареєстровані у Великобританії)¹²⁷.

Всупереч, або завдяки цим явищам, вплив сільського господарства на навколишнє середовище та здоров'я людини, а також взаємовплив між сільським господарством та змінами клімату, зазвичай ігноруються при формуванні правил міжнародної торгівлі.

Таким чином, є нагальна потреба в переосмисленні та вдосконаленні регулювання міжнародної торгівлі продукцією сільського господарства як частини глобальної продовольчої системи.

¹²⁷ Barfoot P, Brookes G. «Key global environmental impacts of genetically modified (GM) crop use 1996–2012.» *GM Crops and Food: Biotechnology in Agriculture and the Food Chain* 2014; 5:10 - 21; PMID: 24637726; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dx.doi.org/10.4161/gmcr.28449>.

1.5 РЕЖИМИ ТОРГІВЛІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЮ ПРОДУКЦІЄЮ У РЕГІОНАЛЬНИХ ТОРГОВЕЛЬНИХ УГОДАХ ЄС

Реформування режиму торгівлі сільськогосподарською продукцією досі залишається центральним питанням переговорів у СОТ. Прийнятий на 9-й Конференції Міністрів у грудні 2013 р. Пакет Балі містив наступні положення¹²⁸: про використання традиційних основних сільськогосподарських культур за програмами існуючих харчових складських запасів; правила адміністрування тарифних квот; політичні зобов'язання продовжувати скорочення експортних субсидій і заходів, які мають еквівалентну дію; продовження переговорів про підвищення прозорості та контролю за торгівлею бавовною; роз'яснення щодо програм з питань земельної реформи та безпеки сільського населення, які вважаються такими, що не спотворюють торгівлю. Відсутність згоди в рамках Генеральної ради в кінці липня 2014 р. залишило питання відкритими.

У той же час посилилась тенденція укладання регіональних торговельних угод (РТУ). Якщо у 2008 р. кожна з розвинених країн світу в середньому мала пільговий доступ до ринків восьми країн, то на кінець 2012 р. – до 23, причому число країн, що розвиваються, з пільговим доступом на ринки інших країн також зростає¹²⁹. На 7 квітня 2015 р. від учасників 449 РТУ (262 угоди – діючі) до СОТ надійшло 612 повідомлень про зміну торговельного режиму та приєднання країн, причому 406 повідомлень – діючі¹³⁰. ЄС виступає безперечним лідером за числом нотифікованих та діючих РТУ, їх кількість у 2012 р. становила 34. Високу зацікавленість у регіональних торговельних угодах продемонстрували Ісландія, Норвегія та Швейцарія (по 26 угод), Чилі (24), Туреччина та Сінгапур (по 20), Мексика (17), Перу, Україна та Росія (по 16), США (14), Японія (13)¹³¹.

Хоча ГАТТ вимагає, щоб у зонах вільної торгівлі та митних союзах усі торговельні бар'єри були усунені, сільське господарство часто виключається від повної лібералізації. Так, у 2012 р. тільки у 7% РТУ була врегульована сфера сільського господарства, але частіше обговорювались суміжні питання: про митні збори – у 88%, експортні податки – 64%, державну допомогу – 52%, технічні бар'єри – 41%, санітарні та фітосанітарні норми – 30%, захист навколишнього середовища – у 16% РТУ¹³². При наявності квот, субсидій, обмежувальних заходів більшість фахівців емпірично доводять, що лібералізація торгівлі сільськогосподарськими товарами у РТУ приводить до ефекту «відхилення»

¹²⁸ WTO, Bali Ministerial Declaration, WT/MIN(13)/DEC/W/1/Rev.1, 7 December 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2013/december/tradoc_151957.pdf

¹²⁹ Key Statistics and Trends in Trade Policy. – UNCTAD, 2013. (Geneva, United Nations publication). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unctad.org/en/pages/PublicationWebflyer.aspx?publicationid=685>

¹³⁰ Regional trade agreements. – WTO. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_e.htm

¹³¹ World tariff profiles, 2013. – р. 181-182. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/world_tariff_profiles13_e.htm

¹³² Trade and development: recent trends and the role of the WTO. – World Trade Report 2014. – PP. 120. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.wto.org/english/rese/bookspe/world_trade_report14_e.pdf

(диверсії) торгівлі¹³³. Враховуючи особливості сільського господарства, автори також наголошують на політичній чутливості сектора. Міжнародна торгівля виступає потужним двигуном для поліпшення продовольчої безпеки, особливо для країн, що розвиваються; може сприяти економічному зростанню, створенню робочих місць та зростанню доходів, скороченню бідності; відтворювати мультиплікативний ефект зайнятості й зростання у суміжних галузях. Відкриття ринків між учасниками РТУ може розглядатись як «навчальний полігон для інтенсивного включення у міжнародну торгівлю», сприяти зниженню волатильності цін та встановленню тісних зв'язків між торговельними партнерами.

Без порушення законодавства СОТ (статті XXIV ГАТТ) лібералізація торговельного режиму відбувається не тільки між країнами на двосторонній основі, а й між регіональними інтеграційними об'єднаннями. Так, активно ведуться переговори про створення мега-РТУ – про Трансатлантичну зону вільної торгівлі та інвестицій (ТТІР) між США та ЄС, підписання угоди про Транс-тихоокеанське партнерство (ТЕС) та регіональних комплексних угод про партнерство. Ускладнення торговельних режимів, у тому числі за рахунок включення питань обміну сільськогосподарською продукцією у «комплексні» або «поглиблені» зони вільної торгівлі, закономірно ставить питання оцінки їх відповідності законодавству СОТ, ролі окремих країн або регіональних блоків – «хабів» у процесі уніфікації правил торгівлі та «пом'якшення конфліктів» у глобальній торговельній системі, наслідків укладання РТУ для глобальної торговельної системи. Експерти висловлюють думку, що мега-РТУ, як альтернативи багатосторонньої лібералізації та модернізації правил торгівлі, дозволять учасникам уникнути маргіналізації¹³⁴, яка вважається занадто дорогою для багатьох країн, що розвиваються, і може сприяти узгодженню позицій, проведенню подальших багатосторонніх переговорів у рамках СОТ для поліпшення торговельних правил, лібералізації торгівлі та глибокої економічної інтеграції.

За даними Євростату, без урахування внутрішньорегіональних потоків, у 2012р. частка сільськогосподарських товарів у світовій торгівлі становила 8 % (або 995,3 млрд євро), частка ЄС у світовому експорті склала 6,8% від загальноєвропейського експорту (або 114,4 млрд євро), імпорту – 5,7% (або 102,1 млрд євро). Географічна структура міжрегіонального експорту та імпорту ЄС наведена у таблиці 13. Стратегічними постачальниками на європейський ринок сільськогосподарської продукції виступають країни МЕКРОСУР (21,4%) імпорту, АКТ (12,3%), АСЕАН (11,4%), НАФТА (10,9%) та Середземноморські країни (8,7%). Експорт ЄС спрямований у країни НАФТА (16,6%) та Середземноморські країни (14,6%). Протягом 2012 р. темпи зростання експорту та імпорту

¹³³ Tangermann St. E15: Agriculture, Trade and Food Security Challenges. Expert Group: A Post-Bali Food Security Agenda/ Stefan Tangermann. – Bali, December, 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ictsd.org/themes/global-economic-governance/research/e15-agriculture-trade-and-food-security-challenges-expert>; Sheffield, Sh. Agriculture, GATT, and Regional Trade Agreements / Sharon Sheffield // Economic Research Service/USDA Regional Trade Agreements and U.S. Agriculture/AER-771. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ers.usda.gov/media/927931/aer771_002.pdf

¹³⁴ Pilling D., Donnan, S. Trans-Pacific Partnership: Ocean's twelve / D. Pilling, S. Donnan // Financial Times, 22 September 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ft.com/cms/s/0/8c253c5c-2056-11e3-b8c6-00144feab7de.html#axzz3CQdoO4il>

сільськогосподарської продукції ЄС перевищували нарощування торговельних потоків та становили в експорті 145,7 % та імпорті – 115,8%.

Таблиця 13 – Географічна структура експорту й імпорту сільськогосподарських товарів ЄС у 2012 р.¹³⁵

Країна, інтеграційний блок	Імпорт ЄС		Експорт ЄС	
	млн євро	% від позарегіонального імпорту	млн євро	% від позарегіонального експорту
Світ (внутрішньо- та позарегіональна торгівля)	410 719	х	425 245	х
Внутрішньорегіональна ЄС-27	308 577	х	310 883	х
Позарегіональна ЄС-27	102 142	100.0	114 362	100.0
Країни-кандидати:	4 298	4.2	4 907	4.3
- Хорватія	439	0.4	1 240	1.1
- Ісландія	48	0.0	231	0.2
- Македонія	169	0.2	308	0.3
- Туреччина	3 643	3.6	3 128	2.7
Швейцарія	4 179	4.1	6 720	5.9
Норвегія	547	0.5	3 950	3.5
Росія	1 819	1.8	11 352	9.9
Середземноморські країни (1)*	8 873	8.7	16 651	14.6
- Ізраїль	1 030	1.0	1 076	0.9
- Марокко	1 241	1.2	1 228	1.1
- Ліван	71	0.1	870	0.8
- Сирія	62	0.1	295	0.3
- Йорданія	22	0.0	487	0.4
Арабські країни (2)	175	0.2	6 569	5.7
Індія	2 790	2.7	475	0.4
Китай	4 505	4.4	6 070	5.3
Японія	185	0.2	5 216	4.6
АСЕАН (3)	11 630	11.4	5 623	4.9
НАФТА(4)	11 096	10.9	18 943	16.6
- США	8 357	8.2	15 119	13.2
- Канада	1 843	1.8	2 853	2.5
- Мексика	896	0.9	971	0.8
МЕРКОСУР (5)	21 907	21.4	1 835	1.6
- Бразилія	14 320	14.0	1 461	1.3
- Аргентина	6 116	6.0	193	0.2
Чилі	2 064	2.0	335	0.3
АКТ (6)	12 569	12.3	9 155	8.0
- Південна Африка	2 023	2.0	1 592	1.4
Австралія	2 420	2.4	2 285	2.0
Нова Зеландія	2 258	2.2	327	0.3

* (1) Марокко, Алжир, Туніс, Туреччина, Єгипет, Ізраїль, Ліван, Сирія, Йорданія, західний берег і Сектор Газа; (2) Саудівська Аравія, Кувейт, Бахрейн, Оман, Катар, ОАЕ; (3) АСЕАН: М'янма, Таїланд, Лаос, В'єтнам,

¹³⁵ Складено автором за http://ec.europa.eu/agriculture/statistics/agricultural/2013/pdf/c7-1-37_en.pdf

Індонезія, Малайзія, Бруней, Сінгапур, Філіппіни, Камбоджа; (4) перераховані країни; (5) МЕРКОСУР: Бразилія, Парагвай, Уругвай, Аргентина; (6) 79 Африканських, Карибських, Тихоокеанських країн згідно з Ломейською конвенцією

ЄС характеризується як потужний внутрішньорегіональний ринок, де продається 73,1% від експортованої сільськогосподарської продукції та купується 75,1% від загального сільськогосподарського імпорту ЄС. Концентрації торговельних потоків у ЄС сприяло поступове формування спільного ринку з вільним рухом товарів, послуг, капіталів, робочої сили, з одного боку, та впровадженням спільної сільськогосподарської політики (САП), з іншого. Цілі САП, задекларовані ще у Римському договорі 1957 р., були уточнені, але по суті практично не змінилися, у сучасній інтерпретації виглядають наступним чином (ст. 39 Консолідованої версії Договору про функціонування ЄС, 2010): підвищення продуктивності сільського господарства через сприяння технічному прогресові, забезпечення раціонального розвитку сільськогосподарського виробництва та оптимального використання виробничих чинників, зокрема робочої сили; забезпечення належного рівня життя сільськогосподарської спільноти, зокрема збільшуючи особистий заробіток людей, що працюють у сільському господарстві; стабілізація ринків; забезпечення доступності постачання; надходження товарів до споживача за прийнятними цінами¹³⁶. Практичне їх досягнення означало підтримку європейських виробників інструментами цінової, митно-тарифної та нетарифної політики, що перетворило ЄС у потужного та захищеного гравця світового сільськогосподарського ринку. На думку Ш. Шеффілда, створення ЄЕС стало великим кроком назад для запровадження РНС у сільському господарстві та сформувало суттєві перешкоди для більшої лібералізації сільськогосподарської торгівлі на раунді в Ділоні (1961–1962) та Кеннеді раунді ГАТТ (1964–1967)¹³⁷. Тільки за результатами Уругвайського раунду (1986–1994) країни підписали Угоду про сільське господарство, систематизували багатосторонні угоди з торгівлі товарами у законодавчо-правову базу СОТ (Угода про застосування санітарних і фітосанітарних заходів, Угода про текстиль та одяг, Угода про технічні бар'єри у торгівлі, Угода про пов'язані з торгівлею інвестиційні заходи, Угода про застосування Статті VI ГАТТ (1994), Угода про застосування Статті VII ГАТТ (1994), Угода про перевантажувальну інспекцію, Угода про правила визначення походження, Угода про процедури ліцензування імпорту, Угода про субсидії та компенсаційні заходи, Угода про захисні заходи)¹³⁸. Проблеми перевиробництва, нерівномірності доходів виробників, високі ціни внутрішнього ринку, необхідність розвитку сільських територій, високі бюджетні витрати на сільськогосподарську політику, тиск з боку країн-членів ГАТТ/СОТ стимулювали проведення реформ Мак Шеррі (1992), Фішлера (2003), але питання аграрного протекціонізму, надання

¹³⁶ Консолідована версія Договору про функціонування Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU10267.html

¹³⁷ Sheffield, Sh. Agriculture, GATT, and Regional Trade Agreements / Sharon Sheffield // Economic Research Service/USDA Regional Trade Agreements and U.S. Agriculture/AER-771. - PP. 87-96. http://www.ers.usda.gov/media/927931/aer7711_002.pdf

¹³⁸ Угоди ГАТТ/СОТ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wto.ru/documents.asp?f=sogl&t=13>

експортних субсидій ще й досі залишаються на порядку денному САП. Сучасний стан захисту сільськогосподарського ринку ЄС характеризує табл. 14.

Таблиця 14 – Рівень захисту ринку сільськогосподарської продукції в ЄС у режимі найбільшого сприяння (РНС) у 2013 р.¹³⁹

Види продукції	Кількість тарифних ліній	Середній тариф, %	Ставки тарифів, %	Стандартне відхилення	Частка тарифних ліній, з яких не стягується мито, %	Частка неадвалорних тарифів, %	Частка тарифних квот, %
Всього	9,376	6.5	0-197	10.3	24.7	10.7	5.0
HS 01-24	2,440	14.7	0-197	17.4	14.9	38.9	18.6
HS 25-97	6,936	3.8	0-47.8	3.8	28.1	0.8	0.2
За категоріями СОТ							
Сільськогосподарські товари	2,067	14.8	0-197	19.0	18.6	47.0	19.2
Тварини та товари з них	351	20.4	0-192.1	24.1	15.1	67.5	35.3
Молочні продукти	152	31.7	1.5-164.8	21.6	0.0	98.7	31.6
Фрукти, овочі та рослини	501	13.3	0-197	14.6	11.6	17.4	13.0
Кава, чай, какао	47	11.6	0-18.7	6.7	14.9	51.1	42.6
Зернові та зернові вироби	230	18.1	0-94	13.8	5.2	84.4	28.7
Соняшникова олія, жири, олія та продукти з них	174	7.5	0-154.1	17.1	35.6	6.9	0.0
Цукор та кондитерські вироби	44	25.4	0-135.3	28.4	0.0	93.2	22.7
Напої, спирти, тютюн	303	14.2	0-196.3	20.9	18.2	55.8	14.2
Бавовна	6	0.0	0	0.0	100.0	0.0	0.0
Інші сільськогосподарські товари	259	5.6	0-83.5	11.8	50.6	22.0	7.7

Як свідчать дані табл. 14, сільськогосподарська продукція (ГС 01-24) формує 26% тарифних ліній, причому середній тариф по ним у 2,2 рази перевищує відповідний показник за всіма товарними групами, частка тарифних ліній, з яких не стягується мито, майже удвічі менша, ніж для промислових товарів, частка неадвалорних тарифів становила 47%. При високому середньому тарифі на молочні продукти (31,7%), цукор та кондитерські вироби (25,4%), тварини та продукцію тваринного походження (20,4%) ставки тарифів коливаються у межах 1,5-164,8%, 0-135,3% та 0-192,1% відповідно, зберігається практика встановлення специфічного мита та квот. Відносно спрощений доступ на ринок ЄС для товарної групи «олія,

¹³⁹ Trade policy review. Report by the secretariat, EU. WTO. – WT/TPR/S/284/Rev.2. (28/11/2013). – р. 46. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://docsonline.wto.org/dol2fe/Pages/FE.../q/WT/TPR/ S284R2.pdf>

жири» та «бавовна», для яких частка неадвалорних тарифів мінімальна (6,9% та 0,0%), тарифні квоти не застосовуються.

Високий рівень митно-тарифного захисту ринку ЄС впливає на торговельні потоки з третіми країнами. З понад трьох десятків діючих РТУ за участю ЄС (на кінець 2012 р.), 3 – угоди про митний союз (Туреччина, Сан-Марино, Андорра), решта – угоди про асоціацію та зону вільної торгівлі. У табл. 15 подано інформацію про тарифний режим ЄС в окремих РТУ.

Таблиця 15 – Тарифний режим ЄС в окремих регіональних торговельних та преференційних угодах у 2012 р.¹⁴⁰

Країна	Рік підписання РТУ	Середня ставка тарифу, %			Частка тарифних ліній, які не обкладаються тарифом у кожній категорії, %			Примітка, ЄС як стратегічний партнер: експортер / імпортер, місце
		Всі товари	Сільсько-господарські	Несільсько-господарські	Всі товари	Сільсько-господарські	Несільсько-господарські	
<i>РНС ЄС</i>		6.5	14.8	4.4	24.6	18.4	26.3	-
Албанія	2006	0.3	1.2	0.1	97.1	91.1	98.8	-
Алжир	2005	2.6	12.5	0.0a*	84.2	28.7	99.9	11/-
Андорра	1991	0.1	0.3	0.0	98.5	93.3	100.0	-
Боснія та Герцоговина	2008	0.4	1.2	0.1	97.2	91.5	98.8	-
КАРІФОРУМ	2008	0.0a	0.1	0.0a	99.0	96.5	99.8	-
Чилі	2003	2.0	9.7	0.1	87.0	48.9	97.8	- / 14
Хорватія	2002	0.3	1.2	0.1	97.2	91.4	98.8	20 / -
ЕЕА	1994	3.1	13.9	0.3	78.5	23.1	94.1	
Єгипет	2004	0.2	0.9	0.0a	98.8	94.9	99.9	18 / -
Фарерські острови	1997	3.4	14.3	0.6	79.3	21.1	95.7	-
Македонія	2001	0.3	1.2	0.0a	97.6	91.4	99.4	-
Ісландія	1973	4.9	7.6	4.2	33.8	56.6	27.4	-
Ізраїль	2000	0.5	2.2	0.1	95.5	81.1	99.6	23 / -
Йорданія	2002	0.7	0.3	0.8	94.2	95.6	93.9	-
Респ. Корея	2011	0.9	1.5	0.7	92.7	91.9	92.9	16 / -
Ливан	2003	0.3	1.3	0.0	97.3	88.1	100.0	-
Ліхтенштейн	1994	5.8	11.6	4.3	28.7	35.7	26.7	-
Мексика	2000	1.8	8.7	0.0a	90.3	56.4	99.9	-

¹⁴⁰ Складена автором за Trade policy review. Report by the secretariat, EU. WTO. – WT/TPR/S/284/Rev.2. (28/11/2013). – р. 46. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://docsonline.wto.org/dol2fe/Pages/FE.../q/WT/TPR/S284R2.pdf>, даними Євростату про торгівлю сільськогосподарськими товарами ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/agriculture/statistics/agricultural/2013/pdf/c7-1-37_en.pdf

Чорногорія	2008	0.4	1.2	0.1	97.2	91.5	98.8	-
Марокко	2000	2.5	12.1	0.0a	84.8	31.8	99.8	21 / 25
Норвегія	1973	5.9	12.3	4.3	27.7	32.5	26.4	7 / -
Заморські країни та території	1971	0.1	0.6	0.0	98.5	93.2	100.0	-
Палестина	1997	0.0a	0.0a	0.0	99.7	98.6	100.0	-
Папуа Нова Гвінея	2009	0.0a	0.2	0.0a	99.0	96.2	99.8	-
Сан Марино	2002	0.0a	0.2	0.0a	98.7	94.4	99.9	-
Сербія	2010	0.4	1.2	0.1	97.3	91.4	98.9	-
Півд. Африка	2000	1.7	4.8	0.8	89.0	72.7	93.6	17 / 16
Швейцарія	1973	2.8	10.8	0.8	82.0	38.9	94.2	3 / 5
Сирія	1977	3.5	13.8	0.8	78.3	23.5	93.8	-
Туніс	1998	2.6	12.4	0.1	84.1	29.0	99.7	-
Туреччина	1996	1.7	8.5	0.0a	90.0	55.4	99.8	9 / 8
<i>Стандартна ГСП</i>		4.2	12.9	2.0	56.5	24.2	65.6	-
Бразилія		4.6	14.0	2.1	55.5	23.6	64.6	19 / 1
Китай		5.8	13.0	4.0	26.4	22.7	27.4	4 / 4
Індія		4.3	12.9	2.1	56.5	24.2	65.6	- / 9
Індонезія		4.3	13.1	2.0	56.3	23.3	65.6	- / 7
Малайзія		4.3	13.1	2.0	56.3	23.3	65.6	- / 10
Таїланд		4.2	12.9	2.0	56.5	24.2	65.6	- / 13
В'єтнам		4.3	12.9	2.0	56.1	24.2	65.2	- / 17

*а – значення, нижче 0,05%

Перші РТУ ЄС підписав з Ісландією, Норвегією, Швейцарією та Сирією ще у 80-х роках. Дані табл. 3 свідчать, що проста середня ставка тарифу на сільськогосподарські товари для цих країн залишалась високою (від 7,6 % – для Ісландії до 13,8 % – для Сирії), а частка тарифних ліній, що не обкладались тарифом – низькою (23,5 – для Сирії та 56,6% – для Ісландії). Для Швейцарії, яка за обсягами імпорту до ЄС посідала 5 місце у 2012 р. (4,2 млрд євро або 4,1%), проста ставка тарифу становила 13,8%, частка тарифних ліній, яка не обкладається митом – 38,9%.

Більшість РТУ були підписані після 2000 р., причому з країнами, які не виступають стратегічними партнерами ЄС, за виключенням Чилі, ПАР, Алжиру, Кореї, Єгипту, Ізраїлю, Марокко. Для Чилі, Марокко, Алжиру при високій простій тарифній ставці на сільськогосподарські товари (7,9 %, 12,1% та 12,5% відповідно) зберігалась відносно низька частка тарифних ліній, що не обкладаються тарифом (48,9%, 31,8% та 28,7%) відповідно. Для Південної Африки, як стратегічного партнера в імпорті та експорті ЄС, проста середня ставка тарифу була утричі нижча за європейську у РНС, а 72,7% тарифних ліній сільськогосподарських товарів не обкладалися митом. Для переважної більшості країн проста ставка тарифів не перевищувала 1,5%, а частка тарифних ліній, що не обкладаються митом, становила понад 90%. Таким чином, для країн, які у 80-х та 90-х роках ЄС підписали РТУ митно-тарифний режим більш «протекціоністський», для більш пізніх угод –

ліберальніший. Заслуговують на увагу регламенти тарифної лібералізації торгівлі сільськогосподарською продукцією (наведені для окремих угод у табл. 16.).

Таблиця 16 – Регламенти усунення тарифів в окремих РТУ за участю ЄС*

РТУ	Учасники	Вступили в силу, рік	Перехідний період, роки	Частка тарифних ліній, на які не встановлене мито, %					
				діє РНС на момент початку дії угоди			преференційний тариф на кінець періоду імплементації, %		
				всі	с/г	не с/г	всі	с/г	не с/г
ЄС-Албанія	ЄС	01.12.2006	2006-2008	26,0	18,9	27,9	98,7	96,7	99,2
	Албанія		2006-2011	33,2	7,0	40,0	93,7	69,2	100,0
ЄС-Єгипет	ЄС	01.06.2004	2004	27,8	19,0	30,2	96,6	83,0	100,0
	Єгипет		2004-2019	3,7	3,4	3,8	97,3	90,2	98,6
ЄС-Корея	ЄС	01.07.2011	2011-2030	24,9	18,1	26,8	99,5	97,9	100,0
	Корея		2011-2031	16,5	5,7	18,1	99,5	96,6	100,0
ЄС-Чорногорія	ЄС	01.01.2008	2008-2010	24,4	18,1	26,2	97,3	90,5	99,1
	Чорногорія		2008-2013	4,9	13,6	2,5	94,9	79,2	99,2
ЄС-Сербія	ЄС	01.02.2010	2010-2012	24,7	18,0	26,5	97,5	91,1	99,2
	Сербія		2009-2014	1,1	1,3	1,0	95,1	76,5	100,0
ЄС-ПАР	ЄС	01.01.2000	2000-2010	20,2	15,4	21,5	91,3	73,0	96,1
	Півд. Африка		2000-2012	44,6	44,0	44,7	72,5	91,5	70,2

*складено автором за *World tariff profiles. – 2013. – PP. 186.*

Як свідчать дані табл. 15, лібералізація тарифного режиму для сільськогосподарських товарів носить асиметричний характер: ЄС в більш стислі строки відкриває доступ на свій ринок, ніж це роблять країни, що розвиваються (за виключенням Південної Кореї, де строки практично співпадають); перехідний період лібералізації для країн, що розвиваються, коливається від трьох до 15 років (наприклад, в Албанії та Єгипті відповідно), для Північної Кореї він становить 20 років; частка тарифних ліній, на які поширювався РНС на момент вступу у дію РТУ, залишалась низькою для всіх учасників, окрім ПАР (44%), але в ЄС їх частка у 1,3–13 рази перевищувала показники країн, що розвиваються (для Чорногорії та Сербії відповідно); на кінець періоду імплементації угод преференційний режим ЄС поширюється на понад 90% тарифних ліній (за виключенням Єгипту – 83% та ПАР – 73%), але Єгипет, Південна Корея та ПАР більше відкривають свої ринки, ніж ЄС.

У багатьох РТУ використовуються тарифні квоти, причому в більшості випадків як додаток до запропонованих країнами-членами СОТ. Види мита при різних режимах тарифного квотування наведені у таблиці 17.

Таблиця 17 – Види мита у різних режимах тарифного квотування у СОТ¹⁴¹

Кількісне значення квоти	Мито у межах тарифної квоти	Мито поза тарифною квотою
фіксоване мито; прогресивне (зростаюче залежно від щорічних темпів зростання економіки); залежне від минулорічного рівня використання; залежне від результатів переговорів (на перспективу); залежне від сальдо торговельного балансу за окремими товарами з третіми країнами.	безмитне; фіксований відсоток від ставки мита за РНС; поступово зменшувальний відсоток від ставки мита за РНС; специфічне мито.	ставка мита за РНС; відсоток від ставки мита за РНС або поступове його скорочення; специфічне мито; комбіноване мито.

Результати аналізу сільськогосподарських товарів у 65 РТУ, виключених з лібералізації торгівлі, свідчить, що на кінцевому етапі їх імплементації майже 50% з 162 тарифних ліній виключають один або декілька товарів першого розділу гармонізованої системи (розділи 1-24). Частота виключення наведена на рисунку.

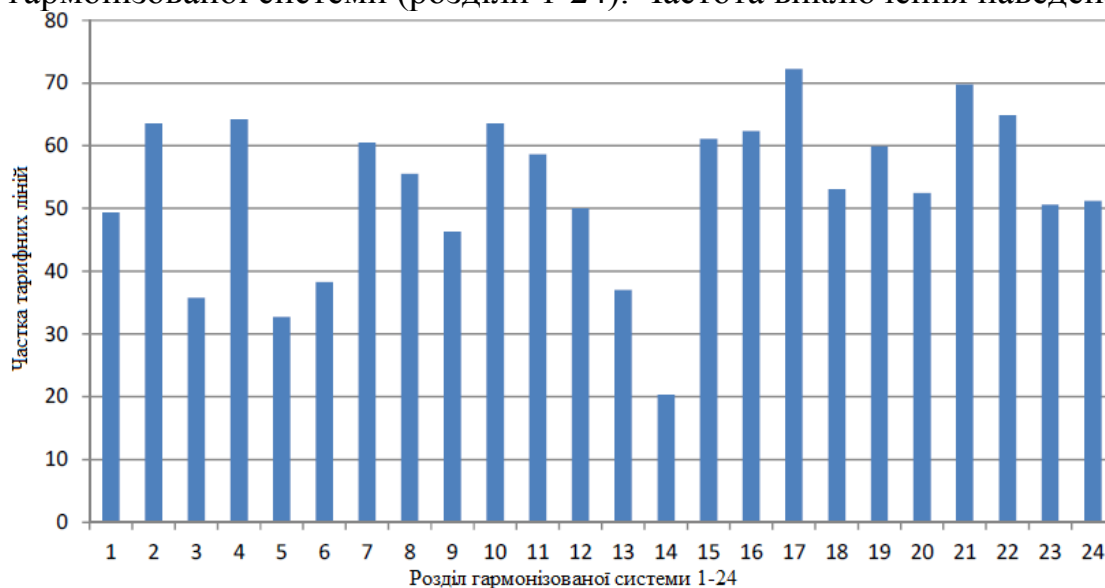

Рисунок 12 – Частота виключення сільськогосподарських товарних груп з тарифної лібералізації у РТУ

Найчастіше в розглянутих РТУ виключались розділ 17 (цукор), 21 (їжа), 22 (напої), 10 (злаки), 4 (молочна продукція) та 2 (м'ясо). Під кількісні обмеження підпадають чутливі сільськогосподарські товари, такі як яловичина, курятина, свинина, фрукти, овочі, цукрові та молочні продукти. Наприклад, в Угоді ЄС-Єгипет тарифні квоти ЄС застосовує до понад 30 товарних позицій з Єгипту, Єгипет – тільки 15, у відносинах з Південною Африкою ЄС встановив тарифні квоти

¹⁴¹ Crawford, Jo-Ann Market access provisions on trade in goods in regional trade agreements / Jo-Ann Crawford. - Staff Working Paper ERSD-2012-20 – WTO. Manuscript date: 31 October 2012. - PP.19-20 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.wto.org/english/res_e/reser_e/ersd201220_e.pdf

на 10 товарних позицій (вино, фрукти, молочна продукція), а ПАР – на 3 (вино та сир)¹⁴².

Відповідно до статті XIX ГАТТ та Угоди про спеціальні захисні заходи СОТ країни-члени мають право застосовувати «глобальні» захисні заходи, якщо імпорту збільшується у такому обсязі й на таких умовах, що завдає шкоду або загрожує завдати шкоду національним виробникам або безпосередньо конкуруючим товарам незалежно від країни-походження товару. Мотиви для встановлення обмежень для країни-імпортера можуть бути пов'язані зі станом її платіжного балансу, захистом «молодих галузей промисловості», зміною митно-тарифного режиму торгівлі. Для сільськогосподарських товарів країни – імпортери можуть застосовувати положення ст. V Угоди про сільське господарство, згідно з якою вводиться додаткове мито, якщо обсяг імпорту протягом будь-якого року перевищує пороговий рівень або ціна падає нижче узгодженої базової ціни на товар (включаючи тарифіковані товари). Особливістю надання гарантій захисту у РТУ також є те, що не існує залежності від завданої шкоди. Понад половини діючих (на початок 2013 р.) РТУ ЄС містить спеціальні положення про надання гарантій у торгівлі сільськогосподарською продукцією, загальна інформація по окремим угодам подана у таблиці 17.

Дані табл. 18 свідчать, що існують особливі умови та механізми застосування спеціальних захисних заходів для учасників РТУ. Угоди ЄС, підписані із Швейцарією, Норвегією, Ісландією і Фарерськими островами, забезпечують «відповідні заходи» у випадку, якщо серйозні втрати (порушення) виникають в будь-якому секторі чи економіці країни, або є загрози, які можуть призвести до серйозного погіршення економічної ситуації в регіоні (тобто порядок поширюється не тільки на сільськогосподарські товари). У РТУ ЄС з балканськими країнами та Південною Африкою спеціальні захисні положення передбачені для чутливих сільськогосподарських та рибних товарів, де учасники можуть вживати заходів, якщо імпорту товарів, відповідно до Угоди, може «викликати серйозного занепокоєння на ринках або їх внутрішніх регуляторних механізмів». Угоди містять спеціальні захисні положення щодо імпорту цукру та товарів, які містять цукор. Угода про зону вільної торгівлі ЄС з Південною Кореєю містить перелік сільськогосподарської продукції, на яку Корея може підтримувати особливі гарантії (у деяких випадках до 25 років з дня набрання чинності РТУ)¹⁴³.

¹⁴² Fulponi, L. Regional Trade Agreements - Treatment of Agriculture / L. Fulponi, M. Shearer, J. Almeida. – OECD Food, Agriculture and Fisheries Working Papers: OECD Publishing, 2011. – № 44. http://www.oecd-ilibrary.org/agriculture-and-food/regional-trade-agreements-treatment-of-agriculture_5kkg53fmjxv-en?crawler=true

¹⁴³ Council decision of 16 September 2010 on the signing, on behalf of the European Union, and provisional application of the Free Trade Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and the Republic of Korea, of the other part (2011/265/EU) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2011.127.01.0001.01.ENG#L_2011127EN.01000601

Таблиця 18 – РТУ ЄС, що містять спеціальні захисні заходи щодо сільськогосподарської продукції¹⁴⁴

РТУ за участю ЄС	Можливість введення додаткового мита на товари, які підпадають під тарифікацію	Механізм, умови застосування	Тип заходів	Товари, до яких застосовується	Максимальний термін застосування	Деталі
Албанія, Боснія і Герцеговина, Хорватія, Чорногорія	обидві сторони	якщо імпорт викликає серйозні втрати	«відповідні заходи»	всі сільськогосподарські товари	не визначений	
ПАР	обидві сторони	якщо імпорт спричиняє чи загрожує спричинити серйозні втрати	тимчасові заходи, необхідні для обмеження або компенсації за погіршення ситуації	всі сільськогосподарські товари	не визначений	
Фарерські острови, Ісландія, Норвегія, Швейцарія	обидві сторони	якщо виникають серйозні втрати або у результаті серйозного погіршення економічної ситуації в регіоні	«відповідні заходи»	у будь-якому секторі економіки	не визначений	
Камерун, КАРИФОРУМ, Кот-д'Івуар, Папуа Нова Гвінея, Фіджі	ЄС	до жовтня 2015 р. встановлений критичний обсяг, після – встановлення ціни	підвищення мита до рівня РНС	цукор	маркетинговий рік	
Корея	обидві сторони (Корея, перелік заходів)	якщо країни зазнають втрати, обмеження обсягів товарів	ставка мита не повинна перевищувати найменшу ставку за РНС, діючу ставку РНБ – ставка на момент набуття чинності угоди, або тарифної ставки в партії за розкладом	яловичина, свинина, яблука, ячмінь, крохмаль картопляний, женьшень, цукор, алкоголь, декстрини	один рік	закінчується в кінці періоду поступової відмови для кожного товару
Сербія	обидві сторони	якщо викликає дестабілізацію ринку та конфлікти, імпорт риби з Сербії підлягає квотуванню (кількісним обмеженням - критичний обсяг)	«відповідні заходи», ЄС можуть призупинити дію РНС для імпорту риби з Сербії	всі сільськогосподарські товари	не визначений	перегляд через 3 роки після набуття чинності угоди

¹⁴⁴ Crawford J.-A. Mapping of Safeguard Provisions in Regional Trade Agreements / Jo-Ann Crawford, Jo McKeagg, Julia Tolstova, 2013. WTO, Economic Research and Statistics Division. – Manuscript date: October 14, 2013. – PP. 42-43. (45) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.wto.org/english/res_e/reser_e/ersd201310_e.pdf

Всі наведені угоди, окрім з Південною Кореєю, нетермінові, тільки угода з ЄАВТ передбачає особливі гарантії на сільськогосподарську продукцію. Угоди з Туреччиною, СЕФТА містять спеціальні захисні положення, які дозволяють сторонам вжити заходів у випадку, якщо імпорт викликати серйозні втрати.

На порядку денному СОТ та РТУ актуальними залишаються питання про надання експортних субсидій та внутрішньої підтримки цін. За даними СОТ у 2012р. ЄС надав експортних субсидій на суму 140 млн євро, що в 14 разів більше, ніж щорічно на початку 90-х. Тож, на думку С. Тангермана, при високих цінах на сільськогосподарську продукцію, експортні обмеження, що накладаються у ряді країн, мали більший вплив на ринок, ніж експортні субсидії. Поінформування країнами СОТ про внутрішню підтримку ціни не базується на аналізі стану ринку, тому не обов'язково відображає зміну фактичного рівня підтримки, СОТ використовує фіксовані зовнішні довідкові ціни, а не різницю між фактичними внутрішніми та світовими цінами¹⁴⁵.

Угода про сільське господарство забороняє експортні субсидії на сільськогосподарську продукцію, кваліфіковані у додатку 1 до Угоди, якщо вони не вказані як зобов'язання країни-члена СОТ. У разі, коли субсидії передбачені, члени СОТ, за винятком країн, що розвиваються, повинні поетапно їх скорочувати як у сумі, так і за переліком товарів згідно з національними розкладами. У РТУ за участю ЄС можуть бути передбачені «асиметричні зобов'язання», які не порушують положення Угоди СОТ про субсидії та компенсаційні заходи. Наприклад, Угода ЄС – КАРІФОРУМ передбачає, що ЄС не вводить нові та не збільшує існуючі субсидії, поступово відмовляється від субсидування експорту в країни КАРІФОРУМ, натомість вони усуватимуть мита та збори. В угоді ЄС з ПАР конкретного посилення на експортні сільськогосподарські субсидії взагалі не міститься.

Глобальні правила торгівлі сільськогосподарською продукцією визначають методи оцінки «сукупного виміру підтримки», підтримки споживачів та виробників, способи та інструменти її надання. Внутрішня підтримка з мінімальним впливом на торгівлю – заходи «зеленого кошика», виключена із зобов'язань країн про скорочення, якщо вона надається через державні урядові програми фінансування та виключені субсидії, надані за правилом *de minimis*. Підлягають скороченню виплати «синього кошика», надані у вигляді прямих виплат за програмами скорочення виробництва. Безумовному скороченню підлягають виплати на підтримку цін, виробництва – заходи «жовтого кошика», які спотворюють міжнародну торгівлю. Порівняння РТУ ЄС-ПАР та ЄС-КАРІФОРУМ свідчить, що у тексті не містяться додаткові положення щодо обмеження або скорочення внутрішньої підтримки сільського господарства, але вказано, що з країнами КАРІФОРУМ національний режим та режим внутрішнього оподаткування не повинні перешкоджати виплаті внутрішніх субсидій виробникам, у т. ч. за рахунок внутрішніх податків та зборів та через державні закупівлі товарів. В угоді ЄС-Єгипет містяться положення про створення спеціального Комітету асоціації для розгляду та виконання технічних

¹⁴⁵ Tangermann St. E15: Agriculture, Trade and Food Security Challenges. Expert Group: A Post-Bali Food Security Agenda/ Stefan Tangermann. – Bali, December, 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ictsd.org/themes/global-economic-governance/research/e15-agriculture-trade-and-food-security-challenges-expert>

вимог у торгівлі сільськогосподарською продукцією. Порівняльний аналіз передбачених нетарифних інструментів регулювання торгівлі в окремих РТУ наведений у табл. 19.

Таблиця 19 – Нетарифні інструменти торгівлі сільськогосподарською продукцією у тексті окремих РТУ за участю ЄС^{146*}

РТУ	Інструменти регулювання торгівлі сільськогосподарськими товарами							
	Спеціальні захисні заходи (гарантії)	Внутрішня підтримка	Експортні субсидії	Експортні заборони та обмеження	Експортні мита	Міжнародні стандарти (СОТ, ЄС)	ТБТ посилення на СОТ	СФС
ЄС-ПАР	передбачено, посилення на СОТ	посилення на СОТ	не встановлено	посилення на СОТ, вказано винятки	посилення на СОТ	так	вказані сфери та умови застосування	невстановлено
ЄС-КАРІФОРУМ*	передбачено, посилення на СОТ	посилення на СОТ	встановлено	посилення на СОТ, вказано винятки	посилення на СОТ	так	посилення на СОТ	посилення на СОТ
ЄС-Єгипет	передбачено, посилення на СОТ	посилення на СОТ	не встановлено	посилення на СОТ	передбачено для реекспорту	так	вказані сфери та умови застосування	невстановлено
ЄС-Україна	передбачено	посилення на СОТ	не встановлено	посилення на СОТ	скасування за графіком	так	посилення на СОТ	посилення на СОТ

*КАРІФОРУМ: Антигуа і Барбуда, Багами, Барбадос, Беліз, Домінікана, Домініканська Республіка, Гренада, Гаяна, Гаїті, Ямайка, Сант-Лучія, Сант-Вінсент і Гренадіни, Сант-Кристофер і Невіс, Суринам, Тринідад і Тобаго

¹⁴⁶ Agreement on Trade, Development and Cooperation between the European Community and its Member States, of the one part, and the Republic of South Africa, of the other part, done at Pretoria on 11 October 1999, entry into force 1 May 2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eurlex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:df28bbd2-29f1-4cea-86ab-81d81c47903b.0004.02/DOC_3&format=PDF; Economic Partnership Agreement between the CARIFORUM States, of the one part, and the European Community and its Member States, of the other part, done at Bridgetown on 15 October 2008, entry into force 1 November 2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sice.oas.org/Trade/CAR_EU_EPA_e/CAR_EU_e.asp; Euro-Mediterranean agreement establishing an association between the European Communities and other member states, of the one part? and the Arab Republic of Egypt, of the other [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eeas.europa.eu/egypt/aa/06_aaa_en.pdf

Як свідчить табл. 19, у двосторонніх РТУ у питанні надання внутрішньої підтримки сільському господарству країни дотримуються глобальних правил торгівлі, з інших питань вони посилаються на угоди СОТ, але можуть містити конкретні сфери застосування окремих інструментів, наприклад, як технічні бар'єри в угодах ЄС-ПАР, ЄС-Єгипет, експортні субсидії – в ЄС-КАРІФОРУМ.

Глобальні правила торгівлі СОТ забороняють експортні заборони та обмеження (ст. XI ГАТТ, ст. 12 Угоди про сільське господарство) за винятком їх тимчасового застосування задля запобігання або полегшення гострої нестачі продовольства або інших товарів у країні-експортері, якщо вони виступають засобом необґрунтованої дискримінації або прихованого обмеження у міжнародній торгівлі, як сировина для переробної промисловості або місцеві компоненти (ст. XX ГАТТ).

Підтримуючи ці положення в цілому, угоди ЄС-КАРІФОРУМ та ЄС-ПАР містять інші винятки, ніж у ГАТТ. Угода ЄС-КАРІФОРУМ передбачає застосування експортних заборон, якщо їх встановлення не призводить до антидемпінгових та компенсаційних заходів та порушення багатосторонніх гарантій.

Особливістю угоди ЄС-КАРІФОРУМ є те, що країни зобов'язалися проводити політику інституційних реформ, покликаних забезпечити і полегшити досягнення у т.ч. цілей сталого розвитку та викорінення бідності, поступову інтеграцію економік у світове господарство, підвищення конкурентоспроможності виробництва, переробки і торгівлі сільськогосподарської і рибної продукції в традиційних і нетрадиційних секторах між сторонами відповідно до принципу раціонального використання природних ресурсів. Для полегшення доступу на ринки та забезпечення продовольчої безпеки учасники домовилися про обмін інформацією та консультації з питань сільськогосподарського виробництва; споживання і торгівлі; розвитку ринку; сприяння інвестиціям; розробки норм та правил; політики та інституційних змін задля регіональної інтеграції; нові технології; і заходи, пов'язані з якістю сільськогосподарської та рибної продукції, торгівлі традиційними сільськогосподарськими продуктами (в т. ч. бананами, ромом, рисом і цукром), співпрацю щодо підвищення конкурентоспроможності потенційно життєздатного виробництва; розширення експортно-маркетингових можливостей; зростання стандартів якості; заохочення приватних інвестицій та державно-приватного партнерства; розширення можливостей для дотримання технічних, медичних та стандартів якості для риби та рибних продуктів; зміцнення потенціалу та діалогу.

Підписана у червні (ратифікована у вересні) 2014 р. Угода про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншого боку,¹⁴⁷ також передбачає скорочення мита та застосування нетарифних інструментів регулювання торгівлі сільськогосподарською продукцією. З моменту тимчасового застосування Угоди з боку ЄС та ратифікації Україною нашою країною мита будуть скасовані на 35,2% тарифних ліній, ЄС – на 83,1%. Для 52% тарифних ліній Україна запроваджуватиме

¹⁴⁷ Угода про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншого боку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/MU14097.html

перехідні періоди строком від 1 до 7 років, часткову лібералізацію – на 9,8% та безмитні квоти – на 3% тарифних ліній. З боку ЄС перехідний період становитиме від 3-х до 7 років на 2% тарифних ліній, по найбільш чутливим товарам – 14,9% (включаючи сільськогосподарські – зернові, м'ясо свинини, яловичини, птиці та деяким продуктам) запропоновано безмитні квоти. Для подолання різниці у стандартах, регламентах, процедурах оцінки відповідності, вимог до якості продукції сторони домовилися дотримуватись Угоди СОТ про технічні бар'єри у торгівлі та Угоди про санітарні та фітосанітарні заходи. Угодою про асоціацію ЄС-Україна передбачено спеціальний захисний механізм строком на 15 років, який за графіком передбачає стягнення додаткового збору на насіння соняшнику та шкіряну сировину. З питань заборони обмеження імпорту та експорту, порядку державної торгівлі, надання національного режиму Угода інкорпорує відповідні фундаментальні правила СОТ. Прогнозується, що позитивні наслідки від створення поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі Україна отримає за рахунок інституційних змін у бізнес-середовищі, реформуванні державного управління та формування простору свободи руху товарів, послуг, капіталів.

Переважає більшість вищенаведених двосторонніх РТУ чинні або підписані з країнами, які не виступають стратегічними партнерами ЄС у торгівлі сільськогосподарськими товарами. Прийняті у 60-х рр. принципи аграрного протекціонізму сформували та продовжують визначати розвиток сільськогосподарських ринків ЄС, позиції ЄС на світовому ринку та у РТУ. «Суттєвий прогрес» у двосторонніх РТУ досягнутий у митно-тарифному регулюванні – скороченні ставки тарифів, збільшена частка тарифних ліній, які не обкладаються тарифом та узгоджено перелік товарів, на які встановлено тарифні квоти, що забезпечує доступ на ринок країн-партнерів. У зонах вільної торгівлі та митних союзах країни продемонстрували «обмежений прогрес» з питань нетарифного регулювання торгівлі сільськогосподарськими товарами, особливо з питань надання сільськогосподарських гарантій, експортних субсидій та експортного мита, а внутрішня підтримка сільського господарства повністю надається за правилами СОТ. На думку експертів ЮНКТАД, «обмежений прогрес» з ключових питань по сільському господарству на раунді Доха може обмежити загальний потенціал РТУ для просування конвергентної та орієнтованої на розвиток лібералізації торгівлі в сільському господарстві. Тим не менш, положення про сільське господарство, інституційну співпрацю, заохочення іноземних інвестицій, екологічні стандарти, продовольчу безпеку все частіше включаються у РТУ.

У контексті перспектив підписання комплексних угод про зони вільної торгівлі, партнерство та співробітництво, асоціацію в останні роки ЄС активно веде переговори про лібералізацію торгівлі сільськогосподарською продукцією зі стратегічними партнерами. З Бразилією, Китаєм, Індією, Індонезією, Малайзією, Таїландом та В'єтнамом торгівля відбувається за ГСП. Для більшості вказаних країн тарифна ставка за ГСП залишається вищою за стандартну для сільськогосподарських товарів та коливається від 12,9 % до 14,0 %, натомість частка тарифних ліній, які не обкладаються тарифом – низькою (23,3%-24,2%). У разі підписання РТУ для країн існує значний потенціал лібералізації тарифного режиму.

Потенціал тарифної лібералізації між ЄС та США дещо менший, оскільки країни вже відкрили свої ринки у СОТ. Переговори про «всеосяжну та амбітну» Угоду ведуться по широкому спектру торгових, інвестиційних питань, у т. ч. з регулювання сільського господарства, що сприятиме розвитку глобальних правил торгівлі. У доповіді Робочої групи високого рівня президенту США та керівним органам ЄС від 12.02.2013 р. міститься заклик до скорочення тарифів для переважної більшості тарифних ліній, причому без встановлення перехідних періодів, а для «чутливих товарів» – обмеженого періоду лібералізації¹⁴⁸. Консервативний підхід ЄС до відкриття ринку для «чутливих товарів» полягає у виключенні їх з режиму лібералізації, можливо, для встановлення квот у майбутньому. Для сільського господарства ЄС пріоритетними є питання охорони географічних зазначень, розширення доступу на ринок для молочної продукції, захисту тварин, сталого розвитку та біотехнологій.

Переговори у Досі показали, що хоча країни взяли на себе зобов'язання істотно скоротити внутрішню підтримку національним виробникам, США суттєво не порушували правила Угоди про сільське господарство (за виключенням програм щодо молока та цукру), а ЄС переформатував виплати до «зеленої скриньки». Таким чином, партнери вже мінімізували «політичний дискомфорт» у питанні надання сільськогосподарських субсидій, не публічно заявили, що Угода про Трансатлантичне партнерство «не призведе до фундаментальних та негайних структурних змін у національних програмах субсидювання виробників»¹⁴⁹. На нашу думку, не слід очікувати, що її підписання «підштовхне» членів СОТ скорочувати експортні субсидії в найближчий час.

Найважче конфліктне питання переговорів стосуються санітарних та фітосанітарних заходів (СФЗ). ЄС та США дотримуються положень Угоди про СФЗ у СОТ, вважають, що заходи, вжиті для захисту людей, тварин або рослин, повинні бути науково обґрунтовані та застосовуватися тільки в обсязі, необхідному для захисту їх життя чи здоров'я. Тим не менш, ЄС керується додатковим «принципом обережності» та концепцією «інших значущих чинників».

Можна припустити, що відповідь на питання «Чи стане трансатлантична угода «будівельним блоком» або «каменем спотикання» для подальшої лібералізації торгівлі сільськогосподарськими товарами?» залежатиме від змін у тарифному режимі та вирішення питання про СФЗ. У разі інкорпорації у текст Угоди положень про сталий розвиток, захист навколишнього середовища та урахування соціальних питань, ЄС та США матимуть можливість не тільки вирішити найгостріше питання про СФЗ, а й створити передумови для перегляду глобальних правил торгівлі, продемонструвати їх дотримання, що, ймовірно, посилить «ефект створення» торгівлі у РТУ. На кшталт угоди ЄС-Південна Корея, країни можуть включити положення про прозорість, обмін інформацією та досвідом, розробку міжнародних стандартів з питань добробуту та забою тварин. Позитивні ефекти

¹⁴⁸ Final Report High Level Working Group on Jobs and Growth. – February 11, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2013/february/tradoc_150519.pdf

¹⁴⁹ Grueff J. Achieving a Successful Outcome for Agriculture in the EU–U.S. Transatlantic Trade and Investment Partnership Agreement / J. Grueff . – Discussion Paper. – February 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.agritrade.org/Publications/documents/FINAL_US_EU_FTA_fordistribution.pdf

лібералізації торгівлі будуть посилені скороченням нетарифних бар'єрів та зростанням інвестиційних потоків між країнами.

Пащенко О.В.

1.6 ІНВЕСТИЦІЙНА АКТИВНІСТЬ КРАЇН В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Для сучасної світової економіки, що формується під впливом глобалізаційних процесів, характерне кількісне і якісне зростання транснаціональних корпорацій, в рамках яких сконцентровані значні об'єми капіталу і які повністю контролюють світовий ринок інвестицій. Інвестований корпораціями капітал в сучасних умовах господарювання відіграє важливішу роль, ніж торгівля, оскільки для приймаючої економіки стає складовою частиною її відтворювального процесу, а залучення прямих іноземних інвестицій (ПІІ) – невід'ємною умовою інвестиційної стратегії країни.

В останні десятиліття у глобальній структурі ПІІ простежується ряд великих зрушень, темп яких, ймовірно, наростатиме в короткостроковій та середньостроковій перспективі. По-перше, продовжується зростання питомої ваги країн, що розвиваються, і країн з перехідною економікою і як об'єктів розміщення, і як джерел глобальних ПІІ. Ці країни відіграють провідну роль у поживленні даних інвестиційного процесу і у 2010 р. вперше у ХХІ столітті в сукупності залучили більше половини глобальних потоків ПІІ^{150 151}. По-друге, важливим новим джерелом ПІІ є державні ТНК. Хоча їх число не перевищує 1% від загальної кількості корпорацій, на них у 2014 р. припадало більше 11% світових потоків ПІІ. По-третє, зростає значення регіональних угруповань для інвестиційних потоків. По-четверте, невизначена ситуація на деяких ринках, що формуються, і ризики, пов'язані з політичною невизначеністю і регіональною нестабільністю, негативно позначаються на передбачуваному поживленні прямих іноземних інвестицій¹⁵².

Після росту на протязі чотирьох років підряд глобальні потоки ПІІ збільшилися в 2007 р. на 37% і досягли 2 002 млрд дол., що значно вище попередньої рекордної відмітки, зафіксованої у 2000 р. (див. рис. 13)¹⁵³. Незважаючи

¹⁵⁰World Investment Report 2010: Investing in a low-carbon economy. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/es/Docs/wir2010_en.pdf – Title from the screen.

¹⁵¹World Investment Report 2011: Non-equity modes of international production and development. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2011_en.pdf – Title from the screen.

¹⁵²World Investment Report 2014: Investing in the SDGs: An Action Plan. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf – Title from the screen.

¹⁵³ Розроблено автором за даними:

World Investment Report 2000: Cross-border Mergers and Acquisitions and Development. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://www.unctad.org/en/docs/wir2000_en.pdf – Title from the screen.

World Investment Report 2003: FDI Policies for Development: National and International Perspectives. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/docs/wir2003light_en.pdf – Title from the screen.

World Investment Report 2006: FDI from Developing and Transition Economies: Implications for Development. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/docs/wir2006ch6_en.pdf – Title from the screen.

World Investment Report 2010: Investing in a low-carbon economy. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/es/Docs/wir2010_en.pdf – Title from the screen.

на фінансову кризу, що почалась у другій половині 2007 р., приріст ПІІ відображав відносно високі темпи економічного росту та впевнену динаміку діяльності ТНК в багатьох частинах світу. Але після невпинного зростання попередніх років надходження ПІІ різко почали скорочуватись в усьому світі. Такі тенденції були викликані спадом у світовій економіці, який визвав кризу ліквідності на світових ринках та ринках боргових зобов'язань у багатьох розвинених країнах. В результаті помітно скоротились операції по лінії злиття та поглинання (M&A). Зменшився також прибуток корпорацій, і синдиковані банківські кредити¹⁵⁴. Тому, після скорочення на 9% в 2008 р., глобальні надходження ПІІ знизилися в 2009 р. ще на 33% до 1 221 млрд дол., а їх відтік скоротився приблизно на 42% до 1 171 млрд дол.

Починаючи з 2010 р., в глобальних потоках ПІІ відбуваються постійні коливання. У 2013 р. потоки ПІІ знову збільшилися на 9% до 1 451 млрд дол. Обсяг надходжень таких інвестицій збільшився в усіх основних економічних групах – в розвинених країнах, країнах, що розвиваються та країнах з перехідною економікою (рис. 13). Відтік глобальних ПІІ збільшився на 5% до 1 410 млрд дол. у порівнянні з 1 347 млрд дол. у 2012 р.¹⁵⁵

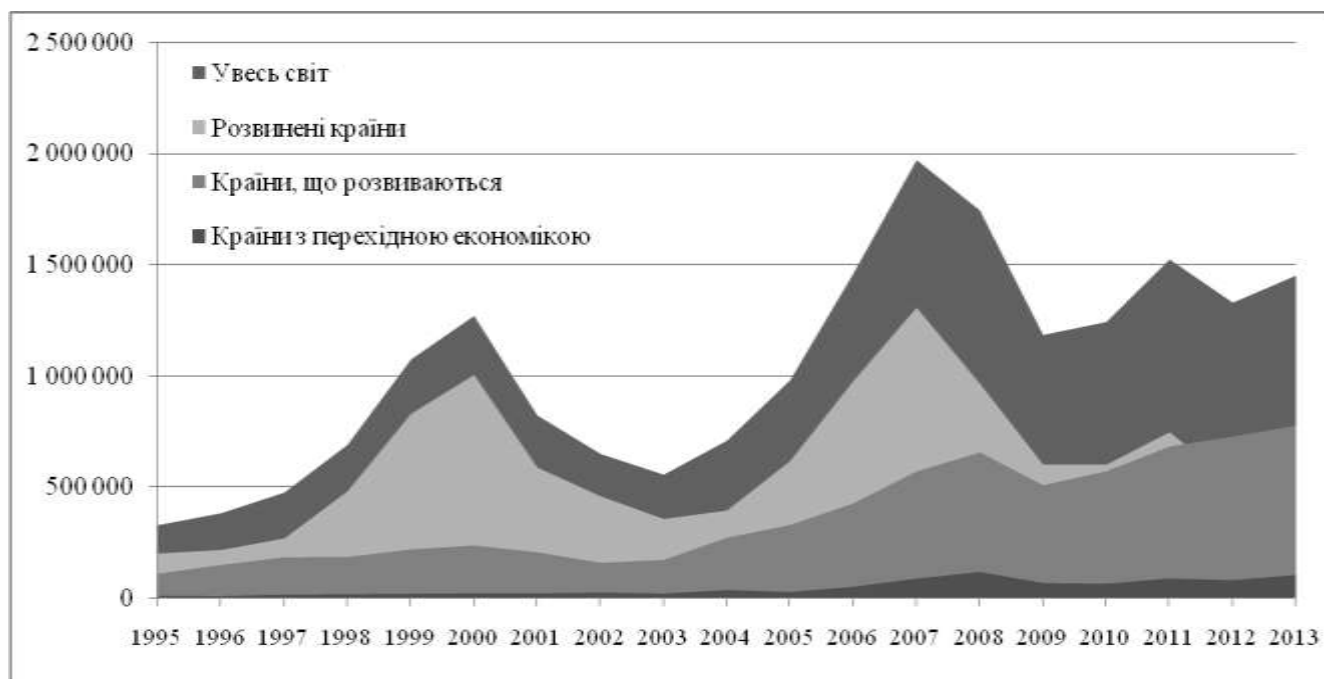

Рисунок 13 – Потоки ПІІ по групах країн за 1995-2013 рр., млрд дол.

World Investment Report 2011: Non-equity modes of international production and development. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2011_en.pdf – Title from the screen.

World Investment Report 2014: Investing in the SDGs: An Action Plan. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf – Title from the screen.

¹⁵⁴World Investment Report 2008: Transnational Corporations and the Infrastructure Challenge. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/Docs/wir2008_en.pdf – Title from the screen.

¹⁵⁵World Investment Report 2014: Investing in the SDGs: An Action Plan. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf – Title from the screen.

Після різкого скорочення в 2012 р. (на 41%) надходження ПІІ в розвинені країни збільшилися на 9% до 566 млрд дол. (рис. 14)¹⁵⁶. У Європейському союзі ввезення ПІІ збільшилися на 14% до 246 млрд дол., що не перевищує 30% пікового рівня, зазначеного в 2007 р. Істотне відновлення спостерігалось в Німеччині, Італії та Іспанії, порівняно із різким скороченням у 2012 р. Причому Іспанія перетворилася в 2013 р. в найбільшого одержувача інвестицій в Європі (39,2 млрд дол.), що викликано інтересами виробничих ТНК. Найбільше скорочення інвестиційних надходжень спостерігалось у Франції (на 81%), Угорщині (78%), Швейцарії (149%) та Сполученому Королівстві (19%). У багатьох випадках істотну роль грали сильні коливання у міжфірмовому кредитуванні, політична невизначеність, а також скорочення інвестицій у видобувній галузі¹⁵⁷.

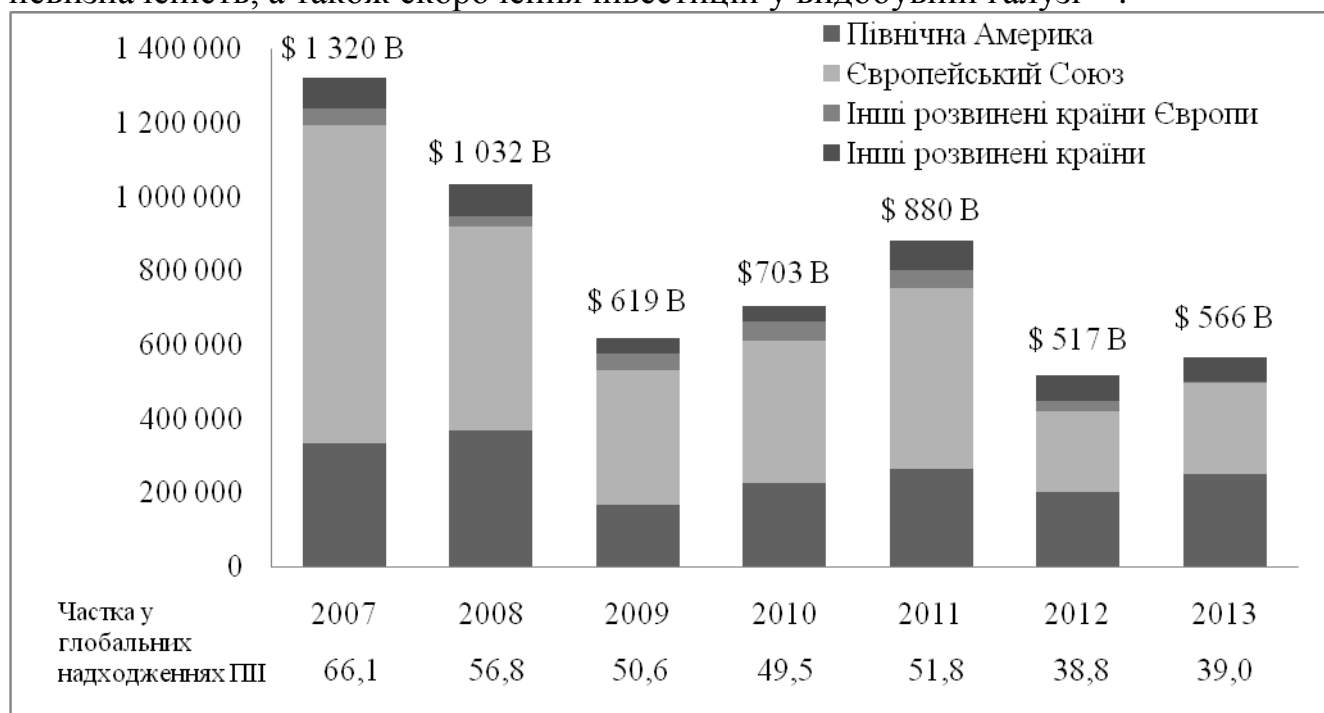

Рисунок 14 – Надходження ПІІ у розвинуті країни в 2007-2013 рр., млрд дол., %

У Північній Америці надходження інвестицій збільшилися на 23% до 250 млрд дол. При цьому в Сполучених Штатах, які в 2013 р. стали найбільшим одержувачем інвестицій у світі, ввезення ПІІ збільшилися на 17% до 188 млрд дол. Такі тенденції в регіоні викликані в першу чергу придбанням азіатськими інвесторами компаній континенту у нафтогазовій, телекомунікаційній та продовольчій сферах.

¹⁵⁶ Розроблено автором за даними:

World Investment Report 2013: Global Value Chains: Investment and Trade for Development. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2013_en.pdf – Title from the screen.

World Investment Report 2014: Investing in the SDGs: An Action Plan. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf – Title from the screen.

¹⁵⁷ World Investment Report 2014: Investing in the SDGs: An Action Plan. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf – Title from the screen.

Вивіз ПІІ з розвинених країн в 2013 р. склав 857 млрд дол., тобто фактично зберігся на рівні попереднього року (рис. 15)¹⁵⁸. ТНК розвинених країн продовжують утримувати великі суми грошових резервів в їх зарубіжних філіях у формі нерозподіленого прибутку, тобто частини реінвестованого прибутку, який є одним із компонентів надходжень ПІІ. Цей компонент досяг рекордного рівня – 67% від загального обсягу інвестицій¹⁵⁹.

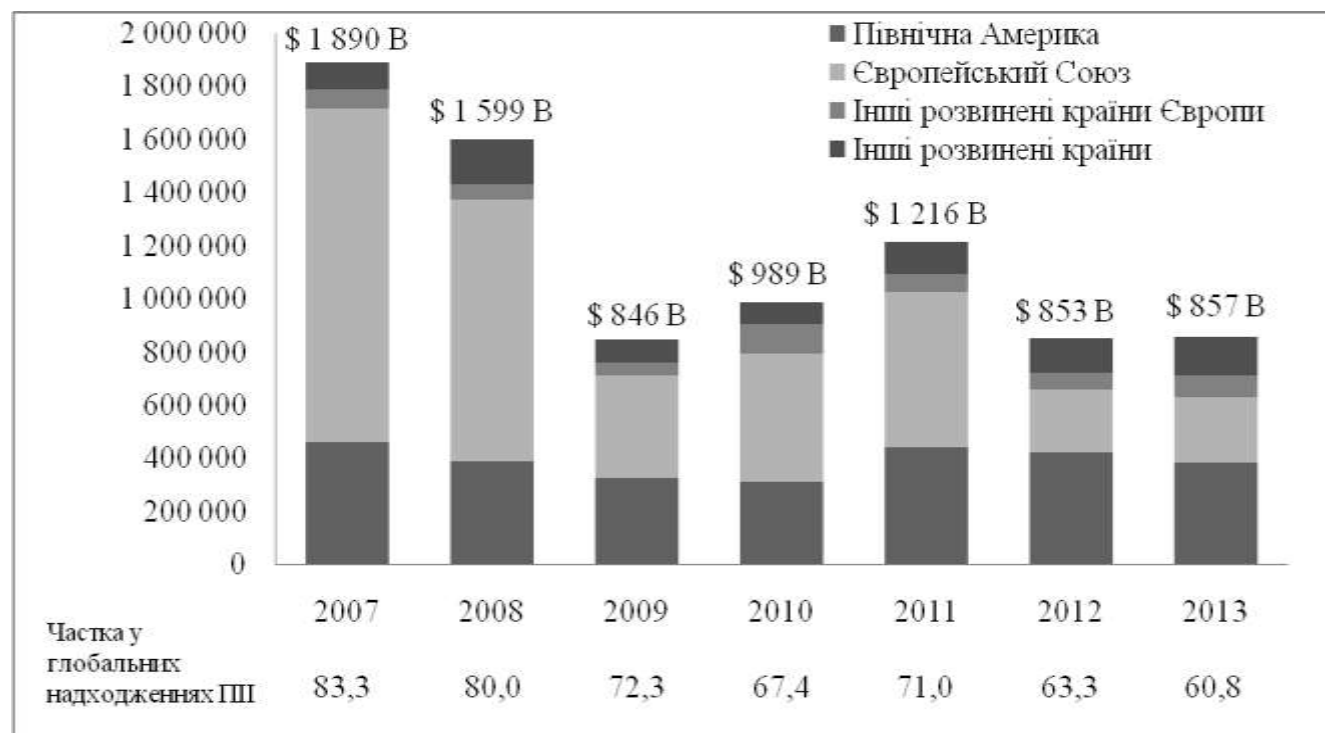

Рисунок 15 – Вивезення ПІІ з розвинутих країн у 2007-2013 рр., млрд дол., %

Збільшення вивозу інвестицій з Європи і Японії компенсувалися скороченням їх вивозу з Північної Америки. Відтік інвестицій з Європи збільшився на 10% до 329 млрд дол., при цьому об'єм вивезених інвестицій з країн ЄС збільшився на 5% до 250 млрд дол. Після різкого скорочення у 2012 р. такі країни як Італія, Нідерланди та Іспанія, продемонстрували поновлення відтоку інвестицій. Найбільшим джерелом ПІІ в регіоні стала Швейцарія, приріст інвестиційних вкладень якої склав 33% (59,9 млрд дол.), в першу чергу за рахунок подвоєння компаніями реінвестованого прибутку за кордоном та міжкорпоративних кредитів. На відміну від загальноєвропейської тенденції було відзначено істотне скорочення вивозу ПІІ із Франції (на 106%), Німеччини (28%) та Сполученого Королівства (44%)¹⁶⁰.

¹⁵⁸ Розроблено автором за даними:

World Investment Report 2013: Global Value Chains: Investment and Trade for Development. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2013_en.pdf – Title from the screen.

World Investment Report 2014: Investing in the SDGs: An Action Plan. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf – Title from the screen.

¹⁵⁹ World Investment Report 2014: Investing in the SDGs: An Action Plan. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf – Title from the screen.

¹⁶⁰ World Investment Report 2014: Investing in the SDGs: An Action Plan. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf – Title from the screen.

Відтік інвестицій з Північної Америки знову скоротився на 10% до 381 млрд дол. частково у зв'язку з тим, що ТНК Сполучених Штатів продовжують накопичувати реінвестовані прибутки за кордоном, які досягли рекордного рівня – 332 млрд дол. У Японії вивіз ПІІ збільшився на 11% третій рік поспіль і досяг 136 млрд дол., незважаючи на знецінення валюти.

Слід зазначити, що на розвинені країни припадає 39% сукупних надходжень ПІІ в світі і 61% світового вивезення ПІІ, причому обидва ці показники є низькими в порівнянні із піком 2007 р. (рис. 13, 14). Але, незважаючи на зниження в останні роки частки трансатлантичних потоків ПІІ, ЄС і США залишаються важливими інвестиційними партнерами. У США 62% сукупного обсягу ввезених ПІІ припадає на країни ЄС, тоді як 50% сумарного обсягу вивезених прямих інвестицій знаходиться в Європейському Союзі, причому на Сполучені Штати припадає третина надходжень ПІІ в ЄС з країн поза регіоном.

Також між США та ЄС ведуться переговори стосовно трансатлантичного інвестиційного партнерства, які почалися в липні 2013 р. і, як очікується, повинні завершитись в 2015-2016 рр., в результаті чого має бути створена найбільша в світі зона вільної торгівлі. Основна мета такого партнерства полягає в гармонізації нормативно-правових режимів та зниженні нетарифних бар'єрів на шляху торгівлі та інвестицій¹⁶¹.

Надходження ПІІ в країни, що розвиваються, досягли чергового рекордного рівня – 778 млрд дол. і склали 54% від глобальних потоків ПІІ. Однак при цьому темпи зростання знизилися до 7% у порівнянні із середньорічними темпами зростання 17% за останні 10 років. Вивезення інвестицій з країн, що розвиваються, склали 454 млрд дол., збільшившись на 32% (рис. 16, 17)¹⁶².

Найбільший приток ПІІ, як і раніше, спостерігався в країнах Азії: збільшення обсягів інвестування відбувалося в усіх субрегіонах в діапазоні від 2% до 10%, крім Західної Азії – зниження на 9%. Надходження ПІІ характеризувалися також підвищувальною тенденцією і в інших основних регіонах країн, що розвиваються, зокрема, спостерігалось збільшення на 4% в Африці, на 6% в Латинській Америці і Карибському басейні (виключаючи офшорні фінансові центри)¹⁶³.

¹⁶¹World Investment Report 2014: Investing in the SDGs: An Action Plan. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf – Title from the screen.

¹⁶²Розроблено автором за даними:

World Investment Report 2013: Global Value Chains: Investment and Trade for Development. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2013_en.pdf – Title from the screen.

World Investment Report 2014: Investing in the SDGs: An Action Plan. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf – Title from the screen.

¹⁶³World Investment Report 2014: Investing in the SDGs: An Action Plan. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf – Title from the screen.

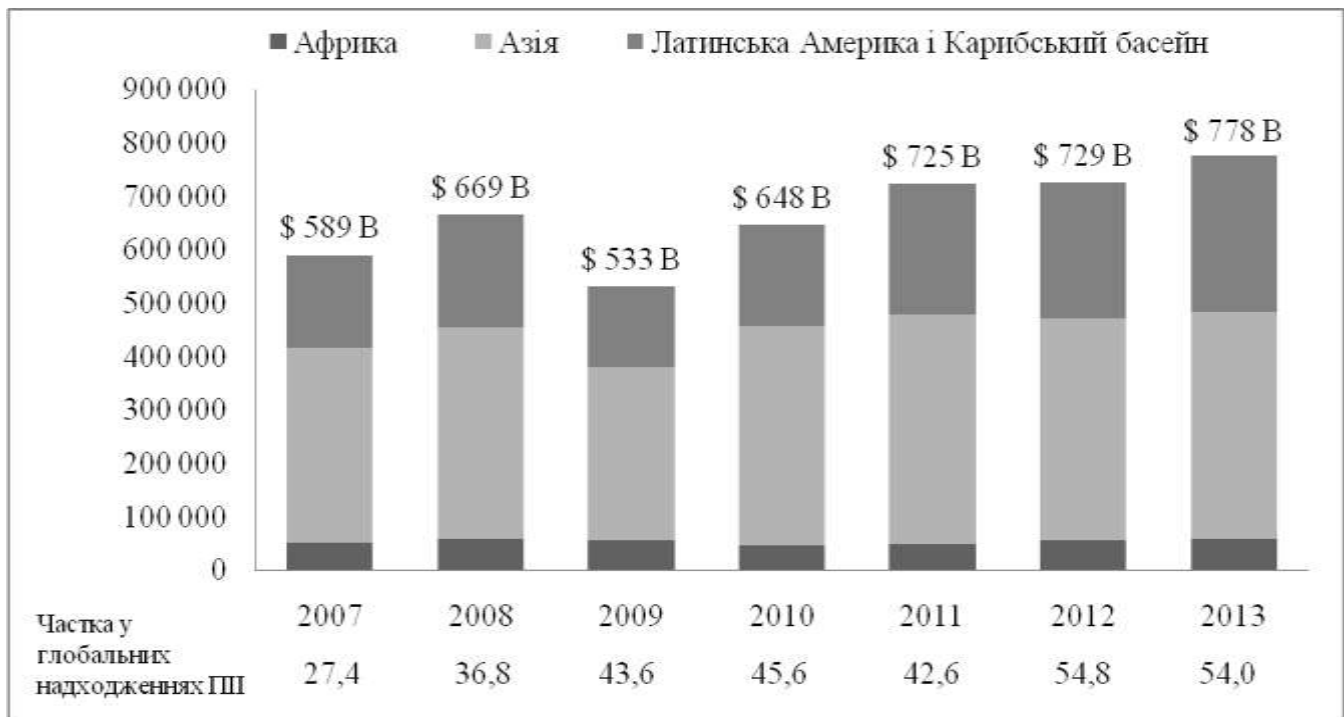

Рисунок 16 – Надходження ПІІ у країни, що розвиваються, в 2007-2013 рр., млрд дол., %

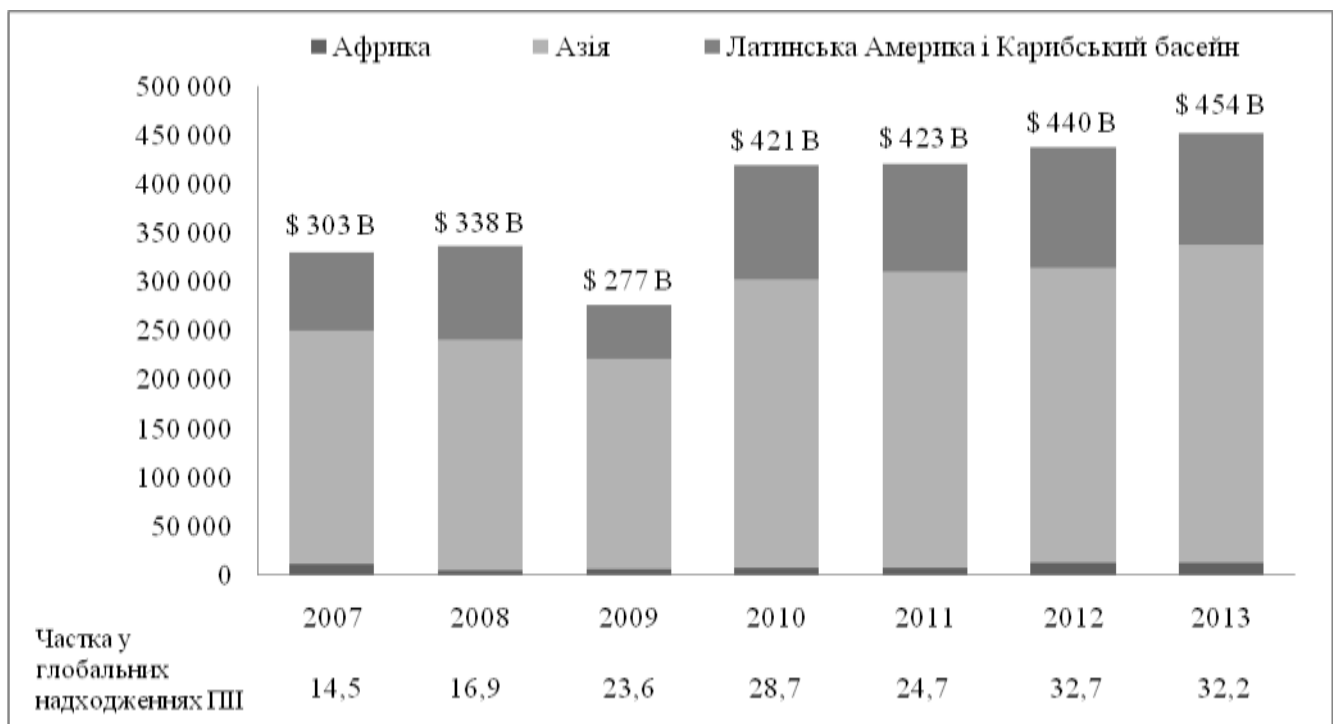

Рисунок 17 – Вивезення ПІІ з країн, що розвиваються, в 2007-2013 рр., млрд дол., %

У 2013 р. в країнах Азії сукупні надходження ПІІ досягли відмітки у 426 млрд дол., що складає майже 30% світових інвестиційних потоків, і цей регіон залишається головним одержувачем світових інвестицій. Відтік інвестицій з регіону також збільшився на 8% до 326 млрд дол.

У Східній та Південно-Східній Азії надходження ПІІ збільшилися на 4% до 347 млрд дол., відтік – на 7% до 293 млрд дол. При цьому у Східній Азії ввезення ПІІ збільшилися на 2% до 221 млрд дол., вивезення – на 7% до 236 млрд дол. Стабільна динаміка інвестиційних потоків в цьому субрегіоні пояснювалася зростанням надходжень ПІІ в Китаї, який знову зайняв друге місце серед найбільших одержувачів інвестицій у світі, – 124 млрд дол., що було обумовлено, зокрема, зростанням злиттів та поглинань ТНК. В той же час різко збільшився вивіз ПІІ з Китаю – на 5% до 101 млрд дол., що пояснювалося рядом мегаугод в розвинених країнах в нафтогазовій та харчовій промисловості. Очікується, що протягом двох-трьох років обсяги вивозу інвестицій з країни перевищать об'єми їх надходжень.

Друге місце після Китаю серед основних одержувачів ПІІ в Східній Азії посів Гонконг (Китай), де спостерігалось відносно повільне зростання надходжень ПІІ, – на 2% до 77 млрд дол., зокрема завдяки залученню регіональних штаб-квартир ТНК, число яких досягло майже 1400 в 2013 р. Вивезення інвестицій з країни також збільшилися на 4% до 92 млрд дол. На третьому місці знаходиться Республіка Корея, із надходженнями ПІІ у 12 млрд дол., завдяки зростанню інвестиції в галузях суднобудування та електроніки, в яких країна має сильну конкурентоспроможність на світовому ринку. Але відтік ПІІ з країни скоротився на 5% до 29 млрд дол.

У Південно-Східній Азії надходження ПІІ збільшилися на 7% до 125 млрд дол., при цьому половина цієї суми припадала на Сінгапур, де також знаходиться велика кількість регіональних штаб-квартир ТНК. Відтік інвестицій із субрегіону збільшився на 4% до 56 млрд дол.¹⁶⁴

Слід зазначити, що десять держав-членів АСЕАН і їх шість партнерів по ЗВТ (зона вільної торгівлі) – Австралія, Індія, Китай, Нова Зеландія, Республіка Корея і Японія – у 2012 р. почали переговори щодо регіонального комплексного економічного партнерства (РКЕП), метою якого є створення найбільшої ЗВТ у світі за чисельністю населення. У 2013 р. сукупні надходження ПІІ в 16 країн, що беруть участь в цих переговорах, склали 343 млрд дол., що становить 24% світових потоків ПІІ. За останні 15 років активні зусилля країн Східної та Південно-Східної Азії по зміцненню регіонального інвестиційного співробітництва сприяли збільшенню сукупних надходжень ПІІ в країни регіону, а також потоків ПІІ між цими країнами. В даний час прямі інвестиції з країн РКЕП перевищують 40% сукупних надходжень ПІІ в АСЕАН в порівнянні з 17% до 2000 р. Вкладення ПІІ з інших країн регіону, зокрема, в інфраструктурні проекти і обробний сектор, відкриває можливості для розвитку країн з низьким рівнем доходів, таких як Лаоська Народно-Демократична Республіка і М'янма¹⁶⁵.

Інвестиційна співпраця є важливим аспектом регіональних зусиль економічної інтеграції АСЕАН, тому за час існування даного співтовариства його учасниками було підписано декілька угод щодо політики в інвестиційній сфері, зокрема:

¹⁶⁴World Investment Report 2014: Investing in the SDGs: An Action Plan. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf – Title from the screen.

¹⁶⁵World Investment Report 2014: Investing in the SDGs: An Action Plan. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf – Title from the screen.

Рамкова угода про інвестиційну зону АСЕАН (AIA) у 1998 р.; Комплексна інвестиційна угода країн АСЕАН (2009 р.), що об'єднує АІА та Угоду 1987 р. про підтримку та захист інвестицій. Також у 2011 р. на зустрічі міністрів АСЕАН держави-члени домовилися прискорити реалізацію програм, націлених на заохочення інвестицій в економіки країн даного регіонального блоку. Крім того, будь-які інвестиційні угоди підписуються у відповідності до основних положень ЗВТ Східної та Південно-Східної Азії. Ці інвестиційні угоди покликані сприяти як розширенню міжнародного інвестування в цілому, так і транскордонним інвестиціям ТНК на регіональному рівні зокрема. АСЕАН створила ефективні інституційні механізми інвестування з метою координації національних зусиль в рамках угруповання та для конкурентної боротьби з іншими країнами щодо залучення ПІІ¹⁶⁶.

У Південній Азії ввезення ПІІ збільшилися в 2013 р. на 10% до 36 млрд дол., вивезення інвестицій зменшилися на 25% до 2 млрд дол. В Індії, яка є найбільшим одержувачем ПІІ в субрегіоні, надходження ПІІ збільшилися на 17% до 28 млрд дол. На відміну від загальної тенденції інвестиції в секторі роздрібною торгівлі не збільшилися, незважаючи на те, що в 2012 р. іноземним інвесторам була надана можливість інвестувати в мережі роздрібних магазинів, що реалізують продукцію різних торгових марок. При цьому урядом країни були розроблені певні правила для захисту національних постачальників, такі як визначення суми інвестиційних надходжень, місця експлуатації, частки місцевих джерел та інших умов ввезення ПІІ для іноземних інвесторів. Також важливим фактом є те, що в даний час створюються транспортні коридори, що зв'язують країни Південної Азії та Східної і Південно-Східної Азії, зокрема економічні коридори Бангладеш-Китай-Індія-М'янма та Китай-Пакистан. Це дозволить поліпшити транспортні зв'язки між азіатськими субрегіонами і створити можливості для регіонального економічного співробітництва, що, ймовірно, прискорить напрямок інвестицій в інфраструктуру і поліпшить загальний діловий клімат в Південній Азії.

У Західній Азії надходження ПІІ скоротилися в 2013 р. на 9% до 44 млрд дол. вже п'ятий рік поспіль. Основною причиною таких тенденцій є політична невизначеність в субрегіоні, хоча між країнами спостерігаються певні відмінності. В Саудівській Аравії і Катарі ввезення ПІІ демонстрували тенденцію до зниження, а в інших країнах спостерігалось повільне поживлення інвестиційних потоків, при цьому надходження в Ірак досягли рекордно високого рівня в 3 млрд дол. (збільшення на 20%)¹⁶⁷.

Основним одержувачем у субрегіоні залишається Туреччина, надходження інвестицій до якої склали 13 млрд дол. На другому місці – Об'єднані Арабські Емірати, де ввезення інвестицій збільшилися на 9% до 11 млрд дол., залишаючись при цьому значно нижче рівня 2007 р. (14,2 млрд дол.).

¹⁶⁶World Investment Report 2014: Investing in the SDGs: An Action Plan. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf – Title from the screen.

¹⁶⁷World Investment Report 2014: Investing in the SDGs: An Action Plan. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf – Title from the screen.

Відтік ПІІ із даного субрегіону в 2013 р. різко збільшився на 64% до 31 млрд дол., що в основному пояснювалося збільшенням їх вивезення з країн Перської затоки, і в першу чергу з Катару і Кувейту. З урахуванням великих запасів іноземної валюти в цих країнах можна очікувати подальше збільшення вивозу ПІІ.

Інвестиційні надходження в Африку збільшилися на 4% до 57 млрд дол. (див. рис. 4) за рахунок міжнародних та регіональних інвестицій, спрямованих на освоєння нових ринків та інфраструктурні проекти. Очікування, пов'язані з подальшим зростанням економіки, стимулювали вкладення ПІІ в галузі, орієнтовані на споживчий попит, а саме харчову промисловість, ІТ-сектор, туризм, фінансовий сектор і роздрібну торгівлю. Дані по М&А демонструють різке збільшення вкладень у виробничому секторі, будівельній та фармацевтичній промисловості. Нові проекти реалізуються в секторі послуг, таких, як будівництво, бізнес-послуги і телекомунікації. Також деякі іноземні ТНК інвестують в дослідження і розробки в галузі сільського господарства, технологічних інновацій та в державні проекти. Наприклад, в листопаді 2013 р. компанія ІВМ відкрила свою першу африканську науково-дослідну лабораторію з інвестиціями більш ніж 10 млн дол. протягом наступних двох років. А компанії США та Японії інвестують в енергетичну галузь та сектор освоєння природних ресурсів для підтримки урядових програм 2013-2018 рр.¹⁶⁸

Загальне збільшення інвестицій пояснювалося їх збільшенням у східній і південній частинах Африки, тоді як в інших субрегіонах їх надходження скоротилися. У південній частині Африки обсяг надходжень ПІІ практично подвоївся до 13,2 млрд дол. у 2013 р., порівняно із 6,7 млрд дол. в 2012 р, головним чином завдяки інвестиційним вкладенням в Південній Африці та Мозамбіку. В обох країнах інвестиції в основному направлялись в інфраструктурні проекти, хоча в Мозамбіку певну роль грали також інвестиції в газовий сектор. У Східній Африці ввезення ПІІ збільшилися на 15% до 6,2 млрд дол. за рахунок збільшення їх надходжень в Кенії та Ефіопії. Кенія перетворюється на центр ділової активності, причому це стосується не тільки розробки нафтових і газових родовищ, а й обробних галузей і транспорту. Промислова стратегія Ефіопії привертає азіатський капітал для розвитку обробного сектора країни.

У Північній Африці надходження ПІІ скоротилися на 7% до 15,5 млрд дол. У Центральній і Західній Африці ввезення ПІІ знизилися відповідно на 18% до 8,2 млрд дол. і на 14% до 14,2 млрд дол., що частково було пов'язано з факторами політичної невизначеності та безпеки.

Вивіз ПІІ з Африки збільшився до 12 млрд дол. (рис. 17), причому основними інвесторами виступали Південна Африка, Ангола і Нігерія, вкладення яких переважно були спрямовані у сусідні країни.

Слід зазначити, що збільшуються транскордонні інвестиційні потоки, в яких у 2009-2013 рр. частка африканських країн в заявлені нові проекти усередині регіону збільшилася до 18% з менш ніж 10% минулих років. Регіональні потоки ПІІ

¹⁶⁸ World Investment Report 2014: Investing in the SDGs: An Action Plan. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf – Title from the screen.

виступають суттєвим джерелом іноземного капіталу для багатьох невеликих країн Африки, які часто не мають виходу до моря і не відносяться до експортерів нафти¹⁶⁹.

Збільшення потоків ПІІ між африканськими країнами є наслідком зусиль, здійснюваних лідерами регіону стосовно поглиблення регіональної інтеграції. У січні 2012 р. на саміті лідерів Африканського союзу був схвалений план дій по створенню Континентальної зони вільної торгівлі. Крім того, в 2011 р. були початі переговори про створення зони вільної торгівлі між КОМЕСА (Спільний ринок Східної і Південної Африки), САС (Східноафриканським співтовариством), САДК (Співтовариство розвитку Півдня Африки). Тристороння угода про вільну торгівлю КОМЕСА-САС-САДК включає в себе 26 африканських країн і має на меті створення спільного ринку для торгівлі та інвестицій. Передбачається, що дана угода охоплюватиме не лише питання розвитку торгівлі, а й інфраструктури та промисловості, сфери послуг, прав інтелектуальної власності, інвестиційні питання, а також включатиме політику у сфері конкуренції.

Таким чином, регіональне економічне співробітництво стимулює внутрішньорегіональні ПІІ, які дають можливість малим африканським країнам залучатися у глобальні виробничі процеси. Крім того, такі інвестиції допомагають фірмам континенту підвищити свою конкурентоспроможність шляхом збільшення їх масштабів виробництва та розвитку ноу-хау.

У Латинській Америці і Карибському басейні надходження ПІІ досягли у 2013 р. 292 млрд дол. (рис. 16). Якщо виключити об'єм інвестиційних надходжень в офшорні фінансові центри, то ввезення ПІІ в даному регіоні збільшилися на 5% до 182 млрд дол. Після спаду у 2009 р. динаміка інвестиційних вкладень в регіон є позитивною, причому, якщо в попередні роки в основному збільшувались ввезення ПІІ в Південну Америку, то в 2013 р. в даному субрегіоні відбулось скорочення на 6% до 133 млрд дол. В Бразилії, яка є основним одержувачем інвестицій, був відзначений невеликий спад надходжень ПІІ на 2% до 64 млрд дол., незважаючи на їх збільшення у видобувний сектор на 86% (в першу чергу у видобуток нафти та газу – на 144% до 11 млрд дол.). У Чилі та Аргентині ввезення ПІІ зменшилися відповідно на 29% до 20 млрд дол. і на 25% до 9 млрд дол. у зв'язку зі зменшенням інвестиційних вкладень у видобувний сектор внаслідок завершення інвестиційних проектів. Надходження ПІІ скоротилися також в Перу, зокрема на 17% до 10 млрд дол. внаслідок зниження реінвестування доходів (на 41% до 4,9 млрд дол.) і власного капіталу (на 48% до 2,4 млрд дол.). На відміну від цього в Колумбії ввезення ПІІ збільшилися на 8% до 17 млрд дол., що значною мірою викликано транскордонними М&А в енергетичному та банківському секторах¹⁷⁰.

У країнах Центральної Америки і Карибського басейну (виключаючи офшорні фінансові центри) ввезення ПІІ збільшилися на 64% до 49 млрд дол. Такі тенденції викликані, в першу чергу, придбаннями компаній у Мексиці, в результаті чого спостерігалось збільшення інвестиційних надходжень в країну більш ніж вдвічі до

¹⁶⁹ World Investment Report 2014: Investing in the SDGs: An Action Plan. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf – Title from the screen.

¹⁷⁰ World Investment Report 2014: Investing in the SDGs: An Action Plan. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf – Title from the screen.

38 млрд дол. Ввезення ПІІ збільшилися також в Панамі (на 61%) за рахунок інвестицій в інфраструктуру, Коста-Ріці (на 14%), Гватемалі та Нікарагуа (на 5% у кожній з країн) в гірничодобувній галузі та банківському секторі.

Відтік ПІІ з країн Латинської Америки і Карибського басейну у 2013 р. досяг 115 млрд дол. Вивезення інвестицій з регіону скоротилися на 31% до 33 млрд дол., виключаючи офшорні фінансові центри. Такі тенденції пов'язані із скороченням операцій з придбання зарубіжних активів, а також різким збільшенням виплат за позиками бразильськими та чилійськими ТНК їхніми закордонними філіями.

Що стосується прогнозів, то нові можливості для іноземних інвесторів у нафтогазовій промисловості, включаючи розробку родовищ сланцевого газу в Аргентині та реформу в нафтогазовому секторі в Мексиці, можуть свідчити про гарні перспективи для ПІІ. Також привабливим для інвесторів залишається сектор автомобільної промисловості в Бразилії та Мексиці, ТНК яких розробляють інвестиційні плани, формуючи глобальні виробничо-збутові ланцюжки¹⁷¹.

У 2013 р. був зафіксований рівень надходжень ПІІ в країни з перехідною економікою у 108 млрд дол. (відбулось збільшення на 28%) (рис. 18)¹⁷². У Південно-Східній Європі ввезення ПІІ збільшилися з 2,6 млрд дол. у 2012 р. до 3,7 млрд дол. у 2013 р. у зв'язку з приватизацією державних підприємств у секторі послуг. Інвестиційні надходження у Співдружність Незалежних Держав (СНД) збільшилися на 28% внаслідок істотного зростання ПІІ в економіку Російської Федерації – на 57%, досягнувши 79 млрд дол. Основним інвестором виступила Великобританія, інвестиції якої склали 23% від загальних потоків у РФ. Ввезення ПІІ в Казахстан скоротилися на 29% до 10 млрд дол. за рахунок зменшення інвестиційної активності у фінансовому секторі та виведення активів іноземними банками. Також через політичну невизначеність у 2013 р. вдвічі зменшилися надходження ПІІ в Україну до 3,8 млрд дол., зокрема, за рахунок нестабільності в банківському секторі. І хоча основними інвесторами в регіон є розвинені країни, останнім часом збільшилися також ПІІ з країн, що розвиваються, зокрема, Китаю. Але, слід зазначити, що подальші перспективи ПІІ в регіоні є неоднозначними, враховуючи фактори невизначеності, пов'язані з регіональним конфліктом, що можна простежити за попередніми даними 2014 р.¹⁷³

¹⁷¹ World Investment Report 2014: Investing in the SDGs: An Action Plan. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf – Title from the screen.

¹⁷² Розроблено автором за даними:

World Investment Report 2013: Global Value Chains: Investment and Trade for Development. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2013_en.pdf – Title from the screen.

World Investment Report 2014: Investing in the SDGs: An Action Plan. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf – Title from the screen.

¹⁷³ World Investment Report 2014: Investing in the SDGs: An Action Plan. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf – Title from the screen.

Рисунок 18 – Надходження ПІІ в країни з перехідною економікою у 2007-2013 рр., млрд дол.

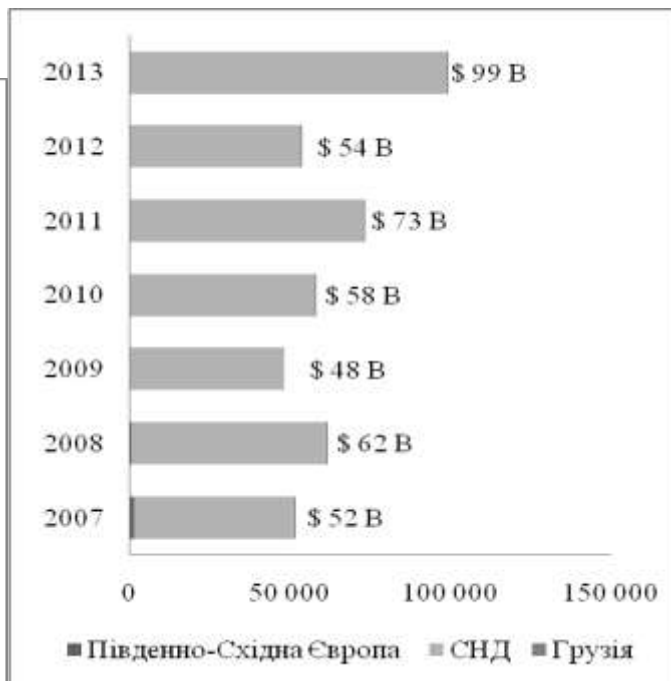

Рисунок 19 – Вивезення ПІІ з країн із перехідною економікою у 2007-2013 рр., млрд дол.

Що стосується вивозу ПІІ з даного регіону, то він у 2013 р. різко збільшився – на 84%, і досяг рекордного рівня 99 млрд дол. (рис. 19)¹⁷⁴. Як і в попередні роки, основна частина проектів, пов'язаних з ПІІ, припадала на російські компанії, а також ТНК з Казахстану та Азербайджану. Загальна вартість транскордонних угод у формі М&А, здійснених корпораціями регіону, збільшилася більш ніж у шість разів, а вартість нових інвестиційних проектів – на 87% до 19 млрд дол.

За останні десять років темпи зростання ввезених та вивезених ПІІ країн з перехідною економікою були найвищими у світі, зокрема, в порівнянні із 2000 р., у 2013 р. ввезення інвестицій збільшились у 10 разів, вивезення – у 17 разів. При чому головними партнерами виступали країни ЄС в якості як інвесторів, так і одержувачів інвестицій. В сукупному обсязі надходжень ПІІ в країни з перехідною економікою частка країн ЄС складає більше двох третіх, 17% припадає на країни, що розвиваються, і лише 3% – на Північну Америку. Серед країн ЄС основними інвесторами були Німеччина, Франція, Австрія, Італія і Великобританія, ПІІ з яких були зосереджені в основному в галузі фінансів, електроенергетиці, нафтогазовій промисловості та гірничо-видобувному секторі. Аналогічним чином основна частина сукупного обсягу вивезених ПІІ з країн з перехідною економікою, в основному з РФ, припадала на країни ЄС. Інвестори виявляли інтерес до стратегічних активів на ринках ЄС, включаючи виробничо-збутові ланцюжки в енергетичному секторі та обробній промисловості з високою доданою вартістю.

¹⁷⁴ Розроблено автором за даними:

World Investment Report 2013: Global Value Chains: Investment and Trade for Development. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2013_en.pdf – Title from the screen.

World Investment Report 2014: Investing in the SDGs: An Action Plan. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf – Title from the screen.

Щодо подальших перспектив ПІІ в регіоні, то інвестори з розвинених країн скорочують свої вкладення в економіку РФ, але збільшуються ввезення інвестицій із країн, що розвиваються. В той же час, збільшуються надходження ПІІ в інші країни регіону, зокрема, до Казахстану та Азербайджану. Для російських ТНК існують ризики інвестування за кордоном, в тому числі втрата можливості іноземних позик, а також зменшення вартості активів¹⁷⁵.

У країнах із слабкою в структурному відношенні економікою тенденції стосовно потоків ПІІ у 2013 р. були неоднозначними. Інвестиції збільшилися в найменш розвинених країнах на 14% до 28 млрд дол., де обсяг вкладених коштів у нові проекти свідчив про істотне збільшення ПІІ в базову інфраструктуру та енергетику. У країнах, що розвиваються, які не мають виходу до моря, надходження ПІІ скоротилися на 11% до 29,7 млрд дол. Для цієї групи країн ПІІ залишаються важливим джерелом фінансування з урахуванням розміру їх економік і загальних капіталовкладень. Що стосується малих острівних держав, що розвиваються, то ввезення інвестицій в дану групу країн також скоротилися на 16% до 5,7 млрд дол. Сектор туризму і видобувні галузі викликають все більший інтерес у іноземних інвесторів, тоді як на обробних секторах негативно позначилося зменшення торгових преференцій.

Важливою тенденцією останніх років є формування мегарегіональних потоків прямих іноземних інвестицій. Частка країн АТЕС в глобальних надходженнях ПІІ збільшилася з 37% докризового періоду 2005-2007 рр. до 54% в 2013 р. (табл. 20)¹⁷⁶. Надходження ПІІ в регіон Асоціації країн Південно-Східної Азії (АСЕАН) і в регіон економічного союзу держав у Південній Америці (МЕРКОСУР) збільшилися в 2013 р. вдвічі в порівнянні з докризовим рівнем, як і в країни БРІКС (Бразилія, Російська Федерація, Індія, Китай і Південна Африка), хоча частка цих регіонів у глобальних потоках незначна. У регіональних угрупованнях, в яких членами є розвинені країни (наприклад, G-20, НАФТА), відбувається повільне відновлення інвестиційних потоків після спаду у 2009 р. (табл. 20).

В рамках трьох міжрегіональних інтеграційних ініціатив, які в даний час є предметом переговорів (рис. 20)¹⁷⁷, – ТТІІ (Трансатлантичне та інвестиційне партнерство), ТТІІ (Транстихоокеанське партнерство) і РКЕП (Регіональне комплексне економічне партнерство), – спостерігаються розбіжні тенденції у сфері ПІІ.

У загальносвітових надходженнях ПІІ сукупна частка Сполучених Штатів і ЄС, які ведуть переговори про створення ТТІІ, знизилася майже вдвічі – з 56% докризового періоду до 30% в 2013 р. Що стосується ТТІІ, то зниження частки Сполучених Штатів компенсується збільшенням питомої ваги країн з ринковою економікою в іноземному інвестуванні в рамках цього угруповання, в результаті чого її сукупна частка збільшилася з 24% докризового періоду до 32% в 2013 р. На

¹⁷⁵ World Investment Report 2014: Investing in the SDGs: An Action Plan. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf – Title from the screen.

¹⁷⁶ World Investment Report 2014: Investing in the SDGs: An Action Plan. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf – Title from the screen.

¹⁷⁷ World Investment Report 2014: Investing in the SDGs: An Action Plan. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf – Title from the screen.

країни РКЕП, яке в даний час є предметом переговорів між десятима державами-членами АСЕАН і їх шістьма партнерами за угодами про вільну торгівлю (ЗВТ), доводилося в останні роки 24% світових потоків ПІІ, тобто майже в два рази більше, ніж у докризовий період¹⁷⁸.

Таблиця 20 – Надходження ПІІ в окремих регіональних і міжрегіональних угрупованнях, середнє значення за 2005-2007 рр. та 2008-2013 рр., млрд дол., %

Регіональні / міжрегіональні угруповання	2005-2007 рр.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
G-20	878	992	631	753	892	694	791
АТЕС	560	809	485	658	765	694	789
ТТІІ	363	524	275	382	457	402	458
ТТІІІ	838	858	507	582	714	377	434
РКЕП	195	293	225	286	337	332	343
БРІКС	157	285	201	237	286	266	304
НАФТА	279	396	184	250	287	221	288
АСЕАН	65	50	47	99	100	118	125
МЕРКОСУР	31	59	30	65	85	85	85
Відсоткова частка ПІІ в світі							
G-20	59	55	52	53	52	52	54
АТЕС	37	44	40	46	45	52	54
ТТІІ	24	29	23	27	27	30	32
ТТІІІ	56	47	41	41	42	28	30
РКЕП	13	16	18	20	20	25	24
БРІКС	11	16	16	17	17	20	21
НАФТА	19	22	15	18	17	17	20
АСЕАН	4	3	4	7	6	9	9
МЕРКОСУР	2	3	2	5	5	6	6

¹⁷⁸ World Investment Report 2014: Investing in the SDGs: An Action Plan. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf – Title from the screen.

Переговори стосовно мегарегіональних угод викликають як критику, так і підтримку зацікавлених сторін. Питання лібералізації інвестиційних процесів є одним із ключових аспектів в угодах такого типу, при чому вони визнають сильну взаємодію між торгівлею та інвестиціями і “розмивають” межі між ними. Однак наслідки їх укладання можуть бути неоднозначними для нинішньої структури міжнародного інвестиційного режиму та світових інвестиційних тенденцій. З одного боку, мегарегіональні угоди можуть сприяти консолідації існуючої системи договорів, з іншого, – створити додаткові розбіжності, дублюючи умови існуючих міжнародних інвестиційних угод (МІУ).

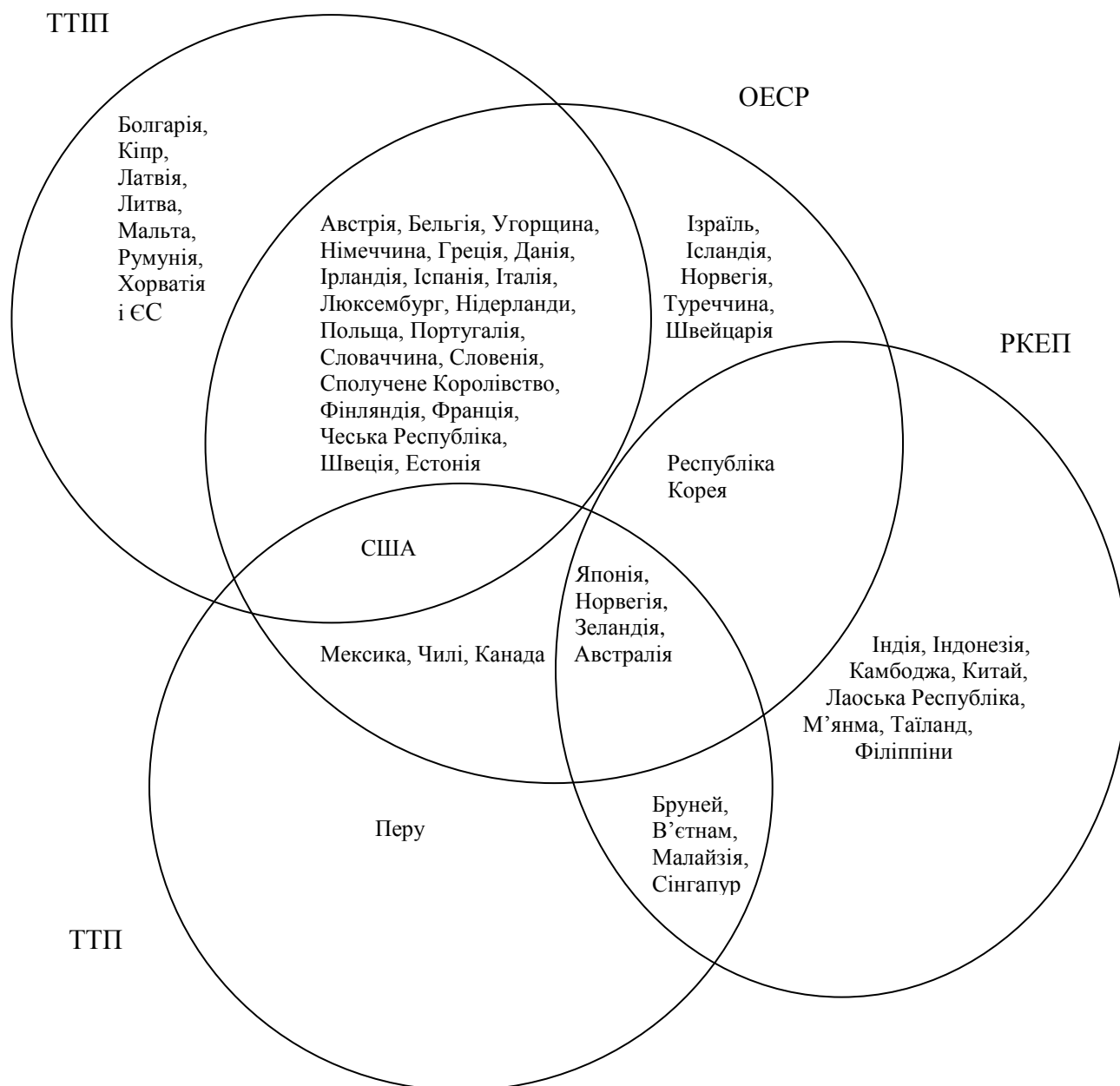

Рисунок 20 – Учасники основних мегарегіональних угод і члени ОЕСР

Разом з тим, в останні декілька років спостерігається тенденція інвестиційного протекціонізму, що виражається в збільшенні кількості змін в національних

законодавствах, які пов'язані з посиленням регулювання та обмеженням діяльності іноземних інвесторів. У 2013 р. 59 країн прийняли 87 заходів стосовно регулювання іноземних інвестицій, з яких частка регулюючих і обмежувальних заходів складала 27%¹⁷⁹. Деякі країни, що приймають, прагнули не допустити вилучення інвестицій, розміщених іноземними інвесторами. А деякі країни базування ТНК, навпаки, стимулювали повернення капіталів своїх ТНК, інвестованих за кордоном. Однак, більшість заходів у сфері інвестиційної політики, як і раніше, спрямовані на заохочення та лібералізацію інвестицій.

Якщо глобальне промислове виробництво і світова торгівля вже повернулися до своїх докризових рівнів і у 2013 р. спостерігалось збільшення обсягів міжнародних продажів на 9%, обсягів активів на 8%, доданої вартості на 6%, рівня зайнятості на 5% та обсягу експорту на 3%¹⁸⁰, то стосовно потоків ПІІ, можна сказати, що процес їх поживлення буде тривалим, в основному через глобальну економічну нестійкість і політичну неясність.

В першу чергу це пов'язано з тим, що в умовах нестабільності економічних перспектив транснаціональні корпорації розвинених країн, як і раніше, дотримуються вичікувального підходу до нових інвестицій або звільняються від зарубіжних активів замість того, щоб значно розширити свою діяльність на міжнародному рівні. При цьому ТНК країн, що розвиваються, та з перехідною економікою розширюють свої закордонні операції активніше корпорацій із розвинених країн, але приблизно тими ж темпами, що й операції на внутрішніх ринках. І хоча обсяг міжнародного виробництва ТНК збільшився, вони продовжують утримуватись від інвестування своїх рекордно високих грошових авуарів^{181 182}.

За попередніми даними ЮНКТАДу¹⁸³ у 2014 р. глобальний обсяг прямих іноземних інвестицій скоротився на 8 % і склав 1,26 млрд дол. Основними причинами таких тенденцій є «крихкість» світової економіки, політична невизначеність і геополітичні ризики. На зниження глобального рівня потоків ПІІ також вплинуло виведення значного об'єму капіталу з економіки США, викликане прогнозом Федеральної резервної системи країни стосовно пониження темпів росту національної економіки.

Також на 14% до 511 млрд дол. зменшились надходження ПІІ в розвинені країни, при цьому у США ввезення інвестицій зменшились на третину до 86 млрд дол., в Канаді – на 26% до 53 млрд дол., а в ЄС – збільшились на 12% і досягли відмітки у 267 млрд дол., в Японії – на 8% до 147 млрд дол.

¹⁷⁹ World Investment Report 2014: Investing in the SDGs: An Action Plan. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf – Title from the screen.

¹⁸⁰ World Investment Report 2014: Investing in the SDGs: An Action Plan. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf – Title from the screen.

¹⁸¹ World Investment Report 2012: Towards a New Generation of Investment Policies. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2012_embargoed_en.pdf – Title from the screen.

¹⁸² World Investment Report 2013: Global Value Chains: Investment and Trade for Development. UNCTAD overview [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2013_en.pdf – Title from the screen.

¹⁸³ Global Investment Trends Monitor No 18. UNCTAD, 29 January 2015 [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/webdiaeia2015d1_en.pdf – Title from the screen.

Надходження ПІІ в країни, що розвиваються, залишалися стабільними в 2014 р., досягнувши позначки у більш, ніж 700 млрд дол. – найвищого рівня за всю історію, і склали 56% від глобальних потоків ПІІ. Зростання було в основному обумовлене збільшенням інвестиційних надходжень в країнах Азії (на 15% до 492 млрд дол.) – найбільший в світі регіон-одержувач, у той час, як ввезення ПІІ в країни Африки та Латинської Америка знизилась на 3% до 55 млрд дол. та 19% до 153 млрд дол. відповідно.

Китай, із збільшенням інвестиційних вкладень на 3% до 128 млрд дол., став найбільшим у світі одержувачем ПІІ. В основному це було викликано зростанням прямих іноземних інвестицій в секторі послуг. Також спостерігалось збільшення надходжень ПІІ в Індії на 26% до 35 млрд дол., незважаючи на макроекономічну невизначеність і фінансові ризики. Ввезення інвестицій в Гонконг (Китай) – провідний регіональний діловий центр і штаб транснаціональних корпорацій в Азії – збільшилися на 46% до 111 млрд дол.¹⁸⁴

Країни з перехідною економікою зазнали зниження інвестиційних надходжень у 2014 р. на 51%, досягнувши відмітки у 45 млрд дол. Регіональний конфлікт та санкції по Російській Федерації – найбільшій країні-одержувача в регіоні – утримують іноземних інвесторів (особливо з розвинених країн) від капіталовкладень. Ввезення ПІІ в РФ зменшилися на 70% до 19 млрд дол., особливо за рахунок скасування інвестиційних вкладень ТНК розвинених країн в нафтогазовий сектор. На відміну від цього, потоки ПІІ в Казахстан і Азербайджан збільшилися.

В десятку основних одержувачів ПІІ у 2014 р. увійшли: Китай, Гонконг, США, Сінгапур, Бразилія, Сполучене Королівство, Канада, Австралія, Нідерланди, Люксембург¹⁸⁵.

Таким чином, інвестиції є одним із найважливіших факторів формування соціально-економічної системи країни. Їх масштаби і структура визначають стан, перспективи та конкурентоспроможність національної економіки. Тому необхідне цілеспрямоване державне управління в розробці та реалізації національної інвестиційної стратегії розвитку. Така стратегія має включати елементи інвестиційного регулювання та корпоративного управління, з одного боку, і відкритість, захист та заохочення капіталу, з іншого, тим самим формуючи інвестиційний клімат зі збалансованими правами та обов'язками для інвесторів.

В даному випадку зростає важливість міжнародного співробітництва, зокрема на регіональному рівні, що може допомогти налагодити взаємодію країн для реалізації складних і капіталоемних інвестиційних проектів. Міжнародна координація допомагає уникнути протекціоністських тенденцій, а також знизити тарифні бар'єри як у торгівлі, так і стосовно інвестицій. І хоча волатильність на валютних і товарних ринках та можливість геополітичних ризиків негативно впливали на глобальні потоки ПІІ в останні роки, розширення зони вільної торгівлі в

¹⁸⁴Global Investment Trends Monitor No 18. UNCTAD, 29 January 2015 [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/webdiaeia2015d1_en.pdf – Title from the screen.

¹⁸⁵Global Investment Trends Monitor No 18. UNCTAD, 29 January 2015 [Electronic resource]. – Across mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/webdiaeia2015d1_en.pdf – Title from the screen.

і за межами регіонів, швидше за все, сприятиме збільшенню інвестиційної активності ТНК в рамках регіональних угруповань та між ними.

Жиліна К.В.

1.7 СУЧАСНИЙ СТАН РИНКУ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРАЇН СВІТУ

Перед системою недержавного пенсійного забезпечення наразі відкриваються великі можливості. З одного боку, світова економічна криза призвела до скорочення державних доходів на фінансування солідарних пенсій, звільняючи місце зростаючій ролі приватних пенсій у забезпеченні старості. Разом з тим, процес старіння населення і поточні економічні умови поставили виклик перед недержавними пенсіями стосовно їх здатності забезпечувати адекватний пенсійний дохід.¹⁸⁶

Старіння населення веде не тільки до збільшення числа людей пенсійного віку по відношенню до населення працездатного віку, але й, що важливіше, до збільшення кількості років, які люди проводять на пенсії, принаймні, якщо пенсійний вік не підвищується. Це може вплинути на платоспроможність пенсійних планів з визначеними виплатами (DB) та адекватності доходів, отриманих від пенсійних планів зі встановленими внесками (DC). Пенсійні фонди, що працюють за схемою DB піддаються ризику внаслідок невизначеності щодо майбутніх поліпшень показників тривалості життя та смертності. В разі, якщо пенсійні виплати розраховуються на основі очікуваної тривалості життя, яка є заниженою, фактичні пенсійні виплати будуть більшими, ніж очікувалося і пенсійні фонди не матимуть змоги покрити свої майбутні зобов'язання через відсутність достатніх коштів. Для пенсійних фондів, які працюють за схемою DC, довша тривалість життя означає, що накопичені активи повинні фінансувати більш тривалі періоди життя і в результаті люди отримують виплати, недостатні для забезпечення бажаного рівня життя.

Сучасне економічне середовище характеризується повільним зростанням, що посилює проблеми, пов'язані з низькою прибутковістю інвестицій та низькими процентними ставками. Ці фактори можуть призвести до відчутного зменшення коштів на фінансування пенсійних виплат або ж знизити пенсійний дохід. По-перше, низькі доходи на інвестиції знижують очікувану майбутню вартість виплат. По-друге, наприклад, в пенсійних планах зі встановленими виплатами, низькі процентні ставки можуть збільшити майбутні зобов'язання і привести до проблем з платоспроможністю. Крім того, повільне економічне зростання зменшує загальну можливість як роботодавця так і працівника на виділення частини ресурсів на фінансування пенсійних внесків.

Значну частину від загального обсягу інвестицій світового фінансового сектора у порівнянні з іншими видами інституційних інвесторів акумулюють пенсійні фонди.¹⁸⁷

¹⁸⁶ Pension Markets in Focus. [Electronic resource] – Access mode: <http://www.oecd.org/daf/pensions/pensionmarkets>.

¹⁸⁷ ARP Report On Assets Under Management (AUM) for various kinds of Funds. [Electronic resource] / SP Jain Center of Management // – Access mode: <http://ssrn.com/abstract=14270631>.

Пенсійний фонд визначається як сукупність активів самостійної юридичної особи, придбаних за рахунок внесків у пенсійний план з виключною метою фінансування пенсійного плану.¹⁸⁸ Середньорічні темпи зростання активів пенсійних фондів становили 8,2% впродовж періоду 2009 – 2013 рр.. Цей показник перевищив середньорічні темпи зростання активів страхових компаній (4,1% за аналогічний період) та інвестиційних фондів (6,7%).

Відтак, вважаємо за необхідне проаналізувати у даному розділі сучасний стан та основні тенденції світового ринку пенсійного забезпечення, а саме: обсяг та структуру пенсійних активів, що знаходяться в управлінні, їх динаміку на протязі багатьох років, що дасть нам розуміння щодо напрямку, в якому спостерігаються інвестиційні можливості для системи недержавного пенсійного забезпечення України вже на сьогодні і в найближчому майбутньому.

Незважаючи на невизначеність у світовій економіці і волатильність на фінансових ринках, пенсійні фонди багатьох країн в 2013 році досягнули позитивних результатів. За даними досліджень, пенсійні активи на даний час складають близько 84% світового валового внутрішнього продукту порівняно з 54%, зафіксованими в 2008 році.¹⁸⁹

Протягом 2014 року активи пенсійних фондів 16 найбільших пенсійних ринків світу виросли більш ніж на 6,1% (порівняно з 9,5% в 2013 році) і зрештою досягли нового максимуму в 36,119 трлн. дол. США (рис. 21).

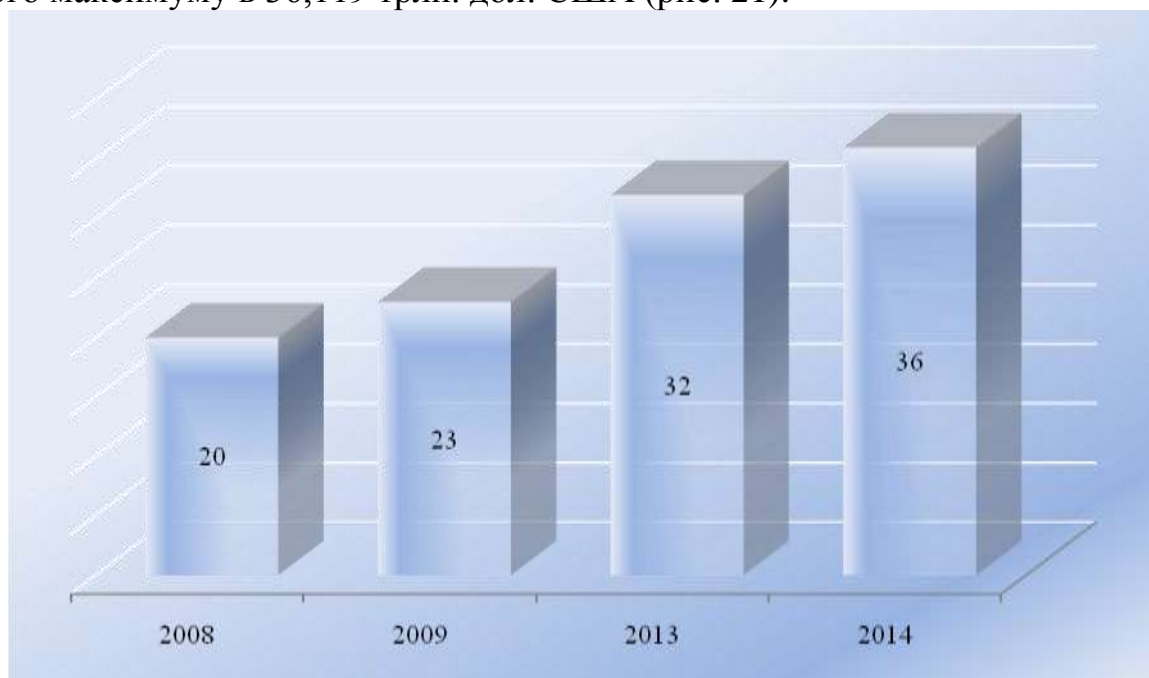

Рисунок 21 – Динаміка обсягу пенсійних активів 16 країн – найбільших пенсійних ринків світу за 2008-2014 рр., трлн. дол. США*

* побудовано за даними *Global Pensions Asset Study 2015*.¹⁹⁰

¹⁸⁸ Private Pensions. OECD Classification and Glossary. [Electronic resource] – Access mode: <http://www.oecd.org/finance/private-pensions/privatepensionsoecdclassificationandglossary.htm>.

¹⁸⁹ Pension Markets in Focus. [Electronic resource] – Access mode: <http://www.oecd.org/daf/pensions/pensionmarkets>.

¹⁹⁰ Global Pensions Asset Study 2015 [Електронний ресурс] / Towers Watson – Режим доступу: <http://www.towerswatson.com/en/Insights/IC-Types/Survey-Research-Results/2015/02/Global-Pensions-Asset-Study-2015>.

Таке зростання стало продовженням тенденцій, які беруть свій початок у 2009 році, коли активи збільшилися на 18%, різко контрастуючи з 22% падінням протягом 2008 року, коли активи скоротилися до 20 трлн. дол. США. В середньому глобальні пенсійні активи демонструють щорічне зростання на 6% (у дол. США) з 2004 року.

Серед найбільших пенсійних ринків світу 85% світових пенсійних активів зосереджують такі країни, як Австралія, Бразилія, Канада, Франція, Німеччина, Гонконг, Ірландія, Японія, Малайзія, Мексика, Нідерланди, Південна Африка, Південна Корея, Швейцарія, Великобританія і США. США, Великобританія та Японія володіють відповідно 61%, 9,2% і 7,9% від загального обсягу пенсійних активів. Середній темп зростання глобальних пенсійних активів (у місцевій валюті) 16 найбільших пенсійних ринків за останнє десятиріччя становить трохи більше 8%. Серед них Мексика має найвищий темп зростання, що сягає більш ніж 19% за десять років, далі йдуть Південна Африка (13%), Австралія (11%), Гонконг (10%), Бразилія (10 %) і Великобританія (9%). Найнижчий темп зростання демонструють Японія (1%), Франція (3%) і Швейцарія (3%).

Пенсійні активи Нідерландів у співвідношенні до ВВП країни посіли перше місце, збільшившись з 51% до 166%, Великобританії – відповідно з 37% до 116% від ВВП, США – з 32 % до 127% (рис. 22).

Наразі спостерігається спад прихильності до інвестування в акції серед 7 країн – найбільших пенсійних ринків світу, на які припадає майже 94% від загального обсягу активів, про що свідчить середньозважене зменшення частки акцій у пенсійних портфелях від 65% у 1998 році до 43% у 2014 році. Доля акцій в портфелях японських пенсійних фондів знизилася з 48% у 2004 році до 33% в 2013 році, в той час як частка акцій, якими володіють пенсійні фонди Великобританії знизилася з 67% до 44%. Подібні показники за той самий період продемонстрували і фонди Нідерландів та Канади, знизивши прихильність до інвестування в акції в процентному співвідношенні відповідно з 39% до 30%, та з 51% до 41%. Австралійські ж пенсійні фонди показали прихильність до такого інвестиційного інструменту, доля акцій в їхніх портфелях протягом довгого часу спостерігалась на стабільному рівні, досягнувши 51% в 2014 році.

В портфелях канадських та швейцарських пенсійних фондів спостерігається найменша частка акцій вітчизняних підприємств, а саме 33% і 34% відповідно станом на 2014 рік, в той час як фонди Великобританії починаючи з 1998 року знизили їх долю майже вдвічі – до 36%. На відміну від інших країн, пенсійні плани США за останнє десятиліття зберегли високу прихильність до інвестування в вітчизняні акції (67% в 2014 році).

Пенсійні фонди Канади і США зберігають міцну прихильність до інвестиційних інструментів з фіксованим доходом (91% станом на 2014 рік). Аналогічно частку облігацій внутрішньої державної позики в своїх портфелях збільшують на протязі періоду з 1998 року і фонди Великобританії (з 24% – до 37%), та Японії (з 44% до 57%), в той час як фонди лише двох країн - Австралії та Швейцарії істотно скоротили розмір облігацій внутрішньої державної позики в порівнянні з 1998 роком: до 31% і 17% відповідно.

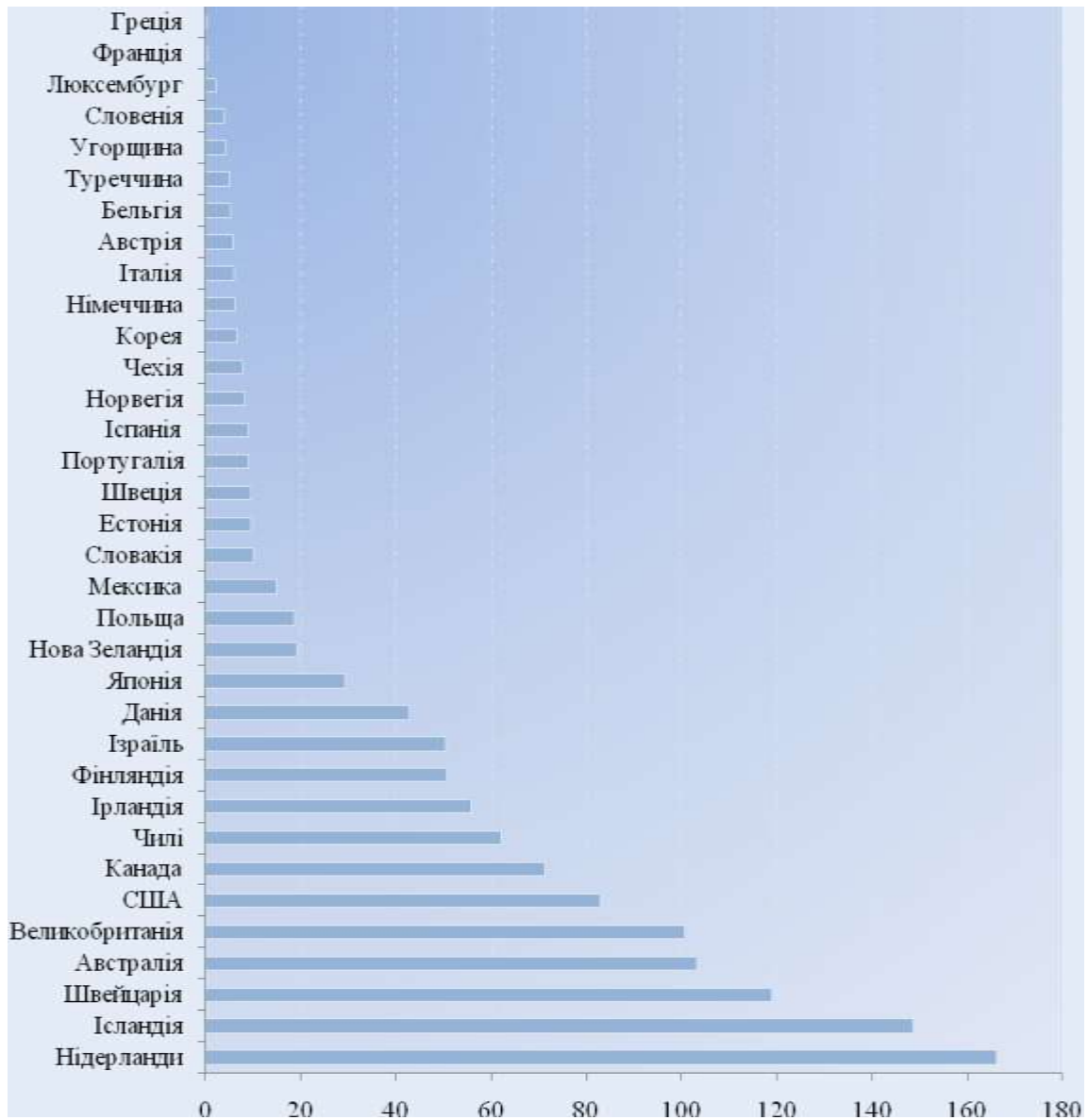

Рисунок 22 – Активи пенсійних фондів країн як відсоток від ВВП, %*

*Побудовано за даними *OECD Global Pension Statistics*.¹⁹¹

Протягом періоду з 1995 до 2014 рр. серед семи країн з найбільшими ринками пенсійного забезпечення спостерігається зменшення обсягу інвестування в акції та облігації (рис. 23).

¹⁹¹ Pension Markets in Focus. [Electronic resource] – Access mode: <http://www.oecd.org/daf/pensions/pensionmarkets>.

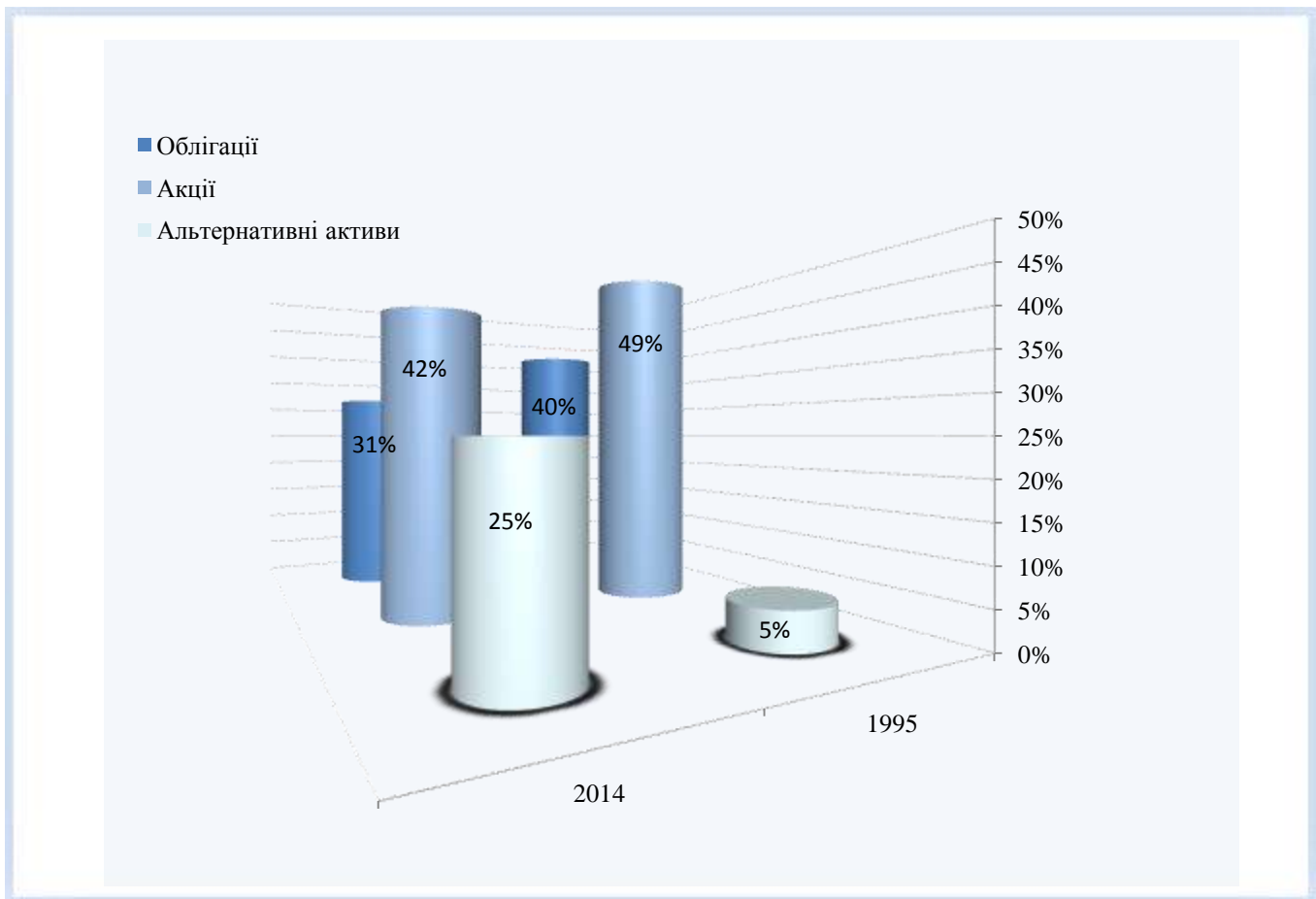

Рисунок 23 – Динаміка структури активів пенсійних фондів 7 країн світу з найбільшими ринками пенсійного забезпечення за 1995 – 2014 рр., %

Разом з тим варто наголосити на підвищеній увазі світового ринку пенсійного забезпечення до альтернативних активів, частка яких в інвестуванні пенсійними фондами зростає від 5% - до 25% протягом періоду з 1995 року. За останнє десятиліття найбільше цей показник виріс в Австралії (від 10% - до 26%), далі йдуть США (з 16% - до 29%), Швейцарія (з 16% - до 28%), Канада (з 13% - до 22%) і Великобританія (з 7% - до 15%) (рис. 24).

Цікаво, що за останнє десятиріччя спостерігається стрімке зростання активів, залучених за схемою зі встановленими внесками (DC) з сукупним темпом щорічного росту в 7% у порівнянні з більш повільним темпом в 4,3% у активів, залучених за пенсійними схемами зі встановленими виплатами (DB). Як наслідок, частка пенсійних активів, залучених за схемою DC зростає з 39% від загального об'єму пенсійних активів в 2004 році - до 47% в 2014 році. При цьому експерти прогнозують, що останні перевищать активи, залучені за схемою DB вже в найближчі декілька років.

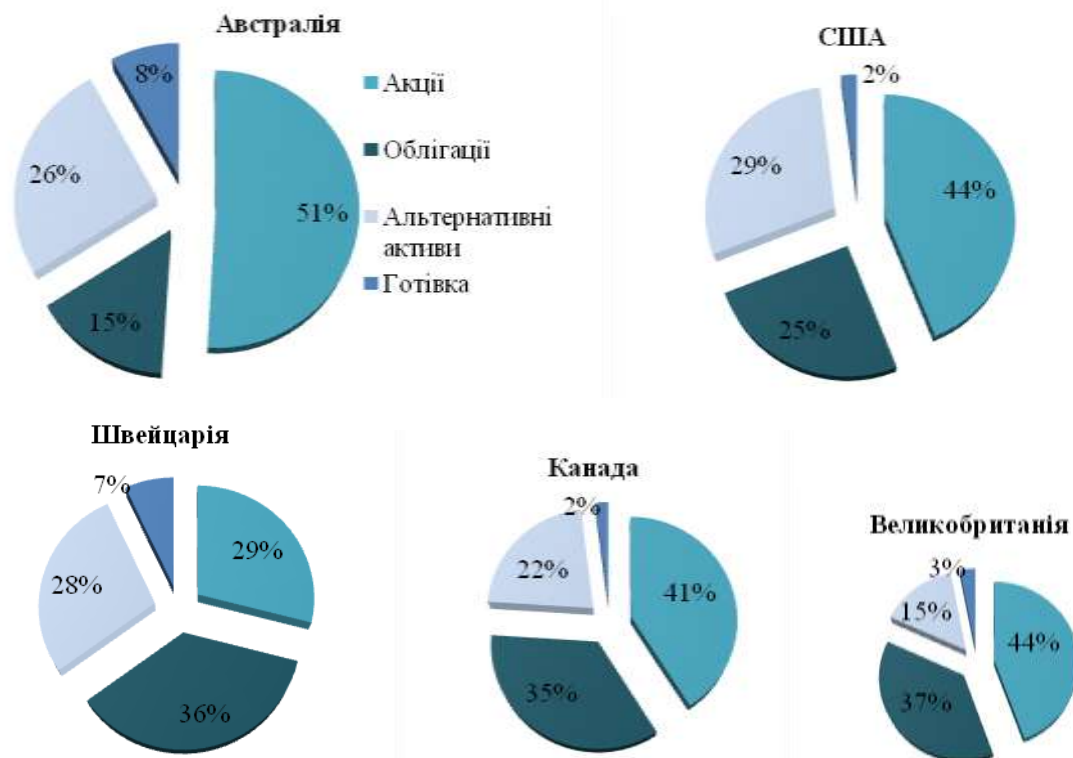

Рисунок 24 – Структура активів пенсійних фондів у 2014 р.

Серед досліджуваних країн, питома вага активів, залучених за схемою зі встановленими внесками (DC) значно перевищує частку активів, залучених за пенсійними схемами зі встановленими виплатами (DB) лише в Австралії (85% до 15%) та у США (58% до 42%). На пенсійних ринках інших країн, таких як Японія, Канада і Нідерланди переважно використовуються схеми DB, в які інвестовано 97%, 96% і 95% активів відповідно (рис. 25).

Аналітики наголошують, що поступовий перехід до схеми DC, яка вже скоро складатиме більшість світових активів пенсійних фондів, означає, що вона стає домінуючою моделлю на світовому ринку пенсійного забезпечення. Така трансформація в свою чергу тягне за собою трансфер ризику і нову напруженість в балансі управління та контролю, які безумовно перевіряють на міцність уряди країн і пенсійну галузь по всьому світу.¹⁹² В таких країнах, як Чилі, Чехія, Естонія, Франція, Греція, Угорщина, Польща, Словачія та Словенія частка активів, залучених за схемою DC в загальному обсязі пенсійних активів вже на сьогодні складає 100 %. Розподіл пенсійних активів між схемою DC/DB становить відповідно 93,4% / 6,6% у Данії, 93,2% / 6,8% в Італії, 90,2% / 9,8% в Австралії, 86,7% / 13,3% в Мексиці, 79,9% / 20,1% у Новій Зеландії, 75,1% / 24,9% в Ісландії, 72,3% / 27,7% в Іспанії, 42,6% / 57,4% в США, 39,3% / 60,7% в Туреччині, 29,6% / 70,4% в Ізраїлі, 27,5% /

¹⁹² DC assets predicted to overtake DB assets in the next few years. [Electronic resource] / Global pension fund assets reach new highs. February 9, 2015. – Access mode: <http://www.towerswatson.com/en/Press/2015/02/Global-pension-fund-assets-reach-new-highs>.

72,5% у Корейі, 20,3% / 79,7% у Люксембурзі, 15,2% / 84,8% у Португалії, 2,8% / 97,2% в Канаді. Натомість Фінляндія, Німеччина та Швейцарія віддають стовідсоткову перевагу схемі з визначеними виплатами.

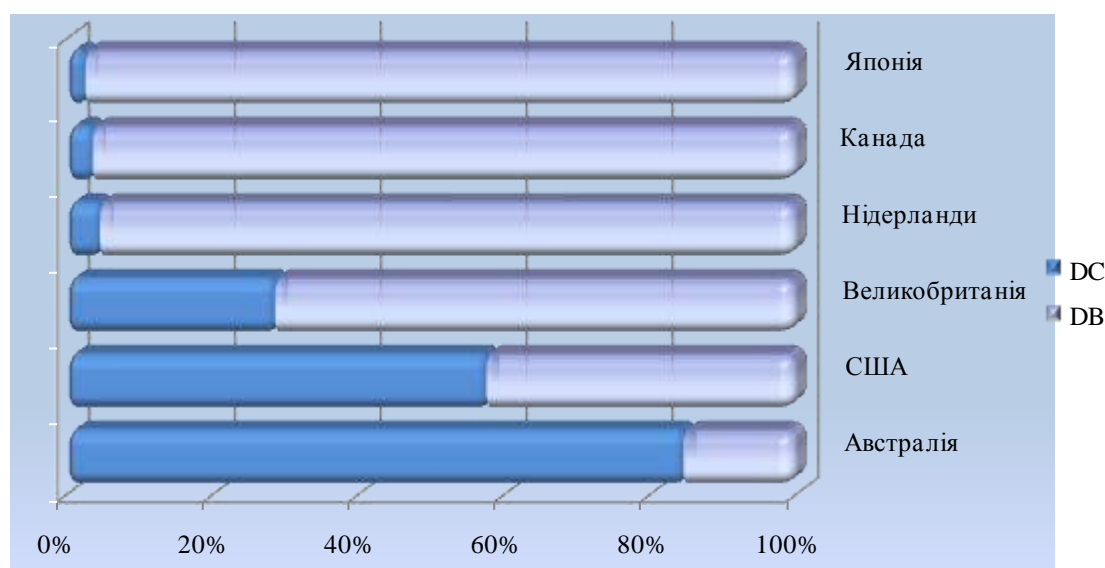

Рисунок 25 – Обсяг глобальних пенсійних активів, залучених за схемами зі встановленими внесками (DC) та зі встановленими виплатами (DB)*

* побудовано за даними *Global Pensions Asset Study 2015*.¹⁹³

Серед країн, пенсійні фонди яких отримали найвищі доходи в 2013 році - Сполучені Штати (11,7%), за ними слідує Австралія (10,2%), Канада (9,8%), Нова Зеландія (9,5%) і Японія (8,9%). Як реальна чистий прибуток від інвестицій утримує інфляцію від номінальної продуктивності пенсійних фондів, низький показник можна пояснити або шляхом низьких доходів і прибутку, а також високий рівень інфляції. Лише пенсійні фонди Мексики та Данії показали від'ємний реальний дохід -1,5% та -4,6% відповідно.

В більшості проаналізованих країн акції та облігації залишилися найважливішими класами активів, у які відбувається інвестування пенсійними фондами. Фонди 21 країни ОЕСР на кінець 2013 року інвестували більш ніж 70% свого портфелю в ці активи. Серед них - США, що розмістили в акції найбільшу частку свого портфелю, за ними слідує Австралія, Чилі та Польща. Пенсійні фонди половини країн ОЕСР інвестували більш ніж 50% активів в облігації та векселі. При цьому їх частка в портфелях пенсійних фондів перевищила 80% у двох країнах, а саме в Чехії (86,5%) та Угорщині (83,1%). Більш ніж половину портфелю склали векселі та облігації в таких країнах ОЕСР, як: Чилі, Данія, Німеччина, Греція, Ісландія, Ізраїль, Люксембург, Мексика, Норвегія, Польща, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція і Туреччина. Разом з тим акції та облігації займають 50% активів, розміщених пенсійними фондами 14 країн, що не входять до ОЕСР. Серед

¹⁹³ Global Pensions Asset Study 2015 [Електронний ресурс] / Towers Watson – Режим доступу: <http://www.towerswatson.com/en/Insights/IC-Types/Survey-Research-Results/2015/02/Global-Pensions-Asset-Study-2015>.

них і Україна, де пенсійними фондами розміщено 40,1% в облігації та векселі, 32,2% в готівку та депозити, 18,4% в акції та 9,4% в інші види активів.

Порівняно з до кризовими часами серед пенсійних фондів більшості країн світу наразі виникає тенденція до зменшення інвестування в акції або ж перерозподілу частки активів, нещодавно інвестованих в акції на користь облігацій (рис. 26).

Рисунок 26 – Зміни в обсягу інвестування в акції в країнах за період з 2007 – до 2013 рр.

Протягом періоду з 2007 по 2013 рр. двадцять дві країни ОЕСР знизили частку активів, інвестованих в акції. Серед них вісімнадцять країн спрямували частку вивільнених активів у векселі та облігації. В цей же час зворотна тенденція спостерігалася в пенсійних фондах Люксембургу, Мексики, Польщі та Швейцарії, які скоротили свої асигнування в векселі та облігації і перевели і віддали перевагу інвестуванню в акції.

Можемо зауважити, що спад інвестування в акції поряд з розширенням диверсифікованості активів в портфелях постають наслідками необхідності підвищення ефективності системи управління ризиками пенсійних фондів. Адже, характеризуючись повільним зростанням, сучасне економічне середовище посилює проблеми, пов'язані з низькою прибутковістю інвестицій та низькими процентними ставками. Незважаючи на невизначеність у світовій економіці і волатильність на фінансових ринках, пенсійні фонди багатьох країн вже в минулому році досягнули позитивних результатів. За даними досліджень, пенсійні активи на даний час складають близько 84% світового валового внутрішнього продукту порівняно з 54%, зафіксованими в 2008 році.

1.8 ПАРАДОКС ФІНАНСОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Розвиток сучасного світу супроводжується активним взаємопроникненням усіх сфер життєдіяльності країн. Про це свідчить активний розвиток діяльності транснаціональних корпорацій, транснаціональних банків стирання кордонів між країнами, вільна міграція людських та фінансових ресурсів. Усе це спонукає до розвитку глобальної економіки.

Феномен глобалізації, як історичне явище, а також як об'єктивна закономірність сучасної економіки привертає до себе все більшу увагу світових та вітчизняних учених. Сьогодні існує багато поглядів на визначення терміну глобалізація, серед яких найбільшу увагу заслуговують наступні.

Таблиця 21 – Визначення поняття глобалізації

Автор	Визначення поняття глобалізація
Дж. Стіглиць ¹⁹⁴	Тісніша інтеграція держав та народів світу спричинена величезним зниженням цін транспортування і комунікації та зламом штучних перепон потоками товарів, послуг, капіталів, знань і людей через кордон
Е. Гідденс ¹⁹⁵	Інтенсифікація світових соціальних відносин, які поєднують найбільш віддалені міста та події
Р. Робертсон ¹⁹⁶	Процес всезростаючого впливу різних факторів міжнародного значення (наприклад, тісних економічних і політичних зв'язків, культурного та інформаційного обміну) на соціальну дійсність в окремих країнах
О. Гьофе ¹⁹⁷	Зростання й ущільнення мережі світових соціальних взаємин. Глобалізація охоплює не лише економічні, як почасти вважається, а й усі інші істотні виміри сучасного суспільного буття
З. Луцишин ¹⁹⁸	Когерентний процес, що характеризується формуванням більш зрілого порівняно із інтернаціоналізацією рівня міжнародних економічних зв'язків та інших форм і способів людського спілкування та співіснування в цілому

Всі науковці збігаються в одному, що процес глобалізації супроводжується зростанням взаємозалежності та взаємопроникненням між усіма аспектами діяльності країн.

¹⁹⁴ Стіглиць Дж. Глобалізація та її тягар/ Дж. Стіглиць.- К.: ВД «КМ Академія», 2003. – С. 251.

¹⁹⁵ Гідденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя / Е. Гідденс. – К. : Альтерпрес, 2004. – 100 с.

¹⁹⁶ Robertson R., Lechner F. Modernization, Globalization and the Problem of Culture in the World-Systems Theory // Theory, Culture & Society. - 1985. - № 3

¹⁹⁷ Гьофе О. Демократія в епоху глобалізації / О. Гьофе ; пер. с нім. Л. Ситніченко, О. Лозінської. - К. : ППС, 2007. - 436 с

¹⁹⁸ Луцишин З. О. Трансформація світової фінансової системи в умовах глобалізації : монографія / З. О. Луцишин. – К. : Друк, 2002. – 320 с.

Але найбільш глобалізованим сегментом на сьогодні є фінансовий сектор, який формується під впливом економічних, технічних, політичних та культурних факторів (рис. 27).

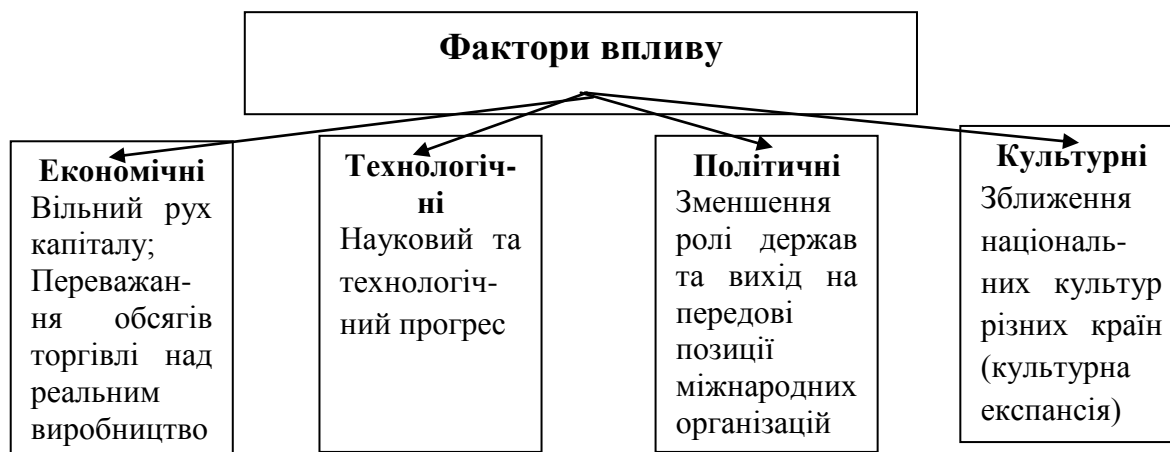

Рисунок 27 – Фактори впливу на фінансову глобалізацію

Глобалізація фінансового сегменту пов'язана: по-перше, з бурхливим розвитком учасників фінансового сектору таких, як транснаціональні корпорації, транснаціональні банки, фондові та валютні біржі, страхові компанії та фінансові посередники (хедж-фонди, інвестиційні фонди дилерські та брокерські установи). По-друге, зі зміною фінансових зв'язків між державами, які характеризуються застосуванням як стандартних фінансових інструментів (ПП, банківські позики, облігації державного боргу), так і новітніх фінансових інструментів (євровалютні позики, єврооблігації, євроакції). По-третє, впровадження та використання новітніх інформаційних технологій, що дають змогу здійснювати будь які фінансові операції в будь-якому часовому та територіальному просторі. Все це впливає на збільшення мобільності та диверсифікованості капіталу. Тобто фінансова глобалізація передбачає формування єдиного ринку, де повинно відбуватися повне об'єднання фінансових ринків та заощаджень.

Проте не слід забувати про парадокс Філдстайна-Хоріокі. Якби фінансові ринки були повністю об'єднаними, то були б об'єднаними і заощадження. За теорією, надлишкові внутрішні заощадження повинні спрямовуватися у країни з вищою дохідністю, і між внутрішніми заощадженнями та внутрішніми інвестиціями не має бути жодної кореляції. Однак аналіз виявляє високу кореляцію між внутрішніми заощадженнями й інвестиціями, що спростовує ствердження про фінансову інтеграцію ринків. Іншими словами, ринки прагнуть не до експорту надлишкового капіталу, а до поглинання надлишку заощаджень на внутрішньому ринку. Така тенденція спостерігається і в портфелі міжнародних інвесторів, який

характеризується значним зміщенням у бік внутрішніх активів порівняно з оптимальним портфелем, розрахованим за моделлю CAPM¹⁹⁹.

Сучасний світ все більше стає єдиним і взаємозалежним, водночас залишаючись розколотим, ієрархічним, конфліктним та нерівним. Мова йде про одночасний прояв двох, як здається, взаємовиключних світових тенденцій, що розглядаються під назвою “парадокс глобалізації”. З одного боку, відчутно зростає взаємозалежність країн світу і звідси – відносна “стандартизація” національних культур, що об’єктивно відображає сутність глобальних трансформацій. З іншого боку, зростають культурні диференціації та дезінтеграції, які пов’язані з такими явищами, як етнічне та релігійне відродження, активний прояв і поширення процесів регіоналізації та локалізації. Зазначені метаморфози і суперечності знайшли своє відображення у понятті “глобалізація”, яке ввів у науковий обіг шотландський соціолог Р. Робертсон²⁰⁰. Щільна насиченість надзвичайно суперечливих процесів глобального світу, по суті, стає викликом державності, державній спроможності, потенціалу держави, а також демократії та демократизації.

Стихійні процеси глобалізації не перетворюють світову економіку в інтегральне ціле, а, навпаки, посилюють її диспропорції. Диспропорції світового розвитку і передусім нерівномірність розвитку Центру та Периферії виявилися в найчутливішій сфері – сфері кредиту та фінансів.

Такий перекис цього механізму зумовлено двома причинами. По-перше, високими, за історичними мірками, лавиноподібними темпами зростання міжнародних фінансових операцій, що набагато випереджають зростання світової торгівлі товарами. Становище ускладнюється, по-друге, тим, що коли міжнародна торгівля (навіть з урахуванням того, що дедалі більша частина припадає на внутрішні канали глобальних корпорацій) усе ж більшою чи меншою мірою контролюється національними державами, то фінансові потоки майже цілковито вийшли з під такого контролю²⁰¹.

Найбільш явним прикладом глобалізації та її парадоксів є Європейський Союз. Створення якого розпочалось з підписання угоди Європейського об’єднання вугілля і сталі у 1951 р., до складу якого увійшли шість країн: Бельгія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина та Франція. У 1957 році у м. Римі відбулося підписання Договору про створення Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) та Договору про створення Європейського співтовариства з атомної енергетики (Євратом). 2 жовтня 1997 року було підписано Амстердамський договір (набув чинності 1 травня 1999 року). Амстердамська угода внесла зміни та доповнення до Маастрихтського договору про Європейський Союз, особливу роль у цьому відіграв вступ у силу Шенгенської угоди про вільне (безвізове) пересування громадян у межах Європейського Союзу (укладена 1985 року). 1 січня 2002 року до готівкового обігу була введена єдина грошова одиниця ЄС – євро, що стало етапом переходу до формування

¹⁹⁹ Луцишин З. Асиметрія та парадокс фінансової глобалізації/З.Луцишин/ Міжнародна економічна політика. – 2008. – № 1-2 (8–9). – С. 88 – 121. /

²⁰⁰ Роланд Робертсон «Глокалізація: часопростір і гомогенність-гетерогенність»

²⁰¹ Луцишин З. Режим доступу. - http://iejjournal.com/journals/8-9/2008_4_Lycushun.pdf

економічного та валютного союзу. ЄС стало проявом найвищого етапу інтеграції. На сьогоднішній день до складу ЄС входять 28 країн. Масові етапи розширення ЄС відбулися у 2004 році та у 2007 р. Головною метою створення ЄС створення простору без внутрішніх кордонів та сприяння збалансованому та тривалому економічному прогресу.

Якщо спочатку створення в ЄС входили найбільш розвинені країни та країни зі стабільною, зростаючою економікою, то після двох останніх розширень країни-члени стали досить різноманітні. У більшості країн, які приєдналися до ЄС-15, покращилися структурні і якісні характеристики економіки, прискорилося зростання виробництва, спостерігалось зменшення безробіття, за рахунок вільної трудової міграції.

Бурхливий економічний розвиток світової економіки кінця ХХ століття характеризувався збільшенням спекулятивних операцій на фінансових ринках. Спекулятивний капітал оцінювався в 300 трл. дол., що перевищувало реальну вартість товарів та послуг майже в 30 разів. Також у цей період відбувався іпотечний бум, який було визвано незабезпеченими, дешевими кредитами. Все це тривало до початку іпотечної кризи в США 2007 року, яка вже у 2008 році перетворилася в світову фінансову кризу глобальних масштабів. Не залишилося жодної країни, яка б не відчула на собі її наслідки. Особливо це торкнулось країн, які розвиваються. Почалося швидке зниження обсягів інвестування, різке збільшення процентних ставок по кредитах, різке скорочення виробництва та закінчення будівничого буму. Все це призвело до зменшення виробництва та збільшення рівня безробіття.

Наслідки кризи для країн ЄС виявилися більш важкими, ніж для багатьох інших країн, у тому числі з ринками, що розвиваються. Одна з причин цього – тісні торговельно-економічні зв'язки з Західною Європою, інша – необережна економічна політика, що зробила економіку нестійкою до зовнішніх ударів. Положення Греції, Італії, Португалії, Іспанії, Угорщини, Румунії та інших країн з перехідною економікою було ускладнено тим, що в докризовий період їх економіки характеризувалися низьким рівнем заощаджень, бюджетним дефіцитом, негативним сальдо балансу рахунків поточних операцій, великими зовнішніми боргами, високими частками позикових коштів у фінансових системах, активними короткостроковими запозиченнями в іноземних валютах, низьким рівнем валютних резервів і переоцінені валюти.

Як зазначалося в огляді Міжнародного Валютного Фонду «Спадщина кризи, загрози, невизначеність» в жовтні 2014 року, світова економіка знаходиться в пошуку збалансованих рішень. Країни повинні подолати спадщину світового фінансового кризи, від надмірного обсягу боргу до високого безробіття, але їх перспективи нерайдувні. Потенційні темпи зростання переглядаються у бік зниження, і ці погіршені перспектив, в свою чергу, позначаються сьогодні на впевненості, попиту і зростання.

В результаті взаємодії цих двох факторів – більш важкого, ніж очікувалося, подолання спадщини кризи та зниження потенційних темпів зростання – прогнози за останні три роки неодноразово переглядалися в бік

зниження. Світова економіка зростає низькими темпами, трохи повільніше, ніж прогнозувалося раніше. У той же час, оскільки ці два фактори діють у різній мірі в різних країнах, еволюція світової економіки стала більш диференційованою²⁰².

Економічний спад після кризи 2008 року сприяв збільшенню рівня бідності в європейських країнах. Базовим показником оцінки рівня бідності в ЄС є частка осіб, що мають наявні доходи нижче рівня, відповідного 60% медіанного рівня доходів у даній країні (табл. 22).

Таблиця 22 – Рівень бідності в ЄС [складена автором на основі²⁰³]

Країна	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
ЄС -28	-	-	-	25	26,3	27,2	27,9
ЄС -27	23,7 ^c	27,7	24,1	24,9	26,2	27,1	27,9
ЄС-15	21,9	22,2	22,5	23,3	24,5	25,4	26,2
Німеччина	24,8	23,8	24,1	27,8	27,9	27,1	27,8
Франція	18,3	18,6	19,6	19,1	21,3	22,8	23,8
Великобританія	29,6	31,4	27,3	28,0	24,9	24,5	23,4
Кіпр	19,3	19,6	18,8	19,5	20,8	21,5	24,5
Греція	27,4	28,7	29,6	29,3	31,9	35,7	36,4
Італія	25,0	22,8	23,2	23,9	26,1	26,9	27,3
Іспанія	20,7	23,3	23,8	24,9	25,8	28,0	29,5
Польща	31,8	30,7	31,2	33,3	34,4	34,4	32,5
Латвія	31,8	32,8	36,8	36,9	35,8	36,8	33,3
Болгарія	44,9	38,5	39,4	41,4	46,2	45,4	46,5

²⁰² Офіційний сайт Міжнародного Валютного Фонду [Електронний ресурс].- Режим доступу <http://www.imf.org/external/russian/pubs/ft/weo/2014/02/pdf/texttr.pdf>

²⁰³ Офіційний сайт Євростат [Електронний ресурс].- Режим доступу http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_li07&lang=en

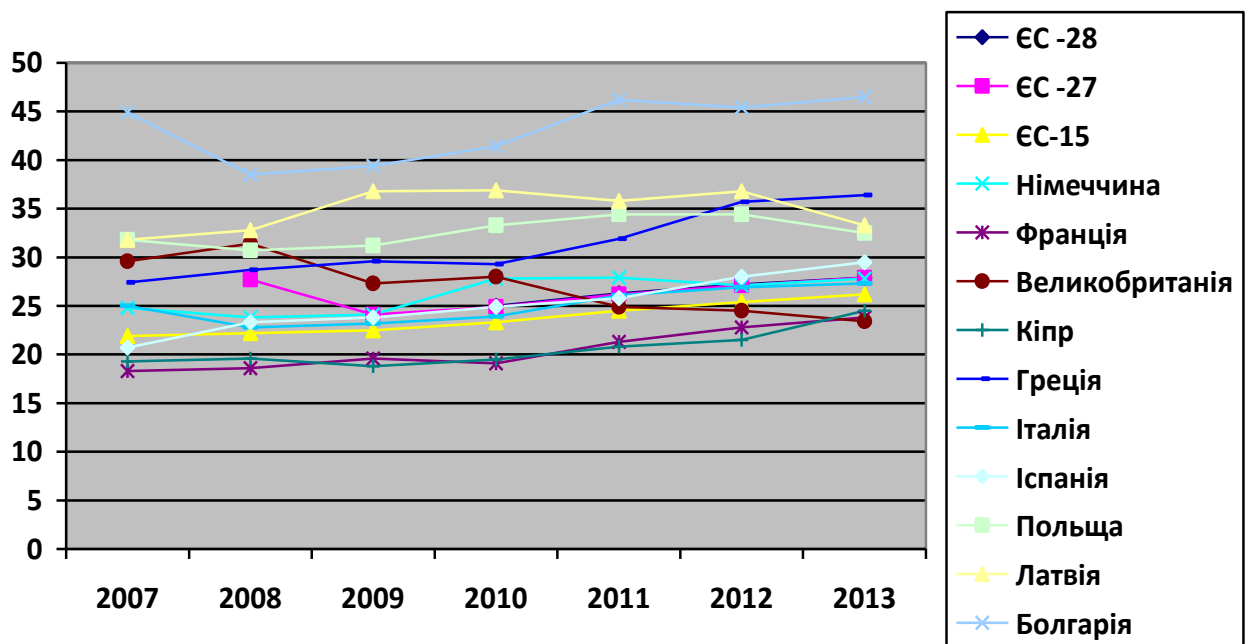

Рисунок 28 – Рівень бідності в ЄС [складено автором на основі ²⁰⁴]

Відповідно до наведених даних видно, що країни як розвинуті так і ті, що розвиваються, не повернулися на до кризовий рівень бідності. Це пов'язано перш за все з достатньо повільним відновленням світової економіки, яке підігривається не втішними прогнозами всесвітніх організацій, стосовно збільшення рівня безробіття, уповільнення росту ВВП та зниження інфляції.

За даними Євростату на 2015 рік прогнозується уповільнення зростання ВВП у цей період від +1.0% за ЄС і +0.8% за МВФ і ОЕСР. Перспектива зростання, також переглянутий у бік зниження для Німеччини з цифрами на 2015 в інтервалі від +1.1% і +1.5%. Цифри по Франції й Італії були суттєво переглянуті вниз і будуть меншими або дорівнювати +1.0% у 2015 році (порівняно з +1.5% у попередньому прогнозі). Великобританія є єдиною країною, темпи зростання ВВП якої були переглянуті вгору до 2.7%.

²⁰⁴ Офіційний сайт Євростат [Електронний ресурс].- Режим доступу http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_li07&lang=en

Таблиця 23 – Прогноз рівня інфляції, безробіття та рівня ВВП на 2015 роки [складена автором на основі²⁰⁵]

Країна	Рівень ВВП у 2015 р.			Рівень інфляції (%) 2015 р.			Рівень безробіття 2015 р.		
	DG ECFIN*	МВФ	ОЕСР	DG ECFIN*	МВФ	ОЕСР	DG ECFIN*	МВФ	ОЕСР
Єврозона	1,1	1,3	1,1	0,8	0,9	1,1	11,3	11,2	11,4
США	3,1	3,1	3,1	2,0	2,1	1,7	5,8	5,9	6,0
Японія	1,0	0,8	0,8	1,6	2,0	2,0	3,8	3,8	3,7
Німеччина	1,1	1,5	1,1	1,2	1,2	1,8	5,1	5,3	4,9
Франція	0,7	1,0	0,8	0,7	0,9	1,1	10,4	10,0	9,8
Італія	0,6	0,8	0,2	0,5	0,5	0,9	12,6	12,0	12,5
Іспанія	1,7	1,7	1,7	0,5	0,6	0,5	23,5	23,5	24,4
Україна	2,7	2,7	2,7	1,6	1,8	2,1	5,7	5,8	6,5

* DG ECFIN-генеральний директорат з економіки та фінансів

Безробіття в євроні може продовжувати знижуватися у 2015 рр., відносно розвинених країн, продовження знижувальної тенденції безробіття очікується в США. Безробіття, швидше за все, буде близько 5.9% у 2015 році. Японія, як і раніше, має дуже низький рівень безробіття близько 3.8% в 2015 році. Безробіття може також бути дуже низьким і стабільним у Німеччині: 5.3% в 2015 році.

Впередгляд перспектив зростання надають менший вплив на прогнозування рівня безробіття у Франції та Італії. Франція може оголосити рівень безробіття, що коливається від 9.9% і 10.4% в 2014 році, і майже на тих же рівнях в 2015 році. Іспанія залишається країною в нашій вибірці з найвищим показником безробіття.

Низький рівень інфляції все ще залишається серйозною проблемою для країн зони євро і ЄЦБ. Прогнози не передбачають жодних покращень у цьому плані, в 2015 прогнозується у діапазоні між 0.8% і 1.1%. Німеччина може мати рівень інфляції вище в середньому по зоні євро зі ставкою між 1.2% і 1.8% в 2015 році. За прогнозами, Франція, Італія та Іспанія можуть зіткнутися з дуже низькими рівнями інфляції в 2015 році²⁰⁶.

Ще однією з головних проблем посткризового періоду стала проблема низьких процентних ставок. Використання низьких процентних ставок центробанками США, Японії та ЄС планувалося як короткостроковий інструмент для стабілізації та підтримки економіки. Але на сьогодні можна побачити, що ці ставки не тільки не підвищуються, а по деяким держоблігаціям мають від'ємне

²⁰⁵ Офіційний сайт ЄС [Електронний ресурс].- Режим доступу <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/6294721/KS-BJ-14-012-EN-N.pdf/8a0becfe-9bba-4f69-91b6-5ab9919523d1>

²⁰⁶ Офіційний сайт ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/6294721/KS-BJ-14-012-EN-N.pdf/8a0becfe-9bba-4f69-91b6-5ab9919523d1>

значення. У Німеччині процентні ставки за держоблігаціями строком до 5 років мають від'ємне значення, а за облігаціями строком до 30 років процентні ставки досягають значення 0,7 %. Схожа ситуація склалася й з борговими зобов'язаннями Японії, загальний борг якої складає майже 200% ВВП, а його обслуговування варіюється в межах від 1-2 %, тим самим дозволяє Японії уникати банкрутства.

За прогнозами МВФ, нормалізація процентних ставок почнеться з Великобританії та США у 2015 році, але термін залишається не визначеним. Очікується зміна грошово-кредитної політики в євроні та Японії. Хоча очікується поступове збільшення процентних ставок, але за даними таблиці 24 та рисунку 29 видно, що СДР встановлює новий мінімум. Потрібно зменшення однієї чи декількох валют для того, щоб процентна ставка по СДР сягла від'ємного значення.

Таблиця 24 – Розрахунок процентної ставки за СДР, за тиждень з 13 жовтня по 19 жовтня 2014 року²⁰⁷

Обмін	Грошової суми у відповідності з правилом О-1 (А)	Валютний курс по відношенню до СДР 1/ (В)	Процентна ставка 2/ (С)	Продукт (А)*(В)*(С)
Євро	0.423	0.850232	-0.0608	-0.0219
Єна	12.1	0.00623964	-0.01	-0.0008
Фунт Стерлінгів	0.111	1.08025	0.4	0.048
Долар США	0.66	0.672758	0.01	0.0044
Разом				0.0297
Процентна ставка по СДР				0.03

Інвестори очікують збереження наднизьких ставок протягом дуже тривалого часу. При цьому багато позичальників змінюють структуру боргу, збільшуючи строки його погашення, щоб зафіксувати свої зобов'язання з нинішніми процентними ставками, які вже не можуть бути нижче.

Нульові процентні ставки змінюють саме поняття "надлишкового боргу" для таких країн, як Греція, Ірландія, Португалія та Іспанія. Ці країни накопичили величезні борги під час кредитного буму, який обернувся крахом у 2008 році. Однак вартість обслуговування цього боргу зараз настільки низька, що вона не призводить до тих наслідків, яких можна було б очікувати в нормальній обстановці: скорочення доходів, гальмування економічного зростання, почуття невизначеності інвесторів.

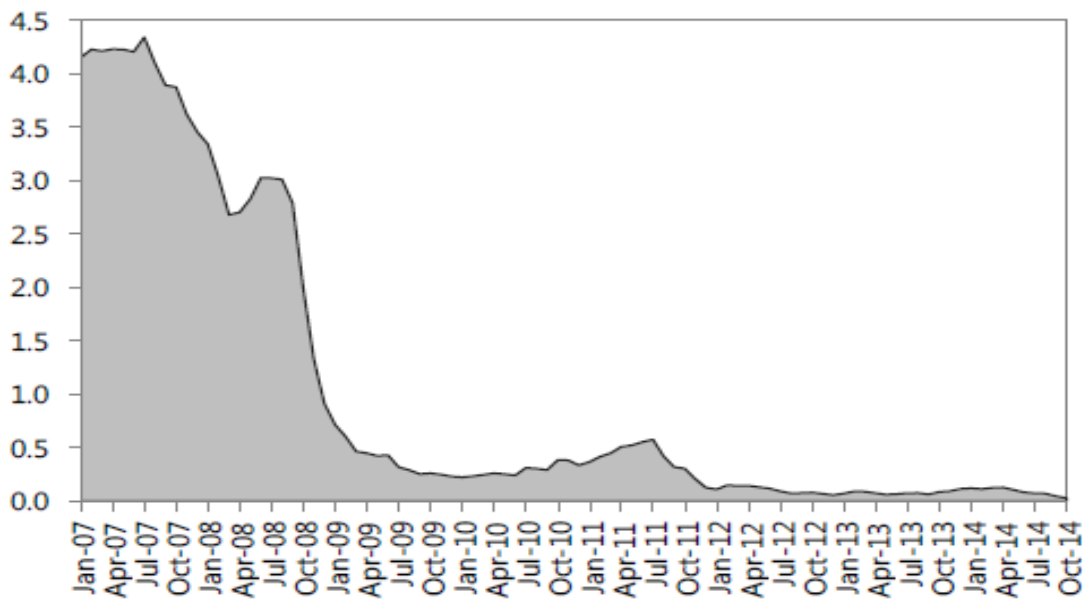

Рисунок 29 – Процентні ставки по СДР з 2007 по 2014 рік²⁰⁸

Сьогодні ці країни можуть просто рефінансувати свої зобов'язання на більш тривалий термін. Державні боргові облігації, без сумніву, відіграють важливу роль у глобальній фінансовій системі. Але умови нульових процентних ставок дозволяють позичальникам, які в нормальній ситуації вважалися б банкрутами, зберігати платоспроможність набагато довше, ніж вони насправді могли б. Взагалі, якщо борг можна постійно продовжувати за нульовою ставкою, він стає несуттєвою проблемою. Ніхто не може стати банкрутом, а борг стає де-факто вічним.

Тривалий період низьких процентних ставок спонукає інвесторів шукати більш дохідні активи, а фінансові ринки, можливо, занадто позитивно сприймають майбутнє. Ці ризики не слід перебільшувати, але директивні органи, безсумнівно, повинні бути насторожі. Макропруденціальні інструменти є відповідними засобами для пом'якшення цих ризиків; однак питання їх здатності вирішити поставлену задачу залишається відкритим.

Як зазначає у своїй статті директор Центру європейських політичних досліджень Даніел Грос, прибутковість значної частини європейських облігацій опустилася до від'ємних значень, і цей процес змушує переглянути роль "боргового навантаження" у глобальній економіці²⁰⁹.

Все це є складовими парадоксу фінансової глобалізації, який підштовхує світ до переосмислення всієї фінансової системи, показує неспроможність ринків виконувати свої функції та головне наштовхує на думку про те, що кошти втратили свої головні функції. Все це вимагає розробки нових підходів та механізмів регулювання світової фінансової системи.

²⁰⁸ Офіційний сайт МВФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/np/pp/eng/2014/101614.pdf>

²⁰⁹ <http://www.project-syndicate.org/columnist/daniel-gros>

1.9 СВІТОВИЙ ДОСВІД РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНОЇ МІГРАЦІЇ КВАЛІФІКОВАНИХ КАДРІВ

У приймаючих країнах цілі, механізми та інструменти міграційної політики відчують вплив багатьох чинників, як економічних, так і неекономічних, в першу чергу, політичних. Значний вплив мають, зокрема, відносини метрополій з колишніми колоніями, ступінь інтегрованості в загальносвітові економічні та політичні процеси; макроструктурні особливості ринків праці; конкретні ресурсно-демографічні характеристики населення та робочої сили; особливості політичної ситуації і т. п. Кожна країна проводить свою, хоча, в багатьох випадках, і узгоджену з іншими країнами, міграційну політику, що є важливою характеристикою її національного суверенітету.

Так чи інакше, враховуючи зростаючу значущість економічних знань, конкуренція між країнами в залученні та утриманні кваліфікованих кадрів посилюється. В цих умовах об'єктом пильної уваги політиків і вчених стає селективна міграційна політика, яка вже сьогодні відіграє важливу роль. У світлі вищезазначених тенденцій і моментів доцільним буде розглянути питання про те, як управляти ММКК, і проаналізувати деякі існуючі ефективні методи, застосовувані країнами в даному напрямку.

Хоча, розглянуті у даному параграфі, міграційні політики певних країн не можна порівнювати безпосередньо, однак у них можна виділити загальні моменти. Країни різняться за своєю філософією та досвідом управління міграцією; деякі з них, наприклад, Великобританія, Франція, Німеччина, США, Канада і Австралія, за довгий час виробили сталі принципи міграційної політики, інші країни, такі як Ірландія, в даний час вперше стикаються з проблемою імміграції. Тим не менше, всі ці країни відчують нестачу кваліфікованих кадрів у різних секторах економіки, зокрема, у сфері інформаційних технологій (ІТ), охорони здоров'я, освіти та інших сферах професійної діяльності, і їм зараз доводиться конкурувати один з одним, щоб залучити фахівців для заповнення потреб на ринку праці.

Багато країн схильні послаблювати міграційний режим у відношенні кваліфікованих кадрів (табл. 25).

Способи можуть бути різними: починаючи з відкриття тимчасового доступу на закриті ринки праці працівникам, які уклали трудовий договір, і, закінчуючи можливістю необмеженого в'їзду в країну для постійного перебування та пошуку роботи. Вибір конкретних принципів обумовлений основними цілями і завданнями міграційної політики, зовсім необов'язково прагнути до відкриття всіх кордонів.

Таблиця 25 – Заходи фінансового заохочення для висококваліфікованих мігрантів

Австралія	Для заохочення компаній, яким потрібна кваліфікована робоча сила на території Австралії з 1 липня 2002 року введено звільнення від сплати податків на доход іноземних співробітників, що отримали дозвіл на тимчасове перебування
Австрія	Особа, яка не проживала на території Австрії протягом останніх 10 років і вперше набуває право перебування, прибула для роботи в австрійського роботодавця на термін менше 5 років, має право на податкові відрахування розміром до 35% від оподаткованого доходу на витрати, пов'язані з проживанням на території Австрії, отриманням освіти, при отриманні вихідної допомоги
Франція	Звільнення на 5 років від сплати податку на премії, виплачувані іноземним переселенцям і безпосередньо пов'язані з роботою у Франції, податкові відрахування при сплаті внесків в фонд соціального страхування в своїй рідній країні. Відрахування проводяться при сплаті внесків до пенсійного фонду і фонду медичного страхування за межами Франції. Дані правила застосовуються до іноземних фахівців, що перебувають у Франції з 1 січня 2004 року (включно французів, які мають іноземний трудовий договір і проживають за межами Франції щонайменше 10 років)
Японія	Для мігрантів, що проживають на території Японії, передбачено звільнення від податків на посібники, пов'язані з переїздом до місця роботи, а також на щорічні виплати для поїздки на батьківщину
Канада	Науковці в провінції Квебек звільняються від сплати податку на строк до п'яти років на суму 75% від індивідуального доходу, за умови, що вони проживають на території провінції і працюють в компанії, що займається науково-дослідною діяльністю
Великобританія	Іноземні громадяни, що направлені у відрядження до Великобританії і оголосили про свій намір залишитися на території країни на тимчасовій основі, можуть бути звільнені від податків на суму витрат на проживання та поїздки. Резиденти можуть розраховувати на звільнення від податків за час, який вони відпрацювали за межами Великобританії

(Складено автором за матеріалами *Internationaler Migrationsausblick*, 2009)

В основі більшої частини міграційних потоків кваліфікованих кадрів у Європі та Японії лежить ініціатива роботодавця²¹⁰. Такий вид найму персоналу передбачений і для тимчасового перебування в країні. Роботодавець повинен зробити пропозицію про роботу, перш ніж кваліфікованому мігрантові буде дозволено в'їхати в країну з робочою метою.

У більшості випадків роботодавець зобов'язаний зробити запит на дослідження ринку праці. Дане дослідження має підтвердити, що роботодавець не може вибрати на посаду працівника серед місцевих жителів. Дослідження ринку праці проводиться за багатьма параметрами і відображає роботу Державної служби

²¹⁰ <http://www.forrester.com/rb/research>

зайнятості у підборі персоналу на цю посаду. У різних країнах час, протягом якого має публікуватися оголошення про вакансії, може бути різним. У деяких країнах, наприклад, Австрії, Німеччині, Іспанії, Нідерландах, Норвегії, Польщі, Португалії, Чеській Республіці та Швеції, роботодавці зобов'язані повідомляти про вакансії, що відкриваються, в Державну службу зайнятості. Державна служба зайнятості співвідносить список безробітних громадян та перелік вільних вакансій і направляє кандидатів до роботодавця, або обмежує своє посередництво, схвалюючи запит роботодавця про наймання іноземного громадянина після закінчення певного проміжку часу, протягом якого публікується оголошення про вакансії.

У деяких країнах роботодавцям дозволяється використовувати альтернативні служби підбору персоналу, довівши, що вони намагалися заповнити вільну вакансію. Тимчасовий режим у Канаді передбачає обов'язок роботодавця давати оголошення про вакансії через приватні служби протягом двох-трьох тижнів. У Великобританії роботодавці також зобов'язані почати спробу найняти співробітника за допомогою оголошень.

У Сполучених Штатах дослідження зайнятості потрібно практично для всіх категорій економічної міграції. Програма H-1B²¹¹, що дає право на тимчасове перебування, розроблена для окремих професій, головним чином у сфері інформаційних технологій. У 2006 році налічувалося 430 000 власників віз H-1B. Серед заявників на постійне місце проживання у зв'язку з працевлаштуванням більшу частину становлять саме власники віз H-1B. Дослідження ринку праці в рамках програми H-1B дуже ліберальне: пропозиція про роботу повинна розміщуватися протягом 10 днів прямо на місці роботи, а не в засобах масової інформації, або її можна просто розіслати вже працюючим співробітникам електронною поштою. Однак більш суворі правила застосовуються до так званих H-1B залежних роботодавців – тих, що їх велику частину персоналу становлять, головним чином, власники віз H-1B. Такі компанії повинні довести, що відповідний працівник не знайдений серед громадян США, і що при наймі нового співробітника компанія керувалася принципами «соціальної відповідальності».

Для отримання «зеленої карти» у зв'язку з працевлаштуванням у Сполучених Штатах також обов'язкова перевірка обґрунтованості постійного використання іноземної робочої сили. Комісія при Департаменті праці США повинна підтвердити, що серед місцевих громадян не знайдений кваліфікований кандидат, який би погодився на дану роботу з призначеною платнею і володів би достатнім рівнем кваліфікації, і що працевлаштування іноземного громадянина не надасть несприятливого впливу на рівень заробітної плати та умови роботи громадян США, зайнятих на подібній посаді. Компанія зобов'язана надати докази своїх спроб знайти на цю посаду працівника серед громадян США.

У більшості країн, де дослідження ринку праці є обов'язковим при наймі іноземних громадян, спеціально складається перелік спеціальностей, за якими прогнозують нестачу кадрів. Це дозволяє звільнити роботодавців від розміщення оголошень про відкриті вакансії, за якими існує очевидний кадровий дефіцит.

²¹¹Корчагин А. Проблема экономического роста и интеллектуальная собственность // ИС. Промышленная собственность. - 2004. - № 9-10. - С. 9.

Найчастіше такий перелік складається на регіональному рівні, головним чином, на основі консультацій з Державною службою зайнятості, роботодавцями та профспілками. У Канаді використовуються провінційні списки «дефіцитних професій», що дозволяє звільнити роботодавця від проведення досліджень ринку праці. У Франції існує база даних вакансій, що складається з двох списків професій, за якими спостерігається нестача кадрів. Перший встановлює можливість найму співробітників з країн третього світу і містить спеціальності, що вимагають високої кваліфікації. Другий список, довший, охоплює також спеціальності, що вимагають меншої кваліфікації, і дозволяє пошук претендентів серед громадян країн, які нещодавно увійшли до складу Європейського Союзу. У законодавстві Німеччини такі списки також існують, але на сьогоднішній день вони не застосовуються²¹². В Ірландії затверджені два переліки: перелік дефіцитних професій та перелік небажаних професій, для яких дозволи не видаються зовсім.

У Великобританії повноваження з визначення методології для переліку дефіцитних професій передані міграційному дорадчому комітету (МДК). Крім визначення рівня кваліфікації МДК також розглядає рівень оплати праці, співвідношення вільних вакансій і рівня безробіття, відстежує рівень зайнятості та допомоги по безробіттю, оцінює можливість зайнятості місцевих жителів через активну участь у пошуку роботи та програмах перенавчання. Перелік дефіцитних професій звільняє роботодавця від дослідження ринку праці на предмет можливого підбору співробітника з числа резидентів, та за наявності в іноземного здобувача відповідних навичок володіння англійською мовою гарантує роботодавцеві схвалення його запиту.

У Сполучених Штатах, при розгляді заяв на постійне перебування на запрошення працедавця в рамках візових програм EB2 і EB3, застосовується список дефіцитних спеціальностей, що звільняє від дослідження ринку праці. У порівнянні з іншими країнами, цей список вельми короткий: єдиними професіями, за якими спостерігається кадровий дефіцит, є фізіотерапевти, середній медичний персонал, а також окремі спеціальності з області гуманітарних і точних наук.

У Японії та Австралії дослідження ринку праці не проводиться, хоча наймання іноземних громадян обмежується окремими спеціальностями та передбачає підтвердження кваліфікації та/або досвіду роботи, а також обґрунтування рівня оплати праці. У Японії підтвердженням кваліфікації інженерів і спеціалістів із гуманітарних наук може служити диплом коледжу або досвід роботи за фахом протягом 10 років (включаючи старший етап середньої освіти та професійна освіта), а також підтвердження, що пропонувані рівень оплати праці є адекватним²¹³.

Крім перевірки обґрунтованості використання іноземної робочої сили можуть застосовуватися загальні квоти та обмеження. В Австралії та США для постійно діючих програм визначаються кількісні ліміти. Але такі обмеження не є єдиним способом зменшити кількість мігрантів. Більш ефективним в цьому відношенні залишається ретельне дослідження ринку праці.

²¹² Dahinden J., Die Mobilität von hochqualifizierten Fachkräften. Zürich: Fachtagung, October 2008. – p. 7.

²¹³ Корчагин А. Проблема экономического роста и интеллектуальная собственность // ИС. Промышленная собственность. - 2004. - № 9-10. - С. 9.

Імміграція кваліфікованих фахівців без наявності пропозиції про роботу може здійснюватися за рейтинговою міграційною системою. За певних умов кваліфіковані мігранти мають право на в'їзд до Великобританії, Канади і Австралії без пропозиції про роботу. Шанси на відбір залежать від якостей самого мігранта - який вид кадрів він представляє - і будуть оцінюватися за рейтинговою системою. Прикладом може служити британська програма Tier 1 для кваліфікованих мігрантів. За програмою Tier 1 видається дозвіл з початковим терміном перебування три роки. Після першого продовження іммігрант набуває право отримати постійне місце проживання після п'яти років перебування.

У Канаді, Австралії і США також пропонується постійне місце проживання кваліфікованим мігрантам, які відповідають певним критеріям. Візи EB1 в Сполучених Штатах видаються вельми обмеженому колу мігрантів, які перебувають не з трудовою метою, і право на постійне місце проживання надається тільки «особам з екстраординарними здібностями»²¹⁴, визнаним або на національному, або на міжнародному рівні. В інших країнах рейтинговий критерій кадрового потенціалу служить для підтвердження рівня кваліфікації мігрантів. Хоча попереднє працевлаштування і не є обов'язковим, наявність пропозиції про роботу дає додаткові бали в Канаді та Австралії.

Враховуються у рейтинговій системі критерії однакові в різних країнах: вік, володіння мовою, освіта і спеціальність, професійний та педагогічний досвід у своїй країні (табл. 26). Молоді здобувачі одержують додаткові бали. Володіння мовою є обов'язковим, але замість офіційно підтверджуючого документа досить продемонструвати свої мовні навички. Додаткові бали дозволяє отримати наявність спеціальності, що увійшла до переліку дефіцитних професій, або в якій виникла часткова потреба.

У багатьох міграційних практиках додаткові бали даються при наявності вищої освіти, при цьому заяви осіб без освіти не розглядаються, хоча наявність неакадемічних навичок з дефіцитних спеціальностей поряд з низкою інших факторів може сприяти успішному розгляду заяви. Наявність освіти за фахом зі списку дефіцитних забезпечує додаткові бали в Канаді (для тимчасового працевлаштування) та Австралії, так само, як і досвід роботи або навчальна практика в країні. За певних умов додаткові бали в Канаді та Австралії дає наявність подружжя, а родинні зв'язки на території країни сприятимуть отриманню дозволу на в'їзд.

За минуле десятиліття неухильно зростала кількість студентів, що виїжджають в рамках міжнародних освітніх програм, і з початком нового тисячоліття ця тенденція тільки підсилилася. Політика щодо іноземних студентів стала сьогодні інструментом міжнародної конкуренції в залученні кваліфікованих мігрантів. Іноземні студенти використовують як комору талантів двома шляхами: через дозвіл працювати під час навчання і через право отримати статус кваліфікованого мігранта в країні перебування після закінчення навчання.

²¹⁴ Bauder H., Foertsch C. Integration und Ausgrenzung von Zuwanderern auf dem Berliner Arbeitsmarkt: Ergebnisse einer Umfrage. // CERIS Discussion Paper, Toronto, 2008. – p.23.

Таблиця 26 – Бали та критерії оцінювання мігрантів для отримання громадянства за рейтинговими системами різних країн

Критерій	Великобританія HSMP	Австралія GSM	Канада Skilled Worker	Нова Зеландія Skilled Worker
Володіння мовою	10	15-25	0-24 (16+8)	обов'язково
Достатнє фінансування на початковий період	10		обов'язково	
Вік (молодше = більше балів)	5-20	15-30	0-10	5-30
Кваліфікація / Вчений ступінь	30-50	5-25	0-25	50-55
Професія		40-60		
Професійний досвід		5-10	0-21	10-30
Заробітна плата на останньому місці роботи	5-45			
Кваліфікація жінки (чоловіка)		5	0-10	50
Дефіцитна професія		15-20		20
Досвід роботи в країні	5	10	0-10	5-15
Проходження навчання в регіоні		5		
Знання професійної мовної специфіки		5		
Пропозиція роботи			0-10	50-60
Необхідна кількість	95	100-120	67	100-140

В даний час в багатьох країнах студенти мають право працювати під час навчання, як правило, від 20 до 24 годин на тиждень протягом семестру. У деяких країнах, наприклад, Японії або США студентам необхідно отримати спеціальний дозвіл, в інших країнах такий дозвіл видається автоматично, але з деякими обмеженнями. В Австралії з квітня 2008 року при одержанні початкової студентської візи іноземні студенти також мають право на роботу²¹⁵. З 2007 року іноземні студенти у Франції, які бажають працювати під час навчання, не зобов'язані отримувати спеціального дозволу за умови, що час роботи не буде перевищувати 60% всього часу за окремо взятий рік²¹⁶.

У багатьох країнах розроблено способи, що допомагають іноземним випускникам стати трудовими мігрантами. У країнах з давно сталою політикою відбору мігрантів, наприклад, в Австралії і Канаді, прийшли до висновку, що іноземні випускники можуть бути основним джерелом кваліфікованої міграції. За 2005-2006 роки більше 17 000 іноземних випускників в Австралії отримали статус

²¹⁵ Корчагин А. Проблема экономического роста и интеллектуальная собственность // ИС. Промышленная собственность. - 2004. - № 9-10. - С. 9.

²¹⁶ Bauder H., Foertsch C. Integration und Ausgrenzung von Zuwanderern auf dem Berliner Arbeitsmarkt: Ergebnisse einer Umfrage. // CERIS Discussion Paper, Toronto, 2008. – p.23.

кваліфікованих мігрантів, що складає майже 20% від загальної кількості переселенців даної категорії²¹⁷.

У країнах Європи теж існує можливість отримання такого статусу, але з деякими застереженнями. Наприклад, у Німеччині в 2006 році з 14500 іноземних випускників з країн, що не входять в ЄС, лише менше двох тисяч скористалися можливістю залишитися в країні для пошуку роботи²¹⁸. Хоча вже з 2005 року міграційне законодавство дозволяло випускникам німецьких університетів залишитися в Німеччині на термін до одного року для пошуку роботи. З листопада 2007 року іноземні випускники університетів Німеччини також звільнені від перевірки обґрунтованості найму іноземних громадян, якщо збираються працювати за отриманою спеціальністю.

У Великобританії політика щодо іноземних студентів та ринку праці зазнає фундаментальних змін. У травні 2007 року була запущена програма для іноземних випускників International Graduate Scheme (IGS), що замінила більш вузьку програму для випускників технічних спеціальностей Science and Engineering Graduate Scheme (SEGS). Це перший щабель на шляху до отримання візи категорії Tier 1 Post Study, що представляє собою відповідь на зусилля ряду країн у суперництві за утримання зростаючого числа іноземних студентів. Програма IGS дозволяє студентам з країн, що не входять до Європейського Союзу, успішно пройшовши навчання (незалежно від спеціальності) у схвалених вищих навчальних закладах на території Великобританії, залишатися в країні на термін до 12 місяців для пошуку роботи. Надалі категорію Post Study планується продовжити до двох років, щоб привести її у відповідність з програмою для молодих талантів, що працюють на території Шотландії - Fresh Talent Working in Scotland Scheme (FTWSS), і обмежити доступ іноземних випускників, що мають кваліфікацію другого класу або нижче.

Канада також шукає способи зберегти свої конкурентні переваги в залученні іноземних випускників і розширює Програму дозволів на роботу для випускників вузів до трьох років. Їм тепер необов'язково працювати за спеціальністю, сфера діяльності не впливає і на термін дозволу. Однак від сфери діяльності залежить право на отримання статусу постійного жителя, оскільки тільки зайнятість в областях, що вимагають високої кваліфікації (О, А і В за Національним класифікатором професій Канади), дає право на отримання постійного статусу (строком на 1 рік)²¹⁹.

В інших країнах зміни в законах, що стосуються іноземних студентів, полегшують отримання дозволів на постійне місце проживання. У США змінити статус перебування можуть різні групи іноземних студентів. За основною державною програмою для іноземних випускників, що одержали ступінь магістра, резервується 20000 віз H-1B. Як правило, студенти можуть залишатися після випуску на території країни від 6 до 12 місяців для проходження професійного

²¹⁷ Pethe H. Internationale Migration hoch qualifizierter Arbeitskräfte. Die Greencard-Regelung in Deutschland. Wiesbaden: Dt. Univ.-Verl., 2008. - 331 p.

²¹⁸ Tietze K. Migrantinnen und Migranten und die deutsche Bürgergesellschaft. Eine Analyse der Parteienprogrammatis. Berlin, 2008. - p.42

²¹⁹ McLaughlan G., Salt J. Migration policies towards highly skilled foreign workers. Report to the home office. London: Migration Research Unit, March 2008. - 155 p.

стажування. Якщо студент подає запит про дозвіл на роботу в літній період під час навчання, то його статус перебування не може бути змінений²²⁰.

Слід зазначити, що особливе місце серед всіх учасників займають ТНК, які «мислячі на міждержавному рівні», фактично не підпадають під контроль урядів. Більшість внутрішньо корпоративних переміщень (ВКП) носить короткостроковий характер і відбувається в значній мірі серед багатих країн або членів ОЕСР. Наприклад, в 1994 р. приблизно 76% ВКП (від 98 тис.) в США були з інших країн ОЕСР. Решта, головним чином, здійснювалися з Східно-Азіатських НІК і багатших латиноамериканських країн, наприклад Бразилії, Аргентини і Венесуели. ВКП в середині 1990-х років становили 5-10% повних потоків канадських кваліфікованих працівників у США.

У 2001 р. в 71 країні було прийнято 208 змін законів про прямі іноземні інвестиції, з них понад 90% націлені на створення для них більш сприятливого клімату. ВКП персоналу ТНК розглядаються в ряді розвинених країн як засіб сприяння іноземним інвестиціям (Ірландія, Голландія, Австралія). Уряди сприяють міжнародним ВКП персоналу в рамках ТНК (Австралія, Голландія, Ірландія, Німеччина, США). Тому широко поширені спрощені процедури. Наприклад, у Німеччині прийнято постанову міністра (ASAV), яка дозволяє швидкий, спрощений процес ВКП, включаючи менеджерів і фахівців з країн, які не є членами ЄС²²¹.

З іншого боку, саме ТНК активізують діяльність міжнародних угод і організацій, наприклад ГАТС, в якості основної структури для пересування кваліфікованих мігрантів. Вони є ідеологами і лобістами обговорення на черговому раунді ГАТС «горизонтальних» груп працівників. Охоплені групи включають в основному корпоративних співробітників. Тенденція до більшої мобільності тимчасово найманих іноземних працівників, що пересуваються в рамках ВКП, ймовірно, увінчається успіхом, досягнутим на переговорах ГАТС.

Міжнародні компанії, які мають представництва в різних країнах, можуть брати на роботу кваліфікованих іноземних співробітників, минаючи обмеження міграційного законодавства через кадрові переміщення всередині компанії. При переміщенні всередині компанії працівник повинен вже працювати за кордоном не менше 12 місяців і направлятися для виконання управлінських або вузькоспеціалізованих завдань. В деяких країнах визначено вимоги до конкретних спеціальностей, щоб виключити зловживання цим каналом для переміщення менш кваліфікованого персоналу поза встановлених квот або без перевірки обґрунтованості найму іноземного громадянина. Дозвіл на перебування зазвичай видається строком на один або два роки і може бути продовжено. Канада і США висувають однакові вимоги до переміщень працівників усередині компаній, обмежуючи перебування до семи років для керівного персоналу і до п'яти років для вузьких фахівців. Ірландія дозволяє таким співробітникам перебувати на своїй території на строк до п'яти років. У Японії видається дозвіл на термін один або три роки з можливістю продовження.

²²⁰ Корчагин А. Проблема экономического роста и интеллектуальная собственность // ИС. Промышленная собственность. - 2004. - № 9-10. - С. 9.

²²¹ Aumuller J. Migration and Development Aid Policy // Migration and Political Intervention Theories and Debates. (Ed. by J. Blaschke). - Berlin: BIVS, 2004. - (Volume I)

Сполучені Штати є основною країною, що приймає співробітників, які переміщуються усередині компаній (див. табл. 27). Так у 2010 році в Сполучених Штатах налічувалося біля 320 тис. співробітників міжнародних компаній²²². У Великобританії кількість таких співробітників в 2010 році перевищувала 43 тис. чоловік²²³.

Таблиця 27 – Потoki переміщень усередині міжнародних компаній (складена за матеріалами OECD Database on International Migration), чол.

Країна	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Австрія	163	168	172	96	196
Канада	1634	1759	3028	3800	4168	4529	5703
Швейцарія	14366	7514	1849	3968
Германія	1296	2023	1903	2131	2322	2530	2757
Японія	3876	3463	2900	3421	3550	4184	5564
США	54963	59384	57721	57245	62700	65458	72613

У більшості випадків співробітники міжнародних компаній, які працюють на основі міжнародного переміщення, не можуть отримати право на постійне перебування або автоматичну зміну статусу при отриманні дозволу на роботу, однак вони можуть скористатися традиційними способами подачі заяви, і наявність досвіду роботи на території приймаючої країни дасть перевагу при розгляді заяви.

Між тим, у доповнення до заходів міграційної політики, для залучення кваліфікованих кадрів у деяких країнах здійснюються спеціальні заходи фінансового заохочення (табл. 28). Наприклад, звільнення від сплати прибуткового податку на строк до п'яти років для певних категорій кваліфікованого персоналу, або пристойні податкові відрахування (в Австрії – до 35%)²²⁴.

Особливо слід відзначити схему міграційного регулювання Blue Card Scheme («блакитну карту») яка була прийнята директивою Ради Європейського Союзу у травні 2009 року. В даний час на ринку Європи частка кваліфікованих фахівців із третіх країн становить лише 1,7%. Для порівняння, в США їх працює 3,2%, у Канаді - 7,3%, а в Австралії - 9,9%²²⁵. Ця схема була розроблена спеціально для спрощення умов в'їзду та проживання на території Європейського Союзу кваліфікованих фахівців з третіх країн, а також безперешкодного пересування професіоналів по території ЄС.

²²² McLaughlan G., Salt J. Migration policies towards highly skilled foreign workers. Report to the home office. London: Migration Research Unit, March 2008. - 155 p

²²³ Ravenstein E.G. The laws of migration // Journal of the Royal Statistical Society. 1985, vol. 48. P. 167-227

²²⁴ Корчагин А. Проблема экономического роста и интеллектуальная собственность // ИС. Промышленная собственность. - 2004. - № 9-10. - С. 9.

²²⁵ Chaloff J., Lemaitre G. Managing Highly-Skilled Labour Migration: a Comparative Analysis of Migration Policies and Challenges in OECD countries. // OECD Social, Employment and Migration Working Papers. Paris, 2011. – 54 p

Таблиця 28 – Принципи успішної селективної міграційної політики, що стосується висококваліфікованих кадрів

Що слід робити	
Країна виїзду	Приймаюча країна
Заохочення перебування та повернення. Розвиток зв'язків між співвітчизниками за кордоном: розвиток мережі діаспор. Сприяння при короткостроковому переселенні фахівців. Досягнення швидкого зростання і диверсифікації економіки. Цілеспрямовані інвестиції в людський капітал, що компенсують існуючі втрати. Визнання подвійного громадянства і діяльності діаспор. Більший акцент на науково-дослідницької діяльності і створенні наукових центрів за підтримки приймаючих країн. Заохочення повернення капіталів. Доступність інформації про відкриті можливості в своїй країні.	Спрощений візовий режим для висококваліфікованих кадрів. Розвиток зв'язків з батьківщиною мігрантів і можливість країн розвивати діаспори своїх співвітчизників на території приймаючої країни. Зменшення плати за навчання для студентів з країн - основних джерел висококваліфікованих фахівців. Дотримання етичних норм найму персоналу і регулювання діяльності кадрових агентств. Дотримання зобов'язань, взятих в рамках Генеральної угоди про торгівлю послугами (GATS). Стимулювання тимчасового переселення висококваліфікованого персоналу. Забезпечення технічної допомоги в сфері освіти та навчальної практики. Підтримка розвитку діаспор. Визнання співвітчизниками внеску висококваліфікованих мігрантів в розвиток приймаючої країни.
Що не слід робити	
Надмірний адміністративний контроль. Придушення демократії та прав людини. Високе оподаткування громадян, що повертаються.	Обмежувальна візова практика, що перешкоджає «притоку мізків». Розтрата інтелектуальних ресурсів в монопольній діяльності професійних асоціацій. Масові рекрутингові кампанії в країнах групи ризику.

Крім документів, що підтверджують наявність високої кваліфікації, претенденти на отримання «блакитної карти» повинні будуть надати контракт або підтвердження про прийом на роботу від європейського роботодавця з обов'язковою вказівкою того, що заробітна плата нового співробітника буде в півтора рази перевищувати середній рівень зарплати в даній країні. Остання вимога була введена для того, щоб уникнути появи на європейських ринках дешевої робочої сили. Володіючи «блакитною картою», іноземний працівник зможе жити і працювати в будь-якій країні ЄС, окрім Великобританії, Ірландії та Данії (які скористалися правом неприєднання до директиви), від року до чотирьох років (потім карту можна продовжувати). При цьому, він і його сім'я будуть користуватися соціальними правами і виплатами нарівні з місцевими громадянами, в першу чергу в тому, що стосується умов і нормативів праці.

На практиці «блакитна карта» почне діяти лише після того, як будуть внесені відповідні зміни до законодавства кожної з держав ЄС, які підтримали нововведення. На це відводилося два роки, отже «Блакитна карта» почала діяти з 2011 року. Таким чином, це перша спроба регулювання кваліфікованої міграції на міждержавному, регіональному рівні.

Роблячи підсумок, слід зазначити, що розглянуті нами країни та їх міграційну політику не можна порівнювати безпосередньо, проте в них можна виділити загальні моменти. Країни різняться за своєю філософією та досвідом управління міграцією; деякі з них, наприклад, Великобританія, Франція, Німеччина, США, Канада і Австралія, за довгий час виробили сталі принципи міграційної політики, інші країни, такі як Ірландія, в даний час вперше стикаються з проблемою імміграції. Тим не менше, всі ці країни відчувають нестачу кваліфікованих кадрів у різних секторах економіки, зокрема, у сфері інформаційних технологій (ІТ), охорони здоров'я, освіти та інших сферах професійної діяльності, і їм зараз доводиться конкурувати один з одним, щоб залучити фахівців для заповнення потреб на ринку праці.

В кінці 90-х років ХХ століття багато країн внесли поправки до свого законодавства, що полегшують в'їзд іноземних кваліфікованих працівників і відкривають іноземним випускникам вузів доступ на ринок праці (на певних умовах і лише для окремих спеціальностей). Більшість країн зробили існуючу політику в галузі трудової міграції більш гнучкою, в деяких державах додатково розроблені спеціальні програми найму персоналу для заповнення кадрових прогалин²²⁶. Нещодавній економічний спад 2008-2009 рр. не мав значного впливу на тенденції, але деякі країни знову ввели обмеження для низки секторів економіки.

Також потрібно відзначити, що особливу роль в регулюванні міграції повинні відіграти багатобічні угоди. Необхідно сформулювати прийнятні рамки для регулювання процесу міграції, щоб вона була взаємовигідною. Для ефективного управління міграцією слід діяти в багатосторонньому порядку. Причому, при наявності безлічі варіантів і можливостей у політиці, міграцією дуже важко «управляти», оскільки вона формує частину довготривалого процесу розвитку. Отже, в процесі розробки (визначення) міграційної політики найважливішим є погляд на довгострокову перспективу розвитку суспільства.

Регіональні інтеграційні групи, такі як Європейський Союз (ЄС), НАФТА (Американська угода про свободу торгівлі), КАРІКОМ (Співтовариство країн Карибського басейну і спільний ринок), МЕРКОСУР (Загальний ринок країн Південної Америки: Аргентини, Бразилії, Парагваю й Уругваю), Азійсько-Тихоокеанський регіон (АТР) та ін. домоглися найбільших успіхів у справі погодження на регіональному рівні заходів з управління процесом міжнародної міграції. У рамках інтеграційних союзів і блоків знаходяться офіційні правові або адміністративні угоди щодо переміщення робочої сили. В одному з них (ЄС) пересування робочої сили країн-учасниць не має обмежень, а політика по відношенню до осіб з третіх країн все більше уніфікується; в інших, як, наприклад, НАФТА, передбачається певна свобода пересування тимчасових трудових мігрантів: бізнесменів, інвесторів, робітників високої кваліфікації: професіоналів і службовців міжнародних компаній. Відповідно до прийнятих Скандинавським

²²⁶ Doudeijns M., Dumont JC. Immigration and labour shortages: evaluation of needs and limits of selection policies in the recruitment of foreign labour. // Paper of OECD-EU conference on "The Economic and Social Aspects of Migration". Brussels, 21-22 January 2009. – 31 p. (<http://www.oecd.org/dataoecd/13/59/15474016.pdf>).

співтовариством і КАРИКОМ угод, знімаються обмеження з пересування кваліфікованої і некваліфікованої робочої сили.

На глобальному рівні значне число міжнародних організацій займаються проблемами, пов'язаними з міграцією населення і трудових ресурсів. Це, перш за все, ООН та її організації. Мандат в сфері міжнародної міграції мають Міжнародна організація праці (МОП) і Верховний комісаріат ООН у справах біженців. При цьому кожна з цих організацій діє в рамках своєї компетенції: МОП - у галузі соціального розвитку, сприяння зайнятості, захисту мігрантів, а Верховний комісаріат – з питань захисту біженців. Між цими двома організаціями існує тісна співпраця.

У галузі міжнародно-правового регулювання трудової діяльності склалися норми міжнародних стандартів поведінки з мігрантами, уніфікують гарантії праці, зайнятості та найму у формі конвенцій МОП. Метою прийняття конвенцій стало прагнення запобігти дискримінації мігрантів, що автоматично захищає і національний ринок праці.

Механізмом визнання норми міжнародного права є ратифікація документів, які отримують обов'язкову силу, або застосування їх в процесі довгої і стійкої практики. Приєднання держави до міжнародних конвенцій є одним з інструментів регулювання зовнішньої трудової міграції. Проте більшість країн не готова до розширення легітимного простору трудової міграції. Про це свідчить тривала процедура ратифікації, що триває десятиліттями. Оскільки для вступу конвенції в силу необхідно 20 ратифікацій, Міжнародна Конвенція про захист прав всіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей 1990 року вступила в силу з 1 липня 2003 року, завдяки ратифікації її, в основному, країнами-донорами.

У рамках іншої міжнародної організації – Міжнародної організації по міграції (МОМ) – здійснюється розробка довгострокових програм в області впорядкування міграційних потоків, надання допомоги в питаннях організації міграції, технічного співробітництва, запобігання "витоку умів", рееміграції, надання експертних послуг і т.і.

За результатами проведеної роботи ми можемо розділити країни відповідно до їх урядових ініціатив та механізмів залучення іноземних фахівців на п'ять груп. Результат такої класифікації наведено на рисунку 30.

Розглянемо приклади застосування визначених механізмів. Так, найяскравішим прикладом існування всебічних програм залучення кваліфікованих мігрантів є система «Зелена карта» (Green Card) та віза Н-1В в США. Саме ці заходи спрямовані на відбір кваліфікованих мігрантів серед бажаючих іммігрувати. Серед незначних змін в існуючій міграційній системі слід відзначити прискорене отримання візи для IT-спеціалістів в Нідерландах і процедуру видачі дозволів на роботу в Ірландії.

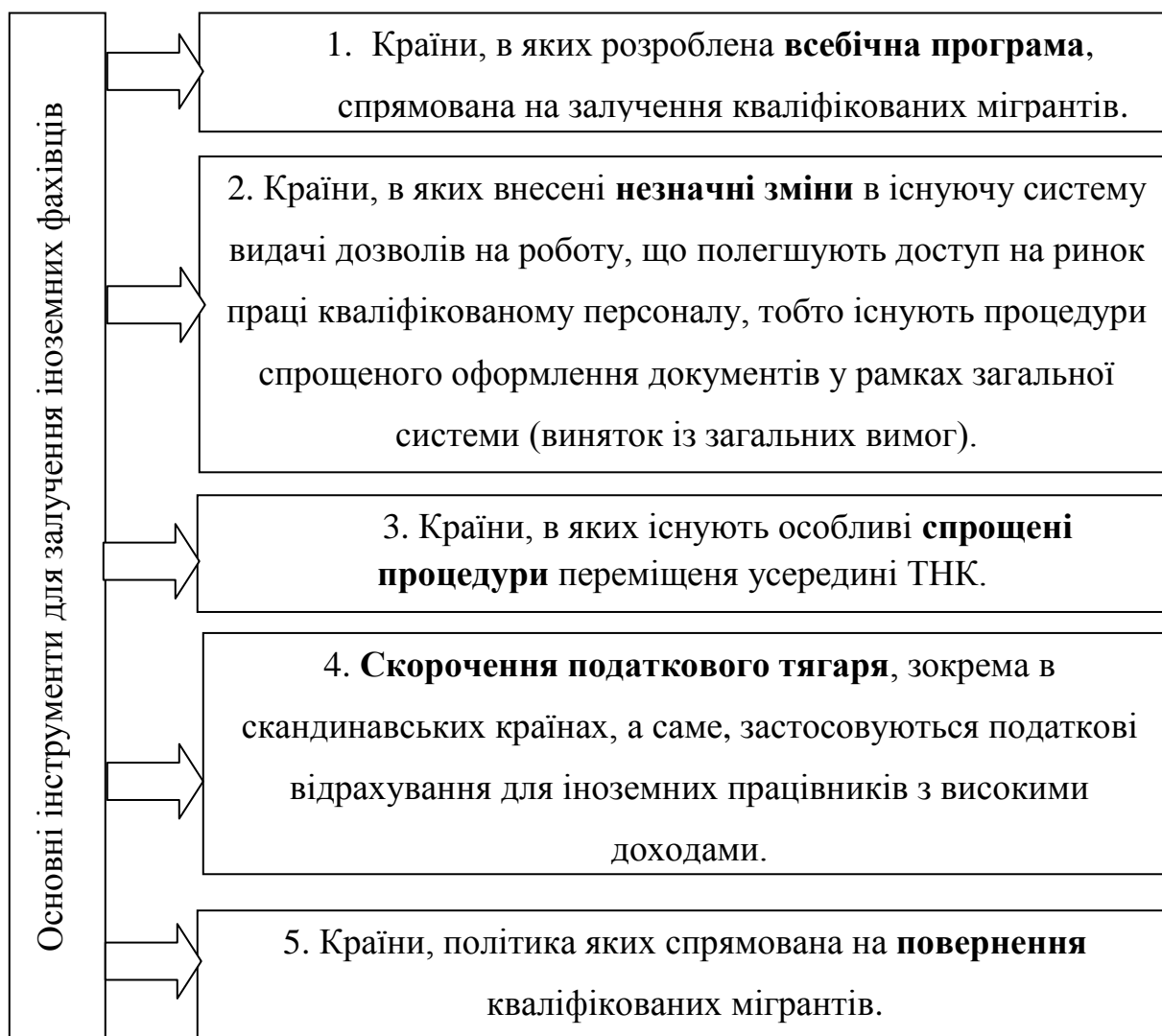

Рисунок 30 – Механізми та політичні ініціативи урядів різних країн для залучення іноземних фахівців

Іноземні співробітники, що працюють у міжнародних компаніях в Ірландії, завдяки внутрішньому переміщенню, не зобов'язані отримувати дозвіл на роботу, а в Нідерландах в такому випадку немає необхідності проходити перевірку на обґрунтування найму іноземного громадянина. Саме ці приклади характеризують спрощені процедури переміщення усередині корпорацій.

Що стосується останнього механізму, а саме повернення мігрантів, то ми вважаємо найяскравішим прикладом Програму заходів організаційного, правового, адміністративного, соціально-економічного характеру, спрямованих на довгострокове стимулювання добровільного переселення до Росії співвітчизників з-за кордону, яка була затверджена в 2005 р. Причому всі процедури, починаючи з вимог до співвітчизників, що визначаються на федеральному рівні, і, закінчуючи процедурою узгодження кандидатури на рівні регіону - спрямовані саме на селективний (індивідуальний) відбір мігрантів.

Підсумовуючи, відзначимо, що важливість для України досвіду міграційної політики інших країн полягає не в прямому запозиченні якихось конкретних форм і механізмів (що, як правило, не дає хороших результатів), а в усвідомленні більш загальних висновків.

Перш за все, міграційна політика щодо кваліфікованих кадрів повинна чітко сполучатися із завданнями економічного і соціального розвитку країни, а для цього вона за необхідністю вибудовується як досить жорстка і селективна: здатна формувати міграційні потоки, що відповідають за своїми якісними та кількісними характеристиками потребам українського суспільства та національної економіки.

Багаторічний зарубіжний досвід успішного залучення кваліфікованих кадрів становить практичний інтерес при визначенні українських підходів у питаннях трудової міграції, взаємовідносин держави і фахівців з-за кордону, які набувають останнім часом все більшої актуальності в нашій країні. Таким чином, вивчивши та проаналізувавши основні інструменти деяких країн щодо залучення фахівців, надало можливість визначити основні принципи, згідно з якими країна може розробити успішну селективну міграційну політику.

Гладченко А.Ю.

1.10 ІМПЕРАТИВИ ЕКОНОМІЧНОЇ РІВНОВАГИ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Економічна історія сучасного світу складається постійних конфліктів, що не на довгий час затихають для того, щоб вибухнути з новою силою. До того ж, слід відзначити, що кризові явища відбуваються не тільки в країнах, що розвиваються, але в країнах першого світу. Яскравим прикладом є: зниження готівкової маси більш ніж у 3 рази (Англія, Франція, Росія, США, Німеччина, Італія, Іспанія, Голландія, скандинавські країни 1810-1820 р.); різке збільшення числа банкрутств (Англія, США, Франція, Латинська Америка 1841-1842 рр.); біржова паніка жовтня-листопада 1818 р. у Франції; дефолти за державними боргами в Латинській Америці; падіння курсів акцій промислових компаній (у США на 87%, у Великобританії на 48%, у Німеччині на 64%, у Франції на 60% 1929-1933 рр.); гостра валютна криза в Англії 1947-1949 рр.; падіння курсів акцій (у США на 33%, в Японії на 17%, у ФРН на 10%, у Великобританії на 56%, у Франції на 33%, в Італії на 28% 1973-1982 рр.); девальвація валют у Європі та Азії 1990-1991 рр.; різке зниження котирувань на фондових ринках; фінансова криза 2008 р., яка стала світовою 2008–2009 рр. Тобто, вищезазначені приклади свідчать, що кризові явища – досить часте поняття в розвитку сучасного світу.

Однак сучасна українська економіка опинилась у безпрецедентно важкому стані, який проявляється як у трансформації зовнішньоторговельної політики, так і внутрішніх потрясіннях соціального, економічного і політичного характеру. Деякі експерти вважають, що сучасну українську кризу можливо подолати в рамках існуючих і перевірених часом класичних методів антикризового регулювання, таких як кейнсіанська або монетарна концепції, проте слід підкреслити, що класичні

методи досягнення економічної рівноваги мають деякі межі використання. Справа в тому, що економічні концепції управління економічним рівновагою, які акцентують увагу на тому, щоб нівелювати негативні фактори впливу як ендогенного, так і екзогенного характеру, на основі спеціальних заходів формуються відносні характеристики економічної системи, що досліджуються, проте сучасні економічні системи досить стрімко розвиваються і класичні інструменти регулювання економічної системи все частіше перестають спрацьовувати. Наприклад, кейнсіанство як система поглядів сформувалася як реакція економічної теорії на Велику депресію в США та аналізувало насамперед суспільство індустріальне, що сформувалося в процесі розвитку машинного виробництва, виникнення адекватних йому форм організації праці, застосування досягнень науково-технологічного прогресу. Насамперед, воно характеризувалося масовим, поточним виробництвом, механізацією і автоматизацією праці, розвитком ринку товарів і послуг, гуманізацією економічних відносин, зростанням ролі управління, формуванням громадянського суспільства. Проте сучасне економічне співтовариство давно відійшло від цих імперативів, це стосується не тільки країн першого світу, а й країн периферії, так як сучасна глобалізаційна парадигма розвитку суспільно-економічних відносин не має чіткої географічної визначеності. Не виключенням стала і Україна, так як незважаючи на скромні оцінки сучасних міжнародних економічних інституцій, вона значно інтегрована в світову спільноту.

Для української економіки зараз в якійсь мірі настав переломний момент у векторі її розвитку. Незважаючи на поточну ситуацію колапсу існує також унікальна можливість виходу з кризи і побудови нових суспільно-економічних відносин на новій більш ефективній платформі. Ця теза ґрунтується на тому, що сучасні системи управління економікою в практично у всіх країнах світу будуються на макро- і мікроекономічній доктрині, яка передбачає стандартний набір інструментів незалежно від політичного устрою та інституційного середовища. Змінювати існуючу систему без виникнення необхідності, як свідчать емпіричні спостереження, не представляється доцільним. Однак економічна історія – це в основному історія потрясінь і революцій, в якій країни, що першими впроваджують нові механізми досягнення економічної рівноваги, стають найбільш прогресивними успішними і процвітаючими. Таким чином, Україна має зараз безпрецедентну можливість кардинально змінитися на краще, однак для цього потрібен детальний аналіз і обґрунтування нових інструментів досягнення економічної рівноваги, а як наслідок, і прискореного соціально-економічного зростання. Тому метою дослідження є систематизація існуючих концепцій досягнення економічної рівноваги виявлення меж їх застосування та обґрунтування напрямків їх удосконалення.

З часів генезису економічної антропології спроби розкрити напрямок руху цивілізаційних парадигм не припиняються й донині, однак турбулентна динаміка вищезначеного процесу формує перманентну інформаційну ентропію. В таких умовах діалектика методології економічних процесів зазнає постійних перетворень. Центральне місце в опрацюваннях як економічної так і інших галузей знань, що оперують положеннями соціально-економічного характеру, відводиться категорії

рівноваги. Звернення філософів, математиків, економістів, політологів та інших та інших вчених до задачі економічної рівноваги зовсім не об'єднується лише тільки до академічних інтересів. Воно детерміновано надати відповідь на питання, які поставила перед людством сучасна соціально-економічна формація. Загострення глобальних цілей, породжених занепадом існуючих інструментів регулювання цивілізації, викликає потребу розуміння цілісності економічної системи та її подальшої долі в контексті його складових. Прогресивна частина сучасної економічної системи опинилася на роздоріжжі формувати інституційну структуру з акцентом на багатовекторну систему координат або ж і надалі розвиватися за лінійними алгоритмами зведення дуополярної світ-системи з гегемонією однієї країни регіону. Став безперечним прецедент, який вказує, то що промисловий або ж техногенний прогрес вичерпав особистий потенціал, і при переході на нову платформу соціально-економічних відносин потрібен повний тест системних рубежів життєдіяльності цивілізації. Для цього буде потрібна зміна парадигми становлення громадських, інформаційних, виробничих інституцій. Якщо простежити розвиток економічної науки в тимчасовому і секторальному періоді, то слід виділити прояви двох принципових аспектів її течії в загальному потоці еволюції загально дисциплінарних знань.

По-перше, слід підкреслити виняткову різноманітність напрямків, підходів, доктрин, концепцій, теорій, ідей, думок, тлумачень, поглядів щодо кожного реального явища економічного життя.

По-друге, як у жодній іншій області наукового пошуку, тут завжди формувались коаліції протистоянь позицій професіоналів-теоретиків. І за традицією, саме на цій основі формувалися різні ідеологічні напрямки та іменні школи, в основі яких стояли гіганти економічної думки, метри, вчені-стовпи. Це були родоначальники щодо цілісних, системних економічних теорій, однак дискусійні протистояння в середовищі економістів породжували дуалізм та фрагментарність розуміння зазначеної категорії. Тим часом реальне економічне життя йшло або паралельно теоріям, слабо корелюючи з ними, породжуючи нові теоретичні побудови, та приводи для вчених суперечок. Така фрагментарність історії економічної думки мала своїм наслідком те, що економісти досі обговорюють і зіставляють лише парадигми теорій, і вважають, що це і є альтернативні парадигми економічної науки як такої. Таким чином, у складних умовах становлення посткласичної раціональності як ніколи необхідно парадигмально-методологічне та понятійне вивчення всіх аспектів феномену економічної рівноваги.

Рівновага від латинського *aequilibrium*, *aequus* «рівний» і *libra* «ваги, рівень», тобто етимологічний екскурс веде до висновку: рівновага – це стан рівної ваги на теренах. Висновок принципово важливий, оскільки його змістовний посил акцентує увагу саме на співвідношенні, тобто рівновага повинна розглядатися як окремий випадок співвідношення. Якщо узагальнити етимологію цієї категорії, то слід зазначити значну широту застосування. Однак така амбівалентність не заважає визначати загальні параметри стану системи, описуваної в природничих і гуманітарних науках, згідно з яким система знаходиться в стані рівноваги, якщо одні фактори впливу на неї компенсуються іншими або відсутні взагалі. Суміжне поняття

– стійкість, рівновага може бути стійкою, нестійкою. Щодо стану стійкості, то в загальному тлумаченні – це здатність системи зберігати поточний стан при впливі зовнішніх факторів. В економічній теорії стійкість розуміється як довгострокова рівновага між експлуатацією ресурсів і розвитком людського суспільства.

В бізнесі, як вважає Дж.Сорос, рівновага – це "стан, при якому існує відповідність між очікуваннями і результатами". Чисто етимологічно поняття виражається через словосполучення "рівність ваг". Сам факт рівноваги означає, що у членів деякої сукупності, елементів множини, складових процесу, настає рівність їх питомих ваг, вкладів. У фізичних системах це поняття характеризує стан, коли врівноважуються сили, які вимірюються однією одиницею і ці сили протилежні або різноспрямовані. У статистичній теорії рівновага є граничний стан, що означає фінальний етап процесу вирівнювання, нівелювання, рівності температур, швидкостей, мас, тисків структурних одиниць цього процесу – членів статистичних розподілів, ансамблів. Якщо останні прагнуть знайти такий стан, то кажуть, що вони знаходяться в рівновазі. Типовий приклад подібного фінального стану – броунівський рух. Коли мають на увазі системи соціального порядку, то, маючи на увазі такий стан, кажуть "роздати всім сестрам по сережках". Також у точних науках розрізняють рівновагу стійку і нестійку, коли центр ваги системи знаходиться нижче і, відповідно, вище точки її опори. Розрізняють також не рівноважну стійкість і не рівноважну нестійкість системи. У першому випадку в системі встановлюється баланс між джерелами і стоками, між вступником в неї і що випливають з неї субстратом, що має місце в обмінних процесах складних систем організованого типу. У другому випадку балансу такого роду немає, або він істотно порушений. Рівновагою іноді називають глобальним аттрактором розподілених систем, бо їх стану, за відсутності стримуючих факторів або сил, які перешкоджали б процесу природного, прагнуть до цієї межі, незмінно виявляються характеризуються таким терміном – статистично рівноважними.

Однак, незважаючи на схожість окремих характеристик категорії рівноваги, на відміну від механічної рівноваги, яке визначається як стан тіла, що знаходиться в спокої, або рухається рівномірно, в якому сума сил і моментів, що діють на нього, дорівнює нулю, економічна рівновага – як категорія постійно трансформуються, складність опису виникає при визначенні предмета і об'єкта дослідження, так як сама парадигма суспільно-економічного ладу постійно видозмінюється генералізуючи все нові параметри системи.

Тому прослідкуємо виміри економічної рівноваги та методологічні аспекти у існуючих концепціях та опрацюваннях. Слід відзначити, що генезис понятійно-категоріального апарату економічної рівноваги пов'язаний з підходами, які оперують або категорією економічної системи в цілому або розглядають системи з позицій рівноважного стану, серед вчених, що в своїх теоретичних опрацюваннях акцентували увагу саме на вище зазначених аспектах слід відзначити: А. Сміта²²⁷,

²²⁷ Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М. : Изд-во "Соцэкгиз", 1962. – 684 с.

Д. Рикардо²²⁸, Р. Барр²²⁹, Т.Р. Мальтуса²³⁰, Д.С. Милля Й.²³¹, Д.М. Кейнса²³², П. Самуельсона²³³, Д. Медоуз²³⁴.

Разом з цим, на нашу думку, перш ніж вказувати ефективність тих чи інших підходів поняттю властивостей економічної рівноваги слід позначити імперативи систем, в яких позиціонуються ті чи інші наукові концепції, так як предмет аналізу, а саме сукупність взаємин індивідів і заснованих на цих відносинах структур знаходяться в певній диференціації. Методологічно ця проблематика трансформувалася в теоретичних пошуках і емпіричних моделях економічних систем по-різному і має довгу історію.

Перші спроби описати суспільно-економічну систему виникли на ранній стадії існування гуманітарних наук (Г. Спенсер, А. Шеффле, А. Еспінас та інші), інтерпретували соціальну та економічну реальність як свого роду організм, який працює за аналогією з біологічним. Вони стверджували, що в суспільно-економічних відносинах, як і в організмі, кожен елемент виконує свою необхідну і незамінну функцію. Наприклад, торгівля подібна кровоносній системі, що доставляє живильні речовини до органів, а уряд - мозку, що приймає рішення. В основу цього підходу був покладений методологічний принцип модного в той час позитивізму, згідно з яким економіка повинна являти собою природно-наукове вивчення суспільства. Надалі наївний концептуалізм був знищений і виникли нові, більш витончені і важко сумісні між собою концепції соціально-економічної реальності. Подальші наукові дослідження в цій області пов'язані знову ж таки з мультидисциплінарними концепціями. Перший з них функціоналізм – напрямок, основи якого заклав французький вчений Е. Дюркгейм. В основі суспільства, по Дюркгейму, лежить нерозкладний на більш прості елементи, соціальний факт. Дюркгейм класифікував соціальні факти на морфологічні – щільність населення, транспортне сполучення між населеними пунктами і т.п., і духовні – «колективні уявлення», що складають у сукупності суспільну свідомість. Функціоналізм розглядає суспільство як самоорганізується систему, всі частини якої виконують ті чи інші функції, спрямовані на збереження і життєздатність цілого. З цієї точки зору ціле повністю визначає частини, суспільство цілком детермінує життя і свідомість індивідів. Надалі ідеї функціоналізму отримали розвиток в рамках структурного функціоналізму Т. Парсонса, що розглядав суспільство як систему, що складається з підсистем. Суть парадигми функціоналізму полягає в баченні суспільства як само самовідтворювального цілого, яке стверджує себе в цій якості, чинячи опір деструктивному впливу зовнішнього середовища.

²²⁸ Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения / Д. Рикардо // Собр. соч. в 5 т. – М.: Госполитиздат, 1995. – Т. 1. – 360 с.

²²⁹ Барр Р. Политическая экономия: пер. с фр. / Р. Барр // Собр. соч. В 2 т. – М.: Междунар. отношения, 1994. – Т. 2. – 749 с.

²³⁰ Мальтус Т. Опыт закона о народонаселении [Электронный ресурс] / Т. Мальтус. – Режим доступа: <http://demoscope.ru/weekly/knigi/maltus/maltus.html>

²³¹ Милль Дж.С. Основы политической экономии: пер. с англ. / Дж.С. Милль // Собр. соч. в 3 т. – М.: Прогресс, 1980. – Т. 2. – 480 с.

²³² Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. — М.: ГелиосАРВ, 2002. — 352 с.

²³³ Самуельсон П. Экономика / П. Самуельсон // Собр. соч.: в 2 т. – М.: МГП Алгон ВНИИСИ, 1992. – Т. 2. – 413 с.

²³⁴ 31. Медоуз Д., Медоуз Д., Рандерс Й. Пределы роста. 30 лет спустя [Электронный ресурс] / Д. Медоуз. – Режим доступа: http://ecorussia.info/ru/ecopedia/donella-medouz-predely-rosta#paragraph_3503

Наступною концепцією яка відрізнялася від попередніх уявленнями про динамічний характер економічної реальності отримала назву конфліктизм. Якщо функціоналісти вважали суспільство та економіку замкнутою системою, яка сама по собі прагне до спокою і рівноваги і має здатність мимовільно їх відновлювати, то для конфліктологів суть суспільно-економічних процесів - це боротьба, внаслідок чого суспільство ніколи не приходить в спокійний стан, а завжди пронизане конфліктами різної значущості та масштабу – від індивідуальних до класових. Згідно з парадигмою конфліктології, боротьба виступає джерелом безперервних соціально-економічних змін. Не буває статичного, гармонійного, щасливого суспільства, де колективна солідарність примирила б протиборчі індивідуальні та групові інтереси. Соціальна нерівність неминує в будь-якому суспільстві, і його неможливо гармонізувати або змусити індивідів змиритися з ним. Тому боротьба інтересів завжди була, є і буде. Найвидатніший представник сучасної конфліктології Р. Дарсндорф вважає, що основний конфлікт будь-якого суспільства фокусується навколо влади. Розподіл влади завжди визначається соціальною нерівністю, і нерівні позиції різних класів і верств по відношенню до влади викликають диспропорції, антагонізми, які зумовлюють трансформації в суспільно-економічній структурі. Усунути економічний конфлікт з життя суспільства в принципі неможливо. Рівноважне суспільство відрізняється від незбалансованого не відсутністю конфліктів, а правильним до нього ставленням – визнанням його існування і прагненням його врегулювати раціональними методами. «Той, хто вміє впоратися з конфліктами шляхом їх визнання та регулювання, той бере під свій контроль ритм історії. Той, хто упускає таку можливість, отримує цей ритм собі в супротивники». Для економічної системи немає нічого небезпечнішого, ніж невизнаний конфлікт, який трансформується в латентний стан, та інтенсифікуючись викликає соціальні катастрофи. Суспільство не повинно ставити перед собою утопічну мету знищити конфлікти раз і назавжди, але повинно навчитися існувати з ними і зводити їх до найменшого зла. До конфліктологічних теорій суспільства можна віднести теорію класової боротьби К. Маркса. Це класичний приклад конфліктологічного підходу, за винятком того, що в кінцевому рахунку марксистське розуміння суспільства має явно утопічну, що виходить за межі конфліктологічної парадигми. Марксистське розуміння природи суспільства несе на собі відбиток гегелівської спекулятивної діалектичної конструкції, що передбачає обов'язковий тристадійний розвиток з поверненням до «нібито вихідної» стадії, але на новому рівні. Тому класова боротьба становить принципову характеристику не всіх стадій соціального розвитку, а лише проміжної – стадії заперечення безкласового первісного стану. Класовий конфлікт неминує всюди, де існують антагоністичні класи, безумовно, відсутня в первісному суспільстві, де немає класів, і знаходить остаточне і вичерпне дозвіл в ході свого граничного загострення – під час пролетарської революції. Цей процес нагадує рух з наростаючим прискоренням. У марксистському розумінні результат конфлікту в абсолютному значенні вирішений наперед природно-історичним детермінізмом суспільства, але у відносному сенсі – залежить від конкретних соціальних обставин. У марксизмі вважається, що неможливо раціональне управління основним конфліктом класового суспільства, так як в

принципі результат його фатальний. Революція раз і назавжди закріплює якісно новий стан суспільства, в якому відтепер немає і не буде конфлікту, оскільки немає приватної власності та боротьби інтересів навколо неї.

Наступним підходом до визначення сутності суспільства який відрізняється від попередніх орієнтиром на примат індивідів і соціальної взаємодії над цілим є концепція Г. Зіммеля. У поданні Зіммеля соціально-економічні відносини обумовлені індивідуальною мотивацією – особистими інтересами, потягами і потребами індивідів. В результаті такої мотивації індивіди прагнуть до пошуку взаємодії, утворення спілок, спрямованих проти когось третього, до узгодження своїх внутрішніх станів; в цілому – до постійних взаємним і спільним діям. Емпірична єдність, що утворюється щохвилини з таких поточних взаємодій, і є, згідно Зіммелю, суспільство: «Суспільство буде тільки назвою для суми цих взаємодій, назвою, яка застосовується лише остільки, оскільки вони встановлені». Вище зазначені положення були в якійсь мірі підтримані і знайшли подальший розвиток в мережевій теорії Р. Берта - сучасної концепції суспільно-економічних відносин. Споріднена теорії Зіммеля, згідно з якою суб'єкти соціально-економічних відносин, незалежно один від одного приймають рішення, утворюють як би нейрони в мережі встановлюються між ними відносин і взаємодій.

Сучасні дослідження в області інтерпретації поняття «суспільство» набувають все більш міждисциплінарний характер. У них переплітаються ідеї економічних наук, психології, лінгвістичного аналізу, політології. Фактично спостерігається «рух назад» від позитивістських наукових цінностей до мультидисциплінарних. Так, згідно з підходом Алена Турена, соціально-економічна реальність може досліджуватися, тільки якщо розкласти її на безліч полів. Підхід Турена абсолютно динамічний і суспільство для нього – це не система економічних інститутів, а влада, переплетення впливів і конфліктів. Це не тільки відтворення інститутів і відносин, але і безперервне самотворення. Суспільство саме себе творить, само за собою спостерігає, оскільки утворює як би його дзеркало. Також, Динамічне розуміння суспільства демонструє і В.П. Култигін. На його думку, «суспільство – це універсальний багатофакторний процес, який підпорядковується у своєму розвитку певним об'єктивним закономірностям». Діалектичну парадигму розгляду економічної реальності пропонує французький соціолог Ж. Гурвич. Він з'єднує соціологічний детермінізм з визнанням індивідуальної та колективної свободи, претендуючи на усунення антагонізму між детерміністським трактуванням суспільства і інтеракціонізмом.

Слід підкреслити, що поряд з вищезазначеними мультидисциплінарними підходами в осатаній час актуалізуються інституційні методи визначення суспільства та його економічних характеристик. Індивідуалізм і холізм – альтернативні парадигми розуміння суспільства, які зводяться до протилежних образів суспільства: протягом всієї історії західної економічної думки вони поєднувалися в різних аспектах і ракурсах. Користуючись термінами Луї Дюмона, можна говорити про холістський і індивідуалістський образи суспільства. Холістична парадигма покоїться на ідеї суспільства як органічного цілого, первинного онтологічно по відношенню до окремих індивідів. Суспільство

розглядається як складна єдність, що спирається у своєму існуванні на загальні цінності, а не індивідуальні інтереси. Індивідуалістичні бачення ґрунтуються на ідеї зовнішнього з'єднання онтологічно незалежних атомарних індивідів. У такому випадку суспільство являє собою штучний продукт з'єднання індивідів, а економічне життя – щось вище в порівнянні з дополітичним «природним станом людини». Індивідуалістичний образ суспільства асоціюється зі світоглядом ранньої сучасності від Гоббса до Гегеля.

Таким чином, характеристика існуючих підходів до визначення суспільства як соціально-економічної реальності не містить аргументів для обґрунтування єдиного концептуального розуміння і більше тяжіє до фрагментарної моделі. У таких умовах, на нашу думку, слід спиратися на емпіричні методологічні акценти даної проблеми. У цьому відношенні слід звертати увагу на превалюючий тип виробництва як підхід до поділу і перерозподілу суспільних благ так і в загальних економічних відносинах у суспільстві. І дійсно, незважаючи на критику соціалістичних теорій в контексті їх застосовності в реальному економічному житті суспільства з боку лібералів і кейнсіанців, варто підкреслити, що деякі положення соціалістичної економічної доктрини використовуються в сучасних поглядах передових учених в галузі соціально-економічних відносин. По-перше, це концепції постіндустріального та постмодерного суспільства, які відображають на теоретичному рівні протилежність нового суспільства його колишніх форм, з іншого – дозволяють протиставити нову епоху не всієї історії людського суспільства, а лише його окремої стадії, відзначаючи існування доіндустріального, індустріального та постіндустріального суспільства (Д. Белл²³⁵), премодерністського, модерністського і постмодерністського стану (С.Крук і С.Леш²³⁶), або "перший", "другий" і "третій" хвилі цивілізації (О. Тоффлер²³⁷).

Також серед сучасних підходів до суспільно-економічним відносинам слід відзначити також концепцію сталого розвитку, яка стала логічним переходом від екологізації наукових знань та соціально-економічного розвитку, бурхливо почався в 1970-і роки. Питанням обмеженості природних ресурсів, а також забруднення природного середовища, яке є основою життя, економічної і будь-якої діяльності людини, в 1970-і роки був присвячений ряд наукових робіт. Реакцією на цю заклопотаність було створення міжнародних неурядових наукових організацій з вивчення глобальних процесів на Землі, таких як Міжнародна федерація інститутів перспективних досліджень (ІФІАС), Римський клуб (з його знаменитим доповіддю «Межі зростання»), фактично мова може йти не про негайне припинення економічного зростання взагалі, а про припинення, на першому етапі, нераціонального зростання використання ресурсів навколишнього середовища. Останнє важко здійснити в світі зростаючої конкуренції, зростання таких нинішніх показників успішної економічної діяльності як продуктивність і прибуток. У той же час перехід до «інформаційного суспільства» – економіці нематеріальних потоків

²³⁵ Polanyi K. The self-regulating market and the fictitious commodities: labor, land and money / K. Polanyi // The Great Transformation. – N.Y.: Farrar&Rinehart, Inc., 1944. – P. 68-76.

²³⁶ Pareto, Vilfredo. Cours d'économie politique, v. 12, Lausanne – P., 1896. – 97 с.

²³⁷ Randeria, Shalini (2003) 'Cunning States and Unaccountable International Institutions: Legal Plurality, Social Movements and Rights of Local Communities to Common Property Resources', European Journal of Sociology 44(1): 1–27.

фінансів, інформації, зображень, повідомлень, інтелектуальної власності – призводить до так званої «дематеріалізації» господарської діяльності: вже зараз обсяги фінансових угод перевищують обсяги торгівлі матеріальними товарами в 7 разів. Нову економіку рухають не тільки дефіцит матеріальних (і природних) ресурсів, але у все більшій мірі достаток ресурсів інформації і знань.

Таким чином, аналіз наявних теоретичних конструкцій виявив, що багато в чому вищезазначені теоретичні опрацювання базуються на суперечливих підходах та не мають єдиної основи, тому представимо структурно логічний зв'язок причинно-наслідкових зв'язків в рамках існуючих теорій та обґрунтуємо емпіричний імператив. Слід підкреслити, що всі визначення закономірностей економічної рівноваги, що базуються на підходах до визначення сутності суспільства криються у вимірах формаційного і цивілізаційного підходів.

Так, згідно з формаційним підходом, представниками якого були К. Маркс, Ф. Енгельс, В.І. Ленін та ін., суспільство у своєму розвитку проходить через певні, що змінюють одне одного етапи – суспільно-економічні формації – первіснообщинний, рабовласницьку, феодальну, капіталістичну і комуністичну. В рамках такого підходу економічна рівновага буде залежати від деяких сукупностей національних економік з теми чи іншими формаціями, де в кожній окремо взятій країні поняття економічної рівноваги буде унікальним набором конфігурацій відносин. У цьому розрізі навіть приблизно порівняти і обґрунтувати рівновагу і механізми її досягнення вкрай складно. Проте в рамках саме формаційного підходу існує достатня кількість визначень економічної рівноваги найбільш відомими є виміри моделей економічної рівноваги Т. Мальтуса²³⁸, К. Маркса²³⁹ та Л. Вальраса²⁴⁰. Однак, вищезгадані визначення не дають чітких відповідей, так на такі емпіричні проблеми, як чому деякі країни, що за вищезазначеними моделями не мають рівноважного стану, проте разом з цим мають значний рівень стійкості системи навіть при значних антропогенних, економічних та технологічних навантаженнях.

Наступною концепцією, яка є також імперативом існуючих напрацювань у поясненні сутності і структури суспільно-економічних відносин, є цивілізаційний підхід. Суть цивілізаційного підходу можна охарактеризувати на прикладі концепції англійського історика А. Тойнбі, хоча витоки цієї концепції сходять до Н.Я. Данилевського і О. Шпенглера. Для аналізу суспільного розвитку А. Тойнбі використовує поняття «цивілізація», а під цивілізацією розуміє деякий конкретний вид суспільства, причому налічує в історії 26 цивілізацій, які можуть бути пов'язаними і не пов'язаними один з одним. Ось деякі з них: західна, дві православно-християнські (в Росії та на Близькому Сході), іранська, арабська, індуїстська, сирійська, давньокитайська і т. д. На питання, чому ж і як виникають цивілізації, Тойнбі вважає, що генезис цивілізації не можна пояснити лише расовим чинником або певним географічним середовищем. Цивілізація виникає, стверджує

²³⁸ Мальтус Т. Опыт закона о народонаселении [Электронный ресурс] / Т. Мальтус. – Режим доступа: <http://demoscope.ru/weekly/knigi/maltus/maltus.html>

²³⁹ Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Том второй, книга 2: процесс производства капитала. – М. : Политиздат. – 1983. – 3883 с.

²⁴⁰ Вальрас Л. Элементы чистой политической экономии. – М. : Изограф, 2000. – 448 с.

він, в результаті комбінації двох умов: наявності в даному суспільстві творчої меншості і помірного географічного середовища, тобто не надто сприятливого і не надто ворожого. Де в наявності ці дві умови, там і виникає цивілізація. Механізм народження цивілізації визначається як взаємодія виклику і відповіді. Якщо середовище помірно несприятлива й кидає виклик суспільству, то суспільство за допомогою своєї творчої меншини відповідає на виклик, тобто вирішує проблеми, а тим самим здійснюється і розвиток. Середовище постійно кидає виклик – суспільство постійно відповідає і в силу цього знаходиться в постійному русі. Зростання цивілізації науковець розуміє не як географічне поширення, розширення суспільства, а як прогресивне внутрішнє самовизначення або самовираження цивілізації, яке полягає в переході від грубих форм релігії до більш піднесених і складних свідомості і культури. На нашу думку, слід наголосити, що природна експансія не веде до зростання цивілізації, а скоріше, навпаки, до затримки розвитку і навіть до розкладання. Зростання цивілізації не викликається, а скоріше обмежується і технічним прогресом, тобто зростаючою владою суспільства над природним середовищем. Між прогресом техніки, і розвитком цивілізації немає прямої залежності.

У зв'язку з цим цивілізації підрозділяються на три види або три покоління. Перше покоління – примітивні, маленькі, безписемні культури. Їх дуже багато і тривалість їх життя вельми не велика. Вони відрізняються однобічною спеціалізацією, пристосовані до життя в конкретній географічній середовищі, а державність, освіта, церква і тим більше наука і мистецтво в них відсутні. Ці культури швидко гинуть, якщо не зливаються в більш потужну цивілізацію другого покоління, а для цього необхідний мужній творчий акт. У цивілізаціях другого покоління соціальний зв'язок, регулююча однаковість вчинків і стійкість відносин спрямована на творчі особистості, які ведуть за собою суспільство. Цивілізації другого покоління динамічні. Вони створюють великі міста, на зразок Риму та Вавилону. У них розвивається розподіл праці, товарний обмін, ринок. Виникають шари ремісництва, учених, торговців і т.п. Тут можуть розвиватися атрибути демократії: виборні органи, правова система, самоврядування, поділ влади. Разом з тим, виникнення вторинної цивілізації вирішено наперед. Для того щоб вона з'явилася необхідно збіг цілого ряду обставин. Оскільки це не завжди є, деякі цивілізації виявляються застиглими або недорозвиненими. Цивілізації третього покоління формуються на основі теологічних інституцій. Так з первинної мінойської цивілізації народжується еллінська – вторинна, а з неї, на основі виниклого в її надрах християнства, формується, наприклад, третинна – західноєвропейська. Доля більшості, якщо не всіх цивілізацій рано чи пізно – це їх кінцеве зникнення. Занепад цивілізації можна приписувати, географічним чинникам, расовому виродженню або натиску ворогів ззовні, які зазвичай зміцнюють зростаючу цивілізацію. Занепад не можна пояснити і занепадом техніки і технологій, бо їх занепад лише наслідок занепаду цивілізації. Тойнбі вважає, що цивілізації самі кінчають із собою, а не є жертвами вбивства. Причину надлому цивілізацій він пояснює трьома обставинами: занепадом творчих сил меншини і втратою соціальної єдності, тобто суспільство, перестає бути єдиним цілим. Кожне суспільство чи цивілізація проходить стадії

генезису, росту, надлому і розкладання; виникнення і падіння універсальних держав, вселенських церков, героїчних епох; контактів цивілізацій в часі і просторі. Життєздатність цивілізації визначається можливістю послідовного освоєння життєвого середовища і розвитком духовності у всіх видах людської діяльності. Таким чином, архітектура цивілізаційних парадигм в контексті глобалізації світогосподарських процесів представлено на рис. 31.

Слід зазначити, що в умовах значної ізоляції ті чи інші підходи до рівноваги могли існувати окремо, проте в умовах глобалізації такі рамки розмиваються і головним аспектом стає глобальна рівновага, а національні як похідні системи взаємопов'язані з останнім. Також слід підкреслити, що сучасні інструменти регулювання економічним розвитком значно втратили свої властивості. Докази цієї тези слід продемонструвати на прикладі основних макроекономічних політик, застосовуваних у всьому світі незалежно від політичного устрою.

По-перше, це монетарна політика. В результаті глобалізації світової економіки проявляються значні збої результативності цієї системи. Так наприклад, на сьогодні можна спостерігати в якійсь мірі втрату центральним банком контролю над пропозицією грошей в умовах залежності монетарної політики від фіскальної політики уряду. У цьому випадку пропозиція грошей перетворюється з екзогенної величини в ендогенну. Якщо діяльність центрального банку спрямована на вирішення бюджетних проблем, тобто забезпечення фінансування зростання державних витрат (при проведенні урядом стимулюючої фіскальної політики) або фінансування дефіциту державного бюджету, то монетарна політика стає повністю підпорядкованою вирішенню проблем фіскальної політики. Як відомо, збільшення державних витрат і дефіцит державного бюджету можуть фінансуватися за рахунок: а) купівлі центральним банком державних цінних паперів або прямої емісії грошей (так званої монетизації дефіциту державного бюджету); б) купівлі державних цінних паперів населенням (внутрішній борг) і в) позик в іноземного сектора (зовнішній борг). Якщо з якихось причин боргове фінансування неможливо (як правило, в економіках країн, що розвиваються і в перехідних економіках) або вважається недоцільним, то уряд використовує емісійний спосіб, що, з одного боку, провокує інфляцію, а, з іншого, позбавляє центральний банк самостійності у визначенні напрямів монетарної політики. Монетарна політика стає «заручницею» вирішення фіскальних проблем.

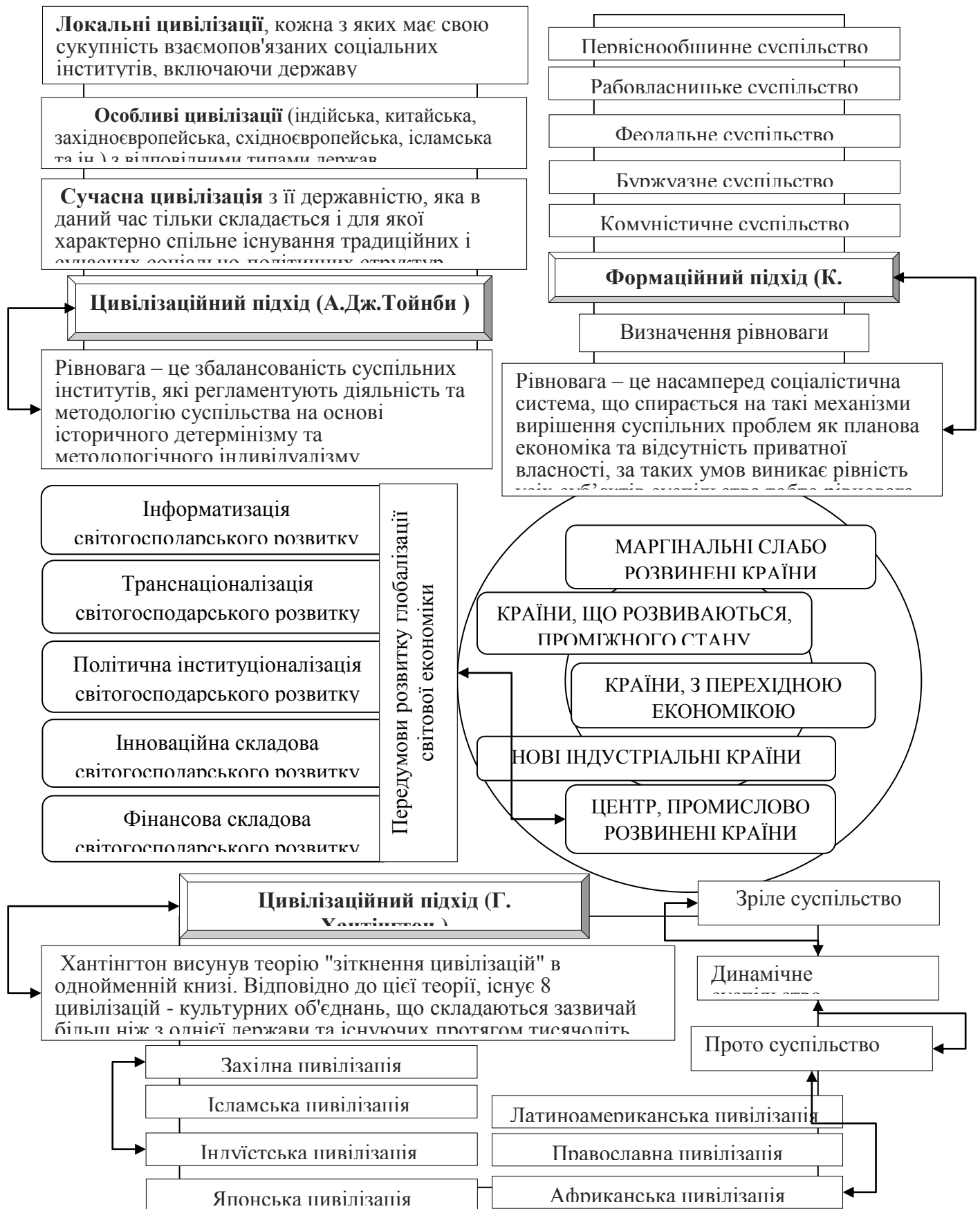

Рисунок 31 – Архітектура цивілізаційних парадигм в контексті глобалізації світогосподарських процесів^{241,242,243}

²⁴¹ Вальрас Л. Элементы чистой политической экономии. – М. : Изограф, 2000. – 448 с.

По-друге, іншим прикладом може слугувати тенденція доларизації. Доларизована країна втрачає будь-яку можливість проводити незалежну грошово-кредитну і валютну політику, в тому числі можливість використання кредитів центрального банку для надання ліквідності банківського сектору в надзвичайних обставинах. При доларизації зазвичай трапляються наступні дефрагментуючі тенденції: обсяги і структура грошової маси стають вкрай чутливі до коливань обмінного курсу іноземної валюти та девальваційних очікувань – зміни обмінного курсу автоматично впливають на вартість доларової складової грошової маси у виразі національної валюти; зростає чутливість валютного курсу іноземної валюти до змін у грошовій пропозиції: непередбачені переливи між частинами грошової маси в національній та іноземній валютах під впливом девальваційних очікувань відбиваються у коливаннях попиту та пропозиції іноземної валюти на готівковому і безготівковому сегментах валютного ринку; послаблюється дієвість відсоткової ставки, як інструменту регулювання грошової пропозиції; зменшуються можливості здійснення антициклічної стимулюючої ролі грошово-кредитного регулювання в частині проведення девальвації, яка стає особливо небажаною в умовах доларизованої економіки; ускладнюється прогнозування наслідків застосування важелів грошово-кредитного регулювання і розриваються традиційні лінійні зв'язки між динамікою грошової маси та інфляцією; суттєво зростає вразливість банківської системи, корпоративного сектора і держави до валютних ризиків.

Також, високий рівень доларизації економіки ще більше ускладнює впровадження дій, спрямованих на боротьбу з інфляцією, в тому числі і за допомогою інфляційного таргетування тому, що введення в ній інфляційного таргетування буде неефективним, бо високий рівень доларизації в країні обмежує методи впливу монетарної влади на національну економіку. Монетарна влада лишається, зокрема, такого інструменту грошово-кредитного регулювання, як валютний курс і тому стає неспроможною стимулювати експорт шляхом девальвації національної валюти. До того ж, економіка, в якій значна частка позичок надається у іноземній валюті, а доходи фірми отримують у національній, особливо чутлива до змін валютного курсу іноземної валюти. Коли влада боїться відпустити валютний курс, виникає так званий «страх перед плаванням». Тому влада своїми інтервенціями втручається у валютний ринок навіть тоді, коли шоки, що на ньому виникають, є короткостроковими та скороминучими.

По третє, це неможливість в повній мірі проводити фіскальну політику на національному рівні. Справа в тому, що глобалізація в тій формі, в якій вона проводиться розвинутими країнами, сприяє розвитку тіньової економіки. За підрахунками національного центру стратегічних досліджень, у другій половині 2000-х рр. в розвинених країнах тіньова економіка була еквівалентна 12% ВВП, у країнах з перехідною економікою – 23%, в країнах, що розвиваються – 39% і становила в цілому приблизно 25% від світового ВВП. Слід констатувати, на

²⁴² Мальтус Т. Опыт закона о народонаселении [Электронный ресурс] / Т. Мальтус. – Режим доступа: <http://demoscope.ru/weekly/knigi/maltus/maltus.html>

²⁴³ Нижегородцев Р.М. Неравновесная динамика макросистем и механизмы преодоления мирового кризиса. — Новочеркасск: НОК, 2011. — 100 с.

сьогодні збільшуються вклади від використання кримінальних доходів, де вони становлять істотну частину банківських грошей (в Ізраїлі, наприклад до 15%). У країнах ЄС не менше 10 млн чол. зайнято виключно в тіньовій економіці, в цілому по країнах Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) – близько 17 млн. Доходи при цьому істотно перевищують ризики. В умовах світової фінансово-економічної кризи 2008-2010 рр. тіньова економіка в світі мала стійку тенденцію до зростання. Тіньова економіка сприяє криміналізації діяльності офшорних зон і центрів. За статистикою МВФ, під покровом різних "карликових" офшорних держав на початку XXI ст. оберталося понад 2 трлн дол. Сучасна система досягненням економічної рівноваги не спрацьовує при інтенсифікації драйверів розгортання глобалізації. Також не враховується корпоративна складова сучасної системи управління економічним рівновагою. В таких умовах існуючі концепції які описують, стану рівноваги і його досягнення не можуть описати існуючих тенденцій. Також серед існуючих наукових праць щодо економічної рівноваги спостерігається значна фрагментарність у викладі внутрішніх складових які і формують загальну архітектуру. Загалом структурно-логічна схема економічної рівноваги за рівнями управління у системі координат сучасної глобальної економіки представлено на рис. 32.

Як видно з рисунку, сучасна економічна система – це не набір закритих національних економічних систем, навіть не окремі регіональні економічні інтеграційні союзи, якщо розглянути рівні економічних взаємозв'язків, то слід підкреслити, що сучасна система – це сукупність інтересів глобальних акторів спрямованих на реалізацію максимізації власної корисності, при найменших капітальних витратах як за геоекономічною так і іншими функціональними напрямками. Під глобальними акторами слід розуміти передусім не стільки корпорації та міжнародні організації як основних гравців на міжнародних ринках, скільки коаліційні інтереси сучасних інституційних систем. Слід пояснити на сьогоднішній день, що держава знаходиться на рівні з корпораціями в питаннях регулювання економічних відносин. Сам термін економічна рівновага на нашу думку переноситься на більш високий рівень. Сучасна система господарських зв'язків складається з найскладніших холдингових і конгломератних суб'єктів, доповнена як міждержавними так і галузевими інституціями. Термін інституції та інституційна спрямованість вище викладеного не просто збіг. Слід підкреслити, що на нашу думку, саме теорія інституціоналізму найближче підходить для розкриття закономірностей сучасних криз і нестабільності, оскільки ґрунтується на розумінні сучасної економічної системи як сукупності правил та їх ефективності.

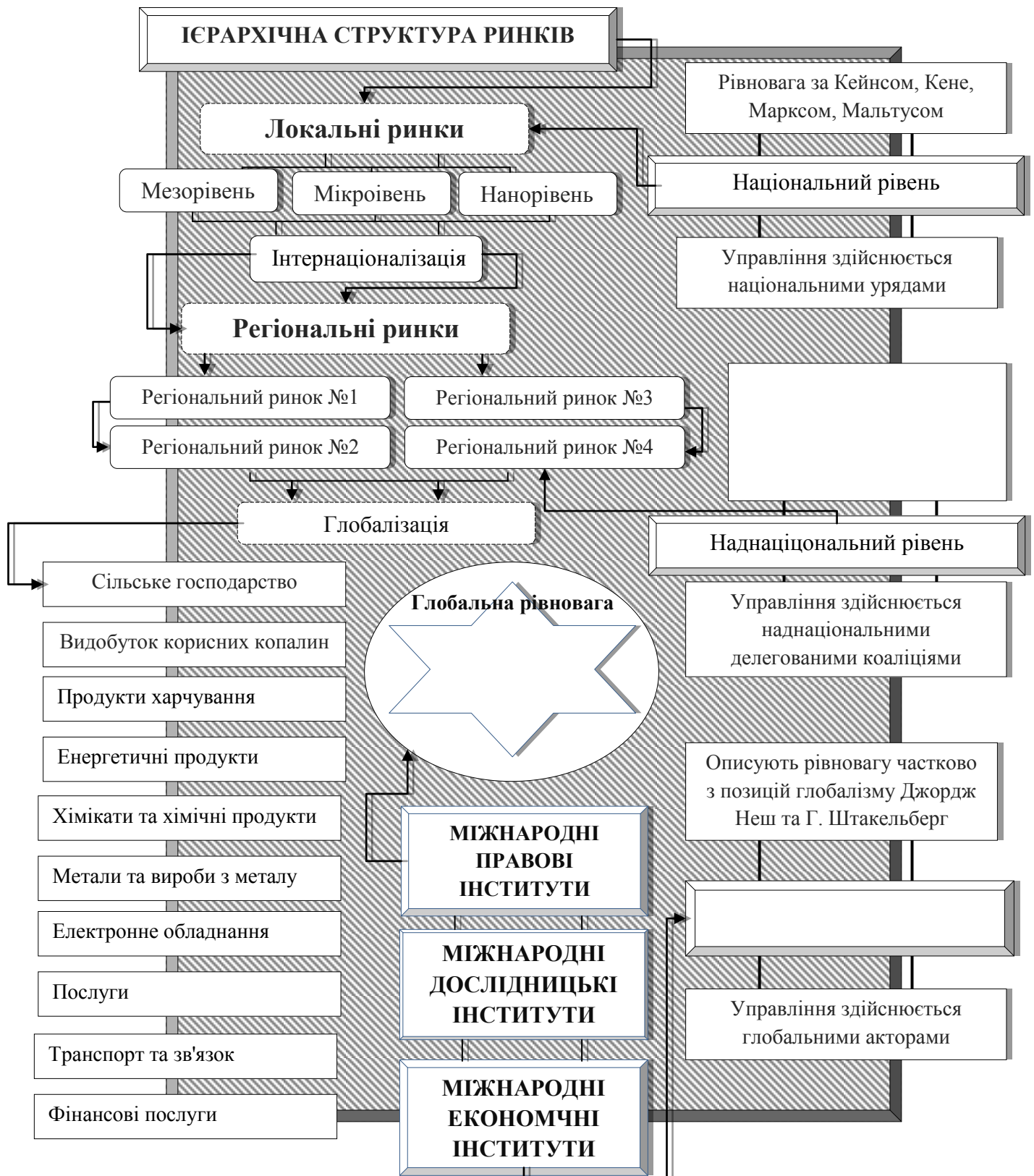

Рисунок 32 – Структурно-логічна схема економічної рівноваги за рівнями управління у системі координат сучасної глобальної економіки^{244,245,246,247}

²⁴⁴ Zhao, Yanlan. 2007. "On Problems in Agriculture Informatization in the New Situation and Countermeasures." *Sci/Tech Information Development & Economy* 32:pp 84.

²⁴⁵ Pareto, Vilfredo. *Cours d'économie politique*, v. 12, Lausanne – P., 1896. – 97 с.

²⁴⁶ Boes, Mathias (2001) 'Migration und internationale Ungleichheit: Zur Restrukturierung von Mitgliedschaft in Nationalstaaten und Weltregionen am Beispiel der USA und Deutschlands', in Jutta Allmendinger (ed.) *Gute Gesellschaft?*

Частково пояснює економічну рівновагу теорія ігор Дж. Фон Неймана і О. Моргенштерна. Абстракція теорії ігор і теорії коаліцій на міжнародні економічні відносини сприяє виявленню не так індивідуальних і колективних уподобань та інтересів окремих країн, скільки визначення ймовірності впливу на загальний розвиток ситуації країнових коаліцій. Коаліція являє собою якогось агрегованого агента, інтереси якого формуються окремими державами, внаслідок чого агенту для досягнення внутрішньої гармонії і симетрії доводиться вирішувати завдання внутрішньої кооперації та координації, що набагато складніше, ніж рішення задач групового вибору.

Отже, в процесі систематизації існуючих концепцій досягнення економічної рівноваги виявлення меж їх застосування та обґрунтування напрямків їх удосконалення слід визнати:

По-перше, новітня система міжнародних економічних зв'язків все більше впливає на рішення урядів національних економік не залежно від ступеню розвитку країни, рівня доходів та геополітичної ситуації. Це, в свою чергу, доводить що сучасні інструменти реагування на зовнішні зміни, що проявляються як державні політики за функціональними ознаками мають не достатній рівень результативності тому межі їх використання це короткострокові заходи з стабілізації.

По-друге, економічна рівновага національної економіки на сьогодні не можлива без регіональної рівноваги яка в свою чергу є похідною від глобальної рівноваги, що на нашу думку, розуміється як динамічний стан, при якому співвідношення стратегій глобальних акторів в певному наборі контрактних відносин, що здійснюють економічний обмін, в сфері, матеріального і когнітивно-інформаційного перерозподілу ресурсів, які не вважають для себе вигідним витратити ресурси на реструктуризацію угод, за рахунок трансформації конкурентних коаліцій, стратегій, та форм функціонування.

По-третє, з урахуванням вищезазначеного, українська економічна система для подолання існуючої кризи повинна як найшвидше інтегруватись у глобальну економічну систему на основі: інтенсифікації інтеграційних процесів, що забезпечить стійкість економічної стабільності та зменшить вплив новітньої ресурсної проблеми; інтенсифікації формування транснаціоналізаційної стратегії, що як така на сьогодні відсутня у полі зору державного апарату, проте при її формуванні забезпечить транснаціональний капітал який у надлишку знаходиться на міжнародних платформах фінансово-біржової та венчурної сферах; формуванні міжнародних стандартів та варіативно-систематичних інструментів моніторингу соціально-економічної ситуації на основі концепції електронного уряду та суспільства.

1.11 ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

Сучасний економічний розвиток регіонів зумовлений змінами соціально-економічних формацій у глобальній економічній системі та національній економічній системі України. У процесі необхідності посилення економічної незалежності та самостійності регіонів у всіх сферах національної економіки відбуваються системні трансформації соціально-економічного розвитку регіонів в умовах зміни регіональної політики та стратегічного управління економічними системами на макро- і мезорівнях, пов'язаних з кристалізацією моделі економічного розвитку країни у цілому та регіонів зокрема, дією стратегій соціально-економічного розвитку на національному та регіональному рівнях, інституалізації соціально-економічних процесів у державі та посилення інтеграції господарських механізмів України і окремих її регіонів у світове господарство.

Підкреслимо, для формування і реалізації нових підходів і принципів до економічної незалежності та самостійності регіонів, зміни вектору сили від централізації регіонального управління до децентралізації необхідні зміни у підходах до розробки та реалізації нової регіональної економічної політики та вирішення накопичених проблем, що цьому заважають. До таких традиційних проблем можна віднести тривалу консервацію в Україні неефективної системи державного управління регіональним розвитком; функціонування непрозорого механізму фінансового забезпечення розвитку регіонів; відсутність арсеналу цілей, стратегічних пріоритетів формування та реалізації державної регіональної політики; дія застарілих або неефективних механізмів формування взаємовідносин між центром і регіоном та регіонів між собою; недосконалість системи місцевого самоврядування; відсутність політичної волі для реалізації адміністративно-територіальної реформи та небажання взяти відповідальність за реалізації задекларованих моделей регіонального економічного розвитку тощо.

Розвиток економіки України та вирішення важливих соціальних проблем значною мірою залежать від ефективності трансформаційних процесів, які повинні забезпечити найбільш повне й оптимальне використання природно-ресурсного, науково-технічного, виробничого і соціального потенціалу кожного регіону. Активізація економічних трансформацій зумовлює необхідність раціонального управління процесами комплексного розвитку територій, максимального врахування особливостей регіонів, їх можливої інтеграції в загальнодержавному господарському комплексі, забезпечення соціальних стандартів життєдіяльності людей. Управління регіональним розвитком впливає з регіональної політики держави в галузі господарської діяльності, міжрегіонального кооперування, розвитку ринкової інфраструктури та нових територіальних форм економічної діяльності, збалансованості економічного та екологічного розвитку.

Сучасні тенденції регіоналізму зумовлюються структурною перебудовою матеріальної основи соціально-економічного розвитку економічних систем.

Матеріальна основа, яка формує виробничо-технологічні зв'язки для створення регіонального продукту, трансформується в умовах циклічного економічного розвитку національної економіки, яка є складовою світового господарства. Трансформація матеріальної основи направлена на створення якісно нового регіонального продукту²⁴⁸

Поглиблення господарських зв'язків національної економіки зумовлює значні регіональні та міжрегіональні зміни, викликані, перш за все, процесами економічної інтеграції та конвергенції, суттєвими змінами у структурі національної економічної системи, формуванням національної інноваційної системи, тривалими трансформаційними зрушеннями економіки на макро- і мезорівнях, які мають як негативний, так і позитивний характер, різну інтенсивність та різні результати. Тому виявлення трансформацій економічного розвитку регіонів вимагає оцінки комплексу соціально-економічних процесів у регіоні, зокрема виявлення особливостей і складових регіонального соціально-економічного розвитку, систематизації оцінок ефективності державної регіональної економічної політики, а також чинних та майбутніх державних стратегій регіонального розвитку.

Отже, при дослідженні соціально-економічного розвитку регіону у процесі його трансформацій слід враховувати, що регіон – це: складна господарська система, яка крім власної специфіки має ще спільні з національною економікою риси та властивості; сукупність організаційно-управлінських, цінових, фінансово-кредитних та інших методів господарювання, які мають об'єктивну та суб'єктивну основу.

«Розвиток регіону – це багатогранний і багатоаспектний процес, – вважає А. Гаврилов, – який найчастіше розглядається з точки зору сукупності різних соціальних і економічних цілей, а соціально-економічний розвиток регіону включає такі аспекти, як зростання виробництва і доходів; зміни в інституціональній, соціальній і адміністративній структурі суспільства; зміни у суспільній свідомості та зміни у традиціях і звичках».²⁴⁹

Зв'язок між економічним розвитком і економічним зростанням розглядає Б. Буркінський, який стверджує: «Економічне зростання – це просте збільшення ВВП нації за певний часовий період відносно до іншого. Воно вказує на зростаючі можливості держави стосовно реалізації своїх виробничих потенціалів. Таким чином, економічне зростання більш вузьке явище, ніж економічний розвиток... Економічне зростання є невід'ємною складовою економічного розвитку».²⁵⁰ Автори вважають розрізняти ці поняття. Зростання характеризується кількісними показниками, і означає підвищення значення одного показника стосовно іншого, на відміну від нього «розвиток» характеризує комплексні, структурні зміни об'єкта, які можуть супроводжуватися зростанням, а можуть і не супроводжуватися.

²⁴⁸ Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року. Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 70. – С. 23

²⁴⁹ Гаврилов А.И. Региональная экономика и управление : учеб. Пособие для вузов / А.И. Гаврилов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 239 с.

²⁵⁰ Политика мобилизации интегрального ресурса региона : в 2-х кн. / рук. авт. кол. : член-корр. НАН Украины, д.э.н., проф. Б.В. Буркинский, проф. С.К. Харчиков. – Одесса : ИПРЭЭИ НАН Укаины, 2002. – Кн. 1. – 415 с.

Економічні дослідження соціально-економічного розвитку регіону, як правило, охоплюють аналіз і оцінку економічного потенціалу регіональної системи (табл. 29).

Таблиця 29 – Концептуальні підходи до визначення рушійних сил соціально-економічного розвитку регіону

Теорії (концепції)	Фактори (імперативи) соціально-економічного розвитку
Теорії розміщення	Оптимальне розміщення виробництва і відповідна спеціалізація територій
Динамічні теорії	Географічні відмінності/диспропорції, а тому виявлення і нівелювання нерівномірностей у розвитку окремих територіальних систем
Концепція сталого розвитку	Оптимальне використання доступних ресурсів, використання природних ресурсів в економічній, соціальній та екологічній сферах національного/регіонального господарства для забезпечення рівноваги навколишнього середовища та відтворювального процесу регіональної економічної системи
Неокласичні теорії	Якість і кількість природних ресурсів, загальна чисельність кваліфікація персоналу, запаси капіталу і технологій відповідного рівня
Теорії кумулятивного зростання	Спеціалізація територіальних одиниць, створення інноваційного ефекту відтворювального процесу регіональної економічної системи

Наведені теоретичні підходи не виділяють характерні ознаки соціально-економічного розвитку регіону, на його компоненти чи спрямованість. Загалом розвиток регіону розглядається як процес розширеного відтворення, що включає виробництво, розподіл і споживання матеріальних і нематеріальних благ. Отже, соціально-економічний розвиток можна визначити як якісні, закономірні зміни у функціонуванні регіональної системи, що мають об'єктивний характер і спричиняють виникнення нових форм зв'язків між соціально-економічними потребами і засобами їх задоволення.²⁵¹

Головною рушійною силою трансформаційних перетворень, які передбачають системні модернізаційні процеси в економіці регіону і суспільстві традиційно залишається людина, а надто її економічні інтереси та забезпечення безпечної та комфортної життєдіяльності. Сьогодні людина стає не тільки об'єктом, але й суб'єктом державної соціально-економічної політики як носія системних інтересів, набуває дієвої суб'єктності розробки і втілення державної політики на всіх рівнях, особливо державної регіональної політики, що має поєднувати й узгоджувати механізми забезпечення і стимулювання змін регіональної системи.

Характеристики змін регіональної системи відповідають змінам будь-якої економічної системи, а саме.

1. Якісні зміни регіональної системи проявляються у зміні кількісних параметрів (показників, факторів) динаміки розвитку окремих елементів системи та структурних (внутрішніх) зрушеннях, що показують функціональні взаємозв'язки між підсистемами і елементами всієї регіональної системи.

2. Закономірні зміни регіональної системи проявляються у внутрішній трансформації процесів, визначають спрямованість і розкривають природу взаємодії

²⁵¹ Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : монографія / за ред. З.С. Варналія. – К. : НІСД, 2007. – 820 с.

окремих внутрішніх елементів регіональної системи (інтерналій) між собою та елементами зовнішнього середовища (екстерналій).

3. Об'єктивний характер змін регіональної системи проявляється природному двоєдиному процесі, який полягає у реалізації певного порядку функціонування елементів регіональної системи, їх самоорганізації і виникнення синергетичного ефекту в межах регіональної системи за відсутності впливу щодо їх впорядкування і функції окремих підсистем або елементів.

4. Нові форми зв'язків між соціально-економічними потребами і засобами їх задоволення у межах регіональної економічної системи пояснюються протиріччями економічного розвитку регіональної системи на основі принципу суперечностей та встановлення несуперечливого стану системи, що призводить до формування нових зв'язків між елементами системи та їх нових форм. Такі зв'язки можуть бути викликані дією як внутрішніх (у результаті об'єктивних змін регіональної системи), так і зовнішніх (у результаті об'єктивних змін інших економічних систем макро-, мезо- або мегарівнів) імпульсів.

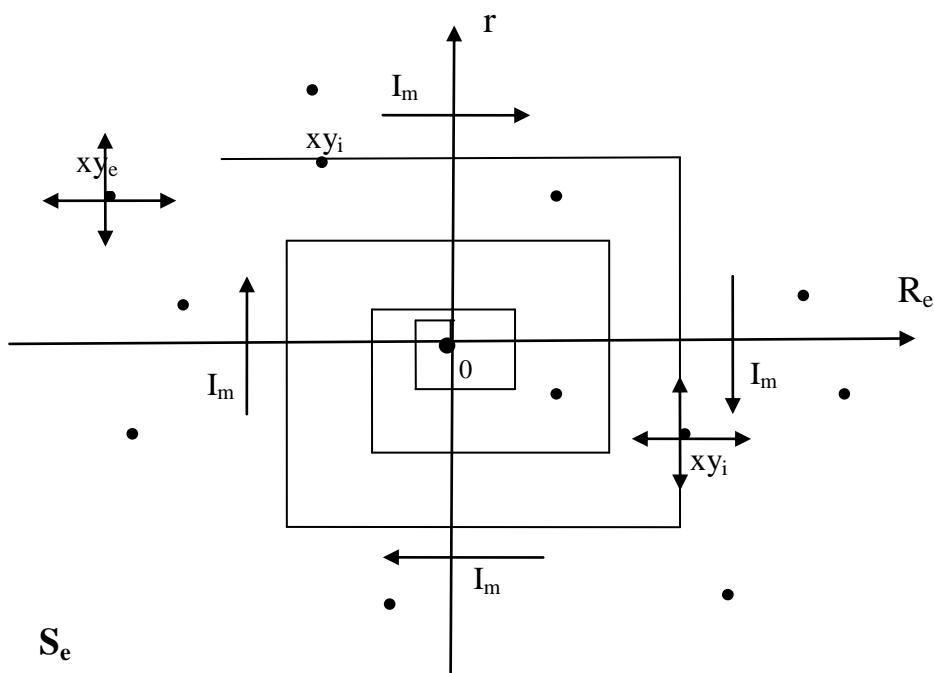

Рисунок 33 – Схема трансформації регіональної системи як складної взаємодії параметрів розвитку регіону

Розроблена автором схема трансформації регіональної системи як складної взаємодії параметрів розвитку регіону (рис. 33) показує процес і результати функціонування регіональної системи у загальній системі (площині S_e) економіки на різних рівнях суб'єктів господарювання – макро-, мезо- чи мегарівнях – за принципом досягнення рівноваги під впливом зовнішніх імпульсів (I_m) на елементи системи: екстерналії ($x y_e$) чи інтерналії ($x y_i$), які перебувають у постійному взаємозв'язку, отримують якісні, кількісні та структурні зрушення і забезпечують досягнення синергії у процесі розширеного відтворення (R_e) і використання ресурсів регіону (r) у процесі цього відтворення. Рух відкритої регіональної системи

забезпечує соціально-економічний розвиток регіону, показниками якого є задоволення потреб регіону та національної економіки, створення валового регіонального продукту.

Трансформаційні процеси складної регіональної господарської системи проявляються у зміні господарських процесів на рівні регіонального господарського комплексу представлений взаємозв'язками пріоритетних складових регіонального соціально-економічного розвитку: фінансова, інвестиційно-інноваційна, науково-технологічна, освітньо-інтелектуальна, інфраструктурна, суспільно-правова, економіко-екологічна та інші системи.

		1997 рік				
		Індустріальний	Сільсько-господарський	З домінуванням сфери послуг	З орієнтуванням на сферу послуг	Промислово-аграрний
2012 рік	Індустріальний	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Полтавська області				
	Сільсько-господарський		Вінницька, Херсонська, Тернопільська області		Кіровоградська область	Хмельницька область
	З домінуванням сфери послуг			м. Київ, Севастополь	Одеська область	
	З орієнтуванням на сферу послуг	Харківська область	Київська, Чернівецька, Волинська області		Автономна Республіка Крим, Закарпатська, Львівська області	
	Промислово-аграрний	Рівненська, Сумська області	Черкаська, Чернігівська, Житомирська області			Івано-Франківська, Миколаївська області

Рисунок 34 – Зміна типу структури економіки регіонів протягом 1997-2012 років²⁵²

²⁵² У регіонах індустріального типу економіки частка промисловості становить понад 30 відсотків, сільськогосподарського типу економіки частка сільського господарства перевищує частку промисловості, а частка послуг не перевищує 50 відсотків, типу економіки з домінуванням сфери послуг частка послуг становить 60 відсотків та більше, типу економіки з орієнтуванням на сферу послуг частка послуг — 50—60 відсотків, промислово-аграрного типу економіки частка промисловості перевищує або дорівнює частці сільського господарства, а частка послуг не перевищує 50 відсотків [5].

Зазначимо, що в умовах глобальних цивілізаційних зрушень щодо розвитку економічних систем різних рівнів, чи то континентальних, національних, міжнаціональних, чи регіональних, трансформації мають чітку ієрархію взаємодії між розвитком пріоритетних складових – імперативів – регіонального соціально-економічного розвитку, які чітко мають відобразитися у державній політиці стратегічного управління регіональним розвитком.

Такі імперативи визначаються типом ринкових перетворень та стадіями економічного розвитку економічної системи регіональної економіки. До основних показників соціально-економічного розвитку регіонів, кількісні і якісні зміни яких можна вважати індикаторами трансформаційних процесів регіонального розвитку відносять: показники (індекси) економічного розвитку регіону, інвестиційної та інноваційної діяльності, показники державного фінансування, формування споживчого ринку, показники демографічного розвитку та ринок праці регіону, житлово-комунального господарства, захисту прав дитини, показники рівня криміногенної ситуації регіону та стану навколишнього середовища й екологічного розвитку.

Протягом останніх 20 років розвиток регіонів здійснювався в контексті макроекономічних тенденцій такими етапами²⁵³:

– етап перехідної економіки (1991-1999 роки), що характеризувався економічним переходом від соціалізму до ринкової економіки, середньостроковою економічною кризою, різким падінням валового внутрішнього продукту, високою інфляцією.

– етап економічного підйому (2000-2007 роки), що характеризувався формуванням вільного економічного середовища, сприятливої зовнішньоекономічної кон'юнктури, збільшенням обсягів іноземних інвестицій та грошових переказів, активізацією процесу приватизації, високими темпами зростання економіки, збільшенням обсягу експорту товарів, зростанням інвестування економіки нерезидентами, збільшенням кількості приватних малих та середніх підприємств.

– етап світової фінансово-економічної кризи (2008-2012 роки), що мав в Україні більш негативні наслідки, ніж в інших постсоціалістичних країнах. Зазначений етап продемонстрував різний рівень адаптації регіонів до викликів сучасності, застарілу та неефективну структуру економіки регіонів.

– етап загострення політико-економічної ситуації. У 2013 році та першому півріччі 2014 року негативні тенденції поглибилися. Так, у 2013 році спад промислового виробництва спостерігався у 17 регіонах і в цілому по Україні падіння становило 4,3%. Обсяг виконаних будівельних робіт зменшився у 21 регіоні в межах 4-32,1 відсотка (Автономна Республіка Крим та Миколаївська область відповідно) і по Україні – на 14,5%. Обсяги капітальних інвестицій у 2013 році зменшились у 21 регіоні і в цілому по Україні – на 11,1%, а абсолютний приріст прямих іноземних інвестицій становив близько 3,1 млрд доларів США, що на 1,9

²⁵³ Кас'яненко О.В. Структурні трансформації розвитку економіки Запорізького регіону / О.В. Кас'яненко // Держава та регіони. Серія: Економіка і підприємництво. – 2013. – № 6 (75). – С. 41-44.

млрд доларів США менше показників 2012 року. У 2013 році обсяги експорту товарів зменшились у 17 регіонах і по Україні – на 8%.

У січні-травні 2014 року соціально-економічний розвиток більшості регіонів характеризувався спадом промислового виробництва; зменшенням інвестиційних ресурсів; скороченням обсягу експорту товарів, виконаних будівельних робіт; значним уповільненням приросту реальної заробітної плати.

Державне регулювання тут може вважатися ефективним лише за умов його співвідносності з процесами соціально-економічного розвитку регіону. У результаті цього, процесів державного регулювання повинно відбуватися у такій послідовності: формування чітких теоретичних уявлень щодо процесів дослідження соціально-економічного розвитку регіону; установлення факту щодо необхідності державного регулювання соціально-економічним розвитком регіону; окреслення сфери державного впливу, тобто вибору процесів, які мають бути врегульовані; вибір адекватних управлінських впливів, що мають відповідне організаційно-ресурсне забезпечення²⁵⁴.

Стратегічні завдання державної політики регіонального розвитку мають враховувати прерогативи обраної моделі соціально-економічного розвитку регіонів. Так, Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2020 року пріоритетними складовими регіонального соціально-економічного розвитку у галузевому розрізі визначається: транспорт та інфраструктура; економічний розвиток та інвестиції; підприємництво і регуляторне середовище; конкурентна політика; ринок праці; освіта і наука; інноваційна діяльність.²⁵⁵

Досягнення державних стратегічних завдань у сфері регіонального управління сьогодні можливе за рахунок такого рівня трансформації соціально-економічного розвитку регіонів як економічної системи, за якого розвиток однієї складової (імперативу) досягається на базі достатнього рівня розвитку іншого імперативу (нижчого ієрархічного рівня), який забезпечує достатній рівень економічного розвитку регіону. Достатній рівень економічного розвитку регіону має стати або «подушкою безпеки» всієї регіональної системи країни, або забезпечити формування «точок зростання» для запобігання поглибленню соціально-економічних диспропорцій між регіонами як це визначається Державною стратегією регіонального розвитку.

На основі запропонованого ієрархічного взаємозв'язку між імперативами регіонального соціально-економічного розвитку визначимо деякі принципи реалізації такого підходу трансформації соціально-економічного розвитку регіону:

1) забезпечення розвитку регіону включає зміни забезпечуючих, продуктивних та стійких факторів регіонального розвитку, що зумовлює перехід на наступний рівень реалізації стратегічних завдань у межах державного управління регіональним розвитком;

²⁵⁴ Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : монографія / за ред. З.С. Варналія. – К. : НІСД, 2007. – 820 с.

²⁵⁵ Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року. Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 70. – С. 23

2) виявлення різних критеріїв для груп факторів, які забезпечують розвитку регіону, залежить від масштабів і напрямів планування й управління державної регіональної політики;

3) основними імперативами розвитку регіону на рівні державного управління регіональним розвитком мають бути інтегральні показники, які показують ієрархічні зв'язки між групами факторів, що дозволить реалізувати економічні реформи у рамках реалізації стратегічних завдань державної регіональної політики.

Формування концептуального підходу на основі таких принципів для трансформації економічного розвитку регіонів дозволить більш ефективно реалізувати державні реформи і моделі регіонального розвитку у рамках державної стратегії і концепції регіонального розвитку. А динамічні і структурні трансформації за такого підходу дозволять підвищити рівень конкурентоспроможності регіонів країни, що зумовлять подальше міжрегіональне співробітництво та посилення синергетичного ефекту розвитку національної економіки у цілому.

Концепція конкурентоспроможності включає до свого складу статичні й динамічні складові. Незважаючи на те, що продуктивність країни визначається її спроможністю підтримувати високий рівень прибутків, продуктивність також є одним із найголовніших детермінантів доходності інвестицій, що представляє один з ключових факторів, які пояснюють потенціал зростання економіки. Продуктивність і конкурентоспроможність визначаються багатьма детермінантами. Зміни розвитку національної економіки України на 2013 рік за результатами оцінки експертів Всесвітнього економічного форуму дозволили закріпитися України на стадії розвитку економіки орієнтованої на ефективність, що забезпечується співвідношенням складових конкурентоспроможності на рівні 40,0% – базові вимоги, підсилювачі ефективності – 50,0% і 10,0% фактори розвитку та інноваційного потенціалу²⁵⁶.

За період з 2011 до 2013 роки рівень конкурентоспроможності регіонів України за оцінками Всесвітнього економічного форуму в середньому по регіонах виріс на 0,14 бали, з 3,87 до 4,01 бала. У 2011 році середнє значення відповідало 96-му місцю з 142 країн (рівень Сербії та Монголії), в цьому році середня оцінка регіонів відповідає 88-мі місцю із 148 країн у глобальному рейтингу (рівень Камбоджі, між Боснією та Молдовою). За три роки декілька регіонів значно просунулися вгору у рейтингу конкурентоспроможності регіонів України. Серед них АР Крим, позиції якої покращились на 11 місць, Хмельницька область – підвищення на 7 місць, Одеська і Рівненська області, які піднялись на 5 місць.²⁵⁷

Трансформація конкурентоспроможності регіону проявляється у поступовій зміні її стану за рахунок розвитку економічної, соціально-демографічної, інформаційної і організаційно-управлінської систем регіону. Перехід на новий етап

²⁵⁶ Звіт про конкурентоспроможність регіонів України 2012. Назустріч економічному зростанню та процвітання [Електронний ресурс]. – К. : Фонд «Ефективне управління», 2013. – 232 с. – Режим доступу: <http://www.competitiveukraine.org>.

²⁵⁷ The Global Competitiveness Report 2013-2014 [Електронний ресурс]. – Geneva: World Economic Forum, 2013. – 553 p. – Режим доступу: www.weforum.org/gcr.

трансформації без досягнення певного рівня регіональної конкурентоспроможності на попередньому етапі є неможливим, як наприклад, є недоцільним перехід до завоювання міжнародних конкурентних позицій регіону, не досягши певного рівня конкурентоспроможності на внутрішньо національному ринку²⁵⁸.

Характер і масштаби трансформаційних процесів, що визначають особливості сучасного розвитку економіки України та її регіонів, зумовлюють необхідність вирішення нових теоретичних і практичних завдань соціально-економічного їх розвитку з розширенням залучення потенціалу всіх сфер діяльності та вдосконаленням регулятивних і управлінських важелів для забезпечення стабільного регіонального розвитку й економічного зростання. Тому одним з важливих питань є реалізація структурної політики у рамках трансформацій соціально-економічного розвитку регіонів, зокрема, що стосується вектора та тенденцій у регіональних господарських системах, обґрунтування нових форм і методів управлінської діяльності в регіональному аспекті.²⁵⁹

Для здійснення структурних перетворень економіки регіонів існують бар'єри зумовлені неефективною реалізацією державних програм та реформ, хоча соціально-економічний потенціал регіонів дозволяє реалізувати необхідні перетворення. Зокрема до таких проблем можна віднести: низький або нестабільний рівень конкурентоспроможності економіки регіонів; наявність соціально-економічних, інституціональних та інших асиметрій регіонального розвитку та низький рівень інтеграційних зв'язків у межах національної економіки; недостатній рівень забезпечення сприятливих умов для розвитку людського капіталу, людських ресурсів, зростання добробуту населення на рівні регіональної економіки; наявність диспропорцій інвестиційних процесів на рівні внутрішньо- і міжрегіонального співробітництва та у межах інвестиційних відносин на рівні національної економіки; відсутність чіткої дії механізму міжрегіональної співпраці, використання міського внутрішнього ринку для здійснення структурно-інноваційних зрушень у пріоритетних секторах економіки регіонів для забезпечення, зокрема і міжрегіональної співпраці, неузгодженість державної регіональної політики щодо формування кластерних моделей регіонального розвитку; недосконалість дії інфраструктурного забезпечення для впровадження комплексу структурних трансформацій економіки регіонів.

В умовах світової ринкової моделі господарювання і глобального конкурентного середовища гострою проблемою діяльності регіональних господарських систем є гармонізація їх внутрішньо системного функціонування як необхідної умови довготривалого стабільного розвитку. Суперечність проявляється і в дотриманні збалансованості функціонування елементів макро- та мегаінтеграційних господарських систем і протекціоністських (індивідуалізованих) регіональних мікропросторових. Вирішення цієї суперечності здійснюється за допомогою регіональної політики й адміністративно-господарських механізмів

²⁵⁸ Політика мобілізації інтегрального ресурса регіона : в 2-х кн. / рук. авт. кол. : член-корр. НАН України, д.э.н., проф. Б.В. Буркинський, проф. С.К. Харчиков. – Одеса : ИПРЭЭИ НАН України, 2002. – Кн. 1. – 415 с.

²⁵⁹ Регіональний вимір соціально-економічного розвитку і засади нової регіональної політики / рук. авт. кол. : С.О. Біла. – К.: НІСД, 2013. – 82 с.

управління. Прикладом тут може слугувати регіональна політика Європейського Союзу. В основу реалізації наднаціональної політики ЄС покладено такі принципи: партнерства – тісна координація дій між ЄС, національними урядами, регіональними і місцевими органами влади; субсидіарності – однієї з основ федералізму – проблеми мають вирішуватись там, де вони виникають, а «нагору» передаються тільки ті повноваження, які не можуть виконуватися «знизу»; доповнюваності – застосовуються з метою акумуляції ресурсів для підтримки регіонів і складаються із додаткових джерел (коштів ЄС та національних (суспільних і приватних) інвестицій).²⁶⁰

На сучасному етапі трансформаційних перетворень регіональні економічні комплекси в Україні відчують на собі вплив низки негативних макроекономічних чинників, тиск яких чинників на соціально-економічне становище регіонів вимагає від місцевої влади оперативної реакції та коригування механізмів, інструментів, важелів впровадження державної регіональної політики на місцевому, регіональному рівнях. Центральне місце у цьому процесі займає пошук інструментів розкриття внутрішнього потенціалу розвитку кожного регіону та місцевості, віднайдення внутрішніх ресурсів розвитку. На порядок денний регіональної політики виходить питання стимулювання місцевого економічного розвитку як основи стабільного існування територіальних громад та регіонів, основи для формування нової регіональної політики.²⁶¹

Повноцінна реалізація внутрішнього потенціалу регіонального розвитку і забезпечення трансформаційних процесів економічного розвитку регіонів вимагає усунення таких диспропорцій регіонального розвитку України як: асиметрія між економічним розвитком великих міст, промислових районів та аграрних місцевостей; розриви отримання заробітної плати населенням обласних центрів та сільських територій; диспропорції щодо якості та доступу до публічних послуг, інформаційних комунікацій у великих містах порівняно з малими містами або сільською місцевістю; асиметрії розвитку підприємництва у віддалених від обласного центру місцевостях; розриви у розвитку логістичної мережі великих міст і промислових територій порівняно з іншими населеними пунктами областей та України у цілому тощо.

Як вже зазначалося автором, досягнення економічної незалежності та самостійності регіонів передбачає формування і реалізації нових підходів і принципів регіонального управління та розробки і реалізації нової державної регіональної економічної політики з урахуванням тенденцій розвитку регіональної економічної системи і тих трансформаційних процесів, які певним чином вплинули на їх формування.

Тенденції економічного розвитку регіонів сформувалися як під впливом трансформаційних процесів розвитку національної економіки і економіки регіонів, так і об'єктивних вимог внаслідок змін у міжнародній економіці внаслідок

²⁶⁰ Реформування державного управління регіональним розвитком: стан, проблеми, перспективи / С.О. Біла, О.В. Шевченко, М.О. Кушнір, В.І. Жук [та ін.]. – К. : НІСД, 2012. – 96 с.

²⁶¹ Томарева-Патлахова В.В. Стимулювання інноваційно-технологічного розвитку регіонів / В.В. Томарева-Патлахова // Держава та регіони. Серія: Економіка і підприємство. – 2012. – № 2. – С. 196-201.

глобальної кризи. Це, відповідно, визначає нові пріоритети розвитку держави, головною метою є інтеграція у Європейську спільноту та європейський ринок. Вказані процеси ставлять перед державною регіональною політикою в Україні нові завдання, пов'язані з удосконаленням концептуальних підходів і стратегічного бачення напрямів і способів формування у XXI ст. стратегії регіонального розвитку в Україні.

Стратегічне планування регіонального розвитку було започатковане в Україні з ухваленням Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року. Відповідно передбачалося й розроблення стратегії кожного регіону. Однак цей процес уповільнився через те, що регіони в Україні відчували на собі вплив різних чинників – зміни умов господарювання, браку фінансових та інвестиційних ресурсів, обмеженості державної підтримки регіонального розвитку, загострення боротьби за ресурси і внаслідок настання світової фінансово-економічної кризи, і внаслідок зростання відкритості національної економіки.

Удосконалення Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року визначається об'єктивними трансформаційними процесами розвитку регіональної економічної системи. Новими пріоритетами розвитку регіональної економічної системи стають: посилення регіональної компоненти державного стратегічного управління соціально-економічного розвитку країни, зміна методологічних підходів до планування економічного розвитку регіонів (від короткострокового до середньо- і довгострокового планування регіонального розвитку, що передбачає підвищення синергетичного ефекту міжрегіонального розвитку за рахунок міжбюджетних відносин на основі запровадження програмно-цільового методу бюджетування і середньострокового бюджетного планування), посилення процесів децентралізації ресурсів на потреби регіонального й місцевого розвитку.

Загальними недоліками чинної Державної стратегії регіонального розвитку до 2015 р. слід вважати такі: відсутність чітко сформованого та підкріпленого розрахунками чи індикаторами бачення перспектив трансформаційних перетворень соціально-економічної сфери регіонів; описовість і неконкретність структурних частин Стратегії.

Такі недоліки знижують ефективність Стратегії та роблять її недієвою в забезпеченні і прогнозованості ситуації, і досягнення визначених стратегічних цілей. Слід підкреслити й відсутність підпорядкованості та узгодженості між Стратегією, щорічними програмами соціально-економічного розвитку, цільовими програмами, а також стратегіями розвитку регіонів. Не унормовано процедури формування та реалізації прогнозів і програм.²⁶²

У зв'язку зі змінами у соціально-економічному розвитку держави, а також відповідно до нових пріоритетів розвитку держави, закладених у Програмі економічних реформ України на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», виникла необхідність звузити коло пріоритетів Державної стратегії регіонального розвитку з метою

²⁶² Регіональний вимір соціально-економічного розвитку і засади нової регіональної політики / рук. авт. кол. : С.О. Біла. – К.: НІСД, 2013. – 82 с

досягнення ефекту від концентрації ресурсів на меншій кількості завдань, які матимуть більш системний та довгостроковий вплив на розвиток регіонів та національної економіки загалом (табл. 30).

Серед завдань формування нової регіональної політики С.О. Біла виокремлює створення умов для динамічного, збалансованого регіонального розвитку України шляхом розкриття потенціалу регіонів (ресурсного, інституційного, інфраструктурного, інноваційного тощо) як складових децентралізованої унітарної держави; формування та впровадження регіональної політики, що відповідатиме стратегічним пріоритетам європейської інтеграції України; комплексне узгодження секторально-галузевого та просторового виміру регіональної політики в контексті зростання конкурентоспроможності регіонів тощо.²⁶³

Такі завдання визначають і сутність змін у рамках нової регіональної політики, що полягають у зміщенні акцентів з централізованого державного управління процесами регіонального розвитку на координуючі, узгоджувальні функції, створення сприятливих умов розвитку для всіх територій, у т.ч. шляхом задіяння нових інструментів та механізмів стимулювання місцевого, регіонального розвитку.

Стратегічним орієнтиром державної політики регіонального розвитку в Україні на основі трансформаційних змін, які відбулися з об'єктивних чи суб'єктивних причин, маючи як позитивний, так і руйнівний характер для економіки України у цілому, так і для її регіонів, має стати формування нової моделі розвитку, що передбачатиме оновлення структури економічної системи на основі виявлення й активізації нових «точок зростання» – напрямів економічної діяльності, спроможних забезпечити кумулятивний ефект відновлення зростання в суміжних галузях на національному і регіональному рівнях.

²⁶³ Регіональний вимір соціально-економічного розвитку і засади нової регіональної політики / рук. авт. кол. : С.О. Біла. – К.: НІСД, 2013. – 82 с

Таблиця 30 – Стратегічні пріоритети Державних стратегій регіонального розвитку на період 2015 і 2020 років

Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року	Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року
<i>Стратегічні цілі/завдання</i>	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Підвищення конкурентоспроможності регіонів та зміцнення їх ресурсного потенціалу. 2. Забезпечення розвитку людських ресурсів. 3. Розвиток міжрегіонального співробітництва. 4. Створення інституціональних умов для регіонального розвитку 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Підвищення конкурентоспроможності регіонів. 2. Територіальна соціально-економічна інтеграція і просторовий розвиток 3. Ефективне державне управління у сфері регіонального розвитку
<i>Основні принципи державної регіональної політики</i>	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Програмування. 2. Концентрація. 3. Синхронізації дій («синергія») 4. Поляризований розвиток. 5. Додатковість. 6. Субсидіарність 7. Збалансований розвиток. 8. Партнерство. 9. Єдність. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Конституційність та законність. 2. Співробітництво. 3. Паритетність. 4. Відкритість. 5. Субсидіарність. 6. Координація. 7. Єдність. 8. Історична спадкоємність. 9. Сталий розвиток.
<i>Напрями організаційно-інституційного забезпечення реалізації державної регіональної політики</i>	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Розмежування функцій та повноважень центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. 2. Право власності на майно, що перебуває у спільній власності територіальних громад. 3. Регламентация загальнодержавного і регіонального прогнозування та планування соціально-економічного розвитку. 4. Розробка механізму концентрації та оптимізації державних ресурсів, для фінансового забезпечення регіонів. 5. Розробка механізму зміцнення фінансової бази регіонів шляхом закріплення за місцевими бюджетами частки 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Координація прийняття управлінських рішень на регіональному та місцевому рівні. 2. Законотворчість щодо територіальних питань інструментів співробітництва. 3. Територіальне планування розвитку на рівні регіонів, міст та інших населених пунктів. 4. Законотворчість щодо стратегічного, середньострокового та короткострокового прогнозування і планування економічного та соціального розвитку. 5. Розробка прогнозних і програмних документів розвитку регіонів відповідно до генеральних планів територіального розвитку. 6. Законотворчість щодо галузевих регіональних та місцевих політик, стратегій та програм розвитку.

<p>загальнодержавних надходжень.</p> <p>6. Розширення повноважень інститутів місцевого самоврядування у затвердженні та виконанні бюджету.</p> <p>7. Зміна податкової політики щодо визначення переліку та розміру граничних ставок місцевих податків і зборів.</p> <p>8. Реформування системи адміністративно-територіальних одиниць.</p> <p>9. Координація процесів розвитку місцевого самоврядування, сприяння співпраці його органів</p>	<p>7. Розробка механізму державного стимулювання об'єднання територіальних громад на добровільній основі.</p> <p>8. Розробка механізму постійної координації фінансового забезпечення відповідно до стратегій.</p> <p>9. Законотворчість щодо розробки механізму формування, реалізації, моніторингу та оцінки програм регіонального та місцевого розвитку відповідно до потреб територіальних громад та інституту підприємництва;</p> <p>10. Законотворчість щодо розробки механізму фінансового самозабезпечення та розподілу місцевих фінансів на потреби регіону і громади</p> <p>11. Розширення практики укладання угод щодо регіонального розвитку.</p> <p>12. Удосконалення процесу програмування подолання депресивності окремих територій з метою створення умов для їх більшої інтеграції із центрами економічного зростання</p>
--	--

Необхідно однозначно визнати, що прогнозування, планування та оперативний моніторинг структурних змін в економіці регіону (як і держави загалом) є одним з головних завдань органів державної влади у посттрансформаційний період. При цьому не меншої чіткості потребує визнання того факту, що держава є недостатньо ефективною у здійсненні структурних реформ, а залучення її представників до цього процесу є джерелом корупції.²⁶⁴

Основними напрямками реалізації цих принципів державної регіональної економічної політики у рамках формування нової концептуальної моделі соціально-економічного розвитку регіонів мають бути такі завдання: створення інституційного середовища для розвитку добросовісної конкуренції; підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товарів; удосконалення організаційно-економічних засад та інфраструктури функціонування внутрішнього ринку й торгівлі; забезпечення захисту внутрішнього ринку від неякісної продукції та створення гарантій її безпечності та якості, а також системи ринкового нагляду; приведення законодавства у сфері захисту прав споживачів у відповідність із законодавством ЄС; створення системи стимулів для виробників і продавців високоякісної та безпечної продукції.

Успішна реалізація концепції соціально-економічного розвитку регіонів на основі моделювання регіонального розвитку залежить від роботи злагодженого механізму державного моніторингу для виконання реформ регіонального економічного розвитку. Даний механізм, в першу чергу, дозволяє вчасно виявляти невідповідності в логіці еволюції факторів на оперативному, тактичному і стратегічному рівнях регіональної політики, які можуть знизити ймовірність реалізації обраної моделі економічного розвитку регіону, в тому числі і виконання реформ.

²⁶⁴ Кас'яненко О.В. Структурні трансформації розвитку економіки Запорізького регіону / О.В. Кас'яненко // Держава та регіони. Серія: Економіка і підприємництво. – 2013. – № 6 (75). – С. 41-44.

РОЗДІЛ 2.

СТРАТЕГІЇ

ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНОГО

РОЗВИТКУ: НАЦІОНАЛЬНИЙ

ТА КОРПОРАТИВНИЙ

АСПЕКТИ

2.1 КОНЦЕПЦІЯ ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

Аналіз державної та регіональної політики України в контексті забезпечення інноваційного розвитку національної економіки дозволяє дійти висновку, що більшість нормативно-правових документів мають декларативний характер і стосуються мікрорівня, зокрема зміни інноваційної та маркетингової стратегії підприємств на внутрішньому і зовнішньому ринках. Але зміни в цьому контексті слабо мотивовані, оскільки заходи урядових програм у своїй більшості не передбачають упровадження дієвих механізмів стимулювання структурних змін у промисловості і розвитку високотехнологічних виробництв²⁶⁵.

За даних умов курс розвитку України має бути спрямований на подолання зазначених проблем з урахуванням досвіду розвинутих країн у цій сфері. Процеси глобалізації у світовій економіці, лібералізація міжнародної торгівлі й потоків капіталу між країнами, а також зростаючий вплив інформаційних технологій у сучасному бізнесі створили передумови стрімкого розвитку високих технологій. Країни, які активно включились у високотехнологічний процес, протягом короткого терміну набули ознак інтенсивного розвитку національних економік. Причому деякі з них значно відставали від рівня високорозвинутих держав.

В умовах глобалізації змінились не види діяльності людства, а технологічна здатність використовувати результати всіх видів діяльності людства і фактори виробництва у глобальних масштабах. Створення глобальної мережі Інтернет, розвиток міжнародної економічної інтеграції в напрямі формування міжнародних інтеграційних об'єднань та глобалізація економіки створили передумови формування інноваційного процесу глобального рівня:

1) інноваційний процес набув глобальних ознак: учасниками процесу є країни, транснаціональні компанії, міжнародні організації; система зв'язків між елементами процесу є глобальною мережею; структура інноваційного процесу охоплює елементи, які мають міжрегіональні, міжнародні, національні, корпоративні та інші характеристики;

2) розвиток інноваційної структури країн світової економіки характеризується формуванням нових інтегрованих мережних структур, які об'єднують міжнародні, міждержавні та міжрегіональні організації;

3) нових ознак набула структура інноваційного процесу – найбільш вагомими елементами інноваційної діяльності всіх рівнів є люди з їх творчим потенціалом. Інтелект людей став головним фактором одержання конкурентних переваг країн та компаній на глобальних ринках світу. Створюються організації, які здійснюють пошук кращих фахівців на міжнародному ринку праці, їх підготовку, формують творче середовище тощо.

²⁶⁵ Мешко Н.П. Управління інвестиційно-інноваційним потенціалом мезорівня в мовах міжнародної інтеграції: [монографія] / Н.П.Мешко – Д.: Вид-во ДНУ, 2008. – 428 с.

Інноваційний процес в умовах глобальної економіки – це єдина мережа, яка поєднує людей, ідеї та об'єкти ринку таким чином, що створюються ефективні й довгострокові організації та технології.

Сучасний розвиток високотехнологічної економіки базується на посиленні інтелектуальної складової як головної рушійної сили, і саме творчий імператив має забезпечити конкурентні переваги національної економіки країн в умовах глобалізації.

Процес реалізації управління розвитком економічних систем визначає не лише економічне зростання в країні, регіоні, галузі чи корпорації, він створює об'єктивні передумови розвитку всієї життєдіяльності індивідуумів, покликаний забезпечити їх цивілізаційний та духовний розвиток. Теоретично результатом розвитку високотехнологічної економіки країни має бути стійке економічне зростання на основі впровадження інновацій, що забезпечує прибутковість суб'єктам ринку, накопичення достатніх фінансових ресурсів для вирішення нагальних соціально-економічних проблем суспільства та стійку міжнародну конкурентоспроможність національної економіки. Сучасний інноваційний процес, як зазначено вище, має глобальні ознаки, за цих умов рівень системного забезпечення високотехнологічного розвитку економіки має формувати очікувані результати в межах глобальної економіки. Без активно функціонуючих систем забезпечення економічний розвиток національної економіки в умовах глобальних змін є слабо прогнозованим та неконкурентним.

Під системою забезпечення нами розуміється сукупність інтегрованих підсистем управління, регулювання та механізмів реалізації стратегії інноваційного розвитку національної економіки, які охоплюють усі ієрархічні рівні управління, диференційовані за функціональною ознакою, розвиваються в просторі й часі та взаємодіють з метою формування високотехнологічної економіки.

Формування високотехнологічної економіки має забезпечуватись через: реалізацію стратегії інноваційного розвитку країни; корпоративні стратегії високотехнологічного розвитку; розвиток та диверсифікацію форм міжнародної технологічної інтеграції та міжрегіональної кооперації у сфері науково-технологічного обміну; співпрацю держав на рівні міжнародних інституцій у сфері регулювання й управління високими технологіями; впровадження ефективних механізмів управління міжнародною інноваційною діяльністю; застосування дієвих методів управління інвестиційно-інноваційним потенціалом мікро-, мезо- та макrorівнів (табл. 31).

Таблиця 31 – Концептуальні положення створення високотехнологічної економіки як нової парадигми постіндустріального розвитку світового господарства

Концептуальні складові	Зміст основних положень
1	2
Теоретичні основи формування	Теорія довгих хвиль, теорія вирішення дослідницьких завдань, теорія хаосу, концепція невизначеності розвитку високотехнологічного бізнесу та інші
Базисні складові	Інтелект, інформація, ресурси
Імперативи розвитку	зосередитись на створенні талантів, а не на залученні компаній; розвиток місцевих талантів проти залучення талантів ззовні; охорона навколишнього середовища і поліпшення якості життя в регіоні; динамічний розвиток культури та її толерантність; партнерство в мережах інтеграційного простору
Принципи формування стратегії розвитку	принцип глобальної першості; принцип світової якості та новизни технологій; принцип фрактальної диференціації високотехнологічного бізнесу; принцип мінімізації ризиків; принцип конвергенції форм технологічної інтеграції
Інституційні основи розвитку	створена міжнародна система сертифікації високотехнологічної продукції; функціонує глобальна інформаційна мережа накопичення, збереження та надання послуг щодо джерел одержання нових знань, нових технологій тощо; формується і вдосконалюється нормативно-правова система міжнародного захисту інтелектуальної власності; діють міжнародні інституції, які забезпечують функціонування глобальної інноваційної мережної інфраструктури; утворились глобальні ринки високотехнологічної продукції
Системи забезпечення розвитку	стратегії інноваційного розвитку країн; корпоративні стратегії високотехнологічного розвитку; диверсифікація форм міжнародної технологічної інтеграції; міжрегіональна кооперація у сфері науково-технологічного обміну; співпраця держав на рівні міжнародних інституцій з регулювання й управління високими технологіями; механізми управління міжнародною інноваційною діяльністю; методи управління інвестиційно-інноваційним потенціалом мікро-, мезо-, макрорівнів

Системний підхід в управлінні розвитком національної економіки надає можливість розпізнавати і використовувати складну природу різних систем, що розвиваються, і враховувати інтегральний рівень складності цих систем – система, з одного боку, є елементом інших систем, з іншого – є сама системою, до складу якої входять інші підсистеми. Чим складніше система, тим складніше її функціонування, узгодження «роботи» всіх її елементів і структурних ланок. Залежно від національних особливостей, традицій, рівня інтегрованості національної економіки

й основопологаючої парадигми, система забезпечення розвитком економіки, складність та сукупність її підсистем та елементів можуть суттєво відрізнятись²⁶⁶.

Функціональний підхід та системний аналіз особливостей стратегій інноваційного розвитку країн в умовах глобальної економіки дозволяє виділити характерні типові ознаки й узагальнити принципи формування базової моделі стратегії (табл. 32).

Таблиця 32 – Модифікація моделей інноваційного розвитку національних економік

Базова модель стратегії інноваційного розвитку економіки			Ознаки модифікації
Функції держави	Принципи формування стратегії	Функції бізнесу	
1	2	3	4
Формування концепції інноваційного розвитку національної економіки	Інноваційність. Демократизм. Пріоритетність. Ефективність.	Розробка пропозицій, участь в обговоренні	Участь регіонів, бізнесу, університетів, міжнародних консультантів
Функціональний розподіл виконавців державної стратегії інноваційного розвитку економіки	Мотивація участі. Компетентність. Професіоналізм виконавців.	Співпраця, створення комерційних організацій відповідного спрямування	Створення регіональних інноваційних центрів, зони інноваційного розвитку. Локальні мережі тощо
Вибір форм, методів, механізмів регулювання інноваційної діяльності	Гнучкість. Адаптивність. Ефективність. Дієвість.	Адаптація до умов інноваційної діяльності в різних країнах розміщення бізнесу	Масштаби дії. Терміни. Умови. Суб'єкти. Рівень лібералізації
Розробка програм реалізації обраної стратегії	Чіткість і лаконічність формулювання плану. Безпека (ризик). Науковість. Директивність. Цілеспрямованість.	Розробка інноваційних стратегій та їх реалізація	Масштаби, учасники, терміни, галузеві ознаки. Інформованість суб'єктів ринку. Участь науковців, міжнародних організацій
Фінансове забезпечення програм	Оптимальність. Пропорційність. Рентабельність капіталовкладень. Принцип збалансованості ризиків. Принцип	Фінансування НДДКР, створення інноваційних фондів та управління ними, інвестиції в освіту, науку. Надання грантів. Венчурне	Джерела фінансування. Умови фінансування та інвестування. Залучення іноземних інвестицій.

²⁶⁶ Мешко Н.П. Стратегии стран-инноваторов на глобальном рынке высоких технологий / Н.П. Мешко // Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. Випуск м. Дніпропетровськ, 2008. – №240. – С. 44-52.

	пристосування до потреб ринку. Принцип граничної рентабельності	інвестування	Інвестиції в освіту та науку. Правове регулювання
Управління інтелектуальною власністю	Безпека (ризик). Системність. Відповідність міжнародному праву.	Розробка і реалізація стратегій ефективного використання інтелектуальної власності	Рівень інтеграції у світові бази інтелектуальних ресурсів. Умови патентування. Розвиток форм захисту інтелектуальної власності
Координація міждержавних та міжнародних операцій у сфері науково-технічного обміну	Системність. Комплексність. Єдність. Інтеграція і координація	Створення стратегічних альянсів, участь у державних наукових програмах. Трансферт технологій	Ступінь інтеграції у глобальний інноваційний процес. Диверсифікація форм та методів науково-технологічного обміну

Зміст запропонованого науково-методичного підходу до формування базової моделі інноваційного розвитку полягає у структурно-функціональному розподілі участі держави та бізнесу як у процесі розробки, так і реалізації стратегії²⁶⁷. Комбінація функцій, масштаби, форми та учасники розробки і реалізації стратегії інноваційного розвитку національних економік визначають «країнові» модифікації моделей інноваційного розвитку національних економік країн.

Сформований на підставі теоретико-методологічного аналізу наукових праць провідних зарубіжних та вітчизняних економістів генезис теорій інноваційного розвитку, дозволяє стверджувати, що сучасні стратегії розвитку національних економік світової економіки мають ґрунтовну теоретичну основу (табл. 33).

Теорії ринкових конкурентних переваг містять концептуальні положення, необхідні для розробки стратегії країни, вибору механізмів та інструментів її реалізації, які мають забезпечити інноваційні конкурентні переваги національної економіки та її суб'єктів на глобальних ринках.

При всьому розмаїтті стратегій інноваційного розвитку провідних країн, вони мають спільні ознаки внаслідок ефективного поєднання трьох компонентів: інтелекту, інформації та ресурсів, які мають забезпечити максимальні конкурентні переваги на глобальних ринках.

²⁶⁷ Мешко Н.П. Науково-теоретичні основи дослідження технологічної спеціалізації у високотехнологічних галузях / Н. П. Мешко / Вісник ДонУ. Серія В: Економіка і право. – 2010. – №2. - Т.1.- С. 252-258

Таблиця 33 – Генезис теорій інноваційного розвитку країн світової економіки²⁶⁸

Наукові напрями розвитку теорій	Основні теорії
1. Теорії ринкової конкуренції	Теорія рівноваги Дж. Неша. Теорія економічної рівноваги М. Спенса. Теорія асиметричності інформації Дж. Акерлофа. Теорія економічної інформації Дж. Стігліца
2. Теорії макроекономічного моделювання	Теорія типів макроекономічної динаміки Ю. Ясинського, А. Тихонова. Теорія економічної політики Я. Тінберга.
3. Теорії прийняття рішень	Теорія «квазіраціональності» вибору Д. Канемана, А. Тверські. Теорія вибору економічної політики Р. Манделла. Теорія раціональних очікувань Т. Саржента
4. Теорії впровадження нових технологій	Теорія «периферійного капіталізму» Р. Пребиша. Теорія розсіяного знання Ф. Хайска. Теорія інституціоналізму Т. Веблена. Теорія інноваційних систем К. Фрідмена. Теорія конкурентних переваг М. Портера. Еклектична парадигма Дж. Даннінга

Сучасна економіка характеризується глобальними перетвореннями, які відбуваються як у цілому в системі світогосподарського розвитку, так і в кожній із країн, причому характер цих змін є динамічним у просторі й часі та стосується всіх сфер міжнародних відносин. Світове господарство як складний організм, у якому постійно зміщується баланс рівноваги сил та інтересів, все більше являє собою глобальне ціле, в якому постійно формуються і діють різнопланові та різноспрямовані процеси, учасниками яких є міжнаціональні інституції, країни, корпорації та інші суб'єкти глобального ринку.

Провідні країни світу – США, Японія, Німеччина, Великобританія, Швеція, Швейцарія – накопичили певний досвід реалізації стратегій інноваційного розвитку економіки орієнтованої на високі технології, в компаніях цих країн працюють найкращі фахівці, які забезпечують ефективну діяльність на всіх стадіях створення інновацій – від ідеї до її комерціалізації. У цих країнах спостерігається висока концентрація наукових досліджень та розробок, переважає високотехнологічна структура національного виробництва, зосередження найбільших потоків капіталів. Національна економіка саме цих країн усе більше відповідає ознакам високотехнологічної економіки (див. табл. 33).

У результаті дослідження процесу регіоналізації інноваційних систем світової економіки зроблено висновок щодо перетворення світових регіонів на головних учасників глобальних інноваційних процесів. Встановлено характерні ознаки регіоналізації міжнародної інноваційної діяльності: *по-перше*, високий рівень

²⁶⁸ Мешко Н.П. Генезис наукових ідей глобалізації інноваційної діяльності / Вісник Львівського університету. Серія Міжнародні відносини. 2009. - №23. – С. 123-134.

концентрації інвестицій компаній у сферу НДДКР у трьох світових регіонах – Америці (42,8%), Європі (33,0%), Азіатсько-тихоокеанському регіоні (24,2%); *по-друге*, інноваційно активними є лише 20% країн світової економіки, інноваційними лідерами – 2,6%, на які припадає близько 82% загальних НДДКР, що здійснюють провідні компанії світу; *по-третє*, у регіонах світу є інноваційні лідери – країни, які мають найбільше глобальних компаній, що посідають провідне місце у виробництві високотехнологічної продукції (Америка – США, Азіатсько-тихоокеанський регіон – Японія, Європа – Німеччина, Франція та Великобританія), мають сформовану національну інноваційну систему, розвинену інноваційну інфраструктуру, певні національні особливості регіонального управління інноваційною діяльністю²⁶⁹.

Поширення технологій у даному випадку, в першу чергу, пов'язане із зворотним інжинірингом (*reverse engineering*), за допомогою якого країни, що розвиваються, можуть переймати нові технологічні досягнення. Дана теорія співпадає з інерційним оптимістичним сценарієм інноваційного розвитку в Україні.

У дослідженнях українських науковців досить ґрунтовними є пропозиції щодо необхідності вдосконалення стратегічного управління розвитком національної економіки. Їх можна умовно поділити на дві важливі складові: перша – це зміна співвідношення «центр-регіон», друга – реформування системи регіонального управління. Щодо першої складової, то концепція побудови нової регіональної системи управління, започаткованої на широких повноваженнях і фінансовій самостійності регіонів, була розроблена відомими вченими В. Гейцем, А. Філіпенком та іншими. Основні напрями вдосконалення регіонального управління в контексті формування інноваційної моделі національної економіки розроблено в працях П. Бубенка, М. Долішнього та інші²⁷⁰.

²⁶⁹ Мешко Н.П. Інституційні основи розвитку високотехнологічних послуг у країнах ЄС / Науковий журнал «Економіка і держава». м. Київ. - 2012. - №3 – с.41 - 48.

²⁷⁰ Стратегії високотехнологічного розвитку в умовах глобалізації: національний та корпоративний аспекти / загальна редакція Н.П. Мешко . Донецьк: Юго-Восток, 2012. – 472 с.

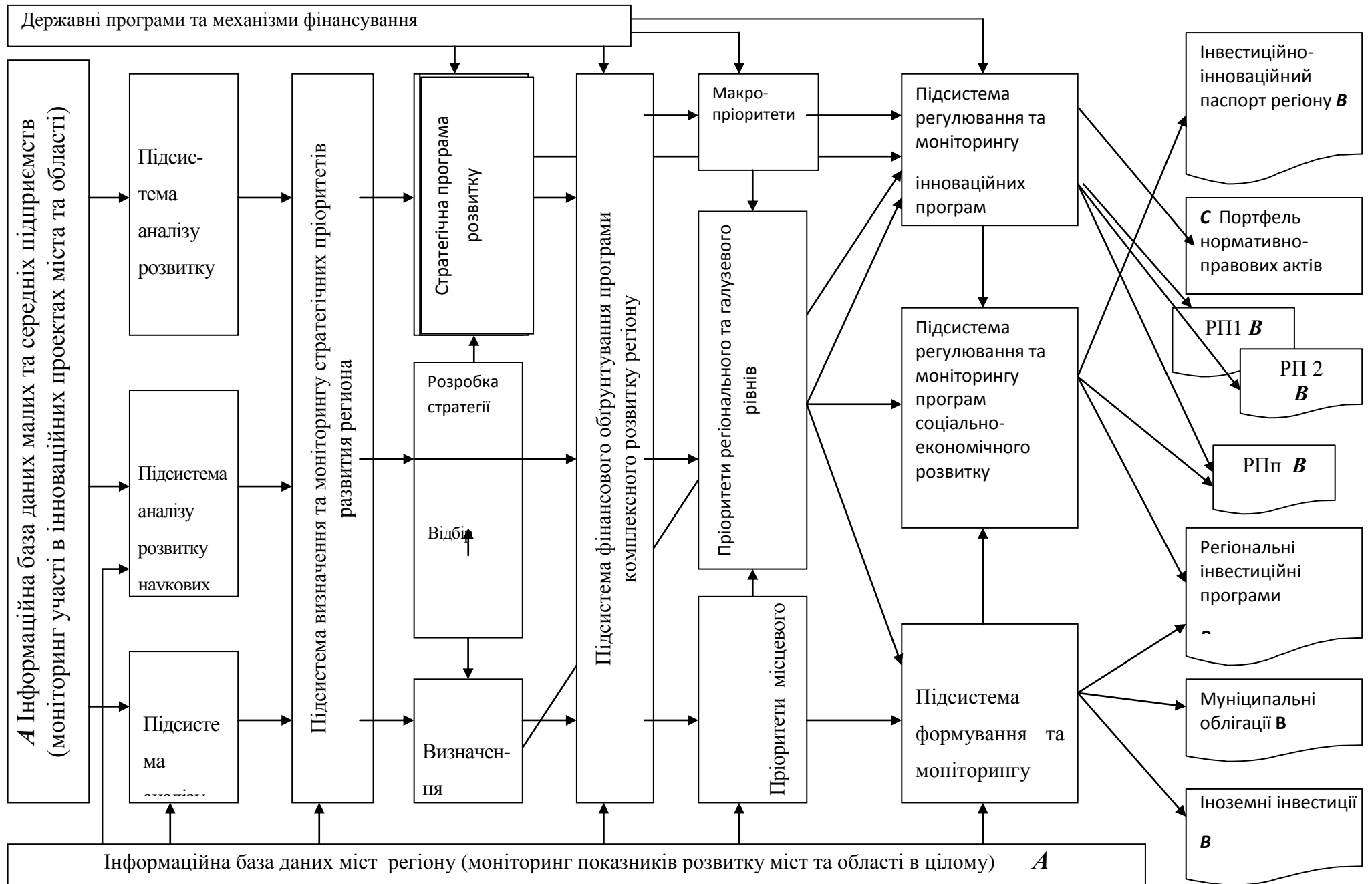

Рисунок 35 – Система розробки та моніторингу регіональних стратегічних програм високотехнологічного розвитку

Формування інтегрованої регіональної інноваційної системи може стати ефективним інструментом формування структур підтримки інновацій та політики для будь-якого регіону тільки в разі врахування регіональної специфіки суспільних та ринкових інститутів, культурно-ментального середовища, рівня концентрації фінансово-промислового капіталу, впливу міжнародного оточення тощо (рис. 35).

Розробку програм високотехнологічного розвитку регіонів слід розглядати як важливу складову просу децентралізації регіонів. Метою розробки програм є визначення та відбір найбільш важливих пріоритетів для регіональної спільноти (підприємців, компаній, жителів тощо) та створення інструментів підтримки і регулювання для їх реалізації. Розробка програм та моніторинг їх виконання має забезпечуватись через систему широкого інформаційного забезпечення (блоки А, В, С, рис. 35). У рамках цієї системи здійснюватиметься поєднання інноваційних інтересів суб'єктів ринку основних ієрархічних рівнів – нано-, мікро-, мезо- та макрорівнів.

До того ж доцільно створити потужну систему фінансування інноваційної діяльності з усіх можливих джерел. Ними можуть бути регіональні венчурні фонди, бюджети, кошти юридичних та фізичних осіб, іноземні інвестиції тощо. Управління процесами регіональної підтримки венчурного бізнесу доцільно здійснювати силами місцевих органів управління за допомогою науково-координаційних рад, експертних органів. Ради визначатимуть фінансування науково-технічних та інноваційних проектів регіону, а також ступінь співпраці з венчурними структурами²⁷¹.

Важливість зовнішнього (іноземного) інвестування інноваційної діяльності для України визначається гострим дефіцитом інвестиційних ресурсів у вітчизняних інвесторів, обмеженістю як взагалі механізмів інвестування, так і інвестування інновацій. Крім того, науково-технічна сфера не містить стимулюючих регуляторів, які нівелювали б високу ризикованість високою доходністю від комерціалізації наукових розробок. Так, якщо в Західній Європі норма прибутку на вкладений капітал у будівництво високотехнологічного підприємства складає 36% при терміні окупності 6 років, то в Україні – 21% при окупності 11 років.

При формуванні інституційного забезпечення основ національної економіки України в контексті вимог високотехнологічного розвитку слід враховувати об'єктивні фактори, які притаманні глобальному ринку високих технологій. Особливістю сучасного інноваційного процесу є, по-перше, домінування керівництва венчурних фондів, а не прямих інвесторів, щодо прийняття рішень стосовно вкладень капіталу. По-друге, інвестиції направляються не в окремі інноваційні стадії або для фінансування роботи науково-дослідних груп, а мають значно більший спектр, що забезпечує диверсифікацію ризиків інвестування. По-третє, лише після виходу продуктів або послуг інноваційної діяльності на ринок (національний чи міжнародний) створюється додатковий капітал і генеруються нові грошові потоки, але час їх надходжень може мати значний відлік. І останнє,

²⁷¹ Мешко Н.П. Економічні ризики залучення іноземних інвестицій в економіку України / Економічний вісник Національного гірничого університету, 2011, №4. - С. 58-66.

четверте, – приналежність об'єктів вкладення капіталу (та й самих компаній) до технопарків посилює використання їх потенціалу.

Можна стверджувати, що в Україні необхідна всебічна підтримка розвитку міжрегіонального співробітництва у сфері науково-технічної діяльності. Особливу роль у цьому процесі мають відігравати українські фінансово-промислові групи, які об'єднують великі підприємства на регіональному рівні. Саме через взаємодію регіональної влади та великого бізнесу можна досягти суттєвих змін у сфері експорту високотехнологічної продукції, трансферу технологій тощо ²⁷².

Розповсюдження інновацій відбувається шляхом розширення контактів між корпораціями, академічними організаціями і на приватному рівні. Одночасно з цим імпорт інновацій із розвинутих країн до країн, що розвиваються, у певному розумінні є важелем вирівнювання економічного розвитку та поліпшення показників добробуту населення останніх – створюються спільні підприємства, відкриваються філії ТНК, створюються нові робочі місця. Саме експорт інновацій створює попит на капітальні ресурси і приводить до зближення виробничих функцій розвинутих країн і країн, що розвиваються.

Зростаючий вплив глобалізації на розвиток світової економіки змусив уряди багатьох країн змінити важелі державного впливу на розвиток національних економік у контексті формування інноваційних моделей розвитку. Держави, що успішно переорієнтувалися на розвиток високотехнологічних виробництв і формування власного інтелектуального капіталу, досить швидко одержали конкурентні переваги на світовому ринку і, як наслідок, значно поліпшили свій соціально-економічний стан. До таких держав належать Китай, Ізраїль, Індія та інші. Розглянемо досвід цих країн детальніше.

Аналіз ефективності використання інноваційних ресурсів у міжнародній інноваційній діяльності компаній дозволяє визначити певні закономірності, характерні для умов глобалізації світової економіки.

По-перше, у світовій економіці спостерігається тенденція до концентрації інвестицій і результатів інноваційної діяльності в обмеженій частині країн, які визначають основні напрями світогосподарського розвитку. До них належать США, Японія, Німеччина, Франція і Великобританія.

По-друге, використання успішних стратегій інноваційного розвитку провідними компаніями світу впливає на рівень міжнародної конкуренції на світових ринках високотехнологічної продукції та може сприяти перерозподілу впливу країн у глобальній економіці.

По-третє, у світовій економіці спостерігається певна спеціалізація за країновою ознакою у сфері високотехнологічних секторів, яка є наслідком перерозподілу капіталів у найбільш прибуткові види бізнесу в результаті жорсткої міжнародної конкуренції.

По-четверте, ефективність використання інноваційних ресурсів у міжнародній інноваційній діяльності визначає рівень інноваційного потенціалу підприємств

²⁷² Мешко Н.П. Диверсифікація стратегій інституціональних інвесторів у міжнародному технологічному обміні /Науковий журнал "Інвестиції: практика та досвід". м. Київ – 2012. - №6. - С. 25 - 32.

(мікрорівень) та корпорацій (мезорівень), які у своїй сукупності формують економічний потенціал національної економіки країни і становлять основу її міжнародної конкурентоспроможності на глобальних ринках світової економіки.

По-п'яте, у світовій економіці спостерігається причинно-наслідкова залежність між рейтингом національних компаній у сфері є R&D і рейтингом країн за глобальним індексом конкурентоспроможності.

Патентування в діяльності компаній можна розглядати, з одного боку, як вихід інноваційної активності підприємств, а з іншого – як засіб захисту накопичених технологічних знань у сукупності інноваційного потенціалу.

Патенти і патентна діяльність є результатом інноваційної активності компанії в глобальному інноваційному процесі – активності, яка суттєво впливає на фінансові результати бізнесу. Патенти ідентифікують технічні сфери одержаних конкурентних переваг компаній, надаючи інформацію не лише про рівень інноваційності цих переваг, але і про її глобальні ознаки.

Тренди патентної активності міжнародних компаній, як і витрати у сфері R&D, показують, що найбільш наукоємні галузі, такі як біотехнологія, програмне забезпечення, фармакологія, будуть пріоритетними на глобальних ринках у поточному десятилітті. Аналіз частки 10 найбільш активних у патентуванні фірм у кожному галузевому сегменті свідчить, що вони поліпшують свої позиції по відношенню до останніх фірм. У всіх сегментах більше 50% патентів одержано фірмами, які входять до першої десятки за розмірами витрат на НДДКР.

Диверсифікація методів управління інноваційним розвитком країн світової економіки і їх дивергенція є об'єктивною необхідністю в умовах зростання технологічної спеціалізації країнами у сфері високотехнологічних секторів глобальних ринків. В економіці з домінуванням виробництв із високим вмістом інтелектуальної складової конкуренція все більше будується саме на такій спеціалізації. За цих умов дивергенції методів управління інноваційною діяльністю необхідно приділяти більше уваги, ніж раніше. Інноваційна політика має поєднувати необхідні елементи конвергенції (освоєння провідного світового досвіду) і дивергенції (зміцнення вже налагодженої спеціалізації в промисловості й технологіях)²⁷³. Такий підхід означає, що в загальну структуру інноваційної політики необхідно вбудовувати так звані мезоорієнтовані стратегії, спрямовані на галузеву (технологічну) спеціалізацію країни або регіону, тобто стратегії, орієнтовані на ті галузі промисловості й сектори глобальних ринків, які мають високу дохідність в умовах національного виробництва.

На даному етапі механізм регулювання інноваційної діяльності в Україні не відповідає сучасним викликам глобальної конкуренції: не відпрацьовані концептуальні положення щодо формування інвестиційних ресурсів і джерел інвестування, не забезпечується повноцінне функціонування фондового ринку. Тому необхідно створити інституційні умови вдосконалення і розширення ринкових

²⁷³ Мешко Н.П. Державна політика щодо підтримки інновацій та підприємництва / Досвід європейських університетів з комерціалізації інновацій та можливості його застосування в Україні: Монографія / Загальна редакція: В.Шатоха. Дніпропетровськ: «Дріант», 2014. – С.8 -64.

важелів стимулювання інноваційного розвитку вітчизняних підприємств, корпорацій і розширення їх міжнародної інноваційної діяльності. Формування інноваційної моделі розвитку припускає спрямованість зусиль не стільки на самі інновації, скільки на створення відповідного середовища.

Щодо сучасного етапу розвитку інноваційних структур можна відзначити наступне.

По-перше, інноваційна інфраструктура кожної з економічно розвинених держав має свої особливості з домінуванням тих чи інших складових (технопарків, інноваційних центрів, інкубаторів бізнесу), але всі вони є складними динамічними системами і значно впливають на формування національних інноваційних систем.

По-друге, спостерігається створення інтегрованих інноваційних структур типу асоціацій, які стають активними складовими інноваційного процесу гіперрівня.

По-третє, створюються принципово нові форми інноваційних структур віртуального типу у сфері високих технологій із глобальним масштабом діяльності, які слід розглядати як елементи інноваційної інфраструктури високотехнологічної економіки, для якої характерним є глобальний рівень інноваційного процесу.

Результати аналізу свідчать, що за майже двадцятилітню історію трансформації української економіки поетапно змінювались підходи до створення інституційних основ управління інноваційним процесом у державі, але на практиці науково-технологічний регрес лише посилювався. Нагальним завданням сучасності для України є формування загальних сприятливих передумов для масових, сильно мотивованих інновацій, при цьому мають бути враховані і фактори, що діють усередині країни, і, що не менш важливо, фактори глобалізації.

Розробка стратегії інноваційного розвитку потребує узагальнення та впровадження міжнародного досвіду інших держав, але тільки спираючись на пріоритети створення комплексу інноваційних структур випереджального і потужного інтелектуального потенціалу через систему національної науки, освіти й економіки, кожна країна спроможна вибудувати концепцію власного інноваційного розвитку і віднайти ефективні механізми регулювання впливу сучасних глобалізаційних процесів або, принаймні, їх синхронізувати.

Звичайно, передумовою впровадження інноваційної моделі розвитку шляхом науково-технологічного ефекту від симбіозу держави і бізнесу є подолання корупції та клановості в управлінні національною економікою. Щодо реалізації стратегії інноваційного розвитку то важливо успішно розвивати ті напрями технологій, де ми маємо кращі наукові розробки, – космічна галузь, виробництво матеріалів із заданими властивостями, біотехнології тощо. Направляючи фінансові ресурси саме в розвиток пріоритетних галузей та забезпечуючи інтенсивний розвиток зовнішньоекономічної діяльності високотехнологічних підприємств, можна очікувати посилення інноваційних конкурентних переваг національної економіки. Важливо створити інститути концентрації інвестиційних ресурсів для інновацій за межами бюджету, скористатись замиканням інвестицій, експорту й імпорту високорозвинених країн на самих собі й активно освоювати ринки країн третього світу.

Повноцінна інтеграція у світові інноваційні процеси неможлива без наявності у країні адекватної науково-технологічної бази, а також механізмів, що забезпечують сприйняття інновацій з-за кордону. Залежність глобальної конкурентоспроможності національної економіки від рівня розвитку міжнародних інноваційних процесів – найважливіший аспект загальнодержавного значення інновацій.

Згідно з оцінками експертів країни, які за останні 50 років мали періоди стійкого розвитку, характерними є, принаймні, п'ять загальних моментів, – кожна країна:

- повністю використовувала можливості, створювані світовою економікою;
- підтримувала макроекономічну стабільність;
- забезпечила високий рівень заощаджень та інвестицій;
- надала ринкам розподіл ресурсів;
- мала цілеспрямовані й ефективні уряди ²⁷⁴.

У психології поняття «стратегія» є сутнісною характеристикою процесу творчої діяльності, яка проявляється як у випадку колективного творчого пошуку (процес об'єктивно зумовлений і більш регламентований ззовні), так і при розробці індивідуального творчого рішення (процес, що зумовлюється суб'єктивними чинниками – певними параметрами особистості, які в сукупності утворюють індивідуальний стиль творчої діяльності). Оскільки йдеться про стратегію розвитку національної економіки країни, то слід ураховувати функціональний розподіл повноважень усіх учасників процесу – держави, компаній, творчих індивідуумів тощо.

Реалізація стратегії як процесу, розгорнута в часі, передбачає вирішення різно термінових завдань – стратегічних, тактичних, оперативних. З огляду на це важливо з'ясувати, як саме співвідносяться стратегії інноваційного розвитку (управління) держав та стратегії інноваційного розвитку суб'єктів національної економіки: як стратегії управлячої системи та як стратегії керованих підсистем. Фактично йдеться про ступінь відповідності тієї чи іншої стратегії інноваційного розвитку національної економіки рівню і масштабу інноваційних перетворень з метою забезпечення міжнародних конкурентних переваг.

Оскільки центральною ланкою впровадження інновацій є підприємство (як елемент суспільної та економічної системи), у рамках інноваційного контролінгу на мезорівні має здійснюватися стратегічне планування інноваційного розвитку на мікрорівні, яке має сформувати стратегічне бачення ролі підприємства на ринку, розробити варіанти адаптивної стратегії розвитку, здійснювати моніторинг розвитку ситуації на ринку і конкурентних переваг та вносити відповідні корективи у функціональні стратегії (рис. 36).

²⁷⁴ Всемирный банк предпринял попытку раскрытия стратегий роста быстро развивающихся стран / Экспертно-аналитический портал «Новости гуманитарных технологий» [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://gtmarket.ru/news/state/2008/05/25/1686>.

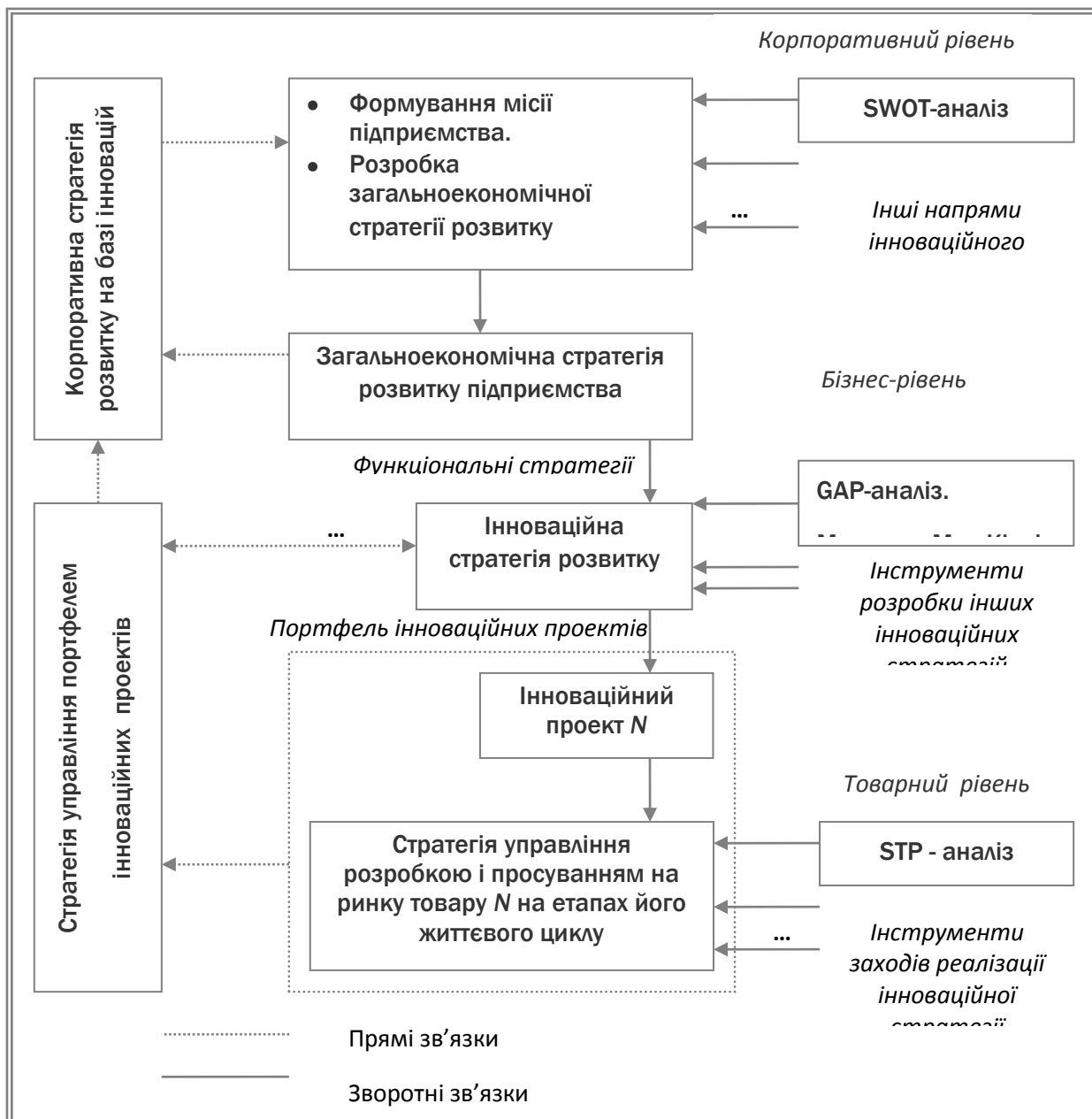

Рисунок 36 – Логіко-структурна схема стратегічного управління інноваційним процесом

Оскільки практично всі успішні підприємства впроваджують інновації, але при цьому не всі підприємства, які впроваджують інновації, є успішними, це виступає додатковим аргументом на користь необхідності регулювання інноваційної діяльності на мезорівні з урахуванням міжнародного рівня конкуренції на ринку інновацій.

Академічний і вузівський сектор, як правило, відіграють провідну роль на стадії наукових розробок. Певне значення на цьому етапі циклу інновації має і малий бізнес. На етапі дослідного виробництва, маркетингу і збуту провідна роль переходить до бізнесу різного масштабу, але переважаючим виступає малий бізнес. Він успішно конкурує з великим бізнесом, використовуючи переваги швидкості і гнучкості, а також стратегію заповнення ніш, які не мають наміру або не можуть зайняти більш потужні конкуренти.

Так як виробництво і дифузія нововведень вимагають значних виробничих, технологічних та інформаційних ресурсів, то найчастіше цей етап життєвого циклу інновацій виступає зоною активності середнього та великого бізнесу. Це не означає применшення ролі малого бізнесу: на будь-яких стадіях реалізації інновації малі та середні підприємства можуть бути субпідрядниками великих фірм, а також виконувати функції забезпечення і обслуговування великого бізнесу.

Таким чином, розподіл праці між малим і великим бізнесом пов'язаний з різницею у витратах на різних етапах життєвого циклу інновації. На перших етапах - від пошуку ідеї до виведення нововведення на ринок, коли не потрібно великих матеріальних і кадрових ресурсів, домінують малі підприємства. Тому малі підприємства зосереджуються на фазі виведення нововведення на ринок, а великі - на серійному виробництві, наступним за ринковою апробацією.

Для великих підприємств освоєння нових товарів означає набагато більший ризик, ніж для малих, так як це відволікає ресурси від утримання старих, освоєних ринків і може сприяти падінню цін. Для малого бізнесу інноваційні стратегії є основним шляхом підвищення конкурентоспроможності в умовах монопольних цін і значних розмірів виробництва і збуту, характерних для великих фірм. Тому в молодих галузях для підтримки високих темпів розвитку повинні переважати малі та новостворювані підприємства. Це створює передумови для взаємозалежності і взаємодоповнюваності малого та великого бізнесу.

Циганов С.А., Білик Р.С.

2.2 ІННОВАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Характерною особливістю розвитку світового господарства на сучасному етапі є його інноваційна спрямованість. Конкурентоспроможність національних економік сьогодні визначається, перш за все, наявністю розвиненого інноваційного середовища та його ефективним використанням. У зв'язку з цим, інноваційні структура та потенціал країни стають тим стратегічним ресурсом, який визначає її роль та місце на світовому ринку. Наявність та поглиблення негативних тенденцій, передусім, економічного характеру, обумовлює необхідність дослідження факторів впливу на формування сприятливого інноваційного клімату в країні, а також розробки та впровадження відповідної державної політики регулювання. Проблема визначення чинників впливу на ефективність інноваційної діяльності актуальна для України, тому що їх недооцінка ускладнює реалізацію стратегії формування національної інноваційної системи та стримує процес розвитку конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки.

На дієвість механізмів державної підтримки інноваційного розвитку в першу чергу впливає фаза економічного циклу. Сьогодні народне господарство України знаходиться у фазі спаду або кризи (рецесії), що є наслідком впливу на нього глобальної фінансово-економічної кризи 2007-2010 рр., тому в економічній та

соціальної сфері країни відбуваються: уповільнення темпів споживання товарів, скорочуються доходи і, відповідно, капіталовкладення, суб'єктів підприємництва, тобто фінансова стійкість катастрофічно падає і збільшується кількість банкрутств. У той же час падіння платоспроможного попиту спричиняє загострення конкурентної боротьби за фінансові та інші ресурси як всередині країни так і за її межами.

У сучасних умовах, існує лише єдиний шлях виходу з такого положення та подальшого розвитку країни – інтенсивний. Досвід розвинених країн світу показує, що необхідно обирати саме інтенсивний шлях економічного розвитку, який сьогодні є синонімом до поняття «інноваційного розвитку». У розвинених країнах за різними експертними оцінками, від 75% до 100% розвитку промислового виробництва забезпечується за рахунок інновацій²⁷⁵. Очевидно, що у найближчій і довгостроковій перспективі максимізація саме інноваційного фактору стане вирішальною умовою стійкого розвитку. У нашого суспільства є всі передумови орієнтуватися на нього.

Роль інноваційно-інвестиційних процесів у забезпеченні розвитку підприємницької діяльності зумовлена збільшенням, ускладненням та появою нових викликів і загроз. Інноваційна система є інерційним та чутливим до ризиків утворенням економіки, який швидко реагує на негативний вплив зовнішніх чинників. Попри певні теоретичні напрацювання щодо протидії наслідкам та попередження виникнення загроз²⁷⁶, на практиці дієвих механізмів їх нейтралізації дотепер не існує. З огляду на це, інноваційно-інвестиційні процеси мають функціонувати виключно на основі дотримання принципів економічної безпеки країни. Тому виявлення компонентів інвестиційної активності підприємницьких структур є необхідною передумовою розробки інноваційної стратегії²⁷⁷.

Інноваційна стратегія розвитку національної економіки, на думку багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників, представляє: погоджені між собою концепцію, програмні напрямки, основні механізми та заходи органів влади, значної частини великих національних компаній, середнього і малого бізнесу, наукових, проектних та освітніх організацій, установ інфраструктури, спрямованих, при підтримці населення, на середньостроковий і довгостроковий стійкий економічний розвиток країни з метою масштабного системного розвитку конкурентоспроможних наукомістких виробництв і формування інноваційного середовища, заснованого на нових знаннях і технологіях²⁷⁸.

²⁷⁵ Шмелёв Н.П. Основные особенности современного экономического развития стран Западной Европы / Н.П. Шмелёв, В.Н. Шенаев, Л.Н. Володин. – М.: ОГНИ ТД, 2012. – С.54.

²⁷⁶ Геєць В.М. Інноваційні перспективи України: монографія / В.М. Геєць, В.П.Семиноженко. – Харків: Константа, 2006. – 272 с.; Структурні виклики XXI століття суспільству та економіці України: [Т.2]: Інноваційно-технологічний розвиток економіки / За ред. В.М. Геєця, В.П. Семиноженка, Б.С. Кваснюка. – К.: Фенікс, 2007. – 564 с.

²⁷⁷ Гальчинський А. Інноваційна стратегія українських реформ: монографія / А. Гальчинський, В. Геєць, А.Кінах, В. Семиноженко. – К.: Знання України, 2012. – 336 с.

²⁷⁸ Антонюк Л.Л. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізація / Л.Л. Антонюк, А.М. Поручник, В.С. Савчук. – К.: КНЕУ, 2003. – 394 с.; Коллінз Дж. От хорошего к великому: [пер. с англ.] / Дж. Коллінз. – СПб.: Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2011. – 285 с.; Янсен Ф. Эпоха инноваций: Пер. с англ. / Ф. Янсен – М.: «ИНФРА-М», 2002. – 308 с.

У цьому контексті слід зазначити, що у світовій практиці відомі три основні моделі стратегій інноваційного розвитку: перенесення, запозичення і нарощування інновацій. Перенесення – це впровадження досягнень науково-технічного потенціалу зарубіжних країн у власній економіці. Запозичення – це освоєння виробництва іноземної високотехнологічної продукції з використанням власних дешевої робочої сили та науково-технічного потенціалу. А нарощування – це створення нової високотехнологічної продукції на основі досягнень власного науково-технічного потенціалу та залучення іноземних фахівців. На сучасному етапі економічного розвитку в Україні домінують стратегії перенесення та запозичення інновацій, тоді як дійсно інноваційна продукція створюється стратегією нарощування²⁷⁹.

Інноваційні стратегії в Україні слід також розглядати на різних рівнях розвитку економічної системи:

- на макрорівні – інноваційна стратегія держави з визначенням пріоритетних сфер та напрямків інноваційних перетворень;
- на мезорівні – спільні задачі та риси інноваційних стратегій галузей економіки та регіонів, які відносяться до одного кластеру за соціально-економічним розвитком та інноваційна стратегія окремо взятої галузі або регіону;
- на мікрорівні – інноваційна стратегія суб'єктів господарювання.

При цьому інноваційні стратегії на всіх рівнях розвитку економічної системи країни взаємопов'язані та взаємоузгоджені між собою, і доповнюють одна одну.

Інноваційний розвиток національної економіки комплексно об'єднує виробництво, науку, освіту, управління, фінанси, культуру та інші складові суспільного життя. Невід'ємною складовою стратегії інноваційного розвитку економіки є інноваційна політика, що насамперед ґрунтується на створенні сприятливого інноваційно-інвестиційного середовища в Україні, а також формуванні дієвих структур для її реалізації і налагодження ефективного механізму взаємодії між ними, тобто забезпечення необхідних умов для функціонування суб'єктів інноваційної діяльності та розвитку підприємництва у інноваційній сфері²⁸⁰.

Інноваційна політика держави має забезпечувати реалізацію її стратегічних цілей з врахуванням її наявних і потенційних ресурсних можливостей. В процесі трансформаційних перетворень до формування соціально-орієнтованої ринкової економіки державна політика має спрямовуватись на структурну перебудову реального сектору економіки та формування інноваційної моделі економічного зростання за допомогою розвитку інноваційної діяльності економічних суб'єктів²⁸¹.

Найважливішими показниками результативної інноваційної діяльності, пов'язаними з трансформаціями ідей в нові або вдосконалені продукти, послуги,

²⁷⁹ Гражевська Н.І. Економічні системи епохи глобальних змін: монографія / Н.І. Гражевська. – К.: Знання, 2008. – 431 с.

²⁸⁰ Інноваційна політика: навчальний посібник / за заг. ред. Б.М. Андрушківа. – Тернопіль: ТзОВ «Терно-Граф», 2012. – С.22.

²⁸¹ Інноваційний розвиток економіки: процеси та явища: монографія / за ред. В.Я. Швеця, М.С. Пашкевич. – Дніпропетровськ: НГУ, 2013. – 612 с.

технологічні процеси, що запроваджуються на ринку, є рівень інноваційної активності підприємств і організацій галузей економіки, а також обсяги випуску нової продукції. Саме інноваційно активні підприємства визначають майбутній розвиток економіки країни та її регіонів. Вони є точками найбільш швидкого економічного зростання, біля яких формується специфічне творче інноваційне середовище. Розвиток таких підприємств в різних галузях та регіонах позитивно впливає на розвиток економіки країни у цілому, і обумовлює необхідність інноваційних впроваджень.

За даними Державної служби статистики України, позитивною тенденцією останніх років стало певне збільшення кількості інноваційно активних промислових підприємств. Так, у 2013 р. інноваційною діяльністю в Україні займалися 1715 промислових підприємств, що склало 16,8% загальної кількості промислових підприємств по Україні проти 1462 підприємств (13,8 %) у 2010 р. (табл. 34).

Таблиця 34 – Динаміка показників інноваційної діяльності промислових підприємств України²⁸²

Показники	2010	2011	2012	2013
Кількість інноваційно активних підприємств, од. (% до загальної кількості промислових підприємств)	1462 (13,8)	1679 (16,2)	1758 (17,4)	1715 (16,8)
Кількість підприємств, що впроваджували інновації, од. (% до загальної кількості промислових підприємств)	1217 (11,5)	1327 (12,8)	1371 (13,6)	1312 (12,9)
Упроваджено нових технологічних процесів	2043	2510	2188	1576
у т.ч. маловідходних, ресурсозберігаючих	479	517	554	502
Освоєно виробництво інноваційних видів продукції, найменувань	2408	3238	3403	3138
у т.ч. нових видів машин, устаткування, приладів, апаратів	663	897	942	809
Обсяг реалізованої інноваційної продукції, млн. грн. (% до загального обсягу реалізованої промислової продукції)	33697,6 (3,8)	42386,7 (3,8)	36157,7 (3,3)	35900,0 (3,3)
Обсяг реалізованої інноваційної продукції за межі України, млн. грн. (% до загального обсягу реалізованої інноваційної продукції)	13713,0 (40,7)	12630,6 (29,8)	13354,9 (36,9)	16053,4 (44,7)

²⁸² Державний комітет статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Частка промислових підприємств, що впроваджували інновації, також зростала: темп приросту становив 7,8%. Кількість упроваджених нових технологічних процесів і освоєних інноваційних видів продукції у 2013 р. склало 0,77 і 1,3 рази відповідно до рівня 2010 р. Ураховуючи структуру напрямів проведених інновацій та витрат на інноваційну діяльність у промисловості, можна зробити висновок, що зростання кількості інноваційно активних підприємств та інших вищенаведених показників забезпечувалося переважно за рахунок підвищення обсягів закупівель нового обладнання, зокрема зарубіжного (рис. 37).

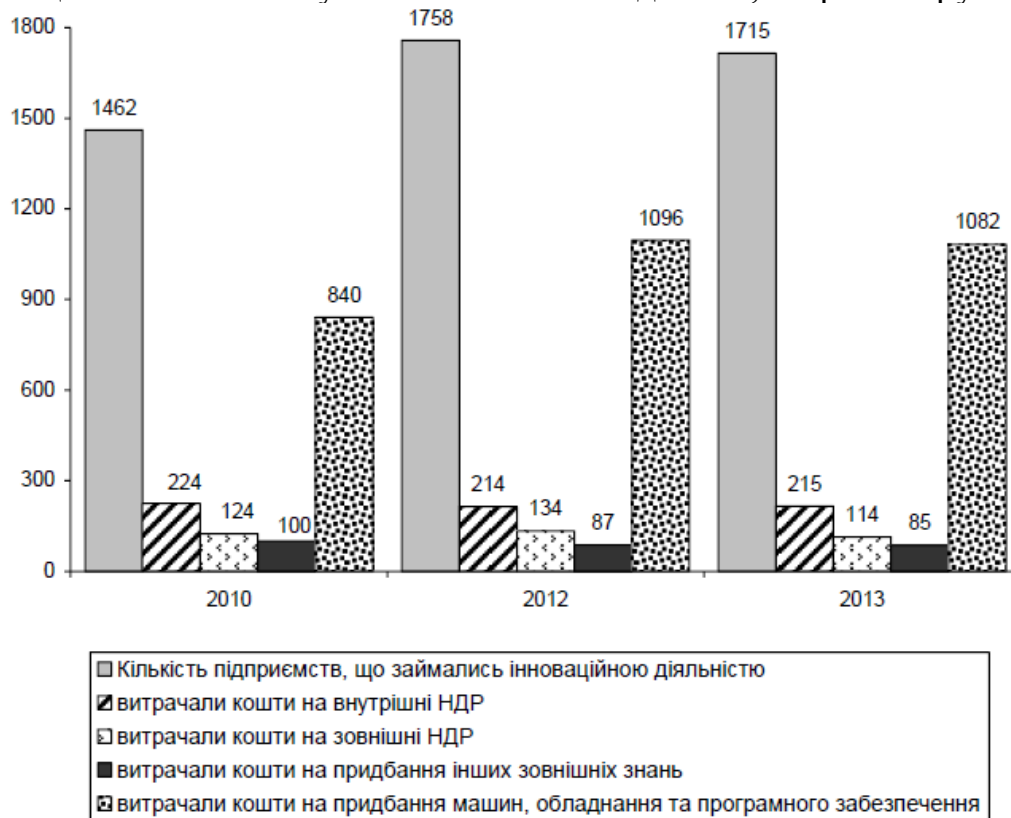

Рисунок 37 – Інноваційна активність промислових підприємств в Україні, од.²⁸³

Звертає на себе увагу той факт, що із загальної кількості інноваційно-активних підприємств 63,1% здійснювали придбання машин, обладнання та програмного забезпечення і лише 14,6% – навчання персоналу. Це свідчить про невисокий попит на інновації, та, при збереженні таких тенденцій, може призвести до консервації застарілої структури національного виробництва.

Але, незважаючи на певну позитивну динаміку, в Україні показники інноваційного розвитку відстають від аналогічних світових значень. Так, у провідних країнах – США, Японії, Німеччині й Франції частка інноваційно активних підприємств коливається у межах 70-80%; у країнах ЄС-27 частка підприємств, що впроваджують інновації, вчетверо більша, ніж в Україні²⁸⁴.

²⁸³ Державний комітет статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrctat.gov.ua>.

²⁸⁴ Eurostat (2013) Enterprises by type of innovation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://appso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>

У сучасних умовах Україна, має вагомий науковий та промисловий потенціал, але у той же час фактично не сформовано необхідних для прогресу інноваційних структур та середовища. Не знаходить належної підтримки діяльність винахідників, науковців, що мають завершені науково-технічні розробки. Недостатньо реалізується освітній та науковий потенціал, насамперед вищих навчальних закладів у сфері високих технологій²⁸⁵.

Дієвим засобом, який забезпечує інноваційний розвиток економіки країни та її регіонів, мають стати нові форми кооперації суб'єктів господарської діяльності. До таких форм економічної організації належать підприємницькі мережеві структури, або кластери. За даними Національного інституту стратегічних досліджень, в Україні функціонує 10 інноваційно-технологічних кластерів і є всі передумови для їх подальшого розвитку у високотехнологічних секторах на основі технологічних та індустріальних парків. Наприклад: біотехнологій, систем спеціального та подвійного призначення – на базі наукового парку «Київська політехніка»; ядерних технологій – на базі технополісу «П'ятихатки» у м. Харкові; електронної промисловості – на базі індустріального парку у с. Розівка (Закарпаття), автомобілебудування – на базі індустріального парку «Соломоново» (Закарпаття)²⁸⁶. Однак слід відзначити, що розвиток інноваційних кластерів на базі технополісів потребує збільшення прямого державного фінансування технологічних, індустріальних парків та бізнес-інкубаторів за прикладом європейських країн. Так, частка бюджетних асигнувань у фінансуванні технопарків у Великобританії становить 62%, Франції – 74%, Німеччині – 78%, Нідерландах – 70%, у Бельгії – майже 100%, тоді як в Україні вони в основному перебувають на самофінансуванні²⁸⁷.

Сьогодні інноваційна та науково-технічна політика в Україні є непослідовною і неефективною. Як наслідок цього маємо технологічне відставання, зниження конкурентоспроможності економіки та нерозвиненість внутрішнього ринку високотехнологічної продукції. Водночас провідні країни світу вже давно створили і послідовно розвивають національні інноваційні системи. Причому поняття «національна інноваційна система» розглядається як поєднання трьох складових: науки, освіти та наукоємного виробництва, яке передбачає реалізацію інновацій. Державна підтримка зазначеного сегменту економічного розвитку у таких країнах є найважливішим пріоритетом, оскільки за рахунок впровадження нових інноваційних технологій тут забезпечується в основному зростання експорту та імпортозаміщення. У економічно розвинених країнах світу сформована відповідна інноваційна інфраструктура та функціонують понад 3 тис. технологічних парків, інноваційних центрів, бізнес-інкубаторів, венчурних фондів, центрів трансферу

²⁸⁵ Стратегії високотехнологічного розвитку в умовах глобалізації: національний та корпоративний аспекти: монографія / за ред. Н.П. Мешко. – Донецьк: Юго-Восток, 2012. – 472 с.

²⁸⁶ Національні проекти у стратегії економічної модернізації України / Я.А. Жаліло, Д.С. Покришка, Я.В. Бережний, А.П. Павлюк та ін. – К.: НІСД, 2013. – С.77.

²⁸⁷ Eurostat (2013) Enterprises by type of innovation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>

технологій, технополісів та інших інноваційних структур, що становлять основу національних інноваційних систем і є каталізаторами інноваційного розвитку²⁸⁸.

Під інноваційною інфраструктурою країни необхідно розуміти сукупність спеціальних інноваційних інститутів і мереж, які взаємопов'язані між собою та забезпечують розвиток і підтримку всіх стадій інноваційного процесу в країні з метою підвищення її інноваційного потенціалу. Для постійного вдосконалення інноваційної інфраструктури необхідно здійснювати фінансування коштів у її формування та розвиток, створення нових елементів інфраструктури²⁸⁹.

Світовий досвід показує, що формування та розвиток інноваційної інфраструктури в Україні повинне базуватись на таких принципах: адекватність інфраструктури рівню розвитку національної економіки, відповідність реальним потребам, раціональне територіальне розміщення, функціональна концентрація на важливих проблемах інноваційної діяльності, доступність послуг для підприємців (територіальна, інформаційна, вартісна), залучення державних і недержавних ресурсів.

Сьогодні в Україні спостерігаються неприпустимо низькі темпи технічного переозброєння технологічної бази та різке скорочення державного фінансування науково-технологічної сфери. Розпадаються наукові колективи, які формувалися впродовж десятиліть; значно послабилися зв'язки з науковою і виробничою сферами; практично розбалансовано галузевий сектор прикладної науки; спостерігаються тенденції значного скорочення дослідно-конструкторських робіт на промислових підприємствах тощо. Інноваційні процеси в Україні не набули ще достатніх масштабів і не забезпечують суттєвого зростання ВВП, а науково-технічний потенціал практично виключений з економічного процесу держави.

Як наслідок, науково-технічна сфера перебуває у занепаді. Підтвердженням цього, наприклад є данні Інституту економіки та прогнозування НАН України, що в Україні продукції, яка належить до 5-го технологічного укладу, випускається лише 4%, тоді як 3-й технологічний уклад складає майже 58%, а 4-й – 38%. Частка високотехнологічної продукції в структурі ВВП становить менше 1%. Кількість підприємств промисловості, що впроваджували інновації, не перевищує 15% від загальної кількості, а наукоємність промислового виробництва України виявилася на порядок нижчою від світового рівня²⁹⁰.

Досвід розвинених країн світу свідчить, що структурна перебудова економіки постіндустріального суспільства, підвищення її конкурентоспроможності можливі лише за умов широкого впровадження інновацій тобто активізації науково-технічної діяльності, яка ґрунтується на максимальному використанні інноваційного потенціалу країни. Інноваційний потенціал країни є основою і результатом її економічної політики²⁹¹.

²⁸⁸ Заблоцький Б.Ф. Економіка і організація інноваційної діяльності: навч. посібник / Б.Ф. Заблоцький. – Львів: Новий світ – 2000, 2012. – С.44.

²⁸⁹ Колодізев О.М. Методологічні засади фінансового забезпечення управління інноваційним розвитком економіки: монографія / О.М. Колодізев. – Х.: ФОП Лібуркіна Л.М., ВД «ІНЖЕК», 2009. – 240 с.

²⁹⁰ Структурні виклики XXI століття суспільству та економіці України: [Т.2]: Інноваційно-технологічний розвиток економіки / За ред. В.М. Гесця, В.П. Семиноженка. – К.: Фенікс, 2012. – С.56.

²⁹¹ Варналій З.С. Конкурентоспроможність національної економіки: проблеми та пріоритети інноваційного забезпечення: монографія / З.С.Варналій, О.П. Гармашова. – К.: Знання України, 2013. – 387 с.

Інноваційний потенціал – комплекс взаємопов'язаних ресурсів і можливостей держави щодо їх реалізації, що визначають спроможність економіки країни до розвитку на основі постійного пошуку, використання та розвитку нових сфер і способів ефективної реалізації фактичних та потенційних ринкових можливостей. Інноваційний потенціал країни є ядром її економічного потенціалу, органічно входячи до складу кожної з його частин. У зв'язку з необхідністю постійного пристосування економіки країни під дію зовнішніх факторів (світових тенденцій) саме достатність інноваційного потенціалу є вирішальною у забезпеченні економічної та екологічної безпеки країни, зростання національної економіки та її сталого розвитку²⁹².

Крім того, інноваційний потенціал країни слід розглядати як базову детермінанту інноваційного розвитку, як здатність економічної системи в існуючих соціально-економічних та політичних умовах, використовуючи власні і залучені ресурси та наявну інфраструктуру, створювати інновації та впроваджувати їх на ринок, з метою отримання ряду ефектів (економічного, соціального, науково-технічного і т.д.). Рівень розвитку інноваційного потенціалу економіки, визначається не лише рівнем науково-технічної діяльності промислових підприємств та динамікою виробництва наукоємної продукції, а також обсягами їх фінансування, наявністю платоспроможного попиту на цю продукцію, мережею наукових організацій, насиченістю економіки науковими кадрами та освіченості робочої сили²⁹³.

Динаміка основних показників і структури фінансування інноваційної діяльності в Україні представлена у табл. 35. Загальний обсяг фінансування інноваційної діяльності в Україні у 2013р. становив 9562,6 млн грн. або 0,66% ВВП проти 8045,5 млн грн. (0,74% ВВП) у 2010 р. У той же час обсяг фінансування наукової і науково-технічної діяльності в Україні за рахунок усіх джерел у 2013 р. становив 11161,1 млн грн., за рахунок державного бюджету – 4762,1 млн грн. (42,67%). Це на 1,5% більше порівняно з 2010 р.

Загальна сума видатків на інновації у 2013 р. збільшилася на 1517,1 млн грн. порівняно з 2010 р. Із загального обсягу фінансування інноваційної діяльності у 2013 р. найбільше коштів витрачено на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення – 5546,3 млн грн. (58,0%). На фінансування внутрішніх науково-дослідних розробок (НДР) витрачено 1312,0 млн грн., придбання зовнішніх НДР – 326,4 млн грн., придбання інших зовнішніх знань – 87,0 млн грн. Сумарні витрати на навчання та підготовку персоналу, діяльність щодо ринкового запровадження інновацій та інші роботи, пов'язані зі створенням та впровадженням інновацій (інші затрати), склали 2290,9 млн грн²⁹⁴.

²⁹² Касьяненко В.О. Інноваційний потенціал економіки України: теорія та практика формування, оцінювання і використання: монографія / В.О. Касьяненко. – Суми: СДУ, 2013. – С.130.

²⁹³ Трансформація інноваційного потенціалу України в умовах інтеграції у світову економіку: Монографія / за ред. В.І Крамаренко, А.П. Рум'янцева. – Сімферополь: ТНУ ім. В.І. Вернадського, ДІАЙП, 2013. – С.39.

²⁹⁴ Державний комітет статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// www.ukrctat.gov.ua](http://www.ukrctat.gov.ua).

Таблиця 35 – Динаміка зміни обсягів і структури фінансування інноваційної діяльності в Україні²⁹⁵

Показники	2010	2011	2012	2013
ВВП, млн. грн.	1082569	1302079	1408889	1454931
Загальний обсяг фінансування інноваційної діяльності за рахунок усіх джерел, млн. грн.	8045,5	14333,9	11480,6	9562,6
Інноваційноємність ВВП, %	0,74	1,10	0,81	0,66
Витрати держбюджету на інноваційну діяльність, млн. грн.	87,0	149,2	224,3	4762,1
% до ВВП	0,01	0,01	0,02	0,33
% до загального обсягу фінансування	1,1	1,0	2,0	0,3%
Кошти місцевих бюджетів, млн. грн.	5,7	12,3	17,6	157,7
% до загального обсягу фінансування	0,1	0,1	0,1	1,6
Кошти позабюджетних фондів, млн. грн.	0,9	0,5	0,03	2,2
% до загального обсягу фінансування	-	-	-	-
Власні кошти підприємств, млн. грн.	4775,0	7585,6	7335,9	6973,5
% до загального обсягу фінансування	59,3	52,9	63,9	72,9
Кошти вітчизняних інвесторів, млн. грн.	31,0	45,4	154,5	123,8
% до загального обсягу фінансування	0,4	0,3	1,3	1,3
Кошти іноземних інвесторів, млн. грн.	2411,4	56,9	994,8	1253,2
% до загального обсягу фінансування	30,0	0,4	8,7	13,1
Кредитні кошти, млн. грн.	626,1	5489,5	2407,8	630,2
% до загального обсягу фінансування	7,8	38,3	21,0	6,6
Кошти інших джерел, млн. грн.	108,2	994,7	345,8	397,6
% до загального обсягу фінансування	1,3	7,0	3,0	4,2

Аналіз інноваційного клімату в Україні та факторів впливу на нього дозволяють зробити висновок, що інноваційний потенціал країни сьогодні не реалізується в повній мірі, і тому не забезпечується економічне та соціальне зростання країни. Він характеризується недостатнім рівнем адаптивності та стратегічної гнучкості, а також низькою мотивацією підприємств до інноваційної діяльності.

Для формування сприятливого інноваційного клімату та підвищення його ефективності необхідно впроваджувати наступні заходи держави, серед яких: розробка комплексної системи правової охорони та реалізації прав на об'єкти інтелектуальної власності, особливо в період швидкого поширення та урізноманітнення форм функціонування всесвітньої інформаційної системи; реорганізація системи вибору пріоритетів науково-технологічного розвитку та системи формування державних цільових програм; створення системи консультаційних послуг для інноваційно-активних підприємств, а також налагодження мережі підготовки і перепідготовки кадрів; запровадження дієвого механізму мотивації діяльності працівників інноваційної сфери; закріплення за

²⁹⁵ Державний комітет статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

інноваційним потенціалом системоутворюючої та капіталоутворюючої ролі в механізмі стійкого розвитку країни²⁹⁶.

Сучасний стан і динаміка розвитку інноваційної системи України як основи генерації та впровадження новітніх знань не відповідають вимогам часу. В Україні ще не вдалося забезпечити формування інноваційної моделі розвитку. Головна причина цього – системність проблеми, адже готовність підприємницьких структур вкладати кошти у інновації залежить від макроекономічної стабільності, місткості та розвиненості внутрішнього ринку, платоспроможності попиту, захисту права приватної власності, відсутності бюрократизму і корупції чиновників, прозорості та рівності конкурентного середовища, захисту прав інвестицій тощо.

Істотним недоліком системи національного регулювання розвитку інноваційно-інвестиційної сфери є те, що вона, на відміну від законодавства більшості країн світу, не лише не сприяє розширенню джерел фінансування інноваційно-інвестиційного розвитку, але й протидіє залученню небюджетних коштів та унеможливорює формування спеціальних, зокрема відомчих фондів фінансування інновацій. Це значною мірою позначилося на ставленні корпоративного сектора до фінансування досліджень та розробок. Навіть там, де такі фонди створювалися ініціативно, їхні кошти вилучали до державного бюджету. Позиція корпоративного сектора щодо фінансування наукових досліджень і розробок, та ставлення держави до неї є сьогодні головними причинами того, що витрати недержавного сектора на наукові дослідження продовжують скорочуватися. До того ж за розрахунками науковців, майже 70% коштів на науково-технічні розробки припадає в Україні на IV і тільки 23% – на V технологічний уклад, 60% інноваційних витрат – на IV технологічний уклад, 30% – III, а на V – лише 8,6%. Отже, негативні процеси в загальній структурі виробництва поширюються на деградацію технологічної структури діючих підприємств²⁹⁷.

Проблемами розвитку інноваційної діяльності в Україні є: недостатній обсяг заощаджень населення, коштів суб'єктів господарювання та держави для здійснення інвестицій з метою реалізації інвестиційних та інноваційних проектів; невизначеність правового інструменту залучення недержавних інвестицій з метою розвитку економіки, у тому числі механізму забезпечення розвитку державно-приватного партнерства. Стримують інноваційний розвиток: низькі темпи впровадження високих технологій; висока енергоємність внутрішнього валового продукту; зношеність основних фондів; недосконалість законодавства щодо розвитку інноваційної діяльності; невиконання суб'єктами господарювання вимог законодавства щодо взяття на облік об'єктів права інтелектуальної власності та відсутність механізму заохочення введення таких об'єктів у комерційний обіг. Не сприяє інноваційному розвитку також: нерозвиненість відповідної інфраструктури, недостатня кількість інноваційних підприємств (інноваційних центрів, технопарків, технополісів, інноваційних бізнес-інкубаторів),

²⁹⁶ Касьяненко В.О. Інноваційний потенціал економіки України: теорія та практика формування, оцінювання і використання: монографія / В.О. Касьяненко. – Суми: СДУ, 2013. – 602 с.

²⁹⁷ Фінансове забезпечення інноваційного розвитку України: монографія / за ред. М.І. Дибі, О.М. Юркевич. – К.: КНЕУ, 2013. – С.125.

наукових парків, центрів трансферу технологій і промислових кластерів; недосконалість механізму комерціалізації результатів наукових досліджень та розробок; невизначеність пріоритетів розвитку базових галузей економіки та відсутність сприятливих умов для залучення інвестицій з метою забезпечення розвитку високотехнологічного виробництва. В Україні сьогодні існує лише незначна кількість виробників високотехнологічної продукції, що беруть участь у міжнародному обміні технологіями, у зв'язку з недосконалістю законодавства щодо трансферу технологій; недостатня державна підтримка впровадження інновацій для забезпечення розвитку підприємництва²⁹⁸. Розв'язання зазначених проблем потребує активізації інвестиційної та інноваційної діяльності, спрямованої на забезпечення розвитку базових галузей економіки країни за допомогою ефективної державної політики.

З цією метою була розроблена «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів», яка вважається нормативним підґрунтям трансформації інноваційного розвитку України на найближчу перспективу. Згідно з цією стратегією повинні бути створені механізми реалізації національної інноваційно-інвестиційної політики, підвищення стійкості економіки до тиску зовнішніх чинників. Стратегією також зазначено, що інноваційний розвиток економіки держави та окремих її регіонів є пріоритетним напрямом у сучасних умовах. При цьому, головна мета трансформації інноваційного розвитку не обмежується лише підвищенням рівня конкурентоспроможності, але й повинна забезпечувати підвищення національної безпеки, зростання якості людського капіталу, сприяти оптимізації еколого-економічної системи²⁹⁹.

Стратегія інноваційного розвитку національної економіки України повинна базуватися на реалізації таких пріоритетних напрямів:

- усунення глибинних причин протидії реалізації ефективної інноваційно-інвестиційної політики за рахунок антимонопольних заходів, створення дієвих ринкових механізмів переливу капіталу, збільшення частки амортизаційних відрахувань шляхом зміни норм амортизації;
- стимулювання існуючих національних компаній до розробки сучасних інноваційних технологій та створення і використання нововведень за допомогою інтеграційної підтримки наукових, інноваційних і освітніх організацій;
- забезпечення функціонування та підвищення ефективності механізму впливу на розвиток національної інноваційної діяльності;
- залучення, переважно у високотехнологічну сферу, іноземних інвестицій та сучасних технологій за рахунок створення у країні сприятливого інноваційно-інвестиційного клімату;
- створення організаційної моделі управління національною інноваційною діяльністю та формування відповідної інфраструктури для підтримки нововведень, без якої неможливий успіх реалізації інноваційної стратегії

²⁹⁸ Стратегії високотехнологічного розвитку в умовах глобалізації: національний та корпоративний аспекти: монографія / за ред. Н.П. Мешко. – Донецьк: Юго-Восток, 2012. – 472 с.

²⁹⁹ Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kno.rada.gov.ua/control/uk/art_id=47920.

країни;

- формування внутрішнього ринку науково-технічної продукції шляхом створення системи державних замовлень на НДР, що сприятиме зростанню попиту на інноваційні ідеї, реалізація поряд із створенням нових видів техніки, технологій та матеріалів кумулятивних невеликих вдосконалень поряд з неформальними інноваціями, що може дати додаткові ефекти³⁰⁰.

Ситуація в західних країнах істотно відрізняється від української. Особливий інтерес у розвитку інноваційної сфери представляє досвід країн Європейського союзу, США, Японії, Канади, Ізраїлю. Центральне місце в цій системі займає сфера НДР і впровадження новітніх технологій на основі пільгових кредитування і оподаткування, страхування і прямого фінансування венчурного підприємництва. Для надання відповідних пільг інноваційним підприємствам створюються спеціальні інститути: міністерства і відомства, науково-технічні і технологічні фонди, технопаркові структури, комерційні банки, страхові фонди і т.д. Діяльність цих інститутів заснована на законах про підтримку інноваційного бізнесу, захист промислової і інтелектуальної власності³⁰¹.

Однією з основних цілей ЄС протягом останнього десятиліття є підвищення рівня його конкурентоспроможності через зростання інвестицій у наукову сферу. Лісабонською стратегією встановлено мету: 3% ВВП має припадати на виконання наукових досліджень і розробок. Хоча до 2010 р. ця мета не була досягнута, вона залишилася одним з п'яти ключових завдань в рамках стратегії Європа-2020, прийнятій у 2010 р.

У 2013 р. внутрішні витрати на НДР у Європейському союзі склали 898,3 млн. євро, що більше на 2,9% порівняно з 2011 р., і на 42,9% – з 2002 р. У 2011 р. обсяг витрат на НДР у країнах ЄС становив 87,0% обсягу витрат у США, був у 1,8 рази вище, ніж витрати в Японії (у 2010 р.) і досі значно більший обсягу витрат деяких інших країн, наприклад, у 2,7 рази вище, ніж у Китаї (у 2011 р.).

Для кращої порівнянності показників внутрішні витрати на НДР виражають як частку від ВВП (наукоємність ВВП), або у розрахунку на душу населення (табл. 36). У країнах ЄС в період з 2002 по 2005 рік наукоємність ВВП дещо скоротилася (з 1,87% до 1,82%), а з 2006 р. поступово зростала і у 2013 році досягла 2,06%, проте залишилася значно нижчою ніж у Японії (3,25% – у 2010 р.) і США (2,73% – у 2011 р.)³⁰²

³⁰⁰ Трансформація інноваційного потенціалу України в умовах інтеграції у світову економіку: монографія / за ред. В.І Крамаренко, А.П. Рум'янцева. – Сімферополь: ТНУ ім. В.І. Вернадського, ДІАЙПІ, 2013. – 390 с.

³⁰¹ Инновационные перспективы США, ЕС, Японии (технологические приоритеты и методология формирования): монография / Отв. Ред. А.А. Дынкин. – М.: ИМЭМО РАН, 2013. – 345 с.

³⁰² Eurostat (2013) Enterprises by type of innovation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>

Таблиця 36 – Показники інтенсивності інвестування та державної підтримки НДР у країнах-членах ЄС та Україні (станом на 2013 р.)³⁰³

Країна	Загальні внутрішні витрати на НДР (GERD), % до ВВП	Державні витрати на НДР, % до ВВП	Частка бізнесу у загальних витратах на НДР, %	Венчурне фінансування НДР, % до ВВП
Бельгія	2,22	0,70	68,5	0,307
Болгарія	0,63	0,24	61,9	0,038
Чехія	1,88	0,87	53,7	0,056
Данія	2,98	1,02	65,8	0,296
Німеччина	2,91	0,96	67,0	0,223
Естонія	2,15	0,90	58,1	д/в*
Ірландія	1,73	0,53	69,4	0,196
Греція	0,69	0,45	34,8	0,045
Іспанія	1,29	0,61	52,7	0,192
Франція	2,23	0,78	65,0	0,307
Італія	1,22	0,53	56,6	0,138
Кіпр	0,40	0,34	15,0	д/в
Латвія	0,66	0,51	22,7	д/в
Литва	0,90	0,66	26,7	д/в
Люксембург	1,49	0,49	67,1	0,538
Угорщина	1,28	0,43	66,4	0,224
Мальта	0,83	0,33	60,2	д/в
Нідерланди	2,15	0,93	56,7	0,300
Австрія	2,83	0,88	68,9	0,134
Польща	0,89	0,56	37,1	0,234
Португалія	1,38	0,68	50,7	0,213
Румунія	0,42	0,30	28,6	0,137
Словенія	2,79	0,63	77,4	д/в
Словаччина	0,82	0,48	41,5	д/в
Фінляндія	3,42	1,09	68,1	0,310
Швеція	3,39	1,08	68,1	0,289
Великобританія	1,74	0,60	65,5	0,419
Хорватія	0,75	0,41	45,3	д/в
ЄС – 27	2,06	0,75	63,6	0,277
Україна	0,77	0,33	23,3	д/в

У 2013 р. серед держав-членів ЄС, найвища наукоємність ВВП була у Фінляндії (3,42%), Швеції (3,39%) і Данії (2,98%); менше 1% – у 10 держав-членів, які приєдналися до ЄС з 2004 р. та у Греції, хоча слід зазначити, що в Словенії і Естонії рівень наукоємності ВВП був вище середнього у ЄС (відповідно 2,79% і 2,15%), а також у Чехії та Угорщині – вище 1,0% (1,88% і 1,28%). Для України цей показник складає 0,77%.

³⁰³ Eurostat (2013) Enterprises by type of innovation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>

Інноваційна та інвестиційна привабливість країни – незаперечний чинник її стабільного соціально-економічного розвитку. Держава в цьому процесі відіграє роль координуючого центру, запобігаючи економічній відокремленості галузей та регіонів. За індексом глобальної конкурентоспроможності Україна займає лише 84-місце серед 148 країн світу. Отже, подолання економічної кризи й формування об'єктивних передумов стійкого розвитку економіки України та її регіонів неможливе без реального інвестування, оновлення основного капіталу, реструктуризації всієї фінансово-інвестиційної сфери й створення сприятливого інвестиційного клімату як важливої конкурентної переваги подальшого економічного розвитку країни³⁰⁴.

Головними стратегічними орієнтирами, на досягнення яких має спрямовуватися державне стратегічне планування в інноваційній сфері, на нашу думку, є покращення таких показників-індикаторів, як частка валових капітальних інвестицій, які спрямовуються на реалізацію інноваційних проектів і програм, у обсязі реалізованої продукції, загальних інвестицій, вартості основних засобів, показники відношення темпів зростання інвестицій, спрямованих на інновації, до темпів зростання у підприємницькому секторі загалом, за видами економічної діяльності, у просторовому аспекті³⁰⁵. Тобто йдеться про досягнення динаміки і якості економічного зростання підприємництва та переходу його суб'єктів до інноваційного типу зростання, стратегічних пріоритетів економічного розвитку і збалансованості ринкових зв'язків (галузеві та регіональні пріоритети інвестування і розміщення наукомісткого виробництва, та розвитку соціальної сфери суб'єктів підприємницької діяльності).

Важливо чітко ідентифікувати стратегію та методологію реалізації інноваційно-інвестиційних процесів для подальшого стійкого розвитку України, здійснити науково-аналітичне обґрунтування і контроль за досягненням цільових орієнтирів інноваційно-інвестиційної політики держави у підприємницькому середовищі та виконанням перспективних програм, оцінювання ефективності інноваційних стратегій.

Після визначення стратегічних орієнтирів та обрання програмних заходів, подальше удосконалення інституційно-правового забезпечення державної політики стимулювання інноваційно-інвестиційної діяльності представників підприємницького сектору, доцільно спрямувати на покращення її ресурсного та інфраструктурного забезпечення. Для цього потрібно прийняти низку нових цільових та удосконалити положення окремих діючих нормативно-правових актів у сфері інноваційної та інвестиційної діяльності.

Удосконалення інституційного середовища інноваційної активності підприємництва в Україні має насамперед стосуватися покращення стратегічного планування цього процесу. Йдеться про формування інноваційних стратегій і програм на різних рівнях розвитку економічної системи. У межах національної

³⁰⁴ Варналій З.С. Конкурентоспроможність національної економіки: проблеми та пріоритети інноваційного забезпечення: монографія / З.С.Варналій, О.П. Гармашова. – К.: Знання України, 2013. – 387 с.

³⁰⁵ Національні проекти у стратегії економічної модернізації України / Я.А. Жаліло, Д.С. Покришка, Я.В. Бережний, А.П. Павлюк та ін. – К.: НІСД, 2013. – 144 с.

стратегії інноваційного розвитку можливо буде не лише встановити нову місію, пріоритети, механізми та інструменти державної політики, але й виписати механізми прийняття управлінських рішень органами державного управління нижчих рівнів із урахуванням особливостей соціально-економічного розвитку територій, ефективності функціонування і структурних характеристик бізнес-середовища, ресурсного та науково-дослідного, інвестиційного потенціалу тощо³⁰⁶.

Структурні частини національної стратегії інноваційного розвитку могли б бути визначеними за ресурсно-функціональними напрямками системи підприємницького сектору – макроекономічним, фінансовим, інвестиційним, науково-технологічним, зовнішньоекономічним, енергетичним тощо. Втім, ще більш раціональним виглядає розумне стратегічне поєднання державної політики розвитку вказаних сфер, що забезпечить синергію властивостей системи розвитку підприємництва України³⁰⁷.

Таким чином, формування ефективного управління інноваційними процесами, його розгортання та зміцнення, слід починати з кардинального поліпшення інноваційного клімату, тобто з суттєвого підвищення інноваційної аттрактивності (привабливості) економіки України та її регіонів. Слід наголосити, що «готовність» національної економіки та суспільства до інноваційного розвитку складається з комплексу чинників, які лежать в науково-технічній, виробничій, фінансовій, кадровій, природно-ресурсній, соціальній та інших сферах, однак перехід до інноваційної моделі розвитку без ефективною інноваційної політики держави неможливий.

Основною метою ефективною інноваційної політики держави повинно бути створення соціально-економічних, організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку й використання інноваційного потенціалу країни, забезпечення впровадження сучасних екологічно чистих, безпечних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій, виробництва та реалізації нових видів конкурентоздатної продукції. Тому, першочерговими пріоритетними стратегічними завданнями інноваційної політики України можна визначити розвиток конкурентоспроможних на світовому ринку вітчизняних підприємств, забезпечення впровадження сучасних інноваційних технологій, модернізацію економіки, створення потужних корпорацій із значним інноваційним потенціалом, налагодження тісного співробітництва великих і малих інноваційних підприємств.

³⁰⁶ Гальчинський А. Інноваційна стратегія українських реформ: монографія / А. Гальчинський, В. Геєць, А. Кінах, В. Семиноженко. – К.: Знання України, 2012. – 336 с.

³⁰⁷ Інноваційний розвиток економіки: процеси та явища: монографія / за ред. В.Я. Швеця, М.С. Пашкевич. – Дніпропетровськ: НГУ, 2013. – 612 с.

2.3. ЕКОЛОГІЧНИЙ ЗАХИСТ ТА РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯ: СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ

Необхідність врахування екологічної та ресурсозберігаючої складової в інноваційній діяльності підприємств. Політика енерго- та ресурсозбереження задля мінімізації впливу на навколишнє середовище: досвід країн світу (Японія, Німеччина, Фінляндія, Норвегія). Розвиток альтернативної енергетики як шлях до ресурсозбереження. Утилізація сміття та рециклінг відходів: досвід країн світу. Формування екологічних пріоритетів інноваційного розвитку підприємств: уроки для України.

Питання збереження природних ресурсів і проблема їх заміни на більш економічні, дешеві та невичерпні стає все більш актуальними. Підвищуються темпи приросту споживання природних невідновлюваних ресурсів, прогресує процес забруднення навколишнього середовища відходами, що незабаром може призвести до їх вичерпання (наприклад, мінеральної сировини та палива) та настання «природного голоду». За даними американського вченого Деніса Медоуз³⁰⁸, запаси невідновлюваних ресурсів, що зараз є в наявності, будуть вичерпані вже найближчими десятиріччями. Окрім цього ризику, існує також проблема вичерпання відновлювальних ресурсів: забруднення річок та водойм призводить до вимирання риби, цвітіння води, спонукає людей, які раніше користувалися цією водою, купувати бутильовану воду; забруднення ґрунту призводить до знищення її родючого шару; токсичні речовини, що просочуються у ґрунт, випаровуються разом з водою у атмосферу³⁰⁹. Використання заміників природних ресурсів також переважно негативно відображується на стані зовнішнього середовища. Крім того, темпи збільшення кількості відходів, що виробляє людство, набагато перевищують темпи їх рециклінгу для вторинного використання ресурсів або темпи їх утилізації. З цього приводу інноваційний розвиток національного господарства, що не завдає шкоди суспільству, навколишньому середовищу, націлений на ресурсозбереження, пошук альтернатив ресурсозабезпечення, є одним з нагальних та пріоритетних завдань, що стоять перед Україною. Управління інноваційною діяльністю підприємств, засноване на прогресивних ресурсозберігаючих, природозахисних орієнтирах, цінностях збереження навколишнього середовища, є одним з основ такого ефективного розвитку³¹⁰. Виникла потреба у зміні стратегічних орієнтирів інноваційного розвитку з урахуванням ресурсозберігаючих та природозахисних обмежень.

Проблемам екологічного менеджменту, інноваційної діяльності підприємств, управління відходами приділили уваги багато вчених-дослідників та практиків.

³⁰⁸ Анісімова С. Екологія / С. Анісімова. – К.: Грамота, 2001. – 136 с.

³⁰⁹ Мусієнко М.М. Екологія. Охорона природи: Словник-довідник / М.М. Мусієнко, В.В. Серебряков, О.В. Брайон – К.: Знання. 2002. – 550 с.

³¹⁰ Приварнікова І. Ю. Соціально-екологічна та ресурсозберігаюча спрямованість управління інноваційним розвитком: досвід японії / І.Ю. Приварнікова // Вісник хмельницького національного університету. Серія : економічні науки. – хмельницький : хмельницький нац. Ун-т, 2015. – № 3, т.2 (220). – с. 255-259.

Серед досліджень екологічної складової інноваційної діяльності можна виділити роботи Т. В. Бондар³¹¹, Т. В. Касьяненко³¹², Р. Я. Кіндрат³¹³, В. М. Кисля³¹⁴, Т. В. Кузнецової³¹⁵, В. П. Оліферчук³¹⁶, О. В. Прокопенко³¹⁷, Л. Г. Сіпайло³¹⁸, В. Ю. Школи³¹⁹ та інші. Питаннями альтернативи вироблення ресурсів, зокрема, енергії, займалися в своїх дослідженнях Т. І. Дем'яненко³²⁰, О. О. Прутьська³²¹, О. Ю. Федик³²² та ін. переробці та утилізації присвячено роботи С. Г. Шунтової³²³, яка запропонувала ефективний організаційно-економічний механізм управління відходами виробництва на прикладі підприємств харчової промисловості. А. М. Близнюком³²⁴ було розроблено лінійну емпіричну економіко – математичну модель для регіональної системи управління переробкою побутових відходів. І. С. Скороход³²⁵ звернула увагу на важливість застосування зарубіжного досвіду поводження з відходами. Науковці також виділяють необхідність раціонального поводження з відходами з огляду на їх економічну та екологічну роль. Наприклад,

³¹¹ Кислий В. М. Модель досягнення конкурентоспроможності промислових підприємств на основі екологізації бізнес-процесів / В. М. Кислий, Т. В. Бондар // Інноваційна економіка. – 2011. – № 5 (24). – С. 114–120.

³¹² Касьяненко Т. В. Науково-методичні засади управління екологічно-спрямованим інноваційним розвитком на різних рівнях / Т. В. Касьяненко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – № 1 – С. 233–239.

³¹³ Кіндрат Р. Я. Екологічні аспекти управління виробничими ресурсами на деревообробних підприємствах / Р. Я. Кіндрат // Науковий вісник УкрДЛТУ : Екологізація як інструмент сталого розвитку в умовах конкурентного середовища. – Львів : УкрДЛТУ. – 2005. – Вип. 15.6 – С. 366–371.

³¹⁴ Кислий В. М. Модель досягнення конкурентоспроможності промислових підприємств на основі екологізації бізнес-процесів / В. М. Кислий, Т. В. Бондар // Інноваційна економіка. – 2011. – № 5 (24). – С. 114–120.

³¹⁵ Кузнецова Т. В. Роль екологізації інноваційної діяльності в науково-технічній політиці промислового підприємства / Т. В. Кузнецова, Л. Г. Сіпайло // Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону : фінансова політика та інвестиції. Збірник наукових праць. – Київ, СЕУ / Рівне, НУВГП, 2010. – Вип. XVI, № 3. – С. 149–158.

³¹⁶ Оліферчук В. П. Світоглядні аспекти формування екологічного мислення / В. П. Оліферчук // Науковий вісник УкрДЛТУ : Екологізація як інструмент сталого розвитку в умовах конкурентного середовища. – Львів : УкрДЛТУ. – 2005. – Вип. 15.6 – С. 182–187.

³¹⁷ Прокопенко О. В. Соціально-економічна мотивація екологізації інноваційної діяльності : [монографія] / О. В. Прокопенко. – Суми : Вид-во СумДУ, 2010. – 395 с.

³¹⁸ Кузнецова Т. В. Роль екологізації інноваційної діяльності в науково-технічній політиці промислового підприємства / Т. В. Кузнецова, Л. Г. Сіпайло // Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону : фінансова політика та інвестиції. Збірник наукових праць. – Київ, СЕУ / Рівне, НУВГП, 2010. – Вип. XVI, № 3. – С. 149–158.

³¹⁹ Прокопенко О. В. Управління еколого-економічною безпекою підприємства на засадах екомаркетингу / О. В. Прокопенко, В. Ю. Школа // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2012. – № 4. – С. 337–346.

³²⁰ Демяненко Т. І. Проблеми розвитку альтернативної енергетики / Т. І. Демяненко // Бізнес-Інформ. – 2012. - № 8. – С. 58-59.

³²¹ Прутьська О.О. Сучасний стан та проблеми розвитку альтернативної енергетики в Україні / О. О. Прутьська, О. Ю. Федик // Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки. – 2012. – № 1 (56). Т. 2. – С. 158-164.

³²² Прутьська О.О. Сучасний стан та проблеми розвитку альтернативної енергетики в Україні / О. О. Прутьська, О. Ю. Федик // Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки. – 2012. – № 1 (56). Т. 2. – С. 158-164.

³²³ Шунтова С. Г. Організаційно-економічний механізм управління твердими відходами виробництва та споживання продовольчої продукції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук. : спец. 08.08.01 «Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища» / С. Г. Шунтова. – Одеса, 2006. – 19 с.

³²⁴ Близнюк А. М. Стратегія формування індустрії переробки відходів в управлінні екокризовими промисловими регіонами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з державного управління : спец. 25.00.04 «Регіональне управління» / А.М. Близнюк. – Донецьк, 2002. – 19с

³²⁵ Скороход І. С. Світовий досвід використання вторинних ресурсів / І. С. Скороход // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2007. – № 12. – С. 229–233.

Т. М. Сторожук³²⁶ бачить у відходах не лише фактор збільшення ресурсного потенціалу підприємства, а й фактор зниження витрат виробництва, та наголошує на важливості обліку відходів у політиці підприємства. А. В. Андрейченко³²⁷ вказує, що «якщо позбуватися відходів недосконалими способами, то вони становлять блок серйозних проблем як на екологічному, так і на соціальному та економічному рівнях в нашому суспільстві».

Незважаючи на посилення уваги в дослідженнях до проблем ресурсозбереження, переробки відходів на ресурси, потрібно розширяти досвід країн світу у згаданих питаннях та здійснювати його адаптацію до українських умов при формаванні та реалізації національної політики ресурсозбереження й захисту навколишнього середовища, розробці підприємствами стратегічних орієнтирів інноваційної діяльності.

Метою цієї роботи є вивчення іноземного досвіду на основі методів теоретичного аналізу шляхів екологічного захисту навколишнього середовища й ресурсозбереження та розробка рекомендацій щодо формування і реалізації національної політики ресурсозбереження та стратегічних орієнтирів інноваційного розвитку підприємств.

Сьогодні ресурсозбереження та захист навколишнього середовища стає пріоритетним завданням урядів та підприємців багатьох країн світу.

З метою формування стратегічних орієнтирів інноваційного розвитку підприємств, спираючись на завдання, які постають перед урядом України, розглянемо досвід окремих країн, які досягли значних успіхів у екологічному захисті навколишнього середовища та ресурсозбереженні.

Здійснення екологоорієнтованої інноваційної діяльності не можливо без проведення урядом країни відповідної національної політики ресурсозбереження та захисту навколишнього середовища. Значного успіху в цьому напрямку досягла Норвегія, яка стала найуспішнішою серед країн, що внаслідок такої політики вдало вирішують проблеми екологічного забруднення, пов'язаного з недбалістю виробників, підприємців та держави³²⁸. Не дивлячись на достаток природних ресурсів і визнання найбагатшою державою у світі внаслідок високої забезпеченості природними ресурсами (нафтою, газом, залізною рудою, міддю, цинком, нікелем, ураном, сріблом, золотом, рибою, деревиною) та розвинутої сучасної промисловості (развите суднобудування, машинобудування, електрохімічна та целюлозно-паперова промисловість), політика Норвегії спрямована на раціональне використання ресурсів та захист тієї території, на якій живуть її громадяни. Країна розглядає ефективність використання ресурсів, не як самоціль, а як невід'ємну

³²⁶ Сторожук Т.М. Облікова політика підприємства щодо відходів [Електронний ресурс] / Т. М. Сторожук // Облік і фінанси АПК. – Київ: ТДВ «Інститут обліку і фінансів», 2009. – № 1. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/oif_apk/2009_1/18_Storo.pdf.

³²⁷ Андрейченко А. В. Роль відходів у побудові конкурентоздатної національної економіки / А. В. Андрейченко // Комунальне господарство міст. Серія : Економічні науки. Науково-технічний збірник. – Харків: ХНАМГ, 2011. – №100. – С. 94–101.

³²⁸ Деревецька М. Природозахисна та ресурсозберігаюча політика: досвід Норвегії // М. В. Деревецька, І. Ю. Приварникова // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Стратегія економічного розвитку країн в умовах глобалізації» (Дніпропетровськ, 26-27 березня 2015р.). – Дніпропетровськ : Вид-во ТОВ «ДГТ», 2015. – С.54-56.

частину поліпшення якості навколишнього середовища, зниження тиску на нього, як невід'ємну складову сталого економічного зростання³²⁹. Політика Норвегії полягає в тому, щоб надати пріоритет конкретним завданням: для навколишнього середовища, таким як зміна клімату, іншим (регіональним та місцевим) проблемам забруднення повітря, відходам та утилізації матеріалів, таких як упаковка, автомобілі, шини, акумулятори, мастила і ПХБ-скло, хімічні елементи, (вуглець, фосфор, азот, сірка, важкі метали (ртуть, свинець і т.д.); для конкретних природних ресурсів, таких як енергія і вода; для визначених секторів економіки³³⁰. В країні прийняті більш суворі, ніж в інших країнах світу, стандарти енергоефективності та енергоспоживання. Національною ціллю Норвегії є зростання обсягів відходів повільніше ніж темпи економічного зростання обсягів ВВП. Прийнятим принципом є те, що кількість відпрацьованих відходів може збільшуватися тільки до рівня, який відповідає економічному та екологічному плану країни³³¹.

До основних природоохоронних заходів, що застосовують у Норвегії, належать³³²: переробка та сортування сміття: біля кожного будинку є по чотири контейнера для різного виду сміття; підприємствам заборонено зливати сміття у річки, тому воду у Норвегії можна пити навіть з-під крану; продукти, що мають у своєму складі небезпечні консерванти, не допускаються до продажу; використовують природню енергію річок, вітру, сонця для вироблення електроенергії; підприємства, що вирубують ліси, мають засадити всі дерева наново; використовуючи принцип рециркуляції, норвезькі підприємства використовують відходи, як ресурси, тим самим заощаджуючи витрати на сировину та матеріали.

Введення законодавчих обмежень для захисту навколишнього середовища стало нормою для більшості країн світу. В країнах підлягають обмеженню як розробка і використання ресурсів, так і переробка й утилізація відходів після їх використання.

Проблема відходів стає все більш значимою для світу, оскільки сьогодні виробляється безпрецедентна в історії всього людства їх кількість. Загальний річний світовий обсяг відходів сягнув понад 3100 млн т, з яких 1800 млн т – нетоксичні промислові відходи, 1200 млн т – муніципальні відходи (господарські та інші) та 100 млн т – токсичні відходи³³³.

Раціональне поводження з відходами є актуальним питанням для будь-якої країни світу, особливо для промислово орієнтованих країн, бо окрім ресурсного фактора воно є чинником екологічного впливу на навколишнє середовище. Тому Україні, як країні, в економіці якої провідна роль належить промисловій індустрії,

³²⁹ Norway: country information on resource efficiency policies, instruments, objectives, targets and indicators, institutional setup and information needs [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://www.eea.europa.eu/themes/economy/resource-efficiency/2014-resource-efficiency-policies-country-profile>.

³³⁰ Norway: country information on resource efficiency policies, instruments, objectives, targets and indicators, institutional setup and information needs [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://www.eea.europa.eu/themes/economy/resource-efficiency/2014-resource-efficiency-policies-country-profile>.

³³¹ Norway: country information on resource efficiency policies, instruments, objectives, targets and indicators, institutional setup and information needs [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://www.eea.europa.eu/themes/economy/resource-efficiency/2014-resource-efficiency-policies-country-profile>.

³³² Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2000–2014 рр. — К., 100с.

³³³ Переработка промышленных и хозяйственных отходов во Франции: главный источник сырья [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.unipack.ru/23484/>

дуже важливо звертати увагу на політику щодо поводження з відходами, а саме на їх використання в якості вторинної сировини та як екологічний чинник.

Розглядаючи способи поводження з твердими відходами треба відмітити, що вони з одного боку забруднюють навколишнє середовище, а з іншого є ресурсом, що отримують після їх переробки³³⁴. Загальноприйнятими шляхами поводження з твердими відходами, які використовують у країнах світу, є:

- полігонне поховання (з метою запобігання шкідливого впливу на довкілля);
- знищення твердих відходів шляхом їх спалювання;
- очищення твердих відходів від шкідливих компонентів та їх утилізація з метою добування ресурсоцінних компонентів.

Для захисту навколишнього середовища та ресурсозбереження більшість розвинених європейських країн досить ефективно впроваджує сучасні технології переробки та утилізації твердих відходів, а деякі з них, навіть, планують найближчим часом повністю припинити захоронення твердих відходів на полігонах³³⁵.

Наприклад, у Відні (Австрія) та Саарбрюкені (Німеччина) використовують переважно енергетичний напрямок утилізації відходів – спалювання в спеціальних котлоагрегатах теплоелектроцентралей з виробленням електричної та теплової енергії, яка подається місту. При цьому основні капітальні витрати (понад 80%) йдуть на створення надскладних систем очищення, що забезпечують відповідність складу їх викидів сучасним високим екологічним вимогам³³⁶.

У Фінляндії, яка часто очолює різні міжнародні екологічні рейтинги, з населенням майже 5,4 млн. чоловік утворюється щорічно понад 100 млн. т відходів (в тому числі каміння та порода, які виникають у видобувній і будівельній галузях). В сфері переробки та управління відходами у Фінляндії задіяно близько 1000 компаній, а річний обіг цієї галузі складає близько 800 млн. євро. Будь-яка переробка сміття в Фінляндії починається з селективного збору цінних компонентів побутових відходів у місцях їх утворення в населення. Для цього громадянам рекомендують з самого початку розподіляти побутове сміття, принаймні, по двох ємностях – для переробки у вторинну сировину та для залишкових відходів. Крім того, в мікрорайонах на збірних сміттемайданчиках обов'язково мають знаходитись відповідні контейнери. Фіни вважають, що селекція і поділ відходів саме на початку технологічного ланцюжка значно спрощує, здешевлює та допомагає в управлінні потоками відходів і вторинної сировини. Як наслідок, в країні добре налагоджена підготовка вторинної сировини до подальшої переробки (пакування, брикетування, складування, централізований збут), що дозволяє використовувати до 30% від загального обсягу вторинної сировини, яку не сховали або не спалили.

³³⁴ Приварникова І.Ю. Переробка та використання відходів як шлях до ресурсозбереження / І. Ю. Приварникова, Ю. І. Литвиненко // Вісник Хмельницького національного університету. Серія : Економічні науки. – Хмельницький : Хмельницький нац. ун-т, 2013. – № 4, Т.1 (202). – С. 255-259.

³³⁵ Рециклінг – єдиний цивілізований шлях поводження з твердими побутовими відходами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eco-invest.org.ua/ua/smi_about/eco-invest.htm#UaDGp5y0PLp.

³³⁶ Руденко О. Проблемы утилизации бытовых и промышленных отходов / О. Руденко // Энергосбережение. – 2012. – № 6 (152). – С. 4–6.

Заплановано, що у Фінляндії до 2016 р. в³³⁷. будівництво заводів з обробки та утилізації відходів буде інвестовано понад 700 млн. євро³³⁸.

Цікаве рішення щодо поводження з відходами знайшли у Сінгапурі. Міністром навколишнього середовища і водних ресурсів було запропоновано спорудження острова зі сміття: спеціальна служба вивозить все сміття на острів Семаку – штучний острів з відходів та сміття. На його спорудження було витрачено приблизно 370 млн. дол. Основна складова острова (80%) – неорганічні відходи. Технологія створення острова така: сміття розміщують в спеціальні пластикові осередки, які закривають товстою, щільною мембраною; а зверху отриману конструкцію засипають шаром ґрунту, який придатний для вирощування рослин. Цей справді унікальний острів складається з 63 млн. м³ всілякого сміття. За розрахунками вчених, острів Семаку може служити Сінгапуру полігоном для утилізації відходів аж до 2045 року. До того ж немає навіть найменшої причини для занепокоєння про здоров'я ані мешканців острова, ані туристів, які бажають побачити місцеву визначну пам'ятку, бо навіть запах на острові відчувається лише від солоного моря. Проте екологи застерігають, що занадто велика кількість сміття може збіднити життя приливної зони³³⁹.

Переробка відходів стала одним з головних економічних питань, а також предметом обговорень проблеми захисту навколишнього середовища во Франції³⁴⁰. Завдяки значному досвіду в обробці відходів, придбаному за довгий період часу роботи з багатьма видами сировини, Франція володіє важливими технічними навиками, які можна застосувати при обробці сировинної продукції, в роботі з висококваліфікованою робочою силою та високотехнічним досвідом³⁴¹.

Основу французького підходу складає свідоме відношення громадян до проблеми побутових відходів³⁴². Готовність населення не тільки скрупульозно сортувати сміття та навчати цьому своїх двох-трьохлітніх дітей, але й використовувати пакувальні матеріали, які біологічно розкладаються, створює необхідну базу для переробки. В цьому не останню роль грає державна пропаганда. Так, в країні щорічно проходить Тиждень боротьби з побутовими відходами. Діти у французьких школах вивчають «екологічний етикет», який також включає в себе проблему побутового сміття. Крім того, декілька років тому був запущений національний науковий проект, який націлений на рішення проблеми вторинного

³³⁷ Деревецька М. Природозахисна та ресурсозберігаюча політика: досвід Норвегії // М. В. Деревецька, І. Ю. Приварникова // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Стратегія економічного розвитку країн в умовах глобалізації» (Дніпропетровськ, 26-27 березня 2015р.). – Дніпропетровськ : Вид-во ТОВ «ДГТ», 2015. – С.54-56.

³³⁸ Депутаты изучают финский опыт управления отходами Хельсинки [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://moduma.ru/index.php?Option=com_content&task=view&id=433&Itemid=399.

³³⁹ Руденко О. Сингапур: от отходов к доходам / О. Руденко // Энергосбережение. – 2012. – № 6 (152). – С. 33–35.

³⁴⁰ Громцева Д. К. Правові аспекти утилізації відходів у Франції /Д. К. Громцева, І. Ю. Приварникова // Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні тенденції в економіці та управлінні : новий погляд» (Донецьк, 14-15 березня 2014р.). – Донецьк : ГО «СІЕУ», 2014. – С.99-102.

³⁴¹ Французские «зеленые» предприятия – успехи и завоевания, Виржини Ланжерок, 2012 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ambafrance-by.org/Французские,2669>

³⁴² Громцева Д. К. Правові аспекти утилізації відходів у Франції /Д. К. Громцева, І. Ю. Приварникова // Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні тенденції в економіці та управлінні : новий погляд» (Донецьк, 14-15 березня 2014р.). – Донецьк : ГО «СІЕУ», 2014. – С.99-102.

використання бетонних конструкцій після їх демонтажу. Держава готова вкласти 1 млн. з потрібних 5 млн. євро в реалізацію даної програми³⁴³.

Політика утилізації відходів у Франції заснована на законодавстві щодо розміщення відходів, відновлення матеріалів і комплексного контролю за забрудненням на оголошення промислових об'єктів, створеному в середині 70-х років минулого століття³⁴⁴.

Скорочення відходів та збільшення рівня їх переробки до 45% у період до 2015 р. є однією з ключових реформ у законодавстві Франції, запропонованих Круглим Столом (Grenelle Environment) – відкритими багатопартійними зборами, які об'єднують представників національних та місцевих органів влади та організацій з метою уніфікації позиції, проведеним у 2012 р.³⁴⁵.

Франція є рушійною силою в перемовинах щодо транскордонного переміщення відходів і швидкої реалізації Базельської конвенції. Базельська конвенція про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх видаленням (Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal) була прийнята 22.03.1989 р. 116 державами, що брали участь в роботі Конференції повноважних представників для ухвалення Глобальної конвенції про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням³⁴⁶. Відповідно до цієї конвенції, розвинені країни зобов'язані забезпечити знешкодження небезпечних відходів екологічно обґрунтованим способом.

Крім того, у своїй політиці поводження з відходами Франція додержується Загального кодексу місцевих і регіональних влад (Code général des collectivités territoriales) або Екологічного кодексу, яким визначено повноваження щодо збору, утилізації та процесу переробки відходів муніципалітетів і міжмуніципальних асоціацій. У ньому прописані фінансові схеми, які влада може використовувати для покриття витрат на цей державний сервіс. Він визначає пріоритети в галузі управління відходами та забезпечує створення відомчих і регіональних планів утилізації відходів. В кодексі уточнено номенклатуру різних класів об'єктів, призначених для охорони навколишнього середовища, та встановлюється порядок видачі дозволів, необхідних для операційної обробки та зберігання відходів.

Для того, щоб контролювати кількість відходів та їх рух на території країни в доповнення до Екологічного кодексу було схвалено наказ від 11.05.2000 р., який вимагає, щоб кожен місцевий орган влади готував проект щорічної доповіді про ціну та якість своєї служби утилізації відходів. Цей звіт має містити технічні показники щодо збору (частота збору, номер і сайти центрів збору відходів, система роздільного збору, яка пропонується тощо) і фінансові показники, що

³⁴³ Се ля ви! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sudelafrance.com/pervoe-znakomstvo-s-france/prosnulsya-uberi-svoyu-planetu>

³⁴⁴ Звіт щодо навколишньої середовища Франції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/env/country-reviews/2447902.pdf>

³⁴⁵ Французские «зеленые» предприятия – успехи и завоевания, *Виржини Ланжерок*, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ambafrance-by.org/Французские,2669>

³⁴⁶ Basel Convention [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.basel.int/text/documents.html>

характеризують діяльність служби утилізації, загальну річну суму витрат і фінансові рішення, а також щорічну суму, виплачену підрядчикам за основні виконані дії.

На додаток до попереднього документу 17.01.2005 р. було прийнято циркуляр про децентралізацію розпорядження про побутові відходи, у якому викладено вимоги щодо передачі повноважень з розробки планів та перегляд цих планів Генеральній Раді.

Інший циркуляр від 25.04.2007 р. про плани управління побутовими відходами визначає керівні принципи для складання «Плану утилізації побутових відходів» (Le Plan d'élimination des déchets ménagers – PEDMAs) стосовно запобігання утворення відходів, підвищення утилізації та використання саме органічних компонентів відходів³⁴⁷.

Законодавчою основою для розробки конкретних програм у даній області є Директива ЄС 2002/96/ЄС від 27.01.2003 р. (у редакції від 19.11. 2008 р.) «Про відходи електрообладнання та електроприладів» (Relative Aux Déchets d'Equipements Electriques et Electroniques, DEEE). Згідно з цією Директивою країни-учасниці мають створити спеціальний механізм, який дозволить безпечно переробляти усі електроприлади, які використовують електроенергію як від мережі, так й від власних батарей. Крім цього зазначено, що виробник або інша особа, яка розміщує електропродукцію на ринку, відповідає за її подальшу переробку³⁴⁸.

Сукупність прийнятих правових норм дозволила Франції сформулювати та змінити світогляд населення у напрямку мінімізації виробки та мінімальношкідливої утилізації та рециклінгу відходів.

Наведені приклади свідчать, що європейська та світова практика у сфері поводження з відходами ставить за мету запобігання та зменшення виробництва відходів та їх шкідливого впливу, що, в свою чергу, досягається шляхом вторинного використання відходів за допомогою їх переробки, розробки належних технологій кінцевої утилізації, а також використанням відходів як джерела енергії.

На думку авторів³⁴⁹, для України доцільним є використання світового досвіду поводження з відходами.

Ще одним кроком, який допомагає державам світу заощаджувати використання невідновлюваних ресурсів і тим самим захищати навколишнє середовище, є використання відновлювальних ресурсів, що надходять з альтернативних джерел. Підтвердженням цього факту є активний розвиток останнім часом альтернативної енергетики та переорганізація виробництв на використання ресурсів з альтернативних відновлювальних джерел енергії в країнах світу.

На даний час на відновлювані джерела енергії (ВДЕ) припадає близько 14% у світовому споживанні первинної енергії, з них на спалювані види і відходи біомаси – 11 %, гідроенергію – 2,3%, енергію вітру – 0,02%, сонячну енергію – 0,039%,

³⁴⁷ Public waste management services in France: National analysis and case studies of Paris, Rouen, and Besançon, Brahim, DJEMACI, CIRIEC N° 2009/02 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ciriec.ulg.ac.be/fr/telechargements/WORKING_PAPERS/WP09-02.pdf

³⁴⁸ Во Франции растет количество электронных отходов, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.clubfrance.ru/news/vo-francii-rastet-kolichestvo-elektronnyh-othodov>

³⁴⁹ Приварникова І.Ю. Переробка та використання відходів як шлях до ресурсозбереження / І. Ю. Приварникова, Ю. І. Литвиненко // Вісник Хмельницького національного університету. Серія : Економічні науки. – Хмельницький : Хмельницький нац. ун-т, 2013. – № 4, Т.1 (202). – С. 255-259.

геотермальну енергію 0,442%. Частка відновлюваної енергії у виробництві електроенергії досягає 18%, тепла – майже 26%. На думку А.Шевцова, у світовому забезпеченні електроенергією і теплом НВДЕ вже вийшли на той рівень, який дозволяє прогнозувати ефективне вирішення енергетичних проблем у майбутньому³⁵⁰.

Технології отримання енергоносіїв з альтернативних відновних джерел енергії, яким є органічна сировина, в умовах загострення енергетичної кризи та обмеження запасів викопного палива стають все більше популярними та набувають розвитку в усьому світі довівши свою ефективність. Наприклад, отримання спиртів з тростини, біогазу – з біовідходів тваринництва, дизельного пального – з ріпаку. Стає очевидним те, що тисячі тон біовідходів краще не утилізувати, а використовувати в різноманітних теплоустановках і скорочувати затрати на енергію. Практика доводить, що альтернативна енергетика може стати для компаній в різноманітних галузях надійним способом економії, а іноді і джерелом додаткових доходів (табл. 37).

Таблиця 37 – Використання альтернативних джерел енергії в різних сферах економіки в Україні і світі^{*}

Вид альтернативного джерела енергії	Обладнання для переробки	Отриманий енергетичний ресурс	Сфери економіки
Біоматеріали	Твердопаливні котли	Газ, паливо, енергія	Сільське господарство
Біовідходи	Біогазові станції, твердо-паливні котли	Газ, паливо, електроенергія	Сільське господарство, харчова промисловість
Енергія вітру	Вітрові станції	Електроенергія	Енергетично залежне виробництво, господарство
Енергія сонця	Сонячні станції	Електроенергія, тепло	Енергетично залежне виробництво, господарство
Енергія Землі	Геотермальні станції	Електроенергія, тепло	Електроенергетика
Енергія води	Гідроелектростанція, біореактори	Електроенергія	Енергетично залежні галузі виробництва, господарство
Відходи переробки вугілля, торфу, шахтний метан	-	тепло	Важка металургія
Вторинне використання відкиданого тепла	Додаткові установки до електропечей	тепло	Важка металургія

^{*} Розроблено на основі^{351 352 353 354}

³⁵⁰ . Марчак Д. Маса альтернатив / Д. Марчак // Інвестгазета. – 2012. – №15. – С. 12–15

³⁵¹ Марчак Д. Маса альтернатив / Д. Марчак // Інвестгазета. – 2012. – №15. – С. 12–15.

³⁵² Шевцов А. Нетрадиційні та відновлювані джерела енергії в Україні у світлі нових Європейських ініціатив

Інвестиційна привабливість виробництва енергії з альтернативних джерел постійно зростає. З 2005 по 2011 рр. кількість країн, які почали стимулювати «зелені інвестиції», за розрахунками МВФ, зростає з 55 до 100. США залишаються лідером з держфінансування «зелених проектів» і R&D – за 2011 р. було витрачено 48.1 млрд. дол. Також вперше країни, що розвиваються, вклали більше фінансів в «зелені проекти» порівняно з вкладеннями в розвиток економіки країни: КНР лише в зелену енергетику вклав 45,5 млрд. дол.; Індія збільшила свій об'єм виробництва відновлюваної енергетики на 14,2 ГВт і вклала в це близько 10,2 млрд. дол.; Індонезія наростила інвестиції у 6 разів до рекордного для неї 1 млрд. дол. Позитивною зміною є те, що і приватні інвестори зрозуміли всю важливість і почали вкладати в зелені проекти не залежно від того чи стимулює їх держава чи ні. Вже у 2012 р. на «зелені» інвестиції приходиться 11% усіх активів, які знаходяться в управлінні фондів в усьому світі, і ця цифра постійно зростає³⁵⁵.

Оскільки обсяги енергії, що отримують з альтернативних джерел, порівняно з потребами виробників зростають більш швидкими темпами, ці джерела ресурсів є досить перспективними і для України. Включення до національної ресурсної політики позиції щодо отримання енергії з альтернативних джерел допоможе посприяти енергетичну кризу, у якій опинилася Україна.

Підсумовуючи вище наведене відзначимо, що окрім державних заходів для раціонального ресурсокористування та екологічного захисту навколишнього середовища необхідно удосконалювати підходи до управління на підприємствах. Досить вдалим результатом в мікроекономічному управлінні досягли японські керівники великих компаній та корпорацій.

Японія – країна, яка активно займається інноваційною діяльністю, інвестує в розвиток НДДКР. Поряд з інтенсивним промисловим розвитком, який базується на принципах ресурсозбереження, в Японії проводиться активна політика захисту навколишнього середовища. Інтерес до японських методів управління зумовлений тим, що вже тривалий час в управлінській діяльності японці вдало поєднують використання соціально-економічних інструментів задля інноваційного зростання компаній з ресурсозберігаючими та природоохоронними обмеженнями.

Екологічна історія Японії та її сучасна політика відображують баланс між економічним, екологічним та інноваційним ресурсозберігаючим розвитком, охороною навколишнього середовища. При значному промисловому розвитку, наслідком якого є негативний вплив на навколишнє середовище та всебічне зменшення наявних ресурсів, Японія завдяки ефективній політиці природо та ресурсозбереження, посиленню екологічного спрямування соціальної відповідальності залишається однією з країн-лідерів з мінімізації негативного промислового впливу на навколишнє середовище. За індексом екологічної ефективності – комбінованим показником, що вимірює досягнення країни з точки

[Електронний ресурс] / А. Шевцов, М. Земляний, Т. Ряужева. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/november08/2.htm>.

³⁵³ Закон України «Про альтернативні джерела енергії» №555-IV від 20.02.2003р.

³⁵⁴ Поліщук О. В. Розвиток альтернативної енергетики в Україні: стан та перспективи розвитку. [Електронний ресурс] / О. В. Поліщук. – Режим доступу : <http://www.er.energy.gov.ua/doc.php?f=2582>.

³⁵⁵ Марчак Д. Маса альтернатив / Д. Марчак // Інвестгазета. – 2012. – №15. – С. 12–15.

зору стану екології та управління природними ресурсами, в 2014 р. Японія посіла – 26 місце в порівнянні з 95 позицією України³⁵⁶. У рейтингу країн світу за рівнем витрат на НДДКР, складеного інститутом статистики ООН, Японія в 2012 р. посіла 5 місце з рівнем витрат 3,36% від ВВП, що значно більше ніж в інших країнах, включаючи США, де витрати на НДДКР еквівалентні 2,9 % від ВВП, та Україну, де витрати на НДДКР еквівалентні 0,86 % від ВВП³⁵⁷. Керівництво японських компаній висловлює впевненість у тому, що активна інноваційна діяльність не тільки допомагає виживати їм в сучасних умовах, але і зайняти лідируючі позиції в подальшому.

Японська система управління постійно удосконалюється та демонструє гнучкий і раціональний механізм, який почав своє формування ще в післявоєнний період. Менеджмент в Японії тісно пов'язаний з історичним минулим і культурою цієї країни³⁵⁸.

У зв'язку з суттєвим зниженням меж цінової конкуренції та зменшенням конкурентних переваг за рахунок низької ціни на ринках розвинутих країн постулатом інноваційного розвитку промислових підприємств стає підвищення рівня соціально-екологічної відповідальності бізнесу, якості екологічного менеджменту. Як констатує Т. О. Примак³⁵⁹, майже 80% японців занепокоєні станом навколишнього середовища. Три чверті японців вважають боротьбу із забрудненням навколишнього середовища найважливішим завданням світових виробників. Крім того, відмітними рисами японського характеру є економність і заощадливість³⁶⁰. Завдяки всебічному розвитку екологічного мислення, воно стає невід'ємною складовою менталітету і японських управлінців теж. Більшість японських менеджерів вважають, що екологічна політика та ресурсозбереження є невід'ємною частиною бізнес-стратегії компанії.

При здійсненні інноваційної діяльності менеджери японських підприємств враховують сучасні вимоги та обмеження суспільства з охорони навколишнього середовища, ресурсозбереження, раціонального природокористування. В управління при цьому вбудовується підсистема екологічного менеджменту та менеджмент підприємства набуває певних елементів, використання яких дозволяє реалізувати стратегічні ресурсозберігаючі та природозахисні орієнтири інноваційного розвитку. Результати аналізу інноваційної діяльності, підсистеми екологічного менеджменту японських компаній і корпорацій «Мицубіши Танабе Фарма Корпорейшн» («Mitsubishi Tanabe Pharma Corporation»), «Сейко Епсон Корпорейшн» («Seiko Epson Corporation»), «Сумитомо Варехаус» («The Sumitomo Warehouse Co., Ltd.») та інших

³⁵⁶ Индекс экологической эффективности [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gtmarket.ru/ratings/environmental-performance-index/info>.

³⁵⁷ Рейтинг стран мира по уровню расходов на НИОКР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gtmarket.ru/ratings/research-and-development-expenditure/info>.

³⁵⁸ Бондаренко С. С. Аналіз інструментарію концепції постійного удосконалення / С. С. Бондаренко // Економіка. Менеджмент. Підприємництво. Збірник наукових праць. – Луганськ : Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, 2008. – Вип. 20. – С.78-85.

³⁵⁹ Примак Т. О. Екомаркетинг: світові та українські реалії / Т. О. Примак // Проблеми і перспективи ринково-орієнтованого управління інноваційним розвитком: [монографія] / за ред. С. М. Ілляшенка. – Суми: ТОВ «Друкарський дім «Папірус», 2011. – 644 с. – С. 564-589.

³⁶⁰ Губа А. В. Генеза теорії менеджменту / А. В. Губа // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2009. – № 2. – С.50-54.

дозволили виділити елементи, притаманні екологоорієнтованому управлінню³⁶¹. Їх огляд наведено нижче.

1. *Формування японськими компаніями екологічної політики.* Екологічна політика встановлює принципи та напрями діяльності підприємства в рамках екологоорієнтованого управління з урахуванням характеристик впливу на навколишнє середовище, ресурсозбереження і призначена для забезпечення прийняття тактичних рішень керівництвом, розуміння та сприйняття змін персоналом³⁶². Наприклад, екологічна політика «Сумитомо Варехаус»³⁶³ спрямована на збереження глобального навколишнього середовища. Компанія вважає обов'язковим постійно і безперервно застосовувати заходи, які допоможуть зробити внесок у збереження навколишнього середовища, що знизить навантаження на довкілля від діяльності.

Реалізація екологічної політики японськими компаніями відбувається завдяки встановленню та досягненню чітких екологічних цілей, які є складовою системи цілей з екологічної безпеки діяльності, збереження навколишнього середовища та вдосконалення систем екологічного менеджменту для досягнення таких цілей. Так, група «Мицубіши»³⁶⁴ позиціонує енергозбереження та запобігання глобальному потеплінню як найвищий пріоритет екологічних цілей. Крім того, компанія прагне захистити природне середовище, підвищити екологічну безпеку, обмежити викиди парникових газів, які є наслідком діяльності її заводів, науково-дослідних установ, баз і офісів. Інша корпорація «Сейко Епсон Корпорейшн»³⁶⁵ (далі – «Сейко») окрім встановлення цілей захисту навколишнього середовища, конкретизує їх термін: екологічні цілі цієї корпорації розробляються як на коротку перспективу – до року (наприклад, план на 2009 р. – «Навколишнє середовище»), так і на більш тривалий термін. У квітні 2010 р. керівництвом було розроблено середньостроковий екологічний п'ятирічний план розвитку до 2015 р. («SE15 Epson» – середньострокова екологічна політика навколишнього середовища), в якому викладено цілі та прагнення компанії до 2015 р. Ці цілі є віхами на 2015 р. і основою для реалізації довгострокової екологічної політики «Далеке корпоративне бачення 2050 р.», яка розроблена керівництвом корпорації.

2. *Введення в організаційну структуру компанії підрозділів, що відповідають за довкілля, екологічну безпеку та ресурсозбереження.* Так, наприклад, в групі «Мицубіши» створено департамент навколишнього середовища та безпеки праці на чолі з президентом та генеральним директором³⁶⁶. Комітет екологічної безпеки є консультативним для цього департаменту. Він планує і здійснює діяльність у відповідь на питання, пов'язані з екологічною безпекою цієї корпорації. Інша

³⁶¹ Приварникова і. Ю. Соціально-екологічна та ресурсозберігаюча спрямованість управління інноваційним розвитком: досвід японії / і. Ю. Приварникова // вісник хмельницького національного університету. Серія : економічні науки. – хмельницький : хмельницький нац. Ун-т, 2015. – № 3, т.2 (220). – с. 255-259.

³⁶² Дайман С. Ю. Системы экологического менеджмента для практиков / С. Ю. Дайман, Т. В. Островкова, Е. А. Заика, Т. В. Сокоорнова; под ред. С. Ю. Даймана. – М. : Изд-во РХТУ им. Д. И. Менделеева, 2004. – 248 с.

³⁶³ The Sumitomo Warehouse Co., Ltd, Japan [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sumitomo-soko.co.jp/English/corporate/csr/policy.html>.

³⁶⁴ Mitsubishi Tanabe Pharma Corporation, Japan [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mt-pharma.co.jp>.

³⁶⁵ Seiko Epson Corporation, Japan [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://global.epson.com>

³⁶⁶ Mitsubishi Tanabe Pharma Corporation, Japan [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mt-pharma.co.jp>.

корпорація «Сейко» впорядкувала власну організаційну структуру відповідно до створеної на підприємстві системи екологічного менеджменту. Організаційна структура системи екологічного менеджменту цієї корпорації наведена на рис. 38.

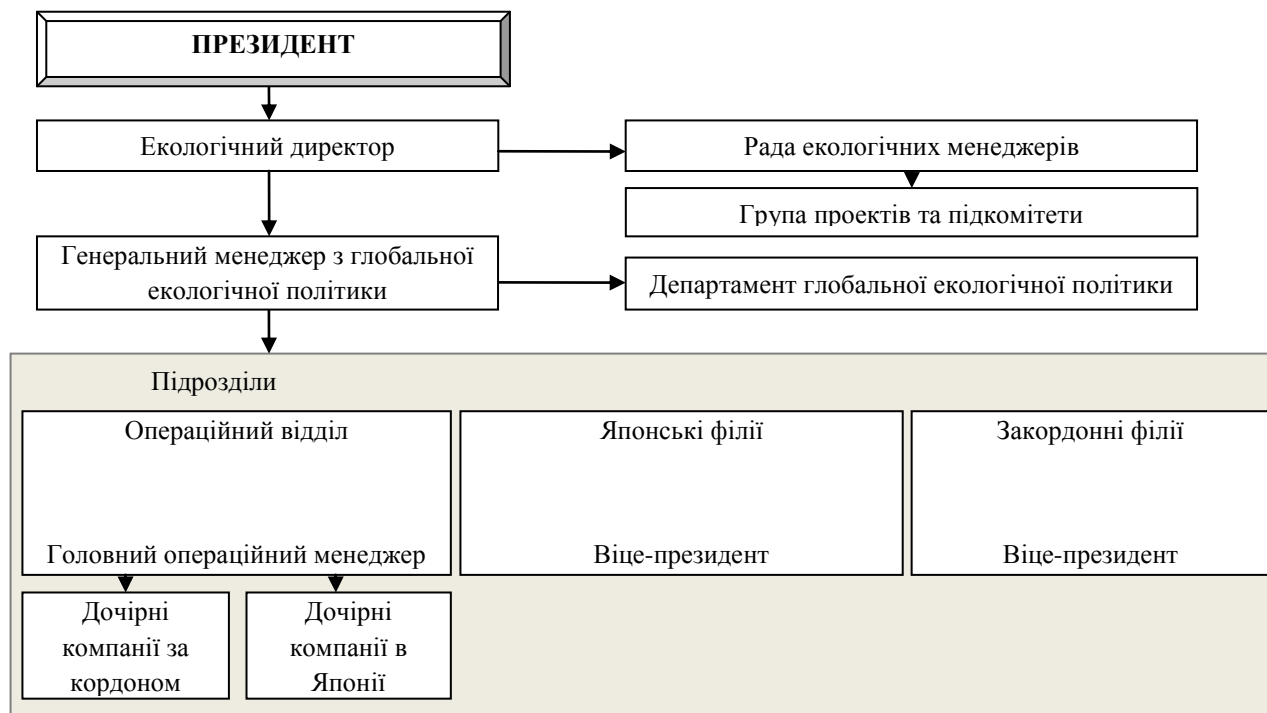

Рисунок 38 – Фрагмент системи управління корпорацією «Сейко Епсон Корпорейшн», націленої на сприяння екологозахисній діяльності³⁶⁷

3. Запровадження японськими компаніями проектування для навколишнього середовища, створення систем екологічного менеджменту та проведення сертифікації на відповідність вимогам стандартів екологічного менеджменту. Все більше число японських компаній включають екологічні аспекти, пов'язані з продукцією, до списку значимих, до таких, що вимагають серйозної уваги. Це цілком логічно, оскільки ринкова позиція фірми, її репутація в повсякденній свідомості в першу чергу асоціюються з її продукцією³⁶⁸. Крім того, це спрямовано на вдосконалення властивостей продукції і послуг з позиції охорони навколишнього середовища - «екологічності», оскільки всі види продукції та послуг впливають на навколишнє середовище протягом усього життєвого циклу, починаючи від видобутку сировини, включаючи виробництво, упаковку, використання і закінчуючи розміщенням відходів або організацією рециклінгу (повторного використання).

Японія посідає лідируючу позицію з кількості організацій, що пройшли сертифікацію на відповідність вимогам стандартів екологічного менеджменту ISO 14001. Їх впровадження дозволило японським корпораціям враховувати екологічні аспекти протягом стадій процесу проектування та розроблення продукції,

³⁶⁷ Seiko Epson Corporation, Japan [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://global.epson.com>

³⁶⁸ Дайман С. Ю. Системи екологічного менеджменту для практиків / С. Ю. Дайман, Т. В. Островкова, Е. А. Заика, Т. В. Сокоорнова; под ред. С. Ю. Даймана. – М. : Изд-во РХТУ им. Д. И. Менделеева, 2004. – 248 с.

включаючи: планування, концептуальне проектування, детальне (робоче) проектування, розробку і тестування прототипу, просування на ринок, і, нарешті, перегляд продукції. Проектування для навколишнього середовища спрямовано на вдосконалення властивостей продукції і послуг з позиції охорони навколишнього середовища - «екологічності».

4. *Екологічна освіта та навчання персоналу.* Невід'ємною частиною управління персоналом в японських компаніях стає його навчання природоохоронній та ресурсозберігаючій діяльності. Так, «Сейко»³⁶⁹ прагне до того, щоб її співробітники не забували про навколишнє середовище під час роботи і вважає, що працівникам необхідно знати, як їх поведінка як на роботі, так і вдома, впливає на навколишнє середовище. З цією метою ця компанія забезпечує екологічну освіту працівників і дітей працівників, зокрема обізнаність стандартам ISO 14001, екологічним інноваційним технологіям, співіснуванню з природою тощо та сприяє правильному розумінню ними екологічних практик (табл. 38).

Таблиця 38 – Зовнішні програми екологічної освіти, що організовані «Сейко Епсон Корпорейшн»³⁷⁰

Регіон	Освітня програма
Японія	«Діти і стандарти ISO 14000» (ISO Kid's 14000) «Міжнародна програма навчання керівників природоохоронним заходам» (International Environment Leaders Training Program)
Китай	Природоохоронні заходи для збереження наступних поколінь (Epson Green Next-Generation Environmental) Природоохоронні освітні проекти (Protection Education Project)
Тайвань	Програма зелених талантів (Green Talent Program)
Німеччина	Розуміння енергетичних проектів (Understanding Energy Project)

З 2002 р. «Сейко» співпрацює з японською неурядовою Міжнародною організацією мистецтва і технології «АрТеч» (International Art and Technology Cooperation Organization) за програмою «Діти і стандарти ISO 14000» (ISO Kid's 14000) – програмою підтримки екологічної освіти для дітей, яка була розроблена цією організацією. Метою програми є пробудити в дітях інтерес до збереження планети Земля і її багатств для майбутніх поколінь, навчити їх використовувати екологічні практики вдома, підвищити рівень екологічної свідомості в межах їх власних сімей і стати громадянином світу³⁷¹. Зародившись в надрах японської сімейної традиції, програма «Діти і стандарти ISO 14000» знайшла підтримку в рішеннях Всесвітнього саміту ООН зі сталого розвитку. В Японії з початку дії програми, її, в першу чергу, підтримав муніципалітет Токіо, оскільки йшлося про економію електроенергії, води, про екологічну обстановку в місті. І головне – її підтримала бізнес-спільнота, включаючи такі великі компанії, як «Сейко», «Ксерокс», «Джал», «Сони» й ряд інших. Крім того, ці компанії стали спонсорами

³⁶⁹ Seiko Epson Corporation, Japan [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://global.epson.com>

³⁷⁰ Seiko Epson Corporation, Japan [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://global.epson.com>

³⁷¹ Seiko Epson Corporation, Japan [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://global.epson.com>

проекту, з їх середовища були виділені перші інструктори. На думку Така Каваба, президента «АрТеч», екологічна освіта дітей та молоді є сьогодні одним з ключових питань у вирішенні глобальних екологічних проблем і досягненні сталого розвитку³⁷².

«Сейко» також сприяє поширенню природоохоронної діяльності, розповсюджуючи свої знання та досвід стороннім організаціям. У жовтні 2011 р. її тайванський підрозділ провів програму обміну досвідом роботи «Програма зелених талантів», спрямовану на розвиток «зелених талантів», яка надала студентам і аспірантам можливість дізнатися про корпоративну соціальну відповідальність та захист навколишнього середовища. Дванадцять студентів, що брали участь в програмі в Тайвані, були запрошені до Японії, де вони отримали додаткове екологічне навчання завдяки дискусіям і відвідуванню переробних підприємств. В компанії вважають, що студенти також повинні мати позитивний вплив на суспільство, кажучи про захист навколишнього середовища³⁷³.

5. *Оцінка виникнення операційних ризиків діяльності, у тому числі екологічних, виконання вимог екологічних стандартів і покриття збитків навколишньому середовищі.* Під ризиками мається на увазі події, які можуть виникнути та істотно вплинути на фінансовий стан або діяльність компанії. Виділення таких ризиків є визнанням того факту, що такі події можуть відбутися. Так, «Мицубіши» при оцінці операційних ризиків виділяє ризики, пов'язані з екологічною безпекою³⁷⁴. Компанія визнає, що у разі небезпеки і серйозної шкоди навколишньому середовищу, які викликані хімічними речовинами, що використовуються в операційній діяльності, вона можливо матиме витрати, необхідні для екологічного поліпшення, зіткнеться зі зниженням довіри суспільства, нестиме відповідальність за виплату компенсацій тощо. Якщо один або декілька з цих ризиків виникнуть, фінансове становище або інші результати компанії можуть істотно погіршитися. Визнання можливості таких ризиків підштовхує компанію працювати над запобіганням їх виникнення та здійсненням контрзаходів у разі їх виникнення.

В «Сейко»³⁷⁵ також визнають, що будь-яке забруднення навколишнього середовища внаслідок виробничої діяльності може мати серйозний ризик впливу на мешканців навколишніх регіонів або країни. Тому компанія постійно прагне знизити екологічні ризики. В межах усіх підрозділів компанії проводиться спостереження за виконанням стандартів забруднення і виявлено, що всі співробітники добре знайомі з ідеями та законами управління екологічними ризиками. Виробництво кожного пристрою здійснюється «Сейко» відповідно до стандартів ISO 14001, що допомагає компанії зменшити екологічні скарги та виникнення екологічних інцидентів. Крім того, проведення внутрішнього екологічного аудиту у японських та закордонних філіях дозволило компанії значно зменшити ризики виникнення екологічних проблем.

Витрати, пов'язані з виникненням екологічних ризиків, виконанням вимог

³⁷² International Art and Technology Cooperation Organization, Japan [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.artech.or.jp>

³⁷³ Seiko Epson Corporation, Japan [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://global.epson.com>

³⁷⁴ Mitsubishi Tanabe Pharma Corporation, Japan [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mt-pharma.co.jp>.

³⁷⁵ Seiko Epson Corporation, Japan [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://global.epson.com>

екологічних стандартів і покриттям збитків навколишньому середовищу, можуть покриватися за рахунок екологічного страхування. Як вказує М. Ф. Аверкіна³⁷⁶, в Японії передбачено такі види екологічного страхування, як страхування відповідальності за шкоду, заподіяну довкіллю, страхування у сфері переробки промислових відходів, страхування переробників утилізованих електроприладів. Але, треба зауважити, що Японія належить до країн з недостатньо розвиненим ринком екологічного страхування.

6. *Відкрита екологічна звітність та взаємодія із зацікавленими сторонами. Екологічне інформування та комунікації.* Як вказують Хідеакі Озава і Хіроясу Кінно³⁷⁷, в Японії в даний час компанії не зобов'язані повідомляти громадськості про екологічні показники своєї діяльності. Незважаючи на це, у великих компаніях з'явилася тенденція підготовки екологічних звітів та їх розповсюдження громадськості для того, щоб показати турботу підприємства про довкілля. Міністерством охорони навколишнього середовища Японії розроблені керівні принципи для екологічних звітів і рекомендований перелік питань, які мають в них викладатися. У звіті рекомендується висвітлювати: основні питання (наприклад, опис бізнесу компанії), управлінську політику в збереженні навколишнього середовища, управління навколишнім середовищем (наприклад, системи екологічного менеджменту, наукові дослідження та розробки в галузі екологоорієнтованого дизайну продуктів і послуг, а також громадський інтерес до впливу на навколишнє середовище), заходи щодо зниження впливу на нього. Таку екологічну інформацію підприємства можуть розкрити: в бізнес-звітах, які готуються відповідно до Закону про компанії в кінці кожного фінансового року, і в звітах про цінні папери, які готуються відповідно до Закону про фінансові інструменти і біржі і його вимог постійного розкриття корпоративної інформації емітентами цінних паперів на біржі³⁷⁸. Поява відкритої екологічної звітності є поштовхом до вдосконалення не тільки підходів з оцінки результативності підприємств (спочатку екологічної, а потім економічної та соціальної), але й порівняння за вибраними критеріями з іншими компаніями та зростання уваги зацікавлених сторін до результатів. Наприклад, «Сейко» для отримання довіри зацікавлених осіб активно взаємодіє з навколишнім середовищем, спілкується з громадськістю, має двосторонній зв'язок, повідомляє інформацію про різні екологічні події та вважає, що думки та ідеї цих осіб відобразяться в майбутньому у природоохоронній та ресурсозберігаючій діяльності й продукції компанії.

7. *Корпоративна соціальна відповідальність за вплив на навколишнє середовище та ресурсозбереження, її введення в правила ділової поведінки.* Сьогодні японські підприємства активно наголошують на корпоративній соціальній відповідальності за вплив на навколишнє середовище та ресурсозбереження,

³⁷⁶ Аверкіна М. Ф. Економічні важелі регулювання техногенно–екологічної безпеки суб'єктів господарювання / М. Ф. Аверкіна // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування: збірник наукових праць. Секція : економіка. – Рівне: РВЦ Національного університету водного господарства та природокористування, 2009. – Вип. 4 (48), Ч. 2. – С. 44–49.

³⁷⁷ Hideaki Ozawa, Hiroyasu Konno. PLC Cross-border Environment Handbook 2008/09: Japan [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.jurists.co.jp/en/publication/tractate/docs/200811_ozawa_konno.pdf

³⁷⁸ Hideaki Ozawa, Hiroyasu Konno. PLC Cross-border Environment Handbook 2008/09: Japan [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.jurists.co.jp/en/publication/tractate/docs/200811_ozawa_konno.pdf

оскільки її заходи допомагають підвищити імідж підприємства, залучити більше покупців та переконати останніх в позитивному впливі підприємства. Така відповідальність стає правилом ділової поведінки компанії. Так, одним з правил ділової поведінки з охорони навколишнього середовища в японській транспортній компанії «Сумитомо Варехаус» є таке: «Добровільно і активно зменшувати кількість відходів, переробляти відходи і працювати заради захисту навколишнього середовища»³⁷⁹.

Влітку 2005 р. Міністерство охорони навколишнього середовища Японії почало пропаганду кампанії «Прохолодний бізнес» (The cool biz campaign). Її метою стало зменшення витрат електроенергії за рахунок обмеження використання кондиціонування повітря. Для цього всім японським державним відомствам, діловим колам і широкій громадськості було запропоновано встановити в офісах і вдома кондиціонери повітря до позначки +28°C протягом усього періоду охолодження до вересня. Оскільки в японській культурі в ділових колах, на роботі є соціально прийнятним тільки діловий стандартний костюм бізнес-класу, то для заохочення працівників виконувати цю рекомендацію і зняти верхній, носити прохолодний і зручний для роботи одяг, багато керівників уряду під час інтерв'ю були без краватки і піджака. Вони вказували на те, що відчували, що наявність краватки не обов'язкова при зустрічі з колегами з приватного сектора. Це справило значного ефекту реклами кампанії «Прохолодний бізнес»^{380 381}.

«Теплий бізнес» (The warm biz campaign) – ще одна з кампаній Японії на користь збереження електроенергії в холодну пору року. Міністерство охорони навколишнього середовища закликала встановлювати обігрівачі та кондиціонери повітря в будинках і на робочому місці на позначці не вище +20°C і зігріватися «по-старому» з використанням теплої одягу та зігріваючих напоїв³⁸².

Всебічний екологозахисний та ресурсозберігаючий інноваційний розвиток торкнувся і японських будівель. Стрімкого розвитку як у домогосподарствах, так і на підприємствах набуло зелене будівництво, що надає можливість зменшити негативний антропогенний вплив на навколишнє середовище.

Зелене будівництво (також відоме як стійке будівництво) відноситься до процесу, який протягом всього життєвого циклу будівництва: при проектуванні розміщення, будівництві, експлуатації, технічному обслуговуванні, ремонті та зносі – є екологічно орієнтованим і ресурсозберігаючим. Оцінку ефективності такого будівництва для навколишнього середовища здійснюють за допомогою комплексної системи CASBEE (Comprehensive Assessment System for Built Environment Efficiency) – інструменту для оцінки екологічних характеристик будівель і оцінки антропогенного середовища, розробленого японським інститутом по створенню навколишнього середовища та енергозбереженню (Institute for Building Environment and Energy Conservation). Ця система є основою системи управління зеленим

³⁷⁹ The Sumitomo Warehouse Co., Ltd, Japan [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sumitomo-soko.co.jp/English/corporate/csr/policy.html>.

³⁸⁰ Cool Biz campaign [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Cool_Biz_campaign.

³⁸¹ Ministry of the Environment, Japan [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.env.go.jp/>

³⁸² Warm Biz campaign kicks off across Japan [Електронний ресурс] // Japantoday. –NOV. 05, 2014. – Режим доступу : <http://www.japantoday.com/category/national/view/warm-biz-campaign-kicks-off-across-japan>.

будівництвом у Японії. Підприємства прагнуть отримати найвищий рейтинг за цією системою оцінки.

Окрім названих, управління інноваційним розвитком включає й інші елементи, не охарактеризовані в даній роботі. Їх в компаніях використовують не окремо, а в якості елементів цілісної системи. Японія є гарним прикладом енергоефективного, ресурсозберігаючого, екологоорієнтованого інноваційного розвитку, досвід якого необхідно запозичувати менеджерам компаній в Україні.

Розглянувши досвід країн світу, окремих підприємств, чия екологозахисна та ресурсозберігаюча діяльність дає одні з найліпших у світі результатів, виникає питання, чи можна реалізувати дані заходи на території України та сформувані на їх основі стратегічні орієнтири інноваційного розвитку підприємств? Однозначно можна надати позитивну відповідь.

Формування та реалізація екологозахисної, ресурсозберігаючої національної політики, стратегій інноваційного розвитку суб'єктів господарювання та окремих споживачів має вирішальне значення для підвищення еколого-енергетичної ефективності, збереження грошей споживачів, скорочення імпорту мінеральних ресурсів (нафти, газу, продуктів переробки), підвищення надійності електричної мережі, зменшення забруднення навколишнього середовища, створення нових робочих місць та зниження цін.

Україні необхідно сформувані Національну програму ресурсозбереження та її реалізувати разом зі зміною підходів до управління інноваційним розвитком використовуючи японський досвід.

Реалізація цих стратегічних заходів можлива завдяки системності усіх процесів. Зусилля мають бути розподілені впродовж всього життєвого циклу виробів від розробки, виробництва, споживання до утилізації або рециклінгу.

Підґрунтям ефективності стратегічного інноваційного розвитку, який націлений на ресурсозбереження та захист навколишнього середовища, є екологоспрямовані інвестиції в кожний сектор виробництва і споживання, в тому числі на заходи для боротьби зі зміною клімату, скороченням споживання не відновлюваних ресурсів.

У стратегічних планах України, а також окремих підприємств має бути посилення міжкраїнової співпраці уряду та окремих компаній в галузі ресурсозбереження та захисту навколишнього середовища. Певні дії в цьому напрямку вже зроблено. Так, уряд Норвегії у 2014 р. та уряд Японії в 2012 р. розпочали співпрацю з Українським урядом, метою якої є обмін досвідом. З кожним роком уряд Японії розширює спектр технічної допомоги Україні в сфері екології. Японська агенція міжнародного співробітництва «Джайка» активно цьому сприяє. Створення учбово-демонстраційних центрів, де бажаючих можуть навчити екологоорієнтованому управлінню, впровадженню енергоефективних програм, економити ресурси, здійснювати управління з орієнтиром на ресурсозбереження та захист навколишнього середовища, використовуючи досвід Японії, може стати рушійною силою підвищення якості інноваційних змін в українських компаніях.

Разом з тим, треба враховувати, що екологічні реформи є дуже дорогими, потребують не тільки реформацію підприємств, а й змін у свідомості громадян,

підвищення спроможності органів влади України у розробці та впровадженні законодавчих актів та регуляторних документів³⁸³. Україна зможе досягти потрібних результатів за допомогою виконання таких завдань: створення єдиної державної системи управління охороною, використанням та відтворенням природних ресурсів. Базовими структурними складовими такої системи мають стати: уніфіковані інформаційно наповнені системи кадастрів природних ресурсів; нормативно-правова база державної системи охорони, використання та відтворення природних ресурсів; дійова і прозора система дозвільно-ліцензійної діяльності та регламентації режимів природокористування

Фалько Є. А.

2.4 ІНФОРМАТИЗАЦІЯ ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Сьогодні туристичний бізнес України набуває пріоритетного державного значення, адже він відіграє значну роль у соціально-економічному житті суспільства. З цієї причини, держава має сприяти розвитку галузі у якісному та кількісному вимірах.

Прийнятий Верховною Радою України 15 вересня 1995 року Закон «Про туризм» констатує: «Держава проголошує туризм одним з пріоритетних напрямів розвитку національної культури та економіки і створює сприятливі умови для туристичної діяльності»³⁸⁴. Зазначимо, що така державна політика повністю відповідає рекомендаціям Гаазької міжпарламентської конференції з туризму (10-14 квітня 1989 р.) – найавторитетнішого туристичного форуму сучасності, де зазначено: країни повинні визначити свої національні пріоритети та роль туризму в «ієрархії» таких пріоритетів, а також оптимальну стратегію розвитку туризму в рамках цих пріоритетів.

Рекомендації Гаазької конференції містять також тези, що мають винятково важливе значення для розвитку туризму. Вони стосуються ролі парламентських, урядових та інших державних інституцій в організації туристичної діяльності, а також планування розвитку туризму: «Необхідно, щоб державна влада на всіх рівнях у всіх країнах, особливо парламенти, відігравали активну роль у справі створення сприятливих умов для туризму і, зокрема, надавали фінансові та інші ресурси для реалізації всеохоплюючих програм, присвячених туризму»¹.

Регулювання в галузі туризму здійснюється Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, центральним органом виконавчої влади в галузі туризму, Верховною Радою Автономної Республіки Крим та Радою міністрів Автономної Республіки Крим (органи влади АРК тимчасово не підтримують

³⁸³ Деревецька М. Природозахисна та ресурсозберігаюча політика: досвід Норвегії // М. В. Деревецька, І. Ю. Приварникова // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Стратегія економічного розвитку країн в умовах глобалізації» (Дніпропетровськ, 26-27 березня 2015р.). – Дніпропетровськ : Вид-во ТОВ «ДГТ», 2015. – С.54-56.

³⁸⁴ Про внесення змін до Закону України "Про туризм" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1282-15>.

державну політику України, так як це є окупованою територією відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»), місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування, а також іншими органами в межах їх компетенції.

У цілому в Україні діяльність туристичного бізнесу регулюється Конституцією України, Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про туризм», Закону України «Про курорти», інших нормативно-правових актів, виданих відповідно до них.

До виключних повноважень Верховної Ради України в галузі туризму належать³⁸⁵:

- визначення основних напрямів державної політики в галузі туризму;
- визначення правових засад регулювання відносин у галузі туризму, їх удосконалення та адаптація до загальновизнаних норм міжнародного права;
- визначення в законі про Державний бюджет України обсягу фінансового забезпечення туристичної галузі.

Верховна Рада України відповідно до Конституції України може брати до свого розгляду й інші питання, що стосуються туризму.

Центральним органом державної виконавчої влади є Державне агентство України з туризму та курортів.

Як показує міжнародний досвід, вагомим внеском у розвиток туристичної індустрії є державна підтримка туристичних професійних об'єднань. В 1998 році на підставі Закону України «Про туризм» та Закону України «Про об'єднання громадян» було створено таке об'єднання, як всеукраїнська громадянська організація – Асоціація туристичних агентств, яка має свої регіональні складові. Головна мета Асоціації – об'єднання зусиль працівників туристичної та суміжних галузей для спільних дій по захисту своїх законних прав, задоволенню професійних і соціальних інтересів, сприяння розвитку туризму в Україні. Асоціація діє за територіальним принципом. Основою Асоціації є регіональні осередки, що створюються в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та інших регіонах.

Нині ТАУ об'єднує понад 350 провідних туристичних підприємств, що репрезентують практично всі регіони України. Серед них³⁸⁶:

- туристичні фірми "Арктур", "Діалог-Київ", "Інтурист-Запоріжжя", "Либідь-Київ", "Модес", "Олімп Тревел ЛТД", "Руада", "Світ-тур", "Тріада Тревел Бюро", "Україна-Русь", "Укрзовнішінтур", "Універсальне агентство з продажу авіаперевезень", "Червона Рута", "Бітско", "Пласке";
- готельні комплекси "Дністер", "Ореанда", "Пролісок", "Русь", "Черемош";
- авіакомпанії "Міжнародні Авіалінії України", "Національні авіалінії України", "Хорс";

³⁸⁵ Про курорти : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2026-14>.

³⁸⁶ Бартошук О. В. Концептуальні підходи до формування стратегії розвитку туристичної галузі / О. В. Бартошук // Економічний часопис XXI. – 2012. – № 3 4. – С. 38 41.

- навчальні заклади Донецький інститут турбізнесу, Інститут туризму Федерації профспілок України;
- спеціалізовані засоби масової інформації “Крила”, “Міжнародний туризм”, “Україна туристична”;
- санаторно-курортне об’єднання “Трускавецькурорт”;
- громадські організації Кримська асоціація туристичних агентств, Міжнародна асоціація авіаперевізників України, Харківська асоціація туристичних агентств;
- іноземні туристичні компанії “Атлас Тревел Сервіс (Республіка Польща), Американська круїзна компанія “Imperial Travel ”New Way Group”, ТОВ “Предекс” (Росія) тощо.

В 2001 році урядом було підтримано пропозицію Туристичної асоціації України щодо її активної участі у вирішенні питань розвитку туристичної галузі, а саме: проведенні моніторингу основних напрямів розвитку туризму; розробленні стандартів у сфері туристичних послуг, проведенні сертифікації та атестації туристичних підприємств, здійсненні контролю виконання ними умов та правил прийому і обслуговування туристів тощо.

Україна займає одне з провідних місць в Європі за рівнем забезпеченості цінними природними та культурними ресурсами, проте вони не відповідають європейським вимогам щодо об’єктів туристичного бізнесу. Відповідно до Закону України «Про курорти», курортом визнається освоєна природна територія на землях оздоровчого призначення, що має природні лікувальні ресурси, необхідні для їх експлуатації будівлі та споруди з об’єктами інфраструктури, використовується з метою лікування, медичної реабілітації, профілактики захворювань та для рекреації і підлягає особливій охороні.

За характером природних лікувальних ресурсів курорти України поділяються на курорти державного та місцевого значення³⁸⁷. До курортів державного значення належать природні території, що мають особливо цінні та унікальні природні лікувальні ресурси і використовуються з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань. До курортів місцевого значення належать природні території, що мають загальнопоширені природні лікувальні ресурси і використовуються з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань.

Важливою ознакою курортів України є їх визначення за державним законодавством як територія, де є природні лікувальні ресурси. За словником Оксфорду курорт визначається як місце, яке відвідують для відпочинку або лікування або для певної мети³⁸⁸. Це означає, що згідно з цим визначенням наявність лікувальних ресурсів не є обов’язковою ознакою курортної зони

³⁸⁷ Oxford Dictionaries [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/resort>.

³⁸⁸ Петранівський В. Л. Туристичне краєзнавство : навч. посіб. / В. Л. Петранівський, М. Й. Рутинський ; за ред. проф. Ф. Д. Заставного. – К. : Знання, 2006. – 575 с.

За характером природних лікувальних факторів курорти України можна поділити на кілька типів³⁸⁹:

1. бальнеологічні курорти: основний лікувальний фактор — мінеральні води, що застосовуються у вигляді ванн, душів, для пиття, інгаляцій, зрошування, промивання тощо. До цих курортів належать: Поляна, Сонячне Закарпаття, Немирів, Біла Церква, Миронівка, Хмільник, Моршин, Трускавець, Верховина, Карпати, Квітка Полонини, Миргород, Шкло, Синяк, Любінь Великий, Гірська Тиса, Шаян, Свалява, Усть-Чорна, Солоний Лиман, Горинь, Черче, Березівські мінеральні води, Рай-Оленівка, Старобільськ;

2. грязеві курорти: основний лікувальний фактор — грязь, що застосовується у вигляді ванн, аплікацій, тампонів, компресів тощо. На грязевих курортах використовується мулова грязь солоних озер і лиманів, сапропелева (мулова грязь прісних озер), торфова (прісна і мінералізована), а також гідротермальна і сопкова (вулканічного походження). До цих курортів належать: Бердянськ, Гопри, Євпаторія, Маріуполь, Куяльницький, Слов'янськ, Феодосія, Саки;

3. кліматичні курорти; основні види лікування — повітряні і сонячні ванни, а також купання. Крім основних видів курортного лікування, для посилення дії лікувальних факторів у лікувальний комплекс включають фізіотерапевтичні процедури, лікувальне харчування, лікувальну фізичну культуру. До цих курортів належать: Ірпінь, Буча, Ворзель, Конча-Заспа, Пуша-Водиця, Соснівка, Одеський курортний район, Південний берег Криму, Закарпатська група курортів, Яремча, Бердянськ, Кирилівка;

4. також є курорти змішаного типу, які поєднують різні лікувальні властивості.

Курортні поселення нашої держави зосереджені, здебільшого, у Причорноморсько-Приазовській курортній зоні та Карпатському туристичному регіоні. Зазвичай, курортні центри України відносять за розмірами до невеликих із людністю 10-50 тис. осіб. Станом на середину 2013 року в Україні функціонує шість курортів державного значення, понад 20 природних курортних територій за наявності унікальних природних ресурсів мають підстави для оголошення їх відповідно до Закону України “Про курорти” курортами державного значення. Станом на кінець 2012 року в Україні функціонує понад 3800 готелів та інших аналогічних засобів розміщення. Разом з тим кількість вітчизняних готелів, що отримали свідоцтва про встановлення категорій “одна зірка” - “п’ять зірок”, становить 181 одиницю³⁹⁰.

Для забезпечення розвитку інфраструктури курортів та інших туристичних ресурсів України необхідно розв’язати ряд територіальних, соціально-економічних, екологічних проблем і завдань, щодо використання і визначення шляхів збалансування міжгалузевих інтересів (транспорт, зв’язок, комунікації, швидкісний

³⁸⁹ Державна служба статистики України : офіційний веб сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

³⁹⁰ Костюк О. М. Розвиток туризму в Європі [Електронний ресурс] / О. М. Костюк. – Режим доступу : <http://tourism-book.com/books/book-18/chapter-1237/>.

Інтернет тощо). На сьогодні існує проблема доступності готелів та інших об'єктів інфраструктури туристичного бізнесу щодо розміщення для осіб з інвалідністю, у тому числі з вадами зору, слуху і порушеннями опорно-рухового апарату, та інших, пов'язаних з інвалідністю груп населення, відсутності у них достатньої кількості пристосованих для таких осіб номерів.

Станом на кінець 2012 року в Україні видано 2385 ліцензій на провадження туроператорської діяльності, з яких 372 ліцензії - на провадження туроператорської діяльності тільки з внутрішнього та в'їзного туризму⁸.

Туристичний ринок України постійно розвивається та зростає. Так якщо у 2012 році 3,07 млн. осіб (громадян України та іноземців) були обслуговані суб'єктами туристичної діяльності, то в 2013 їх кількість вже склала 3,43 млн. (табл. 39).

Таблиця 39 – Показники обсягів туристичного ринку України за період 2011 – 2013 рр.*

Показник / рік	2011	2012	2013
Туристи - громадяни України, що обслуговані суб'єктами туристичної діяльності (млн. осіб)	2,00	2,80	3,20
Туристи іноземці, обслуговані суб'єктами туристичної діяльності (млн. осіб)	0,23	0,27	0,23
Кількість суб'єктів туристичної діяльності	4727,0	5347,0	5692,0
Дохід від надання туристичних послуг (млн. грн.)	4083,0	6991,3	6496,7

*Розроблено на основі³⁹¹

Зазначимо, що як у світі, так і безпосередньо в Україні спостерігається зростання кількості зайнятих працівників у сфері туризму та подорожей протягом періоду 2013 – 2014 рр. Так, за вказаний період кількість кадрів, задіяних в туристичну сферу по Україні зросла на 3%, в той час, як на глобальному ринку туристичних послуг кількість працюючих у галузі зросла на 4,8 відсотки (рис. 39).

³⁹¹ Туристична Асоціація України : офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tau.org.ua/>.

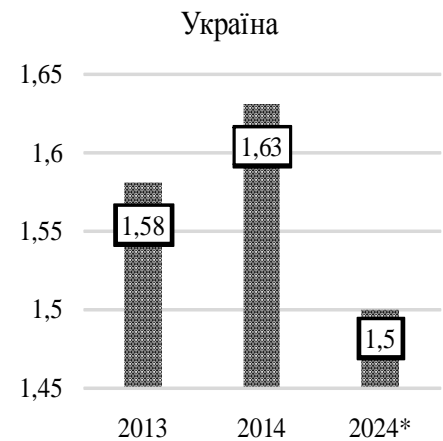
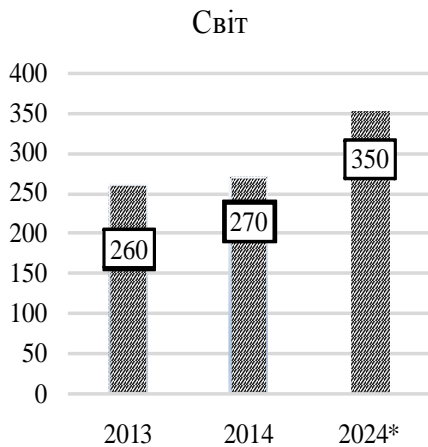

Рисунок 39 – Кількість працівників у сфері туризму, світові та українські показники, млн. осіб

* прогнозне значення
Розроблено на основі⁹

Відсутність стратегії розвитку України як країни з цілющими джерелами та курортами, цікавої для іноземних туристів, негативно позначається на інвестиціях у розвиток інфраструктури туристичної галузі (рис. 40).

Рисунок 40 – Динаміка розвитку мережі готелів, санаторно-курортних та оздоровчих закладів за період 2005 - 2013, тис.

Розроблено на основі³⁹²

Проте варто зазначити, що сьогодні туристи надають перевагу розміщенню у готелях, приватних помешканнях та інших місцях для тимчасового проживання. Такі настрої туристів є новими, адже раніше більшою популярністю користувалися санаторно-курортні та оздоровчі заклади. Розглядаючи динаміку зміни кількості курортів санаторного типу за період 2005 – 2013 рр., бачимо, що показник поступово, але постійно зменшувався, тоді як кількість готелів та інших місць для

³⁹² Туристична Асоціація України : офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tau.org.ua/>.

тимчасового проживання – зростає і у 2013 році їх кількість склала 3,58 тис, що на 0,75 тис. більше за обсяг санаторіїв (рис. 40).

Аналіз туристичних потоків України, тобто виїзду громадян України за кордон країни та в'їзд іноземців на територію України показує, що у 2013 році громадяни України збільшили свою активність перетину українського кордону (23,8 млн. осіб), тоді як рівень прибуття іноземних громадян до країни не значно змінився, у порівнянні з попередніми роками (24,7 млн. осіб) (рис. 41).

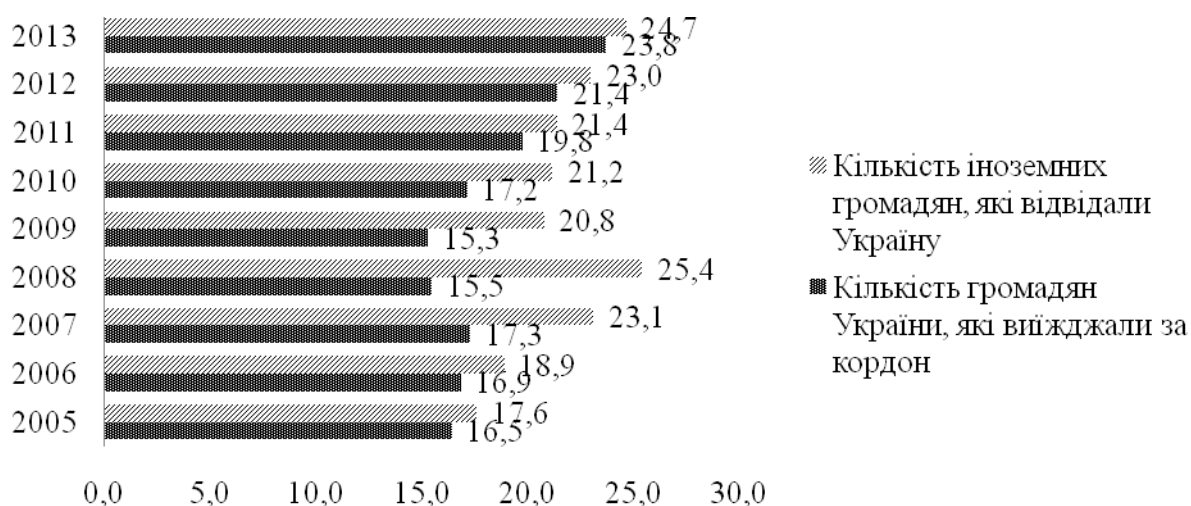

Рисунок 41 – Туристичні потоки України 2000 - 2013 рр., млн. осіб*

* Включно з одноденними відвідувачами

Розроблено на основі³⁹³

Така зростаюча динаміка щодо громадян України пов'язана з відкриттям нових напрямів подорожування, пом'якшенням вимог оформлення віз та подачі візових документів, а також значне спрощення умов організації закордонних поїздок.

При розгляді інформації щодо виїзду громадян України за кордон за країнами, до яких вони виїжджали, доходимо висновку, що відбулися зміни у вподобаннях українських громадян. Так якщо протягом 2010 – 2012 рр. перше місце за кількістю громадян України, які перетинали кордон, буда Російська федерація, то у 2013 році перевага надавалася Польщі, куди поїхало 7 млн. осіб (табл. 40).

³⁹³ Туристична Асоціація України : офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tau.org.ua/>.

Таблиця 40 – Виїзд громадян України за кордон за країнами, до яких вони виїжджали 2010 – 2013 рр.

2010		2011		2012		2013	
Країна	Кільк. осіб, млн.	Країна	Кільк. осіб, млн.	Країна	Кільк. осіб, млн.	Країна	Кільк. осіб, млн.
Російська Федерація	5,2	Російська Федерація	5,5	Російська Федерація	5,9	Польща	7,0
Польща	0,4	Польща	5,1	Польща	5,8	Російська Федерація	6,1
Молдова, Республіка	1,9	Молдова, Республіка	2,2	Молдова, Республіка	2,2	Молдова, Республіка	2,4
Угорщина	1,8	Угорщина	1,7	Угорщина	1,8	Угорщина	1,9
Білорусь	1,1	Білорусь	1,6	Білорусь	1,7	Білорусь	1,7
Румунія	0,5	Туреччина	0,6	Туреччина	0,6	Румунія	0,8
Туреччина	0,5	Румунія	0,6	Румунія	0,5	Туреччина	0,6
Словаччина	0,4	Словаччина	0,4	Словаччина	0,5	Словаччина	0,6
Німеччина	0,4	Німеччина	0,4	Німеччина	0,4	Німеччина	0,4
Єгипет	0,3	Єгипет	0,3	Чехія	0,3	Єгипет	0,3

Розроблено на основі³⁹⁴

Слід враховувати що Росія та Польща, це країни в які найбільше виїжджає українців у пошуках роботи.

На збільшення популярності українських туристичних об'єктів, окрім інших факторів, впливає рівень інформатизації та зростання обсягу інформації на внутрішньому та зовнішньому ринках. Як було доведено, сьогодні інформація стає більш доступною і зручною у використанні, ніж, наприклад, 10 років тому. Так, якщо у 2000 році мережею Інтернет користувалося лише 9,46% населення світу і 0,72% українців, то вже в 2013 році показник склав 43,88% та 41,80% відповідно³⁹⁵ (рис. 42). Станом на 2013 рік Україна займає 112 місце з 230 за часткою осіб, які користуються Інтернетом.

³⁹⁴ Туристична Асоціація України : офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tau.org.ua/>.

³⁹⁵ Димчук А. В. Вдосконалення національної політики в галузі регулювання ринку туристичних послуг у контексті глобальних викликів і кризових ситуацій / А. В. Димчук // Економіка, фінанси, право. –2012. – № 6. – С. 32-36.

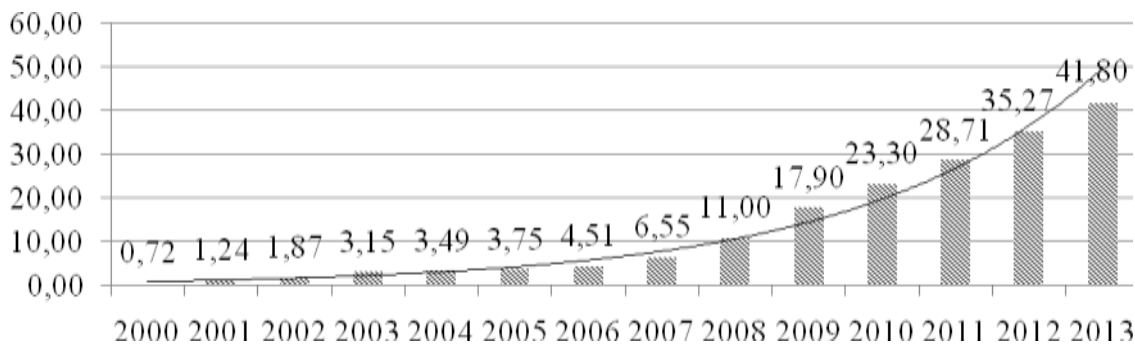

Рисунок 42 – Частка осіб, які користуються інтернетом в Україні, 2000 - 2013 рр. (%)

Протягом 13 років в Україні спостерігається постійне зростання частки користувачів Інтернетом. У деяких регіонах України населення ще гостро не відчуває потреби у інноваційних технологіях, або з технічних причин не мають змоги ними користуватися (люди, що проживають у селах, селищах, віддалених районах та літні люди).

Проте такий стан речей в Україні є тимчасовим. У світовій практиці доведено, що саме у зрілому віці у людей є вільний до подорожей. Тому в ментальності українців необхідно вносити зміни щодо критеріїв якості життя через розвиток інформатизації суспільства і відповідної масованої інформації через засоби телекомунікації щодо можливостей внутрішнього туризму в Україні. Саме за рахунок таких осіб і формується таке помірне, на нашу думку, відношення користувачів мережі до тих, хто нею не використовує. Але не дивлячись на це, на часовому проміжку спостерігалось постійне зростання показника, що вважається елементом розвитку суспільства та інших ринків, пов'язаних з інформацією.

Згідно з деякими міжнародними рейтингами та індексами, прогнозується значний та постійний розвиток інформаційного суспільства України (табл. 41).

Таблиця 41 – Контрольні показники та індикатори розвитку інформаційного суспільства в Україні

Найменування індексу	2013	2015	2020
1. Глобальний індекс конкурентоспроможності (WEF Global Competitiveness Index)	70 місце	65 місце	50 місце
2. Індекс технологічної готовності (WEF Technological Readiness Index)	80 місце	65 місце	50 місце
3. Індекс мережевої готовності (WEF Networked Readiness Index)	73 місце	65 місце	60 місце
4. Готовність уряду (Government readiness)	120 місце	90 місце	60 місце
5. Використання урядом інформаційно-комунікаційних технологій (Government usage)	73 місце	65 місце	55 місце
6. Рейтинг за електронною готовністю (EIU eReadiness Ranking)	63 місце	58 місце	50 місце
7. Індекс електронного уряду ООН (UN e-Government Index)	65 місце	60 місце	50 місце

Розроблено на основі³⁹⁶

Дослідження показало, що доходи від надання телекомунікаційних послуг в Україні протягом 2010 – 2013 років постійно зростають (табл. 42). Це показує розвиток рівня інформатизації суспільства і сприяє змінам у різних сферах життя країни.

Таблиця 42 – Доходи від надання телекомунікаційних послуг 2000 – 2014 рр., млн грн.

Джерело доходу / рік	2010	2011	2012	2013	2014 за 9 місяців
Передача і прийом телевізійних та радіо-програм, радіозв'язок (млн. грн.)	1884,1	2075,0	2287,4	2297,8	1602,0
Кабельне телебачення (млн. грн.)	1342,9	1461,3	1549,6	1560,3	1088,3
Супутникове (млн. грн.)	33,4	32,1	36,4	44,8	16,1
Надання доступу до мережі Інтернет (млн. грн.)	3713,4	4219,8	4673,1	4908,5	3970,0

Розроблено на основі¹⁴

Проте варто зауважити, що у 2014 році доходи від надання телекомунікаційних послуг дещо зменшилися. Так, якщо порівняти доходи за період

³⁹⁶ Туристична Асоціація України : офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tau.org.ua/>.

січень-вересень у 2013 та 2014 роках, то приходимо до висновку, що, наприклад, доходи від надання доступу до мережі Інтернет знизилися на 1,7% (рис. 43). Вважаємо таку низхідну тенденцію тимчасовим явищем, зумовленим складною економіко-політичною ситуацією в країні та очікуємо подальшої зміни динаміки у протилежному напрямку.

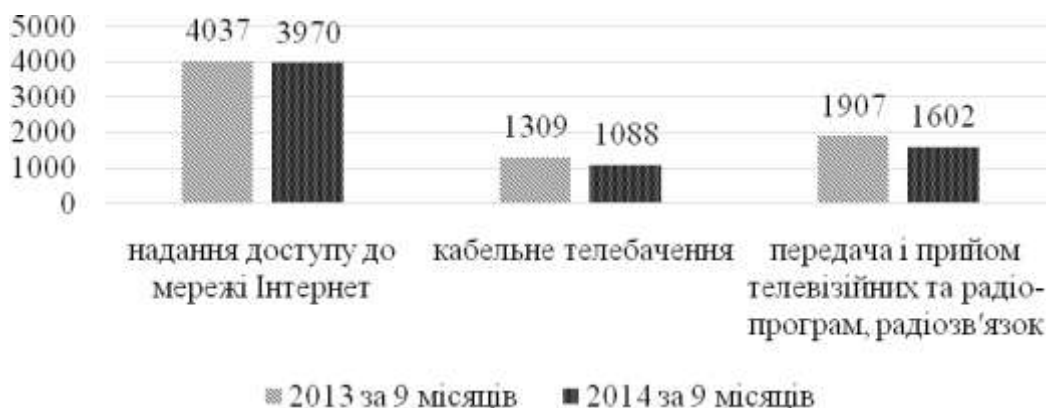

Рисунок 43 – Дохід за надання телекомуніційних послуг за період січень - вересень 2013, 2014 рр., млн грн.*

*Розроблено на основі³⁹⁷

Зазначимо, що рівень інформатизації України знаходиться на рівні з середніми світовими та європейськими показниками. Так, показник проникнення Інтернету у суспільство складає 34%, показник проникнення соціальних мереж знаходиться на рівні 27%, а мобільним зв'язком користується 133 відсотки взятих до розрахунку осіб, тобто значна кількість громадян є абонентами декількох операторів мобільного зв'язку одночасно (рис. 44).

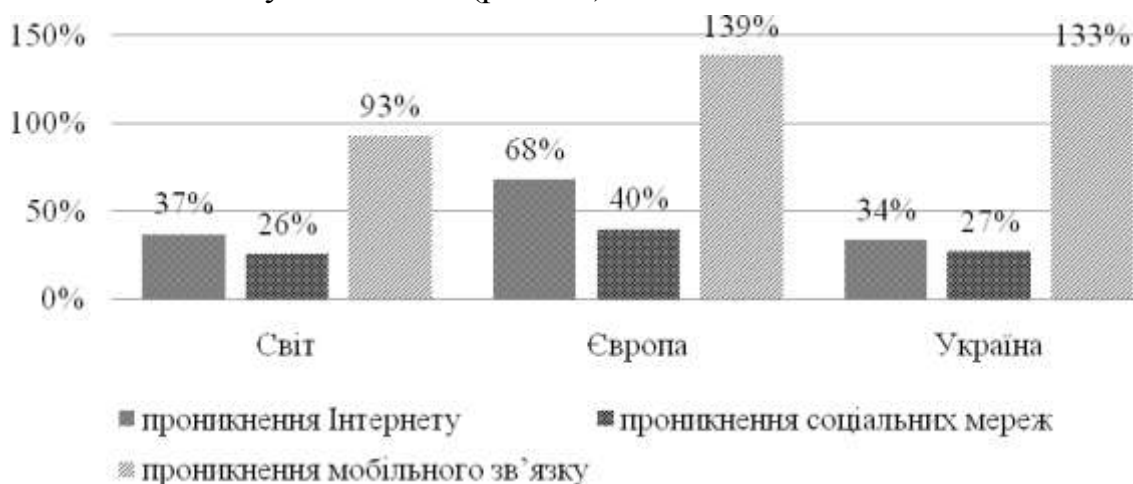

Рисунок 44 – Рівень інформатизації України, світу та Європи станом на середину 2014 р., %

Розроблено на основі³⁹⁸

Високий показник проникнення мобільного зв'язку є позитивною тенденцією для різних видів бізнесу, адже 44% власників смартфонів здійснюють покупки з

³⁹⁷ Туристична Асоціація України : офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tau.org.ua/>.

³⁹⁸ Туристична Асоціація України : офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tau.org.ua/>.

допомогою своїх телефонів ³⁹⁹. З цієї причини все більше компаній створюють спеціалізовані ресурси або мобільну версію свого веб-сайту. У віртуальному просторі суб'єктів бізнесу потенційні клієнти мають змогу не тільки отримувати інформацію про компанію, продукти та ціни, залишати відгуки, коментарі, контактувати з консультативним центром компанії, але, що цікавить бізнес найбільше, і здійснювати покупки, бронювання та резервування.

Не дивлячись на поступове зростання туристичного бізнесу в Україні та значний його потенціал, туристична сфера України має цілий ряд проблем, що гальмують розвиток туристичного бізнесу:

- низький рівень інформатизації туристичного бізнесу, недосконалість технічного регулювання та стандартизації, що призводить до відсутності належного інфраструктурного облаштування та інформаційного забезпечення туристичних об'єктів і маршрутів;

- відсутність скоординованих дій та системного підходу до розроблення та виконання державної, регіональних і місцевих програм розвитку туризму та курортів, зокрема сприятливих умов для розвитку внутрішнього та в'їзного туризму;

- відсутність планів комплексного розвитку природних курортних територій, як наслідок недостатній рівень розвитку туристичної інфраструктури і обслуговування в об'єктах відпочинку туристів.

Нинішній і майбутній розвиток інформатизації туристичного бізнесу в Україні потребує активнішої підтримки з боку урядів у плані інформації та просування туризму, а також забезпечення інфраструктури; необхідно освоювати нові ринки, робити кроки щодо забезпечення співпраці в усіх сферах – державних і приватних – в інтересах максимального заохочення сектора туризму.

Стратегія розвитку туризму має послідовно формуватися за певними етапами (рис. 45).

На першому етапі формування стратегії – інтелектуальній стадії – відбувається визначення головної мети, сенсу функціонального призначення та ролі галузі в довгострокову періоді. Розробником національної стратегії розвитку туристичного бізнесу має бути відповідне профільне міністерство України. На основі проведеного дослідження можна стверджувати, що основна мета стратегії повинна бути спрямована на формування позитивного іміджу України у інформаційному просторі глобального ринку туристичних послуг і збільшення ВВП від доходів туристичного бізнесу регіонів України. Похідні цілі стратегії це: підвищення ефективності функціонування туристичної галузі, створенні сучасної конкурентоспроможної туристичної індустрії, яка забезпечить значний внесок у розвиток національної економіки (збільшення обсягів реалізації туристичних послуг, валютних надходжень, надходжень до бюджетів, створення додаткових робочих місць, упровадження ефективної моделі інвестиційної політики в галузі туризму тощо). Після того як мета сформульована, необхідно визначити механізми реалізації стратегічних цілей (взаємопов'язана сукупність прийомів, методів і важелів впливу на суб'єкти господарювання в туристичній галузі для досягнення

³⁹⁹ Сакайя Т. Стоимость, создаваемая знаниями, или История будущего / Т. Сакайя // Новая постиндустриальная волна на Западе : [антология] / под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Academia, 1999. – С. 337-371.

визначених цілей). Зокрема, пропонується: децентралізація управління галуззю; інформатизація туристичного бізнесу; відкрита політика тендерів; залучення громадських організацій до реалізації програм розвитку туристичних ресурсів, прямі і непрямі методи стимулювання розвитку МСП туристичного бізнесу в регіонах.

Другий етап формування стратегії – діагностичний етап – на цьому етапі відбувається стратегічний аналіз потенціалу розвитку, оцінюється стан інфраструктури та пріоритетні види внутрішнього туризму, обсяги фінансування, потенційні джерела фінансування.

На третьому етапі формування стратегії розвитку – аналіз стратегічних альтернатив і вибір стратегії – на цьому етапі використовується спеціальний інструментарій, методи сценарного розвитку подій. Впровадження механізму децентрації управління розвитком територій в Україні має базуватися на тому, що кожен регіон, місто, селище повинні мати власну систему пріоритетів розвитку територій. В контексті стратегій розвитку туристичного бізнесу, важливо враховувати територіальні ресурси, стан розвитку інфраструктури, формувати сайти інформаційного забезпечення туристичних послуг. Сценарії допускають різні картини розвитку туризму, які дозволяють підготувати альтернативні плани, оцінити, наскільки вони відповідають поставленим цілям, забезпечують максимальні економічні вигоди, мінімізують негативні наслідки для середовища, можуть бути об'єктом інвестування. Як, відомо, сценарій може бути «оптимістичний», «песимістичний» і «реалістичний».

На четвертому етапі реалізації стратегії важливо використати програмно-цільовий підхід на двох рівнях: – національному та регіональному (локальному). Для цього розробляються програми розвитку туризму, бюджети і процедури, які можна розглядати як середньострокові й короткострокові плани реалізації стратегії, визначаються джерела фінансування. Досягнення значень індикаторів, критеріїв ефективності реалізації стратегії забезпечується шляхом використання проектного підходу. У нашому розумінні реалізація стратегії – це реалізація інвестиційних проектів відібраних на тендерній основі, які відповідають територіальним та національним пріоритетам стратегії розвитку туристичного бізнесу. Використання інформаційного простору в процесі відбору проектів, їх моніторингу – це шлях до підвищення ефективності управління розвитком туристичного бізнесу в Україні (і не лише в галузі туризму).

П'ятий етап – контроль за реалізацією стратегії, здійснюється як інвесторами, так і органами державного та місцевого управління. На цьому етапі реалізація проектів оцінюється за відповідними критеріями, визначається ступінь реалізації стратегічних задач і цілей; за допомогою системи зворотного зв'язку здійснюється коригування стратегії. Процес моніторингу розвитку туристичного бізнесу може забезпечуватися через використання інформаційних програм.

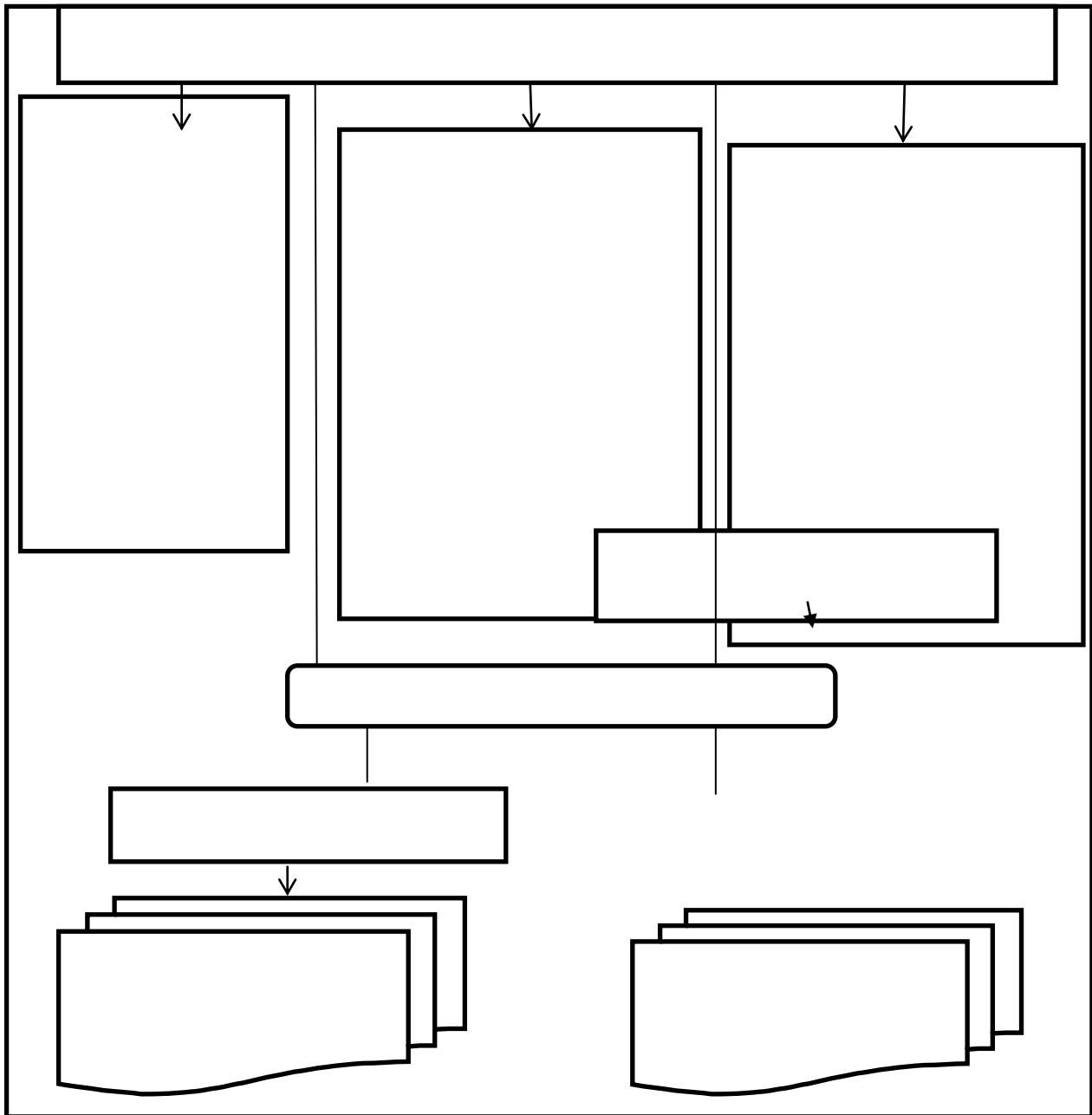

Рисунок 45 – Концептуальна модель формування стратегії розвитку туристичної галузі на основі проектного підходу

Розроблено автором

Проведений аналіз показав, що інформаційне забезпечення туристичних ресурсів України є недосконалим, в окремих випадках взагалі не використовується.

Одним з важливих завдань управління інформаційними технологіями в сфері туризму та відносно швидкому виході з кризи є перехід галузі до стану, коли розвиток туризму обумовлений демографічно-споживацькими тенденціями. Цьому обов'язково буде передувати така діяльність яка збалансує інформаційні, економічні та техніко-технологічні ресурси з однієї сторони та демографічно-обумовлені потреби – з іншої. Ефективність використання інформаційних технологій в туристичній сфері України залежить від певних факторів (табл. 43).

Таблиця 43 – Фактори впливу на ефективність використання інформаційних технологій в туризмі

№	Внутрішні фактори	Зовнішні фактори
1	Якість процесу управління обміном технологіями та інформацією в туризмі.	Високий ступінь вразливості економіки України внаслідок: - відсутності структурних реформ; - залежності від світових цін на енергоносії, - зростання дефіциту поточного рахунку та зовнішнього боргу; - висока інфляція та відповідно погіршення конкурентоспроможності суб'єктів туристичного бізнесу
2	Інформаційна та матеріальна база — необхідність постійного доступу до інформаційних послуг в режимі реального часу.	Посилення конкуренції у сфері бронювань
3	Інтенсивність оновлення сайтів щодо діючих туристичних об'єктів та створення нових	Несприйняття України – як об'єкту туристичних подорожей
4	Адаптація українських інформаційних систем до запитів у глобальному інформаційному туристичному просторі	Відсутність міжнародних філій з організації туризму в Україні
5	Сприятливість умов ведення малого та середнього бізнесу	Інші фактори, що можуть впливати як позитивно, так і негативно: демографічні, геополітичні, кліматичні, технологічні, військові)

*Розроблено на основі*⁴⁰⁰

Для стабілізації туристичного ринку потрібно проводити заходи по стабілізації туристичного ринку на найближчу перспективу:

- створення потужних інформаційних ресурсів щодо запитів внутрішнього та зовнішнього попиту на глобальному ринку туристичних послуг;

- розробити заходи з децентралізації управління розвитком туристичного бізнесу, включаючи регіональні та локальні антикризові плани дій, щодо формування туристичного іміджу територій;

- підготовка та підвищення кваліфікації кадрів для туристичного бізнесу за новими магістерськими програмами, що відповідають запитам територіальних громад;

- розвиток інфраструктури цифрової економіки для оптимізації грошових та фінансових потоків у туристичному бізнесі в контексті економічної безпеки територій;

⁴⁰⁰ Верес О. М. Інформаційні системи готельно-туристичної діяльності [Електронний ресурс] / О. М. Верес, І. М. Ватраль. – Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/20147/1/8-54-66.pdf>.

- вдосконалення кадрової політики управління розвитком галузей та територій на основі конкурсного відбору топ-менеджерів.

Сучасні інформаційні технології, системи та мережі повинні забезпечити такі якісні зміни у туристичній діяльності: іміджева політика, реклама туристичних та інших можливостей держави, регіонів, населених пунктів, зон і об'єктів; маркетинг туристичного продукту і послуг; розроблення туристичного продукту; автоматизація роботи суб'єктів туристичної діяльності та інші. Зазначені напрями ефективно реалізуються з використанням глобальних інформаційних мереж (дистриб'юторних мереж, мережі Інтернет) та технологій електронного маркетингу, статистичного оброблення даних і прийняття рішень, інші реалізуються з використанням спеціальних і універсальних автоматизованих інформаційних систем туристичних фірм.

Основними складовими розвитку інформаційних технологій в галузі туризму є інформаційна інфраструктура, бази даних туристичного профілю, сайти і портали туристичного профілю в мережі Інтернет, електронний маркетинг, рекламна діяльність, автоматизація діяльності туристичних організацій та автоматизація керування діяльністю сфери туризму.

Соціальні мережі також мають свій вплив на розвиток бізнесу в Україні і туристичної сфери, зокрема. Сьогодні, користуючись можливостями соціальних мереж, можливе відстеження потенційних клієнтів та їх вподобань, проведення опитувань, надання інформації про продукти та компанію потенційним та діючим клієнтам.

Інформаційні системи та інновації сфери технологій проникли і у туристичний бізнес України та знайшли у ньому своє застосування. Якщо раніше клієнти мусили особисто йти до туристичного агентства чи туристичного оператора, то зараз це не є необхідність. На кожному етапі надання послуги туристичною компанією, можливе спілкування та обмін інформацією в онлайн режимі. Для туристичного бізнесу застосовуються переваги і мережі Інтернет, і соціальних мереж, і мобільного зв'язку (табл. 44).

Загалом необхідно зазначити, що Україні необхідно вдосконалювати систему державного регулювання туристичної сфери за такими напрямками: вдосконалення діяльності організацій з розвитку та просування туристичних продуктів України на внутрішньому та зовнішньому ринках; змішане фінансування розвитку туристичної сфери; створення інфраструктури інституцій з системою розподілу обов'язків та функцій між туристичними організаціями; координація співробітництва між державою, туристичними організаціями та приватним сектором туристичної сфери; створення мережі представництв туристичних організацій як в Україні, так і за її кордоном.

Таблиця 44 – Можливості, які виникають за використання інформаційних технологій у туристичному бізнесі

Оцінка якості наданих послуг	Контроль якості запропонованих продуктів (готелів, турів, інших місць відпочинку клієнтів)
Збір відгуків клієнтів щодо швидкості та якості їх обслуговування працівниками; Формування каталогу скарг та негативних відгуків, для подальшого усунення проблемних місць компанії.	Збір відгуків клієнтів щодо якості та деталей відпочинку, організованого компанією; Формування бази інформації, щодо готелів, ресторанів, місць відпочинку, місцевості відпочинку; характеристика та деталі щодо них від очевидців. Такі бази необхідні для інформування інших майбутніх клієнтів та точнішого обрання продукту для кожного конкретного клієнта.
Зворотній зв'язок з клієнтом	Надання послуг
Формування розуміння про вподобання клієнтів; Досить легке виявлення сегментів клієнтів компанії і порівняння результату з першочерговою стратегією компанії. Якщо виявиться, що один з запланованих для приваблення сегмент не задіяний, то необхідно почати процес пошуку рішень щодо його приваблення; Клієнт має змогу обрати параметри бажаної поїздки і надати цю інформацію компанії, не виходячи з дому.	Клієнт має змогу швидко і без відриву від справ, бронювати та резервувати тури та готелі, а також вказувати інші деталі, наприклад, також обрання способу подорожування; Компанія може надавати клієнту необхідну інформацію, а також направляти підбірку можливих турів та місць відпочинку, відповідно до вподобань конкретного клієнта; Вільний розрахунок за послуги кредитною картою за лічені хвилини.

Джерело: складено автором

Щоправда, високий рівень інформатизації України несе і загрозу у вигляді конкуренції. Конкуренція у цьому випадку, означає, що потенційні клієнти можуть не звертатися до суб'єкта туристичної діяльності, а самостійно бронювати готель чи звернутися до туристичного агента країни призначення. З цієї причини компанії туристичної сфери знаходять недоступні для пересічних осіб джерела складових туристичних послуг, такі як, наприклад, квитки на чартерні рейси. Позитивним є те, що за допомогою повноцінного використання інформаційних технологій можливе проведення оцінювання якості наданих послуг та туристичних об'єктів.

Таким чином, можна стверджувати, що туристичний ринок України сьогодні знаходиться на стадії розвитку, цей напрямок має пріоритетне державне значення і значні перспективи подальшого розвитку.

2.5 СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА АНАЛІЗ МОДЕЛЕЙ ПОВЕДІНКИ ТНК ПРИ ВХОДЖЕННІ НА НАЦІОНАЛЬНІ АГРАРНІ РИНКИ

Основна частина прямих іноземних інвестицій належить ТНК. Завдяки інтегрованості на міжнародних ринках ТНК диктують економічну політику у світі. За даними ООН, зараз у світі існує 70000 ТНК (у 1970 р. – лише 7 тис.), що контролюють понад 690 тис. зарубіжних компаній по всьому світу, у яких задіяні більш як 74 млн. чоловік.

За даними американського часопису "Fortune", головну роль серед 500 найбільших ТНК світу грають чотири комплекси: електроніка, нафтопереробка, хімія й автомобілебудування.

Дуже характерна регіонально-галузева спрямованість інвестицій ТНК. Як правило, вони роблять капіталовкладення в галузі обробної промисловості нових індустріальних та розвинутих країн. У цьому випадку йде конкурентна боротьба за інвестиції держав-одержувачів капіталу. Для найбільш розвинених країн політика інша – ТНК вважають за доцільне здійснювати там капіталовкладення у видобувну промисловість, але головним чином вони нарощують товарний експорт. У цьому випадку розгортається жорстка конкурентна боротьба між ТНК за просування своїх товарів на місцеві ринки.

Філіали ТНК, які діють у різних країнах світу, є потужним економічним механізмом, який керується з країн базування компаній і практично обминає контроль національних держав. Це дає можливість вправно обходити національні законодавства з метою приховування доходів від оподаткування, направляючи їх з однієї країни в іншу.

Під контролем ТНК перебуває 90% світового ринку пшениці, кави, кукурудзи, лісоматеріалів, тютюну та залізної руди, 85% – ринку міді та бокситів, 80% – ринку чаю та олова, 75% – сирової нафти, натурального каучуку та бананів⁴⁰¹.

Координуючи свою діяльність в різних країнах, компанія може створити умови для забезпечення стійкої конкурентної переваги декількома способами. Якщо компанія знаходить спосіб ефективнішої збірки продукції на бразильському заводі, то отримані знання і досвід можуть бути передані на складальний завод в Іспанії. Знання, отримані в ході маркетингових досліджень у Великобританії, можуть бути використані для представлення продукту в Новій Зеландії і Австралії. Компанія може перенести виробництво з однієї країни в іншу для того, щоб скористатися коливаннями курсу валют, підсилити дію на уряд тієї або іншої країни, врахувати рівні заробітної плати, витрати на електроенергію, а також торгові обмеження.

В сучасних умовах Компанія може підняти репутацію своєї торгової марки, послідовно використовуючи одні і ті ж характеристики для диференціації своєї продукції у всьому світі. Компанія, що конкурує на світовому ринку, може вибрати, де і коли кинути виклик суперникам. Вона може вирішити завдати у відповідь удару

⁴⁰¹ Нестеров І. Внесок агропромислових транснаціональних корпорацій у забезпечення продовольчої безпеки України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnu/2009_142_1/09nig.pdf

агресивним конкурентам на ринку країни, де суперники мають найбільші обсяги продажів або найбільший чистий прибуток, з метою підірвати фінансові можливості конкурента, а потім вступити з ним в конкурентну боротьбу на ринках інших країн.

Компанія, що конкурує тільки на місцевому ринку, не має можливості скористатися перевагами, які дають можливість розташування виробництва в різних країнах. Місцеві компанії, що усвідомлюють своє невігідне положення в порівнянні з конкуруючими глобальними фірмами, можуть почати завойовувати свої позиції в конкурентній боротьбі шляхом переходу від стратегії внутрішньої до стратегії глобальної.

Стратегічною галуззю національної економіки є агропромисловий комплекс. Аграрний сектор (сільське господарство, харчова і переробна промисловість) забезпечує продовольчу безпеку та продовольчу незалежність країни, формує близько 13 відсотків валового внутрішнього продукту та близько 60 відсотків фонду споживання населення. Крім того, аграрний сектор є одним з основних бюджетоутворювальних секторів національної економіки, частка якого у зведеному бюджеті України за останні роки становить 8–9 відсотків, а також займає друге місце серед секторів економіки у товарній структурі експорту.

Сільське господарство сприяє розвитку інших галузей, які поставляють засоби виробництва та споживають продукцію сільського господарства як сировину, а також надають транспортні, торговельні та інші послуги.

Особлива роль аграрного сектору в соціально-економічному житті країни обумовлюється унікальним поєднанням сприятливих природно-кліматичних умов та геостратегічним положенням, спроможністю України зайняти вагоме місце на міжнародному продовольчому ринку.

Економічні реформи в аграрному секторі протягом тривалого часу розглядалися, на жаль, у відриві від розвитку ринків, свідченням чому є переважна приватизація та реструктуризація господарств до середини 90-х років, замість формування нових ринкових можливостей. Ці явища ослаблювали економічну мотивацію і посилювали трансформаційний спад в аграрному секторі.

Поміж тим, велика кількість проблем агропродовольчого ринку України мають успадковане походження, адже у складі об'єднаної економіки колишнього СРСР, наша держава орієнтувалася на максимізацію сільськогосподарського виробництва для загальних потреб. Так, на початку 90-их років, володіючи 7% сільськогосподарських угідь, в Україні вироблялось понад 22% загальних обсягів сільськогосподарської продукції. На думку вчених Інституту економічного прогнозування НАН України, така доповнюваність визначала екстенсивний і диспропорційний характер її аграрної сфери, а відтак – певну “запрограмованість” трансформаційного спаду і необхідність глибоких урегулювань наявних потужностей – кількісних і якісних – у рамках національного ринку⁴⁰². Водночас втрата планових агропродовольчих ринків і недосконалість ринкової системи товарообміну, здатної врегулювати і поліпшити використання

⁴⁰² Майстро С. Стратегія державного регулювання розвитку агропромислового комплексу України в умовах глобалізації. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DeBu/2007-1/doc/2/09.pdf> 1

сільськогосподарської продукції, зумовила не контрольований початковий розвиток цього ринку і побудови його інфраструктури.

Агропромислові транснаціональні корпорації є основними постачальниками високотехнологічних продуктів та послуг для сільськогосподарського виробництва. За останні десятиліття значення та вплив агропромислових ТНК на процеси, що відбуваються у світовій економіці, значно збільшились. Це пояснюється тим, що значна кількість ТНК за свою структурою і фінансовим потенціалом можуть зрівнятися з деякими невеликими державами та міждержавними організаціями.

В основі утворення транснаціональних корпорацій в аграрному секторі лежать інтеграційні процеси. Агропромислова інтеграція являє собою процес поєднання (синтез) сільського господарства і промисловості, економічною передумовою якої є безперервність науково-технічного прогресу, що ґрунтується на сукупності виробничих взаємовідносин і різною мірою проявляється й удосконалюється протягом усього розвитку суспільного виробництва

Транснаціональні корпорації, які працюють у сфері агробізнесу, намагаються охопити всі ланки цієї системи для досягнення максимальних прибутків та рентабельності. Відомо, що в структурі вартості валової продукції, яку сплачує кінцевий споживач, частка виробника (фермера) становить до 20%, близько 40% припадає на галузь переробки і харчової промисловості, решта – витрати на доставку, упаковку, рекламу тощо.

Посилення глобалізаційних та інтеграційних процесів, розгортання світової продовольчої кризи актуалізують питання вибору місця і ролі агропродовольчої сфери України у світовій економічній системі, розробки та реалізації адекватних заходів аграрної політики щодо формування продовольчої безпеки держави. За оцінками фахівців РВПС НАН України⁴⁰³, національний АПК може здійснити прорив на світовий ринок, бо його потенціал, на відміну від традиційних учасників (США, ЄС, Канади), ще не вичерпаний – задіяно лише третину продуктивних сил природи і суспільства.

Сучасна структура вітчизняного аграрного сектора економіки деформована, з переважаючою часткою виробництв із малою або середньою глибиною переробки, що забезпечує їй місце лише на найнижчих щаблях світового господарства. Відповідно, важливим напрямом структурної перебудови аграрної економіки є зміна пропорцій між виробництвом сировинних і споживчих товарів, а також – і сферою послуг.

При цьому потрібно пам'ятати, що внаслідок низького сукупного попиту та рівня цін на внутрішньому ринку вітчизняне сільськогосподарське виробництво набуло ознак експортно-орієнтованої галузі. Враховуючи, що значний приріст обсягів реалізації аграрної продукції припадав саме на експорт сільськогосподарської та похідної продукції, можна зробити припущення, що економічне зростання в аграрному секторі – це, так званий, експортозумовлений економічний ріст (export-led growth).

⁴⁰³ Саблук П. Т. Глобалізація і продовольство : монографія / П. Т. Саблук, О. Г. Білорус, В. І. Власов. — К. : ННЦ ІАЕ, 2008. — 630 с.

Розглядаючи Україну, як стратегічно важливий регіон для виробництва продовольства, велика кількість агропромислових ТНК прийшла на український ринок ще на початку 90-х років, зразу після здобуття нашою державою незалежності. Метою ТНК було отримати нові ринки збуту своєї продукції, а також доступ до нових ресурсних і сировинних запасів, закріпити свої позиції на даних ринках. Діяльність сучасних агропромислових ТНК охоплює майже всі виробничі і переробні галузі агропромислового комплексу України, а також суміжних з ним галузей.

В Україні найбільш високий рівень концентрації агровиробництва спостерігається в дочірніх підприємствах промислово-фінансових груп та транснаціональних компаній, але робота цих компаній не завжди відрізняється комплексним підходом до проблем села. Приклади найбільш успішного інвестування в аграрному секторі економіки демонструють можливість отримання значного синергічного ефекту, особливо в умовах урбанізованих регіонів

З усього числа аграрних транснаціональних компаній, які працюють в Україні, можна виділити найбільш відомі: «Cargill» (рослинництво і тваринництво, продукти харчування), «McDonald's», «Nestle», «Kraft Foods» (ТМ «Люкс»), «Lactalis» (ТМ «President»), «Kernel» (ТМ «Щедрий Дар», «Стожар») «Pepsico», «Danone» («Даніссімо», «Актімель»). Ринок виробництва насіння олійних культур та рослинної олії також поділений між декількома компаніями: «Серна» (дочірня фірма компанії «Glencore»), «Cargill» і «Bunge»⁴⁰⁴.

Найкрупнішим виробником та експортером олії є українська компанія «Кернел», яка утримує близько 1/3 ринку та постійно нарощує власні потужності, купуючи нові маслоекстракційні заводи та приєднуючи інших виробників. Серед експортерів соняшнику виділяються також зарубіжні компанії: «Серна», «Bunge», «Alfred Toepfer».

Серед спеціалізованих виробників молока та молочних продуктів є крупні іноземні компанії: „Danone”, „Юнимилк”, „Lactalis”, „Вимм-Билль-Данн” Водночас існують вітчизняні корпорації, які вже відносно тривалий час працюють на закордонних ринках. Через те, що вони займаються виключно збутом, ще не можна їх назвати в повній мірі транснаціональними, та їхня продукція є добре знаною в світі. До них належать ТОВ СП «Нібулон» – виробник і експортер сільгосппродукції (пшениця, ячмінь, соняшник та ін.), ЗАТ «Чумак» (виробництво та експорт олії, кетчупів, майонезів), виробники і експортери напоїв – АТ «Оболонь» та КП КЗБН «Росинка». Продаж техніки та обладнання в сільському господарстві здійснюють такі ТНК, як CNH, John Deere, AGCO, Claas, ринок засобів захисту рослин представляють Bayer, BASF, Dow та ін.

Слід підкреслити, що чимало компаній і бізнесменів, що вливали свій капітал в агробізнес, швидко «покидали» його через нефундаментальність мотиву (одержання активів аграрних підприємств для погашення боргів, надія дешево

⁴⁰⁴ Нестеров І.Г. Діяльність агропромислових транснаціональних корпорацій на аграрному ринку України/ І.Г. Нестеров//Макроекономічні аспекти сучасної економіки Формування ринкових відносин в Україні №3 (142)/2013 [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=frvu_2013_3_12

купити й дорожче продати, очікування швидкого прибутку будь-якою ціною тощо). Тому процес капіталізації сільського господарства за напрямом вливання капіталу з інших сфер економіки на початковій стадії - орієнтовно 2000-2005 роки – здійснювався нерідко хаотично, не цілеспрямовано, відбувався процес перепродажу активів одними бізнес-групами іншим. Проте наприкінці вказаного періоду концентрація агробізнесу стала здійснюватися на певних достатньо рельєфно окреслених напрямках.

Важливо наголосити, що більшість великих компаній інтегрованого агробізнесу планують розширювати, причому істотно, землекористування. Так, «Українська група компаній Land West Company» спеціалізується на вирощуванні зернових й олійних культур, орієнтується на вирощування та експорт органічної продукції, використовує нині 164 тис. га ріллі, а планує – 300 тис. га; ЗАТ «Агротрон» прогнозує розширити землекористування з 120 до 200 тис. га; група підприємств «Миронівський хлібопродукт» – відповідно зі 97 до 220 тис. га; Агропромислова корпорація «Укррос» – з 75 до 120; іноземна компанія «Landcom International» – з 54 до 350 тис. га⁴⁰⁵.

Можна зробити наступні висновки: перший – у найближчий час частка сільськогосподарських земель, що контролюватиметься різними АПФ (агропромислові формування), може істотно зрости, й збільшитися в 1,5-2 рази; другий – намагання великого капіталу з інших сфер економіки розширити своє поле діяльності в агробізнесі засвідчує, ймовірніше всього, що нині уже домінуючим мотивом вливання капіталу стає не просто намагання забезпечити себе сировиною (переробний бізнес), одержати преференції, набувши статусу сільськогосподарського товаровиробника, зменшити трансакційні витрати і т.д., а стати власником нині орендованих земель після зняття мораторію на продаж сільськогосподарських ділянок. Підґрунтям даного висновку виступає діюча сьогодні практика продажу права оренди землі. Йдеться про те, що великі АПФ, намагаючись залучити під свій контроль дедалі більші масиви землі, тим самим посилили конкуренцію на ринку оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Окремі орендарі, що не розраховують на далекі перспективи розвитку свого агробізнесу, стали продавати своє право на орендовані ними землі, причому за досить високою ціною.

Капіталізація сільського господарства через вливання капіталу з інших сфер економіки визначила новий вид бізнесу: продаж доведеного до певного високого рівня розвитку консолідованого аграрного бізнесу іншим зацікавленим компаніям. Тобто, такий агробізнес стає товаром, але за умови, що цей специфічний товар має цінність: у нього повинен бути вкладений капітал для формування матеріально-технічної бази, виробничої інфраструктури, логістики. На такий шлях стають такі компанії, як, наприклад, голландська фірма NSH, компанія «Приват-Агро». Остання із різних фінансових джерел інвестувала в агробізнес з площею 130 тис. га

⁴⁰⁵ Левченко О.М. Транснаціональні корпорації в контексті розвитку агропромислової інтеграції / О.М. Левченко// Наука й економіка / 2013, № 3 (31) Загальні проблеми економіки[Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/Nie_2013_3_31

сільськогосподарських угідь орієнтовно 1,2 млрд. грн. і готова його продати за 2 млрд. грн⁴⁰⁶. У процесі капіталізації переробної промисловості, сільського господарства, інтеграції в агробізнес торговельно-постачальницьких структур значно ускладнюються відносини власності, вибудовуються «піраміди» власності з важко розпізнаваним головним власником, тобто, прозорість бізнесу втрачається.

Прямі і непрямі інвестиції держави на розвиток агропромислового виробництва з кожним роком зростають, але їх обсяг не відповідає оптимальному рівню, який би забезпечив розширене відтворення сільського господарства. Здійснюється інтенсивна експансія іноземного капіталу у переробну промисловість, а отже й безпосередньо у сільське господарство. Скажімо, на українському ринку вже розширює свою діяльність датська компанія «Trigor Agri», яка придбала вісім аграрних підприємств і два елеватори, використовує 19,3 тис. га землі, що взяті в оренду на 25 років та ведуться переговори про оренду ще 8,2 тис. га.

Іноземний капітал у будь-якій галузі АПК не повинен займати домінуюче становище й тим самим диктувати «правила гри» на внутрішньому ринку та істотно впливати на експортну політику. Друга – помірна присутність іноземного капіталу у вітчизняній економіці, у тому числі й в АПК, є бажаною.

Це зумовлено тим, що вливання цього капіталу супроводжується запровадженням нової техніки, обладнання, сучасних технологій, ефективного менеджменту, нової корпоративної культури. Інтеграція українського приватного капіталу здійснюється під впливом різних факторів, тому має різні форми.

В сучасних умовах виділяються чотири основні форми участі ТНК в аграрному відтворювальному процесі:

1) прямі іноземні інвестиції в сільськогосподарське виробництво - володіння активами, включаючи або не включаючи власність на землю.

Прямі іноземні інвестиції (ПІІ) мають на увазі довготривалу присутність фірми за кордоном з володінням там виробничими активами. За формою організації ПІІ можуть бути у вигляді спільного підприємства з національним партнером і підприємством з 100% володінням активами іноземних інвесторів. За типом основної маркетингової стратегії можна виділити декілька форм поведінки фірм при здійсненні ПІІ:

- розробляється окрема стратегія для кожної країни, що відповідає смакам споживачів і конкурентним умовам країн;
- стратегії низьких витрат, при якій фірма орієнтована на низьковитратне виробництво на всіх стратегічно важливих ринках світу;
- стратегії диференціації, при якій фірма диференціює свій товар по одних і тих же характеристиках в різних країнах з метою створення свого постійного іміджу на світовому ринку, проводиться жорстка координація діяльності у всіх країнах;
- глобальної стратегії фокусування, при якій фірма обслуговує ідентичні ніші на кожному стратегічно важливому національному ринку, при цьому дії

⁴⁰⁶ Нестеров І. Розвиток організаційних структур агропромислових транснаціональних корпорацій. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnau/2010_154_2/10nig.pdf

координуються на основі низьких витрат і диференціації. Звідси витікають особливості міжнародних операцій фірм.

Основними причинами прямих зарубіжних інвестицій фірм є: бажання освоїти нові ринки, дістати до родовищ природних ресурсів інших країн або необхідність досягнення нижчих витрат. До основних відмінностей ринку однієї країни від іншої слід додати чотири характерні особливості міжнародних операцій: різний рівень виробничих витрат, коливання валютних курсів, особливості торгової політики національних урядів, характер міжнародної конкуренції.;

2) контрактний фармінг (неакціонерна форма участі ТНК в сільськогосподарському виробництві). Він виступає альтернативою ПП в безпосереднє сільськогосподарське виробництво. Широко поширений з 70-х років ХХ століття контрактний фармінг в даний час проявляється в нових формах. Виділяють такі основні його моделі.

«Централізована модель» - це класичний тип контрактного фармінга, при якому ТНК безпосередньо закуповує продукцію у великого числа незалежних дрібних виробників. Тут має місце вертикальна координація, яка має на увазі, що якість продукту і його кількість строго обумовлено до початку періоду сільськогосподарських робіт. Така модель охоплює виробництво і збут сільськогосподарських продуктів, яким для створення споживчих властивостей потрібна додаткова обробка (наприклад, цукрова тростина, чай, кава).

«Модель центрального ядра» передбачає, що ТНК не тільки купує продукцію у незалежних виробників, але має власне господарство (так звану центральну плантацію). Власне господарство може використовуватися як для виробництва продукту, так і для вирощування посадкового матеріалу і наукових цілей. Але найбільш часто виробництво продукту зосереджено в дрібних господарствах, а центральна плантація забезпечує їх насінням, добривами, технічною допомогою. Це гарантує ТНК необхідний стандарт продукції, а виробникам заздалегідь обумовлений відсоток закупівельної ціни. Такий тип контрактного фармінга застосовується при вирощуванні багаторічних культур.

У моделі, названої «багатосторонньою», покупцем виступає спільне об'єднання, утворене підприємством державної форми власності та ТНК. Умовою існування спільних підприємств є доступ до кредитних ресурсів, засобів виробництва, широкомасштабне сервісне обслуговування. Такі об'єднання з'явилися в країнах Сходу в рамках процесу лібералізації діяльності ТНК, зокрема, вони поширені в рисовій галузі В'єтнаму, Камбоджі, Лаосу, які гостро потребують державної підтримки.

«Неформальна модель» характеризується існуванням дрібних закупівельних компаній, що мають контрактні відносини з фермерами на сезонній основі. Можливості такого типу контрактного фармінга залежать від інфраструктурної підтримки державою, а основне застосування дана модель знаходить в секторах овочівництва і плодівництва.

«Посередницька модель» включає додаткова ланка – посередника-скупника, чинного між ТНК і сільськогосподарським виробником. У такій моделі немає зв'язку

між крупним трейдером і виробником, тому вертикальна координація, відповідний контроль над якістю продукту, закупівельними цінами відсутній.

3) управлінський контракт (різні форми передачі технологій, знань, НДДКР)

Управлінські контракти – це спосіб направлення фірмою частини свого управлінського персоналу до іншої країни світу для надання підтримки іноземній фірмі чи виконання спеціалізованих управлінських функцій протягом встановленого періоду і за обов'язкову певну плату.

Застосовуються вони в таких випадках:

- створення нового комерційного проекту, в якому країна отримувач іноземних інвестицій пропонує продовжити управління підприємством для підготовки кадрів місцевих менеджерів;
- підвищення ефективності функціонування підприємства за рахунок залучення управлінського персоналу авторитетної іноземної фірми.

4) експортування. Для цього фірма здійснює посилення національного виробництва і вивіз продукції на зарубіжні ринки із застосуванням власних та інших збутових каналів.

Використання заводів усередині країни як виробничої бази для експорту товару на іноземні ринки є прекрасною первинною стратегією для досягнення зростання продажу на світовому ринку. Це мінімізує і ризик, і потребу у фінансових ресурсах, а також є безпечним способом зондування міжнародного ринку.

Дотримуючись стратегії експортування, виробник може обмежити свою залученість в діяльність на чужому ринку, укладаючи угоди із зарубіжними оптовими фірмами, що спеціалізуються на імпорті, і передаючи їм функції по забезпеченню збуту і маркетингу в своїх країнах і регіонах світу.

На сьогодні така стратегія широко поширена, наприклад, серед корейських і італійських компаній: товар проводиться на території країни, а збутова діяльність здійснюється за кордоном. У 80-і рр. те ж саме було характерне для японських корпорацій.

Існує безліч видів і типів участі іноземного капіталу в сільському господарстві країн. У зв'язку з обмеженням доступу до володіння землею в країнах східного регіону ТНК освоїли нові форми вкладення капіталу.

Виробничий процес умовно можна поділити на стадії. Стадія I – вкладення у виробництво засобів виробництва. Стадія II – інвестиції в безпосереднє сільськогосподарське виробництво. Стадія III – інвестування в переробку, зберігання, інфраструктуру.

Впровадження на першій стадії включає забезпечення виробників насінням, добривами, обладнанням. Ведучими ТНК тут виступають компанії з розвинених країн: Німеччини (BASF AG; Bayer AG) і США (Dow Chemical Company; Monsanto).

На другій стадії передбачаються III в активи сільськогосподарських підприємств. Тут в першу чергу діють ТНК Малайзії (Sime Darby Bhd; Kuala Lumpur Kerong Bhd.; Kulim Bhd.), Таїланду (Charon Pokphand Foods), Індії (Karuturi Global Ltd.), а також США (Dole Food Company; Fresh Del Monte Produce).

Інвестування на третій стадії спрямоване на закупівлю, зберігання, транспортування, переробку продуктів харчування. Тут пальма першості належить

європейським, американським, сінгапурським ТНК. На переробці і виробництві продуктів харчування спеціалізується Швейцарія (Nestle), на закупівлях – США (Wall Mart, McDonalds) і Німеччина (Metro). Приватні компанії – Cargil Inc., Mars Inc., Louis Dreyfus Group – активні на всіх трьох стадіях: виробництво, закупівлі, зберігання, переробка⁴⁰⁷.

Обмеження в діловому середовищі, що стосуються безпосередньо сільськогосподарського виробництва народжують цікаві форми вкладень коштів. Так за видами участі іноземного капіталу в аграрній індустрії виявляється 5 позицій. Перш за все, це ПП у виробництво – володіння активами, включаючи земельні ділянки або без володіння ними, через довгострокову оренду земельних ділянок, вкладення в господарство плантації і т.д.

Контрактний фармінг (цукрова тростина, чай, кава, зернові) поєднує першу і третю стадію виробництва. Друга стадія залишається місцевим дрібним виробникам. Налічується декілька типів організації контрактного фармінга. Класичний – ТНК закупає за контрактами (короткостроковим або довгостроковим) у великої кількості дрібних фермерів продукцію і здійснює вертикальну координацію, контроль якості.

Різні типи контрактного фармінга припускають наступне: виробництво матеріальних затрат (насіння – всередині країни на плантаціях, що належать ТНК), забезпечення дрібних виробників засобами виробництва (добрива, пестициди, зрошувальне обладнання, технічні засоби), проведення наукових розробок і передачу знань, закупівлю, зберігання, транспортування, зв'язок з кооперативами та іншими проміжними організаціями.

Вкладення в ТНК, що здійснюють управління процесом виробництва, наукові дослідження та передачу технологічних знань, включають: стандартизацію і специфікацію; закупівлю спеціально виробленого продукту певної якості (прикладом може служити компанія Nestle, що закупає органічні продукти харчування).

Через відсутність належних ринкових стимулів та стартових можливостей для розвитку підприємництва вони пасивно залишають земельні частки (паї) у користуванні новоутворених структур, обмежуючись незначною орендною платою і зосереджуючись на веденні натурального господарства, хоча товарне виробництво могло б покращити структуру їх доходів, диверсифікувати і усталити внутрішній ринок.

Ще однією складною і невирішеною проблемою в Україні є і те, що нині внутрішній ринок здебільшого контролюється посередницькими структурами, основною метою яких є якомога менше заплатити за вирощену продукцію сільгоспвиробнику при її купівлі і як найдорожче продати її споживачеві. Це призводить до зубожіння сільгоспвиробників, покупці не мають можливості купувати продукти за високими цінами. В результаті створюється враження

⁴⁰⁷ Луцький М. Г. Конкурентоспроможність продукції українських корпорацій на міжнародних ринках / М. Г. Луцький, Е. І. Данілова // Інститут економіки і менеджменту: електронне наукове фахове видання. — 2007. — №1. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/ejournals/PSPE/2007-1/Luckiy_107.htm

штучного перевиробництва продукції, а для посередника з'являється можливість експорту продукції. Такі дії зводять нанівець практично всі зусилля держави з підтримки села, а найголовніше – втрачається саморегулювальна дія ринку

Курс держави на інтеграцію в глобальну економіку передбачає активне залучення прямих іноземних інвестицій (ПІІ), серед яких особливу роль відіграють інвестиції транснаціональних корпорацій (ТНК). В економіку регіонів України входять іноземні компанії — лідери світового виробництва, які утворюють глобальні відтворювально-інвестиційні цикли, при цьому вибір місця дислокації капіталів ТНК залежить не стільки від загального інвестиційного клімату країни, скільки від територіальних переваг розміщення та вартості факторів виробництва.

ТНК мають неабияке значення для розвитку регіонів, оскільки володіють значними коштами, впливають на громадську думку, створюють політичне лобі, а також сприяють розвитку світових науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок (НІОКР).

Вплив діяльності ТНК на економіку регіонів України є неоднозначним. У цілому прямі іноземні інвестиції мають сприяти активізації господарської системи регіону та формуванню конкурентного середовища, тому розміщення капіталів ТНК на певній території зазвичай розцінюється як очікуване залучення стратегічних інвесторів без урахування можливих наслідків інкорпорації капіталів таких компаній у структуру економіки регіону з погляду комплексного, збалансованого регіонального розвитку та вимог економічної безпеки. Діючи на території країни, ТНК схильні до виснаження природних ресурсів, здатні деформувати структуру економіки регіонів через монополізацію її окремих секторів і порушення об'єктивно складених пропорцій територіального поділу праці, що вимагає втручання держави у регулювання процесів транснаціоналізації економіки регіонів.

Незважаючи на значні потенціальні можливості й вигоди глобалізації, зберігається також реальна небезпека того, що бідна частина сільського населення, яка не має доступу до освіти, та факторів необхідних для досягнення успіху у висококонкурентному світі. Усе це вимагає реалізації заповідної протекціоністської політики щодо захисту національних аграрних та виробників і сільського населення.

Тобто інвестиції у власну економіку, якщо природні умови дозволяють, виробляти достатню кількість продовольства, по-перше, мають триваліший ефект, пов'язаний з амортизацією основних засобів, і, по-друге, забезпечують зайнятість населення, що в даний час є основним критерієм оцінки багатьох економічних програм у розвинутих країнах світу. Сучасні реалії перекидають теорію порівняльних переваг у класичному розумінні, а тому використання її як аргументу для лібералізації зовнішньої торгівлі може створити потенціальну загрозу для продовольчої безпеки окремо взятої країни.

Серйозною проблемою відносно власності в Україні є відсутність ринку землі, що не дає можливості українським підприємствам отримувати кредити та інвестиції під заставу землі. Відносини власності, потребують серйозного реформування і прийняття ряду законодавчих актів, зокрема, нового Закону "Про власність", який би регламентував надання гарантій прав власності, а також "Про іпотеку", "Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні".

Необхідність прийняття нового Закону "Про власність" обумовлена тим, що нинішній Закон України "Про власність" не відповідає вимогам сучасності⁴⁰⁸. Необхідно в законодавчому порядку закріпити права власності на землю для суб'єктів підприємницької діяльності, резидентів і для фізичних осіб гарантії недоторканості прав приватної власності, а також гарантії прав іноземних інвесторів від змін в діючому законодавстві, а також відносно гарантії компенсації з боку держави в разі завдання інвесторам шкоди.

Важливо враховувати специфіку стратегії діяльності ТНК: чітко виражена ставка на внутрішній ринок України, обмежені зв'язки з місцевими компаніями – потенційними постачальниками сировини, агресивна рекламна кампанія і тактика знищення «внутрішніх» конкурентів.

У світовій практиці не існує уніфікованих важелів впливу на діяльність ТНК для узгодження стратегічних інтересів корпорацій з інтересами території розміщення виробництва. Ураховуючи принцип субсидіарності та інституціональні особливості територіального устрою нашої держави, регулювання процесів транснаціоналізації економіки регіонів доцільно здійснювати засобами відповідного напрямку регіональної політики.

Процеси транснаціоналізації економіки регіонів мають бути керованими як на державному рівні, так і на рівні окремих регіонів у таких напрямках :

1) забезпечення виконання регіонами їх функцій у національній стратегії регіонального розвитку;

2) найефективніше використання ресурсів регіонів на основі сполучення внутрішніх і зовнішніх джерел зростання;

3) дотримання вимог економічної безпеки регіонів, загроза якій збільшується зі зростанням тиску глобалізаційних процесів.

До функцій держави в регулюванні процесів транснаціоналізації економіки регіонів повинні входити :

1) координація транснаціоналізації в межах усіх регіонів України, оскільки проведене дослідження довело, що ТНК обирають місцем дислокації своїх капіталів чітко визначені групи регіонів, що мають схожі переваги розміщення виробництва і проводять єдину стратегію щодо взаємодії з місцевими органами влади та товаровиробниками, не орієнтуючись при цьому на підтримку існуючої мережі виробничо-коопераційних зав'язків, яка забезпечує внутрішньодержавну міжрегіональну інтеграцію;

2) підтримка законодавчими органами влади ініціатив регіонів щодо вдосконалення системи регулювання діяльності іноземних компаній з огляду на оцінку впливу останніх на ефективність функціонування та розвитку регіональних соціо-еколого-економічних систем;

⁴⁰⁸ Закон України «Про плату за землю»//Відомості Верховної Ради України, 1992. - №38. – ст. 560; Земельний кодекс України //Сільський час. – 2001. - №66(268). - с.3-26.

3) забезпечення державних гарантій у вирішенні проблем з міжнародними регулюючими структурами у разі впровадження регіонами обмежувальних заходів щодо небажаних напрямів діяльності ТНК;

4) контроль за підтримкою пропорцій регіонального розвитку, який забезпечує єдність відтворювального циклу в разі входження в економіку регіонів ТНК, які мають власні інтереси щодо формування мережі постачальників сировини та організації ринків збуту виробленої в межах регіону продукції;

5) забезпечення стратегічних орієнтирів регіонального розвитку в напрямі переходу до інноваційно-інвестиційної моделі економіки регіонів;

6) моніторинг стану економічної безпеки держави у зв'язку із залученням ПІІ до регіонів, носіями яких є ТНК;

7) узгодження політики транснаціоналізації економіки регіонів із державною регіональною політикою і стратегією регіонального розвитку.

Ключова ідея формування і реалізації політики транснаціоналізації економіки регіонів, як окремої сфери державного регулювання економіки України, полягає в організаційно-правовому забезпеченні узгодження інтересів території з інтересами представників національного та транснаціонального бізнесу.

Реалізація політики транснаціоналізації економіки регіонів передбачає вироблення селекційного підходу до іноземних компаній, які планують проводити свою діяльність у регіоні. Це потребує чіткого усвідомлення вимог, що можуть висуватися до ТНК без порушення міжнародних договорів та знання світової практики регулювання ПІІ.

Оскільки за юридичною формою наявність ТНК у регіоні є фіксацією ПІІ, проблеми регулювання діяльності ТНК розглядаються як державна позиція щодо регламентації процесів іноземного інвестування. У регіонів має бути право ініціативи щодо застосування системи стимулюючих і обмежувальних заходів відносно іноземних компаній, які діють на конкретних територіях, тобто необхідна часткова децентралізація регулювання процесу іноземного інвестування.

Сливенко В.А., Сливенко О.В.

2.6 РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ РЕГІОНІВ: ВЗАЄМОДІЯ ВЛАДИ – БІЗНЕСУ – НАУКИ. ПРІОРИТЕТИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

На початку ХХІ століття відбулася зміна парадигми регіонального управління та регіональної політики. Економіка регіонів все більшою мірою піддається впливу нових соціально-економічних тенденцій, що породжує зростання конкуренції між ними. Глобалізація перетворює регіони в економічні агенти – суб'єкти світової економіки. Вони стають складовою частиною світового господарства, в них все більшою мірою починає домінувати нова стратегія розвитку, заснована на глобально

орієнтованій регіональній політиці конкуренції, яка базується на формуванні, накопиченні та використанні людського капіталу регіонів.

На сьогоднішній день в Україні наявний науково-технічний потенціал регіонів використовується малоефективно, кількість підприємств, що застосовує інновації, незначна, а конкурентоспроможність вітчизняної промисловості знаходиться на низькому рівні. Всі ці фактори визначають необхідність розробки нової концепції регіональної інноваційної політики направленої на суттєве збільшення кількості організацій, що здійснюють розробки та впроваджують інновації, підвищення частки інноваційної продукції у загальному обсязі промислового виробництва та частки високотехнологічних товарів в експорті регіону.

Аналіз динаміки впровадження інновацій на промислових підприємствах України в останні роки⁴⁰⁹ свідчить про те, що інноваційний потенціал промислових підприємств використовується не повною мірою (табл. 45). На це впливають такі фактори, як: зниження кількості підприємств регіону, що займаються інноваціями; незначна частка державного фінансування інноваційної діяльності; практична відсутність державного замовлення на інноваційну продукцію; відсутність суттєвих пілг для інноваційно-активних підприємств. Наявність таких чинників обумовлюють необхідність розробки ефективної інноваційної стратегії розвитку регіонів.

Таблиця 45 – Впровадження інновацій на промислових підприємствах України

Рік	Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, %	Впроваджено нових технологічних процесів	у т.ч. маловідходні, ресурсозберігаючі	Освоєно виробництво інноваційних видів продукції,* найменувань	з них нові види техніки	Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %
2000	14,8	1403	430	15323	631	–
2001	14,3	1421	469	19484	610	6,8
2002	14,6	1142	430	22847	520	7,0
2003	11,5	1482	606	7416	710	5,6
2004	10,0	1727	645	3978	769	5,8
2005	8,2	1808	690	3152	657	6,5
2006	10,0	1145	424	2408	786	6,7
2007	11,5	1419	634	2526	881	6,7
2008	10,8	1647	680	2446	758	5,9
2009	10,7	1893	753	2685	641	4,8
2010	11,5	2043	479	2408	663	3,8
2011	12,8	2510	517	3238	897	3,8
2012	13,6	2188	554	3403	942	3,3
2013	13,6	1576	502	3138	809	3,3

* до 2003 року нових видів продукції

⁴⁰⁹ Впровадження інновацій на промислових підприємствах України [Електронний ресурс] / Режим доступу URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 29.03.2015р.).

Невисокий регіональний рівень інноваційного розвитку в останні десятиліття привернув найбільшу увагу політиків та економістів, тому що саме на цьому рівні прийняття рішень про пріоритетні інноваційні напрямки розвитку найбільш ефективно і реалістично.

В січні 2015 р. Україна приєдналася до програми Європейського Союзу (ЄС) з досліджень та інновацій «Горизонт 2020»⁴¹⁰ і розрахована на сім років (2014–2020 рр.). Додатково до цих коштів програма залучає приватні інвестиції. Її мета – перенесення великих ідей з лабораторій на ринки.

Участь у програмі надасть Україні нові можливості як на інституційному рівні, так і для всіх учасників інноваційного процесу. Так, українські юридичні особи матимуть доступ до повного спектру заходів, що фінансуються програмою, на тих же умовах, що й структури ЄС. Українські дослідники матимуть повне право брати участь у всіх програмах мобільності та отримувати стипендії ЄС⁴¹¹.

Програмою «Горизонт 2020» передбачена ціла низка якісних змін в порівнянні з попередніми рамковими програмами ЄС: спрощення процедур надання грантів, що дозволяє отримувати їх у 100-денний термін; відкритість для дослідників, що пропонують нетрадиційні ідеї; маркетинг проектів; розширення підтримки ринку інновацій; рішення соціокультурних проблем; розширення можливостей для нових учасників, що презентують свої роботи; збільшення бюджету (див. рис. 46).

В той же час, для малого та середнього бізнесу виникають можливості в рамках програми «Горизонт 2020» мати доступ до інноваційних грантів та інструментів фінансування ризиків. Сьогодні Україна займає 33-є місце в рейтингу ТОП-50 найбільш інноваційних країн світу⁴¹².

Участь України в програмі «Горизонт 2020» дозволить значно підвищити рівень залучення українських університетів та науково-дослідних організацій до спільних європейських наукових досліджень, а також створить основу для структурних реформ у науково-інноваційній сфері України.

Підвищення якості освіти і науки неможливе без інтернаціоналізації. Міжнародна співпраця на рівні університетів, науково-дослідних інституцій та окремих дослідників є базовою вимогою для повноцінної інтеграції України у глобальний освітньо-науковий простір, кордон якого уже давно не співпадає з кордонами окремих держав. Замість пошуку можливостей роботи за кордоном українські вчені та дослідники отримують доступ до інформаційних ресурсів, які дозволяють реалізувати їхні ідеї та проекти в Україні.

Останнім часом спостерігаються значні зрушення регіональної політики індустріальних країн в напрямку усунення нерівності економічного розвитку регіонів за допомогою впровадження систем підтримки інновацій. Цей підхід – основа сучасних реформ «політики регіонального вирівнювання» Європейського

⁴¹⁰ Украина будет участвовать в европейской программе по исследованиям и инновациям [Електронний ресурс] / Режим доступу URL: <http://korrespondent.net/ukraine/3492883-ukrayna-prysoedynylas-k-prohramme-es-horyzont-2020> (дата звернення 01.04.2015р.).

⁴¹¹ Камінський, А. І. Інфраструктурне забезпечення регіональної інноваційної системи [Електронний ресурс] / Режим доступу URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=694> (дата звернення 03.04.2015р.).

⁴¹² Мишко, О. А. Теоретичні підходи до забезпечення інноваційного розвитку регіонів / Зб. наук. праць. Луцький нац. техн. унів. Вип. № 10(39) / О. А. Мишко. – Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2013. – С. 45–52.

Союзу на період до 2020 р., а також нова «стратегія зростання» адміністрації Б. Обами в США⁴¹³.

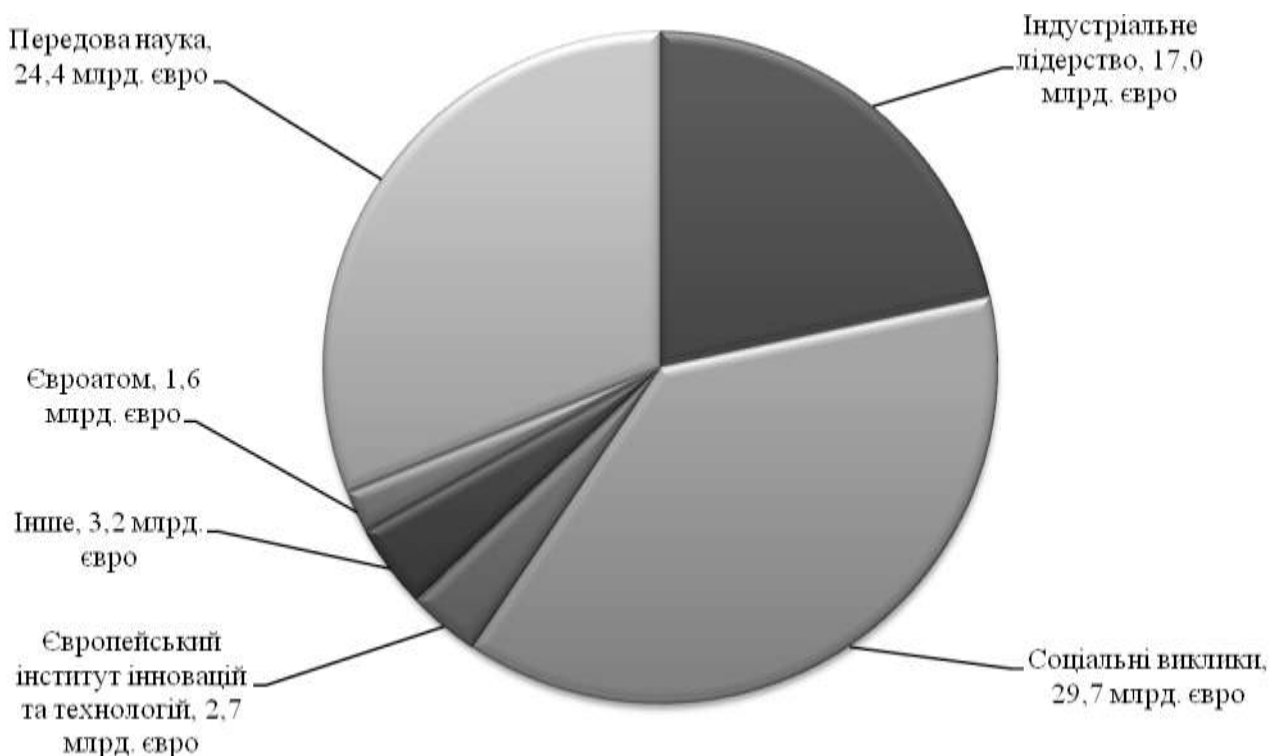

Рисунок 46 – Бюджет програми «Горизонт 2020»⁴¹⁴

У сучасній економіці цілеспрямована інноваційна політика сприяє активізації інноваційних процесів на всіх рівнях господарського розвитку. Для здійснення цього завдання необхідна наявність ефективних і динамічних національних та регіональних інноваційних систем, тобто систем взаємодії між елементами національного економічного комплексу. Вони прискорюють обмін знаннями, пов'язаними з розробкою, поширенням і комерціалізацією інновацій, що забезпечує стрімкий господарський розвиток й підвищення рівня життя. Суть системи полягає у створенні інноваційного рівноправного партнерства державної влади, бізнесу та науки. Останнім часом в цю систему все частіше включають ще і споживачів інновацій, які представляють ринковий попит на інноваційну продукцію і можуть активно залучатися в інноваційний процес⁴¹⁵.

Субнаціональні інноваційні системи – це інтерактивні підсистеми генерації та експлуатації знань, які пов'язані з глобальними, національними та іншими регіональними системами, з метою комерціалізації нових знань. Регіональна інноваційна система стимулює швидке поширення знань, навичок і прикладів кращої практики на географічній території більше, ніж місто, але менше ніж країна.

⁴¹³ Струтинська, І. В. Мережева взаємодія науки-освіти-бізнесу-влади / І. В. Струтинська // Інноваційна економіка. – К.:РВВ ТНТУ. – 2013. – № 8. – С. 62-68.

⁴¹⁴ Стратегии инновационного развития Украины на 2010–2020 гг. [Електронний ресурс] / Режим доступу URL: <http://cci.dp.ua/investicii-i-innovacii.html> (дата звернення 01.04.2015р.).

⁴¹⁵ Амосов, О. Ю. Державне регулювання інноваційної інфраструктури на регіональному рівні [монографія] / О. Ю. Амосов. – Х.: «Магістр», 2011. – 192 с.

Межі регіональної інноваційної системи можуть бути окреслені концептуально та організаційно навколо економічних, соціальних, політичних та інституційних відносин, які генерують колективний процес навчання всередині певних технологічних і функціональних областей.

Базові елементи інноваційної системи – це підприємства, інфраструктурні об'єкти різних форм власності: інноваційно-промислові та науково-технологічні центри, науково-технологічні парки з сервісними фірмами (консалтинг, технологічний аудит та ін.), бізнес-інкубатори, центри трансферу технологій, венчурні фонди, інноваційно-виставкові комплекси. При цьому найважливіше значення має державна підтримка інноваційної діяльності за допомогою апробованих на практиці експериментальних фінансово-економічних, інфраструктурних, освітніх та організаційних механізмів. Всі компоненти інноваційної системи можна поділити на такі основні елементи⁴¹⁶.

1. Бізнес. Інновації (конверсія знань в інноваційну продукцію) здійснюють підприємства, тому блок інноваційного виробництва – це ключовий компонент інноваційної системи. Можливі два альтернативних варіанти організації інноваційного виробництва. Перший варіант – включення такого виробництва у виробничі структури великої фірми, що дозволить використовувати переваги вертикальної інтеграції: зменшити трансакційні витрати за рахунок відмови від самостійного менеджменту. Другий – створення нового підприємства, де виробничі витрати мінімізуються завдяки його невеликим розмірам.

2. Наука. Університети, науково-дослідні установи, лабораторії, окремі фахівці та складні соціальні мережі, що забезпечують неформальну взаємодію дослідників.

3. Влада. Державна підтримка трансферу технологій – дуже важливий елемент, «серце» інноваційної системи, що визначає динаміку передачі та експлуатації знань в системі. Нові ідеї, що стають результатом креативного мислення, як правило, не можуть бути негайно запущені у виробництво. Між світом наукових ідей і світом технічних додатків і технологій існує величезна прірва, для подолання якої потрібен вельми специфічний набір знань і компетенцій. Серйозною проблемою, яка ускладнює практичне впровадження наукових і технічних ідей, є асиметрія інформації, пов'язаної з придбанням прав на використання інновацій. Чим складніша інновація (науково-технічний рівень знань), тим більше асиметрія в розумінні її можливостей між автором інновації та суб'єктом економічної діяльності, який купує права на неї.

До 85% технологій, розроблених у світі, не комерціалізуються, тому що вони «гальмуються» у цій «мертвій смузі», що розділяє прикладні дослідження та демонстрацію технології. Ця проблема часто найбільш очевидна саме в перехідній економіці⁴¹⁷.

Тому необхідний посередник, який максимально скоротив би цю асиметрію, забезпечивши покупцеві певну ступінь впевненості в якості придбаного продукту.

⁴¹⁶ Бутенко, О. І. Інфраструктурні компоненти інноваційної моделі розвитку / О. І. Бутенко, Є. В. Лазарева // Економіка і прогнозування. – 2008. – №3. – С. 69-81.

⁴¹⁷ Джусов, О. А. Інноваційний розвиток світової економіки: інвестиційний аспект. Монограф. / О. А. Джусов, Н. П. Мешко та інші. – Донецьк: «Юго-Восток, Лтд», 2009. – 278 с.

Державна підтримка на даному етапі повинна стимулювати автора інновації наблизити її до ринку, одночасно допомагаючи підприємцю знизити ризики і прийняти інновацію для комерціалізації. Державна підтримка, таким чином, створює «міст», який з'єднує етап наукових та експериментальних розробок з етапом комерціалізації інноваційного продукту. Найефективніше зазначену функцію виконують некомерційні фонди і агентства професійної експертизи, що діють приблизно за тим же принципом, що й фонди, які виділяють гранти на наукові дослідження. Подібного роду некомерційні фонди формують особливе середовище з широкими мережевими зв'язками, здатними забезпечити контакти авторів креативних ідей з потенційними покупцями.

Метою інноваційної системи є забезпечення сталого розвитку економіки на основі ефективного використання інтелектуального потенціалу, розробок, збереження, поширення та практичного використання знань в регіоні.

Роль держави полягає в тому, щоб створювати сприятливе середовище для інтерактивних інноваційних процесів, підтримувати науково-технічний сектор і систему освіти, забезпечувати вільний доступ до результатів наукових досліджень в державному секторі, а також створювати умови для їх комерційного використання, забезпечити необхідну інноваційну інфраструктуру, систему підготовки кваліфікованого персоналу і нормативно-правову базу для стимулювання інноваційного підприємництва⁴¹⁸.

Таким чином, держава виступає в ролі «каталізатора» і направляє інтерактивні процеси в інноваційній системі. Вона створює можливості для заповнення «інноваційного пробілу», надаючи стимули для співробітництва між наукою та підприємствами.

Бізнес бере на себе комерційний ризик роботи на ринку інноваційної продукції. Важливими чинниками такого партнерства є взаємна довіра і надійні гарантії, які повинні бути довгостроковими, і підкріплені законодавчо.

Щоб стати комерційним продуктом, ідея повинна зазнати цілий ряд трансформацій: пройти стадії інженерної розробки, виготовлення макета, створення дослідного виробничого зразка. Для трансформації ідеї в дослідний зразок і подальшого запуску його у масове виробництво необхідно зовнішнє фінансування. Існують три потенційних джерела такого фінансування⁴¹⁹.

1. Банківське кредитування. Автор ідеї або його установа створює компанію з виробництва нового продукту і бере банківський кредит. Це досить ризикований для ініціаторів нового виробництва спосіб фінансування. Крім того, оскільки ризики виробництва інноваційної продукції надзвичайно великі, банки дуже обережно ставляться до фінансування подібних проектів і призначають високий банківський відсоток, що робить інноваційну діяльність, засновану на банківському фінансуванні, малопривабливою.

⁴¹⁸ Бутирська, І. В. Інфраструктурне забезпечення регіонального розвитку: проблеми та шляхи їх вирішення [монографія] / І. В. Бутирська – Чернівці: Книги-XXI, 2006. – 238 с.

⁴¹⁹ Верхоглядова, Н. І. Регіональна інноваційна політика (на прикладі Дніпропетровської області) [Електронний ресурс] / Режим доступу URL: file:///C:/Documents%20and%20Settings/ownloads/econrig_2011_3_6.pdf (дата звернення 01.04.2015р.).

2. Продаж інновації. Автор ідеї продає її компанії, що виробляє подібний продукт. Даний спосіб фінансування, позбавляючи інноватора ризику, одночасно позбавляє його і прибутку, пов'язаного з впровадженням створеної ним інновації у виробництво.

3. Венчурне фінансування. Вивчивши запропоновану інновацію і бізнес-план, венчурна компанія створює підприємство, керівником якого зазвичай стає інноватор. У той же час венчурна компанія зберігає за собою повний контроль над діяльністю цього підприємства і в разі його недостатньої прибутковості може просто продати його. Важлива перевага венчурного фінансування полягає в тому, що воно дозволяє інноватору не тільки акумулювати значну частину прибутків, обумовлених інноваційністю виробленої продукції, а й вийти з бізнесу, залишивши за собою ці прибутки, коли виробництво перетворюється на рутину. Не випадково підвищення значущості інноваційного виробництва спричинило за собою стрибкоподібне зростання інвестованого венчурного капіталу: за останні п'ять років ХХ ст. його обсяг збільшився в США з 4,6 млрд до 103,2 млрд дол., у Великобританії – з 19 млн до 2,9 млрд, у Японії – з 21 млн до 1,7 млрд, у Німеччині – з 13 млн до 1,2 млрд, у Франції – з 8 млн до 1,1 млрд дол.⁴²⁰

За останні 15 років ЄС напрацював суттєвий досвід у експериментуванні і стимулюванні інновації на субнаціональному рівні. Досвід розробки інноваційних стратегій в десятках регіонів ЄС дозволив акумулювати накопичені знання, витягти корисні уроки на майбутнє, і адаптувати основні напрямки інноваційної політики до нової економічної ситуації в Європі та світі. Порівняння інноваційної ефективності регіонів, яке було проведене ЄС, дозволило зробити висновок про те, що ефективність регіональної інноваційної діяльності в регіонах істотно різниться. Дослідження показують, що у всіх країнах є регіони з різним рівнем розвитку. Це підкреслює необхідність в політиці, адаптованій до регіонального контексту, і в більш надійних методах оцінки інноваційної ефективності регіонів.

Регіони мають сильні і слабкі сторони, що впливають на їх інноваційну ефективність. Слабкість регіонів, що мають низькі результати в інноваційній діяльності, часто пов'язана з низькими показниками в «факторах сприяння», зокрема, з наявністю кваліфікованих людських ресурсів.

Також, незважаючи на значні успіхи в поліпшенні регіональних інноваційних систем, стало зрозуміло, що попередні регіональні стратегії мали такі недоліки⁴²¹:

- недостатня увага міжрегіональним та міжнародним зв'язкам (регіональні інновації та економічна система часто розглядаються в ізоляції);
- невідповідність інновацій промисловій та економічній структурі регіону;
- занадто великий вплив державного сектора на науково-дослідницькі установи, а також брак лідерства бізнесу;
- відсутність ретельного аналізу активів в регіоні;
- існування «синдрому вибору переможця»;

⁴²⁰ Бубенко, П. Т. Наукові засади створення та розгортання регіональних інноваційних систем в Україні [Електронний ресурс] / Режим доступу URL: <http://eprints.kname.edu.ua/30293/1/3.pdf> (дата звернення 30.03.2015р.).

⁴²¹ Доценко, О. Ю. Формування інноваційної інфраструктури регіону [Електронний ресурс] / Режим доступу URL: (дата звернення 03.04.2015р.).

- копіювання інноваційної політики найефективніших регіонів без урахування місцевих умов.

В результаті, інноваційна політика часто демонструвала відсутність ефективності в ідентифікації пріоритетів та форм практичного співробітництва між регіонами. Ця ситуація стала критичною в умовах економічної кризи, коли очевидною стала нестача державних і приватних фінансових ресурсів.

Регіональна інноваційна стратегія як стратегія розвитку інноваційної системи зазвичай є частиною загальної соціально-економічної стратегії регіону. Це система концептуальних установок, що впливають з довгострокових цілей, що визначають характер розподілу ресурсів між траєкторіями інноваційного розвитку системи, а також їх перерозподілу при зміні внутрішніх і зовнішніх умов її функціонування.

Стратегія ЄС «Europe 2020» визначає структурні зміни в Європі на основі трьох взаємно підсилюючих пріоритетів⁴²²:

- «розумне зростання», засноване на знаннях та інновації;
- стійке зростання на основі ресурсозбереження, екології та конкурентної економіки;
- інклюзивне зростання, що сприяє збільшенню рівня зайнятості, економічному та соціальному зростанню і регіональному вирівнюванню.

Введення в останні роки в ЄС нового покоління інноваційних субнаціональних стратегій «розумної» спеціалізації обґрунтовано тим, що концентруючи ресурси знань і з'єднуючи їх з обмеженим спектром пріоритетної економічної діяльності, країни і регіони можуть ставати конкурентоздатними в глобальній економіці. Такий тип спеціалізації дозволяє регіонам використовувати всі їхні переваги в контексті впровадження інновацій, що є важливим двигуном продуктивності⁴²³.

Більше того, стратегії, що поєднують інновацію зі специфічними перевагами регіональної економіки, створюють велику ймовірність успіху. Наслідування іншим регіонам, шляхом спроби створення «чудового зростання» в таких передових галузях промисловості, як напівпровідники чи біотехнологія, не тільки знижує шанси імітуючого регіону на успіх, але й підсилює вже існуючий зразок домінування з його лідерами і послідовниками. «Розумна» спеціалізація дозволяє створювати унікальні активи, які засновані на специфічних регіональних особливостях і науковій базі.

Таким чином, концепція «розумної» спеціалізації націлена на ефективне, результативне і синергетичне використання державних інвестицій і підтримує країни й регіони у зміцненні їх інноваційного потенціалу, одночасно фокусуючи обмежені людські та фінансові ресурси в декількох глобально конкурентоспроможних областях, з метою підвищення економічного зростання і добробуту населення.

Подібна «сфокусована» стратегія спеціалізації давно використовується в таких країнах світу, як Сінгапур, В'єтнам, Чилі, Данія, Фінляндія та ін. Країна при цьому

⁴²² Україна будет участвовать в европейской программе по исследованиям и инновациям [Електронний ресурс] / Режим доступу URL: <http://korrespondent.net/ukraine/3492883-ukrayna-prysoedynilas-k-prohramme-es-horyzont-2020> (дата звернення 01.04.2015р.).

⁴²³ Стратегии инновационного развития Украины на 2010–2020 гг. [Електронний ресурс] / Режим доступу URL: <http://cci.dp.ua/investicii-i-innovacii.html> (дата звернення 01.04.2015р.).

концентрує свої ресурси на декількох перспективних дослідницьких секторах. Сінгапур, наприклад, планує збільшити обсяг фінансування досліджень в області екологічно чистих технологій і цифрових комунікаціях. При цьому надаються різні пільги (податкові, ультрасучасна інфраструктура, навчання, гранти для досліджень) для залучення компаній, зацікавлених у проведенні досліджень у цих областях. Ця стратегія виявилася успішною, наприклад, у заснованому в 2015 р. в Сінгапурі дослідному центрі Biopolis, в якому працюють 4000 дослідників. У науковому центрі Fusionopolis працює більше 6 тис. дослідників у галузі матеріалознавства, чистих технологій, цифрових комунікацій. При цьому всі компанії, що розміщуються там, використовують загальні активи (ресурсну базу, венчурний капітал, лабораторії, доступ до глобальних компаній)⁴²⁴.

«Розумна спеціалізація» вирішує проблему вибору пріоритетних сфер вкладення регіональних і муніципальних ресурсів, шляхом надання можливості підприємницьким структурам продемонструвати найбільш перспективні напрямки для економічного розвитку через «підприємницький процес наукових відкриттів». Цей процес може показати, в якій області досліджень та інновацій регіон або місто найбільш сильні, бо підприємницькі структури найкраще здатні визначити, що вони можуть виробляти найбільш ефективно.

Це зазвичай відбувається шляхом проб і помилок й експериментування в нових областях інноваційної діяльності. Тому у регіонах важливо активно залучати підприємницькі структури до розробки стратегії і пропонувати їм більше стимулів для прийняття ризику. Синтез та інтеграція підприємницького досвіду та наукових досягнень, сприяє створенню можливостей в існуючих або нових секторах економіки. Саме цей тип знань потрібно активізувати, мобілізувати й підтримувати як основний інгредієнт в процесі «розумної спеціалізації»⁴²⁵.

В індустріальних регіонах з розвинутою підприємницькою ініціативою інноваційні розробки впроваджують підприємства-виробники. Однак, якщо внутрішніх можливостей підприємств недостатньо, важливо активувати ці знання в таких структурах, як університети та державні дослідні установи. Їх спільні проекти з місцевими фірмами можуть допомогти отримати інформацію про майбутню цінність конкретних видів спеціалізації.

Тому, поняття «акторів-підприємців» потрібно розглядати в широкому сенсі, маючи на увазі під цим підприємства, ВНЗ, дослідницькі установи, незалежних інноваторів, що найкраще позиціонуються для ідентифікації областей досліджень та інновації, в яких регіон може досягти успіху, враховуючи існуючі можливості та виробничі активи. Визначаючи важливість підприємницького експериментування, можна зробити висновок, що між політикою «розумної спеціалізації» і політикою підтримки підприємництва немає протиріч. Навпаки, ці дві галузі політики взаємно підсилюють одна одну – без динамічного підприємництва стратегія «розумною

⁴²⁴ Доценко, О.Ю. Формування інноваційної інфраструктури регіону [Електронний ресурс] / Режим доступу URL: (дата звернення 03.04.2015 р.).

⁴²⁵ Бубенко, П. Т. Наукові засади створення та розгортання регіональних інноваційних систем в Україні [Електронний ресурс] / Режим доступу URL: <http://eprints.kname.edu.ua/30293/1/3.pdf> (дата звернення 30.03.2015 р.).

спеціалізації» не досягне успіху внаслідок нестачі підприємницьких знань, що необхідні для її створення і виконання.

Стратегія «розумної спеціалізації» вимагає структурних змін, які можуть надати певний напрям інноваціям.

1. Перехід від існуючого сектора до нового на основі спільних інституцій і процесів, тобто колективних можливостей у галузі досліджень, інжинірингу та виробництва, які формують базу знань для розвитку нової ділової активності. Наприклад, в Австрії підприємці знайшли шлях переходу від точного машинобудування до медичних технологій: винаходи в медичних технологіях з'явилися на базі індустріальних компетенцій і здібностей, які вже були освоєні в точному машинобудуванні⁴²⁶.

2. Модернізація (технологічне переоснащення) існуючої галузі, що включає розробки з особливим застосуванням так званих «ключових допоміжних технологій», для поліпшення ефективності та якості існуючої сфери виробництва. Такими технологіями є, наприклад, напівпровідники, нові матеріали, фотоніка, нанотехнології. Наприклад, фінська целюлозно-паперова промисловість починає використовувати нанотехнології, збільшуючи при цьому і свій науковий потенціал, щоб не тільки застосовувати вже наявні технології, але і для використання нових відкриттів в нано – і біотехнології⁴²⁷.

3. Диверсифікація. У таких випадках відкриття стосується потенційної синергії, яка може з'явитися між існуючою і новою сферами ділової активності. Така синергія робить перехід до нової сфери привабливим і вигідним. Наприклад, регіон Тулузи дав приклад розумної спеціалізації в аеронавтиці (Долина аеробус)⁴²⁸. Це призвело до розширення підприємницької діяльності та інфраструктури вищої освіти і досліджень в напрямку супутникових і навігаційних технологій.

4. Розвиток нових видів інноваційної діяльності. Новація тут в тому, що дослідження і інновації можуть раптово зробити певні галузі ділової активності з раніше уповільненим ростом привабливими. Наприклад, застосування інформаційних технологій в збереженні археологічної та історичної спадщини в Італії – добрий приклад одночасного виникнення інноваційної сфери та сектора ринку.

Таким чином, результати аналізу існуючих в світі регіональних стратегій показали, що пріоритетними напрямками інноваційного розвитку регіонів є:

- підвищення регіонального науково-технічного та інноваційного потенціалу відповідно до цілей економічного розвитку регіону, шляхом підтримки центрів компетенції (спеціалізуються в певних галузях і технологіях) із залученням державних і приватних організацій, просування технологічного трансферу, і т. ін.;

⁴²⁶ Бубенко, П. Т. Наукові засади створення та розгортання регіональних інноваційних систем в Україні [Електронний ресурс] / Режим доступу URL: <http://eprints.kname.edu.ua/30293/1/3.pdf> (дата звернення 30.03.2015 р.).

⁴²⁷ Мишко, О. А. Теоретичні підходи до забезпечення інноваційного розвитку регіонів / Зб. наук. праць. Луцький нац. техн. унів. Вип. № 10(39) / О. А. Мишко. – Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2013. – С. 45–52.

⁴²⁸ Впровадження інновацій на промислових підприємствах України [Електронний ресурс] / Режим доступу URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 29.03.2015 р.).

- стимулювання інновацій шляхом зміцнення співпраці між підприємствами та дослідниками; підтримки бізнес-мереж і кластерів; покращення доступу підприємств до розвинутих послуг бізнес-підтримки;

- стимулювання інноваційного підприємництва та створення нового бізнесу на основі економічного обґрунтування нових ідей; сприяння створенню нових підприємств на базі університетів та існуючих підприємств; створення нових фінансових інструментів і інкубаторів; розвиток програм навчання навичкам підприємництва в дослідних установах, і т. ін.;

- підвищення якості інноваційного людського ресурсу шляхом розробки навчальних програм у відповідності з потребами інноваційної системи; стимулювання мобільності кадрів між дослідними установами та підприємствами; стимулювання компаній в наймі інноваційних фахівців.

Колосов А.

2.7 АДАПТИВНЕ ЕКОНОМІЧНЕ УПРАВЛІННЯ – СТРАТЕГІЧНИЙ ВИБІР РОЗВИТКУ МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВ

Ефективність роботи будь-якого підприємства оцінюється, насамперед, економічними показниками, тому економічна сфера знаходиться в центрі уваги керівництва кожного суб'єкту бізнесу. В умовах сучасного нестійкого ринку управління підприємством стає все складнішим, тому загальна тенденція розвитку менеджменту в останні десятиліття виявляється в тому, що все більша увага управління перемикається з окремих об'єктів всередині підприємства на більш загальні сфери його діяльності, від яких залежить досягнення поставлених цілей.

Традиційними об'єктами управління на підприємствах є основне виробництво, персонал, інвестиційна діяльність та інші. У той же час, економічна сфера діяльності підприємств, будучи найважливішою в частині оцінки їх результатів, не є поки об'єктом повноцінного управління, як сукупності всіх необхідних функцій при провідній ролі зворотного зв'язку, який відображає інформацію про міру досягнення системою цілей свого функціонування. Здебільшого економічна робота на підприємстві базується на принципах традиційної системи економічного планування, основним недоліком якої є слабе відтворювання функції зворотного зв'язку, що не гарантує успішне виконання запланованих показників. Цей недолік в умовах сучасного змінного та й непередбачуваного середовища стає вирішальним, що й зумовило протягом останніх десятиріч розвиток економічної теорії у напрямку перетворення керівництва економічною сферою підприємств у систему адаптивного економічного управління зі зворотним зв'язком, отже запровадження новітніх рішень у сферу управління підприємствами зумовлює актуальність проведення досліджень з цієї тематики.

Аналіз публікацій із зазначеної проблеми свідчить про серйозні зусилля, яких докладають економісти в Україні, Російській Федерації та інших пострадянських країнах з адаптації теоретичної спадщини зарубіжних авторів, насамперед, П. Друкера, Р. Каплана, Д. Нортон, і досвіду передових західних компаній для умов

вітчизняних підприємств, про що свідчить низка опублікованих навчально-наукових праць, як наприклад⁴²⁹. В Україні, у зв'язку з введенням навчального курсу «Економічне управління підприємством» в систему економічної підготовки магістрів також опубліковані навчальні посібники та наукові праці, що інтерпретують основні положення даного актуального напрямки розвитку сучасного менеджменту, наприклад⁴³⁰. Значна кількість робіт присвячена окремим аспектам економічного управління підприємства, а саме: контролінгу⁴³¹, бюджетуванню⁴³², та найбільш за все – фінансовому управлінню, наприклад⁴³³. Проте, опубліковані роботи страждають поки що недостатньо системним відображенням всієї проблематики, пов'язаної з викладенням теорії, методології та впровадженням економічного управління в практику підприємств, що й зумовлює необхідність викладення досліджень автора з даного наукового напрямку.

Економічне управління підприємством (ЕУП) формується як система тільки завдяки створенню всієї необхідної елементної бази, що реалізує повний набір функцій управління зі зворотним зв'язком, що включає: цілепокладання (встановлення цілей діяльності), планування, організування, мотивування, облік, контроль (як спостереження і порівняння планових і фактичних результатів), регулювання (аналіз і прийняття управлінського рішення).

Новий зміст функцій адаптивного економічного управління, підготовлений розвитком методології економічного і фінансового аналізу, бюджетування, контролінгу, стає зрозумілим якщо зіставити їх зміст за умов діючої практики економічної роботи та в системі економічного управління підприємством.

У традиційній системі економічної діяльності на підприємствах найбільш повною мірою здійснюється постановка цілей економічної діяльності у вигляді системи показників, що відображають бажані фінансово-економічні результати. В тій чи іншій мірі здійснюється планування діяльності підприємства і його підрозділів, що забезпечує виконання поставлених завдань. Проте ні облік (крім бухгалтерського, який відображає лише частину зовнішніх і внутрішніх транзакцій), ні контроль поточного стану досягнення встановлених фінансово-економічних показників у реальному часі, як правило, не здійснюється. Відповідно регулювання у цій сфері також не має характеру постійно діючої функції, а здійснюється дискретно, у порядку підготовлених щомісячних звітів про фінансові результати (форма № 2), щорічних, або рідше – щоквартальних економічних звітів, у порядку затвердження результатів інвентаризацій, проведення час від часу тематичних нарад тощо.

⁴²⁹ Жданов С. А. Основы теории экономического управления предприятием: Учебник / С. А. Жданов. — М.: Финансы, 2000. — 528 с.

⁴³⁰ Економічне управління підприємством : навч. посіб / [Н. М. Євдокимова, Л. П. Батенко, В. А. Верба та ін.] ; за заг. ред. Н. М. Євдокимової. — К.; КНЕУ, 2011. — 327 с.

⁴³¹ Хан Д. Планирование и контроль: концепция контроллинга: Пер. с нем. / Д. Хан ; под ред. А. А. Турчака, Л. Г. Головача, М. Л. Лукашевича. — М.: Финансы и статистика, 1997. — 800 с.

⁴³² Немировский И. Б. Бюджетирование. От стратегии до бюджета – пошаговое руководство / И. Б. Немировский, И. А. Старожукова. — М.: И. Д. Вильямс, 2006. — 512 с.

⁴³³ Финансовый менеджмент: теория и практика: Учебник / Под ред. Е. С. Стояновой. — М.: Перспектива, 2004. — 656 с.

Собівартість продукції і послуг підприємства, як правило, готується лише як планова на майбутній період, а те, що в подальшому відбувається подорожчання сировини, матеріалів, енергетичних ресурсів, зміна продуктивності праці тощо – не вноситься в діючі калькуляції, через що фактична собівартість значною мірою розходиться з плановою. Причому, це стає відомим лише в момент чергового звіту, нерідко – вже після отримання інформації щодо погіршення економічних показників, невиконання запланованих їх значень, втрати прибутку та ін. Мотивування працівників в економічній сфері діяльності підприємств, як правило, ґрунтується на окладній системі і не містить спеціальних стимулів для забезпечення запланованих економічних результатів.

Таблиця 46 – Основні ознаки відмінності змісту конкретних функцій адаптивного економічного управління підприємством

Загальна функція управління	Зміст конкретних функцій управління	
	У традиційній економічній сфері корпорації	У системі адаптивного економічного управління (додатково)
Цілепокладання (встановлення цілей)	Встановлення системи цілей на основі звітних і прогнозних даних на тривалий плановий період	Корегування системи цілей на основі даних зворотного зв'язку з середовищем функціонування підприємства
Планування	Розрахунки економічних показників на плановий період	Підтримка стану економічних показників в реальному часі з урахуванням змінювань вихідних даних та нормативів
Організування	Створення й визначення повноважень економічних служб	Розподіл повноважень з економічного управління серед всіх підрозділів підприємства
Мотивування	Існуючі системи оплати праці, у тому числі з бонусами в залежності від рівня економічних показників	Формування фондів матеріального стимулювання підрозділів у залежності від виконання бюджетних показників їх доходів і витрат
Облік	Стандартна система бухгалтерського обліку, нерегламентований управлінський облік	Єдина система обліку поточного стану економічних показників підприємства і його підрозділів
Контроль	Існуючі системи контролю виконання показників	Сучасна система контролінгу центрів доходів, прибутків і витрат усередині підприємства й визначення їх відповідальності
Регулювання	Прийняття рішень з підтримки необхідного рівня економічних показників у дискретному режимі	Постійний моніторинг стану виконання економічних показників, наявних резервів їх підтримки й своєчасне їх запровадження

Таким чином, функціональне коло управління в економічній сфері діяльності підприємства не є повноцінним інструментом управління, що є важливою причиною того, що значна кількість підприємств функціонує на рівні мінімальної, а то й негативної рентабельності, у стані банкрутства або перетворення. В таких умовах підприємства не в змозі підтримувати добробут своїх працівників, скорочується їх чисельність та настають інші негативні соціальні наслідки. Основні ознаки відмінності системи адаптивного економічного управління в розрізі основних і конкретних функцій управління приведемо в табл. 46.

Структура системи економічного управління підприємством формується для досягнення його цілей, а це вимагає об'єднання в єдиному управлінському комплексі чотирьох рівнів об'єкту управління, що пов'язує загальні економічні показники, бюджетні завдання, грошові потоки та показники фінансового стану підприємства, як це представлено схемою на рис. 47.

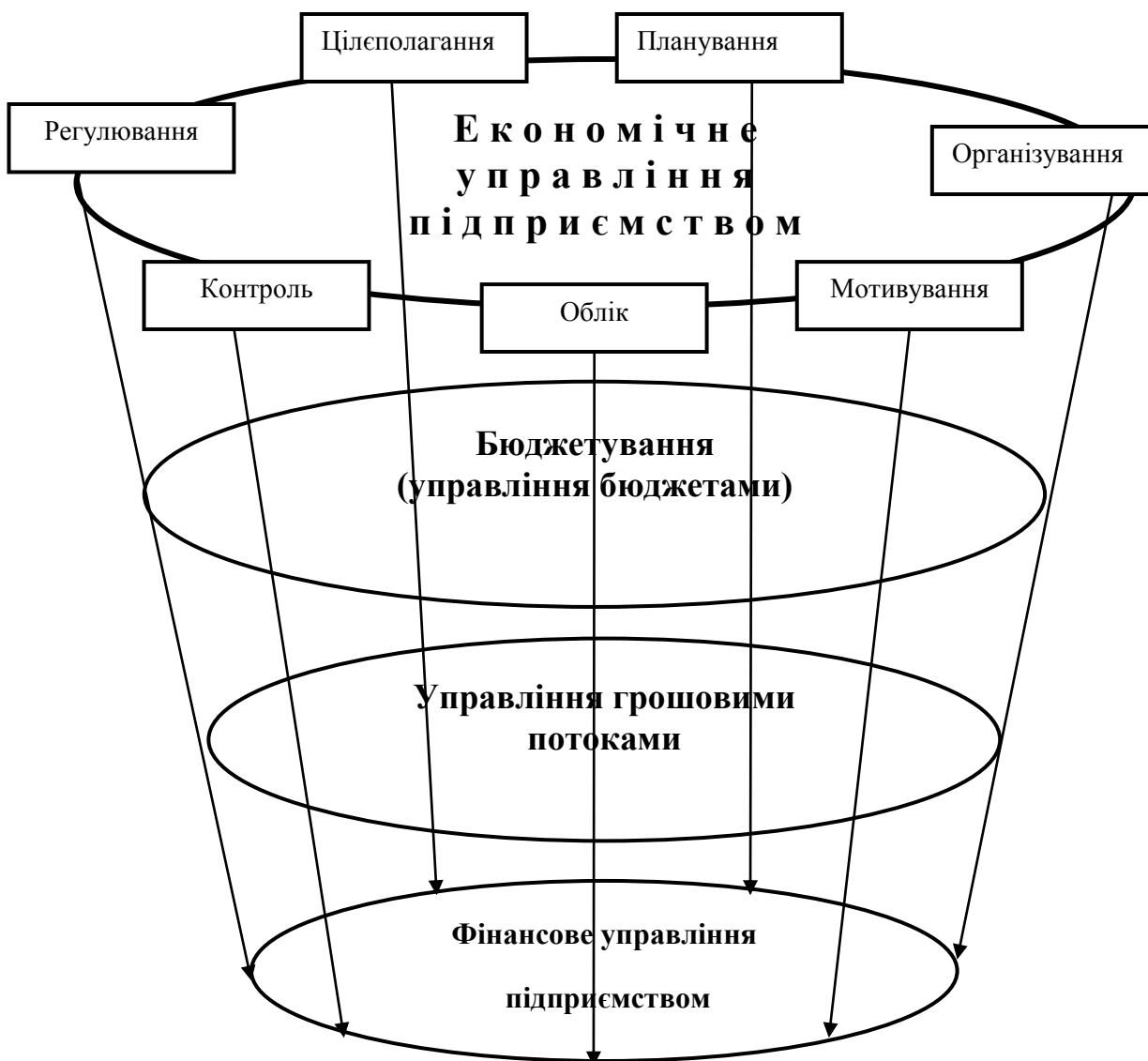

Рисунок 47 – Схема багаторівневої системи адаптивного економічного управління підприємством

Представлена структура системи адаптивного економічного управління є обґрунтованою, по-перше, з погляду необхідного поєднання цілей підприємства в цілому і його підрозділів, відповідальних за виконання планових завдань, сформульованих в їх бюджетах, а по-друге, з погляду необхідного поєднання економічного, грошового та фінансового зрізів управління. Така структура обумовлює, що б ще при плануванні та корегуванні економічних показників враховувати їх виконання в залежності від стану грошового потоку, як різниці між фактично отриманими і зробленими платежами в аналізованому періоді часу, а також враховувати особливу природу фінансових показників підприємства, які відображають лише відносини в процесі формування та використання грошових доходів і накопичень (у тому числі й в матеріалізованій формі), що надає їм рис певної автономності.

Елементна база адаптивної система економічного управління підприємством формується в розрізі функцій повного управлінського циклу, приведеного в табл. 46.

Цілепокладання (встановлення цілей). Виділення діяльності зі встановлення цілей у якості окремої функції економічного управління підприємством пов'язане з умовами нестійкою і непередбачуваною ринкового середовища, коли для встановлення цілей використовуються різноманітні й все новіші методи й технології, а також через необхідність створення органу або системи центрів прийняття цільових рішень. Базою визначення цілей підприємства на майбутній період являються результати:

- прогнозу об'єктивних параметрів суспільного розвитку, до області якого належить діяльність підприємства;
- аналізу результатів господарської діяльності в попередньому періоді (в тому числі на основі наукової методології спеціальної дисципліни «Аналіз господарської діяльності (АХД)»);
- аналізу ступеня досягнення раніше сформованих цілей;
- аналізу причин невиконання цільових завдань і прийнятих регулятивних рішень щодо усунення виявлених причин.

З позицій кібернетики, як науки про загальні закономірності управління, ціль підприємства виникає як вираження реакції суб'єкта керівництва на зміну внутрішнього стану підприємства, або вплив зовнішнього середовища. Підприємства у своїй діяльності прагнуть ставити і досягати різні технічні, організаційні, економічними, соціальні та інші цілі, однак об'єктом економічного управління на підприємстві є тільки економічні цілі, виражені за допомогою економічних показників. Зазвичай такі цілі формулюються на середніх ярусах загального дерева цілей підприємства. Розробка «дерева цілей» завершується, коли кожна ціль на певному ярусі перетворюється у конкретний показник для певного підрозділу або служби підприємства, як це схематично показано на рис. 48.

Рисунок 48 – Виділення підсистеми економічних цілей (фрагмента цілого «дерева цілей») як об’єкта економічного управління підприємством

Побудова підсистеми економічних цілей здійснюється з використанням технології подолання конфліктів цілей, що виникають у процесі вертикальної й горизонтальної диференціації загальних цілей у конкретні завдання виконавцям, навіть, поза бажанням розробників дерева цілей, що можна проілюструвати прикладом тривіального виникнення конфліктів між економічними цілями схемою на рис. 49.

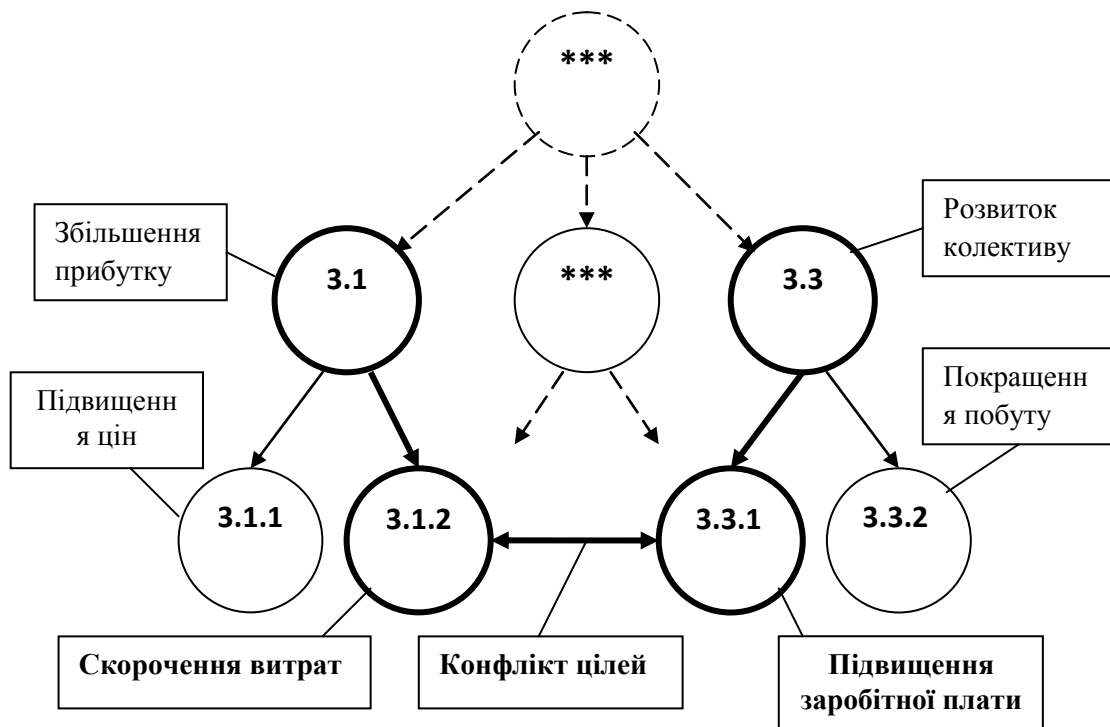

Рисунок 49 – Приклад тривіального виникнення конфлікту цілей підприємства по горизонталі

Планування. Основний принцип традиційного планування з розподілом часу на планові періоди (роки, квартали, місяці, дні та ін.) визначає ритмічну періодичність «вмикання» цієї функції. В системі економічного управління підприємством «вмикання» функції планування здійснюється, як тільки за даними зворотного зв'язку починається відчуватися погіршення економічних показників, або тільки виникає погроза їх погіршення, отже зараз же виникає потреба активізації всіх внутрішніх ресурсів підприємства для покращення економічних результатів, що перетворює характер планування з дискретного на майже безперервний. Таким чином, система планування в ЕУП доповнюється новим змістом, порівняно з традиційною, таким чином, як це показано в табл. 46.

Через складності надійно передбачати результати майбутньої діяльності останнім часом у значній кількості підприємств увага до планування зменшується, але, тем не менше, успішне економічне управління підприємством неможливе без повного охоплення плануванням усіх сторін діяльності підприємства та його підрозділів. Тому повна система планів у межах економічного управління повинна відповідати структурі, приведеній у табл. 47.

Таблиця 47 – Порівняння змісту планування в системі економічного управління підприємством (ЕУП) і традиційній економічній роботі

Зміст планування в традиційній системі економічної роботи	Зміст планування в системі ЕУП (додатково до традиційної)
1. Установлення системи показників діяльності на майбутній період, норм і нормативів	1. Установлення системи показників діяльності на майбутній період з урахуванням встановлених цілей або їх змінюваності під впливом зовнішнього середовища
2. Пошук і оцінка наявних ресурсів і можливих резервів досягнення певних значень планових показників	2. Пошук і оцінка наявних ресурсів і можливих резервів підтримки певних значень планових показників в умовах змінюваності зовнішнього середовища
3. Розробка заходів щодо реалізації наявних резервів покращення показників	3. Розробка заходів реалізації наявних резервів збереження рівня показників в умовах змінюваності зовнішнього середовища
4. Розробка системи планів зі встановленими показниками в кількісному вимірі для підприємства в цілому, його підрозділів, у тому числі – за різними часовими горизонтами	4. Адаптація планів підприємств і підрозділів до поточного моменту з урахуванням вимушеного змінювання рівня планових показників

Таблиця 48 – Характерні риси підсистем планування у складі єдиного планового комплексу підприємства

Підсистема планування	Сфера охоплення	Ступень деталізації	Планові обрії
1. Стратегічне планування	Стратегічні цілі підприємства	Низький	3–5 років
2. Довгострокове і середньострокове планування	Конкретизовані цілі й завдання підприємства	Середній	1-3 роки з річним розподілом
3. Поточне	Конкретизовані цілі й завдання підприємства й його підрозділів	Високий	Рік із кварталним та місячним розподілом
4. Оперативно-календарне	Завдання підрозділам підприємства	На рівні конкретних показників	Квартальні, місячні з розподілом на менші періоди
5. Бізнес-планування	Бізнес-ідея, проект	На рівні елементів бізнес-ідеї	Термін реалізації бізнес-ідеї

В умовах вкрай нестійкого та невизначеного характеру ринкового середовища технологія планування в ЕУП розвивається в напрямку все більшого застосування таких підходів як вірогідного, нечітко-множинного, експертного. Метод корегування ставки дисконтування приводить майбутні грошові потоки до дійсного моменту часу за більш високою ставкою. Поправка на ризик в планових розрахунках може включатись або до норми дисконту або до гарантованого грошового потоку, як це відображено у якості прикладу в табл. 49.

Таблиця 49 – Приклади застосування поправок на ризик не отримати запланованих показників підприємства

Оцінка ризику	Плановий показника	Величина поправки на ризик, %
Низький	Сума інвестицій у розвиток виробництва	3-5
Середній	Збільшення обсягу продажів продукції	8-10
Високий	Просування на ринок нового продукту	13-15
Дуже високий	Вкладення в дослідження й інновації	18-20

Технологія застосування методу сценаріїв передбачає розробку декількох альтернативних варіантів майбутнього розвитку подій з різним визначенням їх очікуваної ризикованості з прийняттям найбільш імовірного варіанту сценарію за базовий. Якщо існує безліч варіантів сценаріїв розвитку, але їхні імовірності не можуть бути вірогідно оцінені, то для прийняття обґрунтованого планового значення будь-якого показника з числа альтернативних в умовах невизначеності застосовуються методи теорії ігор, яка є теоретичною основою знаходження прийняття рішень в умовах невизначеності. Вибір показників може здійснюватися за

допомогою різних критеріїв, зокрема, критерію *МАХІМАХ*, за яким приймається та стратегія планування, що досягає максимальних значень показнику прибутку з усіх розглянутих стратегій. Такий критерій, втім, зовсім не враховує несприятливого впливу зовнішнього середовища на очікувані значення планових показників, що приводить до застосування критерію *МАХІМІН*, за яким приймається стратегія планування, що гарантує максимальний з мінімально можливих виграшів по всіх варіантах розвитку подій, і що мінімізує ризик отримання найбільш поганого результату. За критерієм *МІНІМАХ* при розгляді стратегій планування витратних показників приймається стратегія, що забезпечує найменші з усіх можливих втрат по варіантах розвитку подій. Проілюструємо використання найбільш застосовуваних з приведених критеріїв при виборі однієї з двох стратегій планування прибуткових показників і з двох стратегій планування витратних показників на рис. 50.

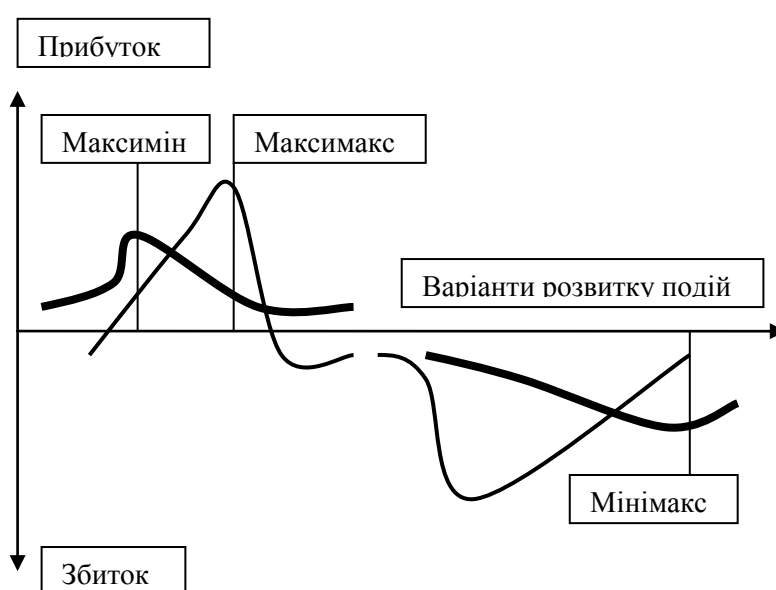

Рисунок 50 – Схема застосування критеріїв з теорії ігор при виборі стратегій планування за очікуваними варіантами розвитку подій (вибрані стратегії планування показані жирним)

Технологія, що заснована на теорії нечітких множин, успішно застосована в ситуаціях, коли відомі тільки межі очікуваних значень планованого показника, але при цьому відсутня кількісна або якісна інформація про ймовірність здійснення різних значень усередині даного інтервалу. У такому випадку ступінь ризику P не одержати заплановане значення показника оцінюється відношенням його віддалення від мінімального (або максимального) значення до величини всього інтервалу, тобто:

$$P = \frac{q_N - q_{\min}}{q_{\max} - q_{\min}}, \quad \text{або} \quad P = \frac{q_{\max} - q_N}{q_{\max} - q_{\min}}, \quad (1)$$

де q_N – фактичне значення показника; q_{\min} , q_{\max} – мінімальне й максимальне значення показника в межах певного інтервалу.

На практиці зазвичай вдається оцінити нижнє (песимістичне) і верхнє (оптимістичне) значення, межі інтервалів і очікувані значення планованого показника, що дозволяє надалі з упевненістю вважати, чи відноситься його поточне значення до колишнього або вже до наступного інтервалу, як, наприклад це представлено в табл. 50.

Таблиця 50 – Оцінка приналежності запланованих закупівельних цін до певного інтервалу

Номер закупівельної партії	Інтервал ціни 16-18			Інтервал ціни 18-20		
	Поточна ціна	Вірогідність α	Середнє значення $(\sum \alpha)/n$	Поточна ціна	Вірогідність α	Середнє значення $(\sum \alpha)/n$
1	16,2	0,2	0,2	–	0	0
2	17,8	0,2	0,2	–	0	0
3	17	1	0,47	–	0	0
4	–	0	0,35	18,3	0,3	0,08
5	16,5	0,5	0,38	0	0	0,06
6	–	0	0,31	18,8	0,8	0,18
7	–	0	0,27	19,3	0,7	0,3
8	–	0	0,24	19,5	0,5	0,3
9	–	0	0,21	18,5	0,5	0,31
10	–	0	0,19	19,2	0,8	0,36

Як свідчать дані табл. 50, закупівельні ціни перших шести партій закупівель відносяться до першого інтервалу, хоча й ціни 4-ї та 6-ї партії виходять за межі 18 грн. Але свідомством того, що ці партії все ж таки відносяться до першого інтервалу є те, що середня зважена вірогідність для першого інтервалу перевищує даний показник для другого інтервалу ($0,31 > 0,18$). Починаючи з 7-ї партії даний показник вже для другого інтервалу вище, ніж для першого ($0,3 > 0,27$). Таким чином, починаючи з 7-ї партії ціни їх закупівлі належать до другого інтервалу.

Основною вимогою впровадження системи економічного управління підприємством є перетворення традиційного планування в систему **бюджетування** підприємства. При цьому функція планування економічної діяльності частково поглинається бюджетуванням, яке стає найважливішим вхідним каналом для функції встановлення цілей, яка, з урахуванням оцінки всіх факторів впливу на підприємство з боку зовнішнього оточення і внутрішніх процесів, встановлює цілі та заходи підтримки в актуальному стані бюджетів підприємства та його підрозділів. Даний порядок функціонального перетворення управлінського циклу в системі ЕУП покажемо схемою на рис. 51.

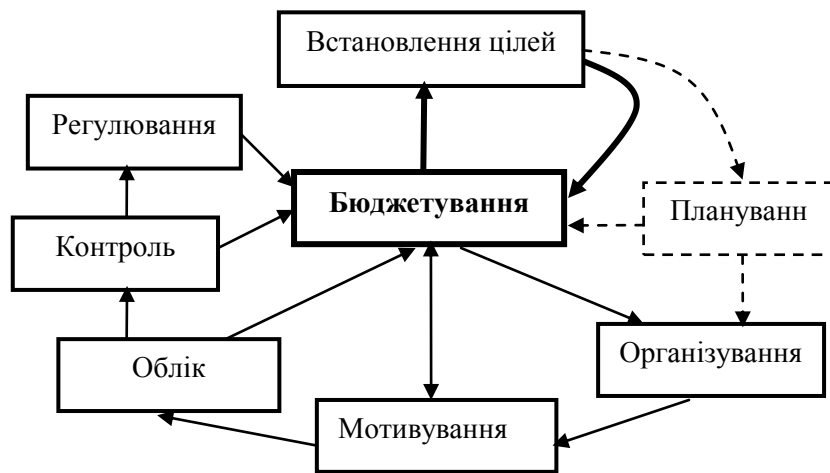

Рисунок 51 – Схема перетворення функціонального управлінського циклу при бюджетному управлінні підприємством

Основними відмітними властивостями бюджетування в порівнянні з традиційним економічним плануванням є наступні:

1) корегування загального бюджету доходів і витрат підприємства здійснюється або циклічно через короткі часові періоди, або в онлайн-режимі, тоді як традиційно плани корегуються лише за підсумками аналізу виконання планів за календарний період;

2) бюджети розробляються як для виробничих, так і управлінських підрозділів, які отримують статус центрів відповідальності (ЦВ) за отримання доходів, прибутку, понесені витрати і здійснені інвестиції;

3) у бюджетуванні вводяться різні форми матеріальної відповідальності отримувачів бюджетів за їх неналежне виконання і, навпаки, економічне стимулювання за краще їх виконання.

Основні напрямки видозмін, яких зазнає традиційне економічне планування в процесі його перетворення в бюджетування, представимо на рис. 52.

Рисунок 52 – Перетворення традиційного економічного планування в процесі переходу до бюджетування

Розподіл фінансової відповідальності на основі створення центрів відповідальності по доходах, витратах, прибутках та інвестиціях потребує певної реорганізації підприємства, завдання з якої становить зміст функції **організації** в системі ЕУП. Завданнями організації в системі ЕУП стають: визначення елементного складу системи ЕУП, проектування і підтримка в актуальному стані її організаційної структури системи; регламентація супідрядності служб та посадових осіб у системи ЕУП тощо.

Перетворення стосуються також самої бізнес-структури підприємства, тобто складу його підрозділів як структурних бізнес-одиниць (СБО), відповідальних за досягнення власних бюджетних показників, пов'язаних із загальними цілями підприємства. У реальних умовах переважної кількості вітчизняних підприємств йдеться про необхідність різкого підвищення статусу господарської самостійності й відповідальності їх підрозділів. Вибір рівня самостійності підрозділу формується з урахуванням його участі в забезпеченні своєї діяльності й реалізації продукції, а також розвитку елементів внутрішнього господарського розрахунку або орендних відносин усередині підприємства за схемою, приведеною на рис. 53.

Рисунок 53 – Рівні господарської самостійності підрозділів підприємств

В залежності від впливу підрозділу на отримання доходів і прибутків, або здійснення витрат призначається відповідний статус його як центра фінансової відповідальності, бажано, з максимальним охоптом діяльності цілого підприємства, що створює умови найбільш повного контролю ходу отримання прибутку підприємства, як це ілюструє схема на рис. 54.

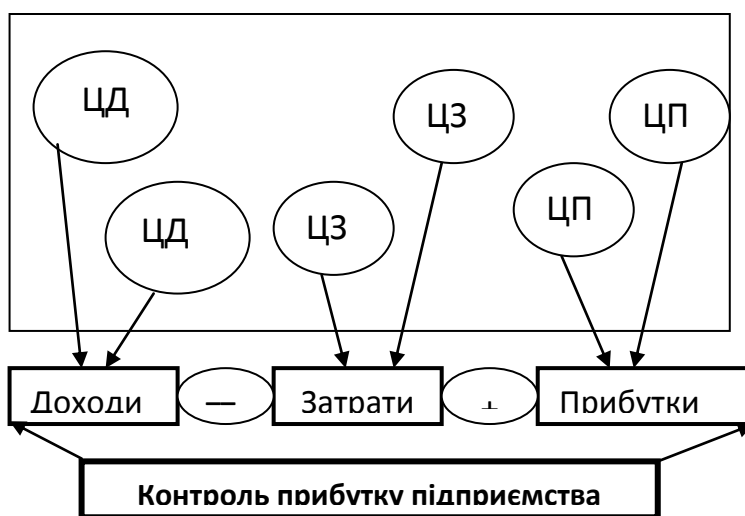

Рисунок 54 – Організація центрів доходів (ЦД), затрат (ЦЗ) і прибутку (ЦП) в системі контролінгу на підприємстві

Регулювання в системі ЕУП здійснюється на основі даних контролю у найтіснішій взаємодії з функціями встановлення цілей і планування у вигляді наступної схеми, приведеної на рис. 55.

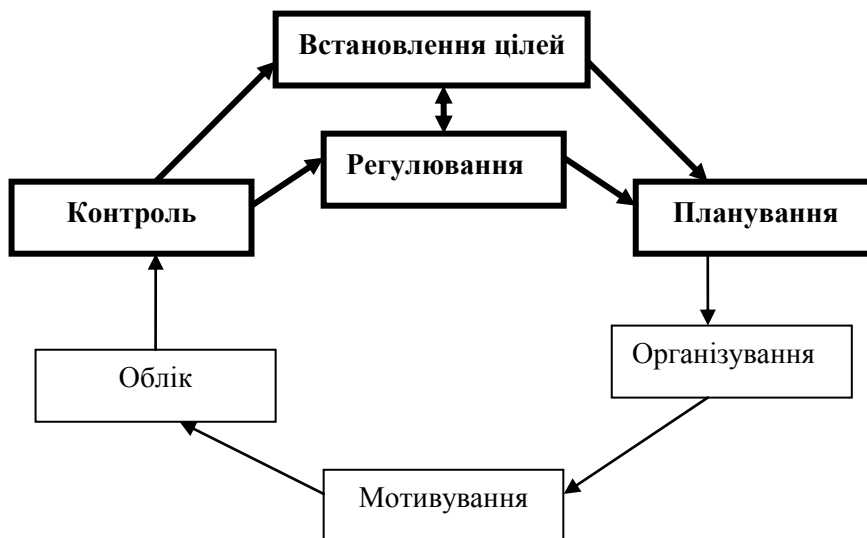

Рисунок 55 – Двоконтурна схема взаємодії функцій контролю, регулювання, встановлення цілей та планування

Найбільш вживаним інструментом регулювання є підтримка безбиткового об'єму виробництва на основі балансування перемінних і умовно-постійних витрат. Останнім часом, коли значна кількість підприємств працює на рівні мінімальної та нульової рентабельності, а нерідко й в зоні збитковості, застосування інструменту контролю й регулювання безбиткового рівня виробництва або продажу стає вкрай актуальним. Фактична взаємодія зустрічних трендів вимушеного зниження продажних цін продукції і подорожчання сировини та в цілому зростання витрат зрушує точку беззбитковості вправо по осі абсцис, як це показано на рис. 56, де безбитковий обсяг випуску продукції для лінії реалізації R2 значно більше, ніж для пропорційного зростання реалізації за лінією R1.

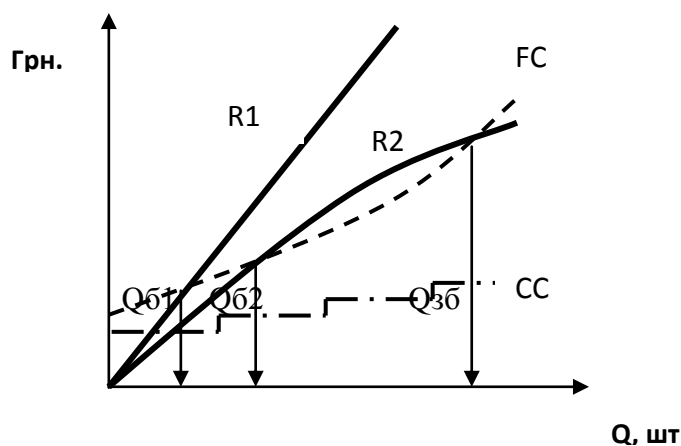

Рисунок 56 – Ілюстрація зсуву точки беззбитковості вправо в реальних умовах функціонування підприємств (крива реалізації R2 порівнянно з кривою R1): CC – ломана лінія умовно-постійних витрат; FC – крива наростання повних витрат; Q_{б1} –

беззбитковий обсяг виробництва при прямолнійній реалізації;
Q_{б2} – беззбитковий обсяг виробництва при вимушеному зниженні продажних цін;
Q_{зб} – точка збиткового обсягу виробництва.

Дана модель краще відображає динамічний характер можливих змін всіх величин, що, зокрема, може призводити до явищ збитковості виробництва й при нарощуванні його обсягів, як це демонструє точка Q_{зб} на наведеній схемі.

Визначення поточного рівня беззбиткового обсягу виробництва потребує застосування інструментів підтримки беззбитковості, серед яких набирає визнання управління економічною стійкістю підприємства. Під економічною стійкістю вважається можливість підприємства протистояти негативному впливу зовнішнього середовища шляхом систематичного моніторингу і попередження можливої втрати рентабельного стану, а вразі потреби – своєчасного використання наявних резервів відновлення беззбиткового стану. Очевидно, міру стійкості $K_{ст}$, властиву підприємству на випадок різкого підвищення закупівельних цін та вимушеного зниження цін на власну продукцію, слід пов'язувати з перевищенням ціною Π її собівартості C , тобто:

$$K_{ст} = \Pi / C. \quad (2)$$

Очевидно, що резервами підвищення стійкості підприємства взагалі можуть бути: 1) пряме зменшення собівартості продукції шляхом зменшення витрат по операційних статтях собівартості; 2) відносне зменшення собівартості за рахунок економії на умовно-постійних витратах у складі собівартості кожної одиниці продукції в разі збільшення обсягів продажів; 3) підвищення, в межах можливого, продажної ціни продукції. Організація систематичного управління стійкістю підприємства потребує розв'язання низки завдань в межах економічного управління підприємством: уведення в практику підприємства системи показників його стійкості; оперативного моніторингу рівня стійкості підприємства в різних сферах його взаємодії із середовищем; прийняття рішень з підтримки необхідного рівня стійкості підприємства в даній сфері взаємодії із середовищем; розробки положення про систему управління стійкістю підприємства, яке регламентувало б обов'язки, права й відповідальність підрозділів підприємства в процесі здійснення даної діяльності.

Висновки і пропозиції. Запровадження у практику представленої концепції адаптивного економічного управління підприємством, що є нагальною вимогою часу, потребує подальших наукових досліджень і методичного супроводження визначення елементної бази та характеру взаємодії всіх елементів даної системи з урахуванням і, бажано, з параметризацією конкретних умов функціонування підприємств в сучасному нестійкому й непередбачуваному середовищі.

2.8 НАПРЯМКИ ПІДВИЩЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

В умовах сучасної глобалізованої економіки, жорсткої конкуренції виробників успіх будь-якого підприємства залежить від науково-технічного рівня його продукції та застосовуваних технологічних процесів. Підтримка підприємства на належному технологічному рівні потребує його постійного розвитку, який може здійснюватися лише при наявності інвестицій. Отже, інвестиції займають одне з чільних місць в розвитку підприємств, вони є одним із найбільш вагомих, визначальних факторів стабілізації соціально-економічного стану підприємств, покращення умов отримання прибутків.

В даний час, як ніколи, багато країн світу поставлені перед об'єктивною необхідністю активізації інвестиційної діяльності на створення конкурентоспроможних господарських систем, модернізацію і реконструкцію діючих структур, забезпечення диверсифікації капіталу в напрямку соціально орієнтованих структурних перетворень.

Стосовно українських підприємств є очевидним, що саме залучення інвестицій може стати найважливішим шляхом їх розвитку, але оскільки в умовах складного фінансово-економічного становища України власних джерел фінансування інноваційних перетворень усередині підприємств недостатньо, то йдеться про іноземні інвестиції до підприємств України. У зв'язку з вибором Україною європейського вектору розвитку очікується, при створенні відповідних політичних умов стабільності в країні, значних інвестицій з країн Європейського Союзу, як це відбувалося в процесі європейської інтеграції Польщі, Чехії, Словаччини та інших країн Східної Європи.

Але незалежно від загальної політико-економічної вмотивованості даного процесу, доцільність кожного інвестування потребує чітких розрахунків ефективності використання інвестицій в умовах конкретного підприємства. Очікування інвестиційного пожвавлення у найближчому майбутньому підвищує актуальність завдання з покращення інвестиційної привабливості кожного підприємства. Це потребує вже зараз критично переглянути застосовувані в вітчизняній практиці методики оцінювання інвестиційної привабливості підприємств з урахування того, що в якості основних інвесторів очікуються іноземні інвестори, серед яких значну частку складають найбільш впливові міжнародні виробничі й торгівельні корпорації. Таким чином, актуальним завданням є своєчасне вирішення проблем і визначення шляхів підвищення інвестиційної привабливості українських підприємств.

Питанню формуванню ефективної інвестиційної стратегії підприємств присвячено велику кількість наукових праць, які на основі використання здобутків сучасної теорії інвестиційного менеджменту, що спирається на результати наукових праць І. Ансоффа, М. Портера, І. Віханського, спрямовують свої зусилля на вирішення проблем адаптації світового досвіду до практики вітчизняних

підприємств. Зокрема, узагальненню проблем інвестування та покращення інвестиційної привабливості підприємств присвячена значна кількість навчально-наукових видань, наприклад^{434,435}. Обґрунтовується обсяг потрібних і можливих інвестицій в Україну, який сягає десятків і сотень мільйонів доларів⁴³⁶. Визначено, що пріоритетними напрямками для залучення і підтримки стратегічних інвесторів можуть бути ті, в яких Україна володіє необхідним ресурсним потенціалом і формує значну потребу ринку у відповідній продукції. Аналіз галузевої структури свідчить про те, що найбільшу інвестиційну привабливість мають експортно-імпортні галузі промисловості (паливно-енергетичний і металургійний комплекси, хімічна промисловість, машинобудування) або високоприбуткові продукти з високими темпами окупності. Наприклад, на машинобудівний комплекс України приходить 40% усього промислового виробничого потенціалу індустрії країни. А в загальному обсязі продукції промислового комплексу його частка складає порядку 30%⁴³⁷. Одночасно розглядаються ризики іноземних інвестувань у вітчизняні підприємства⁴³⁸. Визначається, що інвестори в більшості випадків відхилялись від того, щоби брати на себе усі ризики. Оптимальною мінімізацією ризиків для них є або отримання об'єкту в приватну власність, або інвестиційна підтримка з боку держави. У 2010 році вступив у силу закон про державно-приватне партнерство, яке передбачає різні види співробітництва – від державних контрактів до концесійних угод і, можливо, до сумісного з державою інвестування⁴³⁹. Досліджуються питання вдосконалення державного регулювання інвестиційної діяльності в Україні⁴⁴⁰.

Вважається, що ефективним інструментом перспективного управління інвестиційною діяльністю організації, направленим на реалізацію цілей її загального розвитку в умовах істотних змін макроекономічних показників, системи державного регулювання ринкових процесів, кон'юнктури інвестиційного ринку і пов'язаною з цим невизначеністю, виступає інвестиційна стратегія⁴⁴¹.

Зокрема, теоретико-методологічні положення з формування інвестиційної стратегії підприємства, оцінки його інвестиційної привабливості й оптимізації інвестиційного портфеля потребують подальших досліджень. Очевидно, що проблема підвищення інвестиційної привабливості підприємств потребує знайти економічні механізми, які дали би змогу збалансувати норму прибутку, рівень ризику, стимули та гарантії для залучення іноземних інвестицій у процес приватизації й розвитку експортного потенціалу, забезпечив би бажаний кінцевий результат інвестування, тобто помітний внесок у розвиток економіки, підвищення

⁴³⁴ Інвестознавство. Навчальний посібник / Череп А. В. – К.: Кондор, 2006. – 398 с.

⁴³⁵ Балацький О. Ф. Управління інвестиціями: Навч. Посібник / Балацький О. Ф., Теліженко О. М., Соколов М. О. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2004. – 232 с.

⁴³⁶ Інвестознавство. Навчальний посібник / Череп А. В. – К.: Кондор, 2006. – 398 с.

⁴³⁷ Балацький О. Ф. Управління інвестиціями: Навч. Посібник / Балацький О. Ф., Теліженко О. М., Соколов М. О. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2004. – 232 с.

⁴³⁸ Дацій Н. В. Ризики у сфері іноземного інвестування та методи управління ними на підприємствах машинобудування / Н. В. Дацій // Інвестиції: практика та досвід. – 2008. – № 14. – с. 4-6.

⁴³⁹ Пода В. Потемкинские деревни обойдутся в 50 млрд. / В. Пода // Комментарии. – 12.11.2010. – № 43. – С. 8-11.

⁴⁴⁰ Марцин В.С. Удосконалення державного регулювання інвестиційної діяльності в Україні / В. С. Марцин // АПЕ. – 2007. – №5. – с.47-59.

⁴⁴¹ Худа В.В. Роль та місце інвестиційної стратегії в діяльності підприємства / Худа В. В., Бондар Н. В., Тереп Л. О. // АПЕ. – 2007. – № 5. – с.47-59.

ефективності її функціонування, упровадження сучасних технологій і методів управління⁴⁴².

Проблематика відповідної підготовки будь-якого вітчизняного підприємства для залучення іноземних інвестицій полягає, перш за все, у відсутності дійсних критеріїв інвестиційної привабливості, що відповідають вимогам іноземного інвестора. Тому й шляхи підвищення привабливості підприємств як об'єктів інвестування також незрозумілі.

Оскільки, як правило, при оцінці інвестиційної привабливості вітчизняних підприємств робиться упор на оцінці фінансового стану підприємства, то й завданням підвищення привабливості об'єкта вважається необхідність покращення його фінансового стану. Але при цьому не береться до уваги те, що в разі залучення та успішного запровадження значного за обсягом інвестиційного проекту структура активів і пасивів балансу підприємства зазнає значного перетворення, через що вся палітра показників фінансового стану підприємства кардинально зміниться.

Так, більшу інвестиційну привабливість можуть мати організації, що не обов'язково є абсолютно стійкими й з хорошим фінансовим станом, а такі, що демонструють стабільність грошового потоку, приналежність до передової галузі, конкурентоспроможність продукції, застосування інноваційних технологій, успішне навчання персоналу тощо.

Таким чином, в нових умовах потрібно врахувати такі методи оцінки та шляхи підвищення інвестиційної привабливості підприємства, що задовольнили би інвестора, який завжди і є ініціатором такої оцінки, оскільки зацікавлений в ефективному використанні власного капіталу. При цьому необхідно враховувати як на тип можливого інвестора, так і на інструмент інвестування, можливий для використання.

Відомі такі основні інструменти інвестування:

- 1) кредити і позики;
- 2) залучення інвестицій на фондовому ринку шляхом випуску облігацій і проведення IPO;
- 3) залучення стратегічного інвестора.

Якщо йдеться про залучення конкретного інвестора (не банківської установи або нових акціонерів), то в умовах європейського вибору України розширюється типологія самих інвесторів, серед яких потрібно розрізняти такі два типи:

1) інвестор фінансового типу, який прагне в кінцевому рахунку до максимізації вартості компанії і має основний фінансовий інтерес – отримати найбільший прибуток в момент виходу з проекту;

2) стратегічний інвестор, який прагне отримати додатковий прибуток в результаті інвестування капіталу, а тому нерідко прагне до участі або повного контролю в управлінні підприємством.

Інвестора фінансового типу зазвичай приваблюють гарні фінансові показники діяльності підприємства, що дає впевненість або на швидке повернення інвестицій з

⁴⁴² Спіфанова І. Ю. Підвищення інвестиційної привабливості підприємства як напрямок залучення інвестиційних ресурсів / І. Ю. Спіфанова // Вісник СНУ ім. В.Даля. – 2007. – №7. – с. 23-28.

прибутком, або, в разі інвестування з участю у володінні підприємством, значного зростання вартості капіталу.

Очевидно, що стратегічного інвестора (яким, найчастіше, уявляється іноземний кредитор) мало зацікавлять ті фінансові показники, що є привабливими для фінансового інвестора, враховуючи й банківські установи. Так, для короткострокового інвестування банками, найбільш актуальним є показники платіжної дисципліни підприємства, що одержує кредити. Також незначної інформативності про підприємство надають такі показники як коефіцієнти його платоспроможності, фінансової незалежності, фінансової стійкості, поточної ліквідності, фондівіддача тощо, що привабливі, перш за все, фінансовому інвесторові. Стратегічного інвестора зацікавить плановий рівень таких показників вже після успішного освоєння інвестицій.

В той же час такі показники діяльності підприємства як рентабельність капіталу, рентабельність продажів продукції, рентабельність виробництва, строки повернення раніше здійснених інвестицій є важливими для стратегічного інвестора для оцінки можливостей колективу підприємства працювати на рівні беззбитковості або біля нього, що може бути рішучим фактором вибору даного підприємства як об'єкта інвестування.

При визначенні шляхів підвищення інвестиційної привабливості треба враховувати, що кожне підприємство працює у власному середовищі, яке створюється приналежністю до певного регіону, галузі, демографічною ситуацією, розвитком інфраструктур тощо, що ставить перед ним вибір:

а) розраховувати на залучення інвестицій в межах власної програми науково-технічного розвитку за діючим напрямком діяльності у певному середовищі;

б) або намагатися отримання закордонних інвестицій, які, зазвичай, спрямовуються на стільки на конкретне підприємство – об'єкт інвестування, скільки на певну територію, або галузь з метою виробництва продукції, що є найбільш потрібна.

Цей вибір практично регламентує й вибір одного з двох напрямків підвищення інвестиційної привабливості, з яких:

перший – здійснюється шляхами, що передбачає саме підприємство, як провідник власної технічної та економічної політики в своїй галузі зі врахуванням умов і потреб регіонального характеру;

другий – здійснюється шляхами, спрямованими на покращення привабливості підприємства за умов зміни свого профілю, галузі приналежності, або найбільшого пристосування до тих регіональних та інфраструктурних особливостей функціонування підприємства, які можуть бути привабливі іноземному інвесторові.

Відповідно до кожного напрямку складається власна система критеріїв оцінювання параметрів підприємства, середовища його функціонування і, як наслідок, вибору заходів, спрямованих на підвищення статусу підприємства як об'єкту інвестування. Особливості викладеного підходу стосовно вибору шляхів підвищення інвестиційної привабливості підприємств в Україні продемонструємо табл. 51.

Таблиця 51 – Напрямки підвищення інвестиційної привабливості підприємств як об'єктів інвестування

Показник інвестиційної привабливості підприємства для стратегічного інвестора	Напрямки підвищення інвестиційної привабливості підприємств	
	У напрямку покращення показників оцінки та адаптації до умов запровадження інвестицій	У напрямку підвищення статусу середовища функціонування підприємства з метою підбору найбільш підходящого інвестора
Кадровий потенціал	Підвищення рівня кваліфікації та освіти	Доведення переваг застосування наявних трудових ресурсів регіону
Фондоозброєність праці	Підвищення фондоозброєності за рахунок придбання новітнього обладнання	—
Ринкова стійкість	Підвищення ринкової стійкості в умовах функціонування підприємства	
Приналежність до регіону	Підвищення рейтингу підприємства у інвестиційно привабливому регіоні	Розкриття інвестиційних можливостей регіону з метою підбору найбільш підходящого інвестора
Приналежність до галузі	Підвищення рейтингу підприємства у інвестиційно привабливій галузі	Розкриття інвестиційних можливостей галузі з метою підбору найбільш підходящого інвестора
Наявність вільної робочої сили в регіоні	Обґрунтування трудового потенціалу певного регіону з метою підбору найбільш підходящого інвестора	
Наявність вільних виробничих площ або території для будівництва	Обґрунтування достатності й можливості вивільнення виробничих площ або території для будівництва з метою підбору найбільш підходящого інвестора	
Близькість до транспортної і енергетичної інфраструктури	Розробка ефективних шляхів сполучення та енергетичного забезпечення інвестиційних проектів з урахуванням можливостей регіону з метою підбору найбільш підходящого інвестора	
Соціальна значимість для міста, селища, регіону	Обґрунтування й доведення соціальної значимості певних інвестиційних проектів для міста, селища, регіону з метою підбору найбільш підходящого інвестора	
Наявність законодавчих та державних гарантій для іноземного інвестування	Обґрунтування й доведення наявності, а також лобіювання прийняття необхідних державних актів стосовно підсилення гарантій для іноземного інвестування	

При оцінюванні й виборі загального напрямку підвищення інвестиційної привабливості підприємство повинно враховувати, що впевненості в успішному здійсненні інвестиційного проекту стратегічному інвесторові необхідні перспективні оцінки з кадрового потенціалу, фондоозброєності праці на підприємстві, його ринкової стійкості. Що стосується поглядів глобального інвестора, що від стоює інтереси транснаціональних корпорацій, то для нього найважливішим є приналежність підприємства – об'єкта інвестування до

інвестиційно привабливого регіону або галузі, наявність вільної робочої сили в регіоні для забезпечення функціонування створених нових робочих місць, вільних площ для розташування технологічного обладнання, близькість до транспортної та енергетичної інфраструктури, а найголовніше – наявність законодавства та державних гарантій щодо діяльності глобального інвестора в Україні. Зі свого боку, підприємства, що прагнуть для залучення іноземних інвестицій, самі повинні активно впливати на змінювання тих обставин, в яких вона знаходяться, а також йти назустріч інвесторові в тому сенсі, що б самим вибирати для себе сфери діяльності, які були би найбільш цікавими з погляду можливостей та потреб даного регіону.

Таким чином, визначення шляхів підвищення статусу підприємства як об'єкта інвестування є основою вибору підприємством;

а) типу інвестору, залучення якого можливо або бажано для вирішення проблем розвитку підприємства;

б) методики оцінювання інвестиційної привабливості підприємства:

в) розробки заходів для підвищення інвестиційної привабливості підприємства.

Діяльність інвесторів зазначених двох типів може здійснюватися практично у всіх галузях. Однак найбільшу актуальність для України може придбати особливий, третій тип інвестора при входженні країни до європейської спільноти, який діє в напрямках, визначених місцем даної країни в міжнародному розподілі праці. Так, наприклад, американський мільярдер Джордж Сорос, що відвідав у січні 2015 Україну, заявив, що в США розглядають як найбільш привабливі галузі для інвестицій: сільське господарство, в якому існує величезний резерв для підвищення продуктивності, і підвищення енергоефективності України. Також традиційно привабливими для України можуть стати галузі, які ні за якістю своєї продукції, ні за обсягами її виробництва не задовольняють потреби населення. Це, насамперед, виробництво автомобілів, побутової техніки, засобів комунікації, якими українське населення забезпечене в рази менше, ніж в середній європейській країні, що робить потенційний ринок споживання подібної продукції найбільшим в Європі.

Таким чином, мова йде про інвесторів – найбільших світових виробників, розширення ринків збуту продукції яких є умовою їх виживання й носить глобальний характер (наприклад, в автомобілебудуванні, де продукція будь-якої країни – Японії, Німеччини та ін. – продається в усьому світі). При цьому глобальні інтереси таких корпорацій як інвесторів збігаються з інтересами України саме в тих галузях, які розвивати власними силами недоцільно або вже практично неможливо через надмірне відставання, що склалося на даний момент. Інтереси даного типу інвестора перетинаються з інтересами наведених вище типів фінансового та стратегічного інвесторів, однак вони носять цільовий і заздалегідь визначений характер інвестування – назовемо даний тип інвестора глобальним.

Проаналізуємо характер інтересів інвесторів різних типів при оцінці інвестиційної привабливості підприємств України як потенційних об'єктів інвестування та вимоги до методології такої оцінки.

Очевидно, що інвестори фінансового типу зацікавлені, перш за все, у оцінці підприємств за показниками їх фінансового стану. При цьому, якщо інвестором

виступає банк, що надає короткострокові кредити і займи, то найбільш рішучим показником для банку є дотримання підприємством дисципліни повернення кредитних коштів, наявність гідної кредитної історії. Другим найважливішим показником інвестиційної привабливості підприємства для банку є коефіцієнт його платоспроможності Кпл, що розраховується:

$$\text{Кпл} = \text{Оборотний капітал} / \text{Вартість виробничих запасів},$$
 який відображає можливість підприємства безперебійно фінансувати власну виробничу діяльність, розраховуючись з постачальниками (при $\text{Кпл} > 1$), або, навпаки, загрозу наростання заборгованості підприємства, що може погіршити дисципліну його розрахунків з банком.

Якщо ж у якості фінансового інвестора виступає не банкова організація, або персона, то їх, по-перше, цікавлять такі показники, як коефіцієнти фінансової незалежності Кфн, фінансової стійкості Кфс, поточної ліквідності Клік, фондівіддача Фв, які розраховуються :

$$\text{Кфн} = \text{Власний капітал} / \text{Сукупний капітал};$$

$$\text{Кфс} = \text{Довгострокові та поточні зобов'язання} / \text{Власний капітал};$$

$$\text{Клік} = \text{Оборотні активи} / \text{Поточні зобов'язання};$$

$$\text{Фв} = \text{Обсяг реалізації продукції} / \text{Вартість основних фондів}.$$

Але трактування фінансовим інвестором рівня таких показників неоднозначне. В залежності від того, у яку частини дробу інвестор зараховує частку свого власного капіталу (у чисельник або у знаменник), змінюється його погляд стосовно рівня фінансової незалежності Кфн, фінансової стійкості Кфс та поточної ліквідності Клік підприємства. І це зрозуміло, бо якщо сума інвестицій становить вагому частку капіталу підприємства – об'єкта інвестування, то саме від інвестора залежить, чи пред'являти підприємству вимоги щодо передчасного повернення його капіталу, чи ні.

Очевидно, що рівень фондівіддачі є важливим з того погляду, що дозволяє прогнозувати темпи нарощування вартості підприємства за рахунок реінвестування частки прибутку у його розвиток.

Що ж стосується інтересів стратегічного інвестора щодо оцінки інвестиційної привабливості підприємства як об'єкта інвестування, то його у меншій мірі цікавлять саме показники фінансового стану підприємства до початку вкладення інвестицій. Більш того, нерідко стратегічний інвестор цікавиться підприємствами з тяжким фінансовим станом, навіть такими, що є в стані банкрутства та потребують фінансової санації. Рівень фінансових показників такого інвеститора зацікавить вже після успішного освоєння інвестицій. В той же час такі показники діяльності підприємства як рентабельність капіталу Ркап, рентабельність продажів продукції Рпрод, рентабельність виробництва Рвир, строк повернення інвестицій Т, що розраховуються:

$$\text{Ркап} = 100 * \text{Чистий прибуток} / \text{Власний капітал};$$

$$\text{Рпрод} = 100 * \text{Чистий прибуток} / \text{Обсяг продажів продукції};$$

$$\text{Рвир} = 100 * \text{Чистий прибуток} / \text{Собівартість продукції};$$

$$\text{T} = \text{Інвестований капітал} / \text{Середньорічний прибуток},$$

є важливими для стратегічного інвестора для оцінки можливостей колективу підприємства працювати на рівні беззбитковості або біля нього, що може бути рішучим фактором вибору даного підприємства як об'єкта інвестування.

Для впевненості в успішному здійсненні інвестиційного проекту стратегічному інвесторові необхідні також оцінки з кадрового потенціалу, фондоозброєності праці на підприємстві, його ринкової стійкості тощо.

Однак, що стосується інтересів глобального інвестора до оцінки інвестиційної привабливості підприємств – об'єктів інвестування, то лише деякі з розглянутих показників є для нього важливими. Найбільш важливим для такого інвестора є приналежність підприємства – об'єкта інвестування привабливому регіону та галузі, наявність вільної робочої сили в регіоні для забезпечення функціонування створених нових робочих місць, вільних площ для розташування технологічного обладнання, близькість до транспортної та енергетичної інфраструктури, а найголовніше – наявність законодавства та державних гарантій щодо діяльності глобального інвестора в Україні. Таким чином, вимоги до методики оцінки інвестиційної привабливості підприємств України повинні враховувати різні інтереси, а отже й показники оцінки, для різних суб'єктів інвестування, що й покажемо в розробленій нами табл. 52.

Підхід до оцінки інвестиційної привабливості підприємств для інвесторів різних типів, що продемонстрований у табл. 52, свідчить про неможливість розробки єдиної універсальної методики оцінки інвестиційної привабливості підприємств України в умовах вибору європейського шляху її розвитку, а навпаки, потребує уточнення необхідних показників оцінки інвестиційної привабливості підприємств за різними сценаріями інвестування інвесторами різних типів.

Найбільш складним при оцінюванні рівня й вибору напрямку і шляхів підвищення інвестиційної привабливості вітчизняних підприємств є вибір, пов'язаний зі залученням іноземних, зокрема, глобальних інвесторів. Досвід східних європейських країн свідчить, що інвестування з боку глобальних інвесторів може здійснюватися за двома схемами:

1) у діючі підприємства, що відповідають вимогам запровадження певного інвестиційного проекту;

2) створенням нових виробництв і навіть цілих підприємств, якби «з нуля».

Саме завдяки другій схемі досягнуті значні успіхи більшості з країн, які отримали стратегічні обсяги інвестування. Про роль інвестування шляхом створення нових виробництв можна судити на прикладі такої східноєвропейської країни як Словаччина, що мала перш приблизно рівні з Україною соціально-економічні показники. За перші чотири роки перебування в ЄС у Словаччині були побудовані сучасні автостради, уздовж яких на всій території країни зведені технопарки, реконструйовані аеропорти, створені рекреаційні центри та готельні комплекси в Татрах, побудовані і пущені в дію заводи по збірці автомобілів французьких фірм «Пежо» і «Сітроен», німецької - «Фольксваген», південнокорейської – «КІА».

Таблиця 52 – Зацікавленість у показниках оцінки інвестиційної привабливості підприємств інвесторами різних типів

Показник оцінки інвестиційної привабливості підприємства	Застосування показника для інвесторів різного типу:			
	фінансового		стратегічного	глобального
	банківські установи	не банківські установи		
Висока дисципліна повернення кредитних коштів	X	–	–	–
Платоспроможність, Кпл	X	X	–	
Фінансова незалежність, Кфн	–	X	–	
Фінансова стійкість, Кфс	–	X	–	
Поточна ліквідність, Кл	–	X	–	
Фондовіддача, Фв	–	X	X	
Рентабельність капіталу, Ркап	–	X	X	
Рентабельність продажів, Рпрод	X	–	X	
Рентабельність виробництва, Рвир	X	–	X	
Строк повернення інвестицій, Т	–	X	X	
Кадровий потенціал	–	–	X	–
Фондоозброєність праці	–	–	X	–
Ринкова стійкість	X	X	X	X
Приналежність до привабливого регіону	–	–	X	X
Приналежність до привабливої галузі	–	–	X	X
Наявність вільної робочої сили в регіоні	–	–	–	X
Наявність вільних виробничих площ або території для будівництва	–	–	–	X
Близькість до транспортної і енергетичної інфраструктури	–	–	–	X
Соціальна значимість для міста	–	–	–	X
Наявність законодавчих та державних гарантій для іноземного інвестування	–	–	–	X

На півночі Словаччини побудований завод фірми «Самсунг», який випускає телевізори, мобільні телефони, ЕОМ, іншу побутову техніку⁴⁴³. Населення отримало нові робочі місця, а Словаччина - доступ до новітніх технологій. Обсяг ВВП Словаччини в даний час складає дві третини ВВП України, яка багаторазово більше Словаччини за всіма параметрами, а величина ВВП Словаччини на душу населення перевищує 23 тисяч доларів США.

Аналогічні процеси спостерігаються в Чехії, Угорщині та Польщі. Вивчення досвіду інвестування у ці країни є особливо важливим, оскільки вони самі стають значними інвесторами для підприємств України. Так, Чехія, наприклад, в даний час входить у десятку найбільших імпортерів на українському ринку (після Росії, Туркменістану, Німеччини, Китаю, Польщі, Італії, Білорусі та Південної Кореї). Річний українсько-чеський товарообмін становить два з половиною мільярди доларів, а, за обчисленнями деяких економістів, за сприятливіших умов, якщо Україна стане асоціативним членом ЄС, товарообмін можна швидко подвоїти. Майже 47 %, або 37,203 млн дол. США чеських інвестицій спрямовано в промисловість, з них 34,134 млн дол. США в переробну промисловість; 18,2 %, або 14,462 млн дол. США інвестицій в виробництво продуктів харчування; 7,5 %, або 5,964 млн дол. США – в сільське господарство; 1,324 млн дол. США – в машинобудування; 3,242 млн дол. США – в хімічну та нафтохімічну промисловість; 9,019 млн дол. США – у виробництво немінеральної продукції; 0,539 млн дол. США – в деревообробну галузь; 0,454 млн дол. США в будівельну сферу; 12,339 млн дол. США – в торгівлю, ремонт і сервісне обслуговування автомобілів і побутової техніки; 8,601 млн дол. США – в нерухомість; 1,411 млн дол. США – в діяльність готелів, ресторанів⁴⁴⁴.

Спробуємо визначити ті умови, що сприяли привабливості Польщі, як об'єкту європейського інвестування. Завдяки масовим німецьким інвестиціям Польща, яка з 2004 року стала повноправним членом Європейського Союзу, в даний час є шостою економікою в Європейському Союзі (ЄС)⁴⁴⁵. Прикладом успішної реалізації інвестиційного проекту, реалізованого «з нуля», є створення виробництва важких вантажівок фірми MAN в Кракові, де працює 4000 співробітників, що випускають важкі вантажівки, міські автобуси та автобусні шасі. Аналогічно – створення виробництва легкових автомобілів компанії Volkswagen в Познані, де трудиться 6900 робітників, що випускають впускні патрубки, головки блоків циліндрів та картери рульового механізму, а також 155000 комерційних автомобілів в рік.

В результаті, машини та автомобільні комплектуючі сьогодні представляють основну статтю польського експорту, потенційно цікавого для України, незважаючи на те, що країна не виробляє автомобілів під власними марками і основна частка цієї продукції випускається під німецькими торговими брендами.

⁴⁴³ Словакия: от составной части бывшей Чехословакии в рамках Советского блока – к независимой стране – члену Европейского Союза и НАТО / Проекты. Опыт европейской и евроатлантической интеграции // Аналитический центр «Борисфен Интел», 2012. – Режим доступа: <http://bintel.com.ua/ru/projects/slovakija-ot-sostavnoj-chasti-byvshej-chehoslovakii/>.

⁴⁴⁴ Данилишин Б. Чехія відкриває Україні двері до Європи / Б. Данилишин // ГЛАВКОМ. – 20.10.2013. – Режим доступу: <http://glavcom.ua/articles/14761.html>.

⁴⁴⁵ Оренштейн М. Польша: от трагедии к триумфу / Митчелл Оренштейн // Foreign Affairs ; пер. с англ. – № 1. – Январь/февраль 2014. – Режим доступа: <http://www.lesovod.org.ua/sites/default/files/images/a3-image002.jpg>.

Те ж стосується й інших галузей промисловості – від виробництва побутових приладів до пошиття одягу. Як приклад, німецький будинок моди Hugo Boss виробляє фірмове взуття в польському місті Радом. За минуле десятиліття ЄС інвестував майже 40 млрд. євро в польську інфраструктуру, будуючи автобани, яких Польща ніколи не мала, міняючи її застарілі, перевантажені транспортом і часто смертельно небезпечні автодороги, реконструюючи застарілі залізничні станції та залізничні шляхи, створюючи інфраструктуру широкосмугового доступу до інтернету.

В ході цих робіт Польща перетворилася на найбільший будівельний майданчик Європи. За період з 2000-го по 2013 роки загальна протяжність швидкісних автострад виросла в 5 разів, що істотно скоротило витрати й час, необхідні для доставки товарів на Захід. А попереду країну чекають нові надходження: очікується, що з 2014-го по 2020 роки ЄС інвестує в країну ще 106 млрд євро. Такі грошові вливання рівноцінні майже 2% річного ВВП Польщі.

Проаналізуємо збіг і, навпаки, розходження вихідних умов Польщі та України, як об'єкта інвестування. Відзначимо, що найважливішим чинником залучення інвестицій з Німеччини до Польщі є дешевизна інвестицій завдяки відносно низькому рівню оплати праці в цій країні. Незважаючи на значне підвищення рівня матеріального благополуччя населення рівень доходів в Польщі і сьогодні становить приблизно 1/3 доходів працівників у більш розвинених країнах ЄС. Дане положення провокує фундаментальну дилему: для залучення іноземного бізнесу та збереження конкурентоспроможності Польща зобов'язана утримувати зарплати на низькому рівні. Що стосується України, то рівень доходів громадян в ній зараз непорівнянний навіть з рівнем оплати праці в Польщі. Хоча середня заробітна плата в Україні за підсумками 2014 складає трохи більше 4000 грн., однак ця цифра розрахована з урахуванням дуже високих (до 100 тис. грн.) заробітних плат вищих керівників підприємств, банків, інших організацій, питома вага яких в чисельності працюючих незначна. Тому «медіанна» заробітна плата, тобто заробітна плата середнього українця приблизно на 30% нижче. А саме медіанна заробітна плата визначає платоспроможність населення на внутрішньому ринку, насамперед – щодо продуктів і товарів вітчизняного виробництва, тоді як доходи високооплачуваного прошарку населення здебільшого витрачаються на придбання імпортованих предметів розкоші, дорогих автомобілів, закордонної нерухомості та ін.

Іншим вирішальним фактором є привабливий внутрішній ринок Польщі з її 38-мільйонним населенням, що приблизно в 4 рази більше чисельності жителів Чеської Республіки чи Угорщини, економіка яких за рівнем розвитку, безсумнівно, вище польської. За даним чинником Україна має ще більші переваги, оскільки її 45-мільйонне населення відстає від Польщі за всіма показниками володіння дорогими товарами, такими як автомобілі, побутова та обчислювальна техніка тощо.

Третім моментом є те, що Польща сьогодні відіграє роль однієї з основних ланок німецького ланцюжка поставок, завдяки чому вона отримала статус потужної експортної економіки – так, експорт тепер становить до 46% її ВВП, хоча ще кілька років тому він становив 40%, а 60% продукції реалізувалося на внутрішньому ринку. Від 30 до 40% польського експорту до Німеччини в підсумку трансформується в

експорт Німеччини в інші країни. Подібна взаємозалежність дає зрозуміти, чому Німеччина є найбільшим торговельним партнером Польщі, купуючи або продаючи 25% її експорту та імпорту, що становить близько 12% економіки Польщі.

Економіка України, навпаки, характеризується високою експортною спрямованістю. При наявності величезного внутрішнього ринку споживання, частка продукції України, що реалізується всередині країни, оцінюється не більше як 20%.

Аналіз тенденцій наведених показників, проведений в роботі⁴⁴⁶, дозволяє зробити наступні висновки про стратегічний курс формування умов в Україні для залучення європейських інвестицій.

1. Привабливість внутрішнього ринку споживання України ще вище, ніж у Польщі, не тільки за чисельністю споживачів, але й через більш низький рівень забезпеченості населення сучасними благами. Проте внутрішній ринок споживання в Україні не має достатньої платоспроможності, що робить його скоріше потенційним, а не реальним. Подолання даного протиріччя пов'язано з розглядом наступного чинника.

2. Низький рівень оплати праці в Україні є, з одного боку, робить закордонні інвестиції ще дешевшими, а з іншого – стримує споживання благ, виробництво яких могло бути різко збільшено завдяки використанню передових зарубіжних технологій. У даному разі має місце суперечлива тенденція: якщо в Польщі змушені стримувати зростання доходів громадян для підтримки дешевизни зарубіжних інвестицій, то в Україні, навпаки, необхідно підвищувати рівень доходів населення аж, у віддаленій перспективі, до рівня доходів в Польщі. Контрольною точкою даного процесу є забезпечення динамічного рівноваги вартості обсягу додаткової продукції, що надходить на внутрішній ринок, та сум зростання оплати праці у сфері виробництва продукції внутрішнього споживання⁴⁴⁷. Запуск даного механізму вимагає узгоджених дій законодавчого характеру, урядових рішень і рішучих заходів бізнесу в частині підвищення годинних ставок оплати праці, окладів, додаткових виплат з прибутку на тлі зниження податкового навантаження на оплату праці, введення прогресивної шкали оподаткування високих доходів та ін. Частина подібних заходів, зокрема, передбачена прийнятим бюджетом України на 2015 рік в частині зниження ставок єдиного соціального внеску при виведенні заробітних плат з тіні. Регулятором того, щоб підвищення купівельної спроможності населення не стимулювало зростання споживчих цін, має стати контроль за пропорційним зростанням індексів збільшення маси заробітної плати у сфері виробництва продукції внутрішнього споживання і частки внутрішнього ринку в загальному обсязі продажів.

3. Якщо Польща розвиває свою експортну спрямованість (з 40 до 46% за останні кілька років), то експортна спрямованість України вже є за межами раціонального (до 80% загального обсягу продукції), що виправдовує практично

⁴⁴⁶ Колосов А. М. Методологічний ланцюг інструментів соціально-економічного зростання в Україні / А. М. Колосов. – Часопис економічних реформ. – № 1 (9). – 2013. – С. 96-102.

⁴⁴⁷ Колосов А. М. Методологічний ланцюг інструментів соціально-економічного зростання в Україні / А. М. Колосов. – Часопис економічних реформ. – № 1 (9). – 2013. – С. 96-102.

необмежені можливості нарощувати внутрішнє виробництво (за рахунок іноземних інвестицій) для внутрішнього же споживання.

Узагальнено наведені висновки у вигляді діаграми, представленої на малюнку, яка відображає рівень розглянутих показників і необхідні тенденції їх зміни з метою залучення зарубіжних інвестицій і в процесі їх освоєння.

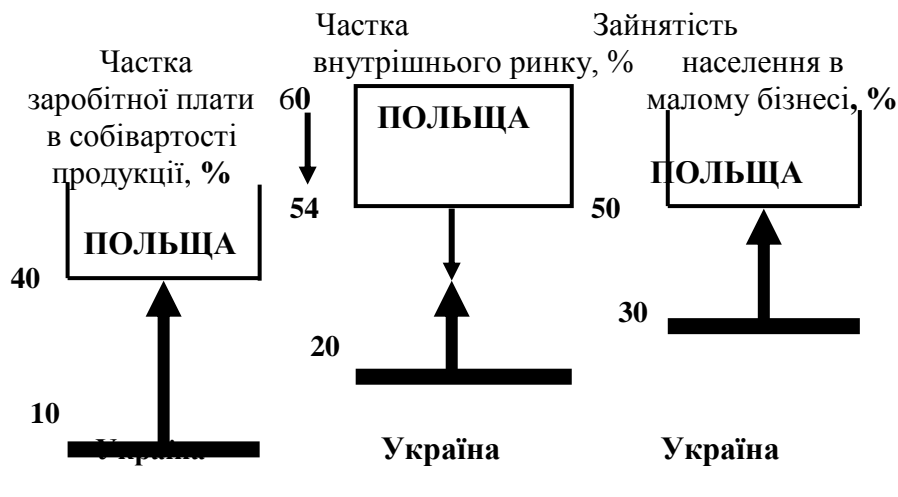

Рисунок 57 – Зіставлення соціально-економічних показників України і Польщі та тенденцій їх наближення, що сприяло би залученню іноземних інвестицій

Діаграма відображає показники:

частка заробітної плати у собівартості продукції, яка відображає рівень оплати праці в країні;

частка внутрішнього ринку;

зайнятість населення в малому та середньому бізнесі, яка показує наявність необмежених трудових ресурсів, необхідних для роботи в разі створення значного числа нових виробничих об'єктів за рахунок зарубіжних інвестицій.

Проведений розгляд питань оцінювання та вибору шляхів покращення інвестиційної привабливості підприємств в Україні у взаємозв'язку з аналізом тенденцій загальних соціально-економічних показників у порівнянні з досвідом такого важливого сусіда України як Польща, дозволяє зробити наступні висновки та пропозиції.

Висновки та пропозиції. Підприємства в Україні, що очікують інвестицій для вирішення загальних питань їх розвитку, повинні чітко визначитись з вибором типу інвестора, напрямку шляхів його залучення, а також у взаємозв'язку з показниками країни в цілому, та особливостями регіону знаходження підприємства. В залежності від цього приймається рішення стосовно вибору методики оцінювання рівня інвестиційної привабливості підприємства, що здійснюється за подвійною оцінкою на діючий момент часу та таку, яка може бути значно підвищена в разі використання наявних шляхів підвищення інвестиційної привабливості підприємства. Враховуючи значні масштаби України перед кожним глобальним інвестором може постати задача вибору галузі, регіону, міста та підприємства з багатьох можливих, що потребує ще й методики рейтингової оцінки таких

підприємств для вибору таких об'єктів інвестування, які б забезпечили найбільш ефективне використання інвестицій на користь розвитку економіки України й підвищення добробуту населення.

Смерічевський С., Безгіна О.

2.9 ПІДХОДИ ДО ПІДВИЩЕННЯ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ ВУГЛЕВИДОБУВНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Енергоефективність відіграє важливу роль у сталому розвитку світової економіки. Енергоефективність сприяє підвищенню енергетичної безпеки країн на тлі зростання обсягів виробництва та внаслідок збільшення потреби в енергоресурсах. Між тим, необхідність у додатковому практичному та методологічному поліпшенні в цій галузі залишається актуальною. Зростання уваги до питань енергетичної безпеки, економічного росту, сталого розвитку, які можуть бути вирішені за рахунок підвищення енергоефективності, є стимулом для впровадження енергоефективних заходів на промислових підприємствах.

Останні 20 років спостерігається істотний прогрес у плані енергоефективності. На світовому рівні енергія, що необхідна з розрахунку на одиницю ВВП (енергоємність), знижується на 1.3% в рік. Поліпшення було досягнуто у всіх галузях. Так, на промисловість і генерацію електроенергії припадає майже половина цього скорочення (приблизно 30% та 15%, відповідно). Енергоємність одиниці промислової доданої вартості у світі знижується. Крім того, в результаті глобалізації промислової діяльності рівні енергоємності економік зближуються, що сприяє підвищенню рівня конкуренції у всіх галузях.

За індексом енергетичної стійкості, розрахованим Світовою енергетичною радою (World Energy Council, WEC), Україна в 2013 році зайняла 97 місце серед 129 країн світу. Індекс WEC присвоюється на підставі порівняльного аналізу енергетичної ситуації в країні і ґрунтується на трьох факторах: енергетичній безпеці, доступності електрики для населення та екологічності енергетичної галузі. Крім того, значна енергоємність ВВП України порівняно з іншими країнами світу (рис. 58) свідчить про необхідність впровадження заходів, спрямованих на підвищення енергоефективності.

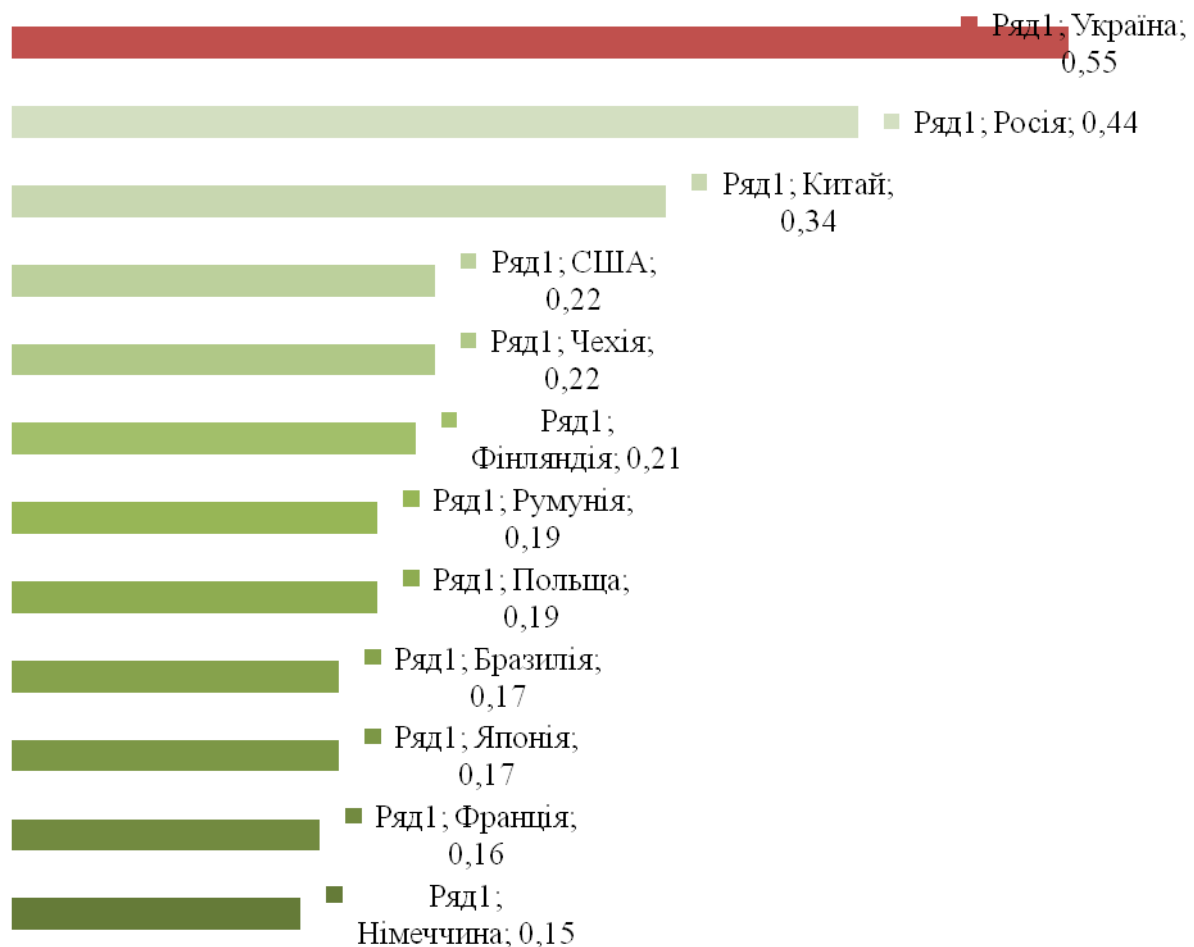

Рисунок 58 – Енергоємність ВВП різних країн (тонн умовного палива / 1000 дол. США за паритетом купівельної спроможності)⁴⁴⁸

Така ситуація обумовлена як низькою якістю використання енергетичних ресурсів у промисловості, так і високою часткою внутрішнього споживання енергії підприємствами, що її виробляють. Так внутрішнє споживання енергоресурсів енергетичними підприємствами становить 7% від загального обсягу виробництва електроенергії в Україні, а рівень витрат енергії при її транспортуванні та розподілі - 4% (табл. 53).

⁴⁴⁸ Энергетическая стратегия 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mpe.kmu.gov.ua/fuel/control/uk/doccatalog/list?currDir=50358>

Таблиця 53 – Виробництво, внутрішнє споживання і втрати електроенергії в Україні в 2013 р., тис. тонн нафтового еквівалента⁴⁴⁹

Напрямок	Вугілля і торф	Нафта і нафто-продукти	Атомна енергія	Енергія вітру, сонця, води, біопаливо	Електроенергія	Теплоенергія	Разом
Виробництво	40663	3167	21848	3214		1000	156806
Власне споживання енергосектором	1424	466	0	6	2199	1377	15319
Витрати при транспортуванні та розподілі	306	13	0	0	1781	847	8994

Крім того, на галузь вуглевидобутку, яка забезпечує 47% виробництва енергоресурсів України, припадає 62% внутрішнього споживання електроенергії енергосектором. Структура цього споживання представлена на рис. 59.

На даний час вугілля забезпечує 40% світової потреби в електроенергії. Воно є другим джерелом первинної енергії в світі після нафти та першим джерелом електроенергії. З початку 21-го століття вугілля було самим швидкозростаючим джерелом енергії в світі. Світове споживання вугілля зростає в середньому на 4% щорічно. Вугілля є недорогим паливом, і поточні світові запаси змогли би забезпечити його потребу на 150 років. В останнє десятиліття зростання споживання вугілля було зумовлене економічним зростанням країн, що розвиваються. У світі спостерігаються позитивні тенденції до створення більш ефективних підприємств вуглевидобутку і збагачення, модернізації існуючих шахт і фабрик, закриття малоефективних підприємств. У той же час, в Україні вуглевидобувна галузь знаходиться у стані занепаду, і досвід впровадження енергоефективних заходів не знаходить широкого застосування.

В сучасних економічних умовах своєчасне виробництво та постачання вугільної продукції мають вирішальне значення для підтримки діяльності багатьох галузей народного господарства України. Вуглевидобувні підприємства змушені зосередити свої зусилля на наданні якісного продукту при мінімально можливих витратах. Для задоволення цих вимог сучасні підприємства повинні зосередитися на досягненні стратегічних цілей, використовуючи всі можливості наявних ресурсів. У створеній ситуації загальних підходів до управління недостатньо. Це обумовлює необхідність вибору найбільш ефективного підходу до реалізації організаційних, технологічних, техніко-економічних та інших заходів, спрямованих на підвищення енергоефективності вугледобувних підприємств.

⁴⁴⁹ Энергетический баланс Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Рисунок 59 – Частка вуглевидобувної галузі у внутрішньому споживанні електроенергії енергосектором України в 2013 р.

Виділяють такі підходи до управління:

Ситуаційний підхід концентрується на ситуаційних відмінностях між підприємствами і всередині самих підприємств, намагається визначити значущі змінні ситуації та їх вплив на ефективність діяльності підприємства і передбачає застосування різних методів управління в залежності від ситуації, в якій сьогодні знаходиться компанія. В рамках даного підходу виділяють наступні внутрішні змінні: цілі, структура, ресурси, культура організації. Саме варіативність внутрішніх змінних зумовлює можливість вирішення проблеми гнучкості та адаптивності до зовнішнього середовища. Ситуаційний підхід містить конкретні рекомендації щодо застосування наукових концепцій, принципів, методів залежно від сформованої ситуації та умов зовнішнього середовища.

Системний підхід до управління визначає підприємство як сукупність взаємопов'язаних елементів, блоків, елементів, якими необхідно управляти, і зміна яких може призвести до змін як усієї системи в цілому, так і окремих її компонентів⁴⁵⁰. Основна ідея системної теорії полягає в тому, що будь-яке рішення (дія) має наслідки для всієї системи. Системний підхід в управлінні дозволяє уникнути ситуації, коли прийняте рішення в одній галузі перетворюється в проблему для іншої. При цьому компанія розглядається як відкрита система, яка взаємодіє із зовнішнім середовищем шляхом отримання ресурсів ззовні і видачі

⁴⁵⁰ Ямпольская Д., Зонис М. Процессный, системный и ситуационный подходы к управлению [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.inventech.ru/lib/management/management-0009/>

певних результатів у навколишнє середовище. В рамках даного підходу отримуємо розвиток моделі підприємств, що дозволяють подивитися на компанії через призму логічних структур. Прикладами таких моделей можуть служити McKinsey 7S і BSC.

Основною ідеєю функціонального підходу до управління є закріплення за певними елементами системи функцій, які вона виконує незалежно від інших одиниць структури і взаємодіючи з ними через поділ праці та обмін матеріальними продуктами⁴⁵¹.

В рамках функціонального підходу до управління система поділяється на функції, в основу яких ставляться функціональні керівники, наділені повноваженнями та відповідальністю за їх управління. Управління підприємством реалізується за допомогою наказів, розпоряджень, дозволів, які доводяться виконавцю вертикально, відповідно до закріпленої ієрархії. Даний підхід до управління застосовується для управління регулярною, багаторазовою повторюваною діяльністю.

Процесний підхід до управління розглядає підприємство як мережу, сукупність бізнес-процесів, що створюють цінність для клієнта. У відповідності з цим критерієм усі процеси поділяють на три групи: основні, які безпосередньо пов'язані з виробництвом продукції; забезпечувальні процеси здійснюють підтримку основних процесів (постачання, управління персоналом та ін.); управлінські процеси включають процеси з встановлення цілей і формування умов для їх досягнення.

Всі перераховані процеси взаємопов'язані між собою і утворюють єдину систему. Делегування повноважень і відповідальності здійснюється через бізнес-процеси, під якими розуміють стійку, багаторазову повторювану діяльність, що перетворює ресурси (входи) у результати (виходи). В рамках процесного підходу передбачається виділення проблемного бізнес-процесу та його учасників, призначення одного з учасників бізнес-процесу власником і делегування йому повноважень і відповідальності щодо управління даним бізнес- процесом⁴⁵².

Проектний підхід до управління засновано на делегуванні повноважень і відповідальності через проекти. Під проектом треба розуміти разова діяльність, до реалізації якої створюється крос-функціональна команда. Управління проектом – це планування, організація, моніторинг і контроль усіх аспектів проекту, мотивація усіх учасників для досягнення цілей проекту в повній мірі у відповідності обумовленим термінам, бюджету та критеріям ефективності. Це застосування знань, навичок, інструментів і методів до робіт проекту для задоволення вимог до проекту, що потребують ефективного управління відповідними процесами.

Можна виділити наступні особливості управління на основі проектного підходу:

- розгляд проекту як унікальної комбінації процесів;
- зосередження прав і відповідальності за досягнення результатів проекту у керівника проекту і проектної групи;
- виділення бюджету проекту;

⁴⁵¹ Сидоренко М. Процессный подход к управлению предприятием. Почему за ним будущее? [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://kn-grup.com/publications/articles/protsessnoe-upravlenie/135>

⁴⁵² Энергетический баланс Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

- застосування спеціальної проектної організаційної структури та проектної мотивації його учасників;
- розробка та застосування спеціальних стандартів щодо реалізації складових процесів проекту⁴⁵³.

Оцінимо ефективність розглянутих управлінських підходів на підставі обраних критеріїв за п'ятибальною системою (табл. 54).

Таблиця 54 – Оцінка ефективності управлінських підходів

Критерій	Підхід				
	Ситуаційний	Системний	Функціональний	Процесний	Проектний
Розподіл зон відповідальності	1	3	3	4	5
Професіоналізм учасників	2	4	3	5	5
Конкретика визначення цінності	2	2	2	5	5
Критерії досягнення цілей	1	2	2	4	5
Адаптивність	5	2	2	4	5
РАЗОМ	11	13	12	22	25
МІСЦЕ	5	3	4	2	1

Таким чином, можна зробити висновок про високу ефективність застосування процесного та проектного підходів. Для розуміння застосування даних підходів по відношенню до реалізації заходів, спрямованих на підвищення енергоефективності промислового підприємства, дамо визначення категорій «процес» і «проект». Розглянемо визначення категорії «процес» різних авторів (табл. 55).

Таким чином, узагальнюючи дані, наведені в таблиці 3, дамо визначення категорії «процес». Під процесом слід розуміти набір логічно взаємопов'язаних дій та операцій, здійснюваних шляхом перетворення ресурсів підприємства («вхід») для отримання заздалегідь визначеного результату, що представляє цінність для споживача («вихід»).

⁴⁵³ Кондратьев В. Л. Проектируем корпоративную архитектуру / В. Л. Кондратьев. – М.: Litres, 2014. – 247 с.

Таблиця 55 – Визначення категорії «процес»

Джерело	Визначення процесу
ISO	ряд взаємопов'язаних видів діяльності, що перетворюють входи у виходи ⁴⁵⁴ .
PMBOK	набір взаємопов'язаних дій та операцій, що здійснюються для отримання заздалегідь визначеного продукту, результату або послуги. Кожен процес характеризується своїми входами, інструментами та методами, які можуть бути застосовані, а також кінцевими виходами ⁴⁵⁵ .
Афанасьєв В.	сукупність взаємозалежних ресурсів і діяльності, яка перетворює вхідні елементи у вихідні. Суттєвим у цьому визначенні є акцент на організації і перетворення ресурсів у ході реалізації процесу, а самі ресурси часто розглядаються як вхід процесу ⁴⁵⁶ .
Давенпорт Т.	набір логічно взаємопов'язаних дій, виконуваних для досягнення певного виходу бізнес-діяльності ⁴⁵⁷ .
Зіндер Е.	логічні серії взаємозалежних дій, які використовують ресурси підприємства для створення або отримання в недалекому або вимірне передбачуваному майбутньому корисного для замовника виходу, такого як продукт або послуга ⁴⁵⁸ .
Ойхман Е., Попов Е.	безліч внутрішніх кроків (видів) діяльності, що починаються з одного або більше входів і закінчуються створенням продукції, необхідної клієнту та задовольняє його за вартістю, довговічністю, сервісом та якістю. Або - повний потік подій в системі, що описує, як клієнт починає, веде та завершує використання бізнесу ⁴⁵⁹ .
Портер М., Міллер В.	сутність, визначена через точки входу і виходу, інтерфейси та організаційні пристрої, що частково включають пристрої споживача послуг/товарів, в якій відбувається нарощування вартості виробленої послуги/товару ⁴⁶⁰ .
Сидоренко М.	механізм об'єднання ресурсів підприємства на всіх етапах з метою створення продукції, що задовольняє потреби споживача і забезпечує досягнення цілей самого підприємства ⁴⁶¹ .
Хаммер М., Чампі Д.	сукупність різних видів діяльності, у рамках якої "на вході" використовуються один або більше видів ресурсів, і в результаті цієї діяльності на "виході" створюється продукт, що представляє цінність для споживача ⁴⁶² .

⁴⁵⁴ ISO/IEC. Оценка и аттестация зрелости процессов создания и сопровождения программных средств и информационных систем (ISO/IEC TR 15504-CMM). - М.: Книга и Бизнес, 2001. – 348 с.

⁴⁵⁵ Руководство к Своду знаний по управлению проектами (Руководство PMBOK)— Четвертое издание [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://startupseminar.ru/_ld/0/17_301907_2D9D3_pm.pdf

⁴⁵⁶ Афанасьев В.Я. Теория менеджмента: учебник для бакалавров: электронная копия / отв. ред. В. Я. Афанасьев. - 2-е изд., пер. и доп. - Москва : Юрайт, 2014. – 666 с.

⁴⁵⁷ Davenport T. H., Short J. E. The New Industrial Engineering: Information Technology and Business Process Redesign//Sloan Management Review, 1990, (Summer), pp. 11-27.

⁴⁵⁸ Зиндер Е. З. Новое системное проектирование: информационные технологии и бизнес-реинжиниринг//Системы управления базами данных. - 1996. - № 1. – С. 55-67.

⁴⁵⁹ Ойхман Е.Г., Попов Э. М. Реинжиниринг бизнеса: реинжиниринг организаций и информационные технологии. - М.: Финансы и статистика, 1997. – 333 с.

⁴⁶⁰ Porter M. E., Millar V. E. How Information Gives You Competitive Advantage//Harvard Business Review, 1985, 85, (July-August), Pp. 149-160.

⁴⁶¹ Сидоренко М. Процессный подход к управлению предприятием. Почему за ним будущее? [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://kn-grup.com/publications/articles/protssessnoe-upravlenie/135>

⁴⁶² Хаммер М., Чампи Дж. Реинжиниринг корпорации: Манифест революции в бизнесе. Пер. с англ.- СПб.: Издательство С.- Петербургского университета, 1999. – С. 138 –151.

Розглянемо визначення категорії «проект» різних авторів (табл. 56).

Таблиця 56 – Визначення категорії «проект»

Джерело	Визначення проекту
APM	окреме підприємство з певними цілями, що зазвичай включають вимоги з часу, вартості та якості досягнутих результатів ⁴⁶³ .
DIN 6990	підприємство (намір), яке в значній мірі характеризується неповторністю умов в їх сукупності, наприклад: визначення мети; тимчасові, фінансові, людські та інші обмеження; розмежування від інших намірів; специфічна для проекту організація його здійснення ⁴⁶⁴ .
ISO 21500	унікальний набір процесів, що складаються з скоординованих та контрольованих видів діяльності з датами початку та закінчення, що вживаються для досягнення мети. Досягнення цілі проекту вимагає результатів згідно з визначеними вимогами, у тому числі кілька обмежень, таких, як час, вартість і ресурси ⁴⁶⁵ .
PMBOK	тимчасове підприємство, призначене для створення унікальних продуктів, послуг або результатів ⁴⁶⁶ .
Афанасьєв В.	це підбір і об'єднання бізнес-процесів, що забезпечують реалізацію рішення унікального завдання в заданий термін з заданими ресурсами ⁴⁶⁷ .
Бегьюлі Ф.	послідовність взаємопов'язаних подій, які відбуваються впродовж встановленого обмеженого проміжку часу та спрямовані на досягнення неповторного, але в той же час певного результату ⁴⁶⁸ .
Івасенко А., Ніконова Я., Каркавін М.	обмежена за часом цілеспрямована зміна окремої системи з самого початку чітко визначеними цілями, досягнення яких визначає завершення проекту, з встановленими вимогами до термінів, результатам, ризику, рамкам витрат засобів і ресурсів, а також до організаційної структури ⁴⁶⁹ .
Фунтов В.	цілеспрямована, обмежена в часі діяльність, що здійснюється для задоволення конкретних потреб за наявності зовнішніх і внутрішніх обмежень і використанні обмежених ресурсів ⁴⁷⁰ .

Таким чином, на підставі даних таблиці 56, дамо визначення категорії «проект». Проект – це тимчасове підприємство, що забезпечує рішення унікального завдання шляхом реалізації особливої сукупності бізнес-процесів в умовах часових, ресурсних та інших обмежень.

Основні відмінні риси категорій «проект» і «процес» відображені в табл. 57.

Таблиця 57 – Порівняння проекту та бізнес-процесу

Проект	Бізнес-процес
Носить тимчасовий характер, має початок і завершення	Поточний повторюваний процес
Виробляє унікальний вихід або результат	Дає однаковий вихід кожен раз, коли запускається процес
Без визначених робочих завдань	Має попередньо визначені робочі завдання

⁴⁶³ What is project management [Електронний ресурс] – Режим доступа: <https://www.apm.org.uk/WhatIsPM>

⁴⁶⁴ Die DIN 69901 [Електронний ресурс] – Режим доступа: <http://www.gerdneugebauer.de/PM2.pdf>

⁴⁶⁵ ISO21500: Guidance on project management <http://www.vanharen.net/Samplefiles/9789087538095SMPL.pdf>

⁴⁶⁶ Руководство к Своду знаний по управлению проектами (Руководство PMBOK)— Четвертое издание [Електронний ресурс] – Режим доступа: http://startupseminar.ru/_ld/0/17_301907_2D9D3_pm.pdf

⁴⁶⁷ Davenport T. H., Short J. E. The New Industrial Engineering: Information Technology and Business Process Redesign//Sloan Management Review, 1990, (Summer), pp. 11-27.

⁴⁶⁸ Бэгьюли Ф. Управление проектом: пер. с англ. / Ф. Бэгьюли – М.: Гранд ФАИР-ПРЕСС, 2002. – 202 с.

⁴⁶⁹ Ивасенко А. Г. Управление проектами / А. Г. Ивасенко, Я. И. Никонова, М. В. Каркавин – Ростов-на-Дону : Феникс, 2009. – 327 с.

⁴⁷⁰ Фунтов В. Н. Основы управления проектами в компании. / В. Н. Фунтов – СПб.: Питер, 2011. – 393 с.

Таким чином, можна зробити висновок про застосування процесного підходу до управління в якості операційної основи. Реалізація заходів з підвищення енергоефективності промислових підприємств носить характер рішення унікального завдання в заданий термін із заданими ресурсами, тому у даному випадку більш ефективний проектний підхід.

Розглянемо більш детально особливості управління на основі проектного підходу. Управління проектами – це застосування знань, навичок, інструментів і методів для задоволення вимог, що пред'являються до проекту, що вимагає ефективного управління відповідними процесами⁴⁷¹.

Основними компонентами проектного менеджменту є:

- визначення причин необхідності проекту;
- визначення вимог до проекту, якості результатів, оцінки ресурсів і термінів реалізації;
- підготовка бізнес-кейсів для обґрунтування інвестицій;
- забезпечення корпоративної Угоди та фінансування;
- розробка та реалізація плану управління проектом;
- керівництво та мотивація проектною командою;
- управління ризиками, проблемами і змінами проекту;
- моніторинг ходу виконання плану;
- управління бюджетом проекту;
- підтримання зв'язку з зацікавленими сторонами та проектною організацією;
- управління поставками;
- завершення проекту в керованому режимі, коли доцільно.

Проекти відокремлені від звичайних видів діяльності, вимагають тимчасового відволікання частини персоналу та зосередження його на конкретних цілях проекту. В результаті, ефективна командна робота є основою успішних проектів. Менеджмент проекту полягає в управлінні дискретними пакетами робіт для досягнення мети.

Проектний підхід пройшов кілька етапів розвитку, кожний з яких відображає додаткову галузь знань:

- Традиційний підхід до управління проектами включає застосування методик і інструментів, які, як правило, спрямовані на підвищення ефективності виробництва.
- Функціональний підхід до управління проектами присвячений управлінню проектами в рамках «початок-закінчення», управлінню ланцюгами постачання та іншими поточними завданнями.
- Інформаційно-процесний підхід являє собою технократичну модель міжгалузевого управління проектами на підставі «входів-виходів» процесу.
- Відносинний підхід передбачає досягнення позитивних ефектів від реалізації проекту та задоволеності клієнта шляхом управління соціальними відносинами між учасниками даного проекту.

⁴⁷¹ Руководство к Своду знаний по управлению проектами (Руководство РМВОК)— Четвертое издание [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://startupseminar.ru/_ld/0/17_301907_2D9D3_pm.pdf

Для досягнення високої ефективності управлінський підхід повинен спиратися на стратегію організації, інтеграцію з бізнес-імперативами та зосередитися на досягненні цілей підприємства. Традиційне управління проектами, в цілому, орієнтоване на процеси управління проектами для забезпечення їх успішного завершення. Однак, для управління проектами, починаючи від їх зародження до фактичної реалізації, необхідні різні підходи.

Управління проектом має стати частиною бізнесу, і для цього організації необхідно узгодити підходи, що застосовуються до управління проектами. Досвід впровадження та застосування управління проектами показав, що класичний структурований підхід не відповідає потребам управління проектами, спрямованими на зміни. В процесі реалізації проектів у галузі здійснення організаційних та операційних поліпшень виникають управлінські проблеми, які вимагають більш гнучкого та органічного підходу.

Можна виділити 4 типи проектів⁴⁷². Ключовим моментом даної класифікації є розуміння визначеності проекту для вибору відповідного підходу до його управління (табл. 58):

- Розписаний за порядком - коли цілі проекту та способи їх досягнення очевидні та добре відомі. У цій галузі сконцентровано формальні методи управління проектами.
- Квест - коли мета відома, але не визначено способу її досягнення. Багато дослідницьких проектів підходять під цей опис.
- Кіно - коли відомий спосіб реалізації, але кінцевий результат проекту поки не ясний.
- Втрачений в тумані - коли не зрозумілі цілі і способи їх досягнення, однак є розуміння того, що в діяльності організації виникають проблеми.

Таблиця 58 – 4 типи проектів

	<i>Конкретні цілі</i>	<i>Невизначені цілі</i>
<i>Спосіб реалізації не визначено</i>	Квест	Заблукав у тумані
<i>Спосіб реалізації відомий</i>	Розписаний за порядком	Кіно

Слід уточнити, що проект може переходити з одного стану в інший. Так на ранніх стадіях впровадження бізнес-поліпшень проект може характеризуватися як «Втрачений в тумані». Після того, як проведена попередня оцінка, і організація знає, що даний проект повинен підвищити продуктивність, але немає впевненості, в якій сфері ці поліпшення відбудуться, він переміститься у категорії «Кіно». Коли конкретизуються цілі бізнес-покращень, але кращий похід до їх реалізації не ясний, проект можна описати як «Квест». В результаті проведення подальшого аналізу, проектування та реалізації з'являється більше подробиць про хід виконання та

⁴⁷² 20. Obeng, Eddie. 2001. New Rules for the New World: Cautionary Tales for the New World Manager. Capstone, Oxford. 270 p.

очікувані результати проекту, отже, проект переходить у категорію «Розписаний за порядком». Даний порядок переходу проекту з однієї категорії в іншу є найбільш поширеним, але іноді, внаслідок непередбачених обставин, може знадобитися повернутися до стану «Квест» або «Заблукав у тумані». Залежно від типу проекту необхідно дотримуватися того чи іншого управлінського підходу (табл. 59).

Таблиця 59 – Вибір управлінського підходу залежно від типу проекту

Тип проекту	Основні характеристики	Проект		Управлінський підхід
		Процеси	Інструменти	
Розписаний по порядку	Відомий бажаний кінцевий результат Відомі шляхи його досягнення.	Повністю зрозумілі	Дуже добре розвинені	Оскільки час і витрати передбачувані, перед менеджментом стоїть завдання реалізувати проект з урахуванням фінансових, часових та інших специфічних обмежень. Неухильне дотримання технологічних і робочих процесів має вирішальне значення для успіху проекту.
Квест	Відомий бажаний кінцевий результат Незрозумілі шляхи його досягнення.	Недостатньо зрозумілі	Не завжди достатньо розвинені	Потрібні значні дослідження на стадії ініціювання та визначення етапів проекту, завдання менеджменту полягає у визначенні засобів і підходів, необхідних для досягнення бажаного кінцевого результату. Слід уникати зайвої деталізації етапів при формуванні плану реалізації проекту.
Кіно	Немає впевненості в кінцевому результаті Шляхи досягнення визначаються після формулювання бажаного кінцевого результату.	Зрозумілі	Розвинені	управлінські і виробничі процеси проекту добре відомі, не варто витрачати надто багато часу на конкретизацію етапів при плануванні. Для початку необхідно зосередитися на визначенні бажаного кінцевого результату.
Втрачений в тумані	Немає впевненості в кінцевому результаті і шляху його досягнення.	Недостатньо зрозумілі	Недостатньо розвинені	Планування слід здійснювати на короткі тимчасові проміжки, переглядаючи подальші плани після досягнення контрольної точки.

Організації необхідно реалізовувати свою стратегію на практиці шляхом здійснення програм і проектів. Якісна реалізація проектів і ефективна інтеграція в бізнес повинні гарантувати успішне досягнення стратегічних цілей організації. Чітке розуміння того, яким чином організувати портфель бізнес-програм і проектів, повинно бути досягнуто шляхом визначення пріоритетних проектів і їх відбору, а також більш детального розгляду аспектів реалізації конкретного проекту. Бізнес-підхід до управління проектами дозволяє подолати розрив між стратегією і детальними планами дій.

Проекти дають результати, які допомагають організації досягти поставлених бізнес-цілей. Негайна інтеграція даних результатів в бізнес сприятиме отриманню організацією бізнес-результатів.

Хоча проекти є найважливішими компонентами досягнення стратегічних цілей організації, самостійно вони рідко можуть забезпечити в повній мірі досягнення бізнес-результатів. Швидше, вони є інструментами, за допомогою яких організація реалізує зміни. Можна виділити два основних підходи до управління проектами⁴⁷³.

Підхід адміністрування проекту фокусується на пошуку рішень для конкретного проекту в рамках заданих обмежень (вироблення, часу і бюджету); характеризується раннім завершенням проектування стабільного цільового проекту; ефективний при короткій тривалості проекту, якщо час, необхідний для впровадження змін коротше, ніж швидкість змін у бізнес-середовищі.

Підхід бізнес-синергії фокусується на збільшенні вартості організації та забезпеченні максимального повернення інвестицій, не блокує проект раніше, ніж це необхідно, щоб не пропустити нові можливості, що виникають під час ефективного управління проектами в мінливому бізнес-середовищі. Підхід бізнес-синергії застосовується для виявлення нових можливостей для додавання цінності організації за рамками заданих обмежень. Цей підхід базується на проектах, заснованих на бізнес-концепціях збільшення економічної вартості та економічної доданої вартості. Використання економічної цінності в якості критерія прийняття рішення означає, що позитивні зміни проекту визначаються та вносять свій внесок в управління майбутніми проектами. Базові критерії обмежень за графіком і бюджетом як і раніше залишаються важливими факторами вимірювання прогресу реалізації проекту та доповнені бізнес-факторами, які використовуються для вимірювання досягнутих ефектів проекту. Даний підхід вимагає управління конкретним проектом, як окремим підприємством, і в той же час потребує мати на увазі особливості великої організаційної системи підприємства, на якому даний проект реалізується. Необхідно чітко розуміння впливу елементів проекту на бізнес в цілому та особливостей бізнесу на проект.

Проектний підхід дозволяє компанії задовільнити свої виробничі потреби в майбутньому, не порушуючи поточного виробничого процесу. Впровадження змін на підставі даного підходу дозволяє уникнути збоїв в поточному виробничому процесі, в той же час дає можливість перевірити та оцінити змінювані процеси. Крім того, постійний перегляд і коригування плану проекту дозволяють своєчасно виявити і усунути проблеми, що виникають, та спрогнозувати ефекти від реалізації проекту.

Таким чином, використання проектного підходу до реалізації заходів, спрямованих на підвищення енергоефективності вугледобувного підприємства, має ряд переваг:

- задоволення конкретних потреб підприємства;
- забезпечення ефективного розподілу зон відповідальності всередині команди проекту, високий професіоналізм її учасників;
- конкретне визначення цінності кінцевого результату проекту, можливість оцінки досягнутих результатів;

⁴⁷³ Business Synergies Approach to Project Management [Електронний ресурс] – Режим доступа: http://www.1000ventures.com/business_guide/crosscuttings/project_bizsys_main.html

- адаптивність планування, можливість коригувати очікуваний результат по мірі реалізації проекту;
- забезпечення більшої ймовірності досягнення бажаного результату;
- забезпечення найбільшої віддачі від використання ресурсів.

Чеховська М.

2.10 ВПЛИВ ПРОЦЕСІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА ПОДАЛЬШИЙ РОЗІТОК ПІДПРИЄМСТВ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ

Розвиток глобалізаційних процесів у другій половині ХХ ст., пов'язаний з бурхливим розвитком міжнародних економічних відносин, вільного переміщення капіталу, появою нових країн на політичній карті світу, безперечно сприяв й поглибленню торгівельно-економічних зв'язків. Оскільки важливим показником розвитку останніх є розгалужена транспортна система, питання місця та ролі транспорту в глобалізації світової економіки набуває особливого значення.

Сутність процесів глобалізації останні два десятиріччя досліджувалася багатьма іноземними та вітчизняними науковцями, зокрема цьому напрямку присвячувалися праці О.Г. Білоруса, Ю.В. Макогона, С.В. Мочерного, П. Самуельсона, А.С. Філіпенка, Т. Фрідмана тощо. Загальні питання глобалізації транспортної сфери були предметом досліджень, зокрема, Т.В. Блудової, В.В. Віннікова, В.А. Карасева, М.В. Міюсова, К.І. Плужникова, О.М. Степанова. Окремі аспекти транспортної глобалізації, що стосувалися вітчизняної залізничної галузі, вивчалися О.Г. Дейнекою, В.Л. Диканем, М.В. Макаренком, Ю.Є. Пащенком, Ю.М. Цветовим, В.В. Чорним тощо.

Зазначимо, що серед характеристик глобалізації дослідники виокремлюють замкнутість глобального простору, загальну екологічну взаємозалежність, глобальні комунікації тощо. Серед загальних тенденцій глобалізації можна зазначити, зокрема, швидке зростання обсягів торгівельних операцій та прямих іноземних інвестицій, спрямування портфельних інвестицій до різних країн, організація та поширення сучасних бізнес-альянсів.

В умовах глобалізації створюються і ефективно функціонують транснаціональні об'єднання, зокрема у сфері транспорту. Серед переваг такої форми організації є розробка і запровадження більш досконалих стандартів сервісу, зменшення вартості вантажних перевезень, створення зручних та доступних логістичних схем, можливість оперативно реагувати на зміни пасажиро- та вантажопотоків тощо.

Наслідком глобалізації є зростання конкуренції на ринках, що спричинило тенденцію до концентрації у вигляді злиття, а також появи стратегічних альянсів, які стали найпопулярнішим способом отримання нових ринків збуту для своїх послуг. В результаті глобалізації чіткі відмінності між видами транспорту, експедируванням вантажів і логістики почали стиратися. Транснаціональні корпорації в секторі транспорту, судноплавства та логістики почали виконувати роль мультимодальних транспортних операторів і використовувати різні види транспорту для перевезення

вантажів із застосуванням єдиної накладної на весь маршрут перевезення. В той же час оптимізація міжнародних товаропотоків означає, що поступово можливий перехід від поділу ринків між транспортними секторами до появи нових підприємств, що мають глобальний характер здійснення операцій, або виконують роль мультимодальних транспортних операторів.

Зростання обсягів світової торгівлі та міжнародного туризму потребують більших інвестицій у вантажний транспорт та об'єкти інфраструктури для організації перевезень вантажів.

Відповідно до діаметрального ставлення як суспільства, так і науковців до сутності процесів глобалізації, діалектичності цього поняття, безперечною є наявність позитивних й негативних наслідків глобалізації для національної економіки. Серед позитивних наслідків можна зазначити вільне проникнення на територію країни всіх видів капіталу, зокрема промислового, фінансового, трудового, інтелектуального; збільшення масштабів та обсягів промислового виробництва, виробництва товарів та послуг; розширення масштабів обміну та інтенсифікація процесу руху товарів, капіталів, трудових ресурсів тощо. Негативними наслідками процесу глобалізації є, зокрема, посилення прямої залежності від іноземної валюти в господарських операціях; посилення протекціоністських заходів країн до національних виробників, що в кінцевому рахунку підриває економіку інших держав.

В умовах сьогодення разом із поняттям «глобалізація» широко застосовується й поняття «регіоналізація». Зауважимо, що у науковців стосовно регіоналізації, власне як і щодо глобалізації, немає чіткого підходу до тлумачення зазначеного поняття. Зокрема, на думку О.М. Ложачевської, регіоналізація є характерною ознакою сучасного етапу глобалізації світової економіки та виражається у формуванні регіональних міждержавних об'єднань⁴⁷⁴.

Ілюстрацією останньої сентенції може слугувати міжнародна діяльність залізниць, у тому числі й Державної адміністрації залізничного транспорту України. Так, Укрзалізниця є повноправним членом кількох міжнародних організацій, зокрема Організації співпраці залізниць (ОСЖД), Міжурядової організації по міжнародним залізничним перевезенням (ОТІФ), Міжнародного комітету залізничного транспорту (СІТ).

Так, ОСЖД була створена у 1956 році з метою розвитку міжнародних вантажних та пасажирських перевезень, створення єдиного залізничного транспортного простору в Євроазійському регіоні, збільшення конкурентоспроможності трансконтинентальних залізничних напрямів тощо. В роботі ОСЖД приймають участь представники залізничних відомств 27 країн, зокрема Азербайджан, Албанія, Білорусь, Болгарія, Угорщина, В'єтнам, Грузія, Іран, Казахстан, Китай, КНДР, Куба, Киргизія, Латвія, Литва, Молдова, Монголія, Польща, Росія, Румунія, Словаччина, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, Україна, Чехія і Естонія.

⁴⁷⁴ Ложачевська О.М. Особливості сучасного етапу регіоналізації в контексті глобалізації / О.М. Ложачевська, А.С. Ложачевська // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури. – 2011. – № 29. – С. 56-64.

Зазначимо, що співпраця в ОСЖД здійснюється на міжурядовому рівні та рівні національних залізниць і полягає в організації спільної діяльності в області міжнародних залізничних перевезень між країнами Європи і Азії, включаючи комбіновані перевезення, взаємний обмін інформацією щодо очікуваних зовнішньоторговельних перевезень, розробці на цій підставі спільних конкурентоздатних пропозицій, встановленні правил користування.

Міжурядова організація по міжнародним залізничним перевезенням (ОТІФ), яка є правонаступницею утвореного у 1893 році Центрального бюро міжнародних залізничних сполучень, була створена 2 1985 році і на сьогоднішній день об'єднує близько 45 держав на території Європи, Північної Африки і Близького Сходу. Членами ОТІФ, зокрема, є Австрія, Албанія, Алжир, Бельгія, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Угорщина, Німеччина, Греція, Данія, Ірак, Іран, Ірландія, Іспанія, Італія, Латвія, Ліван, Литва, Ліхтенштейн, Люксембург, Македонія, Марокко, Монако, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Сербія, Сирія, Словаччина, Словенія, Сполучене Королівство, Туніс, Туреччина, Україна, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чорногорія, Чехія, Швейцарія, Швеція і Естонія.

Метою діяльності ОТІФ є забезпечення комплексного розвитку, удосконалення і спрощення порядку здійснення міжнародного залізничного сполучення. В рамках вказаного завдання, зокрема, приймаються єдині правові норми і забезпечуються умови для їх вживання і подальшого удосконалення. Зазначені норми регулюють наступні сфери правовідносин: договір про здійснення пасажиро- і вантажоперевезень в прямому міжнародному сполученні по залізницях держав-членів ОТІФ; договір про використання інфраструктури в міжнародному залізничному сполученні; перевезення небезпечних вантажів.

З 1998 року Укрзалізниця є членом Міжнародного комітету залізничного транспорту (СІТ), який було засновано у 1902 році як організацію залізниць, до компетенції якої входять питання міжнародного права для залізничних перевезень. Метою організації СІТ є сприяння співробітництву залізниць і розвитку залізничного виду транспорту, уніфіковане використання та втілення в життя міжнародного права залізничних перевезень, передусім, Конвенції про міжнародні залізничні перевезення (КОТІФ). З цією метою СІТ сприяє співпраці між членами, взаємодіє з іншими міжнародними організаціями для представлення та захисту спільних інтересів його членів, виконує послуги з надання консультацій, навчання, проведення науково-практичних заходів, сприяє обміну інформацією та досвідом тощо.

Зазначимо, що членами СІТ є представники залізниць і підприємств з 38 країн, які застосовують положення Конвенції КОТІФ, зокрема Австрія, Албанія, Бельгія, Болгарія, Боснія та Герцеговина, Велика Британія, Греція, Данія, Іран, Ірландія, Іспанія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Македонія, Марокко, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Сербія, Сирія, Словаччина, Словенія, Туніс, Туреччина, Угорщина, Україна, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія, Чорногорія, Швейцарія, Швеція.

Узагальнюючи, можна зазначити, що невід'ємною складовою процесу глобалізації є економічна глобалізація, розвиток якої сприяє створенню єдиного

глобального ринку, що регулюється діяльністю Світової організації торгівлі. В той же час, для ефективного входження у глобальний ринок необхідно досягнути високого рівня міжнародної конкурентоспроможності національних економічних систем.

Для України питання конкурентоспроможності як вітчизняних товарів і послуг, так і галузей промисловості в цілому останніми роками набуває особливого значення. Це, безперечно, передусім пов'язано із інтеграційними спрямуваннями нашої країни. В економічному сенсі зазначену мету можна вважати практично реалізованою, оскільки на сьогодні Україна є членом багатьох міжнародних економічних союзів.

Підсумовуючи зазначимо, що процес виробництва все більше набуває міжнародних масштабів. Виробничі потужності фірм-виробників, розміщені як в різних країнах, так і на різних континентах, передбачають наявність розгалуженої міжнародної транспортної системи. Глобалізація міжнародної торгівлі призвела до зростання обсягів вантажообігу і, відповідно, до послідовного зниження транспортних витрат з розрахунку на одиницю вантажної маси і одиницю вантажопідйомності/місткості транспортного засобу за рахунок об'єктивного скорочення порожніх пробігів і загальної контейнеризації вантажів⁴⁷⁵. Зниження витрат в цілому стало стимулом для зростання обсягів міжнародної торгівлі, що, у свою чергу, стимулювало подальше підвищення ефективності транспортного процесу за рахунок впровадження нових перевізних, експедиторських, операторських, складських та інформаційних технологій.

Загалом, на сьогоднішній день, щоб успішно конкурувати на глобальному ринку, країни в своєму економічному розвитку повинні все менше покладатися на наявність природних ресурсів і все більше – на доступ до міжнародних транспортних комунікацій, а також покращувати якість місцевої інфраструктури.

Необхідно також наголосити на тому, що специфіка міжнародних перевезень вимагає використання більш ніж одного виду транспорту від пункту відправлення до пункту призначення. На нашу думку, саме залізничний транспорт є важливим компонентом глобальної транспортної системи з використанням різних видів транспорту. Сучасні технології дозволять залізничному транспорту збільшити свою роль та значення в майбутньому, оскільки споживачі потребують більш високих швидкостей, надійності, вантажопідйомності, ефективності, екологобезпечності тощо.

На теперішній час, враховуючи геополітичну та економічну ситуацію в Україні, варто враховувати таку складову економічної глобалізації, як інтеграційні процеси. З часу отримання незалежності Україна є членом багатьох міжнародних організацій, тобто стратегічним напрямом економіко-політичного розвитку нашої країни є інтеграція в європейську спільноту. Здебільшого цей процес характеризується зростанням операцій товарообміну між Україною, суміжними державами та іншими європейськими країнами. Саме на цьому етапі як політиками, так і економістами наголошується на вкрай вигідному та стратегічному географічному положенні

⁴⁷⁵ Мачарет Д.А. Управление транспортной деятельностью с учетом экономической конъюнктуры / Д.А. Мачарет // Экономика железных дорог. – 2006. – № 4. – С. 21-29.

України. Вже на сьогодні, завдяки своєму територіальному розташуванню, Україна є ланкою, що пов'язує європейський схід і захід, поєднує країни Європи, Азії та Близького Сходу.

Зростання обсягів торговельних вантажів, а також широке різноманіття їх походження і призначення свідчить про важливість міжнародного транспорту як основного елементу підтримки світової торгівлі. Економічний розвиток Азіатсько-Тихоокеанського регіону, зокрема Китаю, був і залишається домінуючим фактором зростання міжнародних перевезень останніми роками.

Міжнародні транспортні системи знаходяться під зростаючим тиском необхідності підтримки додаткових потреб у перевезеннях вантажів, обсяги яких, як і відстань перевезень, збільшуються. Це, безумовно, не могло не вплинути на удосконалення технічної та технологічної складової процесу перевезень, що дозволяє швидше та ефективніше перевозити більшу кількість пасажирів і вантажів. Зокрема, таке технічне нововведення наприкінці 1950-х, як контейнеризація, здійснило свій внесок у напрямку зростання мобільності вантажів. Саме необхідність перевезення контейнерів в глобальних масштабах і призвела до появи інтермодальних транспортних систем і підвищенню ефективності глобального розподілу.

Для сприяння торговельним відносинам повинні враховуватися наступні складові міжнародних перевезень:

- розвинена транспортна інфраструктура, зокрема транспортні засоби та мережі, термінали. Саме ефективність або недоліки транспортної інфраструктури сприяють або перешкоджають міжнародній торгівлі;

- широкий спектр транспортних послуг, які включають логістику, фінанси, страхування, маркетинг тощо. Проблемним питанням є складність організаційної системи служб, залучених до міжнародного обороту пасажирів і вантажів;

- транзакційність оточуючого середовища, тобто наявність певних правил, квот, тарифів, курсів валют, споживчих переваг тощо. Ця складова полягає в наявності проблем, пов'язаних із правовими, політичними, фінансовими та культурними умовами, в яких доводиться працювати міжнародним транспортним системам.

Вирішальним елементом у виборі залізничного транспорту серед інших видів транспорту при здійсненні перевезень є той факт, що інші перевізники вантажів, зокрема морський та повітряний транспорт залежать від нафти та нафтопродуктів, дефіцит яких у скорому майбутньому буде очікуватися і буде лежати в основі ланцюжка поставок. Все більш актуальними також стають екологічні проблеми, пов'язані із діяльністю транспорту.

На сьогоднішній день транспорт став суттєвим фактором формування глобального виробництва і ринків. Більше того, просторово-часові відносини досягли такого рівня, що при великих просторах обмін товарами здійснюється протягом короткого проміжку часу і при невисоких витратах.

Процеси глобалізації супроводжуються змінами в транспортних мережах, транспортних системах, організаційних структурах підприємств, системі цінностей і зниження ролі держави в економіці.

Обсяги перевезень вантажів є «дзеркалом» економіки, в якому можна побачити зміни в обсязі виробництва, його просторового розподілу, а також зміни в структурі матеріальної бази такого виробництва.

Показники динаміки розвитку транспорту також чітко визначають зниження або підвищення темпів розвитку національних економік та світового господарства в цілому.

Глобалізація економічних процесів вимагає, щоб міжнародні транспортні системи розроблялися і об'єднувалися в одну мережу потоками товарної маси. Для організації цих коридорів необхідно створити транспортну інфраструктуру міжнародного характеру з однаковими технічними параметрами, які зроблять можливим використання ідентичних транспортування і технологічної обробки. Ці заходи є основою, на якій окремі транспортні системи держав і регіонів можуть бути об'єднані в одну панєвропейську транспортну систему.

Питання розвитку вітчизняної транспортної галузі в контексті посилення глобалізаційних процесів неможливо розглядати у відриві від розгалуженої транспортної мережі. Наголосимо, що саме виникнення глобальних систем транспорту та комунікацій є однією із форм глобалізації. Однією із таких систем, безперечно, є функціонування міжнародних транспортних коридорів.

Транспортне законодавство визначає, що міжнародний транспортний коридор (МТК) являє собою комплекс наземних та водних транспортних магістралей з відповідною інфраструктурою на визначеному напрямку. До інфраструктури, як правило, відносять допоміжні споруди, під'їзні шляхи, прикордонні переходи, сервісні пункти, вантажні та пасажирські термінали, устаткування для управління рухом тощо. Також зазначимо, що особливого значення на етапі реалізації угод по впровадженню МТК набувають інституціональні чинники, а саме гармонізація законодавства відповідно до вимог Європейського Співтовариства та додержання нормативно-правових норм при здійсненні перевезень вантажів та пасажирів.

Поява на карті Європи МТК була результатом інтеграції європейських транспортних систем. Джерела утвердження нової загальноєвропейської транспортної політики беруть початок у створенні системи міжнародних транспортних осей (декларація Комітету міністрів транспорту країн ЕС, 1983 р.), згодом – інтермодальних транспортних мостів (1-а загальноєвропейська конференція по транспорту, Прага, 1991 р.), що в кінцевому рахунку трансформувалося в систему міжнародних транспортних коридорів (2-а загальноєвропейська конференція по транспорту, Греція, о. Крит, 1994 р.). На 2-й загальноєвропейській конференції міністрами транспорту 23-х європейських країн було узгоджено програму створення 9 пріоритетних МТК у напрямках «Захід-Схід» та «Північ-Південь».

Згодом 3-я загальноєвропейська конференція по транспорту (Фінляндія, 1997 р.) погодила і прийняла єдині принципи розвитку інфраструктури МТК, визначила джерела фінансування проектів в цій сфері, впровадження в перевізній процес прогресивних інформаційних технологій, всебічного забезпечення раціонального використання МТК.

Зазначимо, що Критська конференція у рамках ЄС визначила 9 транспортних коридорів, із яких 4 (№ 3: Берлін – Дрезден (Німеччина) – Вроцлав (Польща) – Львів – Київ (Україна); № 5: Трієст (Італія) – Любляна (Словенія) – Будапешт (Угорщина) – Братислава (Словачія) – Ужгород – Львів (Україна); № 7: Дунайський водний; № 9: Хельсінкі (Фінляндія) – Санкт-Петербург (Росія) – Вітебськ (Білорусь) – Київ (Україна) – Москва (Росія) – Одеса (Україна) – Кишинів (Молдова) – Пловдив (Болгарія) – Бухарест (Румунія) – Александрополіс (Греція)) проходять через територію України.

На сьогоднішній день в законодавчому порядку визначено, що для України пріоритетним є входження національної інфраструктури залізниць до міжнародної системи транспортних коридорів, що передбачає, зокрема, приєднання до існуючих МТК, а також доповнення нових напрямків МТК, а саме продовження коридорів № 3 і 5.

В той же час, після створення перших дев'яти європейських (критських) МТК у напрямку «Захід-Схід» і «Північ-Південь» Європи, багатьма іншими країнами також було внесено додаткові пропозиції щодо доповнень до діючої системи МТК.

Особливо гостро постало питання щодо створення, або розширення європейської системи МТК в бік азіатського напрямку. Уряди всіх країн Євразійського регіону на багатьох міжнародних конференціях, саммітах постійно піднімають питання розвитку євразійського транспортного зв'язку, особливу активність проявляють Китай і Японія. Зростаюча роль Азії в економічному майбутньому Європи обумовлює той факт, що європейські залізниці здійснюють інвестиційні проекти в транспортну інфраструктуру, яка все більш орієнтується на євразійську перспективу. Зауважимо, що ЄС вже схвалив і дав погодження на розробку в рамках трансєвропейської сітки десяти міжнародних транспортних коридорів по території Центральної та Східної Європи.

Позитивним прикладом впливу процесів глобалізації на розвиток залізничних перевезень може свідчити досвід організації контейнерних і комбінованих перевезень, що безумовно є якісним показником інтеграції України в світову транспортну систему. Так, в системі залізничного транспорту України організовано близько 10 контейнерних поїздів і поїздів комбінованого транспорту, зокрема, «Вікінг», «ZUBR», «Ярослав», «Чардаш», «Одеса», «Балтика», «Новий шовковий шлях», «Ленд-Бридж».

Варто додати, що Сирійська Арабська Республіка підтвердила свій намір приєднатися до Угоди про розвиток перевезень вантажів у напрямку Балтійське море – Чорне море, яке стосується розвитку перевезень вантажів контейнерним поїздом «Вікінг». Передбачається, що будуть здійснюватися вантажні перевезення по мультимодальному транспортному коридору між Північною Європою та Близьким Сходом. Зазначимо, що угода, до якої має намір приєднатися Сирія, підписана 12 травня 2008 року міністрами транспорту Білорусі, Литви і України та передбачає співпрацю країн з метою збільшення обсягів міжнародних перевезень вантажів, створення рівних недискримінаційних умов для замовників послуг залізничного транспорту, підвищення ефективності транспортних зв'язків,

забезпечення безпеки руху, збереження вантажів і охорони навколишнього природного середовища відповідно до міжнародних норм і стандартів.

На тлі перспективності розвитку міжнародних транспортних коридорів варто зауважити про наявність конкуренції в цій сфері. Так, відповідно до потреб компанії Hewlett Packard, було запроваджено контейнерний поїзд з Китаю до Німеччини, що проходить територією Китаю, Казахстану, Росії, Білорусі, Польщі, Німеччини та здійснює доставку вантажу в мінімальні терміни, – 15-16 діб. Передбачається, що в майбутньому міжнародна залізнична магістраль Китай-Казахстан-Росія стане стратегічним каналом для поставок високотехнологічних товарів з Китаю до Європи. Зазначене може свідчити про можливість в майбутньому як мінімум обмеження і зменшення обсягів транспортних потоків через нашу країну.

Наголосимо, що важливість міжнародних транспортних коридорів для України полягає у підвищенні рівня її економічної незалежності, збільшенні валютних надходжень до бюджету за надані транспортні послуги під час транзитних перевезень вантажів і пасажирів, можливості за допомогою міжнародних фінансових коштів реконструювати національну транспортну мережу, нових можливостях для регіонального підприємництва тощо.

Зокрема, організація міжнародних перевезень вантажів і пасажирів у МТК потребує вирішення комплексу питань прискореної доставки і підвищення якості перевезень. Це стосується в першу чергу організації перевезень вантажів при участі декількох видів транспорту, адже на сьогодні більша частина міжнародних перевезень здійснюється у змішаному сполученні за схемою «від дверей до дверей». В Україні розвиток таких перевезень стримується відсутністю законодавчого підґрунтя, врегулювання відповідності між суб'єктами доставки на базі єдиного перевізного документу, визначення особливостей проведення митного, прикордонного та інших видів контролю.

Таким чином, на сьогоднішній день доречно казати про таке явище, як глобалізація транспорту. Ми цілком погоджуємося із західними фахівцями, які стверджують, що глобалізація транспорту передбачає не лише інтеграцію транспортних підприємств на внутрішньогалузевому рівні, виникає необхідність розширення логістичних схем виробництва та споживання транспортних послуг, створення та впровадження нових технологій управління рухом транспортних засобів, експлуатацією інфраструктури, розвитком операторства мультимодальними та інтермодальними перевезеннями тощо⁴⁷⁶.

Задачами глобалізації підприємств залізничного транспорту, на сьогоднішній день, є, зокрема, створення міжнародних сухопутних транспортних коридорів з домінуючою участю в них залізничного і із зростаючою часткою морського транспорту для обслуговування світових вантажопотоків; раціоналізація і технічна реконструкція залізничного транспорту в цілях зниження собівартості перевезень та, відповідно, підвищення їх конкурентоспроможності; перенесення з автомобільного і повітряного на високошвидкісний залізничний транспорт перевезень пасажирів на середніх регіональних відстанях і в прямих міжнародних залізничних сполученнях.

⁴⁷⁶ Международный транспорт: вперед к глобальной экономике [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.infousa.ru/economy/ijee1000.htm>. – Назва з екрану.

Однак, необхідно наголосити на тому, що в умовах посилення глобалізації в діяльності вітчизняних підприємств залізничного транспорту мають відбутися суттєві зміни, у тому числі й трансформаційні.

Так, в ході інтеграції і глобалізації європейського залізничного транспорту українською стороною повинно бути досягнуто, зокрема, розділення функцій державного управління і організації господарської діяльності; збереження єдиної державної інфраструктури залізниць і централізованого диспетчерського управління; припинення перехресного субсидування пасажирських перевезень за рахунок вантажних; розвиток конкуренції у сфері технічного обслуговування залізничного транспорту. Більше того, вже незабаром очікуване зростання обсягів міжнародної торгівлі і подальшого розвитку транспорту неминуче призведе до виникнення питань про сумісність національних і глобальних стандартів і правил, що відносяться до всіх видів безпеки, трудових відносин, антимонопольного і природоохоронного законодавства.

Підсумовуючи зазначимо, що подальший розвиток підприємств залізничного транспорту України на тлі поширення глобалізаційних процесів повинен полягати, на нашу думку, у необхідності пріоритетного розвитку залізничної галузі з метою завоювання стабільного сегменту на світовому ринку транспортних послуг шляхом підвищення конкурентоспроможності цього сектору економіки. Логічним було б синхронізувати зазначені трансформаційні процеси з глобальними постіндустріальними трансформаціями, але вже з більш глобальною метою, – метою створення конкурентоспроможного ефективного соціального суспільства.

Загалом, спираючись на досвід інших країн можна констатувати, що глобалізаційні процеси, які супроводжуються регіональною економічною інтеграцією, з плином часу призводять до збільшення обсягів здебільшого міжнародних автоперевезень, а також до збереження зазначеної тенденції. Наслідком є збільшення завантаженості автомобільних доріг, забруднення навколишнього середовища, тривалі затримки на прикордонних переходах та митних постах тощо. Саме ці обставини є стимулом у збільшенні як обсягів залізничних перевезень, так і інвестицій міжнародних фінансових установ у залізничну інфраструктуру.

Наголосимо, що глобалізація також сприяє збільшенню обсягів та модернізації схем вантажних та пасажирських перевезень, паралельно збільшуючи техніко-економічні вимоги до міжнародних та національних транспортних систем. На сьогодні актуальним є планування діяльності міжнародних транспортних систем, пов'язаних із забезпеченням інтермодальних перевезень, навантаження на які з плином часу буде лише збільшуватися. Саме тому виникає необхідність у розбудові нових та реконструкції вже діючих транспортних систем, а також обслуговуючої їх міської інфраструктури. Більше того, країнам, що пов'язані із міжнародною транспортною інтеграцією, необхідно буде окрему увагу приділяти вирішенню проблем забруднення навколишнього середовища. Це пояснюється тим, що невпорядковані екологічні питання можуть негативно впливати на рівень інвестиційної привабливості країни, подальший розвиток торгівельних відносин.

Для залучення на вітчизняні залізниці додаткових обсягів перевезень з країн Європи, Південно-Східної Азії та Китаю необхідно перш за все здійснювати заходи із модернізації та розвитку залізничної інфраструктури, здійснювати розробку заходів по спрощенню процедур перетину державних кордонів та митного контролю. Актуальним також є впровадження інформаційних технологій і логістичного забезпечення на прикордонних станціях. Загалом, використання транзитного потенціалу потребує вирішення комплексу інвестиційних, технологічних і правових завдань по будівництву нових шляхів сполучень, удосконаленню під'їздів, зокрема до прикордонних переходів, торгових портів.

Крім того, для забезпечення високого рівня конкурентоспроможності вітчизняних підприємств залізничного транспорту, необхідним є сприяння здійсненню капіталовкладень в інноваційну сферу, розширення та модернізація фінансових інститутів, здатних здійснювати державне та приватне інвестування в транспортну галузь. Важливим елементом економічної політики підприємств залізничного транспорту мають бути також питання узгодженості національних та міжнародних стандартів, особливо тих, що стосуються безпеки, антимонопольної політики, природоохоронної діяльності тощо.

Карлюк К.В.

2.11 ПРОБЛЕМИ ПРОМИСЛОВОГО ТУРИЗМУ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

В процесі глобалізації сучасного світу відбувається стрімкий та всебічний розвиток усіх сфер життєдіяльності суспільства. Однією з основних проблем соціально-економічного розвитку суспільства є розробка та впровадження нових стратегій, що спрямовані на підвищення конкурентоспроможності територій. Одним з найбільш ефективних інструментів для вирішення цієї проблеми є туризм. Міжнародний туризм сьогодні є однією з галузей світової економіки, що динамічно розвивається. З кожним роком міжнародний туризм збільшує свій вплив на світову економіку. Зростає число міжнародних туристичних потоків, і, як наслідок, прибутки від туристичної діяльності. Зокрема, збільшується його частка серед світового валового національного продукту, кількість інвестицій, податкових зборів тощо. Вплив міжнародного туризму на економічний стан країн має мультиплікативний характер. Зокрема, міжнародний туризм позначається на рівні розвитку інфраструктури країн, обсягах іноземних інвестицій, кількості робочих місць, зростає добробут країн, які беруть участь в процесі створення, просування та реалізації туристичних послуг. Постійно розширюється географія міжнародного туризму, який в різних його формах позитивно впливає на економічний стан країн. Для деяких держав світу цей різновид нематеріального виробництва є значною частиною експортного потенціалу, а іноді й основною. Отже, з впевненістю можна стверджувати, що міжнародний туризм сьогодні є самостійною галуззю світового господарства. Тому дослідження сучасного стану та перспектив розвитку туристичної галузі в світі є актуальним.

Першу класифікацію видів туризму навів Х. Посер⁴⁷⁷ у 1939 р. Він виділяє наступні види: транзитний туризм, літній відпочинок, зимовий спорт та подорожі для відпочинку на невеликі відстані. У 1941 р. В. Ханзiker та К. Крапф⁴⁷⁸ запропонували свою класифікацію: подорожі на відпочинок та лікування, паломництво, науковий туризм тощо. Згодом, Ф. Юльг⁴⁷⁹ у 1965 р. та К. Рупперт і Дж. Майер⁴⁸⁰ у 1970 р. представили своє бачення різновидів туризму: туризм для відпочинку, лікування, екскурсійний туризм, транзитний туризм та діловий туризм. Проте лише 1993 р. статистична комісія ООН визначила *туризм* як діяльність осіб, що подорожують і здійснюють перебування в місцях, які знаходяться за межами їхнього звичайного середовища в період до одного року з метою відпочинку, з діловими й іншими цілями. Сьогодні вчені виділяють набагато більшу кількість видів туризму. Їх поділяють за географічною ознакою (внутрішній та міжнародний), за метою поїздки (розважальний, конгресний, екстремальний, екзотичний та ін.), за способом пересування (пішохідний, залізничний, річковий та ін.), за учасниками (індивідуальний, груповий, сімейний та ін.), за розташуванням (сільський, річковий, гірський та ін.) тощо.

На початок ХХІ століття у світі майже не залишилось місць, якими б можна було здивувати сучасного туриста. Тому цілком природно, що в останні десятиріччя почали з'являтися нові види туризму. До таких належить і так званий *промисловий туризм*. На думку О.В. Пендерещького⁴⁸¹ промисловий туризм – це організація турів на діючі (або ті, що колись діяли) промислові підприємства та місця народних промислів, з метою задоволення пізнавальних, наукових, професійних, ділових, культурологічних та інших потреб.

Перші *організовані* тури на промислові підприємства почали з'являтися наприкінці 80-х – початку 90-х років минулого століття. Ініціатором цього був італійський історик мистецтв Е. Батістеса⁴⁸². Тоді туристи почали відвідувати старі занедбані заводи та фабрики, які закінчили своє функціонування ще у 50-х роках ХХ століття. Саме ці промислові об'єкти були першими пам'ятниками індустріальної епохи. Хоча окремі екскурсії на підприємствах проводились ще раніше. Так, компанія Peugeot запросила перших туристів ще у 1930 р., а Kronenbourg відкрила свої пивоварні вже у 1940-х роках. В наш час в країнах Європейського Союзу промисловий туризм вже давно є самостійним видом бізнесу. Хоча піонерами в промисловому туризмі були американські компанії. На основі історичного аналізу науково-теоретичних джерел можна стверджувати, що першими, хто запровадили практику запрошувати туристів на підприємства, була американська компанія «Jack Daniel's» (1866 р.). З того часу цей вид туризму поширився на території багатьох країн світу. Україна не є винятком.

⁴⁷⁷ Poser H. Geographische Studien uber den Fremdenverkehr im Riesengebirge: ein Beitrag zur geographischen Betrachtung des Fremdenverkehrs. – Vandenhoeck & Ruprecht, 1939.

⁴⁷⁸ Hunziker W., Krapf K. Tourism as the sum of the phenomena and relationships arising from the travel and stay of non-residents // Publications AIEST Association International expert scientific tourism, 1941.

⁴⁷⁹ Julg F. Praktische Hinweise fur wissenschaftliche Arbeiten in der Fremdenverkehrsgeographie, 1965.

⁴⁸⁰ Ruppert K., Maier J. Zur Geographie des Freizeitverhaltens. – Lassleben, 1970.

⁴⁸¹ Пендерещький О.В. Територіальна організація промислового туризму Карпатського суспільно-географічного району та основні напрямки її вдосконалення – Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2011. – 225 с.

⁴⁸² Пізнавальний портал "Вокруг света" [Електронний ресурс]. – <http://www.vokrugsveta.ru>.

Проаналізувавши загальні передумови виникнення та розвитку промислового туризму, можна виділити чотири основні фактори.

1) В останні десятиріччя туризм в цілому як галузь отримав значний поштовх у своєму розвитку. Це спричинило, як наслідок, появу нових, а також розвиток та видозміну існуючих підвидів туризму.

2) Технічний, виробничий та промисловий прогрес сприяв значному збільшенню промислових підприємств, які в наш час є одними з основних об'єктів промислового туризму.

3) Популяризація промислових територій, які раніше не викликали зацікавленості у туристів. У свою чергу це призвело до пошуку нових стратегій щодо використання туристичного потенціалу даних територій.

4) За останні 100-150 років відсоток населення, який може подорожувати світом значно збільшився. Це обумовлено, в першу чергу, зменшенням витрат на туристичні послуги. Відповідно, розширився спектр бажань сучасного туриста. Інакше кажучи, відбулась певна зміна свідомості туристів, яка характеризується поступовим зміщенням акценту уподобань туристів з традиційних видів туризму на нові.

З іншого боку, появу та розвиток промислового туризму можна розуміти не як бажання одних отримати додатковий прибуток, а інших – нові враження, а як цілком природний хід розвитку цивілізації.

Структурна перебудова економіки промислових регіонів України є важливим питанням, вирішення якого забезпечить підвищення конкурентоздатності країни на міжнародному рівні. Перспективність промислових регіонів України є міцним підґрунтям для розвитку промислового туризму на теренах нашої держави.

В контексті підписаної Україною Угоди про асоційоване членство в ЄС з метою приєднатися до когорти розвинутих демократичних країн Європи, актуальність створення позитивного іміджу країни розглядається серед пріоритетних завдань державної політики і безпеки.

Більшість робіт зарубіжних авторів присвячені пошуку шляхів розвитку промислового туризму в межах країн та конкретних локальних угруповань. В роботі «Industrial Tourism» А. Отгаар⁴⁸³ спробував детально проаналізувати сучасний стан ринку даного виду послуг в світі і звернув увагу на найбільш перспективні країни для розвитку цього виду туризму. Інші питання, що стосуються становлення та розвитку промислового туризму в світі, висвітлені в роботах Л. Борош, З. Мартін та В. Пал⁴⁸⁴, Е. Сезгін та М. Йоал⁴⁸⁵ та багато інших.

На думку В.С. Пацюк⁴⁸⁶ промисловий туризм – це вид активного туризму, зосередженого в промислових регіонах, що має за мету споглядання індустріальних ландшафтів, ознайомлення з витворами індустріальної архітектури, відвідування як

⁴⁸³ Otgaar A. Industrial Tourism: Where the Public Meets the Private. No. EPS-2010-219-ORG. Erasmus Research Institute of Management (ERIM), 2010 – 272 p.

⁴⁸⁴ Boros L., Martyin Z., Pál V. Industrial tourism—trends and opportunities // Forum geografic. – 2013. – Vol. 12. – No 1. – P. 108-114.

⁴⁸⁵ Sezgin E., Yolal M. Golden Age of Mass Tourism: Its History and Development. – INTECH Open Access Publisher, 2012, P.73-90.

⁴⁸⁶ Пацюк В.С. Особливості становлення індустріального туризму на туристичному ринку України Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. - Серія "Географія". - 2010. - № 57. - С. 47-49.

функціонуючих, так і непрацюючих виробничих підприємств, з метою задоволення пізнавальних, професійних та ділових інтересів.

В.Г. Кулеш⁴⁸⁷ розглядає цей вид туризму як основу для формування туристичного бренду індустріального регіону. Він запропонував модель формування туристичного брендингу промислових територій. Суть її полягає в тому, що рівень розвитку промислового туризму окремих територій безпосередньо залежить від організації брендингу цих територій, який реалізується шляхом підтримки просування товарів та послуг, вироблених у регіоні, залучення інвестицій, підтримки різних видів туризму та залучення кваліфікованої робочої сили.

Цікавою є думка В.Ф. Данильчука⁴⁸⁸, який провів детальний аналіз розвитку туристичних послуг на території промислових регіонів України. Він зазначає, що промислові території з точки зору екологічного стану є мало перспективними та програють іншим регіонам. Проте не можна не погодитися з тим, що в останні роки зацікавленість туристів саме до таких територій значно зросла. Це сприяє створенню нових туристичних підприємств, що позитивно впливає на загальний розвиток промислових зон.

Основними підставами перспективності промислового туризму є наступні⁴⁸⁹:

- 1) поліпшення іміджу – найчастіше навколо цілих регіонів формується негативний екологічний імідж;
- 2) можливість отримання додаткового доходу (квитки, мерчандайзинг, сувенірні магазини і ресторани);
- 3) популяризація брендів;
- 4) нові робочі місця;
- 5) можливість виходу з економічної кризи, фактор диверсифікації вкладень і доходів.

Різні автори пропонують свою класифікацію об'єктів промислового туризму. Так, М. Фальсер⁴⁹⁰ виділяє такі об'єкти: об'єкти добувної промисловості, об'єкти індустрії продукції масового споживання, об'єкти виробничих галузей, об'єкти сфери комунально-побутових послуг, джерела енергії та турбіни, об'єкти транспорту, об'єкти зв'язку, мости, естакади, акведуки, будівельні технології, спеціалізовані структури (об'єкти). О.О. Бейдик та В.І. Новікова⁴⁹¹ пропонують таку класифікацію: індустріальні ландшафти, індустріальні поселення (міста, селища), шахти і рудники, транспортна інфраструктура, виробничі будівлі, обладнання та

⁴⁸⁷ Кулеш В.Г. Промисловий туризм як основа формування туристичного бренду індустріального регіону. Вісник ДІТБ. - 2012. - № 16. - С. 109-114.

⁴⁸⁸ Данильчук В.Ф. Развитие рынка туристических услуг в условиях промышленных регионов Украины. Вісник ДІТБ. - 2011. - № 15. - С. 283-290.

⁴⁸⁹ Афанасьев О. Е., Пацок В. С. Индустиральные объекты в списке всемирного наследия ЮНЕСКО, Матеріали І Міжнародного науково-практичного форуму "ІНДУСТРІАЛЬНИЙ ТУРИЗМ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ", 2013, С. 68-77.

⁴⁹⁰ Falser M. Industrial Heritage Analysis. World Heritage List and Tentative List. – UNESCO World Heritage Centre, 2001. – 205 p.

⁴⁹¹ Бейдик О.О. Індустріальна спадщина: світовий та національний вимір / О.О. Бейдик, В.І. Новікова // індустріальна спадщина в культурі і ландшафті: Матеріали ІІІ Міжнар. наук. конф. (м. кривий Ріг, 1–4.10.2008). – Ч.1. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2008. – С. 24-29.

механізми. В.Л. Казаков⁴⁹² пропонує такий перелік об'єктів промислового туризму: фабрично-заводські, гірничопромислові, селітебні, транспортні, обслуговуючі, водогосподарські.

Світовий досвід свідчить, що промисловий туризм для самого підприємства в першу чергу – це боротьба за імідж, і лише в другу – за престиж регіону, в якому воно розташоване. Для регіону з економічної точки зору промисловий туризм вигідний. Крім того, формується позитивний імідж регіону як на державному, так і на міжнародному рівнях (табл. 60).

Таблиця 60 – Переваги розвитку промислового туризму *

Для підприємств	Для туристів	Для регіону
Стимулювання збільшення продажів продукції	Отримання нових знань, емоцій, вражень тощо	Залучення інвестицій
Залучення інвестицій	Альтернатива стандартному відпочинку	Додаткові надходження до бюджету
Формування позитивного іміджу на державному та міжнародному рівнях	Придбання товарів безпосередньо у виробника	Підвищення туристичної привабливості регіону
Реклама виробництва	Лояльна цінова політика промислових турів	
Залучення нових кваліфікованих працівників	Потенційне працевлаштування	Знайомство з промисловим потенціалом регіону
Додатковий прибуток	Підвищення довіри до виробника	
Довіра споживачів	Потенційне співробітництво	Стимулювання розвитку інфраструктури
Формування корпоративної культури	Обмін досвідом	Збільшення кількості робочих місць
Співробітництво з іншими підприємствами		Підвищення іміджу регіону
Обмін досвідом		

* Розроблено автором

З іншого боку, як зазначає В.С. Пацюк⁴⁹³, розвиток промислового туризму на Україні має низку переваг. Зокрема, йдеться про значне розмаїття об'єктів індустріальної спадщини, комплектності та поліфункціональності індустріальних ландшафтів деяких областей України, високій концентрації заводів, що є рекордсменами як на європейському рівні, так і на світовому, а також підвищеному інтересі іноземних інвесторів щодо індустріальних об'єктів нашої держави.

⁴⁹² Казаков В.Л. Историчні антропогенні ландшафти промислових територій // Географія в інформаційному суспільстві. Зб. наук. праць. Т. 3. – К.: ВГЛ Обрії, 2008. – с. 280-281.

⁴⁹³ Пацюк В.С. Особливості становлення індустріального туризму на туристичному ринку України Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. - Серія "Географія". - 2010. - № 57. - С. 47-49.

Однією з основних задач промислового туризму є надбання позитивного ставлення населення до промислових регіонів України. Також необхідно підвищувати імідж промислових областей, підвищувати рівень обізнаності населення щодо діяльності підприємств власного регіону. Більш того, для популяризації промислового туризму його доцільно пов'язувати з розважальними та екстремальними заходами.

Провівши історичний аналіз, можна зробити висновок, що починаючи з кінця минулого століття промисловий туризм поступово поширився на всю територію України, хоча сам процес носив досить епізодичний характер.

Одними з перших, хто почав організовувати екскурсії на своїх підприємствах, були шахти Донецької області. Але варто зазначити, що не дивлячись на попит та значний потенціал, шахтний туризм не дістав належної підтримки з боку місцевої влади. В певному сенсі це пояснювалось застарілим обладнанням та низькою організацією техніки безпеки на шахтах.

Вже досить давно великою популярністю користуються подорожі по «мертвим» містам Чорнобилю та Прип'яті, зокрема, на саму ЧАЕС. Це пояснюється унікальністю території, яка викликає у людей досить сильні емоції та враження.

Не менш цікавими і найбільш доступними є підприємства харчової промисловості. Яскравими прикладами таких підприємств є шоколадні фабрики «АВК» та «Roshen», «Львівська пивоварня», «Київхліб» та багато інших.

Одним з найперспективніших з точки зору промислового туризму регіонів України є Дніпропетровська область. На її території функціонують підприємства різних галузей господарства, на яких проводяться організовані екскурсії (див. табл. 60). Можна зазначити, що екскурсії на надсучасному металургійному заводі «Інтерпайп-Сталь» мають великий попит. Наприклад, за останній рік кількість туристів становила близько 20 тис. чол.

Більшості туристів, які відвідують промислові об'єкти, цікаво зазирнути у виробничий процес значно глибше. На території України розташована велика кількість промислових підприємств. В таблиці 61 наведено перелік деяких підприємств за областями, на яких або епізодично, або на постійній основі проводяться екскурсії для туристів.

Таблиця 61 – Список підприємств Дніпропетровської області *

№	Область	Підприємства, на яких проводяться екскурсії
1	Вінницька	ВП «Вінницяхліб» ПАТ «Концерн Хлібпром» ПАТ «Вінницька кондитерська фабрика» ПАТ «Вінницький олійножировий комбінат»
2	Волинська	ВАТ «Луцький підшипниковий завод» ДП «Луцький спиртогорілчаний комбінат» ВАТ «Рожищенський сирзавод»
3	Дніпропетровська	ПАТ «Інгулецький гірничо-збагачувальний комбінат» ВАТ «Дніпродзержинський металургійний комбінат» «Інтерпайп» «Агро-Союз» «АВК»
4	Житомирська	ПАТ «Малинська паперова фабрика» ПАТ «Житомирський маслозавод»
5	Закарпатська	ОП «Ужгородський коньячний завод» ПрАТ «Закарпатська рибоводна станція»
6	Запорізька	ВАТ «Мотор-Січ» ВАТ «Запоріжсталь» ВАТ «Пиво-безалкогольний комбінат «Славутич»
7	Івано-Франківська	ВАТ «Будівельні матеріали» ВАТ «Івано-Франківськцемент»
8	Київська	ДП «Поліграфічний комбінат «Зоря» ДП ПАТ «Київхліб»
9	Кіровоградська	ТОВ «Кіровоградхліб» ПРАТ «Креатив»
10	Львівська	ВАТ «Іскра» ВАТ «Львівська пивоварня» АТ «Галичфарм»
11	Миколаївська	ДАХК «Чорноморський суднобудівний завод» ДП «Суднобудівний завод ім. 61 комунара» ВАТ «Конвеєрмаш»
12	Одеська	ЗАТ «Одеський завод шампанських вин» ТОВ «Аквафрост»
13	Полтавська	ПАТ «Полтавський турбомеханічний завод» ПАТ «Полтавський автоагрегатний завод» ПАТ «Укрнафта»
14	Рівненська	ТОВ «Вторма-Рівне» ТОВ «Моквинська паперова фабрика» ЗАТ «Консюмерс-Скло-Зоря»
15	Сумська	ПАТ «Суміхімпром» ОП «Сумський лікєро-горілчаний завод»
16	Тернопільська	ТзОВ «СЕ БОРДНЕТЦЕ-Україна» ПрАТ «Тернопільський молокозавод»
17	Харківська	ПрАТ «Лозівський ковальсько-механічний завод» ВАТ «Харківський верстатобудівний завод»
18	Херсонська	ВАТ «Херсонський суднобудівний завод» ВАТ «Херсонський завод карданних валів»
19	Хмельницька	ВАТ «Хмельницькзалізобетон» ДП «Новатор»
20	Черкаська	ДП «Птахофабрика «Перемога Нова» ЗАТ «Черкасивторресурси»
21	Чернігівська	ВАТ «Чернігівський хлібокомбінат» ВАТ «Чернігівська макаронна фабрика»
22	Чернівецька	ПАТ «Чернівецький олійно-жировий комбінат» ДП «Сторожинецьке лісове господарство»

* Розроблено автором

Проте далеко не всі промислові підприємства готові відкрити свої двері для зацікавлених відвідувачів. І це є однією з основних перешкод на шляху інтенсивного розвитку промислового туризму як на внутрішній, так і на світовій арені. Наведемо ще декілька суттєвих проблем цієї галузі⁴⁹⁴:

- 1) недостатній розвиток правової бази;
- 2) відсутність єдиних методик і стандартів оцінювання послуг промислового туризму;
- 3) відсутність якісних рекламно-інформаційних матеріалів;
- 4) незацікавленість і необізнаність місцевої влади та керівництва промислових установ в організації діяльності з промислового туризму;
- 5) відсутність спеціалізованих туроператорів, кваліфікованих гідів та екскурсіводів;
- 6) відсутність можливості експорту українського промислово-туристичного продукту на міжнародний ринок;
- 7) низькі доходи від діяльності промислового туризму;
- 8) низький рівень техніки безпеки на деяких промислових підприємствах.

Більш глибокий аналіз цього питання провів О.Ю. Клименко⁴⁹⁵, де він виділяє наступні фактори:

- 1) ускладненість процедур погоджень з боку органів місцевої влади щодо включення занедбаних промислових територій до спортивно-культурного простору регіону;
- 2) відсутність чіткого правового механізму щодо передачі занедбаних територій промислових зон та об'єктів промислових підприємств у власність підприємцям та іншим юридичним особам;
- 3) недосконалість державної політики у сфері культури та спорту;
- 4) недосконалість рекламних заходів для формування цільової аудиторії;
- 5) відсутність зручної транспортної розв'язки та сучасних об'єктів транспортної інфраструктури;
- 6) відсутність державної програми щодо стратегії розвитку бренду України як туристичного регіону з унікальними можливостями промислового туризму;
- 7) недосконалість існуючого законодавства щодо надання дозвільних документів на реінжиніринг діючих (та законсервованих) підприємств з огляду на створення оптимально безпечних умов їх відвідування туристами;
- 8) невизначеність організаційно-економічних, нормативно-правових та інформаційних механізмів забезпечення розвитку промислового туризму на регіональному рівні;
- 9) низька економічна ефективність промислового туризму;
- 10) неналагодженість зв'язків між підприємствами, що практикують проведення екскурсій, та туристичними агентствами, які комплексно надають послуги у сфері туризму і розробляють туристичні маршрути.

⁴⁹⁴ Пацюк В.С. Особливості становлення індустріального туризму на туристичному ринку України Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. - Серія "Географія". - 2010. - № 57. - С. 47-49.

⁴⁹⁵ Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України [Електронний ресурс]. – <http://www.niss.gov.ua/articles/1561>.

Результатом цього є досить низька конкурентоспроможність промислового туризму як підвиду туризму у порівнянні, наприклад, з туризмом по місцях історичної спадщини. В.С. Пацюк⁴⁹⁶ одночасно наводить й деякі можливі шляхи вирішення вище зазначених проблем. Цей список можна значно розширити, проте найголовнішим та визначальним фактором тут є інвестиції. Без відповідного фінансування цей сектор туризму приречений на занепад. Цієї ж думки дотримується і О.Ю. Клименко у своїй аналітичній записці⁴⁹⁷. Він говорить про відсутність значних капіталовкладень у розвиток інфраструктури, відсутності логістичних транспортних та інфраструктурних мереж, відсутності організації внутрішнього ринку промислового туризму окремих регіонів України. У зв'язку з цим діапазон послуг промислового туризму доволі обмежений. А тому спостерігається втрата потенційних клієнтів, і, як наслідок, зменшується фінансові потоки (інвестицій) на подальший розвиток цієї сфери.

У Західній Європі промисловий туризм активно почав розвиватися наприкінці ХХ століття. Найбільша кількість об'єктів була створена у Німеччині, Франції, Чехії, Нідерландах, Іспанії та Італії. За результатами досліджень більшість підприємств Західної та Північної Європи, Азії та США відкриті для туристів. В Україні процес становлення та організації промислових турів знаходиться на початковій стадії розвитку і охоплює майже всі індустріальні регіони.

Варто зазначити, що розвиток промислового туризму в Україні знаходиться ще не на такому високому рівні, як в деяких інших країнах світу. Тому необхідно звернути увагу на досвід провідних країн, в яких промисловий туризм вже знайшов свого споживача, привертаючи увагу не лише високотехнологічним обладнанням і модернізованим виробництвом, але й впровадженими розважальними заходами, які супроводжують безпосередньо екскурсію по виробництву.

На нашу думку цікавим є досвід таких країн, як США, Франція, Німеччина, Нідерланди, Великобританія, Польща, Чехія, Австрія та Австралія. Активізація розвитку промислового туризму в цих країнах спостерігається у період 2000-2010 рр. Промисловий туризм не лише збільшує свої межі на геополітичній карті світу, але й більш глибоко занурюється в кожен з галузей господарства. Розглянемо на деяких конкретних прикладах залучення міжнародного досвіду на українських підприємствах.

1) *Авіапромисловість*. Авіа- та ракетобудівні корпорації Boeing (США), Airbus (Франція) та Northrop Grumman Corporation (США), демонструючи свої мирні мотиви, запрошують на виробництво всіх охочих за досить невелику ціну (100\$). Особливостями екскурсії є збірка туристами власноруч моделей літаків та ракет, апробація техніки на сучасних тренажерах, а також обід в космічних їдальнях. Аналогічний підхід в організації промислового туризму на території України можна запропонувати для ДП «Виробничого об'єднання Південний машинобудівний завод ім. А. М. Макарова».

⁴⁹⁶ Пацюк В.С. Особливості становлення індустріального туризму на туристичному ринку України Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. - Серія "Географія". - 2010. - № 57. - С. 47-49.

⁴⁹⁷ Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України [Електронний ресурс]. – <http://www.niss.gov.ua/articles/1561>.

2) *Автопромисловість*. Компанія Ford (США), концерни Volkswagen (Німеччина) та BMW (Німеччина) демонструють ще більш лояльне ставлення до своїх туристів, беручи з них символічну платню у розмірі 10-15\$. Компанія Ford влаштовує автобусні екскурсії по історичним місцям, де жив та працював засновник компанії Генрі Форд, а також екскурсії по всім збиральним цехам. Концерни Volkswagen надає туристу можливість спостерігати за виробництвом через спеціально облаштовані скляні стіни, а також можливість віртуальної збірки автомобілів індивідуальної комплектації. Що стосується концерну BMW, то вони взагалі надають вільний вхід на територію заводу для спостерігання за процесом виробництва, а також безкоштовний обід. Аналогічний підхід в організації промислового туризму можна запропонувати для компанії «Інтерпайп».

3) *Харчова промисловість*. Пивоварний завод Heineken (Нідерланди) та кондитерська фабрика Cadbury (Великобританія) запрошують туристів для того, щоб продемонструвати процес виготовлення їхньої продукції. При цьому екскурсії на обидва заводи супроводжуються своєю унікальною атмосферою. Завод Heineken пропонує спостерігати за процесом пивоваріння через скляну стелю, а туристичний маршрут на фабриці Cadbury оформлений у вигляді «шоколадного Disney Land». Подібну організацію промислового туризму можна запропонувати для шоколадних фабрик «АВК» та «Roshen», а також для пивоварних заводів «Оболонь», «Сармат», «Чернігівське» та Одеського заводу шампанських вин.

4) *Добувна промисловість*. На території України промисловий туризм на об'єктах добувної промисловості практично відсутній. Тому цілком природно запозичити міжнародний досвід у таких країнах, як Австралія (золоті шахти), Словаччина (золоторудні шахти), Швеція (золоторудні шахти), Польща (соляні шахти), ПАР (алмазні шахти) та багато інших. Більш того, в країнах Європи об'єкти добувної та металургійної промисловості практично відсутні, що робить територію України вкрай привабливою з туристичної точки зору.

Отже, як свідчить проведений аналіз, практика іноземних компаній з організації промислового туризму на своїх підприємствах є взірцем та орієнтиром для українських компаній. Таким чином, доцільно вивчити та адаптувати різні форми організації промислового туризму на підприємствах України.

Перетворення промислового комплексу в туристичний об'єкт стимулює поліпшення корпоративного клімату. Більш того, в такому випадку зростає мотивація робітників. Промисловий туризм краще будь-якої реклами, адже, побачивши на власні очі якісний процес виробництва, турист стає більш лояльним до виробника.

Для регіону промисловий туризм є також вигідним. Бюджет регіону тільки виграє від стимулювання продажів товарів та послуг шляхом залучення нових ділових партнерів на виробництвах. Крім того, формується позитивний імідж регіону як на державному, так і на міжнародному рівнях.

Ефективна реклама промислового підприємства, яка не потребує фінансових витрат – це дієвий засіб додаткового прибутку.

За прогнозами всесвітньої туристичної організації UNWTO⁴⁹⁸, у найближчі декілька років очікується значний сплеск розвитку туризму в світі. До 2020 р. обсяги міжнародних туристичних прибутків зростуть більш ніж у два рази відносно показників 2000 р. (з 698 млн. до 1,561 млрд. поїздок). Відповідно зросте частка доходів від туризму: з 476 млрд. дол. США до 2 трлн. дол. США. Туризм та суміжні сектори національної економіки, за прогнозами, будуть забезпечувати зайнятість близько 12 % працездатного населення ЄС, створюючи при цьому до 10% ВВП ЄС (близько 24 млн. робочих місць).

На нашу думку, сучасний стан розвитку промислового туризму в Україні має ознаки становлення і є важливим напрямком у формуванні туристичного іміджу регіону, оскільки уявлення про ту чи іншу територію безпосередньо впливає на ступінь попиту на неї з боку потенційних туристів.

Зазначимо, що у зв'язку з низьким рівнем організації промислового туризму в Україні, практично неможливо відстежити динаміку кількості туристів (вітчизняних та іноземних), які відвідали промислові об'єкти.

Доведено, що провідними країнами ЄС накоплений багаторічний досвід формування та розвитку інфраструктури промислового туризму як окремого напрямку туристичного бізнесу. Міжнародні компанії використовують екскурсійну діяльність як важливий інструмент формування позитивного іміджу та покращення корпоративної культури. Створення туристичного образу регіону для потреб туристичного бізнесу досягається шляхом реалізації стратегій, як корпоративних, так і регіональних.

Підвищення ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу територій України потребує розробки та впровадження низки заходів, спрямованих на подолання перешкод розвитку туристичного бізнесу. Найбільш популярним механізмом формування туристичного іміджу території є пошук унікальності суб'єктів туристичного бізнесу та створення сприятливого середовища для розвитку в'їзного міжнародного туризму. Подальшого вивчення потребує досвід країн світу щодо створення прямих та непрямих методів стимулювання компаній для розвитку промислового туризму в контексті забезпечення позитивного іміджу регіонів та локальних угруповань.

На зміну концепції трьох «S» (Sun-Sea-Sand – сонце-море-пісок) прийшла концепція трьох «L» (Landscape-Lore-Leisure – пейзажі, традиції, дозвілля)⁴⁹⁹. На думку В.С. Пацюк наступним кроком в туризмі буде зміна концепції трьох «L» концепцією трьох «E» (Ekstrym-Exotic-Energy – екстрим-екзотика-енергія). Ми ж вважаємо, що запропоновану В.С. Пацюк концепцію можна доповнити ще трьома «I» (Industry-Impressions-Information – промисловість-враження-інформація), що досить чітко характеризує сутність промислового туризму в наш час.

⁴⁹⁸ Офіційний сайт Світової Туристської організації UNWTO [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unwto.org>.

⁴⁹⁹ Рутинський М.Й., Зінько Ю.В. Сільський туризм: Навч. посіб. – К.: Знання, 2006. – 271 с.

РОЗДІЛ 3.

АДАПТАЦІЯ УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІМПЕРАТИВУ СОЦІАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

3.1 ОЦІНКА ЕКОНОМІЧНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ І ДЕСТРУКЦІЙ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СОЦІАЛЬНОСТІ В НЕСТАБІЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Багатство будь-якої країни в цілому визначається вартістю створеного ВВП загалом і на душу населення. Більш того, й ООН відстежує за ними рівень розвитку і змін добробуту країн світової спільноти.

За нашими розрахунками, які репрезентовані на рис. 60, зміни індексу ВВП та ВВП на особу населення в Україні впродовж 1990-2012 рр. були ідентичними. Загалом, навіть з врахуванням провалів у 1994 р. та 2009 р., намітилася чітка тенденція до зростання ланцюгових темпів росту цих показників навіть на перспективу.

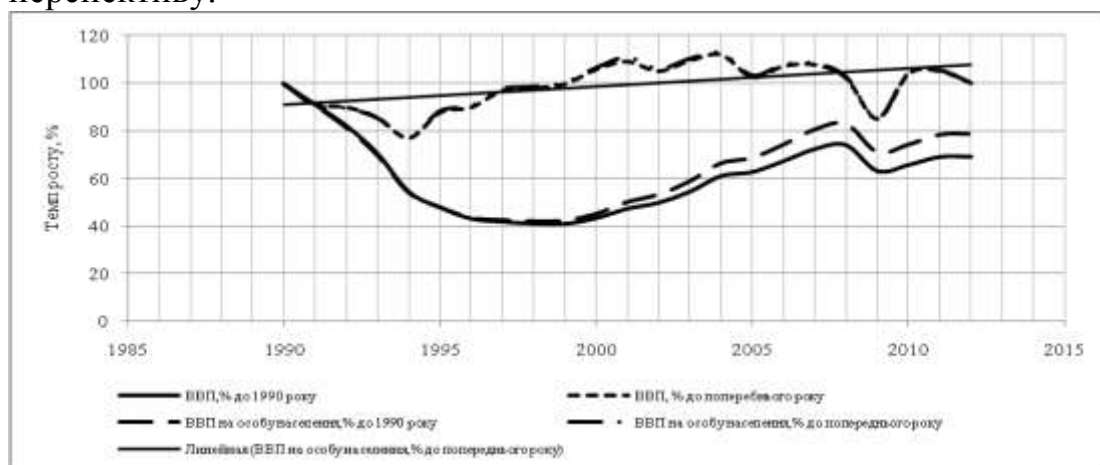

Рисунок 60 – Темпи росту ВВП і ВВП на особу населення у 1990-2012 рр.⁵⁰⁰

Щодо базисних темпів росту, то траєкторія змін як ВВП загалом, так і ВВП на особу населення відтворює дві тенденції. Як слідує з рис. 60 у 1990-1999 рр. мала місце рецесія досліджуваних показників і їх зростання у 2000-2012 рр. за виключенням 2009 р., в якому відтворено наслідки впливу світової фінансової кризи. Єдине, що різнить траєкторії змін базисних темпів росту, так це більш інтенсивне зростання ВВП на особу населення в силу негативних демографічних процесів, пов'язаних з убуванням чисельності населення.

На перший погляд, виникають підстави до позитивної оцінки змін основних узагальнюючих показників соціально-економічного розвитку. Рецесія пояснюється тими трансформаційними змінами, які були започатковані з набуттям незалежності,

⁵⁰⁰Складено і розраховано за даними: Статистичний щорічник України за 2012 рік / Державна служба статистики України; За ред. О.Г.Осауленка – К.: ТОВ «Август Трейд», 2013. – 551 с. (с. 27, 319); Статистичний щорічник України за 2005 рік / Державний комітет статистики України; за ред. О. Г. Осауленка. – К.: Консультант, 2006. – 575 с. (с. 31); Статистичний щорічник України за 2000 рік / Державний комітет статистики України; за ред. О. Г. Осауленка. – К.: Техніка, 2001. – 598 с. (с. 31); Статистичний щорічник України за 1995 рік / Міністерство статистики України; Відп. за вип. В. В. Самченко. – К.: Техніка, 1996. – 576 с. (с. 49)

а всі подальші можна пов'язувати зі становленням змішаних форм господарювання, приходом ефективного власника тощо.

Але методологічна платформа осмислення стану з забезпеченням поступального соціально-економічного розвитку знаходиться в іншій площині. Про який розвиток може йти мова, коли обсяги продукування ВВП у 2012 р. склали тільки 69,2 % від рівня 1990 р., а ВВП на особу населення – 78,8 %. І це за двадцять два роки торування шляху абстрагування від домінантності економічних аспектів суспільної динаміки.

Однак ця обставина жодною мірою не завершує оцінку соціально-економічного розвитку. За умови залучення методики розподілу Світовим банком країн за рівнем економічного розвитку, при обсягу ВВП на особу в 770 – 3050 дол. США країну наділяють якостями доходу нижче середнього і в межах 3050 – 9400 з середнім доходом.⁵⁰¹ За доступними даними у поточних цінах та курсу дол. США у 2012 р. ВВП на особу складав 3867 дол. США, що було на 40 % менше значення цього показника у 1990 р.⁵⁰² При проведенні розрахунків у цінах та ПКС 2005 р. ВВП на особу у 2011 р. становив в країні 7226 дол. США, що теж поступалося рівню 1990 р. на 11 в.п.⁵⁰³ Зрештою подібний підхід дозволяє констатувати відступ України зі щабля середнього рівня розвитку на межу, яка розділяє низький і середній рівні розвитку.

З тридцяти європейських країн Україна за рівнем ВВП на особу за паритетом купівельної спроможності випереджала у 2011 р. лише Молдову (3 384 дол. США). Якщо взяти до уваги цей показник в розрізі країн ЄС, то найменше його значення мало місце в Македонії (11 957 дол. США), а найбільше у Люксембургу (88 668 дол. США).⁵⁰⁴

Якщо виходити із необхідності встановлення чинників, які гальмували приріст ВВП, то потрібно зупинитися на показникові, пов'язаним з ним у процесі випуску товарів і послуг. Таким показником, на наш погляд, є проміжне споживання, яке ідентифікується з витратами на товари і послуги в процесі виробництва і наведено на рис. 61.

⁵⁰¹ Основы экономической теории : политэкономический аспект : учебник / отв. ред. Г. Н. Климов. – 3-е изд., перераб. и доп. – К. : Знання-Прес, 2001. – 646 с. (с. 390)

⁵⁰² Складено і розраховано за даними: Статистичний щорічник України за 2012 рік / Державна служба статистики України; За ред. О.Г.Осауленка – К.: ТОВ «Август Трейд», 2013. – 551 с. (с. 25, 59); Статистичний щорічник України за 1995 рік / Міністерство статистики України; Відп. за вип. В. В. Самченко. – К. : Техніка, 1996. – 576 с. (с. 9)

⁵⁰³ Розраховано за даними: Статистичний щорічник України за 2012 рік / Державна служба статистики України; За ред. О.Г. Осауленка – К.: ТОВ «Август Трейд», 2013. – 551 с. (с. 537); Статистичний щорічник України за 2007 рік / Держ. коміт. статистики України; За ред. О. Г. Осауленка. – К. : Консультант, 2008. – 571 с. (с. 558).

⁵⁰⁴ Статистичний щорічник України за 2013 рік / Державна служба статистики України; За ред. О.Г. Осауленка – К.: ТОВ «Август Трейд», 2014. – 551 с. (с. 519, 520).

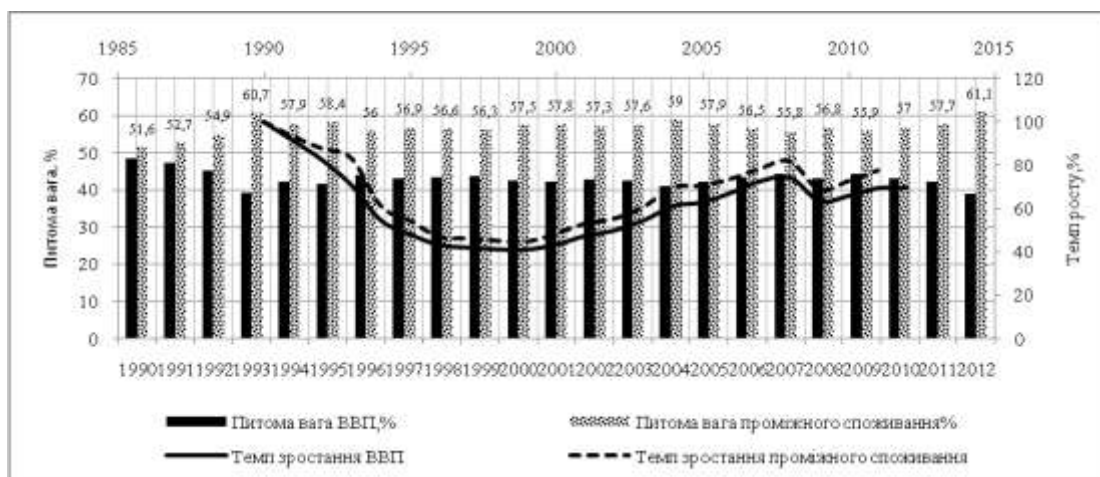

Рисунок 61 – Зміна темпів зростання ВВП й проміжного споживання та їх питомої ваги у випуску товарів і послуг у 1990-2012 рр.⁵⁰⁵

З рис. 61 слідує, що в національній економіці впродовж 1990-2012 рр. склалася протинаправлена тенденція у змінах часток ВВП і проміжного споживання. У виокремлений проміжок часу питома вага проміжного споживання у випуску товарів і послуг зростає з 51,6 % до 61,1 %, а питома вага ВВП відповідним чином зменшилася на 9,5 відсоткових пунктів. При цьому темпи росту проміжного споживання перевищували темпи росту ВВП. Внаслідок наявності цієї диспропорції обсяг проміжного споживання у 2012 р. досяг рівня у 77,5 % від 1990 р. а обсяги ВВП тільки 69,4 %. Доводиться констатувати, що питома вага проміжного споживання у випуску товарів і послуг являє собою канонічний коефіцієнт витратомісткості. Факт його зростання в українському виробничому просторі пояснюється застосовуваною технологією та організацією виробничого процесу. Логічно припустити, що у разі досягнення у будь-якій з країн світової спільноти межі економічного зростання, господарська система революційно змінює основи виробничого процесу. В руслі цієї зміни діючі інституційні механізми витискаються з процесу виробництва в міру необхідності новою техніко-технологічною системою. Ці дії підживлюються у своїй основі тим фактом, що нові технології і засоби виробництва впливають на зміну структури витрат.

Йдеться про незаперечну істину, яку виокремив відомий давньогрецький філософ Арістотель. Він наголошував, що «...там, де є виникнення і рух, там має бути і межа; жоден рух не безмежний; кожен має своє завершення».⁵⁰⁶

Період, впродовж якого відбувається становлення нового техніко-технологічного укладу, складає біля 48-68 років і відповідає «довгій хвилі

⁵⁰⁵ Складено і розраховано за даними: Національні рахунки України за 2004 рік: стат. збірник / За ред. І.М.Нікітіної. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2006. – 327 с. (с. 13); Національні рахунки України за 2011 рік: стат. збірник / За ред. І.М.Нікітіної. – К.: Держслужбстат, 2013. – 172 с. (с. 13, 14); Національні рахунки України за 2001 рік: стат. збірник / За ред. І.М.Нікітіної. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2003. – 117 с. (с. 15); Статистичний щорічник України за 2012 рік / Державна служба статистики України; За ред. О.Г.Осауленка – К.: ТОВ «Август Трейд», 2013. – 551 с. (с. 33); Статистичний щорічник України за 2013 рік / Державна служба статистики України; За ред. О.Г.Осауленка – К.: ТОВ «Август Трейд», 2014. – 551 с. (с. 519, 520).

⁵⁰⁶ Арістотель. Метафізика // Соч.: в 4-х т.- Т.1.- М.: Мысль, 1976. – 550 с. (с. 110)

Кондрат'єва».⁵⁰⁷ На сьогодні зrealізовано п'ять таких хвиль, а слід і технологічних революцій й прийняла старт шоста і навіть сьома.

Можливо, це на перший погляд сприйматиметься як парадокс, однак у дійсності у виробничому процесі тієї чи іншої країни відбувається постійний, але тривалий перехід від більш низьких укладів до вищих, як правило, більш прогресивних з точки зору зменшення витратомісткості. Але при цьому нижчі технологічні уклади не зникають, а починають удосконалюватися й займати порівняно з більш сучасними меншу частку у видобутку та переробці ресурсної маси. З приводу пертурбацій приведенного характеру Й. Шумпетер наголошував, що «нове – інтуїтивно відчуваючи недосконалість... не виростає із старого, а з'являється поряд із старим, виштовхує його...».⁵⁰⁸

За такого стану та з врахуванням застереження відомого вченого щодо технологічних змін типовим явищем для економіки будь-якої країни є технологічна багатокладність. За ствердженням фахівців в розвинених країнах сьогодні утверджується п'ятий технологічний уклад (фармацевтична, автомобільна, хімічна, інструментальна промисловість) і розпочато вибудову шостого (розвиток медицини та біотехнологій, аерокосмічна промисловість, нанотехнології, нові матеріали, оптоелектроніка, системи штучного інтелекту, мікроелектроніка, фотоніка, мікросистемна механіка, інформаційні супермагістралі, програмне забезпечення і засоби імітації, молекулярна електроніка, системи управління персоналом тощо) і сьомого (технології холодного термоядерного синтезу і т. ін.) технологічних укладів. В Україні у 1990 р. питома вага п'ятого технологічного укладу складала 6,0 %, четвертого – 51,0 %, третього – 37,0 % і нижчих, заснованих на енергії людини – 6,0 %⁵⁰⁹. Сучасне структурування економіки за технологічними укладами відтворюється такими характеристиками: 58,0 % вироблюваної продукції припадає на III технологічний уклад (технології промисловості будівельних матеріалів, чорної металургії, суднобудування, обробка металу, легка, деревообробна, целюлозно-паперова промисловість), 38,0 % - на IV, 3,9 % - на V і тільки 0,1% на VI.⁵¹⁰

Нині багато говориться про консерватизм у діях влади та власників капіталу по зміні структури технологічних укладів на краще. Держава в принципі прагне до подібних змін, але в силу переструктурування власності втратила можливості прямого впливу на подібні процеси. Нові власники виробничих фондів теж не проявляють ініціативи до запровадження виробництва продукції п'ятого і більш вищих технологічних укладів. Розвинені країни світової спільноти практично припинили на своїх теренах виробництво низько технологічної продукції, а потребу у ній відчувають. Користуючись наявністю подібної ніші вітчизняні власники

⁵⁰⁷Бажал Ю.М. Економічна оцінка технологічного розвитку в Україні: стан і перспективи / Ю.М.Бажал // Україна на порозі XXI століття: уроки реформ та стратегія розвитку: матеріали наукової конференції 15-16 листопада 2000 р. – К.: УкрІНТЕІ, 2001.- С.135-139

⁵⁰⁸Шумпетер Й. Теория экономического развития : Капитализм, социализм и демократия / Й. Шумпетер – М.: Прогресс, 1982 . – 455 с. (с. 389)

⁵⁰⁹ Николаев М.В. Типологизация современных экономических систем / М.В. Николаев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tisbi.org/assets/Site/Science/Documents/36-NIKOLAEV.pdf>.

⁵¹⁰Черемисина С.Г. Оценка влияния структурных преобразований на уровень экономического развития Украины / С.Г. Черемисина // Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. - Вип. 138/2013 - Серія: Економіка і фінанси. - С. 9-13(с.12)

приватних підприємств інвестують у статичні галузі III-го технологічного укладу і заробляють на обсягах випуску та дешевій робочій силі.

На підтвердження цього факту нами були розраховані темпи введення в дію основних засобів та коефіцієнт їх відновлення. Якщо коефіцієнт відновлення надає інформацію про частку введених основних засобів відносно їх загального обсягу, то темп росту введення в дію основних засобів, пов'язаний з загальним обсягом щорічного оновлення знарядь праці. Згідно розрахунків коефіцієнт відновлення мав нестійку тенденцію за абсолютним значенням. За офіційними даними коефіцієнт відновлення у 1990 р. складав 6,1 %, у 1991 р.- 6,4 %, у 1992 р. – 7,5 % і у 1993 р. зменшився до 3,9 %, а у 1996 р. – до 2,0 %. За доступними даними у 2010 р. коефіцієнт відновлення основних засобів не перевищив 1,8 %, у 2011 р. – 2,0 % і у 2012 р. – 2,1 %.⁵¹¹

Щодо введення в дію основних засобів, то їх обсяг у 2012 р. складав тільки 22,1 % від рівня 1990 р. Однак така констатація сприймається досить спрощеною і, більш того, такою, що не сприяє порозумінню формування гальмівних процесів щодо економічного зростання. Привертає увагу започаткування з 1993 р. тенденції до постійного зростання обсягу введення основних фондів. Тим не менше вказана динаміка не віднайшла адекватного відтворення в продуктивних здатностях технічного капіталу із-за незначних обсягів його введення у виробництво.

Приведені характеристики змін структури основних засобів за терміном служби дають можливість з одного боку, обґрунтувати достатність їх оновлення, а з іншого – змодельовати трансформації, які відбувалися в їх межах на предмет просування до вищих технологічних укладів. Перш за все, для покращення вікової структури основних засобів слід досягти раціонального співвідношення між вводом і виведенням засобів праці. Частка виведених з експлуатації основних засобів повинна перевищувати питому вагу їх введення у виробничий процес. Потрібно визнати, що при незначній частці введення основних засобів практично відсутнім був процес їх виведення з експлуатації.

Іншим не менш важливим наслідком реалізованої політики техніко-технологічного оновлення виробництва є зростання ступеню зносу основних засобів. Впродовж 1990-2012 рр. знос основних засобів зріс на 40,2 в.п. і склав на початок 2013 р. понад 76,7 %.⁵¹² При цьому у сфері діяльності транспорту і зв'язку їх знос наблизився до 96,0 %. Практично по всім регіонам у 2000-2012 рр. суттєво зросла зношеність основних засобів. Тільки по двом регіонам (Київська та Чернівецька обл.) ступінь зносу основних засобів зменшилася незначним чином. Безумовно, застарілі технічні засоби виробництва не дозволяють впроваджувати нові технологічні процеси і до того ж стримують зростання продуктивності праці, а слід і економічне зростання.

⁵¹¹ Статистичний щорічник України за 2013 рік / Державна служба статистики України; За ред. О.Г.Осауленка – К.: ТОВ «Август Трейд», 2014. – 551 с. (с.77,80).

⁵¹² Послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2000 році. – К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України, 2001. – 404 с. (с. 235); Статистичний щорічник України за 2007 рік / Держ. коміт. статистики України; За ред. О. Г. Осауленка. – К.: Консультант, 2008. – 571 с. (с. 95); Статистичний щорічник України за 2013 рік / Державна служба статистики України; За ред. О.Г.Осауленка – К.: ТОВ «Август Трейд», 2014. – 534 с. (с. 81).

Водночас це ствердження потребує принципових уточнень. Логіка досягнення прогресивних змін вимагає спрямування зусиль при введенні основних засобів на ті з них, що пов'язані з новими маловідходними, ресурсозберігаючими технологічними процесами.

Рухаючись у цьому напрямку, ми узагальнили офіційну статистичну інформацію щодо масштабів впровадження нових технологічних процесів. Згідно розрахунків у 1991 р. було впроваджено 7303 нових технологічних процесів, а з них тільки 25,0 % було таких, що сприяли зменшенню відходів матеріально-сировинних ресурсів в ході їх обробки. Якщо виходити з кількості промислових підприємств, а їх нараховувалося 8306, то виходить, тільки дев'ять з кожних десяти впроваджували щорічно один новий технологічний процес.⁵¹³ Щодо маловідходних і безвідходних технологій, то їх щорічно в межах одного впроваджувало одне з п'яти підприємств. За роки незалежного господарювання впровадження нових технологічних процесів в промисловості зменшилося порівняно з 1991 р. у 3,3 рази, а маловідходних і безвідходних технологій – у 5,5 разів. Суттєво змінилася ситуація і відносно активності підприємств. Із 10103 промислових підприємств тільки кожне п'яте впроваджувало один новий технологічний процес за рік.⁵¹⁴ Більш напруженою склалася ситуація з впровадженням маловідходних і безвідходних технологій, оскільки тільки три підприємства зі ста здійснювали таку роботу.

Проте існує і інший кваліфікаційний аспект щодо впровадження технологій по зведенню рівня проміжного споживання до прийнятної величини. На наш погляд, ми маємо започаткування з 2006 р. процесу відновлення інноваційної діяльності на національних теренах. Підставою до такого ствердження виступає факт зростання в період з 2006 по 2012 рр. кількості впроваджених нових технологічних процесів з 1145 до 2188. Тут же зазначимо, що за наявності деяких позитивних акцентів у впровадженні інноваційних технологій, Україна відстає у цій площині від розвинених країн більше аніж у 5 разів. За даними деяких дослідників частка інноваційно активних підприємств у США, Японії, Німеччині і Франції коливається в межах 70-80 % тоді як в Україні не перевищує 15,0 %.⁵¹⁵

На ситуації, що склалася з потенціями забезпечення економічного зростання, позначилися, на наш погляд, деструкції, які мають місце у фінансуванні техніко-технологічного розвитку суб'єктів господарювання. Ми не припустимося принципової методологічної помилки, якщо розпочнемо діагностику процесів інвестування з

⁵¹³ Народне господарство України у 1992 році: Стат. щорічник / Міністерство статистики України; Відп. за випуск В.В.Самченко. – К.: Техніка, 1993. – 464 с. (с. 272)

⁵¹⁴ Розраховано за даними: Статистичний щорічник України за 1995 рік / Міністерство статистики України; Відп. за вип. В. В. Самченко. – К.: Техніка, 1996. – 576 с. (с. 177); Статистичний щорічник України за 2000 рік / Державний комітет статистики України; за ред. О. Г. Осауленка. – К.: Техніка, 2001. – 598 с. (с. 459); Статистичний щорічник України за 2005 рік / Державний комітет статистики України; за ред. О. Г. Осауленка. – К.: Консультант, 2006. – 575 с. (с. 337); Статистичний щорічник України за 2010 рік / Державна служба статистики України; за ред. О. Г. Осауленка – К.: Август Трейд, 2011. – 559 с. (с. 325); Статистичний щорічник України за 2012 рік / Державна служба статистики України; За ред. О.Г.Осауленка – К.: ТОВ «Август Трейд», 2013. – 551 с. (с. 316); Послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2000 році. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2001. – 404 с. (с. 331);

⁵¹⁵Лазарева Є. Дослідження закономірностей інноваційних перетворень у регіональній економіці / Є. Лазарева // Економіст. – 2009. - № 9. – С. 35-37.

інвестицій у основний капітал і їх частки, інвестованої у машини та транспортні засоби.

У складі інвестицій у основний капітал питома вага вкладень у машини та транспортні засоби у 1990- 2012 рр. практично залишалася незмінною за деяким виключенням (1995 р., 1998-2001 рр.).⁵¹⁶ У контексті зазначеного цілком логічним постає питання достатності складеної частки інвестицій у машини та транспортні засоби у загальному їх обсязі? Ми стоїмо на позиціях того, що складена структура інвестування у основний капітал навіть перевищує реально складені потреби. Але справа зовсім у іншому.

Коли мова йде про фінансування, то головним у визначення достатності виступає не частка коштів, а їх обсяг. Спираючись на цю тезу, слід піддати оцінці індекс інвестицій у основний капітал. Згідно розрахунків, проведених нами за офіційними даними, в національному просторі не склалося стійкої тенденції їх змін. Загалом траєкторія індексу інвестицій у основний капітал мала б копіювати тенденцію змін валового внутрішнього продукту на рис. 3.1. В принципі так воно і є, але криза, яку зазнала країна під світових фінансових негараздів викликала рецесію інвестицій у основний капітал з меншою амплітудою ніж по валовому внутрішньому продукту. Спробуємо конкретизувати ці ствердження. У 2008 р., коли обсяг інвестицій у основний капітал досяг 87,7 % від рівня 1990 р. призупинення виробництва у експортно-орієнтованих галузях облишило інноваційну сферу коштів і як наслідок у 2012 р. реальний обсяг вкладень у продуктивний капітал знаходився на рівні, який не перевищував 76,2 % від обсягів 1990 р. Ця цифра наведена зовсім не заради того, щоб надати проблемі ідеологічного забарвлення. Йдеться про вади трансформаційного перетворення, які не сприяли нарощуванню інвестиційного потенціалу країни, а навпаки його руйнуванню.

Один з напрямків, який вимагає детального розгляду, пов'язаний з джерельною базою фінансування техніко-технологічних розробок. Результати дослідження джерельної бази інвестицій в основний капітал узагальнені нами у табл. 62.

Основним джерелом фінансування розвитку основного капіталу впродовж 1995-2012 рр. були і залишаються власні кошти підприємств. Проте і це джерело втрачало свої потенції, якщо орієнтуватися на питому вагу власних коштів підприємств. За даними табл. 61 частка власних коштів підприємств у 1997 р. перевищила 75,2 %, а у 2012 р. була на 15,5 в.п. менше. З інших джерел викликає зацікавленість посилення питомих ваг кредитів банків, яка зросла в період 1995 -2012 рр. з 1,0 % до 17,1 %. Єдине, що у цій статистиці викликає питання, так це структура кредитного портфелю.

⁵¹⁶Послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2000 році. – К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України, 2001. – 404 с. (с. 255); Статистичний щорічник України за 2005 рік / Державний комітет статистики України; за ред. О. Г. Осауленка. – К.: Консультант, 2006. – 575 с. (с. 211); Статистичний щорічник України за 2010 рік / Державна служба статистики України; за ред. О. Г. Осауленка – К.: Август Трейд, 2011. – 559 с. (с. 202); Статистичний щорічник України за 2012 рік / Державна служба статистики України; За ред. О.Г.Осауленка – К.: ТОВ «Август Трейд», 2013. – 551 с. (с. 193).

Таблиця 62 – Джерельна база інвестицій в основний капітал і зміни її структури в Україні в 1995 – 2012 рр.⁵¹⁷

Джерела	Рік															
	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Державний бюджет	8,4	7,3	7,6	5,1	5,4	5,0	7,0	10,5	5,5	5,5	5,6	5,0	4,4	5,8	7,1	5,8
Місцевий бюджет	3,5	4,2	3,9	4,1	4,1	3,7	4,1	4,7	4,2	4,3	3,9	4,2	2,7	3,4	3,4	3,1
Власні кошти підприємств	75,2	72,2	70,5	68,6	66,8	65,8	61,4	61,7	57,4	57,8	56,5	56,7	63,3	60,8	58,6	59,7
Кошти іноземних інвесторів	1,1	3,0	3,9	5,9	4,3	5,6	5,5	3,6	5,0	3,7	3,5	3,3	4,5	2,1	2,8	1,7
Кошти населення на індивідуальне будівництво	8,1	7,5	6,3	5,0	4,4	4,2	3,6	3,4	3,3	4,1	4,5	5,0	3,6	2,5	1,7	1,3
Кредити банків	-	-	0,8	1,7	4,3	5,3	8,2	7,6	14,8	15,5	16,6	17,3	14,2	12,3	16,3	17,1
Інші	3,7	5,8	7,0	9,6	10,7	10,4	10,2	8,5	9,8	3,5	4,2	4,4	4,1	4,5	4,3	3,8

Домінуючими у сукупному кредитному портфелі банків стали з 2005 р. короткострокові фінансові вкладення. Підприємства реального сектору, які потребують довгострокових кредитів і залишаються поза межами задоволення потреб у фінансових ресурсах прагнуть отримати їх через невпинне підвищення цін на продукцію. Тільки впродовж років економічного зростання, а саме 2000–2012 рр., індекс цін виробників промислової продукції зріс у 5,7 рази.⁵¹⁸ Викликає запитання і рівень фінансування техніко-технологічних новацій коштами Державного бюджету. Якщо у 1997 р. частка коштів з державного бюджету складала 8,4 %, то у 2012 р. – на 2,6 в. п. менше і поступалася обсягам кредитування та фінансування інновацій самими підприємствами. Йдеться не лише про фактичні кількісні характеристики важливих джерел фінансування технічних новацій, а про їх невикористаний потенціал.

Виокремлений акцент не кореспондується з часткою держави у наявних основних засобах країни і результатами господарювання підприємств недержавної форми власності. Йдеться насамперед про вагому частку основних засобів у державній власності і надзвичайно низький рівень їх інвестування. За опосередкованими даними щодо споживання основного капіталу у державній власності за станом на початок 2012 р. знаходилося 21,5 % від загальної вартості основних засобів, а частка держави у фінансуванні їх відтворення була у сім разів меншою.⁵¹⁹

⁵¹⁷ Складено і розраховано за даними :Статистичний щорічник України за 2012 рік / Державна служба статистики України; За ред. О.Г.Осауленка – К.: ТОВ «Август Трейд», 2013. – 551 с. (с. 194); Статистичний щорічник України за 2009 рік / Держ. коміт. статистики України ; За ред. О. Г. Осауленка – К. : Інформаційно-аналітичне агентство, 2010. – 566 с. (с. 200); Статистичний щорічник України за 2005 рік / Державний комітет статистики України; за ред. О. Г. Осауленка. – К.: Консультант, 2006. – 575 с. (с. 205); Статистичний щорічник України за 2002 рік / Держ. коміт. статистики України ; За ред. О. Г. Осауленка – К. : Консультант, 2003. – 662 с. (с. 229).

⁵¹⁸ Складено і розраховано за даними : Статистичний щорічник України за 2012 рік / Державна служба статистики України; За ред. О.Г.Осауленка – К.: ТОВ «Август Трейд», 2013. – 551 с. (с. 68); Статистичний щорічник України за 2002 рік / Держ. коміт. статистики України ; За ред. О. Г. Осауленка – К. : Консультант, 2003. – 662 с. (с. 83).

⁵¹⁹ Розраховано за даними :Національні рахунки України за 2011 рік: стат. збірник / За ред. І.М.Нікітіної. – К.: Держслужбстат, 2013. – 172 с. (с. 99)

У цьому ж контексті можна вести мову про позитиви і негативи концентрації ресурсної бази інвестування відтворення основних засобів на підприємствах. Такий варіант інвестування має високу залежність від фінансового результату господарювання. І саме він виконує у цьому контексті консервативну функцію. В процесі асиміляції соціально орієнтованого капіталізму на колись повністю соціалізовані терени української держави не вдалося запровадити цивілізовану конкуренцію та лібералізацію економіки. Вони прийняли достатньо спотворені форми, які не сприяли нормалізації господарської діяльності. Як наслідок, у 2012 р. понад 35,5 % підприємств були збитковими, що у 4 рази перевищувало їх частку у 1992 р. Про які інвестиційні ресурси може йти мова, коли фінансовий результат збиткових підприємств складає і складає біля 65-70 % від підсумку господарської діяльності прибуткових суб'єктів.

За розрахунками фахівців за умови забезпечення щорічно потреб у інвестиціях у 2-2,5 млрд. дол. США вдалося б за 5 років здійснити реконструкцію пріоритетних галузей економіки.⁵²⁰ Оскільки, внутрішні можливості інвестування досить обмежені, доцільно було б забезпечити залучення іноземних інвестицій з високотехнологічних держав світу. Треба констатувати, що такий процес започатковано і він здійснюється. Впродовж 1994-2012 рр. обсяги прямих іноземних інвестицій (ПІІ) зросли майже у 113 разів і склали наприкінці 2012 р. понад 54462 млн. дол. США. Проте за обсягом вони до 2008 р. були меншими у разі від вітчизняних інвестицій у основний капітал. Тільки з девальвуванням національної грошової одиниці у 2009 - 2012 рр. ПІІ перевищили вдвічі інвестиції у основний капітал. До того ж, не існує підстав до ствердження про їх походження із технологічно розвинених країн. За офіційними даними біля 32 % ПІІ надходило за станом на кінець 2012 р. з Кіпру. І, що головне, 29,6 % цих коштів вкладалося у фінансову діяльність, 11,3 % - у металургійне виробництво і 11,0 % - у торгівлю, ремонт автомобілів та побутових виробів. Основним споживачем іноземних інвестицій стало м. Київ (48,8%), Дніпропетровська (15,3 %) та Донецька області (5,4%).

Тож лише осмисливши логіку формування і розподілу інвестиційних ресурсів у просторі та за видами економічної діяльності, можна змінити на краще техніко-технологічну базу вітчизняних підприємств. Можливості для переходу до інтенсивного типу соціально-економічного розвитку на інноваційній основі в національному просторі існують, проте наразі бракує глибокого аналізу деструктивних аспектів реалізованої і передбаченої до реалізації стратегії соціально-економічного розвитку, а також реалістичної оцінки сучасних та майбутніх тенденцій у розвитку інноваційно-інвестиційної сфери. На наше переконання, сформована на попередніх етапах розбудови національної економіки методологічна конструкція «наздоганяльного типу» зорієнтована виключно на потенціал експортної діяльності та на залучення іноземних інвестицій все більшою мірою девальвує і набуває ознак системної неадекватності. Йдеться насамперед про порівняно незначні потенції іноземного інвестування. До того ж, і визначення у

⁵²⁰ Інноваційний розвиток промисловості України / О.І.Волков, М.П.Денисенко, А.П. Гречан та ін. Під ред. О.І.Волкова, М.П.Денисенка. – К.: КНТ, 2006. – 648 с. (с. 492-493)

промислового блоці основним об'єктом інвестування металургійної галузі, як джерела задоволення потреб іноземних споживачів у первинному металі, неспроможне забезпечити бажане перетворення всієї господарської системи, а спроможне лише пересунути межу техніко-технологічної відсталості в глибину національної економіки. До певної пори подібна політика техніко-технологічного оновлення себе виправдовувала. Але час і стан економіки вимагають звернути увагу на виснаження природних ресурсів і небажані зміни цін на продукцію експортоорієнтованих галузей на світових ринках, які в сукупності перетворюють ці специфічно налаштовані господарюючі одиниці з локомотиву розвитку у гальмо. Потрібно враховувати і факт того, що робоча сила не залишається такою назавжди.

Порушена за наслідками моделювання та експлікації проблема має і інший контекст. Вона формує методологічну платформу осмислення інноваційно-інвестиційного потенціалу і перспективного відповідно часу і обставинам суб'єкта його реалізації.

Беззаперечною реалією сьогодення є забезпечення в країнах Заходу інноваційної моделі розвитку державою. І цьому не потрібні пояснення оскільки саме досягнення у науково-технічній сфері визначають міць держави у сучасному світі. За доступними даними у 2010 р. частка держави в обсязі фінансування науково-дослідних робіт в економіці Польщі досягла 60,9 %, Литви – 47,5 %, Франції - 39,7 %, Великобританії – 32,1 %.⁵²¹

Водночас виокремлені досягнення не можна абсолютизувати. Звісно йдеться про національні реалії, які не поступаються зарубіжним. Проведені нами розрахунки за даними офіційної статистики засвідчили факт нарощування присутності держави у науково-технічній сфері. Якщо у 1995 р. питома вага держави у фінансуванні НТР складала 37,6 %, то у 2012 р. на 7,0 в. п. більше. Було б некоректним заперечувати ці здобутки проте мова йде про фінансову наповненість кожного відсотку питомої ваги.

В тих умовах, які склалися з державним фінансуванням науково-технічного оновлення виробництва і складними перспективами щодо його нарощування необхідно переорієнтуватися на, так би мовити, «неоіндустріальну модернізацію» економіки. З нашої точки зору, забезпечення в подальшому стабільно прийнятних темпів економічного зростання можливе завдяки активізації національних недержавних суб'єктів економіки у інноваційно-інвестиційній сфері.

Беззаперечно, що справа не може бути пущеною на самотік. Є необхідність створення інституційної основи для забезпечення концентрації ресурсів у відповідних секторах прориву.

Враховуючи приведені імперативи і виходячи з необхідності підтримки державою розробки наукових та НТР власними силами підприємств, можна запропонувати здійснювати кооперування з надбаннями інших країн щоби не нести всього тягаря витрат по інновуванню виробництва. Є сенс розширити комерційне використання розробок національної фундаментальної науки. Зрозуміло, що можуть бути і інші підходи до забезпечення економічного зростання у перспективі. Але

⁵²¹Europe in figures – Eurostat yearbook-2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/Index.php/Europe_in_figures_-_Eurostat_yearbook

відмова від інноваційної політики подібної чи то близької до неї спрямованості в найближчі роки може призвести до консервації передумов подальшої техніко-технологічної деградації.

Маємо, до того ж, осмислено сприймати і соціальний контекст забезпечення економічного зростання. Свого часу, перебуваючи на посаді Президента Всесвітнього банку, Дж. Вулфенсон констатував, що «...перш ніж забезпечити економічний розвиток, необхідно забезпечити соціальний розвиток, тому що без соціального розвитку економічний розвиток не може пустити корені».⁵²² І дійсно сучасний економічний розвиток все більше стикається з загостренням проблем соціального характеру без вирішення яких він просто унеможлиблюється.

Необхідність посилення соціальної орієнтації в Україні змушує шукати нові інструменти забезпечення цивілізаційного поступу. У такому контексті особливу значимість набуває переорієнтація вітчизняної економіки на інноваційний шлях розвитку. Але час вніс деякі корективи в класичні позиції щодо сприйняття подібної моделі. Реалії розвинених країн, які торують шлях соціалізації економіки, приводять до висновку, що інноваційне середовище формується не тільки під потреби техніки і технології, а й завдяки соціальним інноваціям.

Більська О.В.

3.2 СОЦІАЛЬНЕ ІННОВУВАННЯ В СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ

Аксіоматичним вважається положення, за яким суспільні зміни добробутних потенцій населення при зменшуваній частці тих, хто споживає на нижній межі підтримання життєздатності, ідентифікуються з суспільним прогресом. Природно припустити, що для забезпечення спрямування соціально-економічного розвитку за таким вектором потрібно упорядкувати взаємодію економічних суб'єктів. Ця місія певною мірою може бути покладеною на інститут соціальних інновацій. Але концепція останніх, яка сформувалася в сучасний період, має достатній спектр теоретичних і методологічних розбіжностей. Як наслідок прийняті до реалізації на різних рівнях програми соціального інновування урешті-решт виявляються неспроможними за закладеними у них потенціями впливу адекватно реагувати на допущені деструктивні аспекти в забезпеченні соціальної динаміки.

Термін «соціальні інновації» являє собою словосполучення з понять «соціальний» і «інновація». За канонічними підходами слово «соціальний» походить від латинського *socialis* і тлумачиться як «спільний, суспільний»⁵²³. Згідно національного тлумачного словникового видання «інновація» ідентифікується з нововведенням або комплексом заходів, спрямованих на їх впровадження⁵²⁴.

⁵²²Transformation. – 1996. – Vol. 7. – № 9-10. – P.9

⁵²³ Ожегов С. И. Словарь русского языка: 70 000 слов / Под ред. Н. Ю. Шведовой. – 23-е изд., испр. – М.: Русский язык, 1990. – 917 с. (с. 751)

⁵²⁴ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с. (с. 498)

На перший погляд, поняття «інновація» та «соціальний» за поданою їх сутністю досить легко сприймаються порізно та в простому поєднанні без будь-яких запитань. Проте ці відчуття є оманливими в силу тлумачення виокремлених термінів практично на побутовому рівні примітивним поєднанням без достатнього їх змістовного навантаження.

У дійсності йдеться про достатньою мірою не осмислену теоретичну конструкцію складного поняття «соціальні інновації», створення якого базується не на підставі суто об'єднуючої логіки, а виключно на прикладному аспекті тобто прив'язці до конкретної проблеми і її розгляді як єдиної категорії.

Аналіз літературних джерел з піднятого питання надає можливість констатувати про складення декількох наукових течій щодо тлумачення категорії «соціальні інновації». Це природно оскільки до розробки даної проблеми залучилися психологи, економісти, соціологи, філософи та політичні діячі та ще й у різні часові проміжки. Цікаво, але ті вчені, які концентрували увагу на інноваціях взагалі, розглядали «соціальні інновації» в контексті інновування, а ті, хто опікувався розбудовою соціальної сфери, актуалізували це питання на її проблемах.

З представників першого напрямку вітчизняний соціолог І.А. Мейжис пов'язує з ними «...безперервну структуралізацію і переструктуралізацію тієї арени, на якій люди виконують ті чи інші дії, намагаючись знайти рішення проблем і завдань, що постають перед ними»⁵²⁵.

Молодий науковець Сумського державного університету Н. Летуновська ідентифікує соціальні інновації з процесом «...виникнення нових методів та технологій, форм соціальних відносин, які сприяють покращанню ефективності суспільної соціальної політики»⁵²⁶.

Відомий український вчений Л. Бойко-Бойчук відносить до соціальних інновацій тільки ті з всього спектру нововведень, які «...спрямовані на зміну поведінки людини»⁵²⁷.

Співробітник Харківського національного університету імені В. Каразіна Є. Кучко визначає соціальними ті інновації, які спрямовані на «...поліпшення якості життя населення та стимулювання соціальної динаміки»⁵²⁸.

Майже подібна інтерпретація з наголосом на «інновації» простежується у визначеннях «соціальних інновацій» і вченими інших країн. Так, в «Стенфордському віснику соціальних інновацій» за 2008 р. американські вчені надають соціальним інноваціям якостей «...нестандартного рішення соціальної проблеми, яке є більш ефективним, доцільним, життєздатним» або «...існуючих рішень, для яких створені

⁵²⁵ Мейжис І.А. Соціальні інновації в українській сучасності / І.А. Мейжис // Наукові праці. Соціологія.- Вип. 172. – Т.184. – С.61-67.

⁵²⁶ Летуновська Н.Є. Роль соціальних інновацій у діяльності вітчизняних підприємств / Н.Є. Летуновська [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/31164/1/letynovska.pdf>.

⁵²⁷ Бойко-Бойчук Л.В. Поняття «соціальна інновація»: типи визначень, приклади застосування / Л.В. Бойко-Бойчук // Наука і інновації. – 2009. – Т.5. - № 5. – С. 94-99

⁵²⁸ Кучко Е.Е. Социальные инновации: подходы к определению и классификации / Е.Е. Кучко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. - № 941.- 2011. – С. 27-33

цінності виникають переважно для суспільства в цілому, ніж для окремих індивідів»⁵²⁹.

Водночас слід врахувати і пласт наукових підходів, спрямованих суто на соціальну сферу. Зокрема, один з представників цього напрямку російський соціолог М. Басов тлумачить «соціальні інновації» як «...нововведення в соціальній сфері, що сприяють вирішенню суперечностей, які виникають за умов неоднорідного та нестабільного суспільного розвитку, співіснування різних аксіологічних систем, посилення процесів соціальної мобільності».⁵³⁰

Словенська дослідниця соціальних інновацій Д. Завіршек пропонує сприймати їх виключно як «...нововведення у соціальній роботі...» спроможні «...через перетворення певних соціальних реалій викликати зміни у відносинах влади та розподілі ресурсів».⁵³¹

Оцінюючи приведені тлумачення, ми побачити в них не лише суто теоретичні есенції, а й трансцендентну за проявом міру зв'язку з сучасністю. На наш погляд, в приведених дефініціях соціальних інновацій практично не відчувається зв'язок з основною метою соціально-економічного розвитку.

З врахуванням даного уточнення імпонує логіка української вченої Л. І. Федулової, яка відносить до соціальних інновацій «...нові методи, способи досягнення соціального результату відповідно цілей розвитку суспільства».⁵³²

Потрібно послатися і на позицію в цьому питанні польського соціолога Я. Щепанського, який розуміє під соціальними інноваціями «...серію явищ взаємодії людей один з одним..., що змінюють стосунки між людьми або відносини між складовими елементами спільноти».⁵³³

Передусім зауважимо, що різні наукові течії і підходи неоднозначно визначають сутність соціальних інновацій і залишають до останнього часу питання практично відкритим. Якщо бути об'єктивним щодо сутності останніх формул соціальних інновацій, то вони несуть у собі достатнє інформаційне навантаження щодо спрямованості на досягнення загальної суспільної мети і, більш того, певною мірою відбивають суто цивілізаційні аспекти розвитку. Але маємо врахувати і інше. У них відсутня концентрація уваги на особливостях етапу суспільного поступу, а використовується досить загальний підхід в результаті чого формула формально набуває універсального характеру з слабкою прив'язкою до реалій. Що ж стосується поняття «соціальний», то воно в тлумаченнях ідентифікувалося з різноманіттям понять не завжди іманентних йому.

⁵²⁹ Phills Jr. Rediscovering Social Innovation / Jr. Phills, K.Deiglmeier, D.Miller // Stanford Social Innovation Review – Fall 2008 - [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.scireview.org/articles/entry/rediscoveringsocial_innovation.

⁵³⁰ Басов Н.В. Инновация как фактор социальной самоорганизации: процессуально-пространственное моделирование / Н.В.Басов // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2008. – Т. XI. - № 4. - С. 185-203. (с. 187)

⁵³¹ Završek. D. Social Innovations. A New Paradigm in Central European Social Work // Perspectives in Social Work. – 1995. - September – Vol. 1. - S. 145-148. (s. 146)

⁵³² Федулова Л.І. Соціальні інновації в системі соціально-економічних відносин [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/usoc/2008_3/60-74.pdf.

⁵³³ Щепанский Я. Элементарные понятия социологии / Я. Щепанский; Пер. с польск. – Новосибирск: Наука. Сиб. отделение, 1967. - 214 с. (с. 194)

Щодо невизначеності з терміном «соціальний», то теоретик американського менеджменту П. Друкер дійсно наголосив, що «... соціальне ... – це щось занадто складне. Складно допустити, що існує лише одна проста відповідь на них, якщо вони взагалі можуть бути вирішені, то в них завжди кілька рішень і жодне з них не є абсолютно правильним».⁵³⁴

На нашу думку, базові методологічні принципи природи «соціального» напрацьовані К. Марксом. При цьому ми не ставимо за мету надання дослідженню певного ідеологічного забарвлення, а виходимо з необхідності сучасного сприйняття його праць як невичерпного джерела узагальнень. Ним термін «соціальний» використовувався в двох значеннях, а саме *gesellschaftlich* (суспільний) і *sociales* (стосунки людей у суспільстві).⁵³⁵ Коли порушувалася проблема загальносуспільного характеру К.Маркс надавав перевагу поняттю *gesellschaftlich*. Привертає увагу факт застосування ним терміну *sociales* до відносин людей між собою, факторів та умов їх життєдіяльності, власного становища і ролі в суспільстві й ставлення до суспільства. Ми впевнені, що саме поняття *sociales* дозволяє інтерпретувати категорію «соціальні інновації» з позицій глобалізованого сьогодення.

Окрім виокремлення змісту «соціального» як відносин індивідів і взаємодії певних груп, слід уточнити їх спрямованість в контексті урахування логіки і змісту трансформаційних перетворень відповідно національної концепції розбудови держави з домінуванням у ній сфери соціальних відносин.

Не викличе заперечень факт того, що відмовлятися від усталених поглядів досить важко. Проте беззаперечним є і те, що кожна з країн, що проводить конструктивну соціалізацію інноваційної економіки, вирізняється складом і структурою компонентів, забезпечуючих соціальність, проводить соціальну політику за власною схемою і в економічно можливих для них межах. Це ствердження майже аксіоматичне, оскільки в кожній з країн, навіть із порівняно високим рівнем розвитку, концентрується тільки властивий їм набір проблем, які можна і слід вирішити на базі соціальності. Виходячи з цієї надзвичайно важливої методологічної позиції, слід формалізувати й окреслити уявлення щодо особливостей реалізації соціальною за Основним законом державою «соціальності» в ринковому просторі України.

В економічному контексті зміст національних особливостей трансформаційних перетворень звівся за образним висловом деяких учених, – до «... свідомого відступу на більш помірковані позиції в усупільненні економіки ...».⁵³⁶ Ми розглядаємо ці зміни як вихідні виточки дрейфу суспільства від домінування суспільних інтересів до індивідуальних. А вірніше до певного співвідношення між ними. На тлі змін, що відбувалися в країні, та й на всьому пострадянському просторі логічно мала б активізуватися наукова полеміка щодо більш чіткого й адекватного часу

⁵³⁴ Drukcer P. The Practice of Management / P. Drukcer – L. : HarperBusiness; Reissue edition, 2006. – 416 с. (с .77)

⁵³⁵ Маркс К. Экономическая рукопись К. Маркса «К критике политической экономии» / К. Маркс, Ф. Энгельс // Сочинения : в 50-ти т.; 2-е изд. – М. : Госполитиздат, 1973. –Т. 47. – 677 с. (с .77)

⁵³⁶ Гришкін В. О. Соціалізація економіки України: теорія, методологія, перспективи : монографія / В. О. Гришкін. – Д. : Пороги, 2005. – 498 с. (с. 140)

визначення змісту «соціального» з метою недопущення чергового перетворення соціальної спрямованості в розвитку на гасло і тільки.

Своєрідною фіксацією передумов об'єктивного сприйняття суспільної реальності є, на наш погляд, західна наукова думка, яка базувала і базує до останнього часу свої теорії на досить сприятливому соціальному матеріалі, оскільки в більшості розвинених країн світу практично панує соціально орієнтована ринкова економіка. За ствердженням лауреата Нобелівської премії Ф. А. Хайєка визначення поняття «соціальний» застосовне до всього, що зв'язано зі зменшенням або усуненням відмінностей у доходах».⁵³⁷

Отже, основний продукт соціальної держави, яким виступає «соціальність» в умовах відступу від повної соціалізації до часткової постає в якості як процесу, так і результату гетерогенних відносин між людьми в ході діяльного спілкування і спрямованих на зменшення неприйнятної асиметрії у їх доходах.⁵³⁸ Науковцями, які розробляли проблему соціальних інновацій у тому числі і українськими була викинута з розгляду ланка, яка опосередковувала ці спільні дії. Ми маємо на увазі проблему суперечностей чи відмінностей у доходах та питання їх зменшення або усунення.

Розвиток суспільства в напрямку пом'якшення нерівності у розподілі доходів, притаманних ринковій економіці, послаблення суперечностей між учасниками виробничих процесів та запобігання соціальних конфліктів об'єктивно потребує від системи управління суспільною динамікою адекватної стратегії та заходів. Конструкція механізмів щодо досягнення того чи іншого рівня соціальності в суспільстві не є довільною. Вона, беззаперечно, є наслідком відтворення впливу об'єктивних законів суспільного розвитку. Проте, якщо конструкція механізмів не адекватна відповідному періоду часу, реальний процес набуття соціальності розвивається за стихійно сформованими діями.

І, оскільки, запропоновані формули «соціальних інновацій» не є ідентичними моделі формування і змін соціальності до останнього часу не видається можливим підпорядкувати їх реальним соціалізаційним процесам. Як наукова категорія «соціальні інновації», на наш погляд, відтворюють відносини між суб'єктами економіки з приводу проектування і впровадження інновацій у різні сфери національної економіки, які потенційно спроможні змінити на краще відповідно цивілізаційним стандартам соціальність у суспільстві.

У поданій інтерпретації соціальні інновації постають у якості рішення потенційно спрямованого на ліквідацію інституційних розривів в тканині соціалізації. Подібний більш поширений і конкретизований концепт соціальних інновацій до український реалій вимагає відповідної трансформації політичної, економічної та соціальної систем будь-якої країни і об'єктивно зумовлює необхідність формування сучасної моделі управління суспільним розвитком, адекватної логіці реальних суспільних трансформацій.

⁵³⁷ Хайек Ф. А. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма. / Фридрих Август фон Хайек ; пер. с англ. Е. Осипова. – М. : Новости, Catallaxy, 1992. – 304 с. (с. 203)

⁵³⁸ Каховська О.В. Соціальність і її забезпечення в транзитивній економіці: теорія, оцінка, механізм регулювання : монографія / О.В. Каховська. – Д.: ДРІДУ НАДУ, 2012. – 348 с. (с. 168)

3.3 КОНЦЕПТ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ ІЗ ЗАДІЯННЯМ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЕКОНОМІКИ

Соціально-економічний розвиток зумовлюється впливом значної маси різнохарактерних чинників. У такому випадку логічно кваліфікувати управління соціально-економічним розвитком як процес формування обґрунтованих управлінських рішень на підставі змін певного кола чинників й здійснення на їх основі ефективних управлінських впливів в цілях досягнення прогресуючої суспільної динаміки. Щоби відповідати такій характеристиці система управління має забезпечувати переведення керованого об'єкта з фактичного стану у деякий проміжний чи прикінцевий, але бажаний в контексті руху до соціальності. Треба підкреслити, що ринкові саморегулятори за відсутності реальних ринкових умов не спроможні до такої місії. Відповіддю на цю потребу соціуму вважається за діяння принципово інших методів пізнання і трансформації узагальненої інформації в практичні рекомендації.

Нами для переходу від опису деякої множини об'єктів (соціальний та економічний розвиток) достатньо ємним набором показників до відтворення їх динаміки меншою їх кількістю але більш інформативно насиченою було задіяно такий інструментальний засіб як факторний аналіз.

На визначення взаємозв'язків між чинниками впливу на СЕР та формування з них специфічних блоків спрямований такий інструментальний засіб як факторний аналіз. Для проведення факторного аналізу поокремо в рамках соціальної (F) і економічної (G) складових розвитку нами було застосовано один із його різновидів, а саме метод головних компонент.

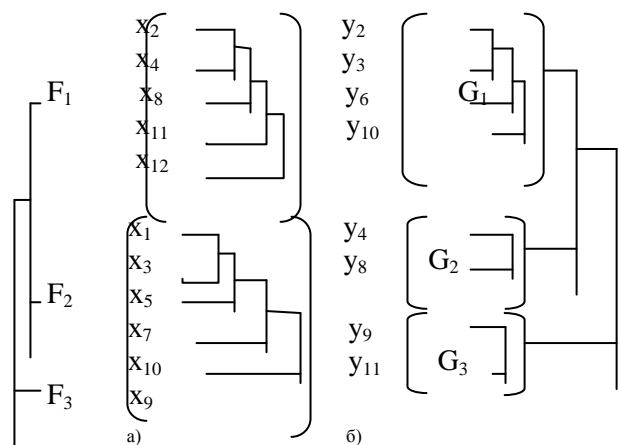
Ієрархічна дендрограма факторних блоків, їх складових і макети кореляційних зв'язків наведені на рис. 62.

Йдеться про далеко не абстрактні конструкти, відтворені у дендрограмах на рис. 62. Вони відбивають прояв структурних блоків через специфічне оконтурення пар локальних показників.

Сутність конструкції першого фактора F_1 пов'язується з соціальністю, зміст якої зводиться до «...об'єктивованих гетерогенних відносин, спрямованих на зменшення або усунення неприйнятної асиметрії у доходах населення безпосередньо та задоволенні його основних життєвих потреб».⁵³⁹ Спробуємо довести зв'язок першого фактору з вимогою забезпечення соціальності через його складові компоненти. Рівень зайнятості (X_2) сприяє отриманню доходу, достатність медичного персоналу (X_4) обумовлює превентивність і своєчасність надання медичної допомоги, кількість місць для отримання знань у закладах освіти (X_8) визначає міру набуття якісно нових постіндустріальних потенцій, розповсюдженість

⁵³⁹ Каховська О.В. Соціальність і її забезпечення в транзитивній економіці: теорія, оцінка, механізм регулювання: монографія [Текст] / О.В. Каховська. – Д.: ДРІДУ НАДУ, 2012. – 348 с. (с. 168)

соціосфери (X_{11}) відображає прояв нової соціальної якості через зміни палітри господарського сегмента суспільства, забезпеченість житлом (X_{12}) є найважливішою характеристикою рівня життя населення і його майнової диференціації.

Умовні позначення: питома вага найманих працівників у кількості населення (X_2); співвідношення між середнім медичним персоналом і лікарями (X_4); кількість студентів на 10 тис. населення (X_8); питома вага ВДВ сфери послуг у ВВП (X_{11}); житловий фонд на особу (X_{12}); питома вага оплати праці у грошових доходах населення (X_1); питома вага витрат на харчування у витратах сімей (X_3); споживання продуктів харчування на особу (X_5); охоплення дітей дошкільними закладами (X_7); питома вага видатків зведеного бюджету на освіту у ВВП (X_{10}); питома вага видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я у ВВП (X_9); електромісткість ВВП (Y_2); знос основних засобів (Y_3); продуктивність праці найманого працівника (Y_6); частка населення зайнятого у сільському господарстві (Y_{10}); питома вага галузей інноваційного забезпечення розвитку (Y_4); витратомісткість виробництва продукції (Y_8); відношення обсягів інвестицій в основний капітал до ВВП (Y_9); обсяг інвестицій відносно вартості основних засобів (Y_{11}).

Рисунок 62 – Дендрограма кореляційних взаємозв'язків факторів (F, G) і їх складових (x, y) за соціальним (а) і економічним (б) напрямками суспільного розвитку

Щодо другого фактору F_2 , то він, на наш погляд, в сукупності відтворюючих його сутність характеристик достатньо повно інформує про міру втіленої в людині спроможностей приносити дохід на основі вроджених та набутих здібностей, таланту, освіти та кваліфікації. Ці спроможності дістали назву людського капіталу.

Якщо виходити з припису, який визначає послідовність дій по формуванню спочатку людського потенціалу, а відтак і людського капіталу, то (X_1) відображає потік номінального доходу, створеного в результаті діяльності за певного рівня людських здатностей, отриманий дохід є вихідною умовою задоволення вітальних потреб людини загалом (X_3), а (X_5) конкретизує структуру споживання продуктів харчування. Формування людського потенціалу розпочинається з соціалізації дитини (X_7) та доступності освіти різного рівня (X_{10}). Створення кожною родиною самотужки і при підтримці держави підвалин здорового образу життя (X_1 , X_3 , X_5) і набуття її членами адекватно доходу і доступності певної освіти та професії (X_7 , X_{10}) дозволяє виконувати роботи все зростаючої складності і природно доходу, який розширює грошовий достаток ($X_1^2 \geq X_1^1$).

Не менш значущим, в обґрунтуванні факторизації соціальної динаміки є доведення до свідомості розробників програм соціального розвитку наступності факторів.

До третього узагальненого фактору F_3 увійшов лише показник питокої ваги видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я у ВВП (X_9). Причому він мав від'ємне значення і сигналізував про те, що скорочення бюджетних видатків на охорону здоров'я негативно впливає на соціальну динаміку.

Для інтерпретації факторів, виявлених в процесі факторизації економічного напрямку розвитку, нами більш детально було розглянуто їх поєднання. У першому

блоці G_1 ознака електромісткості ВВП (Y_2) внаслідок зростання вартості електроенергії для виробничих цілей характеризує конкурентоспроможність вітчизняного виробництва і власне можливості економічного зростання. Техніко-технологічні потенції виробництва відтворюють реалії зносу основних засобів (Y_3), як бази впровадження технологічних укладів вищого рівня. Є всі підстави стверджувати про концентрацію у показнику продуктивності праці найманого працівника (Y_6) інформації про технічну озброєність праці. Поряд з окресленими ознаками до першого фактору економічного напрямку розвитку G_1 входить і частка населення зайнятого у сільському господарстві (Y_{10}). Здавалося б, що його входження до цього блоку безпідставне. Тим не менше у цьому закладено глибокий зміст. Ось його аргументи. Варто нагадати, що перехід суспільства у постіндустріальну фазу характеризує високий рівень ресурсовикористання у первинному і вторинному секторах економіки і задоволення на цій основі різнобічних потреб населення. На таких засадах функціонування виробничого сегменту економіки істотно ускладнюється специфіка продуктивності праці. Наведені аргументації надають підстави до визначення першого фактора G_1 як такого, що поєднує потенції ресурсозабезпечення і ресурсовикористання.

Досить логічним сприймається другий фактор економічного блоку G_2 , який ми назвали «ступенем розвитку інноваційно-інвестиційних галузей». Входження до нього таких характеристик як питома вага галузей інноваційного забезпечення розвитку (Y_4) та витратомісткість виробництва продукції (Y_8) надають унікальну інформацію щодо інноваційного потенціалу економіки.

Що стосується третього фактору G_3 , поєднуючого відносні показники обсягу інвестицій в основний капітал до ВВП (Y_9) та обсягу інвестицій до вартості основних засобів (Y_{11}), то є всі підстави ототожнити його з інвестиційним потенціалом господарського комплексу. Сукупність чинників G_1 відображає рівень ресурсовикористання, G_2 – потенціал інновування, а G_3 – рівень задіяння потенціалу інновування.

За розрахунками перший фактор F_1 охоплює 50,42% загальної дисперсії, F_2 – 29,43%, а F_3 – 8,99%. Розрахунки довели, що узагальнений фактор G_1 охоплює 44,89% загальної дисперсії, G_2 – 25,86%, а G_3 – 13,87%.

Передумовою використання набору виділених факторів з метою відходу від інтуїтивних суджень є поетапне визначення об'єкта впливу, далі встановлення його відповідності еталону, окреслення деструкцій чи то відхилень й відтак переведення пов'язаного з ним показника з фактичного стану в запрограмований для досягнення еталонної чи близької до неї проміжної віхи.

Процес порівняння фактичних показників з еталонними нагадує собою науково-методичний підхід до визначення стандартизованих показників для здійснення моделювання за наявності різновимірних характеристик.

Сам характер органічного поєднання, розрахованих пофакторних локальних параметрів оцінки міри їх наближення до цивілізаційних еталонів за кожним із факторів та в їх сукупній комбінації за напрямками соціально-економічного розвитку (СЕР), є тою методологічною основою, яка дозволяє виокремити кваліфікаційні зони керованості здійснюваних впливів. З позицій відтворення міри

керованості процесів змін за факторними характеристиками зокрема і у факторному поєднанні вважаємо доцільним здійснювати їх декомпозицію за зонами, окресленими діапазонами: (I) : 0,000 – 0,250 – зона некерованих змін характеристик пофакторного наповнення СЕР; (II): 0,251 – 0,500 – зона фрагментарного втручання в процеси зміни характеристик пофакторного наповнення СЕР; (III): 0,501 – 0,750 – зона забезпечення безсистемних управлінських впливів на окремі характеристики пофакторного наповнення СЕР; (IV): 0,751 – 1,000 – зона інтегративного забезпечення зміни характеристик пофакторного наповнення соціально-економічного процесу.

Для відтворення результативності регуляторних дій інституцій держави по забезпеченню змін по факторних характеристик і факторів впливу за напрямками соціально-економічного розвитку нами було відтворено графічно їх розташування в зонах керованості.

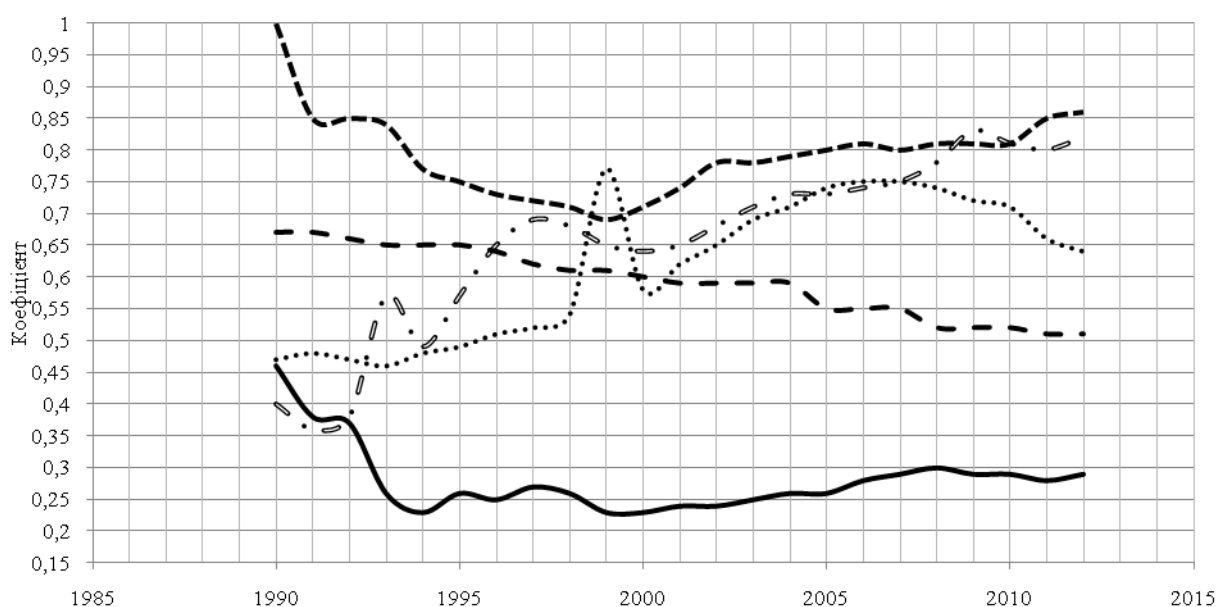

Рис. 3.4. Зміни стандартизованих характеристик фактору F_1 в період 1990 – 2012 рр. і їх розташування по зонам керованості щодо забезпечення соціального розвитку

- Споживання продуктів харчування, кг на особу за рік
- - - - - Співвідношення між середнім медичним персоналом і лікарями
- Кількість студентів на 10 тис. населення, осіб
- • - Питома вага сфери послуг у ВВП, %
- Питома вага витрат на харчування у витратах сімей, %

Згідно з даними рис. 63 до соціальної політики практично не включаються проблемні питання переструктурування високих витрат домогосподарств на харчування. Підставою до подібного висновку слугує перманентне розташування характеристики X_{12} у зоні некерованих змін. Безсистемні управлінські впливи

здійснюються відносно складових фактору F_1 , а саме X_4 і X_8 . Формально системно керованими сприймаються зміни параметрів X_2 і X_{11} . Якщо спроектувати керованість змін параметрів X_2 і X_{11} на соціальні реалії, то зростання споживання продуктів харчування відбувається за рахунок низькоспоживчих продуктів харчування, а сфери послуг виключно згоранням промислової діяльності з причини розриву коопераційних зв'язків за низького рівня задоволення потреб у товарах широкого вжитку.

Щодо фактору F_2 , то зміни параметрів, його формуючих, проходили за даними рис. 64 у своїй більшості за прецесійним сценарієм з переходом із зони інтегративного забезпечення динаміки у зону забезпечення безсистемних управлінських впливів.

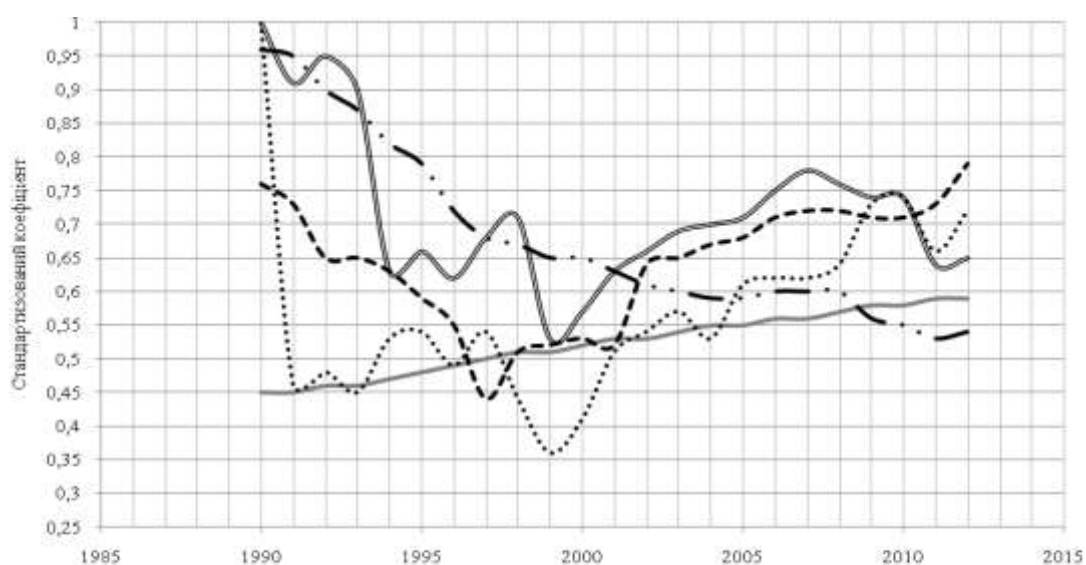

Рис. 3.5. Зміни стандартизованих характеристик фактору F_2 в період 1990-2012 рр. і їх розташування по зонам керованості щодо забезпечення соціального розвитку

- Питома вага оплати праці у грошових доходах населення, %
- Житловий фонд на особу, кв. м
- • Питома вага зайнятих найманих працівників у загальній чисельності населення, %
- - - - - Охоплення дітей дошкільними закладами, %
- Питома вага витрат зведеного бюджету на освіту у ВВП, %

Згідно з рис. 64 динаміка складових фактора F_2 характеризується різноспрямованими змінами, а саме X_3 і X_5 підпорядковувалися лінійним законам, а X_1 , X_7 і X_{10} змінювалися спонтанним, циклічним і навряд чи керованим порядком. Відносно останніх характеристик постає питання, на підставі дії яких законів чи суб'єктів вони інтенсивно переходили з одного стану до іншого, переструктуровуючи фактор F_2 .

Осягнути ці досить протирічні пертурбації складових факторів можна лише з врахуванням їх сукупної дії. Логіку еволюції того чи іншого фактора можна відслідковувати при його визначенні за принципом середньоарифметичної з врахуванням характеру впливу.

Стандартизований показник змін j -го фактору:

$$F(G)_{cp}^j = \frac{\sum_{p=1}^q \overline{x_p(y_p)}}{g} \quad p = \overline{1, k}, \quad (1.1)$$

де $\overline{x_p}$ – стандартизований безрозмірний p -й показник, прийнятий для відтворення змін фактора;

g – кількість характеристик, що визначають вплив фактора ($q \leq k$).

Викладені вище інструментальні можливості встановлення стандартизованого значення будь-якого з факторів соціального розвитку і його самого як середньоарифметичного з факторів реалізовані й наведені на рис. 6б.

Якщо бути принциповим у оцінці соціального розвитку (F), то можна впевнено кваліфікувати тривалу відсутність дієвої соціальної політики, оскільки його динаміка впродовж 1990-2012 рр. проходила в зоні фрагментарного втручання інституцій управління в процеси її підтримання та забезпечення позитивізації.

Ми вважаємо, що стійке утримування результату соціального розвитку (F) в неприйнятній для соціальної держави зоні пояснюється дестабілізуючим впливом фактору F_3 , пов'язаного з видатками зведеного бюджету на охорону здоров'я відносно ВВП.

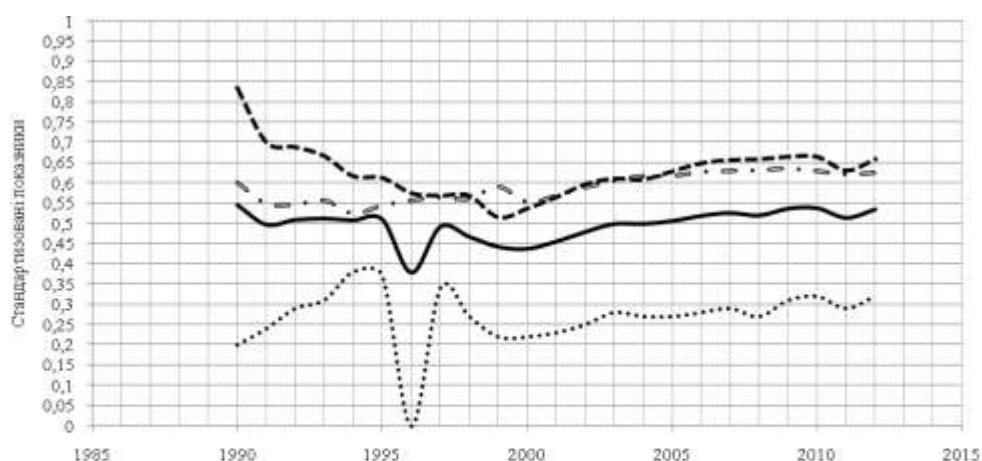

Рис. 3.6. Зміни стандартизованих факторів F_1 , F_2 , F_3 і стандартизованої узагальноної характеристики соціального розвитку F

При цьому порівняно більша увага до умов забезпечення соціальності в розвитку (F_1) та процесів формування людського капіталу (F_2) була знівельована недоліками фінансування охорони здоров'я і переведенням його на рейки тіньової комерціалізації.

Складену реальність з соціальним просуванням суспільства слід сприймати у якості виклику, який стосується всього спектра вихідних методологічних постулатів і, зокрема, відсутності соціальної моделі просування суспільства до цивілізаційних стандартів життя як орієнтира сукупних факторних змін.

Ефективну соціальну політику неможливо проводити без сильної економічної бази і, навпаки, без забезпечення соціальної динаміки неможливе прогресування виробництва товарів і послуг. Є всі підстави стверджувати про існування можливостей забезпечення збалансованої соціальної і економічної політики на базі інновування. Йдеться про інтенсифікацію виробництва і нарощування тим самим потенціалу забезпечення потреб населення. В перспективі, на наш погляд, саме задіяння інноваційного потенціалу має стати однією з важливих передумов переходу до інноваційно-інвестиційної стратегії соціально-економічного розвитку та ефективного забезпечення позитивної суспільної динаміки в Україні.

РОЗДІЛ 4.

ФОРМУВАННЯ

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО

ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

4.1 ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ТА ВАЖЕЛІ РОЗКРИТТЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

В умовах глобалізації держави постають перед необхідністю визначення ефективних напрямів та важелів розкриття свого соціально-економічного потенціалу. Це питання набуває пріоритетного значення і для України, яка зараз зазнає трансформаційних змін у політичній, економічній та соціально-культурних сферах⁵⁴⁰.

Господарська динаміка та особливості сучасного макроекономічного розвитку України ґрунтовно висвітлено у працях відомих вітчизняних економістів: В. Ф. Беседіна, О. Г. Білоруса, І. К. Бондар, А. С. Гальчинського, В. М. Гейця, О. П. Гоша, О. А. Грішної, М. М. Єрмошенка, В. В. Зянько, В. І. Кириленка, Д. Г. Лук'яненка, Л. Г. Мельника, С. В. Мочерного, Ю. В. Орловської, Б. Я. Панасюка, А. М. Поручника, О. Ю. Рудченко, В. С. Савчука, Л. К. Семів, О. В. Стефанишин, Н. В. Ушенко, Л. І. Федулової, А. С. Філіпенка та ін. У цілому можна визнати, що отриманий при створенні України у 1991 р. природоресурсний та економічний потенціал держави на початку другого десятиріччя ХХІ ст. повною мірою не реалізовано, не сформовано стійких стратегічних конкурентних переваг у світовій економіці та навіть відбувається його втрата.

За нашою думкою, ця ситуація пояснюється низькою увагою держави до людських ресурсів, які є ієрархічно головним ресурсом, порівняно з іншими – територіальними, природними, фінансовими, матеріальними, нематеріальними тощо. Номінально, в Україні приділено увагу питанням розвитку людських ресурсів і людина визначена найвищою соціальною цінністю. Це засвідчується у положеннях Конституції України та численних нормативно-правових актів, державних програмних документів, політичних гаслах політиків, наукових розробках, конференціях, матеріалах ЗМІ, навчальних дисциплінах тощо. Питання визначення ролі людських ресурсів і їх задіяння у процесах нарощення соціально-економічного потенціалу України висвітлено такими вітчизняними вченими, як: О. Бородіна, Г. Власова, А. Гайдуцький, В. Геєць, О. Грішнова, В. Колпаков, О. Левченко, Е. Лібанова, В. Никифорова, О. Позняк, А. Поручник, І. Радіонова. Але макроекономічна динаміка виробництва, демографічної ситуації, міжнародної трудової міграції, інноваційної активності, темпів зростання заробітної плати, основних показників ринку праці, стану охорони здоров'я, соціального забезпечення, освіти та навколишнього природного середовища засвідчує, що державне регулювання розвитку людських ресурсів вимагає оптимізації та розробки нових управлінських підходів та парадигмальної визначеності^{541,542}.

⁵⁴⁰ Стратегічні виклики ХХІ століття суспільству та економіці України : В 3 т. / За ред. В. М. Гейця, В. П. Семиноженка, Б. Є. Кваснюка. – К. : Фенікс, 2007. Т. 1 : Економіка знань – модернізаційний проект України. – 542 с.

⁵⁴¹ Статистична інформація Державного комітету статистики України. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua. – Назва з екрану.

Головними проблемними соціально-економічними факторами, що перешкоджають покращанню якості управління розвитком людських ресурсів в Україні й потребують усунення задля позитивного соціально-економічного розвитку країни є: зменшення кількості людських ресурсів і їх старіння; неефективна поведінка людських ресурсів на вітчизняному ринку праці; загрозлива міграційна ситуація; погіршення якості людських ресурсів; низька якість системи охорони здоров'я; низька питома вага обсягу наукових і науково-технічних робіт у ВВП; низька інноваційна активність підприємств; загострення протиріч у системі освіти; низький рівень життя населення; політична криза влади; неузгодженість, мінливість та неефективність законодавства; високий ступінь тінізації національної економіки та низька правова дисципліна у суспільстві; посилення руйнівного впливу міжнародної конкуренції на національну економіку країни; багатовекторність державної міжнародної інтеграційної політики; низька ефективність гео економічної стратегії країни⁵⁴³.

Найбільш відчутний вплив на процеси відтворення людських ресурсів спричинили: зниження доходів населення за тривалої економічної стагнації; нерівність у розподілі ресурсів, власності і доходів та їх критична поляризація; бюрократизація соціально-економічних відносин і тінізація фінансових потоків з їх контролем персоніфікованим приватним капіталом; деформація ринку праці, зниження якості зайнятості і погіршення його структури, зростання безробіття; активізація трудової еміграції, у т.ч. значний «відтік умів»; деформації у сферах науки і освіти внаслідок незавершеності їх реформування; маргіналізація широких верств населення, песимізм, протестні мотивації і дії.

Необхідність врахування глобалізаційного впливу та регіональних тенденцій розвитку світового економічного простору детермінує якомога скорішу формалізацію стратегічних орієнтирів державного розвитку України і проектування загальнодержавної політики в глобальному періоді, але цьому перешкоджають системні проблеми (розбалансованість доходності видів економічної діяльності, поточність планування, складність запровадження інновацій, кадровий дефіцит, корупція).

На стан національної системи управління розвитком людських ресурсів в Україні впливають такі об'єктивні фактори як: низький рівень купівельної спроможності населення, наявність перепон на шляху проведення НДДКР, проблеми на шляху впровадження інновацій. Також необхідно враховувати і суб'єктивні фактори: якість освіти та підготовки наукових кадрів, особливості зайнятості науковців, старіння наукових кадрів, деструктивна конкуренція та недостатнє співробітництво між вітчизняними вченими, стан міжнародної інтелектуальної міграції, вплив тіньової економіки та міжнародної конкуренції на вітчизняну інноваційну діяльність.

⁵⁴² Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. академіка НАН України, д.т.н., проф., засл. діяча науки і техніки України Б. Є. Патона. – К.: Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України", 2012. – 72 с.

⁵⁴³ Сардак С. Е. Управлінсько-регуляторні аспекти розвитку людських ресурсів в умовах глобалізації : моногр. / С. Е. Сардак. – Д. : Вид-во ДНУ, 2012. – 460 с.

Деструктивні наслідки, насамперед у соціально-трудо­вій сфері, мали фінансові кризи кінця 1980-х, 1990-х та, особливо, 2008–2010 рр., а також політичні конфлікти та сепаратистсько-терористичні події 2014-2015 рр. Разом із тим Україна не втратила свій високий конкурентний статус за освіченістю населення та професійною підготовкою кадрів. На думку авторів, провідними завданнями загальнодержавного управління, які мають постійно вирішуватися в управлінні національною економікою у контексті впливу держави на відтворення працездатності і життєдіяльності населення, є: розробка і виконання взаємозалежної політики держави щодо забезпечення економічної безпеки держави; забезпечення захисту здоров'я і життєздатності громадян; гармонізація законодавчого простору; побудова системи безперервної освіти для наявних людських ресурсів; формування центрів управління розвитком людських ресурсів; регулювання ринкових дисфункцій на державних і міжнародних ринках; створення інформаційних банків даних людських ресурсів; збільшення зайнятих в Інтернет-індустрії; активна підтримка діяльності наукових установ, що займаються вивченням аспектів управління розвитком людських ресурсів; стимулювання поширення нових технологій у сфері управління розвитком людських ресурсів; забезпечення ефективного управління власністю; охорона ефективно використовуваної приватної власності; попередження та запобігання негативним діям користувачів природними ресурсами країни; охорона заповідників та історичних пам'яток; проведення наукових досліджень у сфері управління розвитком.

На підставі аналізу законодавчих основ, сучасних наукових розробок та головних проблемних соціально-економічних факторів у сфері людського розвитку в Україні ми виділяємо умови удосконалення національної системи управління розвитком людських ресурсів (рис. 66)⁵⁴⁴.

Початком удосконалення національної системи управління розвитком людських ресурсів є активація управлінських науково-методологічних основ розвитку. На мікрорівні потребують формалізації та узгодження з ієрархічно вищими рівнями підсистеми управління розвитком персоналу підприємств. На макрорівні необхідно: оптимізувати систему національного менеджменту і державного управління; розробити та реалізувати національну політику управління розвитком людських ресурсів; створити відповідні органи у системі державного управління, які б здійснювали координацію управлінських заходів; забезпечити спрямування суспільного життя у напрямі позитивного розвитку. На глобальному рівні державі як члену багатьох міжнародних організацій доцільно активізувати діяльність щодо участі в міжнародних економічних програмах і проектах, які враховують питання сталого розвитку вітчизняних людських ресурсів.

⁵⁴⁴ Сардак С. Е. Управлінсько-регуляторні аспекти розвитку людських ресурсів в умовах глобалізації : моногр. / С. Е. Сардак. – Д. : Вид-во ДНУ, 2012. – 460 с.

Рисунок 66 – Умови удосконалення національної системи управління розвитком людських ресурсів*

* Авторська розробка.

Обов'язковим допоміжним засобом розвитку людських ресурсів у країні виступає популяризація в суспільстві ідеї саморозвитку. Концептуально ця ідея має забезпечити формування в людини (починаючи з дитячого віку і до кінця її життєвого шляху) світогляду, що передбачає необхідність максимально повного розкриття свого людського потенціалу шляхом постійного навчання і вдосконалення. У науковій літературі ці питання досліджуються у публікаціях на тему самозайнятості населення, самоменеджменту, самоуправління, самонавчання. Важливість саморозвитку людських ресурсів зумовлюється також і морально психологічними факторами. Тобто нами наголошується на необхідності та доцільності впровадження концепції саморозвитку людських ресурсів. Здійснити це можна завдяки економічному інструментарію її опанування – визначенню цілей, використанню методики пошуку інформації, придбанню мінімально необхідних економічних знань, професійних навичок, які допоможуть людині протягом усього життя витримувати зміни при формуванні кар'єри, що покращить економічний потенціал країни.

Управління людськими ресурсами, що перебувають поза територією країни, передбачає регулювання їх міжнародного руху. В умовах депопуляції населення країни у сфері міграції пріоритетними напрямками можуть бути стимулювання рееміграції та інтелектуальної імміграції. Необхідно враховувати, що за межами країн завжди перебуває міграційний резерв її громадян, які мають досвід роботи за кордоном, значна їх частина розширила свій людський потенціал і капітал й здобула нові можливості. Тому одночасна зміна макроекономічного середовища та покращання національного брендингу є можливістю економічного зростання у країні. Окрім того, у сучасних умовах глобалізації суспільства розкриття

економічного потенціалу держави неможливе без залучення іноземних людських ресурсів. У цьому аспекті великого значення набуває інтелектуальна імміграція іноземних учених, науково-педагогічних кадрів і фахівців-практиків, які своєю діяльністю можуть сприяти підвищенню конкурентоспроможності національної економіки, тому що сучасний рівень розвитку людських ресурсів у країні робить маловірогідним самостійне вирішення усіх соціально-економічних проблем і досягнення позитивних результатів власними силами.

Уваги потребує питання державного регулювання міжнародного туризму та професійних переміщень, які часто трансформуються в міграції людських ресурсів, капіталу й інформації. У цілому дослідження усіх форм міжнародного руху людських ресурсів у країнах ще не має координованого і системного характеру. Розробки з цієї проблематики слабо узгоджуються між науковими установами і окремими дослідниками. Тому в країнах є доцільним: розробити і формалізувати “Державну політику міжнародного руху людських ресурсів”; оптимізувати законодавчу базу; удосконалити облік та контроль міжнародної міграції, туризму та професійних міжнародних переміщень за рахунок формування реєстру населення; створити спеціалізований державний координаційний орган з міжнародного руху людських ресурсів; посилити соціальний захист вітчизняних громадян за кордоном; оптимізувати статистичну звітність з міжнародних переміщень людських ресурсів; висунути пропозиції щодо уніфікації міжнародного обліку переміщень людських ресурсів, інформації та капіталу; поглибити наукові дослідження.

Вищенаведені елементи активації науково-методологічних основ управління розвитком людських ресурсів у країні мають бути основою процесу розкриття та задіяння унікальних якостей людських ресурсів у напрямі прогресивного соціально-економічного розвитку держави на основі: формування державної єдності людських ресурсів (зміцнення національної свідомості, консолідація і поліпшення комунікацій між різними соціальними та віковими групами, активізація національної пам’яті, пропаганда історичної спадщини, відбудова однорідної культури та ментальності, перепроєктування стандартів і т.д.); захисту національних інтересів держави на усіх управлінських рівнях середовища людської життєдіяльності; урахування спрямування суспільного розвитку людських ресурсів в умовах глобалізації.

Зазначені умови-заходи можуть бути реалізовані при створенні акумулюючої основи розвитку людських ресурсів. І якщо попередня історія розвитку суспільства під акумулюючою основою передбачала спільну працю, релігію, державність, національну ідею, то в сучасних умовах глобалізації суспільства (при сьогоdnішньому рівні інтернаціоналізації, регіоналізації і гомогенізації) ці механізми окремо не забезпечують ефективного управління і не дають передумов для продуктивного розвитку людських ресурсів. Тому в державах виявляється доцільною розробка програмного документа, інтегрованого у систему національного управління – “Концепції управління розвитком людських ресурсів”, яка базується на унікальності держави у сфері релігійної спадщини, історичного досвіду побудови державного устрою, культурної самобутності, геополітичної привабливості території, наявного природоресурсного потенціалу і незалежності. А реалізація

цього документа може стати основою загальнодержавної політики, яка розкриє соціально-економічний потенціал країни.

Розгляд впливу держави на відтворення працездатності і життєдіяльності населення на прикладі України засвідчує необхідність перегляду ставлення до людських ресурсів держав як основи соціально-економічного потенціалу глобального суспільства. Але практичні реалії свідчать про недостатність фундаментальних і прикладних досліджень у науковому просторі щодо визначення науково-методологічних основ впливу на розвиток людських ресурсів у контексті розгортання загальнонаціональної політики в умовах глобалізації. Це зумовлює необхідність визначення головних напрямів розкриття соціально-економічного потенціалу країни (рис. 67).

Рисунок 67 – Головні напрями розкриття соціально-економічного потенціалу країни*

* Авторська розробка.

Термін “національна політика управління розвитком людських ресурсів” можна розуміти як сукупність заходів і форм державного впливу в сфері поліпшення конкурентоспроможності та розкриття потенційних людських можливостей населення країни⁵⁴⁵. Цей різновид національної політики можна розглядати як дві форми її втілення – номінальну та реальну.

Номінальна національна політика управління розвитком людських ресурсів знаходить своє вираження та формалізацію в законодавстві, соціальних нормах поведінки, світогляді нації, етиці, культурі, центральних ЗМІ та інших інститутах. Проте в переважній більшості країн чітких ознак номінальна національна політика управління розвитком людських ресурсів не набула, що пояснюється численною низкою проблемних факторів управління розвитком людських ресурсів. Відсутність чітких ознак номінальної національної політики управління розвитком людських ресурсів пов’язана з тим, що й досі: не розкрито стратегічні орієнтири майбутнього суспільства, недостатньо чітко визначено роль людини у бутті, немає дієздатних механізмів реалізації свободи волевиявлення, обмежено можливості розширення вибору людини, немає засобів ведення належного способу життя та набуття людського капіталу усіма громадянами, не вистачає досвіду, бракує коштів, існують

⁵⁴⁵ Сардак С. Е. Управлінсько-регуляторні аспекти розвитку людських ресурсів в умовах глобалізації : моногр. / С. Е. Сардак. – Д. : Вид-во ДНУ, 2012. – 460 с.

сильні егоїстичні бажання можновладців. Частіше за все країни лише наближаються до концептуального визначення номінальної національної політики розвитку людських ресурсів у вигляді вітчизняних та ратифікованих міжнародних нормативно-правових актів, які переважно охоплюють поточні питання функціонування, а не розвитку людських ресурсів. І пріоритети в існуючих законодавчих документах більше стосуються природних, паливно-енергетичних і фінансових ресурсів, а також економічної, культурної, енергетичної, інформаційної та кредитної політики.

Реальна національна політика розвитку людських ресурсів є фактичним проявом розкриття потенційних людських можливостей. Проте динаміка виробництва, демографічної та міграційної ситуації, інноваційної активності, темпів зростання заробітної плати, стану ринку праці, системи охорони здоров'я, соціального забезпечення, освіти та навколишнього природного середовища країн свідчать про неефективність реальної національної політики розвитку людських ресурсів. Це підтверджується даними ІЛР. Жодна з країн не дійшла до максимального показника – одиниці, й у більшості країн людські ресурси не є найвищою цінністю порівняно з іншими⁵⁴⁶. Авторські розрахунки узагальненого прогнозу часу досягнення ідеального стану розвитку людських ресурсів за показниками людського розвитку ПРООН також свідчать про різні підходи до управління розвитком, асиметрію розвитку країн, зниження швидкості поліпшення людського розвитку, далеку відстань до якісного розвитку людства тощо⁵⁴⁷.

Виходячи з аналізу вищенаведених даних, можна стверджувати, що національні політики розвитку людських ресурсів у країнах потребують не удосконалення, а теоретичної та практичної сформованості й побудови. Побудувати національну політику управління розвитком людських ресурсів можна завдяки інноваційній технологізації управлінських важелів у сфері людського розвитку (табл. 63).

Національна політика управління розвитком людських ресурсів має бути основою усієї національної політики країни й створювати можливість: вільного життя людини в умовах об'єктивних обмежень середовища життєдіяльності; формування людського потенціалу для безперервного розвитку людини-працівника; побудови соціально справедливої системи реалізації людського потенціалу громадян на різних управлінських рівнях завдяки поєднанню зусиль тріади “держава – наука – бізнес”; реалізації позитивної творчої підприємницької ініціативи для всіх громадян; створення умов вибору видів діяльності найбільш придатних для потенціалу людини; збагачення людського капіталу для усіх вікових груп населення, соціально реабілітованих осіб та інвалідів; забезпечення спадкоємності людських ресурсів; підвищення продуктивності освіти та її випереджальне спрямування; поєднання зусиль усіх соціальних інститутів (влади, церкви, профспілок, культурно-просвітницьких установ, шкіл тощо) для позитивного людського розвитку; побудови механізму отримання соціально-економічних зисків від міжнародного руху

⁵⁴⁶ Human Development Report. – Access mode : <http://hdr.undp.org/en>. – Title from screen.

⁵⁴⁷ Сардак С. Е. Управлінсько-регуляторні аспекти розвитку людських ресурсів в умовах глобалізації : моногр. / С. Е. Сардак. – Д. : Вид-во ДНУ, 2012. – 460 с.

людських ресурсів; упровадження механізму комплексно-системної відповідальності держави та громадян за розвиток людських ресурсів; мотивації та стимулювання людського розвитку в суспільстві; пропаганди концепції саморозвитку; покращання ринкових механізмів самоорганізації; зміцнення соціально-економічних систем низових управлінських рівнів; функціонування механізмів позитивного розвитку; отримання та дослідження альтернативних та інноваційних знань; використання відкритої інформації; спілкування та обговорення наукових результатів; здійснення громадського контролю; збереження традиційної моралі та суспільних цінностей; обмеження деструктивних дій і звичок для людини до моменту припинення репродукційної функції; оптимізації правових процесів у сфері розвитку.

Таблиця 63 – Сфери застосування національної політики управління розвитком людських ресурсів*

№	Функціональна сфера	Важелі національної політики	Зміст заходів
1	Проектування	Концептуальна, науково-технічна та бюджетна політики	Інжиніринг форм розвитку людських ресурсів, наукові дослідження, державне прогнозування планування та програмування розвитку людських ресурсів, мотивування продукування корисних нових знань, фінансове забезпечення
2	Виробництво	Виробнича політика	Розбудова депресивних регіонів і галузей, економічне зростання виробництва і побудова нових об'єктів
3	Розподіл	Розподільна, законодавча та міграційна політики	Заходи державного регулювання економіки у сфері розподілу трудових ресурсів: контроль якості життя населення, держзамовлення, регулювання попиту і пропозиції на ринку праці країни, регулювання міжнародного руху людських ресурсів
4	Обмін	Господарська політика, політика зайнятості	Державне управління економікою (безперебійне функціонування та саморегулювання ринку праці, активізація самозайнятості)
5	Споживання	Споживча та соціальна політики	Зменшення соціальної нерівності, підвищення державних гарантій, стандартів і рівня життя
6	Накопичення	Фінансово-кредитна та страхова політики	Забезпечення окупності витрат на людський розвиток, розробка механізму нарощення людського капіталу, формування амортизаційної політики у сфері набуття людського капіталу, формування механізму зв'язку фондового ринку з розвитком людських ресурсів
7	Відтворення	Демографічна, інвестиційна та житлова політики	Створення умов для якісної репродуктивності людських ресурсів, забезпечення можливості реалізації людського капіталу й отримання зисків у майбутньому, застосування державних програм
8	Розвиток	Освітня, інформаційна, інноваційна, соціально-культурна та маркетингова політики	Перебудова концепції освіти у суспільстві; удосконалення якості освіти; поліпшення профорієнтації, професійної діагностики, навчання та підвищення кваліфікації; створення можливості повної реалізації людського потенціалу; забезпечення безперервного набуття людського капіталу; заохочення творчості в суспільстві; пропаганда конструктивного суспільного розвитку; створення інформаційних центрів з людського розвитку

* Авторська розробка.

Рушійною силою національної політики управління розвитком людських ресурсів може бути інтелектуалізація процесу управління розвитком людських ресурсів. Розгортання глобалізації та інтелектуалізація виробництва у світовій економіці викликані високими темпами і масштабами інновацій, які постають основою високоінтелектуальної праці. У ХХІ ст. творчий потенціал людських ресурсів постає головним фактором позитивного розвитку суспільства, а основою ефективного виробництва є “інноваційна людина”, завдяки креативній праці якої у розвинених країнах створюється до 40 % ВВП⁵⁴⁸. Це підтверджується низкою стратегічних документів, прийнятих у ряді країн світу: “Інноваційна стратегія Словацької Республіки 2007–2013 рр.”, “Національна інноваційна стратегія Чеської Республіки” (схвалена у 2004 р.), “Науково-технологічна й інноваційна стратегія Угорщини 2005–2013 рр.”, “Наукова й інноваційна стратегія Великої Британії 2009–2013 рр.”, “Національна інноваційна стратегія Фінляндії” (схвалена у 2008 р.), “Науково-технологічна й інноваційна стратегія Ірландії (2006–2013 рр.)”, Інноваційна стратегія Швеції “Інноваційна Швеція” (2004–2010 рр.), Довгострокова інноваційна стратегія Японії “Інновації – 2025” (2007 р.), “Державна програма інноваційного розвитку Республіки Білорусь на 2007–2010 рр.” тощо.

Наприклад, в Україні у концептуальній площині питання інтелектуалізації виступає стрижнем проектів “Стратегії інноваційного розвитку України на 2010–2020 рр. в умовах глобалізаційних викликів”, стратегії розвитку України у період до 2020 року “Україна-2020: стратегія національної модернізації”, “Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року”, “Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 року” тощо. Поточні прикладні заходи інтелектуалізації розвитку людських ресурсів у рамках загальнонаціональної політики мають передбачати: адаптацію до глобальної цивілізаційної парадигми розвитку суспільства; забезпечення спрямування інвестиційної політики в напрямі збільшення обсягу коштів на науку не менше 2 % та освіту 5 % ВВП; проведення структурного реформування національної економіки в напрямі підтримки зайнятості населення у сфері інтелектуальної праці на рівні 75–80 %⁵⁴⁹. У цьому контексті треба відзначити, що якісно реалізувати зазначені пропозиції можна було б у разі наявності спеціального координуючого органу в структурі державної влади, який би мав повноваження розробки концептуальних та прикладних ініціатив у сфері управління розвитком людських ресурсів у національному господарстві шляхом координації питання управління розвитком людських ресурсів на рівні зв’язків із міжнародними організаціями та вітчизняними органами місцевого самоврядування, профспілками, регіональними, галузевими, підприємницькими та політичними організаціями.

Реалізація цих заходів потребує міцного соціально-економічного підґрунтя. Для цього в рамках національних господарств необхідно зорієнтувати систему державного управління за такими пріоритетами: визначення провідної ролі

⁵⁴⁸ Баценко Л. М. Інноваційний розвиток людських ресурсів в нових економічних умовах / Л. М. Баценко, Р. В.

Галенін. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvlnau/Ekon/2010_16/index.html. – Назва з екрану

⁵⁴⁹ Гава Ю. В. Інтелектуальний капітал – шлях до економічного зростання України / Ю. В. Гава // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 4. – С. 129 – 134.

людського ресурсу, мотивування збагачення людського капіталу, активізація творчості та дбайливе ставлення до власних людських ресурсів нині й у майбутньому. Це передбачає збільшення витрат на розвиток людських ресурсів та поширення інвестування людського капіталу у сфері поліпшення стану здоров'я, продовження терміну життя та працездатного віку, опанування нових знань, здобуття освіти, підвищення кваліфікації, розвитку розумових здібностей, збагачення культури та суспільно-корисності праці, набуття професійного досвіду, здійснення продуктивної творчої діяльності людських ресурсів.

Побудова та оптимізація національної політики управління розвитком людських ресурсів передбачає удосконалення інструментарію державного та наддержавного регулювання міжнародного руху людських ресурсів. У сучасних наукових публікаціях відзначається зростання масштабів міжнародного руху людських ресурсів у вигляді міграцій, туризму та транзитно-професійної діяльності, що здійснюється за рахунок насичення життя людей розумовою діяльністю, посилення духовних, розумових, інтелектуальних засад та збільшення питомої ваги розумових функцій у людській життєдіяльності на основі розгортання НТП. Це означає інтелектуалізацію міжнародного руху людських ресурсів. Починаючи із середини ХХ ст. у науковій літературі відзначається важливість дослідження форм інтелектуалізації міжнародного руху людських ресурсів і його спрямування в контексті прогресивного розвитку країн та світу в цілому, що зумовлює необхідність внесення авторських доробків згідно із сучасними вимогами і особливостями соціально-економічної динаміки.

Міжнародний рух людських ресурсів спричиняє рух капіталу, зміни у ринковій кон'юнктурі та виробництві. Тому прогресивний розвиток форм і масштабів міжнародного руху людських ресурсів у сучасних умовах постає обов'язковою функцією в суспільстві. В умовах глобалізації світової економіки, демократизації суспільства та за наявності сучасних засобів комунікації і транспорту держави вже не можуть обмежити інформаційний обмін, і міжнародний рух людських ресурсів необхідно інтелектуалізувати. Але сучасні дані доводять, що більшість міжнародних переміщень не зумовлені інтелектуальними факторами і не викликають економічного зростання країн-донорів, а вага інтелектуальної міграції, ділового туризму та обміну професійними знаннями є незначною. Відповідно, мова має йти про цілеспрямовані заходи управління розвитком широких верств населення, які здійснюють міжнародні переміщення шляхом міграцій, туризму та професійної діяльності для розкриття людського потенціалу та взаємозбагачення країн-донорів і країн-реципієнтів. На наш погляд, заходи інтелектуалізації необхідно здійснювати на різних рівнях управлінського впливу.

Для вирішення глобальних проблем людства і прогресивного економічного розвитку країн необхідно застосувати потенціал інтелектуалізації міжнародного руху людських ресурсів як засіб людського розвитку, можливість самореалізації, підвищення культури та громадянської свідомості. Саме інтелектуалізація міжнародного руху людських ресурсів у вигляді оптимізації науково-технічного та практичного інформування, збагачення розумової праці, підвищення кваліфікації, набуття нового досвіду тощо зможе забезпечити якісне розгортання глобалізації.

Для цього доцільно здійснити міжнародну уніфікацію міжнародного руху людських ресурсів за рахунок удосконалення науково-методологічних розробок у цій сфері.

Наступним напрямом має стати скорочення обсягу тіньової економіки за рахунок адаптивної ліквідації причин і умов здійснення правопорушень. Це можна зробити шляхом використання прогресивних аспектів тіньової економіки в позитивному напрямі, враховуючи, що тіньова економіка часто породжує процеси, які є більш динамічними, творчими, результативними порівняно з легальними видами діяльності та традиційними механізмами соціально-економічних відносин. Відповідно, на рівні держав в умовах глобалізації доцільно здійснювати соціально-економічний моніторинг тіньової економіки та розкривати приклади деструкцій, шкідливих для суспільства нині та в майбутньому, і давати інформацію про причинно-наслідкові зв'язки подій (причини та фактори, що спонукають людей до порушень, суспільні втрати, засоби безпеки, психічні розлади та вроджені вади невиправних злочинців) та вживати запобіжних заходів або трансформувати негативний досвід у позитивний в легальній площині. А саме організовувати нові види економічної діяльності, використовувати таланти людей у легальній площині, створити альтернативні послуги з кращою якістю і більшою корисністю для суспільства, а також збільшувати частку запобіжних і попереджальних заходів органів державної влади та місцевого самоврядування. А кошти, отримані від штрафів, стягнень та відшкодувань за заподіяні конкретні правопорушення, спрямовувати на ліквідацію причин і можливостей скоєння подібних правопорушень у майбутньому (90 %) та утримання карних структур (10 %) при обов'язковому звітуванні правопорушникам і суспільству.

Наявні проблеми у сфері зайнятості доводять необхідність формування системного комплексного підходу до праці та зайнятості як із боку держави, так і самих людських ресурсів. Людські ресурси в умовах глобалізації мають не лише вміти збирати та засвоювати знання, а й самостійно їх продукувати⁵⁵⁰. На наш погляд, у сучасних соціально-економічних умовах у разі навчання людських ресурсів основ саморозвитку буде спостерігатися суттєве поліпшення ситуації на національних ринках праці. В умовах нестачі державних коштів для поширення системи державної освіти і перепідготовки економічно активної частини населення саморозвиток, як складова навчання, що відбувається на власні кошти, є можливістю відтворення особистісного та суспільного наукового потенціалу країн завдяки інноваціям та підвищенню ефективності використання виробничих ресурсів. Можна навіть припустити, що ІЛР багато в чому залежить від умінь громадян країни оперувати інструментами саморозвитку. Тому органам державної влади при розробці політики зайнятості вже зараз треба створити механізм впливу на різні вікові сегменти населення.

Уже з дитинства слід прищеплювати думку молоді про побудову особистісного “стрижня” та знаходження переваг, які необхідно розвивати завдяки наполегливій праці протягом усього життя, незалежно від того, ким юнак чи дівчина стане – ученим, підприємцем, найманим робітником чи державним службовцем.

⁵⁵⁰ Harman C. Managing Human Resources in the Knowledge Economy / C. Harman, S. Brelade. – Access mode : <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/unpan/unpan025935.pdf>. – Title from screen.

Тобто ці заходи мають застосовуватися не тільки до реальних людських ресурсів, а й до перспективних і неперспективних, які беруть участь у процесі соціального спілкування та виховання. Фактично ідеться про застосування концепції необхідності та доцільності використання саморозвитку свідомості усього населення, що дозволить удосконалити якість трудових ресурсів і посилюватиме підприємницьку діяльність. Дієвість цієї концепції можлива завдяки допомозі з боку держави шляхом створення умов населенню для оволодіння інструментарієм її опанування: визначення особистісних цілей, використання методики пошуку інформації, отримання мінімально необхідних економічних знань, професійних навичок, які допоможуть людині протягом усього життя витримувати зміни і знаходити доцільні форми зайнятості для формування своєї професійної кар'єри та соціального статусу, що опосередковано зміцнюватиме потенціал країни.

Для впровадження концепції саморозвитку населення необхідно здійснити деякі зміни в системі освіти. Наприклад, у дошкільних закладах та в системі загальної середньої освіти необхідно посилити увагу учнів до необхідності регулярної самостійної праці, збільшити обсяг завдань для самостійного виконання й активізувати контроль їх виконання. Окрім цього, слід сприяти поширенню секцій, гуртків для занять мистецтвом, спортом, іноземними мовами, опанування нових професій, які формуватимуть навички до праці та розширення кругозору майбутніх працівників. У системі вищої та професійно-технічної освіти при викладанні усіх дисциплін доцільно робити наголос на інструментарії їх самостійного опанування. Окрім цього, поширення вищенаведеної концепції треба здійснювати і через інші інститути (церкви, ЗМІ, політичні партії, громадські організації), обговорюючи з громадянами значення саморозвитку та розробляючи методологію її пропаганди. Необхідно зменшити деструктивне навантаження на населення через ЗМІ, яке відчуває на собі, у першу чергу, непрацююче населення – молодь та безробітні, які мають більше вільного часу і формують свій кругозір здебільшого із вторинної або віртуальної інформації.

Використання саморозвитку однією особою зумовлює прогрес її кар'єри та сімейний добробут, декількома робітниками на підприємстві – підвищення продуктивності праці цієї організації, а багатьма особами – прогрес усього людства в планетарному масштабі та еволюції. Тобто чим більше людина знає та поширює свої знання у своїй побутовій, трудовій чи соціальній діяльності, тим значніше вона збільшує можливості використання ресурсів, якими вона володіє чи з якими має справу. Саморозвиток може допомогти усім сегментам людських ресурсів розвинути своє бачення та ширше й успішніше здійснювати планування, прогнозування та організацію своєї праці, чи то власник, чи найманий працівник, або безробітний, незалежно від статі та віку, відтворюючи наявні позитивні здобутки особистого життя, підприємства, країни. Проте, незважаючи на очевидну доцільність саморозвитку, в державах існують суттєві перешкоди, що гальмують його поширення у вигляді доцільності набуття нових знань, підвищення кваліфікації, розвитку ініціативи, підприємницького ресурсу та організації самозайнятості. Це слабкість механізму практичного захисту прав як окремих працівників, так і трудових колективів у цілому, коли часто порушуються умови

праці, невчасно виплачується заробітна плата, відбуваються порушення корпоративних прав, силовий захват підприємств, політична, економічна і соціальна нестабільність у країні тощо. Тому необхідно враховувати, що “потенціал саморозвитку” не буде розкритий “в умовах неправди, несправедливості, неповаги, підозри, підступності”⁵⁵¹.

Сучасна економічна ситуація зумовлює необхідність ретельного проектування заходів мотивування розвитку людських ресурсів. Теоретичні розробки та практичні реалії виокремлюють різноманітні підходи до задіяння потенціалу мотивації та стимулювання працівників. Але реалії сьогодення свідчать, що у країнах складається ситуація, коли існуючі національні системи мотивації та стимулювання можуть бути перешкодою розвитку. Покарання за провини, заохочення за досягнення та поточна оплата праці існують скрізь, але часто вони стабілізують організацію праці, перешкоджають ініціативі, зупиняють нововведення та обмежують коло працівників, які можуть стати рушійною силою динамічного розвитку соціально-економічних систем.

Фактори впливу на стан мотивації та стимулювання праці працівників ми визначимо за різними управлінськими рівнями. На глобальному рівні головними впливаючими факторами постають: НТП, чисельність людей, глобальний ринок праці, стан міжнародного руху людських ресурсів тощо. На макрорівні, в межах національної економіки, головними факторами виступають загальний стан розвитку національної економіки та особливості державного регулювання зайнятості й оплати праці. Важливими питаннями, які перебувають на постійному контролі громадськості, є: стан безробіття, співвідношення між мінімальною заробітною платою та прожитковим мінімумом, між мінімальною та середньою заробітною платою, тінізація ринку праці тощо. “За визначенням експертів Євросоюзу, мінімальна заробітна плата має становити 2–2,5 прожиткових мінімуми і при цьому вона в більшості країн світу складає 35–40 % від середньої”⁵⁵².

Відповідно, зростання добробуту населення постає умовою забезпечення позитивного людського розвитку. На мезорівні, в межах господарських систем, товарних ринків і регіонів країни на мотивацію та стимулювання праці працівників вітчизняних підприємств головним чином впливає рентабельність господарської діяльності й співвідношення оплати праці за галузями національної економіки, впровадження результатів творчої активності людських ресурсів, ступінь впливу людського фактора на економічні результати діяльності, територіальні відмінності у рівні життя та оплати праці. Мікрорівень, який охоплює підприємство як економічну систему, людину та її оточення, насамперед і формує систему мотивації та стимулювання праці. Вплив, з одного боку, власників підприємств, менеджерів та колег, а з іншого – родинного оточення та особистих схильностей працівника, суттєво визначає ставлення людини до праці. Вищенаведені фактори впливу на поведінку людини-працівника розкривають складність розробки універсальної системи мотивації та стимулювання праці, яка б забезпечила позитивний розвиток

⁵⁵¹ Коровський А. В. Еволюція людського фактора економіки та проблеми його формування : моногр. / А. В. Коровський. – К. : КНЕУ, 204. – 184 с.

⁵⁵² Осовий Г. В. Питання реформи оплати праці в Україні / Г. В. Осовий // Праця і Закон. – 2005. – № 7. – С. 6–19.

соціально-економічних систем. Але якщо визначати людину найвищою цінністю, то головними критеріями справедливого мотивування є:

- значення виду економічної діяльності, де працює людина-працівник, для позитивного розвитку суспільства;
- ступінь втрати здоров'я людиною-працівником на виробництві;
- роль людини-працівника у процесі спрямування соціально-економічного розвитку (виконавець, управлінець, лікар, працівник соціокультурної сфери, торговельної сфери, батько, творець, педагог, меценат);
- ставлення до праці та місця проживання (сумлінне або несумлінне);
- результати праці.

Проте суттєва різниця у рівні життя населення в країнах наразі не дозволяє досягти значного удосконалення систем мотивації та стимулювання праці. І навіть на провідних підприємствах приклади збагачення праці, задоволення працею та її оплатою частіше за все стосуються не всього персоналу, а переважно кадрів, залишаючи напризволяще інші категорії населення. Для загального поліпшення стану оплати праці в суспільстві необхідно забезпечити зміну ставлення до мотивування праці людини в суспільстві. Удосконалення системи мотивування може бути досягнуте за наявності таких умов: концептуалізація системи управління розвитком персоналу, заохочення реалізації соціальної і трудової ініціативи, поширення інноваційної діяльності, поширення самомотивації серед працівників підприємства, впровадження системи мотиваційного моніторингу щодо коригування систем мотивування, поліпшення якості праці та її гуманізації. Відповідно, заходи вдосконалення системи мотивації та стимулювання працівників можна ранжувати за трьома напрямками: оптимізація системи оплати праці, формування системи розвитку, мотивування саморозвитку^{553,554,555}. Ці зміни потрібно спрямовувати в таких площинах свідомості людей: мотивування до праці як особистості, мотивування до праці як громадянина, мотивування до праці як працівника підприємства. Позитивні зміни в мотивації та стимулюванні праці в суспільстві викличуть певний синергетичний ефект, коли відбудеться взаємопосилення процесів: становлення особистості, родинних взаємовідносин, професійної та соціальної діяльності.

Підсумовуючи зазначимо, що у ХХІ ст. констатується необхідність постійного нарощення соціально-економічного потенціалу країн (внаслідок розгортання нових глобальних загроз, проблем та викликів економічного розвитку) шляхом застосування нових нестандартних управлінських рішень. Тому провідним напрямом розвитку країн постає розробка прикладних аспектів застосування превентивних заходів для запобігання розгортанню глобальних проблем і кризових явищ у національній економіці. У сформованій сучасній світогосподарській системі

⁵⁵³ Гава Ю. В. Інтелектуальний капітал – шлях до економічного зростання України / Ю. В. Гава // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 4. – С. 129 – 134.

⁵⁵⁴ Методологія сталого розвитку: цивілізаційний контекст : моногр. / [В. Х. Арутюнов, С. І. Присухін, В. М. Свінцицький та ін.]. – К. : КНЕУ, 2010. – 296 с.

⁵⁵⁵ Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. академіка НАН України, д.т.н., проф., засл. діяча науки і техніки України Б. Є. Патона. – К.: Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України", 2012. – 72 с.

для забезпечення конкурентоспроможності національної економіки країни вимушені будувати нові механізми економічного розвитку з урахуванням загальносвітових тенденцій⁵⁵⁶.

Внаслідок значних відмінностей між країнами заходи управлінсько-координаційного впливу мають бути територіально скоригованими згідно з якісними та кількісними показниками стану людських ресурсів. Це зумовлює необхідність побудови та оптимізації національних політик управління розвитком людських ресурсів, які визначатимуть стратегічні орієнтири, структуру економіки, співвідношення власності, склад і спрямування соціально-економічних інститутів, пріоритетні сфери національного господарства, рівень соціалізації економіки тощо. А побудова дієвої моделі національної політики управління розвитком людських ресурсів передбачає її спрямування на: безперервний позитивний розвиток національної економіки, що потребує здійснення визначених, регулярних, ритмічних, передбачених, прогнозованих та очікуваних змін у національній економіці, які б створювали для майбутніх поколінь можливості відтворення не гірші, ніж сучасні; збалансування структури національного господарства, яке зумовлює необхідність визначення співвідношення галузей і обсягів їх виробництва задля досягнення позитивних соціально-економічних результатів; гармонізацію відносин із суб'єктами світової економіки, що вимагає досягнення стану відповідності, злагодженості та якісного входження у світогосподарську систему; самоорганізацію суб'єктів національної економіки, що передбачає упорядкування їх роботи; формалізацію змісту управління розвитком людських ресурсів у сучасних реаліях світової економіки, яке детермінує визначення форм управлінського впливу і постає підґрунтям для збереження національної самоідентичності та забезпечення конкурентоспроможності національних економік.

Дон О.Д.

4.2 ТРУДОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК КЛЮЧОВИЙ ФАКТОР СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Переорієнтація національної економічної системи на модель сталого розвитку значною мірою залежить від наявного потенціалу розширеного відтворення ресурсної бази соціально-економічного піднесення на новій інституціональній і технологічній основі. Досвід розвинених країн та наслідки структурної трансформації сегментів національного господарства свідчать, що реальні зрушення в напрямі формування передумов сталого розвитку як держави в цілому, так і окремих регіонів можливі лише за умови нарощення не лише виробничого, а й природно-ресурсного, демографічного, науково-технічного, інформаційного та соціально-культурного потенціалу. Мова йде про всі складові соціально-економічного потенціалу, а також людський фактор та інституціональні зміни в системі економічних відносин при виборі пріоритетів переходу національного та

⁵⁵⁶ Абалкин Л. Смена тысячелетий и социальные альтернативы / Л. Абалкин // Вопросы экономики. – 2000. – № 12. – С. 27 – 40.

регіональних господарських комплексів на модель сталого розвитку. Необхідно враховувати численні чинники соціально-економічного розвитку у зв'язку з інституціональним закріпленням євроінтеграційних прагнень українського суспільства.

Соціально-економічні перетворення, що відбуваються в Україні, істотно торкнулися системи управління трудовим потенціалом суспільства. Ця сфера, через особливості функціонування, виявилася найменш адаптованою до змін в економічному житті суспільства. Для побудови соціально-орієнтованої ринкової економіки необхідні наукові дослідження проблем, пов'язаних з функціонуванням ринку праці і його впливу на економічне зростання. Проблеми формування і розвитку трудового потенціалу як чинника економічного зростання займає одне головних місце в макроекономіці і мікроекономіці. Його вивчення і подальший розвиток важливі при формуванні ринкових стосунків в економічному просторі країни. В зв'язку з цим дослідження питань, пов'язаних з впливом трудового потенціалу на економічне зростання набуває особливої актуальності.

Питанням формування, розвитку та використання трудового потенціалу як чинника суспільного відтворення присвятили наукові праці такі зарубіжні та українські вчені, як: М. Амстронг, С. Синк, Ф. Тейлор, Д. Богиня, М. Голдін, О. Грішнова, В. Данюк, М. Долішній, А. Колот, О. Котляр, В. Костаков, Г. Купалова, В. Лишиленко, Є. Лібанова, І. Лукінов, В. Онікієнко, Б. Попов, П. Саблук, М. Скаржинський, К. Якуба та ін.

Мета роботи полягає в обґрунтуванні теоретико-методичних підходів до суті трудового потенціалу як чинника економічного зростання і в розробці на основі отриманих висновків практичних рекомендацій, що забезпечують його ефективне використання в національній економіці.

Економічний і соціальний розвиток держави визначається багатьма чинниками – географічним розташуванням, кліматичними умовами, запасами корисних копалин, родючістю ґрунтів, наявністю транспортних шляхів тощо. Це положення можна підтвердити численними прикладами таких високорозвинених країн, як США, Велика Британія, Канада, Німеччина та інші. Але є й інші приклади. Однією з найбагатших країн світу вважається Швейцарія. Розташована у центрі Західної Європи, ця країна має вигідне географічне розташування, але вона бідна на корисні копалини. Високим є рівень економічного розвитку Японії, хоча вона бідніша за Швейцарію на землі та надра. Головною особливістю цих країн є високорозвинутий трудовий потенціал суспільства, ефективне управління цим потенціалом, максимізація його використання. Це і є основою їх високого розвитку.

В процесі свого розвитку людство наростаючими темпами збільшувало споживання усіх видів природних ресурсів. В основі розвитку економіки будь-якої країни є такі фактори: 1) трудовий потенціал (трудові ресурси, населення); 2) засоби виробництва (знаряддя праці та предмети, технології, транспорт, будівництво тощо); 3) природні ресурси; 4) підприємницькі здібності.

Головним фактором економічного росту держави, безумовно є населення. Велике значення населення, трудових ресурсів як фактору економічного росту спонукає розумно і бережно відноситися до здоров'я людини та гармонійно

розвивати її здібності в інтересах її власних і суспільства в цілому. Тому так багато уваги ми приділили вивченню потреб людини.

Поява терміну «трудоий потенціал» не є випадковим. Це є наслідком еволюційного розвитку усвідомлення ролі та місця людини у створенні матеріальних і духовних благ. На відміну від понять «робоча сила», «трудоі ресурси», «людський капітал», економічна категорія «трудоий потенціал» є інтегральним, узагальнюючим визначенням кількісних і якісних можливостей ресурсів праці індивіда, організації, суспільства, тобто потенціал можливості та джерела, які можуть бути використані.

Другий фактор економічного росту – створені людьми засоби виробництва. Працюючи, люди розвивають виробництво, розширюють його, збільшують багатство суспільства. Від створених людиною засобів виробництва, технічної бази суспільства, прогресу науки і техніки і від вміння все це використовувати залежать темпи економічного росту.

Третій важливий фактор розвитку суспільного виробництва – природні ресурси. Від природних властивостей землі, родючості ґрунту, особливостей клімату, лісової та іншої рослинності, тваринного світу, води рік, озер, морів та океанів, багатств земних надр, чистоти повітря залежать темпи росту виробництва і добробут населення. Ступінь доступності природних ресурсів впливає на рівень продуктивності праці.

Еволюція теорії трудового потенціалу як чинника економічного зростання починається з епохи первинного накопичення капіталу. Вченими-економістами були виявлені основні критерії для визначення трудового потенціалу як чинника економічного зростання, тобто були науково обґрунтовані техніко-економічні і соціально-економічні характеристики економічного зростання досягнуті, за рахунок інтенсивного і (або) ефективного використання трудових ресурсів, як: рівень розвитку техніки та технологій, галузева структура економіки країни, доля виробничого накопичення в національному доході країни, структура споживання населення.

Трудоий потенціал характеризується кількісними і якісними параметрами. Кількісна сторона трудового потенціалу визначається чисельністю працездатного населення, статево-віковою структурою, кількістю робочого часу, відпрацьованого працездатним населенням, чисельністю безробітних. Якісними характеристиками трудового потенціалу є стан здоров'я, загальноосвітній та професійно-кваліфікаційний рівень, схильність носіїв праці до мобільності, конкурентоздатність робочої сили та ін. Тобто, трудоий потенціал – це інтегральна оцінка і кількісних, і якісних характеристик економічно активного населення.

В Україні термін трудоий потенціал трактується як сукупна чисельність громадян працездатного віку, яка при визначених складових (стан здоров'я, психофізіологічні особливості, освітній, професійний та інтелектуальний рівні, соціально-етнічний менталітет) має намір здійснювати трудову діяльність⁵⁵⁷.

⁵⁵⁷ <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

Розрізняють трудовий потенціал окремої людини, підприємства, території, суспільства. Трудовий потенціал складається з багатьох компонентів, головними з яких є здоров'я, освіта, професіоналізм, моральність, мотивування, вміння працювати в колективі, творчий потенціал, активність, організованість, ресурси робочого часу та ін. На рівні суспільства ці компоненти можна приблизно оцінити певними узагальненими показниками. Здоров'я населення країни характеризується середньою тривалістю життя, часткою інвалідів, смертністю за віковими групами залежно від різних причин, розміром та часткою витрат на охорону здоров'я тощо. Моральність суспільства визначається його релігійністю, ставленням до інвалідів, дітей, престарілих, показниками соціальної напруги, злочинності тощо. Творчий потенціал і активність проявляються темпами науково-технічного прогресу в країні, доходами від авторських прав, кількістю патентів та міжнародних премій та ін. Організованість на рівні суспільства можна оцінити якістю і стабільністю законодавства, обов'язковістю дотримання законів і угод, стабільністю політичної ситуації, якістю доріг та громадського транспорту тощо. Рівень освіти населення характеризується середньою кількістю років навчання в розрахунку на одну людину, часткою витрат на освіту в державному бюджеті, доступністю різних рівнів освіти тощо. Ресурси робочого часу оцінюються кількістю працездатного населення, кількістю і часткою зайнятих, рівнем безробіття, кількістю відпрацьованих людино-днів за рік тощо⁵⁵⁸.

Таблиця 64 – Складові трудового потенціалу та їх характеристика

Складові	Характеристика
Демографічна	Відображають демографічні показники всього населення: вік, стать, тривалість життя, народжуваність, смертність, природний та механічний приріст та ін.
Медико-біологічна	Стан здоров'я населення, частка інвалідів, смертність за віковими групами залежно від різних причин, розмір та частка витрат на охорону здоров'я тощо
Інтелектуальна	Інтелектуальний розвиток населення
Освітня	Якісний аспект освіти населення
Економічна	Рівень життя населення, умови праці та виробництва
Мотиваційна	Існуючі персоніфіковані стимули до праці
Культурна	Особливості духовного розвитку, релігійні переконання, система цінностей
Соціальна	Соціальні відносини у суспільстві
Психологічна	Особистісні риси людини як базового носія трудового потенціалу, що є вродженими або сформованими у процесі трудової діяльності
Організаційна	Середовище функціонування носіїв трудового потенціалу

Підсумовуючи, можна стверджувати, що трудовий потенціал являє собою систему, що має просторову та часову орієнтацію, елементами якої виступають

⁵⁵⁸ Васильченко В.С., Гриненко А.М., Грішнова О.А., Керб Л.П. Управління трудовим потенціалом : навч. посіб. – К. : КНЕУ, 2005.

трудо́ві ресурси з урахуванням усієї сукупності їхніх кількісних та якісних характеристик, зайнятості й робочих місць.

Для ефективного використання трудового потенціалу в національному господарстві треба володіти інформацією про чисельність та склад населення, (динаміка представлена на рис. 68, та основні показники формування та використання трудового потенціалу – наведені в табл. 65.

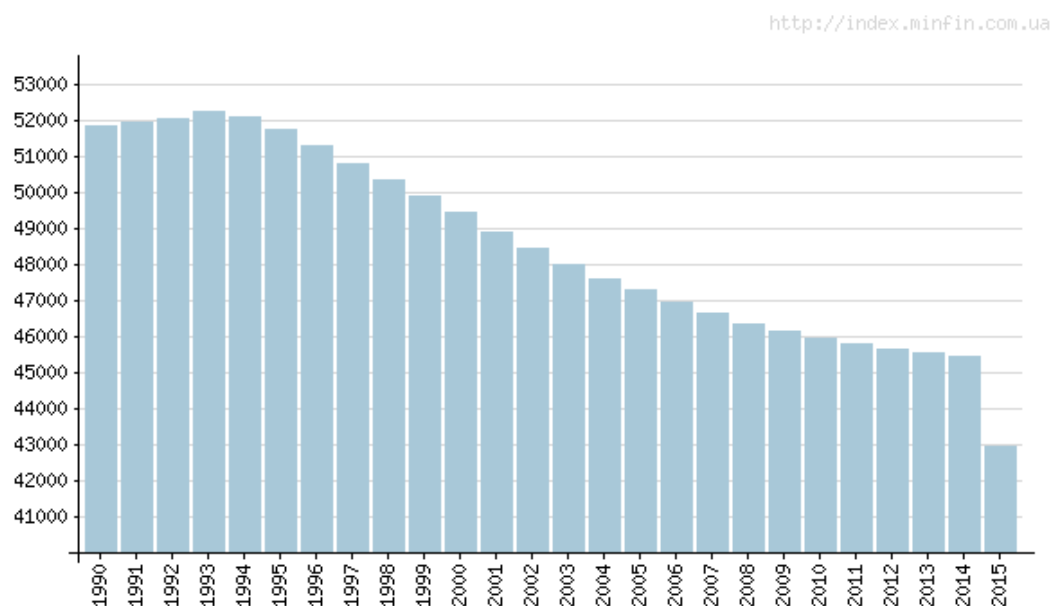

Рисунок 68 – Динаміка чисельності населення в Україні, млн. осіб⁵⁵⁹

Як свідчать дані рис. 68, процес відтворення трудового потенціалу України характеризується руйнівними тенденціями – значним скороченням – на 6 518,4 тис. осіб чисельності населення (з 51944,4 тис. осіб у 1991 р. до 45426 тис. осіб у 2014 р.), що пов'язано з низьким рівнем життя населення та погіршенням стану його здоров'я. Демографічна криза унеможливорює достатнє відтворення робочої сили. Процес формування трудового потенціалу України в останні роки має тенденцію до звуженого відтворення, проявами якого є від'ємний природний приріст населення (-158,7 тис. осіб у 2013 р.), «старіння нації» – 36,8 % населення у пенсійному віці у 2014 р., скорочення фертильності жінок, збільшення захворювань. Все це негативно позначається на стані трудового потенціалу.

⁵⁵⁹ Статистична інформація Державної служби статистики України. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua. – Назва з екрану.

Таблиця 65 – Динаміка показників формування та використання трудового потенціалу в Україні, тис. осіб⁵⁶⁰

Роки	Чисельність населення	Економічно активне населення	Зайняте населення	Безробітні	Рівень безробіття, % *	Зареєстровані безробітні
2000	48923,2	21150,7	18520,7	2630,0	12,4	1178,7
2001	48457,1	20893,6	18453,3	2440,3	11,7	1063,2
2002	48003,5	20669,5	18540,9	2128,6	10,3	1028,1
2003	47622,4	20618,1	18624,1	1994,0	9,7	1024,2
2004	47280,8	20582,5	18694,3	1888,2	9,2	975,5
2005	46929,5	20481,7	18886,5	1595,2	7,8	891,9
2006	46646,0	20545,9	19032,2	1513,7	7,4	784,5
2007	46372,7	20606,2	19189,5	1416,7	6,9	673,1
2008	46143,7	20675,7	19251,7	1424,0	6,9	596,0
2009	45962,9	20321,6	18365,0	1956,6	9,6	693,1
2010	45778,5	20220,7	18436,5	1784,2	8,8	452,1
2011	45633,6	20247,9	18516,2	1731,7	8,6	505,3
2012	45553,0	20393,5	18736,9	1656,6	8,1	467,7
2013	45426,2	20478,2	18901,8	1576,4	7,7	487,6
2014	42928,9	19035,2	17188,1	1847,1	9,7	458,6

* за методологією МОП

За даними Державної служби статистики у 2013 році кількість економічно активного населення, порівняно з 2000 роком, в цілому по країні зменшилася на 672,0 тис. осіб і становила майже 20,5 млн. осіб. Рівень економічної активності населення віком 15-70 років зріс, у порівнянні 2012 роком, та становив 65,0% населення відповідної вікової групи. Найвищий рівень економічної активності був характерним для осіб віком 30–49 років, найнижчий – для молоді віком 15–24 років та осіб віком 60–70 років. У середньому за 2013 рік чисельність зайнятого населення, у порівнянні з 2012 роком, збільшилася на 164,9 тис. осіб та становила 18,9 млн. осіб. Серед регіонів України найбільша кількість зайнятого населення зосереджена у Дніпропетровській, Харківській, Львівській, Одеській областях та м. Києві. Рівень зайнятості населення зріс з 59,7% у 2012 році до 60,3% у 2013 році. Зростання рівня зайнятості відбулося в усіх регіонах. Найвищий рівень зайнятості спостерігався у містах Києві (64,9%), Дніпропетровській (62,1%) області, а найнижчий – в Івано-Франківській (55,4%) та Тернопільській (56,2%) областях. Чисельність безробітних в середньому за 2013 рік зменшилася на 20,1 тис. осіб і становила 487,6 тис. осіб. Скорочення чисельності безробітних відбулося в усіх регіонах. За причинами незайнятості серед безробітних найбільшою була питома вага звільнених за власним бажанням – 37,7%, вивільнених з економічних причин (у зв'язку із реорганізацією, ліквідацією виробництва, скороченням чисельності підприємств, установ та організацій) – 29,8% та осіб, які не працевлаштувалися

⁵⁶⁰ Статистична інформація Державної служби статистики України. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua. – Назва з екрану.

після закінчення загальноосвітніх та вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації – 17,5%. Рівень безробіття населення віком 15-70 років, визначений за методологією Міжнародної організації праці, знизився з 7,5% до 7,2% економічно активного населення. В Україні, як і в усьому світі, найвищий рівень безробіття спостерігався серед молоді віком 15–24 роки (17,4%). Зниження рівня безробіття відбулося в усіх регіонах. Найнижчий рівень безробіття спостерігався у місті Києві – 5,2%, Одеській області – 5,3%, а найвищий у Житомирській, Чернігівській – 9,3%, Тернопільській, Рівненській областях – 9,4%. У 2014 році рівень безробіття в Україні залишається нижчим, ніж в країнах Європейського Союзу, де він становив 11% (зокрема, в Іспанії та Греції, відповідно, 26% та 27%, Хорватії – 18%, Португалії – 17%, Кіпрі – 16%, Словаччині – 14%, Ірландії та Болгарії – 13%, Італії, Латвії та Литві – 12%, Франції – 11,0%, а у Польщі, Угорщині та Словенії – 10%)⁵⁶¹.

З 1993 року експерти Організації Об'єднаних Націй (ООН) складають щорічний звіт з розвитку людства. Суть даного документу полягає у вивченні індексу людського розвитку за країнами світу, основними критеріями якого виступають: середня тривалість життя при народженні, рівень грамотності та рівень життя населення країн світу, який оцінюється за ВВП на душу населення, та інших вагомих показників.

За останні 10 років серед країн світу індекси розвитку людського потенціалу в переважній більшості держав поліпшилися (з показника 0.639 до 0.694), а 40 країн світу суттєво просунулися в даному рейтингу.

Найкращу динаміку розвитку в минулому році продемонструвала Лівія, піднявшись на 23 сходинки у рейтингу з 87 на 64 місце, таким чином ставши першою країною африканського континенту яка випередила Україну, всього за 1 рік вийшовши з кризи 2011 року, та підвищивши свій індекс з 0.725 до 0.769 (2-й показник в історії), а найгірша динаміка за досліджуванним індексом належить Португалії -3 позиції, як закріпилася на 43 місці.

Щодо нашої країни, то незважаючи на відносний ріст індексів у 2009-2013 роках, динаміка рейтингу навпаки погіршилася. У 2010 році Україні належала 69-та позиція, у 2011 – 76-та з показником 0.737, у 2012 – 78-ма з показником 0.740, а в минулому році – 83-тя зі значенням 0,734. За критеріями досліджуваного індексу в нашої країни найкращий стан справ з освітою та грамотністю – 0.860 (29 місце у світі), помітно гірші зі здоров'ям та довголіттям – 0.760, а найгірший стан з рівнем життя (економічним розвитком) – 0.615.

На момент набуття Україною незалежності, індекс людського розвитку був вищий, а ніж європейський та центральноазійський (0.714 проти 0.701), а на даний час він нижчий на 0.31 (0.740 проти 0.771)⁵⁶².

За період з 1990 до 2013 рр. очікувана тривалість життя при народженні в Україні зменшилася на 0,8 років, середня тривалість навчання зросла на 3,9 років, очікувана тривалість навчання збільшилася на 3,1 років. ВВП на душу населення в Україні за період з 1990 по 2013 р. зменшився приблизно на 24,2 %. Значення ІЛР України нижче середнього значення для країн із високим рівнем людського

⁵⁶¹ <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

⁵⁶² infolight.org.ua/.../indeks-rozvitku-lyudskogo.

розвитку (0,735) і середнього для країн Європи та Центральної Азії (0,738). У таблиці 66 приведені значення індексу людського розвитку (ІЛР) в деяких країнах світового господарства у 2014 р., розраховані ООН.

Таблиця 66 – Індекс людського розвитку (ІЛР) в деяких країнах світового господарства у 2014 р.

Країни з найвищим рівнем ІЛР			Країни з високим рівнем ІЛР			Країни з найнижчим рівнем ІЛР		
Ранг	Країна	Рівень ІЛР	Ранг	Країна	Рівень ІЛР	Ранг	Країна	Рівень ІЛР
1	Норвегія	0,944	...50	Уругвай	0,79	145	Непал	0,54
2	Австралія	0,933	51	Чорногорія	0,789	146	Пакистан	0,537
3	Швейцарія	0,917	53	Білорусь	0,786	147	Кенія	0,535
4	Нідерланди	0,915	54	Румунія	0,785	148	Свазіленд	0,53
5	Німеччина	0,911	55	Лівія	0,784	149	Ангола	0,526
6	Нова Зеландія	0,910	57...	Росія	0,778	150	М'янма	0,524
7	Канада	0,902	...83	Україна	0,734	151	Руанда	0,506

Як свідчать розрахунки, наведені в таблиці 66, значення Індексу людського розвитку України за 2014 рік дорівнює 0,734 – цей показник належить до високої категорії людського розвитку – що ставить країну на 83 позицію з 187 країн і територій. За період з 1990 до 2014 рр. значення ІЛР України зросло з 0,705 до 0,734, або на 4,1 %, тобто у середньому приблизно на 0,18 % за рік.

Сьогодні в Україні 17,2 мільйона зайнятого населення: при цьому якість пропозицій фахівців на ринку праці не відповідає вимогам роботодавців ані щодо їх професійно-освітньої підготовки, а ні щодо мобільності і економічної активності.

Формування трудового потенціалу і перспективи його розвитку є визначальним для подальшої долі економіки України й створення умов для її переходу на інноваційну модель. Водночас рівень і якість трудового потенціалу відіграють провідну роль у забезпеченні стабільності та конкурентоспроможності економіки країни, а також є основою життєзабезпечення і стабільності у суспільстві.

Рисунок 69 – Індекс людського розвитку в Україні у 2013 р.⁵⁶³

За даними рис. 70 можна виділити регіони-лідери та аутсайтери, які відображені у табл. 67. Стислий огляд стану окремих компонент регіонального людського розвитку України свідчить не тільки про існування значних можливостей його використання, але й про неефективність регіональної політики щодо реалізації та використання цих можливостей. Регіональний індекс людського розвитку може служити основою для визначення ключових проблем та пріоритетних напрямів розвитку для кожного регіону. На людський розвиток безперечно впливає економічний стан у регіоні взагалі, а не тільки кількість щеплень, тому постає питання щодо удосконалення методики оцінки людського розвитку у регіональному вимірі.

Таблиця 67 – Класифікація регіонів України за індексом людського розвитку*

Регіони – лідери (1-4 місця)	Регіони основної групи (5-21 місця)	Регіони – аутсайтери (22-25 місця)
Харківська Чернівецька Львівська Закарпатська	Київська, Полтавська, Хмельницька, Черкаська, Тернопільська, Дніпропетровська та ін..	Херсонська Кіровоградська Житомирська

Наведені у табл. 67 дані свідчать про те, що Україна є державою з яскраво вираженими регіональними асиметріями за економічним потенціалом територій,

⁵⁶³ Регіональний людський розвиток. Статистичний збірник / Держкомстат України. – К.: 2013.

загрозливою є диференціація населення на рівнем доступності матеріальних та духовних благ, неоднорідною є екологічна ситуація за регіонами держави.

Така асиметричність розвитку породжує тенденції, що є потенційним джерелом економічної, соціальної та політичної нестабільності в країні, стимулює соціальне розшарування та маргіналізацію суспільства. Тому нерівномірність розвитку регіонів, в тому числі людського розвитку, поляризація, асиметрія та територіальна диференціація, потребують розробки заходів щодо усунення розбіжностей шляхом створення тотожних рівнів якості життя населення.

Якщо ситуація не зміниться, то у 2015 році потреби промисловості у кваліфікованих робітниках у більшості регіонів України задовольнятимуться лише на 30-37 %. Водночас, через трудову міграцію Україна втратила близько 3,5 мільйона осіб переважно молодого та середнього віку – найбільш продуктивної частини населення, і третина з них – кваліфіковані фахівці. Тому, на думку і науковців, і державних мужів у сфері розвитку трудового потенціалу України особливу увагу слід звернути на його якість, яка залежить від освітянської галузі. Освіта відтворює трудовий потенціал країни, і водночас – є одним з чинників модернізації економіки, її становлення на інноваційний фундамент.

Науковці стверджують, що ефективність виробництва лише на 30–35 % залежить від інвестицій, решта – від якості трудового потенціалу, рівня кваліфікації працівників, але роботодавці не зацікавлені вкладати кошти в професійне навчання, намагаючись економити на робочій силі та неохоче спрямовуючи інвестиції в людський капітал⁵⁶⁴. Це сповільнює технологічно-інноваційний розвиток та знижує конкурентоспроможність суб'єктів господарювання. В умовах фінансово-економічної та соціальної нестабільності, низького рівня впровадження сучасних технологій, відсутності інтенсивного розвитку високотехнологічних галузей економіки та зрозумілої економічної стратегії держави, людський капітал є недостатньо привабливим об'єктом інвестування для суб'єктів господарювання, які орієнтовані на вирішення поточних проблем⁵⁶⁵.

Україна значно відстає від середніх показників країн ЄС за індикаторами можливостей в сфері інформаційних технологій і потенціалу інновацій в промисловості (див. табл. 68). Потрібно зазначити, що хоч в Україні, як і в інших колишніх соціалістичних державах, показники рівня освіти населення і виробничих можливостей в промисловості є досить високими, рівень технологічного оновлення виробництва і інноваційної активності підприємств залишається відносно низьким.

Джерелом конкурентних переваг країни у «старій» («важкій») економіці були доступ до сировини, зручні транспортні маршрути, місткий споживчий ринок, дешева робоча сила, то в «новій» («м'якій») економіці головними чинниками успіху стають інновації та підприємництво, що ґрунтуються на знаннях, розвинена інфраструктура інформації та знань (Інтернет, бази даних, телекомунікації).

⁵⁶⁴ Заюков І.В. Розвиток професійного навчання кадрів на виробництві / І. В.Заюков, Н. О. Коваль // *Економіческие науки*. – 2006. – №5.

⁵⁶⁵ Подра О.П. Інвестиції в професійне навчання як інструмент накопичення специфічного людського капіталу / *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка»* Випуск 5/2. – 2011.

Таблиця 68 – Науково-технічний розвиток України у співставленні з країнами ЄС – 27 (ЄС =100%)⁵⁶⁶

Індикатор	Значення ,%
Можливості в сфері інформаційних технологій	69,0
Можливості в сфері досліджень та розробок	68,0
Можливості структури промисловості	47,8
Патенти, ліцензії, торгові марки	0,1

Таким чином, до нових чинників економічного зростання можна віднести:

- інвестиції в освіту;
- розвиток сучасних інформаційно-комп'ютерних технологій;
- зростання витрат на НДДКР;
- розширення доступу компаній до венчурного капіталу;
- підвищення якості та ефективності управління країною та компаніями;
- ефективна політика залучення прямих іноземних інвестицій ;
- підвищення кількості та якості зайнятого населення у галузях знань.

Характер, зміст і напрями соціально-економічної політики залежать від ступеня втручання держави в управління соціальними, техніко-технологічними, інноваційними та інформаційними, виробничими й еколого-економічними процесами. На наш погляд, подолання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів та зниження контрастності показників якості життя громадян не можуть обмежитись підвищенням ефективності використання економічного, демографічного, соціального, культурного, ресурсного потенціалу кожного населеного пункту – потрібні кардинальні зрушення. Отже, одними з найважливіших завдань посилення соціального захисту населення на регіональному рівні є: підвищення рівня й якості життя громадян на певній території; сприяння їх динамічному і гармонійному розвитку; досягнення соціальної справедливості. Саме це і забезпечить українському суспільству політичну і соціальну стабільність, стійке зростання людського капіталу у загальноукраїнському та регіональному вимірі в контексті розбудови в державі єдиного українського простору інноваційно-інформаційного рівня зі зменшенням диспропорції між регіонами тощо.

Таким чином, збереження та розвиток трудового потенціалу України є актуальним для реалізації інноваційної стратегії розвитку і пріоритетним завданням стійкого розвитку України. Центральним напрямом при цьому повинно бути якісне поліпшення цього потенціалу за рахунок зміцнення здоров'я, підвищення освітнього цензу, професіоналізму, господарської діловитості. У системі зайнятості, яка носить інфраструктурний характер, потрібно посилити адаптивні здатності до новітніх технологій, до змін у навколишньому природному середовищі. Переорієнтація зайнятості на нові виробництва, реструктуризацію господарського комплексу, перелив трудового потенціалу в галузі невиробничої сфери – це вимоги сьогодення.

⁵⁶⁶ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook>.

4.3 КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО ІНВЕСТУВАННЯ В НЕСТАБІЛЬНОМУ РИНКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Починаючи з перших років виникнення держави як інституту існування суспільства, вона взяла на себе соціальні обов'язки щодо своїх громадян. Але в залежності від суспільного устрою та діючої економічної системи визначається домірність турбот держави соціальним життям людей. За ринкового механізму господарювання держава стає органом координації інтересів різних груп населення і концентрує всю увагу на формуванні умов для розширеного відтворення особистісного трудового потенціалу як основи самозабезпечення добробуту. Але час вніс корективи в цю категорію, надавши їй більш багатоаспектніших якостей як форми людського капіталу.

В Україні усвідомлення значимості інтелектуально-продуктивних витоків в суспільному розвитку почало формуватися з часу набуття нею незалежності. Проте до останнього часу не вдалося зменшити розрив між конституційним закріпленням статусу нашої країни як соціальної держави та втіленням цивілізаційних норм соціального буття в повсякденне життя.

В контексті поступального руху України до стійкого суспільного розвитку великого значення набуває виявлення та реалізація основних його факторів. Основними соціальними складовими механізму стійкого розвитку є: соціальна відповідальність, соціальна інтеграція, подолання масової апатії та утриманських настроїв у суспільстві, ефективна підтримка нужденних, висока якість населення, ефективний працівник та ефективний власник. Щодо соціальних інвестицій, то вони є інтегрованим фактором стійкого суспільного розвитку. У контексті саме «соціальної держави» це означає численні (кілька сотень) різноманітні соціальні зобов'язання, а саме:

- забезпечення відтворення особистості, працівника і громадянина;
- гарантії забезпечення економічної самодостатності громадянина;
- державний захист непрацевдатних;
- привілеї, пов'язані із заслугами перед суспільством;
- компенсації за нанесену шкоду;
- пряме та опосередковане регулювання нерівності.

На сучасному етапі розвитку економіки, під час проведення низки економічних реформ ефективність інвестиційної діяльності залежить від відродження фінансового, фінансово-кредитного та інвестиційного ринків у економіці нашої країни. З одного боку, інвестиції необхідні для формування й розвитку людини, з іншого – вона своєю працею створює додану вартість для інвестування у формування нових поколінь і розвиток науково-технічного прогресу.

Соціальне інвестування або інвестування в людський капітал мають двоїстий характер, що зумовлено сутністю цієї категорії. Тоді для порозуміння всіх цих категорій та конструюванні заходів щодо оновлення стратегії інвестування в

людський капітал потрібно виходити з наукового супроводу соціально-економічного розвитку.

Звернемося до тлумачення словосполучення «соціальне інвестування», наданих у словниках та енциклопедичних видань. Слово «соціальний» походить від латинського «socialis» і тлумачиться як «спільний, суспільний»⁵⁶⁷. Проте в наукових працях К. Маркса і Ф. Енгельса під час аналізу суспільства, суспільних процесів і суспільних відносин поняття «суспільний (gesellschaftlich)» і «соціальний (social)» вживаються в їх різночитанні. І, що головне, під час дослідження суспільства перевага надавалася терміну «суспільний», а в разі тлумачення відносин між людьми домінувало поняття «соціальне». «Інвестування» – це процес накопичення грошових коштів або створення активів, які дають прибуток. У всякому разі, інвестування – це процес примноження вашого капіталу⁵⁶⁸.

Інвестиційна діяльність – це широкий комплекс цілеспрямованих проектних, організаційних, економічних, фінансових, управлінських робіт, що виконуються в інтересах ефективної реалізації інвестицій. Основною метою сучасної інвестиційної діяльності є переведення економіки на інтенсивний шлях розвитку в умовах переходу до ринкових відносин з послідовним скороченням витрат на екстенсивне зростання виробничого потенціалу та збільшення вкладень в інтенсифікацію використання вже створених основних фондів.

Згідно закону України «Про інвестиційну діяльність», інвестиціями є всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (доход) або досягається соціальний ефект⁵⁶⁹.

Такими цінностями можуть бути:

- кошти, цільові банківські вклади, паї, акції та інші цінні папери (крім векселів);

- рухоме та нерухоме майно (будинки, споруди, устаткування та інші матеріальні цінності);

- майнові права інтелектуальної власності;

- сукупність технічних, технологічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, навиків та виробничого досвіду, необхідних для організації того чи іншого виду виробництва, але не запатентованих («ноу-хау»);

- права користування землею, водою, ресурсами, будинками, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права;

- інші цінності.

Інвестиції у відтворення основних фондів і на приріст матеріально-виробничих запасів здійснюються у формі капітальних вкладень.

⁵⁶⁷ Економічна енциклопедія : у 3 т. / за ред. С.В. Мочерного. – Т. 1. – К. : Академія, 2000. - 864 с.

⁵⁶⁸ Інвестознавство: навч. посіб. / Череп А.В. – К.: Кондор, 2006. – 398 с. 10. Федоренко В.Г. Інвестознавство: підруч. – 3-тє вид., доп. – К.: МАУП, 2004. – 480 с.

⁵⁶⁹ Закон України «Про режим іноземного інвестування» від 11.08.2013.-[Електронний ресурс]. - Режим доступу: zakon.rada.gov.ua

В економічній літературі спостерігається дещо інший підхід до визначення поняття «інвестиційна діяльність»⁵⁷⁰. Більшість авторів визначає її як послідовну сукупність дій суб'єктів інвестиційної діяльності щодо здійснення інвестицій з метою отримання доходу або прибутку. Але це визначення, на нашу думку, потребує доповнення, оскільки воно не містить соціального аспекту інвестиційної діяльності.

Слід розуміти, що соціальність – не що інше, як розташування цих компонент у просторі й часі з позицій досягнення тої чи іншої міри справедливості. Тому, на нашу думку, логічно стверджувати про охоплення цією категорією економічних, політичних, соціально-психологічних, ідеологічних, моральних та всіх інших вимірів складного й багатоаспектного життя суспільства.

Щодо соціальних інвестицій, то під такими вкладеннями маєтися на увазі усвідомлена, стратегічна і довгострокова політика, що приносить взаємні вигоди усім зацікавленим сторонам. Як правило, під соціальними інвестиціями розуміють партнерські соціально орієнтовані проекти бізнесу, місцевої влади і некомерційних організацій.

Питання соціального інвестування досліджували такі вітчизняні вчені, як Ю.Е. Благов, Е.В. Гонтарь, С.С. Івлєв, Н. Каштан, М.С. Хараєва, О.М. Вольська, В.С. Чангли, Г.В. Герасименко, Н.С. Нестерова, Н.Я. Яневич, А.В. Бондаренко, Н.А. Шibaєва та інші.

Так, А.П. Шихвердієв та А.В. Серяков під соціальними інвестиціями розуміють вкладення, корисний ефект від яких поширюється як на суспільство, так і на компанію. У цьому трактуванні об'єкт вкладення є невизначеним, а соціальний ефект в результаті соціальних інвестицій не є визначальним. Хараєва М.С. дає таке визначення: соціальні інвестиції – це довгострокові вкладення коштів у соціальну сферу, з поліпшення якості життя людей за допомогою створення нових механізмів розподілу створюваного ВВП серед різних груп населення, з урахуванням їхніх потреб.

У класичному розумінні соціальні інвестиції – це довготермінові вкладення фінансових ресурсів в об'єкти соціальної сфери з метою покращення якості життя людей. У сучасній вітчизняній практиці немає чіткого розуміння суті соціальних інвестицій, їх цілей і форм здійснення. Зокрема, як соціальні інвестиції частенько представляються різні форми добродійності. Визнаючи важливість добродійної діяльності як такої, все ж треба необхідним відрізнити її від соціального інвестування (табл. 69).

⁵⁷⁰ Інвестознавство: навч. посіб. / Череп А.В. – К.: Кондор, 2006. – 398 с. 10. Федоренко В.Г. Інвестознавство: підруч. – 3-тє вид., доп. – К.: МАУП, 2004. – 480 с.

Таблиця 69 – Критерії зіставлення характеристик добродійності і соціальних інвестицій як форм прояву соціальної відповідальності⁵⁷¹

Критерій	Добродійність	Соціальні інвестиції
Мотив, що ініціює	Емоційна	Раціональні
Тісно та в зв'язку з основним бізнесом	Не пов'язана з інтересами бізнесу	Працюють на бізнес-целі
Явність	Може бути «прихованою»	Прозорі для суспільства
Обов'язковість	Необов'язкова	Частина бізнес-діяльності
Вибір об'єкту	Рішення приймаються на основі особистих симпатій	Вибір благо одержувача визначається бізнес-інтересами
Врахування інтересів	Інтереси зацікавлених сторін не враховуються	Враховані інтереси усіх зацікавлених сторін
Залучення персоналу	Відповідає один співробітник, часто за сумісництвом	Проекти розробляються і реалізуються із залученням більшості відділів
Перспективність	Спрямована на видимий ефект, а не на довгострокові цілі	Націлені на довгостроковий ефект, на вирішення проблеми
Дія на суспільство	Обмежена сферою добродійності	Розглядає соціальні питання в комплексі
Форма реалізації	Обмежується грошовими чи матеріальними пожертвуваннями	Використовує увесь набір форм соціально пов'язаної діяльності, ресурси усіх відділів

Проведене критерійне зіставлення дозволяє отримати детальне уявлення про таку наукову категорію як соціальні інвестиції. Перспективним напрямом подальших досліджень може стати виявлення форм соціальних інвестицій і форм прояву ефекту соціальних інвестицій, дослідження вимірності такого ефекту і пошук оптимального рівня соціальних інвестицій.

Для детального аналізу та уточнення характеристик соціальних інвестицій розроблено їх класифікацію на підставі аналітико – методологічного апарату, сформованого для фізичного капіталу. З метою планування, аналізу та обліку необхідно класифікувати соціальні інвестиції за такими ознаками (табл. 70).

Соціальним інвестором, як зазначено у табл. 70, може виступати конкретна особа, сім'я, підприємство, неприбуткова організація і держава. Так, наприклад, особа, інвестуючи у власну освіту, розраховує в майбутньому на високооплачувану роботу та компенсацію витрачених ресурсів. Домашнє господарство, виховуючи дітей, здійснює соціальні інвестиції у майбутній людський капітал. У зв'язку з прямою залежністю результатів господарської діяльності підприємства від ділової репутації підприємства вкладають значні кошти у формування позитивного іміджу за допомогою благодійної діяльності, рекламних кампаній та реалізації програм розвитку організаційної культури. З місцевих та державного бюджету виділяють асигнування на розвиток соціальної інфраструктури, соціальні трансферти тощо.

⁵⁷¹ Інститут соціології НАН України [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://i-soc.com.ua>

Таблиця 70 – Класифікація соціальних інвестицій⁵⁷²

Класифікаційна ознака	Види інвестицій
1. За суб'єктами інвестиційної діяльності	- особисті; - інвестиції домашніх господарств; - інвестиції суб'єкта підприємницької діяльності; - внески неприбуткових організацій; - асигнування з місцевого бюджету; - асигнування з державного бюджету
2. За метою	- вимушені; - інвестиції для підвищення ефективності праці; - ринкові; - антизатратні; - дохідні
3. За об'єктами вкладень	- матеріальні; - фінансові; - нематеріальні
1. За характером участі в інвестуванні	- прями; - непрями
5. За регіональною ознакою	- внутрішні; - зовнішні
6. За державною приналежністю суб'єкта інвестування	- державні; - іноземні
7. За періодом інвестування	- короткострокові; - середньострокові; - довгострокові
8. За взаємозв'язком між вкладенням ресурсів та отриманням соціально – економічного ефекту	- послідовні; - паралельні; - інтервальні
9. За сумісністю здійснення	- незалежні; - взаємозалежні; - взаємовиключні
10. За очікуваним результатом	- інвестиції з прямим соціальним ефектом; - інвестиції з розсіяним соціальним ефектом; - інвестиції з непрямим соціальним ефектом; - інвестиції з опосередкованим соціальним ефектом

Не всі інвестиції в людину можна визнати доцільними з позицій концепції людського розвитку. Наприклад, витрати на навчання кримінальній діяльності, виховання антисоціальних рис характеру завдають шкоди суспільству і спричиняють негативний соціальний ефект. Вкладення в об'єкти соціальної сфери здійснюються не лише у формі фінансових ресурсів. У поділі соціальних інвестицій за формами, на відміну від авторів інших літературних джерел, пропонуємо окремо виділяти грошові засоби, оскільки вони є основним

⁵⁷² Яневич Н.Я. Соціальні інвестиції : сутність і класифікація. – Л.: 2010 – с.144-149

інвестиційним ресурсом, також варто виокремити майно; немайнові активи (досвід роботи, програмне забезпечення тощо); права користування землею, водою, ресурсами, будинками, спорудами, обладнанням, а також іншими майновими правами; сукупність технічних, технологічних, комерційних та інших знань; інформаційні ресурси; а також такий винятково важливий ресурс, як час.

З поняттям «соціального інвестування» тісно пов'язане поняття «соціальної відповідальності бізнесу» або корпоративної соціальної відповідальності. Під корпоративною соціальною відповідальністю в сучасній економічній науці розуміється система відповідальності бізнесу перед суспільством, яка полягає в компенсації або мінімізації шкоди суспільству та навколишньому середовищу в результаті діяльності бізнес-структур, в підвищенні суспільного добробуту, а також у вкладеннях капіталу в соціальний розвиток суспільства. У цьому сенсі соціальні інвестиції можуть вважатися складовими системи корпоративної соціальної відповідальності.

Отже, соціальне інвестування, на думку А. В. Бондаренко та Л. О. Омелянович⁵⁷³, – це спосіб реалізації корпоративної соціальної відповідальності за допомогою цільових програм, які відповідають потребам основних груп зацікавлених осіб – споживачів, персоналу, місцевих громад. Соціальному інвестуванню властиві основні характеристики інвестування, за винятком критерію, що розмежовує ці поняття, – об'єкта інвестування.

Різниця між поняттями соціальної відповідальності та соціального інвестування полягає в тому, що система соціальної відповідальності виходить, насамперед, з морально-етичних критеріїв оцінки, які полягають в тому, що бізнес апріорі повинен компенсувати витрати суспільного розвитку, у той час як в основі поняття соціального інвестування лежать принципи економічної та фінансової доцільності розвитку бізнес-структур.

Таким чином, під соціальним інвестуванням розуміється процес здійснення компанією обраної їй стратегії соціальної відповідальності перед суспільством, що проводиться на основі використання соціальних інвестицій в інтересах зацікавлених сторін, а також місцевого співтовариства в регіоні діяльності компанії.

Питання соціальних інвестицій в розвиток людського капіталу, на жаль, тільки починають набувати широкого висвітлення у наукових дослідженнях. Так, Н. А. Шибаєва⁵⁷⁴ поділяє соціальні інвестиції, які здійснюються для створення та відновлення людського капіталу відповідно до потреб сучасного економічного розвитку, на три види:

1. Непрямі інвестиції, які забезпечують суспільні блага та покращують якість життя громадян.
2. Прямі інвестиції, які забезпечують поліпшення якості людського капіталу.
3. Змішані інвестиції, які надають суспільні блага і забезпечують збільшення людського капіталу.

⁵⁷³ Бондаренко А.В., Омелянович Л.О. Соціальне інвестування як фактор забезпечення соціально-економічного розвитку держави// Вісник Донбаської національної академії будівництва і архітектури. – 2009. – № 5(79). – с.201–203.

⁵⁷⁴ Шибаєва Н.А. Методы оценки эффективности социальных инвестиций // Проблемы управления. – 2008. – № 3. – с. 64–68.

Під час дослідження, виконаного Інститутом соціології НАН України, було проведено порівняння найважливіших чинників досягнення високого соціального статусу українським населенням та країнами Європейського союзу (табл. 71). При підтягненні економічних показників України до європейських стандартів, створенні в країні розвинутого ринку, закріпленні тенденції до економічного зростання, вдосконаленні законодавства, розбудові демократичного суспільства, як неодмінної умови вступу України до ЄС, вже саме по собі принесе Україні неабиякі економічні та соціальні переваги, оскільки прагнення приєднатися до ЄС стимулюватиме керівництво нашої держави чим скоріше досягти бажаних результатів та гарантувати економічну стабільність та зростання добробуту. Водночас для отримання цих переваг слід здійснити захист інтересів України при співпраці з країнами ЄС. Організація суспільного життя за пріоритетами досягнення соціальної гармонії покладесться на державу. Взагалі на державу покладено соціальне призначення. Держава бере на себе функції встановлення норм правових відносин: розробку документів законодавчого і рекомендаційного характеру, з метою узгодження інтересів роботодавців і найманих соціальних нормативів, здійснює контроль за соціально-трудовами процесами.

Таблиця 71 – Порівняння найважливіших чинників досягнення високого соціального статусу в Україні та ЄС, % ⁵⁷⁵

Чинники	Україна	Країни ЄС
Високий інтелект, здібності	41,1	61,2
Добре здоров'я	32,3	30,4
Приваблива зовнішність	28,9	14,2
Готовність іти на ризик	29,8	20,8
Уміння іноді діяти в обхід закону	36,6	8,8
Чесність, принциповість	19,1	33,1
Егоїзм, індивідуалізм	23,2	9,8
Готовність допомагати людям	18,8	26,8
Походження з родини, що має високий соціальний статус	28,1	19,7
Впливові родичі	43,6	11,5
Знання іноземних мов	26,2	42,6
Гарна освіта	35,6	58,8
Прагнення і вміння робити людям добро	16,3	17,6
Вихованість, гарні манери	14,9	24,4
Уміння переконувати, красномовність	28,8	20,3
Політична обізнаність	15,3	31,4
Уміння розпоряджатися грошима	21,8	27,9
Заможні батьки	35,7	14,7

⁵⁷⁵ Інститут соціології НАН України [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://i-soc.com.ua>

Отже, за наведеними в табл. 71 даними можна побачити, що ранжування чинників досягнення високого соціального статусу в Україні та країнах Європейського Союзу є дещо відмінним, що може бути наслідком різних соціальних, культурних цінностей та менталітету.

Взаємозалежність між поняттями «досягнення високого статусу» та «покращення якості життя» дає змогу пов'язати це дослідження із забезпеченням якості життя громадян як основної мети здійснення соціальних інвестицій. Соціальний добробут у сучасних, так званих розвинених країнах, є наслідком еволюційних процесів розвитку. Сьогодні проявом цих наслідків у суспільному житті є багатоукладність єдиного виробничого процесу, взаємодія, а не боротьба різних за своїм змістом економічних структур, втрата окремими власниками капіталу безпосереднього контролю над його функціонуванням, співробітництво праці й капіталу тощо.

Сьогодні в умовах посилення взаємозалежності економік різних країн, зміцнення цілісності та єдності світового господарства минуле протистояння між ринковою і неринковою ідеологією, як це і мало бути, перемістилося в площину стратегії забезпечення такого розвитку, який би повною мірою дозволив зосередитися на питаннях добробуту людини. Погляд на проблематику розвитку саме в такому сприйнятті неодноразово змінювався. Підтвердженням цьому є факт розвитку, яких важко ідентифікувати з прямою лінією. Були як злети, так і падіння у формуванні підвалин і їх використанні для реальних змін людського буття.

В результаті дослідження було визначено два основні аспекти, з огляду на які розглядають соціальні інвестиції:

1. Соціальні інвестиції у контексті корпоративної соціальної відповідальності, під якою розуміють соціальну діяльність підприємства, спрямовану на зовнішнє середовище з метою створення сприятливого іміджу в очах громадянського суспільства та надання соціальних благ працівникам підприємства.

2. Інвестиції у людський капітал, що сприяють підвищенню професійної кваліфікації та покращенню продуктивних здібностей людини і, тим самим, збільшують продуктивність праці. До інвестицій у людський капітал відносять: витрати на освіту протягом життя, охорону здоров'я, виховання гуманітарних складових людського капіталу, посилення мотивації працівників, міграцію працівників, пошук економічно важливої інформації.

Головним у дослідженні проблеми добробуту є виокремлення тієї гілки розвитку, яка пов'язана з еволюцією світової спільноти щодо соціальності. Можливостей для зменшення соціального розшарування як шляхом примусового усунення надзвичайної нерівності, так і шляхом створення умов для самореалізації особистісного потенціалу порівняно більше в соціалізованій економіці. Соціалізацію економіки слід тлумачити як процес раціоналізації державного регулювання соціальної динаміки суспільства на основі пошуку механізму оптимального поєднання індивідуалістських та колективістських основ господарювання й створення відповідної йому системи інститутів та інституцій забезпечення соціальності в розвитку. Реалізація задекларованої концепції соціалізації економіки

пов'язується з моделлю соціально орієнтованої ринкової економіки. Соціальною базою такої економіки є великий прошарок економічно активних і матеріально забезпечених людей, які не сприймають утриманські настрої, усвідомлюють особисту відповідальність за свою долю, вони здатні бути рушієм економіки за своїм ставленням до праці, за кваліфікацією, спроможністю адаптуватися до процесів розвитку економіки й нагромаджувати й капіталізувати трудові доходи.

Розвиток суспільства є таким процесом змін економічних відносин у процесі формування, нарощування й реструктурування економічної бази, за якого все більша кількість людей рівною мірою набуває можливість користуватися благом економічної незалежності й досягає на його підставі такого рівня здібностей, який гарантує добробут і забезпеченість. В умовах посилення взаємозалежності економік різних країн усі проблеми соціальної динаміки перемістилися в площину стратегії забезпечення такого розвитку, який би повною мірою дозволяв зосередитися на питаннях добробуту людини. За такого підходу розвиток вбачається тотожним активізації людського чинника. Тільки такий підхід не позбавляє історію суспільного розвитку внутрішньої єдності, більш того, визнає її не застиглою, а динамічною категорією. Сполучною ланкою розвитку економічної системи з обов'язковим її ускладненням є націленість виробництва не на відтворення людських взаємозв'язків як основної умови виживання, а на розширене відтворення здібностей людини, її всебічний розвиток.

В ринковій економіці має активно утверджуватися пріоритет цінності економічно активної людини. Забезпечити гармонізацію поточних інтересів бізнесу і населення заради досягнення успіху суспільства в перспективі має держава. Загальний принцип гармонізації полягає у тому, що ззовні держава має сприяти реалізації інтересів вітчизняного бізнесу, а всередині суспільства держава має підтримувати в добробутному плані населення. Форми і методи при цьому можуть бути різними, але не носити адміністративно-командного характеру.

Таким чином, незважаючи на те, що людський капітал – це дорога субстанція суспільного буття, інвестиції в його створення і розвиток економічно і соціально вигідні. Інвестиції в людський капітал мають бути пріоритетним напрямом державної політики, оскільки ефективність суспільного виробництва прямо залежить від продуктивності праці фізично здорової людини, яка має належний професійний та інтелектуальний рівень.

Узагальнивши проаналізовані результати досліджень вітчизняних та закордонних вчених у сфері соціального інвестування, можливо трактування соціальних інвестицій як вкладення матеріальних, нематеріальних та фінансових активів у об'єкти соціальної сфери, що компенсують зростанням потоку доходів у майбутньому та отриманим позитивним соціальним ефектом і, в остаточному результаті, забезпечать покращення якості життя населення.

4.4 СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ НА РИНКУ ПРАЦІ

Проблеми забезпечення продуктивної зайнятості, ефективності використання трудового потенціалу країни, підвищення конкурентоспроможності робочої сили досліджуються в працях Е. Либанової, О. Гришнкової, А. Колена, І. Бондар, І. Петрової, В. Савченка та ін. Ці автори не лише розглядають сучасний стан і проблеми ринку праці, але і пропонують власні підходи до їх рішення. Проте вони не приділяють безпосередню увагу категорії «продуктивна зайнятість», аналізу її динаміці і тенденцій розвитку. Більше того, ця категорія різними авторами трактується неоднозначно і в науковій сфері досі не сформовано її єдине визначення.

В зв'язку з цим спочатку необхідно визначитися з трактуванням категорії «продуктивна зайнятість» і обрати найбільш ефективну для подальшого використання в дослідженні.

Слід зазначити, що ця категорія отримала офіційне формулювання з ухваленням нового Закону про зайнятість в Україні – це зайнятість, яка дає можливість забезпечити ефективне громадське виробництво і задовольнити потреби працівника на рівні не менше встановлених законодавством гарантій⁵⁷⁶.

Проте серед учених відсутня єдність відносно трактування цього терміну. А приведені нормативні визначення не дає нам можливості визначити цей показник з використанням даних офіційної статистики.

Так Е. В. Прушковська основним показником продуктивної зайнятості вважає високу продуктивність праці, досягнення якої базується на модернізації робочих місць, прогресивних зрушеннях в професійно-кваліфікаційній структурі кадрів, адекватній винагороді за працю, яка мотивує і стимулює⁵⁷⁷.

О. І. Дьяконенко вважає, що формування продуктивної зайнятості населення в умовах інноваційно-креативної економіки проявляється в поступовому витісненні людини з безпосереднього процесу виробництва при одночасному зростанні ролі людських ресурсів як чинника виробництва⁵⁷⁸.

Формування продуктивної зайнятості, на думку Старостиної А. А., – це не лише проблема безробіття, диспропорції на ринку праці, старіння основних фондів в національній економіці, але і, безперечно, професійно-кваліфікаційна характеристика трудових ресурсів, яка вимагає від людини постійного вдосконалення і розвитку⁵⁷⁹.

Продуктивна зайнятість також трактується як зайнятість, яка відповідає

⁵⁷⁶ Закон України «Про зайнятість населення» від 5.07.2012 р. № 5067. – ст. 1, абз. 17.

⁵⁷⁷ Прушковская Э. В. Занятость в посткризисный период: национальный аспект // Бизнес-информ. – 2012. – № 12. – с. 28.

⁵⁷⁸ Дьяконенко О.И. Формирование продуктивной занятости населения в инновационно-креативной экономике // Третья международная научно-практическая конференция "Проблемы и перспективы развития инновационно-креативной экономики". – М., 27-30 июля 2011 г.

⁵⁷⁹ Старостина А. А. Трехсекторная модель занятости в экономике Украины // Общество: политика, экономика, право. – 2013. – № 2. – с. 60.

інтересам підвищення ефективності виробництва, впровадження досягнень науково-технічного прогресу, зростання продуктивності праці⁵⁸⁰.

За визначенням МОП, продуктивна зайнятість – це зайнятість тих, чий продукт праці приймається і оплачується суспільством⁵⁸¹.

У навчальній літературі поширеним є поняття продуктивної зайнятості як зайнятості в громадському виробництві, тобто виробництві матеріальних благ і наданні послуг, що кінцевому підсумку визначає рівень і якість життя населення⁵⁸².

На наш погляд, виходячи з суті наявних в літературі визначень, під продуктивною зайнятістю слід розуміти використання робочої сили без втрат, коли має місце найбільша віддача від використання трудового потенціалу і максимальний матеріальний результат (основні показники – продуктивність праці і чисельність зайнятих/безробітних). І другим критерієм слід виділяти визначення продуктивної зайнятості як відношення числа зайнятих в матеріальному виробництві до загального числа робочої сили.

У сучасній соціально-економічній ситуації чітко простежуються структурні, функціональні і компонентні диспропорції в територіальному розвитку, які зумовлюють і відповідні деформації в системі зайнятості населення (неадекватність зрушень в обсягах виробництва і рівні зайнятості населення в реальному секторі економіки; надмірна зайнятість у базових галузях промисловості на тлі недостатньої кількості професіоналів, необхідних для інтенсивного розвитку наукомістких галузей; поширення зареєстрованого і прихованого безробіття серед осіб з високим освітньо-професійним рівнем; наявність нерегламентованої зайнятості на тлі зростання додаткової потреби в кадрах). Саме ці дисбаланси і диспропорції повинні розглядатися як основний резерв нарощування потенціалу продуктивної зайнятості населення в країні, використання якого повинне здійснюватися через повернення працездатного населення в сферу офіційного сектора економіки.

В якості обмежень в реалізації цього потенціалу слід виділити:

- протиріччя між сформованою недосконалою територіально-галузевою структурою економіки, обтяженої базовими галузями промисловості і необхідністю формування соціально-орієнтованої економічної системи з високою продуктивністю праці і гнучкою організацією виробництва;

- пріоритетність розвитку базових галузей промисловості, де в результаті повільних темпів модернізації виробництва зберігаються несприятливі умови праці з низькою оплатою праці;

- відставання місткості сфери застосування праці галузей споживчого сектора економіки і соціальної інфраструктури від реальних потреб трансформації економіки у напрямі соціалізації;

- повільні темпи розвитку високотехнологічних і наукомістких галузей на тлі структурного спрощення економіки.

⁵⁸⁰Хейне П., Боуттке П., Причитко Д. Экономический образ мышления / пер. с англ. ГурешТ.А. – М.: Изд. дом «Вильямс», 2005. – 544 с.

⁵⁸¹ Конвенция МОТ № 168. О содействии занятости и защите от безработицы. – Женева, 1991.

⁵⁸²Занятость населения // Конспект экономиста [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://konspekts.ru/ekonomika-2/zanyatost-naseleniya>.

Про недосконалість в цій сфері свідчить основний показник продуктивної зайнятості – рівень продуктивності праці.

За визначенням рейтингу МОП Україна знаходиться на 88 місці із 121 країни (табл. 72).

Таблиця 72 – Рейтинг країн світу за рівнем продуктивності праці⁵⁸³

Місце серед країн світу	Країна	Продуктивність (ВВП на одного працюючого, \$)	Продуктивність праці в 2010 р. до 1990 р., %
1	США	68.1	142
2	Гонконг	61.4	167
3	Ірландія	57.5	163
4	Франція	55	123
5	Бельгія	54.9	123
31	Словаччина	32.9	212
36	Латвія	28.7	153
37	Білорусь	28.5	199
45	Польща	25.9	214
49	Чехія	24.9	141
59	Росія	18.3	120
65	Грузія	17.4	111
82	Молдавія	11.8	72
88	Україна	9.6	78
89	Туркменістан	8.7	96

Значно вище Казахстан і Білорусь, які також належать до країн з трансформаційною економікою. Україна пропустила вперед усі держави Східної Європи і навіть деякі африканські країни. Показник цей визначається розміром ВВП, який доводиться на кожного працюючого. Так, наприклад, на одного працюючого українця доводиться ВВП у розмірі \$ 9,6 тис., що більш ніж в два рази менше, ніж в Росії, втричі менше, ніж у Вірменії, і в чотири рази – чим в Греції, яка переживає важку кризу. Від американців українці по ефективності праці відстають в сім разів⁵⁸⁴.

За даними Євразійського банку розвитку усі країни СНД випробували спад продуктивності праці у зв'язку з перехідним періодом, який зайняв велику частину 1990-х років. Зараз вони далеко відстають за рівнем продуктивності праці, або ВВП на працівника від розвинених країн і навіть багатіших країн Східної Європи. Україна з її величезною кількістю зайнятих на виробництві безнадійно відстає від таких країн, як, наприклад, Чехія або Словаччина, де кількість зайнятих громадян у декілька разів менше, але продуктивність на сучасних підприємствах набагато вища. По обсягах виробництва Україна знаходиться на рівні 77 % від своїх же масштабів

⁵⁸³ Низкий уровень производительности труда тянет украинцев на дно мировой цивилизации // Корреспондент: [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://novynar.com.ua/business/213620>.

⁵⁸⁴ Іванків О. Проблеми і шляхи підвищення продуктивності праці на підприємстві // Матеріали Всеукраїнської інтернет-конференції «Ефективність бізнесу в умовах трансформації економіки» від 03.06.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://Іванків%20О.,%20проблеми%20та%20шляхи%20підвищення%20продуктивності...%20-%20Форум.mht>.

1990 року, тоді як, наприклад, Білорусь досягла 199 % від 1990 року, а Росія – 119 %⁵⁸⁵.

У таблиці 73 наведені порівняльні показники динаміки продуктивності праці в Україні та в інших країнах. Як видно з табл. 72 до 2008 р. продуктивність праці в Україні з кожним роком росла. Проте після кризи відбувся помітний спад, що зумовлено в першу чергу економічною нестабільністю в країні. Це наочно простежується на рис. 70.

Таблиця 73 – Динаміка продуктивності праці, тис. дол.⁵⁸⁶

Країни	1990	1995	2000	2008	2009	2010	2011	2012	Темп зростання 2000-2012
Україна	12,10	6,16	6,66	11,13	10,22	10,50	10,78	11,06	4,40
Італія	40,94	45,15	47,25	45,93	48,59	49,73	50,87	52,01	4,76
Литва	19,18	12,73	16,95	27,44	29,66	32,69	35,72	38,75	21,80
Польща	11,52	14,54	19,32	24,55	29,63	33,22	36,81	40,40	21,08
Китай	2,56	3,94	4,66	10,38	12,60	14,73	16,86	18,98	14,32
Росія	15,28	10,76	11,99	18,70	19,10	20,49	21,88	23,28	11,28
Білорусь	14,25	10,84	14,63	27,55	30,76	34,86	38,95	43,04	28,41
Казахстан	18,87	11,46	13,69	21,99	22,62	24,29	25,97	27,64	13,95
Англія	35,07	40,00	44,66	51,70	57,76	62,18	66,61	71,03	26,37
США	47,91	51,46	57,91	65,48	71,55	76,30	81,04	85,79	27,88
Японія	37,14	38,77	40,77	45,59	48,73	51,11	53,49	55,88	15,10

Вже з 2009 р. по 2012 р. спостерігається незначне, але динамічне щорічне зростання. Відносно інших країн, то криза не вплинула на показник продуктивності праці, яка з 2008 р. по 2012 р. продовжувала зростати.

⁵⁸⁵ Низкий уровень производительности труда тянет украинцев на дно мировой цивилизации // Корреспондент: [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://novynar.com.ua/business/213620>.

⁵⁸⁶ Іванків О. Проблеми і шляхи підвищення продуктивності праці на підприємстві // Матеріали Всеукраїнської інтернет-конференції «Ефективність бізнесу в умовах трансформації економіки» від 03.06.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://Іванків%20.,%20проблеми%20та%20шляхи%20підвищення%20продуктивності...%20-%20Форум.mht>.

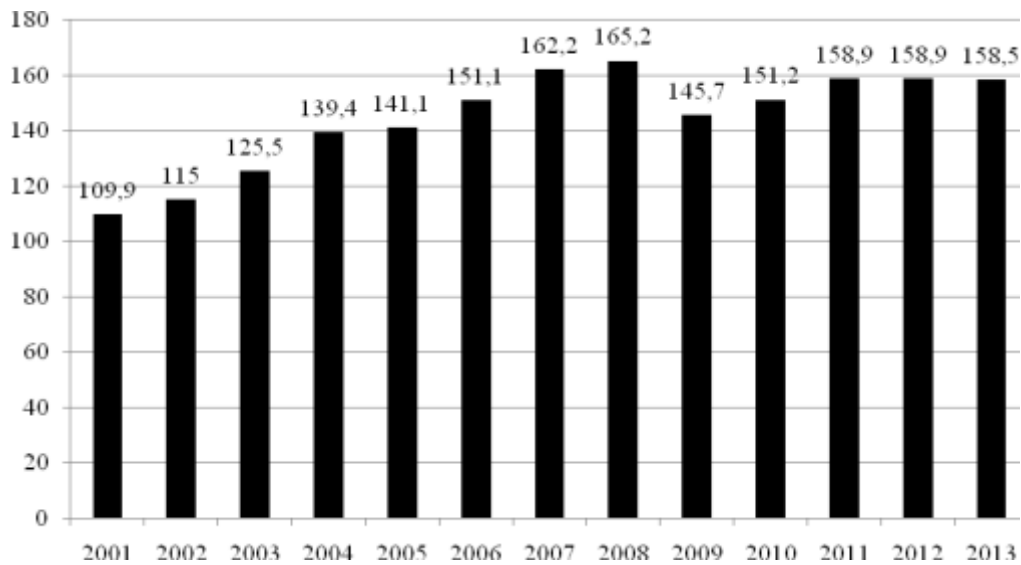

Рисунок 70 – Індеси продуктивності праці зайнятих, % до 2000 року

За даними МВФ продуктивність праці на українських підприємствах в 2013 році складає 8200 \$ на одного працівника, що практично в 7 разів нижче аналогічного показника в США, а це означає, що роботу, яку американець робить за один день, український працівник виконує впродовж шести днів. По зростанню продуктивності праці Україна поступається не лише високорозвиненим країнам, але і таким, як Польща, Румунія, Греція, які, при меншій кількості населення, мають більший показник ВВП. Якщо представити показник ВВП як множення продуктивності праці на чисельність зайнятого населення, то для підтримки темпів зростання ВВП України на рівні 1998-2007 рр. необхідно підвищити продуктивність праці в 2,6 рази, що рівнозначно збільшенню чисельності працездатного населення на 29 млн. осіб при збереженні існуючого рівня продуктивності праці. В цьому випадку показник ВВП на душу населення в країні до 2020 року досягне сьогоднішнього рівня Польщі, Латвії і Литви.

У 2013 році продуктивність праці (у фактичних цінах) одного зайнятого в Україні становила 73,8 тис. грн. (табл. 74). Порівняно з 2012 роком спостерігалось падіння продуктивності праці одного зайнятого у 2013 році на 0,3%, при цьому кількість зайнятого населення у віці 15-70 років зросла на 0,2%. Як наслідок, у 2013 році обсяг реального ВВП порівняно з 2012 роком залишився не змінним. Порівняно з 2000 роком продуктивність праці одного зайнятого збільшилась на 58,5%.

Таблиця 74 – Валовий внутрішній продукт, зайняте населення та продуктивність праці в Україні у 2001-2013 роках⁵⁸⁷

Рік	Валовий внутрішній продукт			Зайняте населення у віці 15-70 років		Продуктивність праці (одного зайнятого)		
	у фактичних цінах, млн. грн.	у середньоквартальних цінах 2010 року, млн. грн.	індекси фізичного обсягу (до попереднього року), відсотків	в середньому за період, тис. осіб	темпи зростання (зниження), відсотків до попереднього року	у фактичних цінах, грн.	у середньоквартальних цінах 2010 року, млн. грн.	індекси фізичного обсягу (до попереднього року), відсотків
2001	211175	801776	108,8	19972	99,0	10574	40145	109,9
2002	234138	844270	105,3	20091	100,6	11654	42022	104,7
2003	277355	924476	109,5	20163	100,4	13756	45850	109,1
2004	357544	1033564	111,8	20296	100,7	17616	50925	111,1
2005	457325	1065604	103,1	20680	101,9	22114	51528	101,2
2006	565018	1146590	107,6	20730	100,2	27256	55311	107,1
2007	751106	1240611	108,2	20905	100,8	35929	59345	107,3
2008	990819	1267904	102,2	20972	100,3	47245	60457	101,9
2009	947042	1076451	84,9	20192	96,3	46902	53311	88,2
2010	1120585	1120585	104,1	20266	100,4	55294	55294	103,8
2011	1349178	1181604	105,4	20324	100,3	66383	58138	105,1
2012	1459096	1183404	100,2	20354	100,1	71686	58141	100,0
2013	1505485	1183882	100,0	20404	100,2	73784	58022	99,7

Прогноз економічного і соціального розвитку України на 2015 рік та основних макропоказників економічного і соціального розвитку України на 2016 і 2017 роки передбачав наступні показники продуктивності праці у 2015 р. у відсотках до 2014 року: сценарій 1 – 95,4 %, сценарій 2 – 92,9 %, сценарій 3 – 90,2 %⁵⁸⁸. В кінці 2014 р.

⁵⁸⁷ Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua. – Назва з екрану.

⁵⁸⁸ Постанова Кабінету Міністрів України «Про схвалення Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2015 рік та основних макропоказників економічного і соціального розвитку України на 2016 і 2017 роки та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України» від 27 серпня 2014 р. N 404.

дані показники були дещо поліпшені: сценарій 1- 98,4 %, сценарій 2 – 96,2 %⁵⁸⁹. На 2015 і 2016 рр. планувався ріст продуктивності праці за 1 сценарієм – 101,8 % і 103,2 % відповідно, другий та третій сценарії передбачали зниження. Внесені зміни поліпшили показники за першим та другим сценаріями.

Про наявність в сучасній економічній системі України феномену непродуктивної зайнятості свідчать і офіційні статистичні дані про чисельність безробітного населення (табл. 75).

Як бачимо, в Україні не досягається повний рівень продуктивної зайнятості за першим критерієм – використання робочої сили без втрат. В середньому впродовж 2013 року на ринку праці щомісячно не використовується біля півмільйона працездатного населення, готового приступити до роботи. Крім того, наявність дисбалансу в структурі попиту і пропозиції веде до наявності незадовільного попиту – потреба працедавців за рахунок безробітного населення задовольняється тільки наполовину. Також слід враховувати, що це тільки показники фіксованого ринку праці, які не відображають повною мірою величину непродуктивної зайнятості. Відносно повного ринку праці цей показник набагато більший.

Таблиця 75 – Попит, пропозиція і працевлаштування робочої сили в Україні в 2013 р.⁵⁹⁰ (на кінець звітного періоду)

Місяця	Чисельність зареєстрованих безробітних, тис. осіб	Потреба підприємств в працівниках на вакантні посади, тис. осіб	Навантаження зареєстрованих безробітних на 10 вільних робочих місць, осіб	Працевлаштовано зареєстрованих безробітних за місяць	
				тис. осіб	у %
Січень	564,5	54,1	104	15,8	2,6
Лютий	589,1	59,0	100	23,2	3,6
Березень	571,6	67,8	84	42,7	6,6
Квітень	534,7	69,5	77	77,6	11,8
Травень	501,0	75,0	67	55,4	9,2
Червень	465,3	78,7	59	55,8	9,8
Липень	451,5	79,7	57	49,6	9,0
Серпень	435,4	88,6	49	41,1	7,9
Вересень	422,1	88,7	48	49,3	9,6
Жовтень	394,6	77,6	51	70,1	13,6
Листопад	423,8	67,8	63	34,6	6,9
Грудень	487,7	47,5	103	26,8	4,8

В цілому в 2013 році мали місце позитивні тенденції: зменшилася чисельність безробітних, знижувалося впродовж року навантаження на вільне робоче місце і росла потреба в працівниках. Проте слід зазначити той факт, що під кінець року тенденції поліпшення ситуації, що склалися, були змінені у зв'язку з виниклим в країні політичним протистоянням – в листопаді і грудні спостерігається дестабілізація показників. Також середньооблікова чисельність штатних працівників

⁵⁸⁹Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін у додатки 1 і 2 до Постанови Кабінету Міністрів України «Про схвалення Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2015 рік та основних макропоказників економічного і соціального розвитку України на 2016 і 2017 роки та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України» від 27 серпня 2014 р. N 404» від 22 грудня 2014 р. N 709.

⁵⁹⁰Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

в середньому по Україні в грудні 2013 р. зменшилася у порівнянні з груднем 2012 року на 401 тис. осіб і складала 9 млн. 958 тис. осіб. Скорочення чисельності працюючих відбулося в усіх регіонах України.

Дані табл. 76 показують, що в усіх країнах СНД також не досягається повний рівень продуктивної зайнятості за першим критерієм. Впродовж першого півріччя 2013 року на ринку праці не використовуються десятки тисяч(а в Росії і Україні – сотні тисяч) працездатного населення, готового і здатного приступити до роботи, що в цілому по СНД складає 1749,1 тис. осіб.

Структурні і регіональні диспропорції ведуть до того, що число вільних робочих місць в умовах значного їх перевищення безробітним населенням, проте не заповнюються навіть наполовину. Це також показники фіксованого ринку праці, які значно нижче ситуації на повному ринку праці.

Таблиця 76 – Попит, пропозиція і працевлаштування робочої сили в країнах СНД в 2013 р. (на 1 липня)⁵⁹¹

Країни	Чисельність безробітних, тис. осіб	Число вільних робочих місць, тисяч	Чисельність незайнятого населення на 100 заявлених вакансій, осіб	Працевлаштован о незайнятих громадян, тис. осіб (% до безробітних)
Азербайджан	37,2	15,2	244	2,5 (6,7)
Вірменія	58,8	2,4	2570	1,1 (1,9)
Білорусь	22,6	76,6	50	25,6 (113,3)
Казахстан	58,9	14,6	413	19,3 (32,8)
Киргизстан	59,9	8,3	1160	4,2 (7)
Молдова	19,9	7,0	286	1,9 (9,5)
Росія	969,8	1975,4	56	433,7 (44,7)
Таджикистан	56,7	12,4	639	2,2 (3,9)
Україна	465,3	78,7	591	55,8 (12)
Всього по СНД	1749,1	2190,6	90	547,1 (31,3)

Найбільш складна ситуація по навантаженню на робочі місця має місце у Вірменії, на другому місці знаходиться Киргизстан. Краще всього цей показник представлений у Білорусі і Росії – зі значним відривом від інших країн СНД(тільки від України – в 11 разів). На третьому місці – Молдова, Україна знаходиться на шостому місці за цим показником.

У частині працевлаштування усі країни значно випереджає Білорусь, яка до того ж на відміну від інших країн має перевищення за цим показником чисельності безробітного населення, тобто частина населення працевлаштується з повного ринку праці. На другому місці знаходиться Росія, на третьому Казахстан, Україна займає четверте місце.

Як впливає з табл. 77 з 2001 р. мала місце стабільна тенденція зростання чисельності зайнятого населення в Україні, що у свою чергу вело до зростання

⁵⁹¹ Казахстан и страны СНГ. – Астана: Агентство Республики Казахстан по статистике, 2013. – № 3. – с. 39-40.

продуктивної зайнятості. Проте кризові явища 2008 р. призвели до значного зниження зайнятого населення в економіці України і стрибку непродуктивної зайнятості.

Таблиця 77 – Зайняте населення в 2000-2013 рр., млн. осіб⁵⁹²

Рік	Україна	Азербайджан	Вірменія	Білорусь	Казахстан	Киргизстан	Молдова	Росія	Таджикистан	Узбекистан
2000	20,2	3,9	1,3	4,4	6,2	1,8	1,5	65,1	1,7	9
2005	20,7	4,1	1,1	4,4	7,3	2,1	1,3	68,3	2,1	10,2
2010	20,3	4,3	1,2	4,7	8,1	2,2	1,1	69,9	2,2	11,6
2011	20,3	4,4	1,2	4,7	8,3	2,3	1,2	70,9	2,2	11,9
2012	20,4	4,4	1,2	4,6	8,5	2,3	1,1	71,5	2,3	12,2
2013	20,5	4,5	1,3	4,5	8,6	2,3	1,2	71,4	2,3	12,2

Позитивним моментом можна відмітити, що цей негативний факт мав місце впродовж двох років і вже з 2009 р. спостерігається тенденція поступового зростання рівня продуктивної зайнятості в Україні. Стабільна тенденція зростання зайнятості населення також спостерігається в Азербайджані, Казахстані, Киргизстані, Росії, Таджикистані, Узбекистані.

Зайнятість у Вірменії і Білорусі за аналізований період практично не змінилася, а в Молдові знизилася. І проте на тлі незмінної чисельності зайнятого населення у Білорусі на першому місці показник навантаження на робочі місця і працевлаштування безробітного населення зі значним відривом від інших країн. Білорусь також має найвищий темп зростання продуктивності праці за 2000-2012 рр., випереджаючи навіть такі країни, як США(2-е місце) і Англія(3-е місце), і займає серед країн СНД перше місце у світовому рейтингу продуктивності праці. У 2015 році, відповідно до п'ятирічної програми, Білорусь планує досягнути продуктивності праці на рівні \$60 тис. В даній програмі головний показник – це продуктивність праці, виручка на одного зайнятого.

Таким чином, можна говорити про те, що Білорусь займає перше місце в рейтингу продуктивної зайнятості за першим критерієм серед країн СНД. На друге місце за цим критерієм продуктивної зайнятості однозначно можна поставити Росію, третє місце визначити не представляється можливим.

Проаналізуємо рівень продуктивної зайнятості в Україні за другим критерієм як відношення числа зайнятих в матеріальному виробництві до загального числа робочої сили. У табл. 78 приведені дані економічної активності населення по матеріалах вибіркового обстеження.

⁵⁹² Беларусь и страны СНГ, 2001-2013 гг. // Национальный статистический комитет Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: belstat.gov.by/homep/ru/indicators/main2.php

Як показують проведені розрахунки, рівень продуктивної зайнятості в Україні за 12 років не перевищив 50%-ої відмітки. На початку 21 століття продуктивна зайнятість трималася на відмітці 42-43 %, а до 2013 року впала до 35 %. При цьому впродовж усього аналізованого періоду спостерігається стабільна тенденція зниження рівня продуктивної зайнятості в Україні.

Отже, можна говорити про те, що і за другим критерієм визначення продуктивної зайнятості ситуація в Україні погіршується, розраховані показники знаходяться на низькому рівні. Частково ситуація, що склалася, викликана зниженням чисельності робочої сили в Україні, проте найбільше на низький рівень показника продуктивної зайнятості вплинула тенденція падіння чисельності зайнятих в матеріальному виробництві (у 2012 році на 22 % у порівнянні з 2000 роком).

Тривалий процес формування продуктивної зайнятості в Україні, як і в інших країнах СНД, пов'язаний зі зміною пріоритетів державної соціально-економічної політики, основним об'єктом регулятивного впливу якої повинен стати фундамент економіки, тобто її реальний сектор і продуктивні робочі місця, що в площині практичних дій означає зміщення акцентів з макроекономічного рівня регуляції соціально-економічних процесів на мікрорівень, де і відбуваються відтворювальні процеси, а робоча сила безпосередньо взаємодіє з іншими чинниками виробництва.

Необхідно розуміти, що створення кожним працюючим більшого обсягу доданої вартості приведе до зростання конкурентоспроможності країни на світовому ринку, оскільки ця додаткова вартість перетворюватиметься на модернізацію потужностей, підвищення якості продукції і зниження цін, у виправдане зростання заробітних плат. Необхідно систематично і безперервно підвищувати продуктивність праці на українських підприємствах, користуючись існуючими резервами продуктивності. Рівень продуктивності на українських підприємствах, схожих за розміром і видами діяльності, різко відрізняється. Наприклад, рівень продуктивності праці в найбільш ефективних роздрібних мережах в два-три рази перевищує аналогічний показник неефективних компаній роздрібного сектора. З цього виходить висновок, що, незважаючи на макроекономічну ситуацію в країні і зовнішні чинники, застосування передового досвіду організації бізнес-процесів може дати серйозний ефект ще до того, як будуть здійснені великомасштабні інвестиції в нові технології⁵⁹³.

⁵⁹³ Шевченко И., Замковой А. Управленческие аспекты повышения производительности труда // Международная научно-практическая конференция: Региональный центр научного обеспечения АПВ, 14-15.12.2011 г. – Секция 5 «Экономические науки». – Режим доступа: http://confiapv.at.ua/publ/konf_14_15_grudnja_2011_r/sekcija_5_ekonomichni_nauki/upravlencheskie_aspekty_povysheniya_proizvoditelnosti_truda/29-1-0-1446.

Таблиця 78 – Визначення рівня продуктивної зайнятості населення в Україні, тис. осіб⁵⁹⁴

Показник / Рік	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Чисельність зайнятого населення: сільське господарство, полювання, лісове господарство, рибальство, рибництво, тис. осіб	4367,0	4148,1	4135,8	4105,7	3998,3	4005,5	3652,6	3484,5	3322,1	3152,2	3115,6	3410,3	3506,7
Чисельність зайнятого населення у промисловості, тис. осіб	4598,3	4390,3	4220,4	4123,2	4077,1	4072,4	4036,9	3973,0	3871,4	3546,9	3461,5	3352,7	3303,6
Чисельність зайнятого населення у будівництві, тис. осіб	903,6	865,4	838,9	833,5	907,5	941,5	987,1	1030,2	1043,4	966,2	943,0	924,5	902,2
Всього зайнято в матеріальному виробництві, тис. осіб	9868,9	9403,8	9195,1	9062,4	8982,9	9019,4	8676,6	8487,7	8236,9	7665,3	7520,1	7687,5	7712,5
Чисельність зайнятого населення в Україні, тис. осіб	20175,0	19971,5	20091,2	20163,3	20295,7	20680,0	20730,4	20904,7	20972,3	20191,5	20266,0	20324,2	20354,3
Чисельність безробітного населення в Україні, тис. осіб	2 655,8	2 455,0	2 140,7	2 008,0	1 906,7	1 600,8	1 515,0	1 417,6	1 425,1	1 958,8	1 785,6	1 732,7	1 657,2
Чисельність робочої сили в Україні, тис. осіб	22830,8	22426,5	22231,9	22171,3	24109,1	22280,8	22245,4	22322,3	22397,4	22150,3	22051,6	22056,9	22011,5
Рівень продуктивної зайнятості ⁵⁹⁵	0,43	0,42	0,41	0,41	0,37	0,4	0,39	0,38	0,37	0,35	0,34	0,35	0,35

⁵⁹⁴ Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

⁵⁹⁵ Розраховано автором.

Як показав аналіз, для розробки заходів зростання продуктивності праці, що у свою чергу дасть можливість підвищити рівень продуктивної зайнятості в Україні, необхідно провести ряд досліджень:

- проведення системних досліджень проблеми підвищення продуктивності праці на усіх економічних рівнях;
- вивчення проблеми підвищення продуктивності праці в Україні з урахуванням нових умов господарювання, впливів глобалізації, уважного вивчення ролі усіх факторів впливу на макро-, мезо- і мікроекономічному рівнях;
- вдосконалення методологічних і методичних підходів до оцінки і аналізу продуктивності праці;
- визначення важелів підвищення продуктивності праці з позицій перспектив інноваційного розвитку суспільства;
- вироблення науково-технічних, технологічних і соціально-економічних передумов зростання продуктивності праці в руслі якісного людського розвитку;
- постійний моніторинг продуктивності праці на усіх рівнях управління економікою;
- забезпечення об'єктивної оцінки продуктивності праці і адекватне відображення такої оцінки державною статистикою.

Забезпечення високих темпів зростання платоспроможного попиту на кваліфіковану робочу силу, інтенсивне оновлення діючих робочих місць і створення нових високопродуктивних, розглядається як пріоритетний напрям у формуванні необхідних передумов для продуктивної зайнятості населення. При цьому в структурі валового внутрішнього продукту високою має бути доля галузей, здатних динамічно реагувати на зміну ринкової кон'юнктури і генерувати додатковий попит на робочу силу.

У національній економіці обсяги пропозиції робочої сили в п'ять-шість разів перевищують обсяги попиту; як показують результати дослідження гнучкості ринку праці України, значна кількість промислових підприємств має надмірну робочу силу і могли б підтримувати поточний рівень виробництва при значно меншій чисельності працівників, що є ознакою непродуктивної зайнятості.

За останні роки скорочували економічні робочі місця і втрачали робочу силу усі галузі економіки України, причому найвищими темпами руйнівні процеси відбувалися у багатьох галузях промисловості. Наявних обсягів введення нових робочих місць недостатньо для формування збалансованого за своїми характеристиками національного ринку праці і забезпечення продуктивної зайнятості населення⁵⁹⁶.

У сучасних умовах реалізація можливостей продуктивної зайнятості населення значною мірою залежить від фінансового забезпечення територіального розвитку (витрати місцевих бюджетів на освіту, соціальний захист; фінансова підтримка безробітних і сприяння їх самозайнятості; співвідношення трансфертів Державного бюджету і соціальних витрат місцевих бюджетів), а також результатів

⁵⁹⁶Скриль В. В., Галайда Т. А., Поросюк В. С. Направления и пути использования зарубежного опыта для разработки программы занятости населения в Украине на государственном и региональном уровнях // Вестник Бердянского университета менеджмента и бизнеса. – 2013. – № 1 (21). – С. 74-79.

постприватизаційних процесів, які можуть розглядатися як додаткове джерело стимулювання прогресивних зрушень в територіально-галузевій системі зайнятості населення.

В зв'язку з цим дії з реалізації продуктивної зайнятості населення повинні в першу чергу впроваджуватися на регіональному рівні і передбачати такі заходи:

- збалансування попиту і пропозиції на територіальному ринку праці;
- розробка і реалізація територіальної схеми створення робочих місць;
- планове скорочення технологічно і морально застарілих робочих місць;
- модернізація і забезпечення необхідної кількості сучасних робочих місць на діючих підприємствах;
- професійна орієнтація і ефективне використання трудових ресурсів;
- створення сприятливого клімату для розвитку підприємництва і підйому інвестиційної активності суб'єктів економічної діяльності, технологічного оновлення виробничих процесів;
- сприяння зайнятості осіб, які потребують соціального захисту і не здатні на рівних умовах конкурувати за робочі місця, передусім шляхом підвищення їх конкурентоспроможності на ринку праці;
- залучення безробітних до тимчасових, разових і сезонних робіт, оплачуваних громадських робіт, створення додаткових робочих місць для тимчасової зайнятості безробітних.

При формуванні конкурентних переваг національного ринку праці, в процесі розробки і реалізації соціально-економічної стратегії розвитку країни необхідно приділяти увагу таким аспектам продуктивної зайнятості населення, як зростання інвестицій в людській капітал, забезпечення безперервної освіти впродовж усього життя відповідно до потреб ринку праці з метою досягнення конкурентоспроможності робочої сили; узгодженість політики на ринку праці з відповідною політикою у сфері виробництва, торгівлі, інвестицій, освіти, регіональною політикою і т. п.

Першоосною переходу до продуктивної зайнятості населення є прогрес в інституціональних перетвореннях, внаслідок чого конкурентне середовище як рушійна сила ринкового господарювання повинне закріпити свої позиції і забезпечити формування розвиненого товарного ринку і ринку капіталу. Без цього неможливо нормалізувати регіональні відтворювальні процеси і реалізувати самі принципи продуктивності.

РОЗДІЛ 5.

РОЗВИТОК СФЕРИ ПОСЛУГ В

УКРАЇНІ – ОРІЄНТАЦІЯ НА

СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ

5.1. МІЖНАРОДНИЙ РИНОК ПОСЛУГ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Світовий ринок послуг, як сфера обміну послугами між країнами, є невід'ємною частиною міжнародних економічних відносин нарівні із світовими ринками виробництва товарів. Створення, упровадження і широке розповсюдження нових послуг, технологічних процесів стають ключовими чинниками зростання об'ємів виробництва, зайнятості, інвестицій, зовнішньоторговельного обороту, поліпшення якості продукції, економії трудових і матеріальних витрат, вдосконалення організації виробництва і підвищення його ефективності. Все це зумовлює конкурентоспроможність підприємств і продукції, що випускається ними, на внутрішньому і світовому ринках, поліпшує соціально-економічну ситуацію в країні.

Провідну роль у швидкому розвитку світового ринку послуг посідають високотехнологічні послуги, які відносяться до найбільш наукоємних технологічно інтенсивних секторів світового господарства. Сфера високотехнологічних послуг набирає швидких темпів розвитку і стає одним з головних секторів світової економіки.

За даними Конференції ООН по торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), річний обсяг експорту світового ринку високотехнологічних послуг за 2013 рік становить 3,35 трлн дол., з них високотехнологічні послуги з найбільш інтенсивним використанням знань становлять 1,65 трлн дол. (рис. 71)⁵⁹⁷

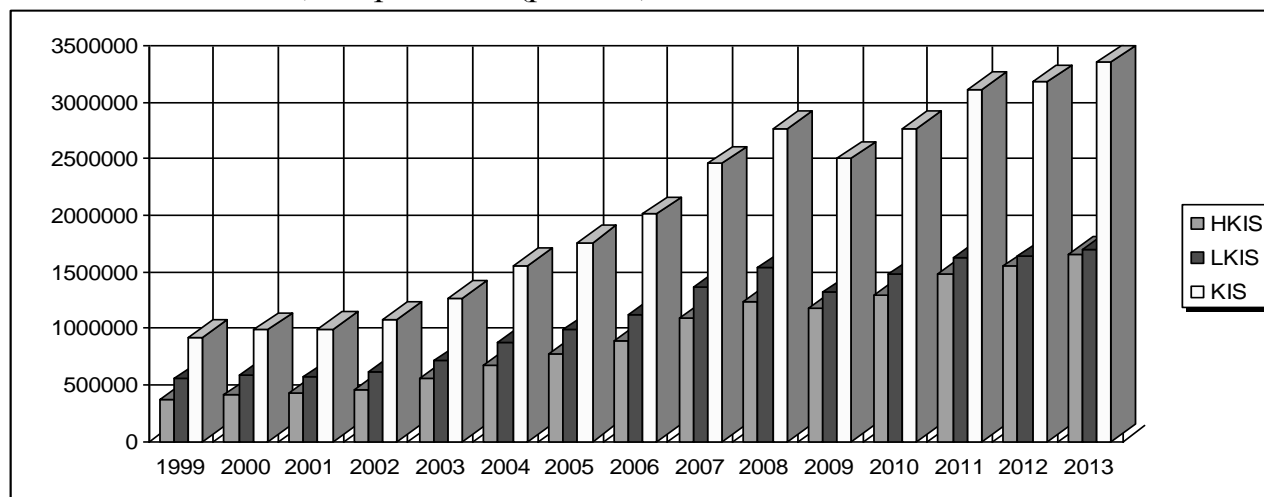

Рисунок 71 – Динаміка розвитку світового експорту високотехнологічних послуг, млн дол. за період 1999-2013 рр.

⁵⁹⁷ Організація Об'єднаних Націй (ООН) [Електронний ресурс] // Режим доступу : www.un.org/ru/

Середньорічний темп приросту світового експорту високотехнологічних послуг за період 1999-2013 р. складає 10 % та послуг з найбільш інтенсивним використанням знань – 11,48 %.

Швидкими темпами зростають високотехнологічні послуги у сфері освоєння космосу та зондування Землі. Динаміка використання космічних апаратів щороку зростає. Так, найбільшу частку супутників у 2013 р. було запущено з метою виконання науково-дослідницьких робіт (42,14%), забезпечення зв'язку (18,27%) та виконання робіт військового спрямування (17,26%). Певні структурні зміни передбачаються у 2014 р. Зокрема, зменшення запуску супутників з метою проведення наукових досліджень і випробувань, зростання кількості супутників зв'язку і телекомунікацій та навігаційних робіт (табл. 79).

Таблиця 79 – Динаміка супутників космічного простору землі у 2013 р. та 2014 р.⁵⁹⁸

Напрямки	2013 р.		2014 р. (прогноз)	
	кількість супутників	частка, %	кількість супутників	частка, %
Наука та дослідження	83	42,14	29	13,18
Зв'язок та телекомунікації	36	18,27	40	18,18
Метеорологія	3	1,52	2	0,91
Навігація	4	2,03	8	3,64
Військові апарати	34	17,26	24	10,91
Міжнародні космічні станції	16	8,12	18	8,18
ДЗЗ і розвідка	21	10,66	22	10,00
Інші напрями			77	35,00

Найбільш активними країнами у цьому напрямі є США (на частку яких припадає 37,8% супутників у 2013 р. та 23,3% за планом 2014 р.), Росія (17,4% та 15,5% відповідно), Європейський Союз і країни Європи (16,9% і 11,4% відповідно). У 2014 р. активно на космічну арену виходять Казахстан (планується запуск 3 супутників) та Іран (планується запуск 8 супутників) (табл. 80).

Особливістю інноваційного розвитку США є намагання та можливість реалізації великомасштабних інноваційних проектів, багатоцільових досліджень. Більшість ідей впроваджується швидко, що дає можливість йти попереду бажань людей та навіть створювати їх потреби. Держава виступає координатором інноваційної діяльності організацій, надає підтримку організаціям, що проводять науково-дослідні роботи, стимулює підприємства до створення наукових продуктів, в той час як самі організації вже беруть на себе комерційні ризики реалізації цих проектів⁵⁹⁹.

⁵⁹⁸ Спутники [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mapgroup.com.ua/kosmicheskie-apparaty>

⁵⁹⁹ Аналіз міжнародного досвіду застосування основних видів управління інноваційною діяльністю компанії [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ars-administrandi.com/article/Zagorodnova_2012_2.pdf

Таблиця 80 – Динаміка супутників космічного простору землі у 2013 р. та 2014 р.⁶⁰⁰

Країна	2013 р.		2014 р. (прогноз)	
	кількість супутників	частка, %	кількість супутників	частка, %
ЄС і країни Європи	34	16,92	25	11,57
Індія	4	1,99	4	1,85
Канада	4	1,99	3	1,39
Китай	17	8,46	18	8,33
Країни Азії	4	1,99	1	0,46
Країни Африки	2	1		0,00
Країни Близького Сходу	2	1		0,00
Країни Південної Америки	7	3,48	1	0,46
Міжнародні космічні апарати	7	3,48		0,00
Південна Корея	4	1,99	1	0,46
Російська Федерація	35	17,4	34	15,74
США	76	37,81	51	23,61
Японія	5	2,49	18	8,33
Казахстан			3	1,39
Іран			8	3,70
Ізраїль			1	0,46
Інші країни			48	22,22

У Японії за підтримки держави створено ряд організацій, які сприяють розвитку інноваційної діяльності: Агентство науки і технологій, яка здійснює загальну координацію прикладної наукової діяльності; Японський інститут винаходів та інновацій, який надає сприяння в доведенні винаходів, розробок і оригінальних ідей до практичного застосування, а також здійснює розробку та впровадження систем захисту інтелектуальної власності; Агентство з розвитку інформаційних технологій, цілями якого є підтримка розробки та більш широкого використання інноваційного програмного забезпечення, сприяння розвитку компаній, що надають інформаційні послуги, забезпечення безпеки і надійності інформаційних технологій, підвищення рівня комп'ютерної грамотності.

За рейтингом 2013 року США – друга після Швейцарії країна у світі за готовністю до інновацій⁶⁰¹. Також США входить у вісімку країн-найбільших споживачів результатів науково-дослідницьких та дослідно-конструкторських робіт. Її випереджують Катар, ОАЕ, Малайзія, Сінгапур, Руанда, Люксембург та Саудівська Аравія, окрім Сінгапуру жодна з цих країн не потрапила у першу десятку індексу конкурентоздатності. Навіть більш того, Саудівська Аравія та Руанда посідають у цьому списку 33 та 53 місця, а за рейтингом готовності до інновацій – 55 та 86 відповідно.

⁶⁰⁰ Супутники [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mapgroup.com.ua/kosmicheskie-apparaty>

⁶⁰¹ Capacity for innovation / World Economic Forum [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2014-2015/rankings/#indicatorId=EOSQ119>

За кількістю заявок на патенти США знаходиться на 11 місці, це означає, що на 1 000 000 жителів приходиться 150 заявок⁶⁰². Для порівняння у Швейцарії, яка знаходиться на першому місці у цьому рейтингу, на 1 000 000 жителів приходиться вдвічі більше заявок. За якістю установ, що проводять науково-дослідні роботи, США посідає 4 місце, знову поступаючись Швейцарії, Великобританії та Ізраїлю⁶⁰³.

Америка є країною, в якій ледве не найбільша кількість вчених та інженерів. Більше науковців проживає лише в Фінляндії, Катарі, Японії та Греції⁶⁰⁴. Також у Сполучених Штатах Америки дуже важливу роль у інноваційному процесі відіграють університети. За цим показником Америка посідає 2 місце, поступаючись лише Фінляндії⁶⁰⁵.

За якістю освіти США посідає 20 місце, попереду них ідуть Сінгапур, Швейцарія, Фінляндія, Бельгія, Нідерланди, Катар, Канада, ОАЕ, Нова Зеландія, Гонконг, Ісландія, Норвегія, Мальта, Ірландія, Великобританія, Кіпр, Малайзія, Естонія та Австралія. Найякісніші послуги у сфері освіти США надають з менеджменту⁶⁰⁶.

Річний обсяг експорту європейського ринку високотехнологічних послуг – приблизно 1,42 трлн дол. що становить 42,4 % від світового обсягу даних послуг та 30 % від експорту всіх світових послуг. При чому обсяг високотехнологічних послуг з найбільш інтенсивним використанням знань складає приблизно 720 млрд дол. або 50,63 %, а високотехнологічних послуг з менш інтенсивним використанням знань – 700 млрд дол. і відповідно 49,36 %⁶⁰⁷. До країн лідерів розвитку даної сфери слід віднести Німеччину, Данію, Фінляндію, Швецію, Великобританію, Нідерланди, Бельгію та Кіпр.

Якщо розглядати специфіку розвитку сектору високих технологій України в порівнянні з іншими країнами, то слід зазначити наступне. За даними Світового банку експорт високотехнологічної продукції в Україні у 1993-2009 рр. коливався у межах 3,7-6,7% від загального експорту продукції. При цьому у США цей показник коливався в межах 22-35%, у країнах, що входять до Європейського валютного союзу, – 14-19,5%, у Японії – 18-28%. У Китаї спостерігалось зростання показника експорту високотехнологічної продукції і з 1993 по 2009 рр. він збільшився з 6,8% до 31%⁶⁰⁸.

В Україні у 1993-2009 рр. річна кількість патентів, отриманих нерезидентами, зростає з 1,9 тисяч патентів до 2,38 тисяч, тоді як кількість патентів, отриманих резидентами, скоротилася з 8,7 тисяч у 1993 р. до 2,4 тисяч у 2009 р. Натомість, у США за цей період кількість патентів, отриманих нерезидентами,

⁶⁰² PCT patent applications, applications/million pop. / World Economic Forum [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2014-2015/rankings/#indicatorId=PCTPATENTAPPLPC>

⁶⁰³ Quality of scientific research institutions / World Economic Forum [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2014-2015/rankings/#indicatorId=EOSQ071>

⁶⁰⁴ Quality of scientific research institutions / World Economic Forum [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2014-2015/rankings/#indicatorId=EOSQ071>

⁶⁰⁵ University-industry collaboration in R&D / World Economic Forum [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2014-2015/rankings/#indicatorId=EOSQ072>

⁶⁰⁶ Quality of management schools / World Economic Forum [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2014->

⁶⁰⁷ Eurostat [Електронний ресурс] // Режим доступу : www.epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/

⁶⁰⁸ Статистика Світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org/>

зросла з 84 тисяч до 231 тисячі, резидентами – зросла з 100 тисяч до 225 тисяч. У Китаї також спостерігалось збільшення кількості патентів: нерезидентів – з 7,5 тисяч до 85 тисяч, резидентів – з 12 тисяч до 229 тисяч. Кількість патентів нерезидентів в країнах, що входять до Європейського валютного союзу, становила в середньому 18 тисяч, резидентів – 75 тисяч ⁶⁰⁹.

Витрати на НДДКР у період 1993-2009 рр. в Україні не перевищували 1,3% ВВП, тоді як у США вони становили 2,5-2,8% ВВП, у країнах Європейського валютного союзу 1,7-1,9%, в Японії – 2,8-3,4%, в Китаї витрати на НДДКР підвищилися з 0,57% до 1,44% ⁶¹⁰.

Абсолютні показники обсягу виконаних наукових та науково-технічних робіт в Україні мають чітку тенденцію до підвищення, причому більшу частку в загальному обсязі цих робіт займають розробки, що є найбільш прикладними видами наукових та науково-технічних робіт, так як це систематичні роботи, що базуються на існуючих знаннях, направлені на створення нових (чи вдосконалення) матеріалів, продуктів, процесів, пристроїв, послуг, систем чи методів (рис. 72).

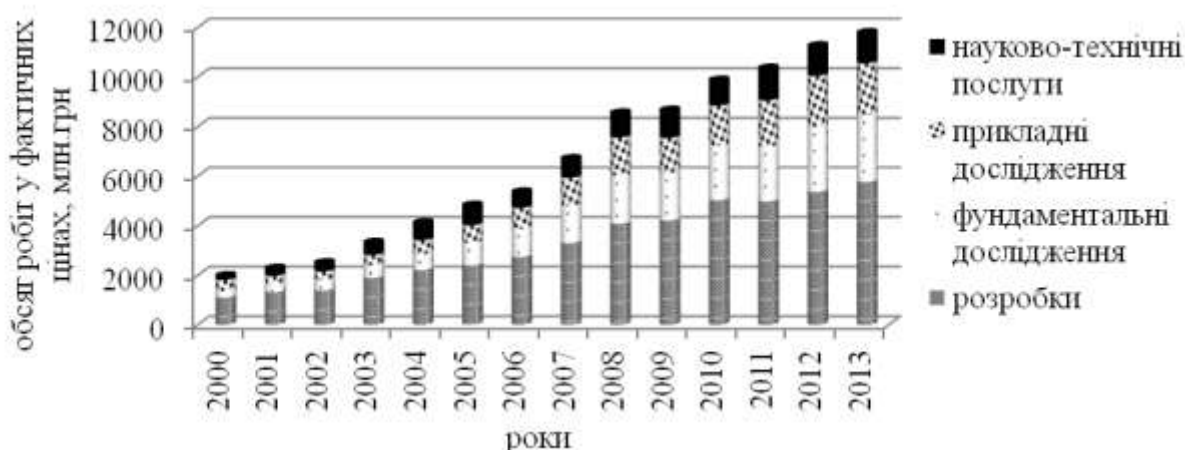

Рисунок 72 – Обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт в Україні за 2000-2011рр. у фактичних цінах, млн грн. ⁶¹¹

Відносні показники обсягу виконаних наукових та науково-технічних робіт (питома вага обсягу цих робіт у ВВП, у %), на відміну від абсолютних, мають тенденцію до зниження. Ці показники не перевищують 1,3% у ВВП і у 2011р досягли рекордно низького значення за останні 10років.- 0,79%.

Динаміка співвідношення джерел фінансування інноваційної діяльності на підприємствах України в цілому є позитивною (див. рис. 73).

⁶⁰⁹ Статистика Світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org/>

⁶¹⁰ Статистика Світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org/>

⁶¹¹ Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

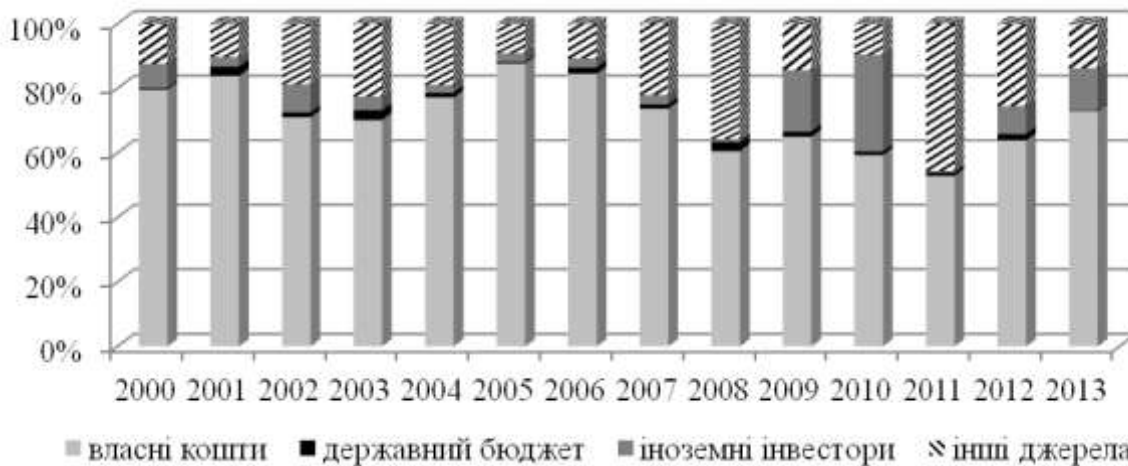

Рисунок 73 – Динаміка співвідношення джерел фінансування інноваційної діяльності на підприємствах України у 2000-2013 рр., у %⁶¹²

Можна зробити висновок про те, що в Україні інноваційна діяльність є найчастіше самостійною ініціативою підприємців, так як не менше 60% фінансування здійснюється за рахунок власних коштів підприємства. Частка фінансування з державного бюджету не перевищувала 3%. Можна також відмітити позитивну тенденцію щодо фінансування за рахунок іноземних інвестицій у 2009-2010 роках, з різким зменшенням показників у 2011 році, але з тенденцією до збільшення у 2012-2013 роках, проте в мовах поточного політичного стану важко робити будь-які прогнози щодо залучення інвестицій.

З проаналізованих статистичних даних можна побачити, що інноваційна діяльність, наукові та науково-технічні роботи на даний час не є пріоритетними для українських виробників і їх частка у виробництві незначна. Це можна пояснити тим, що фінансування інноваційної діяльності здійснюється здебільшого за рахунок власних коштів підприємств. В умовах фінансово-економічної кризи підприємства знижують витрати, і часто це відбувається за рахунок інноваційної діяльності. Державне фінансування інноваційної діяльності незначне. Іноземні інвестиції також займають незначну частину у джерелах фінансування інноваційної діяльності, але видно тенденцію до збільшення у 2012-2013 роках.

Аналіз статистичних даних показує, що сектор високих технологій України стикається з рядом проблем. Держане агентство з питань науки, інновацій та інформатизації виявило проблеми сектору високих технологій і прийшло до висновку, що попри те, що в Україні зберігся масштабний науковий комплекс, науково-технічна та інноваційна сфера не виконує належним чином роль джерела економічного зростання: темпи розвитку і структура науково-технічної та інноваційної сфери не відповідають темпам зростання попиту на передові технології; спостерігається низька сприйнятливність підприємницького сектору до

⁶¹² Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

інновацій; відбувається втрата кадрів і скорочення матеріально-технічних засобів у науково-технічній та інноваційній сферах⁶¹³.

Міжнародне економічне середовище стало помітно сприятливішим, чим раніше і позитивно впливає на стан економік провідних країн світу. Позитивні імпульси в основному йдуть від розвинених країн. І все-таки істотний ризик погіршення світової кон'юнктури зберігається, причому він криється не тільки в геополітичних подіях, але й у необхідності подолання наслідків фінансової кризи. У деяких країнах з ринками, що формуються, відтік іноземного капіталу загострює потребу в структурних реформах. Ці та інші фактори безумовно негативно позначаються на ринках товарів, проте, як показує аналіз фінансової кризи попередніх років, ринок послуг менше відчуває відтік капіталу.

Особливості розвитку сфери послуг в сучасних умовах полягають в наступному:

1. Міжнародна торгівля послугами не є винятковою прерогативою промислово розвинених країн. У ряді країн, що розвиваються, послуги також складають значну частину їхнього експорту. Тому для оцінки участі країни у світовій торгівлі послугами доцільно також використовувати показник її частки у світовій торгівлі, що, як правило, має максимальне значення в провідних промислово розвинутих країнах.

2. Спеціалізація країни на тих чи інших видах послуг залежить від рівня економічного розвитку. Так, у промислово розвинутих країнах перевага надається фінансовим, телекомунікаційним, інформаційним і більшості галузей ділових послуг, а для країн, що розвиваються, характерною є спеціалізація на транспортних, туристичних і фінансових послугах.

3. Розвиток торгівлі послугами сприяє наданню супутніх послуг. Як правило, країни, що надають портові послуги, спеціалізуються і на судноремонті; країни-виробники комп'ютерів поставляють на світовий ринок комп'ютерні послуги; у країнах-експортерах нафти переважає фрахт з обслуговуванням нафто перевезень⁶¹⁴.

Згідно з опитуванням від «HeadHunter Україна» професія програміста - найперспективніша в Україні. Дослідження про найперспективніших професіях проводиться не перший рік, але політичні події останнього року сильно вплинули на результати. Якщо торік у першу трійку «найперспективніших» входили програміст, підприємець і юрист, то цього року - програміст, лікар і військовий⁶¹⁵.

Українські розробники славляться своїм вмінням вирішувати складні технологічні завдання, швидко освоювати нові технології. Тому в Україну іноземні компанії звертаються часто за "хмарними" розробками, мобільними рішеннями і ІТ-консалтингом.

⁶¹³ Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України. Розвиток науково-технічної та інноваційної сфери [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dknii.gov.ua/index.php/-2011-2014-q-q?lang=en&Itemid=167&option=com_content&view=article&id=105&month=6&year=2011.

⁶¹⁴ Бібліотека онлайн EBookTime [Електронний ресурс]// Режим доступу: http://ebooktime.net/book_67_glava_3_Частина_I_ЕКОНОМ.html - А.П. Румянцев, Ю.О. Коваленко. Світовий ринок послуг — К. : Центр навч. літ., 2006. — 456 с.

⁶¹⁵ Украинская IT-отрасль в цифрах — статистика от Макса Ищенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.prostoweb.com.ua/zarabotok_v_internete/novosti/ukrainskaya_it_otrasl_v_tsifrah_statistika_ot_maksa_ischenko

Згідно з даними Global IT IQ Report Україна посідає четверте місце в світі за кількістю сертифікованих ІТ-фахівців після США, Росії та Індії⁶¹⁶.

Таблиця 81 – Рейтинг країн світу за кількістю сертифікованих ІТ-спеціалістів за 2012 р.

Рейтинг	Країна	Сертифіковані ІТ спеціалісти	Частка від загального населення, %
1	США	194 211	0,06
2	Індія	145 517	0,01
3	Росія	68 050	0,05
4	Україна	23 349	0,05
5	Канада	19 181	0,05
6	Румунія	16 122	0,08
7	Великобританія	14 642	0,02
8	Болгарія	8 844	0,12
9	Пакистан	8 084	0,005
10	Австралія	6 800	0,03
24	Естонія	2054	0,16
27	Польща	1784	0,005
52	Угорщина	630	0,01

Українські вищі навчальні заклади щорічно випускають близько 16 тисяч фахівців у сфері інформаційних технологій, але тільки 4-5 тисяч з них працевлаштовуються за фахом. На початок 2014 р. кількість ІТ-фахівців в Україні склало близько 250 тис. осіб, з них 40 тис. – сертифіковані фахівці, які створюють конкурентоспроможну експорто-орієнтовану продукцію. 40% всіх ІТ-фахівців (близько 10 тис.) працюють у Києві, 19% (4,75 тисячі) - у Харкові, 16% (4 тис.) - у Львові, 7% (1,75 тис.) - у Дніпропетровську, 4 % (0,75 тис.) - в Одесі⁶¹⁷.

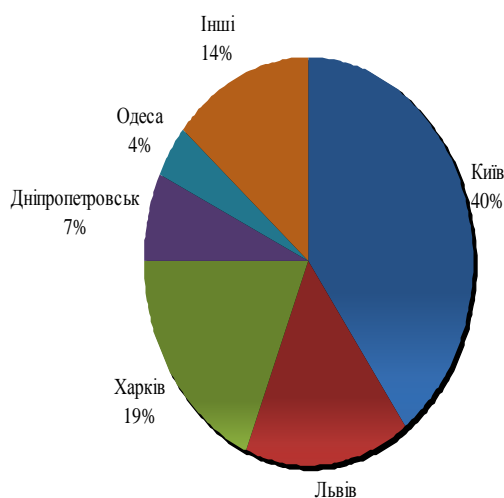

Рисунок 14 – Структура ІТ спеціалістів за містами України, що мають найбільший потенціал⁶¹⁸

⁶¹⁶ Global IT IQ Report [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.brainbench.com/pdf/globalitiq.pdf>

⁶¹⁷ Дефіцит ІТ-спеціалістів в 2015 году составит 170 тысяч человек [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.unian.net/society/871034-defitsit-it-spetsialistov-v-2015-godu-sostavit-170-tyis-chelovek-gosinformnauki.html>

⁶¹⁸ Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Щорічно зростає кількість сертифікованих спеціалістів у сфері інформаційних технологій, що свідчить про якість фахівців та відповідність їх кваліфікації вимогам глобального ринку (рис. 75).

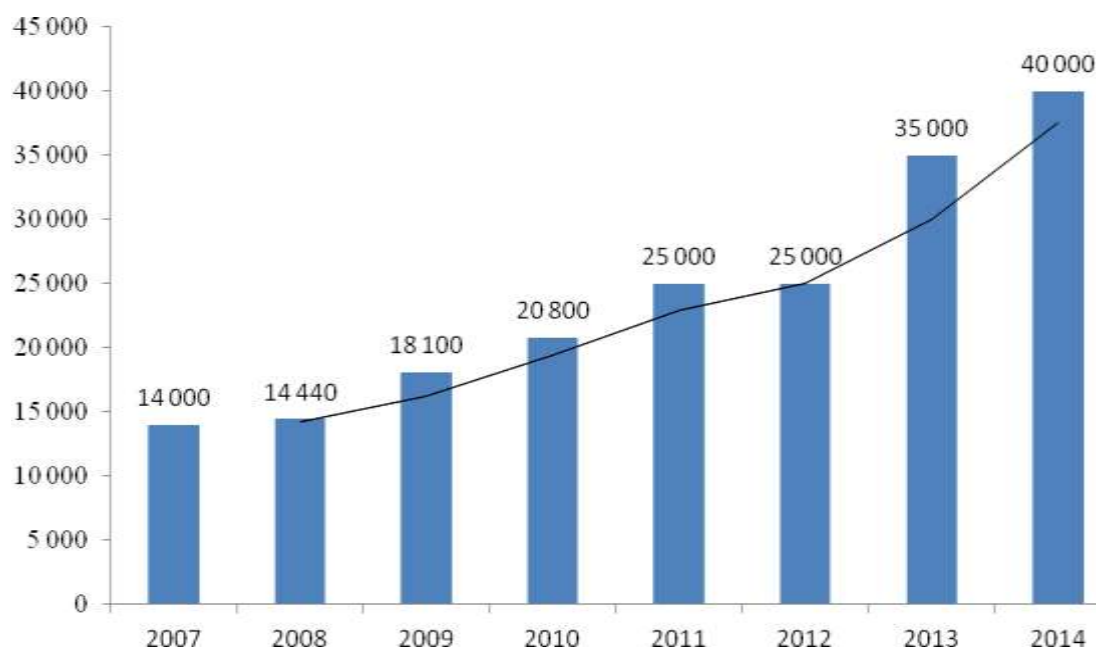

Рисунок 75 – Динаміка зростання кількості сертифікованих ІТ-спеціалістів в Україні за 2007 – 2013 , чол.⁶¹⁹

В сучасному світі успішними та конкурентними є лише ті компанії, які, оптимізуючи операційні витрати при збереженні високої якості товарів і послуг, ведуть бізнес найефективнішим способом. Однією з найуспішніших бізнес – моделей, які забезпечують конкурентні переваги, є аутсорсинг. Аутсорсинг дозволяє зменшити витрати на 10 – 40% на непрофільні сфери діяльності підприємства. Практика аутсорсингу послуг в сфері ІТ (ІТ-аутсорсинг) широко розповсюджена в світі і здійснюється за допомогою проектів, виконання яких передається іншій стороні.

Аутсорсинг ІТ- проектів (ІТ-аутсорсинг) – це передача спеціалізованій компанії повністю або частково функцій, пов'язаних з реалізацією проектів у сфері інформаційних технологій та систем, придбання в лізинг комп'ютерного устаткування, програмування тощо. Так, до видів ІТ- аутсорсингу відноситься: розробка різних видів програмного забезпечення; розробка, впровадження й підтримка інформаційних систем; Інтернет-аутсорсинг; web-хостинг; системна інтеграція; забезпечення різних видів інтернет-послуг (Internet Service Providing); web-дизайн; електронний бізнес; безпека ІТ тощо⁶²⁰.

Протягом останніх років спостерігається позитивний тренд кількості компаній–постачальників ІТ-аутсорсингових послуг в Україні. Слід зазначити, що

⁶¹⁹ Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

⁶²⁰ Ноздріна Л.В., Ящук В.І., Полотай О.І. Управління проектами. Підручник / Ноздріна Л.В., Ящук В.І., Полотай О.І – Київ: ЦУЛ, 2010.- 430 с.

даний графік включає лише компанії, чисельність робітників яких складає від 15 чоловік і більше.

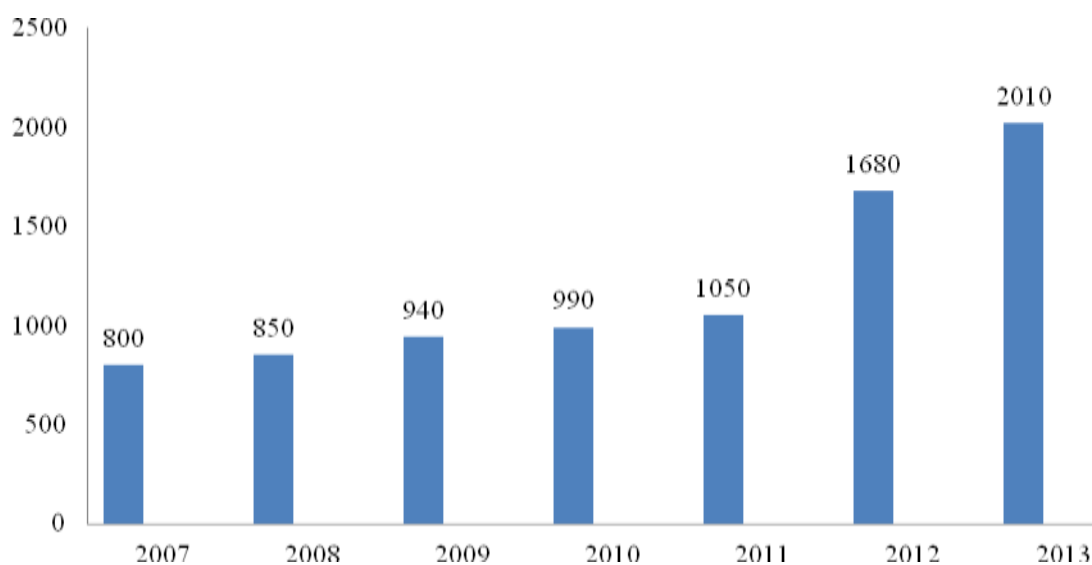

Рисунок 76 – Динаміка зростання компаній – постачальників ІТ аутсорсингових послуг в Україні (від 15 чол.)

Самим захищеним від економічних потрясінь сегментом є ІТ-послуги, проте їх частка в Україні становить менше 10%. Для порівняння, у розвинених країнах вона становить 40-50%, в регіонах Центральної і Східної Європи (Чехія, Польща та ін.) - 20-30% і є тенденції до зростання. Тому саме в цей сегмент стоїть сьогодні інвестувати, щоб стимулювати зростання економіки⁶²¹.

Для удосконалення розвитку ІТ-сектору в Україні слід підвищувати внутрішній попит на аутсорсинг ІТ-послуг. Для цього необхідно запровадити проекти впровадження аутсорсингу ІТ-послуг на українських підприємствах. Можна запропонувати наступний алгоритм переходу підприємства на аутсорсинг: нормалізація бізнес-процесів; аналіз ресурсів необхідних для аутсорсингу; аналіз ризиків; оцінка ефективності; підготовка критеріїв пошуку постачальників та договору; пошук постачальника через проведення конкурсу; підписання угоди; створення мотивації для постачальника та власного персоналу; поточний контроль за наданими послугами; аналіз ефективності аутсорсингової діяльності; продовження співробітництва або пошук нового постачальника.

Слід зазначити, що при виборі країни для аутсорсингу ІТ послуг, окрім економічної ефективності, варто також звернути на інші критерії, такі як: наявність кваліфікованих ІТ- спеціалістів; умови для ведення бізнесу; географічне положення, інфраструктура і т.д.

Наприклад, Бухарест є одним з основних міст в Східній Європі для ІТ-аутсорсингу. У місті діє найбільша транспортна мережа в Румунії та одна з найбільших у Південно-Східній Європі, також не менш важливо, особливо для ІТ-

⁶²¹ Обзор рынка IT-услуг Украины за январь 2014 / Гребень Ирина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.marketing-ua.com/articles.php?articleId=4129>

сфери є те, що Румунія підпорядковується законодавству ЄС про захист даних⁶²². В столиці Румунії працює 16 державних університетів і 19 приватних університетів. Станом на 2013р. в Бухаресті кількість ІТ-спеціалістів становила 36500 чол.

Для порівняння: Братислава має найбільший пул ІТ- фахівців в Словаччині – 8500 чол. Це значно менше у порівнянні з Бухарестом, але варто зазначити, що загальна чисельність населення Бухаресту складає 1,8 млн.чол., а Братислави – 462,6 тис.чол., окрім того у Братиславі добре розвинуті транспортні мережі з великими європейськими містами. За оцінками експертів, якість бізнес-середовища в Словаччині становить 1,77 з 3-х можливих балів, а Румунії лише 1,56. Проте загальна оцінка привабливості Румунії для аутсорсингу ІТ-послуг – 5,45, а Словаччини – 5,19.

Широке розповсюдження інформаційних технологій у світі неухильно веде до формування інформаційного протекціонізму, який визначає поведінку споживачів, а також способи ведення бізнесу в цілому. Сьогодні вже стає очевидним, що в середньостроковій перспективі відбудуться суттєві зміни в структурі ринку інформаційно-комунікаційних технологій та інших ринків, що дає Україні можливість зайняти відповідні ніші та успішно конкурувати на зростаючому глобальному ринку електронних сервісів та світових товарних ринках.

Для країн з трансформаційною економікою, до яких належить Україна, доцільно долучатися до участі у міжнародних європейських мережевих програмах, формувати власну інституційну основу розвитку високотехнологічних послуг. Для ефективного розвитку експортного потенціалу високотехнологічних послуг України слід долучити досвід країн ЄС.

В умовах посилення інноваційних факторів конкурентних переваг країн на глобальних ринках високотехнологічних товарів та послуг, критеріями якості національної освіти є ступінь її науковості, професійності, інтегрованості в суспільно-економічну систему трансферу знань. Швейцарія є одним із світових лідерів за якістю освітніх послуг, що надають національні вищі навчальні заклади цієї країни.

Найвищими у глобальному масштабі є показники професійної підготовки кадрів, доступність науково-дослідних та освітніх послуг, а також система надання освітніх послуг Швейцарії.

Професійність освіти ґрунтується на диверсифікації напрямів професійної підготовки і впровадженні інтерактивних систем навчання майбутніх фахівців, які відповідають вимогам глобального ринку праці та запитам високотехнологічної економіки. У цьому контексті освіта, як галузь національної економіки, є джерелом трансферу знань і пропозиції ринку освічених працівників з високим рівнем інтелектуалізації праці, здатних до інноваційної діяльності в різних галузях економіки. Кількість студентів щорічно зростає, позитивна тенденція показника протягом багатьох років підтверджує доступність та масовість освіти в країні (рис. 77)

⁶²² Директива 97/66/ЄС Європейського Парламенту і Ради "Стосовно обробки персональних даних і захисту права на невтручання в особисте життя в телекомунікаційному секторі" від 15 грудня 1997 року

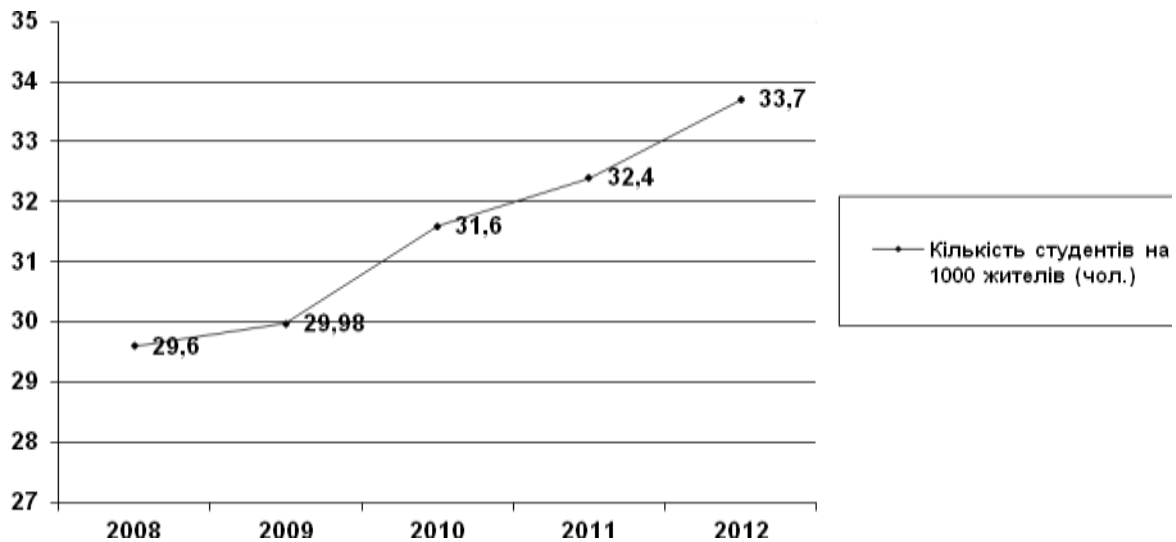

Рисунок 77 – Динаміка показника кількості студентів у розрахунку 1000 жителів (2008-2012 рр.)⁶²³

Аналіз міжнародної статистики та аналітичних звітів за останні п'ять років дозволяє зробити висновки щодо пріоритетів розвитку національної освіти Швейцарії.

По-перше, освіта в країні розвивається системно і є керованим процесом: показники, за якими визначається якість освіти, в Швейцарії з року в рік або стабільні, або показують тенденцію до збільшення.

Показником якості вищої освіти країни є міжнародне визнання швейцарських університетів світовою спільнотою та високий їх рейтинг у звітах різних інституцій. В Швейцарії багато відомих закладів освіти: 10 міжнародних університетів, серед яких Базельський університет, Бернський університет, Університет Женеви та інші; 2 федеральних технологічних інститути: Федеральна політехнічна школа Лозанни та Швейцарська вища технічна школа Цюріха; 4 інститути університетського рівня; 10 університетів прикладних наук та 16 педагогічних інститути⁶²⁴. Найкращим університетом Швейцарії за версією представлених рейтингів визнано Швейцарську вищу технічну школу Цюріха. Найнижчі позиції у рейтингах серед національних університетів посідають Бернський університет та Університет Лозанни. Зауважимо, що за досліджуваний період всі університети (окрім Цюріхського) покращили свої показники, що говорить про системні зміни в управлінні навчального процесу та розвитку інфраструктури університетів.

По-друге, важливою домінантою системи освіти в країні є державна політика стимулювання університетської науки для співпраці з підприємницьким бізнесом для створення наукоємних підприємств на основі змішаних джерел фінансування.

⁶²³ Students enrolled by type of institution [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=RENRL#>

⁶²⁴ The Global Competitiveness Report 2014-2015 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf

Стимулювання інноваційної активності швейцарських підприємств держава здійснює в рамках реалізації державної політики в галузі освіти і наукових досліджень. Особливу увагу тут приділяють координації зусиль Швейцарських національних фондів наукових досліджень та Комісії з технологій та інновацій (КТІ) та приватного сектора. Саме КТІ є швейцарською державною організацією, що здійснює пряму підтримку швейцарських малих та середніх підприємств (МСП). Дана комісія здійснює проектне сприяння цільових дослідженнях, підтримку підприємців і новостворених інноваційних компаній (Start-Up сприяння). КТІ бере на себе витрати на дослідження, що проводяться у вищих навчальних закладах за замовленнями швейцарських підприємств, які необхідні для реалізації підприємствами інноваційних проектів.

За останні 10 років КТІ підтримала близько 4500 інноваційних проектів, в яких брало участь більше 5000 швейцарських підприємств, 80% з них - МСП. Загальні витрати на реалізацію даних проектів досягли 3 млрд. шв. франків, з них 40% на себе взяла держава. Бюджет КТІ на 2010-2014 рр. запланований у розмірі 532 млн. шв. франків. Також КТІ здійснює підтримку близько 100 новостворюваних підприємств у Швейцарії (Start-Up сприяння). Приблизно чверть з них отримує спеціальний «знак якості» - Start-up-Label, який визнається в Швейцарії знаком стійкого зростання компанії і забезпечує спрощений доступ до приватного ризикового капіталу. Компанії, відмічені цим знаком, залучають на рік до 100 млн. шв. франків.

В третє, важливим стратегічним пріоритетом розвитку освіти у Швейцарії є інтеграція університетської освіти та науки у глобальний науковий простір. Показник відсотка іноземних студентів, які навчаються в Швейцарії має стійку тенденцію зростання, відповідно збільшуються доходи університетів від надання освітніх послуг (рис. 78).

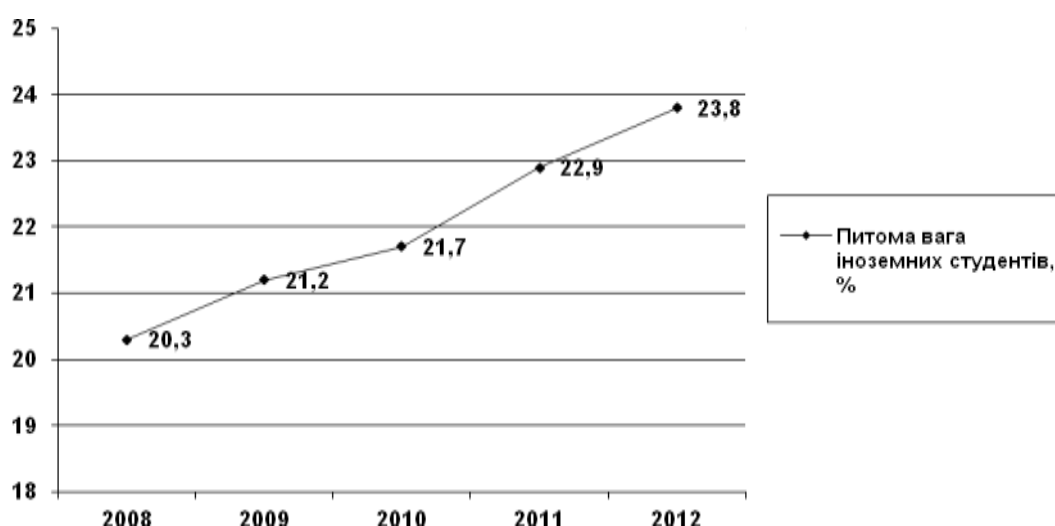

Рисунок 78 – Динаміка показника іноземних студентів у структурі закладів освіти Швейцарії за період (2008-2012 рр.), %⁶²⁵

⁶²⁵ Foreign/International students enrolled [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=CHAPTER_A_EAG2014_BACKUP#

Збільшується наукова активність і результативність студентів та науковців Швейцарії про що свідчать наступні факти. За розрахунками, кількість наукових публікацій у міжнародних виданнях у середньому становить 3,2 на 1000 жителів, за цим показником країна є лідером в світі, що підтверджує статус країни з найякіснішою освітою(за 2009-2013 рр.)⁶²⁶. За оцінками експертів лише невелика частина результатів досліджень (в середньому, 89,7 патентів/ 1 млн. жителів) патентується, проте, за цим показником Швейцарія є другою в світі після Японії. Незначною є динаміка коливання кількості патентів за роками, що говорить про стабільність проведення досліджень науковими та освітніми закладами країни.

Розвиток української науки і нових технологій в найближчому майбутньому повинен відіграти визначальну роль в соціально-економічному розвитку нашої країни. Для цього необхідні відповідні зміни в державній та регіональній інвестиційно-інноваційній політиці:

- слід змінити пріоритети в державному фінансуванні розвитку космічної галузі та інформаційних технологій шляхом цільового спрямування коштів на реалізацію широкомасштабних міжнародних проектів та на розробку нових технологій;

- реструктурувати діючу систему управління ракетно-космічною галуззю на основі впровадження на підприємствах галузі моделей менеджменту високих технологій на основі застосування сучасних організаційних форм міжнародної кооперації в науково-технічній сфері;

- розробити та впровадити державну систему преференцій для підприємств космічної галузі з метою підтримки комерціалізації космічних послуг та розширення дії міжнародних проектів;

- знизити рівень централізації управління інноваційною та науково-технічною діяльністю провідних університетів держави, шляхом розширення самостійності в управлінні інтелектуальним капіталом та міжнародним науково-технічним обміном;

- на рівні регіонів розробити стратегічні програми високотехнологічного розвитку; впроваджувати механізми змішаного фінансування з місцевого бюджету пріоритетних інноваційних проектів шляхом спільного інвестування цих проектів з іноземними та вітчизняними компаніями.

Щитов Д. М.

5.2 РОЗВИТОК ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ У СФЕРІ ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

В умовах глобальних процесів становлення постіндустріальної формації та перетворення сфери послуг на пріоритетну галузь економіки відбувається істотне посилення її ролі у відтворювальному механізмі національної економіки, зростанні

⁶²⁶ OECD Factbook 2014. Economic, Environmental and Social Statistics [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-factbook-2014_factbook-2014-en

ефективності господарювання, збільшенні кінцевого суспільного продукту. Україна постає перед необхідністю утвердити науково-технічні та інформаційно-технологічні основи розбудови високотехнологічного сектору національного господарства⁶²⁷.

Протягом років незалежності в Україні сформувалась експортноорієнтована економічна модель, в якій експорт слугує засобом підвищення економічного розвитку країни та інструментом стимулювання підвищення наявних конкурентних переваг країни в умовах глобальної економічної інтеграції. В Україні, на жаль, сьогодні відсутня стратегія інноваційного розвитку національної економіки та розвитку високих технологій, зокрема, відсутні міжнародні стандарти у визначенні сутності та класифікації високотехнологічних послуг.

За даними Конференції ООН по торгівлі та розвитку (ЮНКТАД) річний обсяг експорту українського ринку високотехнологічних послуг на 2013 р. склав приблизно 14 млрд дол., що складає 0,41 % від світового експорту та 0,98 % від експорту країн ЄС-27. Такі малі значення експорту України відносно світового співтовариства не відповідають наявному людському та науково-технічному потенціалам національної економіки.

Обсяг високотехнологічних послуг з найбільш інтенсивним використанням знань складає близько 5,2 млрд дол. або 0,31 % від світового експорту, а високотехнологічних послуг з менш інтенсивним використанням знань – 8,8 млрд дол. або 0,51 % від світового експорту (рис. 79).

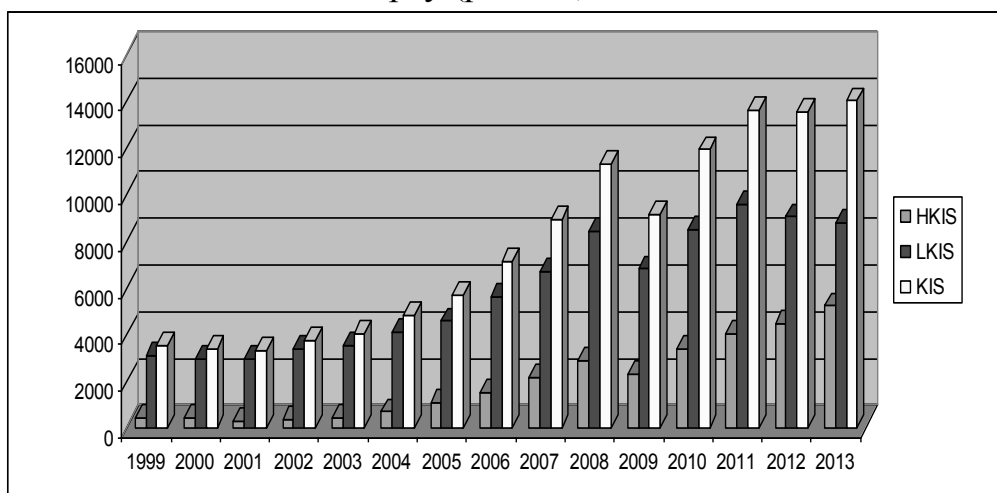

Рисунок 79 – Динаміка розвитку експорту високотехнологічних послуг України за період 1999-2013 рр., млн дол.

Складено на підставі дослідження⁶²⁸.

За період 1999-2013 рр. середньорічні темпи приросту експорту високотехнологічних послуг України склали 11,3 %. Слід відзначити темпи

⁶²⁷ Шовкун І. А. Високотехнологічні послуги у зовнішній торгівлі : світовий досвід та українські реалії / І. А. Шовкун // Економіка України. - 2013. — № 3 (622). - С. 70

⁶²⁸ Організація Об'єднаних Націй (ООН) [Електронний ресурс] // Режим доступу : www.un.org/ru/

середньорічного росту LKIS-послуг, що складає приблизно 8,53 %, а також дуже швидкі терми росту НКІS-послуг – 22,49 %⁶²⁹.

Також слід відзначити розвиток експорту високотехнологічних послуг України на світовому ринку, доля яких збільшилася за період 1999-2013 рр. у міжнародному експорті на 0,03 %, а НКІS-послуг – на 0,20 %. Так, в Україні за період 1999-2013 рр. мало місце збільшення обсягу експорту високотехнологічних послуг на душу населення з 70 дол. в 1999 р. до близько 307 дол. в 2013 р., але розвиток експортного потенціалу високотехнологічних послуг України значно відстає від країн ЄС-27 і тому є необхідність в аналізі факторів впливу на експортний потенціал високотехнологічних послуг.

Перехід економіки на більш високотехнологічний рівень приводить до зниження матеріалоємкості та енергоємкості, підвищення продуктивності праці і конкурентоспроможності економіки країни в цілому.

Сьогодні на перший план для ефективного розвитку економіки країн світу стає НТП та виробництво високотехнологічних товарів та послуг. В розвинутих країнах воно складає приблизно 30 % приросту ВВП, щодо України, то залежність між експортом високотехнологічних послуг України та ВВП значно менша: в 2004 році доля експорту високотехнологічних послуг складала 7,42 %, а в 2013 році – 7,88 %. (рис. 80).

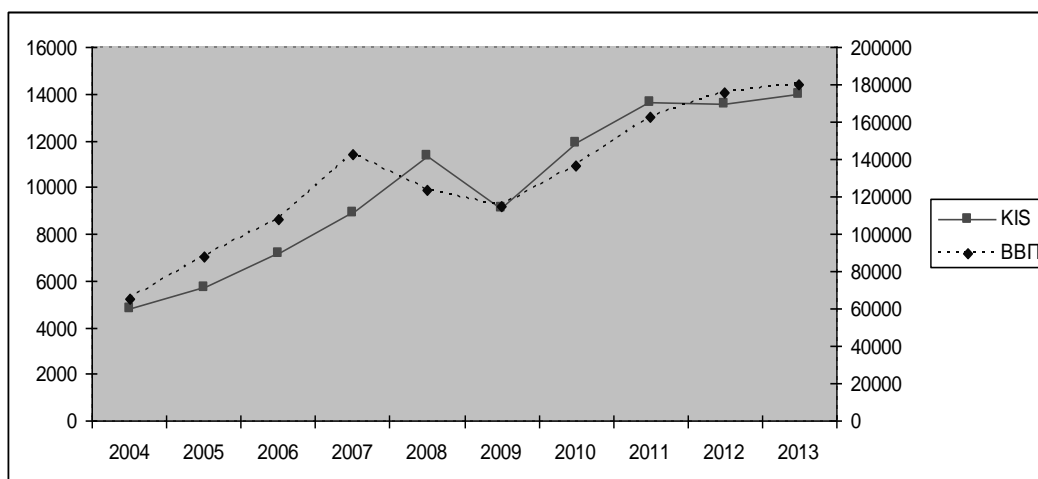

Рисунок 80 – Динаміка обсягу експорту високотехнологічних послуг та ВВП України, млн дол. США за період 2004-2013 рр.

Складено на підставі дослідження⁶³⁰.

Збільшення експорту високотехнологічних послуг важливо для збільшення ВВП національної економіки. За прогнозами експертів, річний обсяг ринку високотехнологічних товарів та послуг зросте за найближчі 15 років з 2,9 до 10-12 трлн дол., а обсяг ринку паливно-енергетичних ресурсів – усього лише з 0,7 трлн дол. до 1,2-1,4 трлн дол. А рецесійні процеси, що спостерігаються в світовій

⁶²⁹ Організація Об'єднаних Націй (ООН) [Електронний ресурс] // Режим доступу : www.un.org/ru/

⁶³⁰ Організація Об'єднаних Націй (ООН) [Електронний ресурс] // Режим доступу : www.un.org/ru/

економіці, прискорюють новий технологічний виток – на ринок виходить продукція шостого технологічного укладу⁶³¹.

Проведені науковцями Інституту економіки та прогнозування НАН України системні аналітичні дослідження свідчать, що тільки фактор технологічних змін забезпечує безперервний економічний розвиток країни, незалежно від її місця у світовому рейтингу розвиненості^{632 633 634 635 636}. Так, за даними Інституту економічного прогнозування Національної Академії наук України, в національній економіці сьогодні на жаль переважає розвиток 3-го та 4-го укладів. Україні вкрай необхідно швидко розвивати галузі 5-го економічного укладу, сконцентруватися на розвиток та прорив галузей промисловості 6-го укладу, що дозволить зайняти нову нішу на світовому ринку високотехнологічних товарів та послуг.

Аналіз останніх тенденцій в економічній глобалізації і її наслідків для країн дає можливість зробити висновок про необхідність посилення ролі держави у створенні умов для підвищення конкурентоспроможності національної економіки, в першу чергу не просто з врахуванням інноваційних чинників, а з врахуванням фактора технологічного розвитку.

Згідно висновків науковців, низький рівень експорту та практично відсутність позитивних тенденцій на світовому ринку високотехнологічних послуг не відповідають реальному науково-технологічному потенціалу України. Існує ряд невирішених питань, які стоять на перепоні розвитку високотехнологічного сектору економіки, серед яких – це неефективна інноваційна, фінансова, освітня та промислова політика держави.

Окрім того, необхідно впроваджувати сучасні системи управління процесом розвитку та бізнес-моделі у діяльності МСП. Аналіз показав, що економічно розвинуті країни світу застосовують різноманітні методи й критерії оцінки та класифікації високотехнологічних товарів та послуг.

Завдяки цим показникам уряди країн відстежують тенденції розвитку високих технологій у виробництві товарів та послуг і, відповідно до результатів моніторингу, приймають певні рішення, які спрямовані на покращення інноваційного клімату та підвищення розвитку ринку високотехнологічних товарів та послуг.

Уряди країн приймають національні інноваційні програми, які направлені на стимулювання підприємств до виробництва високотехнологічних товарів (податкові пільги, державні кредити та гранти тощо). В Україні ще немає досконалої системи управління і моніторингу сфери високих технологій, класифікації та критерії оцінки

⁶³¹ Федулова Л. І. Стан та проблеми України в контексті розвитку ринків високотехнологічних товарів та послуг / Л. І. Федулова // Наука та інновації. – 2009. – Т. 5, № 3. – С. 41.

⁶³² Економічна оцінка державних пріоритетів технологічного розвитку / за ред. Ю. М. Бажала. – К. : Вид. Ін-ту екон. прогноз. НАН України, 2002. – 320 с.

⁶³³ Інноваційний розвиток економіки : модель, система управління, державна політика / за ред. Л. І. Федулової. – К. : Основа, 2005. – 552 с.

⁶³⁴ Федулова Л. І. Технологічний розвиток економіки України / Л. І. Федулова. – К. : Вид. ін-ту економіки та прогнозування, 2006. – 627 с.

⁶³⁵ Соціогуманітарний аспект інноваційно-технологічного розвитку економіки України / за ред. Л. І. Федулової. – К. : Вид. Ін-ту екон. та прогнозування НАН України, 2007. – 472 с.

⁶³⁶ Корпоративні структури в національній інноваційній системі України / за ред. Л. І. Федулової. – К. : Вид. УкрІНТЕІ, 2007. – 812 с.

високотехнологічних послуг не адаптовані до змін, не впроваджуються міжнародні системи баз статистичних даних.

Для класифікації високотехнологічних послуг з врахуванням наявних світових статистичних даних світової торгівлі послуг та використовуючи досвід країн ЄС, нами запропоновано взяти за основу перелік послуг, які відповідають категоріям розширеної класифікації послуг платіжного балансу МВФ (РКППБ МВФ) і за значенням зіставляються з переліком високотехнологічних послуг класифікації видів економічної діяльності ЄС (NACE Rev.2) (табл. 82).

Такий підхід до класифікації високотехнологічних послуг України надає можливість відокремити різні види послуг у залежності від рівня інтенсивності використання знань та зробити економічний огляд реалізації експортного потенціалу високотехнологічних послуг України.

Таблиця 82 – Класифікація високотехнологічних послуг України за видами послуг Розширеної класифікації послуг МВФ (РКППБ МВФ)

№ з/п	Види високотехнологічних послуг	Види послуг розширеної класифікації послуг МВФ (РКППБ МВФ)
1	Високотехнологічні послуги з найбільш інтенсивним використанням знань (HKIS)	Послуги зв'язку; комп'ютерні та інформаційні послуги; роялті і ліцензійні платежі; інші ділові послуги
2	Високотехнологічні послуги з інтенсивним використанням знань (KIS)	Транспортні послуги; послуги зв'язку; послуги страхування; фінансові послуги; комп'ютерні та інформаційні послуги; роялті і ліцензійні платежі; інші ділові послуги; персональні, культурні і рекреаційні послуги
3	Високотехнологічні послуги з менш інтенсивним використанням знань (LKIS)	Транспортні послуги; послуги страхування; фінансові послуги; персональні, культурні і рекреаційні послуги

Складено на основі досліджень^{637 638}.

У ході аналізу взаємозв'язків експортного потенціалу високотехнологічних послуг України з міжнародними індексами оцінки національної економіки країни за допомогою побудови кореляційного поля на фоні країн ЄС-27, нами були знайдені залежності між 4-ма міжнародними індексами оцінки конкурентоспроможності національних економік і індексом глобалізації (KOF Globalization) та індексом розвитку людського потенціалу (HDI).

У ході дослідження нами був виключений індекс – рейтинг у Європейському інноваційному табло, оскільки були відсутні статистичні дані щодо України. Також був виключений індекс розвитку людського потенціалу, оскільки для України не був знайдений статистичний зв'язок з реалізацією експортного потенціалу високотехнологічних послуг.

Результати дослідження кореляційного поля зв'язків KIS-послуг та HKIS-послуг з міжнародними індексами та ВВП України надані в таблиці 83.

⁶³⁷ Eurostat [Електронний ресурс] // Режим доступу : www.epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/

⁶³⁸ International Monetary Fund, IMF [Електронний ресурс] // Режим доступу : www.imf.org/external/index.htm

З приведеної таблиці можна побачити, що результати дослідження щодо KIS-послуг підтверджуються подібними результатами НКIS-послуг. Не виявлено зв'язку між: індексом розвитку людського потенціалу та часткою експорту високотехнологічних послуг, відсотком від ВВП.

Таблиця 83 – Співставлення результатів досліджених зв'язків KIS та НКIS-послуг з міжнародними індексами та ВВП України

№ з/п	Показник	Високотехнологічні послуги		Високотехнологічні послуги з найбільш інтенсивним використанням знань	
		Модель	R^2	Модель	R^2
1	Зв'язок між індексом глобалізації (KOF Globalization) та обсягом експорту послуг на душу населення	$y = 0,0342e^{0,1379x}$	0,68	$y = 0,0004e^{0,1749x}$	0,71
2	Зв'язок між індексом глобалізації (KOF Globalization) та часткою експорту послуг, у відсотках від ВВП	$y = 0,419e^{0,0426x}$	0,23	$y = 0,0063e^{0,0772x}$	0,34
3	Зв'язок між індексом глобальної конкурентоспроможності (WEF) та експортом послуг на душу населення	$y = 0,0001x + 4,1699$	0,69	$y = 0,327Ln(x) + 2,5703$	0,63
4	Зв'язок між індексом глобальної конкурентоспроможності (WEF) та часткою експорту послуг, у відсотках від ВВП	$y = 0,06x + 3,92$	0,34	$y = 0,17x + 4,10$	0,42
5	Зв'язок між рейтингом конкурентоспроможності країн (IMD) та експортом послуг на душу населення	$y = 0,0027x + 57,33$	0,62	$y = 0,0091x + 57,626$	0,73
6	Зв'язок між рейтингом конкурентоспроможності країн (IMD) та часткою експорту послуг, у відсотках від ВВП	$y = 1,30x + 52,44$	0,28	$y = 3,99x + 54,83$	0,43
7	Зв'язок між індексом економічної свободи та експортом на душу населення	$y = 0,4793e^{0,1281x}$	0,66	$y = 0,0148e^{0,1586x}$	0,66
8	Зв'язок між індексом економічної свободи та часткою експорту послуг, у відсотках від ВВП	$y = 0,1484e^{0,0663x}$	0,54	$y = 0,0079e^{0,0886x}$	0,52
9	Зв'язок між ВВП на душу населення та часткою експорту послуг, у відсотках від ВВП	$y = 721,39x + 18357$	0,51	$y = 1680,9x + 22979$	0,27
10	Зв'язок між ВВП країни та експортом послуг національної економіки	$y = 8,0663x - 24,098$	0,84	$y = 24,727x + 48,50$	0,64

Складено на основі досліджень^{639 640}.

⁶³⁹ Теория статистики : учебник / Р. А. Шмойлова, В. Г. Минашкин, Н. А. Садовникова, Е. Б. Шувалова. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 656 с.

⁶⁴⁰ Эконометрика : учебник / И. И. Елисеева, С. В. Курьшева, Т. В. Костеева и др. – М. : Финансы и статистика, 2005. – 576 с.

За допомогою методів багатofакторної регресії, а саме – обчислення парних коефіцієнтів кореляції між обраними факторами і перевірки їх на значущість, та дослідження факторів на мультиколінеарність, було виділено п'ять основних факторів, які впливають на експорт високотехнологічних послуг.

Для проведення подальшого факторного аналізу експортного потенціалу високотехнологічних послуг національної економіки, нами сформована матриця індивідуальних показників (табл. 84).

Таблиця 84 – Фактори формування експортного потенціалу високотехнологічних послуг національної економіки України

№ з/п	Фактори впливу
1	Загальні витрати на НДДКР
2	Венчурний капітал
3	Обсяг прямих інвестицій
4	Загальні витрати на освіту
5	Кількість науково-технічних кадрів

Складено на основі досліджень^{641 642}.

На основі якісного аналізу та з урахуванням наявності статистичних даних було виокремлено 5 міжнародних індексів для кореляційного аналізу експорту високотехнологічних послуг у контексті міжнародної конкурентоспроможності національної економіки України (табл. 85).

Таблиця 85 – Перелік міжнародних індексів для оцінки експортного потенціалу України

№ з/п	Індекси
1	Індекс глобалізації (KOF Globalization)
2	Індекс розвитку людського потенціалу (HDI)
3	Індекс економічної свободи
4	Індекс глобальної конкурентоспроможності
5	Рейтинг конкурентоспроможності країн

Складено на основі досліджень^{643 644 645 646}.

⁶⁴¹ Eurostat [Електронний ресурс] // Режим доступу : www.epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/

⁶⁴² European Commission [Електронний ресурс] // Режим доступу : www.ec.europa.eu

⁶⁴³ Індекс глобалізації (KOF Index of Globalization) [Електронний ресурс] // Режим доступу : www.globalization.kof.ethz.ch/

⁶⁴⁴ Індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom) [Електронний ресурс] // Режим доступу : www.heritage.org/index/

⁶⁴⁵ Індекс інвестиційної привабливості [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.eba.com.ua>.

⁶⁴⁶ Індекс розвитку людського потенціалу (Human Development Index – HDI) [Електронний ресурс] // Режим доступу : www.hdr.undp.org/en/statistics/hdi

Для аналізу були обрані нелагові моделі у зв'язку з невеликим періодом дослідження. Математична модель експортного потенціалу країни з високотехнологічних послуг представимо у наступному вигляді:

$$E_{kis} = f(x_1, x_2, x_3, x_4, x_5), \quad (1)$$

де x_1 – загальні витрати на НДДКР,

x_2 – венчурний капітал,

x_3 – обсяг прямих інвестицій,

x_4 – загальні витрати на освіту,

x_5 – кількість науково-технічних кадрів.

Результати факторного оцінювання показали, що лише три фактори з п'яти мають вплив на реалізацію експортного потенціалу на ринку високотехнологічних послуг, а саме – це загальні витрати на дослідження та венчурний капітал і дуже незначний вплив має фактор кількості науково-технічних кадрів. Загальний вираз математичної моделі експортного потенціалу України з високотехнологічних послуг має наступний вигляд:

$$y = 4,56x_1 + 0,41x_2 + 0,01x_5, \quad (1)$$

Таблиця 86 – Оцінка факторів впливу на формування експортного потенціалу високотехнологічних послуг України

Послуги	Загальні витрати на НДДКР. (x_1)	Венчурний капітал (x_2)	Обсяг прямих інвестицій (x_3)	Загальні витрати на освіту (x_4)	Кількість науково-технічних кадрів (x_5)
KIS	4,56	0,41	-	-	0,01
HKIS -	0,2	0,02			

Складено на основі досліджень^{647 648}.

Отримані результати свідчать про те, що у сфері високотехнологічних послуг працює здебільшого молоде покоління фахівців, яке не має наукових ступенів і це об'єктивно відповідає ситуації. Сфера високотехнологічних послуг базується на ІТ-технологіях, якими успішно володіють випускники університетів та коледжів. Щодо науково-технічних працівників України, то загально відомий той факт, що у своїй більшості – це фахівці «радянської школи», більшість з яких не володіє сучасними знаннями у сфері інформаційних технологій.

Загальний вираз математичної моделі експортного потенціалу України з високотехнологічних послуг має наступний вигляд:

$$y = a_1x_1 + a_2x_2 + a_5x_5, \quad (2)$$

де x_1 – загальні витрати на НДДКР,

x_2 – венчурний капітал,

⁶⁴⁷ Eurostat [Електронний ресурс] // Режим доступу : www.epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/

⁶⁴⁸ European Commission [Електронний ресурс] // Режим доступу : www.ec.europa.eu

x_5 – кількість науково-технічних кадрів,
 a_1, a_2, a_5 – коефіцієнти рівняння регресії.

За результатами досліджень нами була отримана наступна математична модель:

$$y = 4,56x_1 + 0,41x_2 + 0,01x_5. \quad (3)$$

В ході досліджень було виокремлено міжнародні індекси оцінки конкурентоспроможності національної економіки.

Розглядається лінійний вигляд математичної моделі отримання залежностей між експортом високотехнологічних послуг та міжнародними індексами:

$$y = a + bx, \quad (4)$$

де a – вільний член рівняння регресії,

x – змінна (міжнародний індекс),

b – коефіцієнт рівняння регресії.

У ході досліджень нами була отримана наступна математична модель зв'язку експорту високотехнологічних послуг України з індексом глобалізації (індекс корекції – 0,82):

$$y = -11,51 + 0,23x. \quad (5)$$

Дане рівняння показує, що при збільшенні індексу глобалізації на 1 бал, експортний потенціал високотехнологічних послуг України зростає на 0,23 млрд дол.

У ході досліджень нами була отримана наступна математична модель зв'язку експорту високотехнологічних послуг України та індекса розвитку людського потенціалу (індекс корекції – 0,92)::

$$y = -30,07 + 47,53x. \quad (6)$$

Дане рівняння показує, що при збільшенні індексу розвитку людського потенціалу на 0,1 бал, експортний потенціал високотехнологічних послуг України зростає на 12,81 млрд дол.

Для індексу глобальної конкурентоспроможності була отримана наступна математична модель (індекс корекції – 0,77)::

$$y = -4,79 + 2,24x. \quad (7)$$

Рівняння показує, що при підвищенні індексу глобальної конкурентоспроможності на 1 бал, експорт високотехнологічних послуг України зростає на 8,98 млрд дол.

Для дослідженні рейтингу конкурентоспроможності країн була отримана наступна математична модель (індекс корекції – 0,75)::

$$y = -0,05 + 0,09x. \quad (8)$$

При збільшенні рейтингу конкурентоспроможності країн на 1 бал, експорт високотехнологічних послуг України зростає на 0,09 млрд дол.

Для України були виявлені чотири міжнародні індекси оцінки національної економіки (індекс глобалізації, індекс розвитку людського потенціалу, індекс глобальної конкурентоспроможності, рейтинг конкурентоспроможності країн), які статистично пов'язані з експортом високотехнологічних послуг, про що може свідчити значення індексу кореляції.

Підтверджується висновок, що рівень міжнародної конкурентоздатності національної економіки є передумовою нарощування експортного потенціалу у

сфері високотехнологічних послуг за умови стратегічного управління розвитком науки, освіти та інформатизації суспільства.

За допомогою вище приведених математичних моделей ми спрогнозували обсяг експорту високотехнологічних послуг України на період 2014-2017 рр. за умови збереження макроекономічних показників та тенденцій на світовому ринку високотехнологічних послуг.

Оптимістичний сценарій (на основі середньорічного розвитку факторів впливу за період 2000-2013 рр.) та песимістичний сценарій (на основі прогнозного спаду ВВП національної економіки за 2014-2015 рр., та середньорічного розвитку факторів впливу за період 2000-2013 рр.) представлені на рисунку 81.

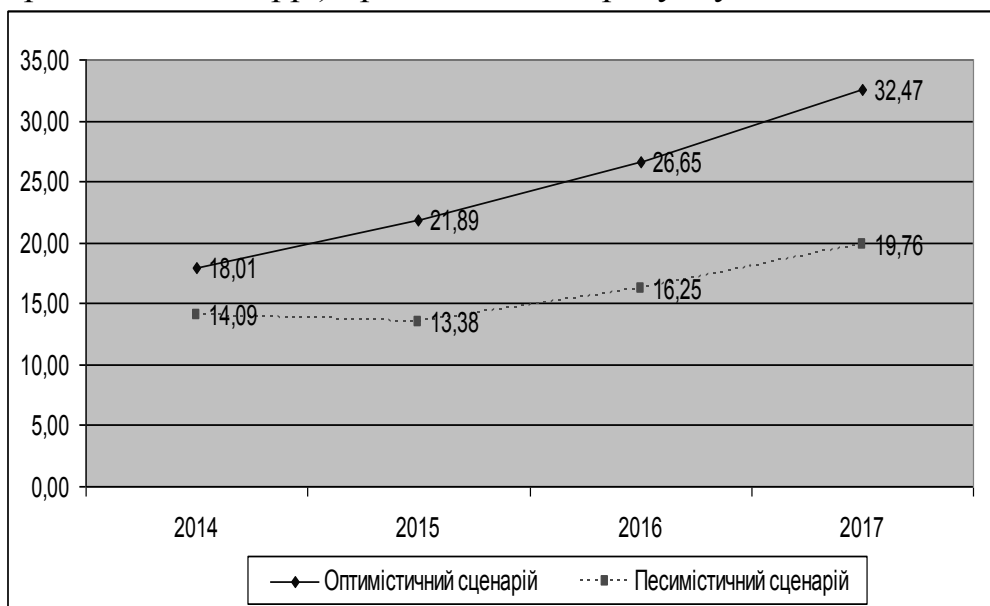

Рисунок 81 – Прогноз експорту високотехнологічних послуг України, млрд дол. США на період 2014-2017 рр.

Складено на основі дослідження⁶⁴⁹.

Так, за оптимістичним сценарієм в 2014 р. обсяг експорту високотехнологічних послуг може скласти 18,01 млрд дол., а в 2017 р. – 32,47 млрд дол. За песимістичним сценарієм на 2014-2015 рр. прогнозується певний спад обсягу експорту послуг, а на 2016-2017 рр. збільшення обсягу до рівня 19,7 млрд дол.

У сучасній конкурентній економіці існують три базові ресурси: інвестиції (мобільні гроші), люди (кадри) й інформація, яка є швидкісним мобільним ресурсом у глобальному просторі. На відміну від колишніх базових ресурсів (землі, праці та капіталу) головна складова ВВП провідних країн на даному етапі економічного розвитку – це, перш за все, додана вартість від виробництва високотехнологічної продукції та послуг. Причому, як було доведено, формування експортного потенціалу у сфері високотехнологічних послуг не потребує таких значних інвестицій як високотехнологічне виробництво в різних галузях економіки.

За оцінками експертів ринку, очікується, що основні тенденції ресурсного забезпечення і розвитку НДДКР у розвинутих країнах продовжуватимуть діяти

⁶⁴⁹ Організація Об'єднаних Націй (ООН) [Електронний ресурс] // Режим доступу : www.un.org/ru/

впродовж наступних 10-15 років, а саме: зростання витрат переважно за рахунок підприємницького сектору, розширення кооперації приватного бізнесу з університетами і державними дослідними центрами, зниження прямого державного фінансування приватної промисловості та посилення опосередкованого стимулювання. Співвідношення державного і приватного секторів у фінансуванні НДДКР буде прагнути пропорції 70:30, але з коливаннями, що відображають специфіку окремих країн.

Можливості реалізації різних сценаріїв інноваційного розвитку визначаються не тільки термінами появи привабливих науково-технічних рішень. Швидкість інноваційного процесу як у глобальному, так і в національному масштабі залежить від наявності стимулів і обмежень, пов'язаних як з економічними та фінансовими чинниками, так і з можливим впливом технологій на соціальні процеси й екологію, зі ставленням суспільства до інновацій. За цих умов зростає значущість соціальних, політичних та інституційних чинників, що визначають інноваційну динаміку. Так, у прогнозі фахівців RAND, що виконували дослідження «Глобальна технологічна революція 2020» (Global Technology Revolution 2020) (табл. 6), проаналізовано 16 напрямів інноваційного розвитку. Найбільш суттєва відмінність даного прогнозу від інших полягає в аналізі зв'язків ринкових, соціально-економічних і технічних чинників, що визначають появу і розповсюдження інновацій на глобальних ринках.

При цьому слід відзначити, що соціальний контекст у найближчі 15 років ставатиме все більш важливим фактором інноваційного розвитку. Це пов'язано як із високим ступенем інтеграції досягнень НТП у сферу споживання, так і з прогнозною динамікою основних соціально-демографічних параметрів, які дещо різняться між країнами з розвинутою економікою і країнами, що розвиваються.

Так, у розвинутих країнах потреба в нововведеннях і можливості їх ринкового використання формуватимуться переважно під впливом таких чинників:

- збільшення середньої тривалості життя на 20-30 років;
- старіння населення за рахунок збільшення частки людей похилого віку, яке пов'язане із тенденціями зміни у формуванні трудових ресурсів: збільшення періоду активної трудової діяльності в житті людини на тлі прискорених зрушень у структурі народного господарства, характерних для інноваційної економіки;
- насичення споживчих ринків; подальший розвиток моделі споживання, що сформувалася в попередні роки;
- завершення інтеграції в повсякденне життя досягнень інформаційних технологій;
- обережне освоєння досягнень біотехнологій;
- початок комерціалізації та просування у споживчий сектор досягнень нанотехнологій⁶⁵⁰.
-

⁶⁵⁰ Мировая экономика: прогноз до 2020 года / Под ред. акад. А. А. Дынкина / ИМЭМО РАН. – М. : Магистр, 2008. – С. 111-112.

Таблиця 87– Технологічна і ринкова ймовірності появи нововведень до 2020 р.

Ймовірність технологічного успіху	Ймовірність ринкового успіху			
	Нішові ринки	Зростаючі, але проблемні ринки	Зростаючі ринки без політичних проблем	Великі глобальні ринки без політичних проблем
Висока	Хімічні, біологічні, радіологічні сенсори тривоги	Генетичне сканування генномодифікованих рослин. Проникаючі сенсори	Адресна доставка ліків до уражених тканин. Повсюдний інформаційний доступ	Гібридні автомобілі. Глобальний Інтернет. Швидкі біопроби. Бездротовий зв'язок у сільській місцевості
Середня	Генномодифіковані тварини для НДДКР. Нетрадиційні транспортні засоби	Імпланти для ідентифікації особистості. Ксенотрансплантація (трансплантація від іншого біологічного виду)	Дешева сонячна енергія. Ліки, розроблені для конкретних пацієнтів. Фільтри і каталізатори для очищення води. «Зелена» (екологічно чиста) промисловість. Інжиніринг тканин організму людини	Нові діагностичні і хірургічні методи. Квантова криптографія
Невизначена	Комерційні літаки-автомати. Хай-тек-тероризм. Військові нанотехнології. Військова робототехніка	Біометрія як основний метод ідентифікації. Генна терапія. Генномодифіковані комахи. Лікарняні роботи. Терапія на основі стовбурових клітин	Імунотерапія. Лікування на основі аналізу баз даних. Розумний текстиль. Комп'ютери, вбудовані в одяг, сумки, валізи	Електронні трансакції. Безконтактний комп'ютерний інтерфейс. Комп'ютерні випробування ліків. Захисний текстиль. Безпечна передача даних
Мала	Ліки, що розширюють пам'ять. Роботи-«супер-солдати»	Імплантація комп'ютерних чипів у мозок	Генетичне проектування ліків	Недороге автономне житло. Книги на замовлення
Надзвичайно мала	Квантові комп'ютери	Генетична селекція нащадків	Штучні м'язи і волокна	Автомобілі на воді

Складено на основі даних.

У країнах, що розвиваються, з високими темпами економічного зростання (Бразилія, Індія, Китай) та країнах з транзитивною економікою (Росія, Україна) потреба в нововведеннях у споживчому секторі буде переважно базуватися на двох тенденціях:

- 1) продовжиться формування середнього класу;
- 2) якість життя значної частини населення залишатиметься на низькому рівні, вирішення завдання якісного задоволення базових потреб на ринковій основі буде неможливим⁶⁵¹.

Внаслідок наведених особливостей потенціал інновацій країн, що розвиваються, реалізовуватиметься, перш за все, у ніші споживачів із низькими доходами.

На основі результатів досліджень можна виокремити ряд важливих проблем, які необхідно вирішувати в Україні в контексті сучасних тенденцій розвитку світового ринку високих технологій.

На перший план виступає проблема подальшого вдосконалення системи освіти. Вітчизняна вища освіта характеризується недостатньою практичною спрямованістю здобутих знань, а іноземна – браком фундаментальності. Крім того, існує невідповідність між рівнем вітчизняної освіти, науковим середовищем і потребами компаній у фахівцях.

Сьогодні українські та зарубіжні компанії, що діють на вітчизняному ринку, мають значну потребу у фахівцях, здатних оцінити наукомістку і комерційну перспективність високотехнологічного виробу (проекту) і забезпечити його просування на ринок^{652 653 654}. У провідних університетах Європи й Америки – Кембріджі, Гарварді та інших підготовка таких фахівців є звичайною практикою. Активно включились в цей процес країни Південно-східної Азії та КНР.

Для України підготовка кваліфікованого персоналу в даній галузі є сферою новаторства. Експерти відзначають, що з 2004 по 2011 р. світовий ринок рекрутменту у сфері високих технологій (зокрема, інформаційних) постійно розширявся і збільшився з 5,9 до 17,9 млн дол., тобто майже у 3 рази. За даними агентства Comtel Personel потреба у фахівцях з організації продажів, просування продуктів і технологій щорічно зростає на 20 %. У підборі таких кадрів зацікавлені як спеціалізовані компанії (системні інтегратори, розробники програмного забезпечення, навчальні та сервісні центри тощо), так і організації з великих сфер бізнесу (великі торгові та виробничі структури, банки і т.д.)⁶⁵⁵.

⁶⁵¹ Мировая экономика: прогноз до 2020 года / Под ред. акад. А. А. Дынкина / ИМЭМО РАН. – М. : Магистр, 2008. – С. 114.

⁶⁵² Мешко Н. П. Особенности подготовки специалистов в контексте реализации инновационной модели развития экономики / Н. П. Мешко // Матеріали науково-практичного семінару «Фінансові стратегії міжнародної конкурентоспроможності вищої освіти України». ДНУ ФМЕ. – 2006 р. – С. 27-29.

⁶⁵³ Мешко Н. П. Оцінка факторів впливу на експортний потенціал ринку високотехнологічних послуг країн Європейського Союзу / Н. П. Мешко, Д. М. Щитов // Економічний простір : Збірник наукових праць. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2014. – № 84. – С. 28-36.

⁶⁵⁴ Мешко Н. П. Подготовка персонала в контексте реализации инновационной модели развития экономики / Н. П. Мешко // Матеріали регіональної науково-методичної конференції «Формування стратегії конкурентоспроможності освіти в регіоні» м. Дніпропетровськ : В-цтво «Наука і освіта». – 2004. – С. 213-215.

⁶⁵⁵ Innovated Technologies [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://inntech.org/node/48>

Щодо процесу впровадження високих технологій як складових інноваційної діяльності гіперрівня, то слід урахувати його етапність. Спочатку провідні технології з'являються у країнах-лідерах інноваційного процесу (в сучасних умовах це три групи країн – США, Японія, провідні країни Євросоюзу), потім у країнах, які інтенсивно розвиваються, а вже потім – в інших.

Тому для національної економіки суттєво важливо, на якому етапі здійснюється впровадження високих технологій. Саме від «першочерговості» їх упровадження залежить рівень інноваційних переваг національної економіки країни в міжнародній конкуренції.

Об'єктивне сприйняття суті інноваційних процесів становлять основу сучасних стратегій інноваційного розвитку провідних економік світу, а також їх місця в цілісній суспільно-економічній системі і набуває винятково важливого значення.

Інноваційна діяльність є складним процесом трансформації новоодержаних ідей і знань в об'єкт економічних відносин. Зрозуміло, що такий процес передбачає складну багаторівневу систему економічних відносин щодо «уречевлення» знань, якій властиві специфічні взаємозв'язки та закономірності. З огляду на значну (іноді навіть визначальну) роль, яку інноваційні процеси відіграють у сучасній економіці, визначення та врахування цих особливостей є неодмінною умовою забезпечення ефективності економічної стратегії держави. В умовах формування глобального ринку товарів та послуг регіони України, намагаючись більш активно інтегруватися у світову економіку, конкурують між собою за інвестиційні ресурси, які здатні не просто модернізувати їх економіку, а й створити стійкі конкурентні переваги.

Залучення іноземного капіталу в розвиток тієї чи іншої країни залежить прямо і безпосередньо від її інвестиційної привабливості, послідовності в проведенні ринкових перетворень, наявного експортного потенціалу національної економіки, спрямованості спеціалізації, динаміки перетворення виробничої та фінансової інфраструктури, сприятливого податкового законодавства, ефективності використання природних і трудових ресурсів. В умовах обмеженості національних фінансових ресурсів в Україні залучення іноземних інвестицій – це стратегічний курс входження в глобальний інвестиційний ринок. Іноземні капітали є найбільш ефективним і комплексним інвестиційним резервом і розглядаються одночасно і як фінансові кошти, і як можливість надходження в країну передової технології і техніки, інтелектуального потенціалу, світового досвіду сучасного менеджменту і маркетингу. Результати вище приведеного дослідження факторів формування KIS та НКIS-послуг України були скомпоновані в таблиці 88.

Таблиця 88 – Співставлення результатів факторів формування KIS та HKIS-послуг України

№ з/п	Фактори	KIS-послуги	HKIS-послуги	Фактори державного сектору	KIS-послуги	HKIS-послуги
1	Загальні витрати на НДДКР, млрд дол.	4,56	0,2	Витрати держави на НДДКР, млрд дол.	6,89	0,21
2	Венчурний капітал, млрд дол.	0,41	0,02	Венчурний капітал, млрд дол.	0,50	0,03
3	Обсяг прямих інвестицій, млрд дол.	-	-	Обсяг прямих інвестицій, млрд дол.	-	0,06
4	Загальні витрати на освіту, млрд дол.	-	-	Державні витрати на освіту, млрд дол.	-	-
5	Кількість науково-технічних кадрів, млн осіб	0,01	-	Кількість науково-технічних кадрів, млн осіб	0,01	-

Складено на основі досліджень^{656 657}.

З приведеної таблиці можна побачити, що на формування експортного потенціалу високотехнологічних послуг KIS та HKIS-послуг України переважна більшість факторів не має суттєвого впливу. Отже пошук напрямів розвитку експортного потенціалу слід спрямувати насамперед на створення сприятливих умов для ведення високотехнологічного бізнесу та створення нових МСП у цій сфері.

Стимулювання розвитку експорту може відбуватися двома основними шляхами – через формування сприятливого макроекономічного клімату та створення спеціальних стимулів для експорту, а саме: підтримання конкурентоспроможного реального курсу валюти, що формує адекватні цінові стимули, полегшення доступу до імпортних складових через зниження імпортних тарифів, створення системи відшкодування імпортного мита або розвиток вільних експортних зон; створення механізму фінансової підтримки експорту – кредитування, гарантування й страхування експортних поставок і кредитів; покращення інфраструктурної та соціальної бази, надання інформаційно-консультативних послуг, сприяння

⁶⁵⁶ Мешко Н. П. Експортний потенціал країни у сфері високотехнологічних послуг : методологічний аспект / Н. П. Мешко, Д. М. Щитов // Вчені записки Кримського інженерно-педагогічного університета. – Сімферополь : НІЦ КІПУ, 2013. – № 39. – С. 64-68.

⁶⁵⁷ Мешко Н. П. Інституційні основи розвитку високотехнологічних послуг у країнах ЄС / Н. П. Мешко, Д. М. Щитов // Ефективна економіка. – 2012. – № 2 [Електронний ресурс] // Режим доступу : www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=975

виставково-ярмаркової діяльності національних фірм за кордоном та субсидування науково-дослідних робіт⁶⁵⁸.

Одним із основних кроків для підтримки розвитку експортного потенціалу національної економіки є розробка законопроекту «Про державну фінансову підтримку експортної діяльності», прийняття якого вкрай необхідно⁶⁵⁹. Цей законопроект спрямований на створення сприятливих умов для поліпшення експортних можливостей вітчизняних підприємств, забезпечення захисту українських експортерів від ризику неплатежів та фінансових втрат, підвищення конкурентоспроможності українських товарів на міжнародних ринках, поліпшення доступу українських виробників і експортерів до обігового капіталу та інвестицій, надання підтримки національним підприємствам під час їх участі у міжнародних тендерах за кордоном. Також слід виділити прийняття концепції щодо створення системи державної підтримки експорту України, метою якої є створення в Україні дієвої інтегрованої системи державної підтримки експорту⁶⁶⁰.

Державна підтримка розвитку національної економіки у високотехнологічній сфері має бути заснована на сприянні здійсненню наукових досліджень та розробок; створенні дієвої системи трансферу технологій з метою їх комерціалізації; налагодження виробництва високотехнологічних товарів та послуг; здійсненні організаційної та фінансової підтримки високотехнологічних підприємств; створенні системи контролю за інноваційною діяльністю національної економіки.

Першою спробою реалізації комплексного програмного підходу для забезпечення розвитку високотехнологічної сфери в Україні стала затверджена у 2004 р. Загальнодержавна комплексна програма розвитку високих наукоємних технологій. Вона спрямована на запровадження моделі сталого економічного зростання вітчизняних підприємств шляхом удосконалення структури їх основного капіталу та інтенсивного інвестування високотехнологічного виробництва. Основними завданнями програми є реалізація проектів з розроблення наукоємних технологій та впровадження таких технологій на підприємствах базових галузей промисловості за пріоритетними напрямками інноваційної діяльності⁶⁶¹.

Згідно з Законом України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» на 2011-2021 рр. основними стратегічними пріоритетами інноваційної діяльності визначено наступні: освоєння нових технологій транспортування енергії, впровадження енергоефективних, ресурсозберігаючих технологій, освоєння альтернативних джерел енергії; освоєння нових технологій високотехнологічного розвитку транспортної системи, ракетно-космічної галузі, авіа- і суднобудування, озброєння та військової техніки; освоєння нових технологій виробництва матеріалів, їх оброблення і з'єднання, створення індустрії наноматеріалів та нанотехнологій; технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу; впровадження

⁶⁵⁸ Григорова-Беренда Л. І. Основні положення державної програми підтримки експортної діяльності підприємств // Бізнес Інформ. – 2011. – № 12. – С. 17.

⁶⁵⁹ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про державну фінансову підтримку експортної діяльності» [Електронний ресурс] // Режим доступу : www.ukrexport.gov.ua/ukr/zed/strategy/ukr/4612.html

⁶⁶⁰ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2013 р. № 586-р [Електронний ресурс] // Режим доступу : www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/586-2013-%D1%80

⁶⁶¹ Закон України Про Загальнодержавну комплексну програму розвитку високих наукоємних технологій [Електронний ресурс] // Режим доступу : www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1676-15

нових технологій та обладнання для якісного медичного обслуговування, лікування, фармацевтики; широке застосування технологій більш чистого виробництва та охорони навколишнього природного середовища; розвиток сучасних інформаційних, комунікаційних технологій, робототехніки⁶⁶².

Отже, для сприяння розвитку експортного потенціалу ринку високотехнологічних послуг слід удосконалювати наступні інституційні умови: науково-технічну, регуляторну, торгову і фіскальну політику держави, обмежити втручання держави у ведення бізнесу. Доцільно створити спеціальний відділ при Кабінеті Міністрів, з метою розробки стратегічних проектів з високотехнологічних видів виробництва товарів і послуг та впровадження систем спільного фінансування з приватним капіталом.

Аналіз показав, що в Україні розвиток найважливіших напрямів інноваційної діяльності в національній економіці має забезпечуватися завдяки реалізації відповідних державних програм, зокрема у сфері високотехнологічного розвитку промислового сектору. Але, всі програми у сфері інноваційної діяльності під загрозою виконання через відсутність достатнього державного фінансування та механізмів ефективного залучення коштів приватних інвесторів. Як відомо, будь-яка програма залишається лише декларацією намірів, якщо в ній не передбачено механізми її реалізації та джерела фінансування. Ми вважаємо за доцільне впровадження міжнародної практики поєднання прямих та непрямих методів стимулювання розвитку високотехнологічних послуг та диверсифікацію джерел фінансування державних та регіональних програм у цій сфері (рис. 82).

Доцільно розробити відповідні інструменти та регулятори державного управління інноваційною діяльністю, які сприятимуть створенню стимулів для участі досить широкого кола суб'єктів ринку в науково-технічній сфері та комерціалізації нових розробок. Унаслідок відповідних змін нормативно-правового характеру започаткувати трастові фонди спільного фінансування інноваційних проектів у сфері високих технологій та формування об'єктів інноваційної інфраструктури.

В даних трастових фондів джерелами фінансування заходів мають стати: власні кошти підприємств і організацій – 67 %, державні інвестиційні ресурси – 10 %, ресурси фінансово-кредитної сфери – 7 %, іноземний капітал – 8 %, кошти населення – 3 %, інші джерела – 5 %. Запропонована структура враховує сучасні тенденції вкладення інвестицій в основний капітал у країнах ЄС та США.

Аналіз нормативно-правових актів, аналітичний огляд наукових робіт та аналіз інноваційної діяльності регіонів показує, що діюча система управління галузевим розвитком зберігає ознаки планово-розподільної економіки, яка, як відомо, передувала етапу ринкових трансформацій національної економіки України.

Політична нестабільність та відсутність стратегічної програми розвитку – ці фактори дестабілюють процес регіональної інтеграції України, який відбувається під впливом глобалізації світової економіки.

⁶⁶² Закон України Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні від 08.09.2011 № 3715-V [Електронний ресурс] // Режим доступу : www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3715-17

Рисунок 82 – Механізм фінансування пріоритетного розвитку високотехнологічного бізнесу

Тому розробка національної стратегії інноваційного розвитку є вкрай необхідною в найближчій перспективі, лише тоді можна прогнозувати (з певною ймовірністю), що вона сприятиме створенню сучасного, інтегрованого у світове виробництво і здатного до саморозвитку промислового комплексу, який має

забезпечити міцні підвалини утвердження України як високорозвинутої, соціально орієнтованої держави ринкового типу. У державній програмі особливу увагу слід приділити національній безпеці через систему захисту інтелектуальної власності.

Особливу роль у розвитку експортного потенціалу національної економіки відіграє діяльність підприємств малого та середнього бізнесу в сфері аутсорсингу ІТ-послуг. У 2013 р. обсяг глобального ринку ІТ-послуг може досягти 288 млрд дол., що на 2,8 % вище, ніж у 2012 р.⁶⁶³. Аутсорсинг інформаційних технологій – це передача спеціалізованій компанії повністю або частково функцій, пов'язаних з інформаційними технологіями та системами, придбання в лізинг комп'ютерного устаткування, програмування тощо⁶⁶⁴. До видів аутсорсингу можна віднести: розробку програмного забезпечення; розробку та підтримку інформаційних систем; безпеку інформаційних технологій; інтернет-аутсорсинг (інтернет-послуги, web-хостинг тощо).

В умовах глобалізаційних процесів швидкий розвиток на міжнародному ринку високотехнологічних послуг набув закордонний аутсорсинг – «офшоринг». Світовий досвід використання аутсорсингу показує, що перевагою такої форми організації бізнесу є економія витрат на здійснення непрофільних видів діяльності, а саме: значна економія бюджету; зниження витрат часу; зменшення капітальних вкладень; оптимізація внутрішніх процесів; доступ до передових інновацій; залучення висококваліфікованого персоналу; удосконалення процесів керівництва та контролю, що разом особливо актуально у кризових соціально-економічних умовах.

Аутсорсинг ІТ-послуг є важливою частиною економіки України, що активно розвивається за рахунок наявності великої кількості кваліфікованих спеціалістів та низьких витрат на персонал. Об'єм українського ринку аутсорсингу у 2013 р. склав 3,6 млрд дол.⁶⁶⁵. Основне місце в структурі ІТ-індустрії належать: системній інтеграції, ІТ-аутсорсингу та розробці програмного забезпечення. Офшоринг в Україні є доволі цікавий для підприємств із США, ЄС та інших країн і в основному представлений ІТ-проектами. Офшоринг має наступні переваги: близькість до західних цінностей; висококваліфіковані трудові ресурси; дешеві трудові ресурси; невеликі мовні перепони; розвинуту інфраструктуру.

Близько 80 % фахівців на ринку ІТ-послуг працюють у 20 % великих компаній, у яких кількість робітників більш ніж 200 співробітників, та 37 % всіх фахівців працюють на підприємствах з більш ніж 1000 співробітників. В свою чергу, малі та середні підприємства становлять 80 % від усіх компаній на ринку ІТ-послуг.

Більшість контрактів для українських малих підприємств надають МСП (малі та середні підприємства) з країн з розвинутою економікою. Основними центрами аутсорсингу в Україні є Київ, Дніпропетровськ, Одеса, Львів. Більш ніж 25000 висококваліфікованих фахівців беруть участь у розробці програмного забезпечення та аутсорсингу ІТ-послуг.

⁶⁶³ Компанія Gartner [Електронний ресурс] // Режим доступу : www.gartner.com

⁶⁶⁴ Ноздріна Л. В. Аутсорсинг ІТ-проектів в Україні [Електронний ресурс] // Режим доступу : www.virt.lac.lviv.ua/file.php/1/naukovi_pratsi_nozdrina/11.pdf

⁶⁶⁵ Мишко С. Об'єм українського ІТ-ринку в 2013 году – \$3,6 млрд [Електронний ресурс] // Режим доступу : www.forbes.ua/business/1344833-obem-ukrainskogo-it-rynka-v-2013-godu-36-mlrd

Доступність кваліфікованої робочої сили є однією з головних причин, чому іноземні компанії використовують аутсорсинг ІТ-послуг в Україні. Завдяки цьому європейські та американські компанії можуть заощаджувати від 40 % до 60 % від загального обсягу витрат на ІТ-послуги. Конкуренентоспроможність національної економіки пов'язана з розвитком ринку ІТ-послуг.

Розвиток сектора ІТ та інновацій є одним із головних механізмів в економічному зростанні розвинених країн та країн, що розвиваються. Так, країни ЄС здійснюють підтримку даного сектору через створення прозорих умов ведення бізнесу, надання преференцій, підтримки малого та середнього бізнесу тощо.

Європейський досвід показує, що для ефективного розвитку галузі аутсорсингу ІТ-послуг необхідною є значна державна підтримка, елементами якої можуть бути впроваджені в Україні: створення програм підтримки малого та середнього бізнесу у сфері високих технологій; удосконалення венчурного інвестування; модернізація системи оподаткування та законодавчого регулювання сфери високих технологій; підвищення ефективності системи освіти ІТ-фахівців; створення програм щодо впровадження ІКТ в державному та приватному секторі; впровадження національної широкопasmової мережі; підтримка стартап-руху.

Однією з вагомих конкурентних переваг для України на глобальному ринку є наявність великої кількості талановитих ІТ-фахівців. Основою для такої переваги стала дешевизна робочої сили, українська академічна школа, що дає потужну теоретичну базу підготовки. Через несприятливі умови підприємницького середовища в Україні існує проблема відтоку ІТ-фахівців за кордон. Так, результати дослідження портрета сучасного ІТ-фахівця свідчать наступне⁶⁶⁶:

- 28 % респондентів бажають виїхати на постійне місце проживання за кордон;
- 7 % – бажають виїхати за кордон на рік;
- 5 % – бажають виїхати за кордон від 2 до 3 років;
- 3 % – бажають виїхати за кордон від 4 до 5 років.

Якщо докорінно не змінити ситуацію, проблема відтоку фахівців буде тільки посилюватися.

Завдяки створенню попиту на внутрішньому ринку, поліпшенню умов ведення бізнесу та інфраструктури, збільшенню фінансового і людського капіталу можна поступово створити сприятливі умови для зростання ІТ-галузі і, як наслідок, вирішити проблему відтоку фахівців з України. Крім людського капіталу, при розгляді проблеми розвитку ІТ-галузі в Україні також варто включити фінансовий капітал, створення попиту, поліпшення умов ведення бізнесу, інфраструктуру.

Державна підтримка може бути найбільш ефективною, якщо залучити кращих ІТ-фахівців до співпраці над створенням і впровадженням механізму управління розвитком аутсорсингу ІТ-послуг в Україні. Найбільш важливими, однак, досить нерозвиненими елементами для України є:

- створення внутрішнього попиту на ІТ-послуги та товари (обсяг закупівель бізнесу і державних закупівель);

⁶⁶⁶ Марченко О. С. Інтегратори знань : місце та роль у інноваційному процесі / О. С. Марченко, О. В. Ярмак // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. – 2010. – № 3. – С. 44-53.

- розвиток інноваційної інфраструктури (базової і високотехнологічної);
- створення стимулюючих умов для детінізації фінансового капіталу в високоефективні галузі національної економіки (венчурний капітал, кредити);
- покращення умов ведення бізнесу (податкова система, регулювання трудових відносин).

Важливою складовою для розвитку ринку аутсорсингу в Україні є постійна наявність резерву освічених і кваліфікованих фахівців. Для постійного поповнення цього резерву слід розвивати і надавати фінансову підтримку системі освіти в Україні.

Для удосконалення розвитку ІТ-сектору в Україні слід підвищувати внутрішній попит на аутсорсинг ІТ-послуг. Для цього необхідно запровадити проект впровадження аутсорсингу ІТ-послуг на українських підприємствах. Можна запропонувати наступний алгоритм переходу підприємства на аутсорсинг: нормалізація бізнес-процесів; аналіз ресурсів необхідних для аутсорсингу; аналіз ризиків; оцінка ефективності; підготовка критеріїв пошуку постачальників та договору; пошук постачальника через проведення конкурсу; підписання угоди; створення мотивації для постачальника та власного персоналу; поточний контроль за наданими послугами; аналіз ефективності аутсорсингової діяльності; продовження співробітництва або пошук нового постачальника.

Для країн з трансформаційною економікою, до яких належить Україна, доцільно залучатися до участі у міжнародних європейських мережевих програмах, формувати власну інституційну основу розвитку високотехнологічних послуг. Для ефективного розвитку експортного потенціалу високотехнологічних послуг України слід долучити досвід країн ЄС.

Джур О.Є.

5.3 РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ ПІДПРИЄМСТВ КОСМІЧНОЇ ГАЛУЗІ

Упродовж ХХ ст. процес формування, функціонування та розвитку підприємств космічної галузі у колишньому Радянському Союзі, а пізніше в країнах СНД відносився виключно до сфери державних інтересів. Це було обумовлено діяльністю підприємств космічної галузі орієнтованої на забезпечення безпеки держави, яка також здійснювала суттєвий вплив на технічне переозброєння важливіших сфер економіки. Останнє десятиліття ХХ ст. початок ХХІ ст. було підсилено трансформаційними змінами в політичному, економічному, соціальному житті більшості країн світу і особливо країн колишнього СРСР. Поява нових політичних, економічних блоків на світовій арені змінила правила функціонування сучасних аерокосмічних підприємств на світовому ринку, обумовила застосування нових методів управління, змінила погляди на питання співробітництва, кооперації, конкуренції колишніх ворогів, суперників та друзів в аерокосмічному бізнесі, обумовила застосування нових форм підприємницьких структур, показників

результативності, виявило нові форми взаємовідносин у ланцюгу природа – людина – підприємство – суспільство – Космос.

За радянських часів підприємства космічної галузі були самим динамічним сектором економіки не тільки в країні, але й в усьому світі. Політичні перетворення змінили правила функціонування даних підприємств. Це знайшло відображення у скороченні бюджету фінансування підприємств космічної галузі незалежної України, відсутності попиту на внутрішньому ринку, необхідності застосування ринкових методів управління підприємствами, пошуку нових ринків збуту, застосуванні нових форм співробітництва із конкурентами.

Тому актуальним залишається питання виділення перспективних напрямків розвитку підприємств космічної галузі України, тенденцій, що склалися на світовому ринку аерокосмічної індустрії та факторів впливу на розвиток ринку космічної продукції для реалізації ефективних заходів з управління підприємствами космічної галузі.

Серед працівників підприємств, організацій та установ, які належать підприємствам космічної галузі та зайняті формуванням програм розвитку космічної галузі питання формування, управління, кооперування та співробітництва висвітлювали та досліджували такі науковці та державні діячі, як Алексєєв Ю.С., Войт С.М., Горбулін В.П., Дегтярев О.В., Дячук І.Д., Конюхов С.М., Патон Б.Є., Пилипенко О.В., Шевцов А.І., Шеховцов В.С. та інші.

Встановлення стану економіки та динаміки розвитку підприємства дозволяє перейти до вибору стратегії його розвитку із урахуванням перспектив та довгострокових оцінок для досягнення найвищого рівня конкурентоспроможності. В теперішній час відбувається активне суперництво та конкуренція на ринку космічних товарів та послуг, що супроводжується активізацією процесів науково-технічної інтеграції. Розширення світового ринку космічних товарів та послуг є результатом змін соціально-економічного розвитку суспільств, розвитку світової космічної діяльності, в яку включені велика кількість держав, міжнародних організацій, приватних корпорацій.

Світова фінансова криза 2008-2009 рр. призвела до суттєвих втрат в економіці всіх країн, особливо чутливим цей процес був в Україні (див. табл. 89).

Таблиця 89 – Динаміка росту ВВП країн світу (щорічний, %) ⁶⁶⁷

Роки	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Ріст ВВП (щорічний, %), Україна	2,7	7,3	7,9	2,3	-14,8	4,2	5,2	0,2	1,9
Ріст ВВП (щорічний, %), Європа та Центральна Азія (країни, що розвиваються)	7,1	7,4	5,7	3,0	-4,8	4,2	6,2	1,8	3,7

⁶⁶⁷ Сайт Світового Банку [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.worldbank.org/uk/country/ukraine>.

Дані табл. 89 свідчать про неефективність заходів державного управління економікою, суттєве погіршення рівня життя населення та подальші втрати можливостей щодо розвитку перспективних секторів економіки України.

Аналіз 100 найкращих світових аерокосмічних компаній за 2013 р. на основі показників фінансової ефективності показав, що промисловість відчуває себе як ніколи добре. Ріст доходу починаючи із 2005 р. склав в середньому 5,6% щорічно, та був більшим ніж 5% у 2013 р. Список найкращих світових аерокосмічних та оборонних компаній та їх результативних показників у 2013 році представлені в табл. 90.

Таблиця 90 – Рейтинг 20 найкращих аерокосмічних та оборонних компаній у 2013 році³²

Найменування компанії	Обсяг продажу, млн. дол.	Зміна обсягу продажу, %	Операційний дохід млн. дол.	Зміна операційного доходу %	Операційна маржа, %
1. Boeing	86.6	6	6.56	4.3	7.6
2. Airbus	78.7	4.9	3.53	24.1	4.5
3. Lockheed Martin	45.4)	-3.9	4.51	1.6	9.9
4. United Technologies Corporation	33.1	13.8	4.49	38.3	13.6
5. Northrop Grumman	24.7	-2.2	3.12	-0.2	12.7
6. Raytheon	23.7	-2.9	2.94	-1.7	12.4
7. General Electric (GE AVIATION)	21.9	9.9	4.35	16	19.8
8. Finmeccanica	19.4	-4.3	61	-108.7	0.3
9. SAFRAN	17.5	9.8	2.41	27.4	13.8
10. Rolls-Royce	14.5	4.4	2.01	12.7	13.9
11. Honeywell International	12.0	-0.5	2.37	4.1	19.8
12. BAE SYSTEMS	10.6	6.2	-	-	-
13. L-3 Communications	10.2	-13.0	1.17	-7.8	11.5%
14. General Dynamics	10.0	10.8	-	-	-
15. Bom bardier	9.4	8.8	418	7.7	4.5
16. Textron	8.96	-1.8	672	21.2	7.5
17. Mitsubishi Heavy Industries	6.86	37.8	482	61.5	7.0
18. Precision Castparts	6.56	19.8	-	-	-
19. Embraer	6.24	1.1	713	16.6	11.4
20. Dassault Aviation	6.10	16.5	661	-9.0	10.8

Це свідчить про ефективну політику та заходи світовий аерокосмічних компаній у складному, динамічному бізнес середовищі на ринку аерокосмічних товарів та послуг.

³² Top 100 Aerospace Companies – 2014 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://defensecontractormarketing.com/top-100-aerospace-companies-2014>.

Тенденції результативності діяльності топ 100 найкращих аерокосмічних компаній світу представлені на рис. 83³³.

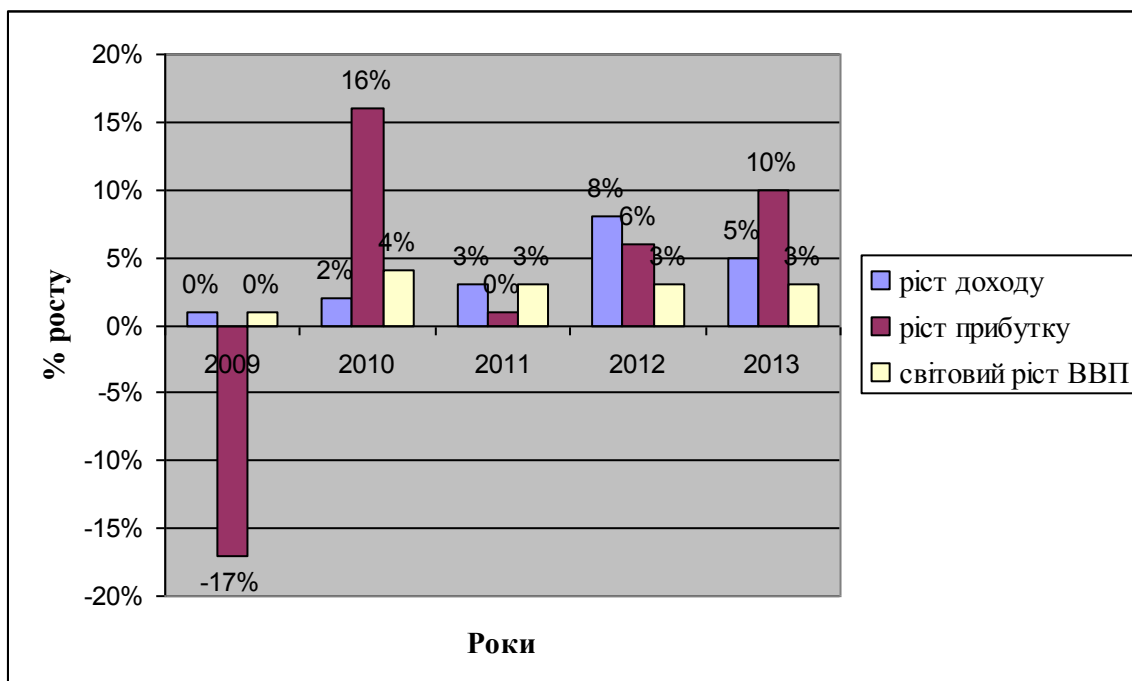

Рисунок 83 – Динаміка змін доходу та прибутку 100 найкращих аерокосмічних компаній світу

Результати виробництва двигунів та їх компонентів підприємствами аерокосмічної промисловості світу представлено в табл. 90 та табл. 91. Поки GKN описувала своє придбання 2012 р. - Volvo Aero, як трансформаційне – угода одним ударом перетворила GKN у головного світового постачальника компонентів двигунів та структурних елементів. Компанія GE заключили угоду у 4.3 млрд. дол. в серпні 2013 р. із Avio та струснула промисловість. Не тільки Avio була ключовим постачальником GE, вона була тривалим ключовим постачальником для усіх конкурентів GE, отже батьківська компанія та її новий італійський підрозділ працюють старанно, для того щоб переконати кожного, що це звичайний бізнес – розвиток власних технологій Avio буде неминуче вводити їх в програми розвитку GE. Поки триває цікава боротьба за друге місце між UTC's Pratt & Whitney підрозділом та Rolls-Royce у напрямку виробництва двигунів та їх компонентів.

³³ Top 100 Aerospace Companies – 2014 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://defensecontractormarketing.com/top-100-aerospace-companies-2014>.

Таблиця 91 – Аналіз обсягу продажу двигунів та їх компонентів у 2013 році³⁴

Найменування компанії	Сума, млн. дол.
1. GE Aviation	21.911
2. United Technologies	14.501
3. Rolls-Royce	14.458
4. Safran	10.344
5. Honeywell	5.990
6. MTU Aero Engines	4.968
7. IHI	4.162
8. GKN Aerospace	1.754
9. IPT	832

Позитивні результати обсягу продажу двигунів та їх компонентів у 2013 р., представлені в табл. 91, свідчать про ефективне поєднання операційної, фінансової, інвестиційної діяльності підприємств - лідерів в цьому складному та специфічному напрямку аерокосмічного бізнесу.

Таблиця 92 – Ріст продаж двигунів та їх компонентів

Найменування компанії	2013 р. до 2012 р., %
1. GKN Aerospace	91.4
2. IHI	20.0
3. Safran	11.2
4. MTU Aero Engines	10.7
5. GE Aviation	9.6
6. IPT	7.9
7. Rolls-Royce	4.4
8. United Technologies	3.8
9. Honeywell	-0.5

Ріст продаж двигунів та їх компонентів підприємствами аерокосмічного бізнесу, представлений в табл. 92, вказує на успішність заходів стратегічного управління різних компаній, які дозволили їм із різним ступенем успіху досягти значних конкурентних переваг (наприклад, GKN Aerospace).

Тільки п'ять аерокосмічних компаній на оборонному ринку змогли зібрати двозначні продажі із збільшенням в 2013 р., та загальний обсяг продаж для 10 компаній – лідерів знизився на 7% порівняно із 2012 р. Фахівці вважають, що напруга у Європі, Середньому Сході та Азійсько – Тихоокеанському регіоні може спричинити витрати, хоча гроші скоріше за все підуть на війська, логістику, зняття ніж на аерокосмічні програми. Спостерігається збільшення обсягу продажу в компанії Boeing до 33 млрд. дол., не дивлячись на зменшення витрат США, і навпаки - падіння в оборонному секторі компанії Airbus (не допомагає худий Європейський бюджет).

³⁴ Top 100 Aerospace Companies – 2014 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://defensecontractormarketing.com/top-100-aerospace-companies-2014>.

Дані щодо обсягу продажу оборонного сектору аерокосмічних компаній в 2013 р. представлені в табл. 93.

Таблиця 93 – Обсяг продажу оборонного сектору аерокосмічних компаній в 2013 р.

Найменування компанії	Сума, млн. дол.
1. Lockheed Martin	37,400
2. Boeing	28,217
3. Northrop Grumman	24,661
4. Raytheon	19,133
5. United Technologies (UTC)	15,680
6. Airbus	13,921
7. Finmeccanica	12,601
8. BAE Systems	10,596
9. L-3 Communications	8,899
10. Honeywell	4,870

Сьогодні аерокосмічні компанії світу для досягнення ефективності та успіху все також практикують урізання витрат в своїх операційних моделях. Зміни операційної рентабельності (operating margin) по роках топ 100 лідерів аерокосмічної галузі представлені на рис. 84.

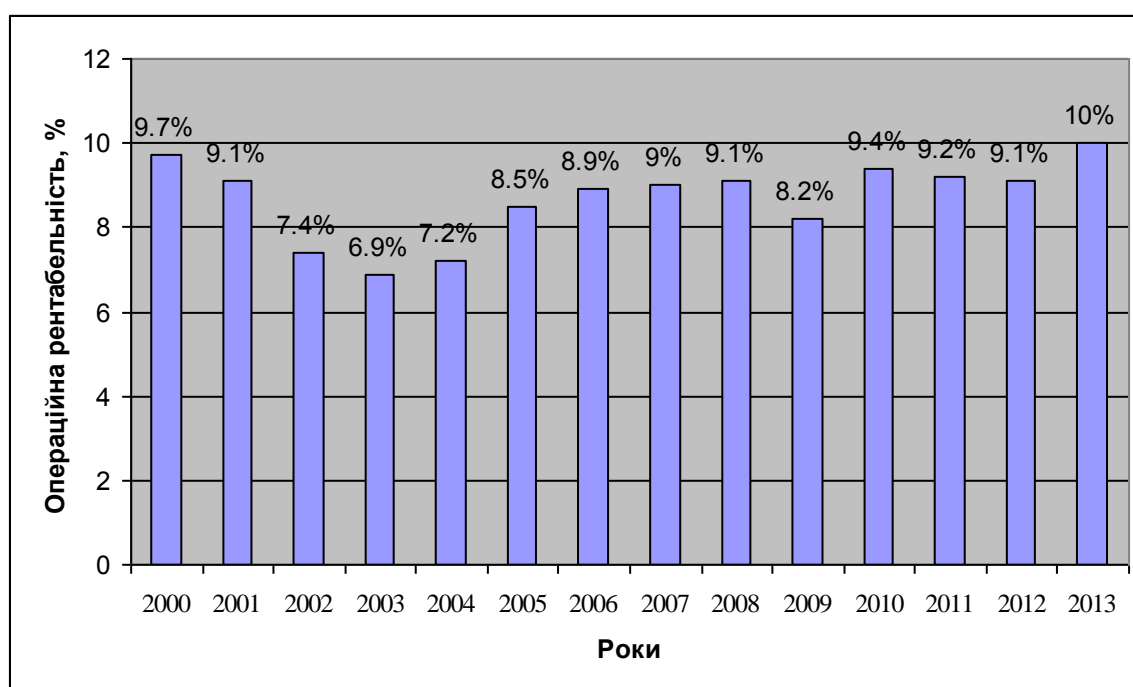

Рисунок 84 – Середнє значення операційної рентабельності 100 підприємств - лідерів аерокосмічної галузі за 2000 – 2013 рр.³⁵

³⁵ Top 100 Aerospace Companies – 2014 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://defensecontractormarketing.com/top-100-aerospace-companies-2014>.

Дані на рис. 84 свідчать про незначне коливання середнього значення операційної рентабельності на протязі 13 років (за виключення 2002 р., 2003 р. та 2004 р.), характеризують стабільність процесу керування та є основою для порівняння при впровадженні нововведень в операційній діяльності аерокосмічних підприємств. Досліджуючи конкуренцію потрібно знати як конкурент адаптується до змін, особливо в таких сферах як конкуренція у витратах виробництва, поява нових продуктових послуг, зростання ринкової активності.

Легко побачити, чому зменшення витрат є головним пріоритетом для аерокосмічних компаній із оборонною тематикою. Найбільші витрачаючи сторони на Заході – США, Великобританія, Франція та Німеччина мали свої бюджетні урізання в середньому на 11,5% між 2011 - 2015 рр. В той час, як економіки, що розвиваються, наприклад, Індія та Саудівська Аравія очікують в середньому збільшення бюджетних витрат більш ніж на 43% за той же період.

У результаті оборонні компанії повинні балансувати між потребою управляти більшими витратами ефективно усередині існуючих ринків, одночасно фокусуючись на зростанні усередині регіонів, що розвиваються. Оскільки ринкова динаміка продовжує швидко змінюватися, компанії також стикаються із а) перспективними та вимагаючи напруження сил клієнтами, б) переміщенням у бік доступності – базові контрактні методи та вимоги щодо більш інтегрованих комплектів платформ та послуг.

Не зважаючи на умову *зниження витрат*, світові оборонні компанії підтримали свою маржу за допомогою перегляду своїх операційних витрат. Витрачений на десятиліття досвід в часто, агресивному кост менеджменті, призвів до того, що більшість компаній прийняла підходи, які виглядають подібно «поетапному відсіканню небажаних елементів» («salami-slicing»). Типово, що завдяки скороченню кількості постачальників та переміщенню загальної кількості осіб усередині компанії цей підхід досягає у щорічному бюджеті зниження на 5 – 10%. За останні п'ять років такі стратегії забезпечили суттєві збереження по всій індустрії. Портфоліо глобальних аерокосмічних компаній із оборонною тематикою мало підйом середніх доходів із 0,8% між 2010 р. та 2012 р., при тому, що витрати на продані товари зменшились до 3,6% за той же період. Однак, у рівній пропорції бюджетні скорочення можуть продовжуватись до того моменту, як вони почнуть впливати на доставку; досвід показує, що результативні скорочення є часто густо не раціональними. Можливо, що ще більш важливо, «salami-slicing» не має справ із новим бізнес оточенням. Дійсно, скорочення резервних запасів не дає можливості компаніям діяти гнучко, бюджет заснований на скороченні витрат може зменшити їх здатність реагувати на висловлені вимоги клієнтів – у той саме час, коли вимоги змінюються більш швидко ніж інколи.

Відношення до заощаджень. Традиційні структури методу «витрати плюс фіксований прибуток» (cost-plus) більше не підходять для цілей, які необхідні аерокосмічним компаніям. Те, що необхідно - це більш цілісний підхід орієнтований на створення правильної операційної моделі для забезпечення якості доставки і найменших витрат. Першим кроком у напрямку такого підходу є необхідність іншого погляду на витрати. Компанії історично схильні розглядати витрати з

функціональної або програмної точки зору, тому що там вони реалізуються, тому компанії можуть спробувати пошукати 5% економії, наприклад від ІТ - функції або від конкретної платформи програми. Хоча цей підхід ще може зіграти свою роль, компанії повинні дивитися далі. Це означає перехід до стратегії, яка одночасно є ціллю трьох потенційних джерел заощаджень. Так, можуть бути використані наступні ініціативи.

Ініціативи зверху - вниз передбачають розгляд та оптимізацію операційної моделі, здійснення зосередження на таких областях, як взаємодія із клієнтом та зв'язків із постачальниками та іншими партнерами.

Ініціативи групування – це дослідження відносин і зв'язків між функціями і платформами/програмами для видалення дублювання і непорозумінь.

Висхідні (знизу вгору) ініціативи - переслідують традиційні підходи, такі як діяльність на основі калькуляції, які ще можуть допомогти управляти ефективністю в специфічних функціях та програмах.

Дослідження стратегії в операційній моделі урізання витрат потребує з'ясування ряду питань, які необхідно враховувати при підтримці цієї моделі. Компанії, які успішно дадуть відповідь на ці питання будуть позиціонувати себе здатними досягнення економії далеко за межами традиційних 5 -10%, в той же час задовольняючи потреби клієнтів більш ефективно в мінливому світі. Дійсно, за допомогою стратегій, розроблених західними компаніями на основі урізання витрат в операційних моделях, клієнти досягають 20% -ї економії. Виділяють наступні ключові питання:

- Управління безперервними змінами паралельно бізнесу. Чи є готовність до драматичних змін у робочому навантаженні? Як можна продовжувати скорочувати витрати без шкоди для можливості? Чи досить гнучкі та рухливі місцеві та міжнародні структури плюс базова вартість ?

- Розробка стимулюючої цілі скорочення витрат. Чи є конкретним і досяжним план скорочення витрат? Чи входять до нього широко поширені структурні зміни? Якщо ні, чи повинні? Скільки підтримки і зустрічних закупок є паралельно бізнесу?

- Впровадження запланованих змін. Чи можна виконати програму стримування витрат, використовуючи перевірені засоби і методи? Як визначати всі варіанти скорочення витрат? Чи є чітке уявлення про вартість реалізації та результируючий зиск (прибутки)? Чи необхідно реалізувати більш широкі зміни програми для досягнення своїх цілей?

Ще в 20-х роках минулого століття президент компанії «Дженерал Форд корпорейшн» Генрі Форд зазначав, що «кожна людина має тіло, розум та душу» та «кожна з цих частин, особливо душа повинна бути використана для досягнення максимальної продуктивності праці»³⁶.

Згідно з однією із концепцій досконалого підприємства (аніمالізму), «ідеальне підприємство – це не просто цілісна та цільна, але й «одухотворена» система, тобто система, яка в високому ступені має внутрішній неповторний духовний початок, що надає функціонуванню підприємства активність,

³⁶ Дорофеева Л.І. Менеджмент: підруч. [для студ., що навч. по спец. «Математика», «Механіка», «Прикладна математика в економіці»] / Л.І. Дорофеева, М.В. Бгашев. - Саратов: Изд-во Саратов. ун-та., 2008. - 403 с.

цілеспрямованість та намагання до гармонічного розвитку». В цій концепції вчені використовують поняття «духу», як здатність підприємства до пізнання навколишнього середовища. Проявом «душі» підприємства є внутрішній клімат, атмосфера, особливості взаємодії із замовниками та партнерами, реакції на зовнішні фактори, тобто те, що об'єднано в понятті «корпоративна культура»³⁷.

Такі компанії як Boeing та Lockheed Martin активно використовують різні програми розвитку персоналу, орієнтовані як на розвиток духовної так і матеріальної складової життєдіяльності людини, що впливає на сприятливі умови для творчості – основи успіху компанії як на мікрорівні так і в глобальному середовищі. Компанія Boeing налічує більш ніж 170000 співробітників в 70 країнах світу. Більше 140000 співробітників компанії мають вищу освіту і 35000 з них мають наукові ступені як у технічних так і в економічних галузях знань. Кар'єра співробітника в компанії визначається через включення в освітній процес, наприклад, через коледжі, з подальшим девізом - пропозицією створити щось краще в світі, що змінюється. Підтримуються програми розвитку сильних лідерів, які є основою тривалого успіху (інвестування в співробітників через керівництво розвитком). Компанія визначає своїх співробітників «ключем розвитку і успіху». Взаємодія з суспільством здійснюється через програми Корпоративного громадянства, надаючи підтримку благодійним проектам, приділяючи особливу увагу охороні здоров'я і соціальному забезпеченню, освіти, а також культурі та мистецтву³⁸. А бізнес модель аерокосмічної компанії Lockheed Martin «стимулює і прискорює останній тип зміни - тип, який дозволяє компанії створювати свою долю і гарантувати, що вона буде продовжувати процвітати перед обличчям нових конкурентних завдань». Стійкість компанія реалізує через прискорення інновацій, цілісність і безпеку, які зберігають навколишнє середовище, посилюють спільноти і стимулюють відповідальне розвиток. Цінності, які визначають корпоративну культуру - «роби все правильно», «виконуй досконало» - підтримують зобов'язання компанії про стійкість³⁹.

Наявність програм, що орієнтовані на гуманістичний розвиток людини та навколишнього середовища – ключовий фактор успіху даних компаній, який робить суспільства, їх громадян та уряди більш лояльними до діяльності цих аерокосмічних компаній.

Аналізуючи досвід розвитку космічної діяльності та враховуючи, що місія підприємства є вербальним проявом результатів поєднання пізнавальної функції підприємства («дух» підприємства) та пізнавальної («душа» підприємства, як здатність до самопізнання та розвиток корпоративної культури) на думку автора *місія підприємства космічної галузі* полягає в отриманні та використанні людських знань, що передані через століття, епохи та цивілізації та відображає любов до себе та сміливість мандрувати у нове.

³⁷ Клейнер Г. Предприятие как фактор институциональной стабильности [Электронный ресурс]/ Г. Клейнер. - Режим доступа: <http://www.kleiner.ru>.

³⁸ Сайт компании Boeing [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.boeing.com>.

³⁹ Сайт компании Lockheed Martin Corporate Governance [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.lockheedmartin.com>.

Досвід показує, що підприємства, зайняті в сфері космічної діяльності ніколи не давали швидких результатів та прибутків. Людство витратило багато зусиль досліджуючи космічний простір та явища, які відбуваються в ньому, проектуючи, випробуючи та створюючи техніку і технологію, які були втілені в космічну продукцію цивільного та оборонного призначення. Безумовно, такі зусилля змінили самосвідомість націй, вплинули на їх культуру, розвиток, якість життя. Тому втрата потенціалу, створеного підприємствами космічної галузі СРСР, пізніше – незалежної України впливає на відчуття гідності нації, перспективи її самодостатності в успішному європейському середовищі.

Серед країн колишнього Радянського Союзу, на території яких залишилась значна частина виробничих та інфраструктурних потужностей космічної галузі особливо слід виділити Росію (виробничі потужності, дослідницькі центри, КБ, космодром Плесецьк, пускова база Ясний), Україну (виробничі потужності, дослідницькі центри, КБ) та Казахстан (дослідницькі центри, космодром Байконур). Головна особливість продукції та послуг підприємств космічної галузі цих країн – єдність нормативно - технічної документації, технологічних стандартів. Цей факт обумовлює об'єктивну необхідність та можливість подальшої кооперативної співпраці підприємств космічної галузі даних країн.

Безумовно, лідером ринку космічних товарів та послуг колишнього СРСР у цивільному, військовому та комерційних секторах є і залишається Росія. Але і Україна продовжує реалізовувати свої амбіційні космічні проекти. Особливо, ці ініціативи підтримує Євросоюз. На думку політиків та фахівців космічної галузі, така підтримка має на меті створення конкуренції головним чином із Росією. Головним фактором, що стримує розвиток космічної діяльності аерокосмічних підприємств на території країн СНД, є висока вартість проектів, їх капіталомісткість, відсутність суттєвого та належного інвестування аерокосмічних підприємств як державою так і приватними інвесторами. В галузі практично відсутній приватний капітал. Цей факт обумовлений високою капіталомісткістю галузі так і режимними обмеженнями. Головне - ринок країн СНД не створює належний попит на продукцію космічних підприємств. Тому, сучасні підприємства космічної галузі повинні активно шукати клієнтів на зовнішньому ринку. Державні діячі та фахівці космічної галузі повинні працювати над розробкою заходів із створенням внутрішнього та зовнішнього попиту на продукцію підприємств космічної галузі, розробкою нових видів продуктів та послуг, орієнтованих як на державний так і приватний сектор, індивідуальних споживачів та великих підприємницьких структур.

Сьогодні суттєво змінилися форми сучасних підприємств і методи їх господарювання, характер взаємодії почав носити міжнародний характер, то під кооперацією в науковій літературі почали розуміти форму організації економічної діяльності людей і організацій для спільного досягнення загальних цілей або задоволення потреб. Кооперація також почала використовуватися для позначення характеру економічних та політичних взаємин. Сучасний досвід кооперативної діяльності виділяє такі ефективні форми міжнародної кооперації, як ліцензійний договір, спільне виробництво, контракт-менеджмент (передача одним з партнерів

іншому ноу-хау в області менеджменту), франчайзинг, стратегічний альянс, спільне підприємство, багатонаціональна компанія. Аналізуючи досвід космічної галузі України та перспективні розробки Ю.С. Алексєєв, який тривалий час очолював ДКАУ наголосив, що «монополія в космосі не можлива, а його освоєння потребує міжнародної співпраці», а Генеральний конструктор – генеральний директор КБ «Південне» Дегтярев О.В. чітко висловився, що «...однозначно майбутнє космосу - міжнародна кооперація»⁴⁰.

Стимулюючий вплив міжнародногосподарської взаємодії на національні господарські системи підтверджує багатий історико-фактологічний матеріал та відзначений в працях багатьох науковців. Так, Аблов А.С. у своїй праці⁴¹ доказує, що розширення експортної спеціалізації господарства призводить не тільки до розширеного відтворення виробничого потенціалу країни, а й також до розширеного відтворення структури економічних інститутів; експорт товарів з високим рівнем доданої вартості буде підсилювати ті прогресивні виробничі відносини, які є ефективними для їх продукування, а отже активізація зовнішньоторговельного обміну буде стимулювати ефективні типи виробничих відносин або уповільнювати еволюцію економічних інститутів і консервувати інституційну архітектуру.

Отже, грамотна політика управління космічною галуззю є основою розвитку більш ефективних виробничих відносин української економіки, напрямком, що сприяє демократизації суспільства та поліпшує його соціально-економічне становище, покращує якість життя населення.

За роки незалежності Україна підписала різноманітні угоди про співпрацю із країнами СНД, ЄС, США, Бразилії, Індії, Китаєм, Єгиптом та іншими щодо науково – технічної та виробничої кооперації. Деякі приклади успішної кооперації підприємств космічної галузі України представлені в табл. 94.

Згідно з «Угодою між Україною та Європейським Співтовариством про наукове і технологічне співробітництво» в ст. 5 про форми співробітництва відзначено, що співробітництво може включати наступні види діяльності⁴²: 1) участь українських організацій у проектах Співтовариства у сферах спільної діяльності та, відповідно, участь організацій, створених у Співтоваристві, в українських проектах в цих сферах; 2) вільний доступ та спільне використання дослідницького обладнання, включаючи установки та об'єкти для проведення моніторингу, спостереження та експериментів, а також збору даних, що стосуються спільної діяльності; 3) візити та обмін науковими, технічними та іншими кадрами з метою участі в семінарах, симпозіумах і робочих нарадах, які мають відношення до спільної діяльності в рамках Угоди; 4) обмін інформацією про практику, законодавство і програми, які стосуються співробітництва в рамках Угоди; 5) інші дії, які можуть взаємно визначатися Сторонами у відповідності з політикою та програмами Сторін.

⁴⁰ Сайт Державного космічного агентства України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nkau.gov.ua/nsau/newsnsau.nsf>.

⁴¹ Вплив зовнішньоторговельних зв'язків на характер формування ринкових інститутів: спроба історико-теоретичного погляду [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/9404>.

⁴² Угода між Україною та Європейським Співтовариством про наукове і технологічне співробітництво [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nkau.gov.ua/nsau/pravonsau.nsf>.

Таблиця 94 – Результати міжнародної кооперації України у сфері космічної діяльності

Найменування результату кооперації	Зобов'язання сторін виконавців коопераційної продукції
Міжнародний проект «Коронас-Фотон»	Міжнародний (Росія, Україна, Німеччина, Індія) супутниковий експеримент Росія. КА «Коронас-Фотон» (2009 р). Космодром Плесецьк. Україна. Виготовлення РН «Циклон-3». Розробка супутникового телескопу електронів і протонів «СТЕП-Ф» Харківським національним університетом ім. В.Н. Карабіна у тісній кооперації з ВАТ «АТ НДІРВ» (м. Харків), НДІ мікроприладів (м. Київ) і Інституту сцинтиляційних матеріалів НАНУ (м. Харків). Мета: комплексне дослідження Сонця та впливу сонячної активності на електромагнітну та радіаційну обстановку довкола Землі.
Міжнародний проект «Дніпро»	В рамках російсько-українського проекту «Дніпро» створено Міжнародну космічну компанію «Космотрас». Росія. Космодром Ясний. ФГУП «ЦНИИ машиностроения», ОАО «КБ специального машиностроения», ФГУП «Центр эксплуатации объектов наземной космической инфраструктуры», ЗАО «АСКОНД», ОАО «Корпорация Рособщемаш», ФГУП «НПО «Импульс», Научно технический центр «Экон» та інші. Україна. Ракетний комплекс «Дніпро» на базі міжконтинентальних балістичних ракет РС-20 (SS-18, «Сатана») розроблених і виготовлених КБ «Південне» та ДП ВО «Південмаш». НВП «Хартрон-Аркас» ЛТД, ПАТ «Хартрон», НВО «ХАРТРОН-ПЛАНТ». Перший пуск в 1999 р. РН «Дніпро» виділяється надійністю, мін. рівнем впливу на КА під час запуску та мінімальною вартістю. Проект реалізується. Казахстан. Космодром Байконур. Мета: виведення КА на замовлення різних країн світу.
РН «Вега»	Участь у проекті, що отримав назву Intermediate eXperimental Vehicle- (Експериментальний корабель проміжного класу). ЄС. РН «Вега» розроблена Європейським космічним агентством (ESA) спільно з Італійським космічним агентством (ASI). Україна. Виступає підрядником у виконанні робіт. Маршовий двигун для 4-го ступеня ракети-носія RD-868P розроблений ДП «КБ «Південне» ім. М.К. Янгеля та виготовлений ДП «ВО «Південний машинобудівний завод ім. О.М. Макарова». Проект успішно реалізується.
Наукова робота «Дослідження динамічної структури високоенергетичних частинок в навколоземному просторі»	Наукова робота, як результат укладання у 2013-му році Угоди між НАН України і Польської академії наук (ПАН) про премії. Польща. Дослідження здійснювались на основі спільного аналізу даних, отриманих з польського сонячного рентгенівського фотометру SphinX і українського супутникового телескопу СТЕП-Ф, встановлених на борту низькоорбітального космічного апарату «КОРОНАС-ФОТОН». Мета роботи: одержання нових знань про просторово-часові розподіли і динаміку потоків заряджених частинок високих енергій в навколоземному космічному просторі. Отримана премія в 2014 р.

В ст. 4 цієї ж Угоди визначені напрями співробітництва, а саме: а) галузь наукових досліджень, включаючи фундаментальні, технологічного розвитку та демонстраційної діяльності, за наступними напрямками (дослідження навколишнього середовища та клімату, включаючи спостереження земної поверхні; біомедичні дослідження та дослідження в галузі охорони здоров'я; дослідження в галузі сільського господарства, лісового господарства та рибальства; промислові та виробничі технології; матеріалознавство та метрологія; неядерна енергетика; транспорт; технології інформаційного суспільства; дослідження в галузі соціальних наук; науково-технологічна політика; навчання та обмін науковими кадрами; б) інші напрями можуть додаватися до цього переліку після розгляду та рекомендацій спільного комітету Україна – Співтовариство.

Приклади результатів міжнародної кооперації України у сфері космічної діяльності, представлені в табл. 6 свідчать про значний потенціал та досвід українських підприємств у сфері наукових, проектно – конструкторських, технологічних, організаційно – економічних розробок при реалізації масштабних проектів по створенню високотехнологічної продукції та послуг.

Економічна криза 2008 - 2009 рр. вплинула не тільки на поточну життєдіяльність окремих громадян і країн, вона обмежила бюджетні та приватні ресурси на науку, особливо фундаментальну. Лідери європейських держав зробили ставку на прикладні дослідження, які, на їх думку, здатні окупити себе у короткостроковій перспективі, забуваючи, що економія на фундаментальних дослідженнях, як основі інновацій – це затягування теперішніх економічних проблем і вразливість перед майбутніми проблемами. Тому європейські науковці написали колективного листа європейським лідерам із красномовною назвою «Вони обрали незнання» («They have chosen ignorance»)⁴³ та виступили на вуличних демонстраціях із запереченням урізання фінансування наукової сфери, що шкодить кадровій структурі і сприяє «відтоку мізків» - виїзду науковців за межі ЄС, вимогою - не перетворювати Європу в спільноту неосвічених людей. Лісабонські угоди вимагають від членів ЄС досягти рівня фінансування науки 3% від ВВП, але одночасно діє європейська директива, що передбачає мінімізацію числа працівників, зайнятих у державному секторі. Отже, держави ЄС скорочують бюджетне фінансування дослідницьких проектів, розраховуючи на приватні інвестиції.

Криза політико-економічних відносин із РФ спричинила втрату великої частки замовлень провідними українськими підприємствами космічної галузі, які опинилися в складному фінансовому становищі: повністю припинилося військово-технічне співробітництво з РФ, припинено виробництво РН «Зеніт» для проектів «Морський старт» і «Наземний старт». Це обумовило падіння обсягів промислового виробництва і реалізації продукції на провідних серійних заводах: ДП «ВО» ПМЗ», ДНВП «Об'єднання Комунар», ДП ВО «Київприлад». В кінці 2014 р. на ряді виробничих підрозділів Південмашу було введено стан простою. Ще одним

⁴³ Сайт Національної академії наук України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nas.gov.ua/UA/news/Pages/default.aspx?itl1=-1&ffn1=Title&fft1=Contains&ffv1=Європейські вчені виступили проти зменшення>.

дестабілізуючим фактором стало найнижче за останнє десятиліття фінансування Загальнодержавної космічної програми України.

Незважаючи на це, підприємствами та науковими установами, підпорядкованими ДКА України, в 2014 році було вироблено і реалізовано продукції та послуг на суму близько 2,9 млрд. грн. (на 2% менше, ніж у 2013 році). При цьому, було експортовано продукції на 1,7 млрд. грн. Частка експорту продукції в загальному обсязі реалізації склала майже 60%⁴⁴.

Але розширення міжнародного співробітництва на системоутворюючих підприємствах галузі: ДП «КБ Південне», ПАТ «Хартрон» та КП «СПБ «Арсенал» дозволило забезпечити зростання обсягів виробництва і реалізації продукції від 30% до 50%. На ряді підприємств: ДП «КБ Південне», ДП «НВО «ПХЗ» та ДП «Укркосмос» - збільшилася чисельність працівників. Утриматися на належному рівні цим підприємствам допомогли заходи щодо диверсифікації ринків і партнерів. У 2014 році українські підприємства взяли участь у забезпеченні 3 пусків РН «Антарес» (США), 1 пуску РН «Вега» (Європейське космічне агентство), 2 пусків РН «Дніпро», 1 пуску ракети-носія «Зеніт-3SL» за проектом «Морський старт».

Тому на вимоги часу в 2015 р. був розроблений План заходів ДКА України з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Коаліційної угоди у 2015 році, в якому запроваджені заходи по включенню українських високотехнологічних компаній в глобальні та локальні коопераційні проекти та програми⁴⁵. Для забезпечення конкурентоспроможності аерокосмічних компаній, сталих доходів та запланованих рівнів прибутку високодохідний ринок космічних технологій та послуг вимагає вирішення всього комплексу питань - розробка, виготовлення, випробування та експлуатація виробів відбувається безперервно і системно з використанням новітніх досягнень науки. Для цього потрібна налагоджена системна та комплексна взаємодія з науковими організаціями та інститутами України, вузівської та військової науки, а також наукове співробітництво з партнерами з інших країн. Тому своєчасним державним управлінським заходом слід вважати підписання угоди «Про подальше поглиблення співпраці в сфері наукових досліджень і використання космічного простору» Головою ДКА України О.С. Уруським і Президентом НАН України академіком Б.Є. Патеном 25 лютого 2015 р., що дозволить активізувати співпрацю в галузі створення перспективної космічної техніки та технологій, забезпечити спільне планування і виконання наукових космічних досліджень, розвиток наземної космічної інфраструктури та геоінформаційної системи на основі використання сучасних космічних даних⁴⁶.

Крім того, політична та економічна обстановка в Україні на початок 2015 р. вимагає перегляду і корекції діючої Загальнодержавної цільової науково-технічної

⁴⁴ В космическое будущее – вместе с международным сообществом [Електронний ресурс]. -Режим доступу: <http://www.nkau.gov.ua/nsau/newsnsau.nsf>.

⁴⁵ План заходів ДКА України з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Коаліційної угоди у 2015 році [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.nkau.gov.ua/nsau/pravonsau.nsf>.

⁴⁶ Сайт Державного космічного агентства України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nkau.gov.ua/nsau/newsnsau.nsf>.

космічної програми України на 2013-2017 роки і Концепції реалізації державної політики у сфері космічної діяльності на період до 2032 року.

Подальший розвиток космічної діяльності в Україні, виходячи із політико – економічних реалій часу неможливий без активізації і розширення співпраці з міжнародним співтовариством. Тому першочерговими завданнями космічної галузі на 2015 рік визначені заходи, що вже мають певний потенціал та напрацювання: 1) підписання угоди між Урядом України та Європейським космічним агентством (ЄКА) про надання Україні статусу європейської держави, який співпрацює з ЄКА; 2) розширення співпраці з країнами Європейського Союзу, Америки, Близького Сходу та Африки, Азіатсько-Тихоокеанського регіону, їх космічними агентствами та відповідними структурами; 3) продовження реалізації міжнародних проектів «Циклон-4», «Антарес» і «Вега»; 4) забезпечення прийому інформації з іноземних супутників ДЗЗ та вжиття заходів щодо інтеграції національної системи «Січ» у міжнародних системах спостереження.

Отже, концепція взаємодії підприємств космічної галузі, що включає філософський, науковий, релігійний, езотеричний аспект, в авторському баченні може бути представлена за допомогою рис. 85.

Завдяки широкої кооперації, плідного міжнародного співробітництва, необхідної державної підтримки, достатніх кадрових ресурсів і міжнародних фінансових ресурсів Україна проводить політику збереження та розвитку виробничого та економічного потенціалу космічної галузі як основи еволюційного розвитку українського суспільства та економіки. При цьому важливим моментом є те, що космічна продукція як результат космічної діяльності забезпечує переважне вкладення в їх споживчу цінність.

Світовий ринок космічних товарів та послуг є відносно новим, але стратегічно важливим сектором економіки. Його умовно розділяють на такі сектори:

- комерційні системи супутникового зв'язку;
- дистанційне зондування Землі у комерційних цілях;
- отримання на комерційній основі високочистих матеріалів в умовах гравітації;
- комерційне використання засобів запуску;
- космічний туризм.

Місія підприємств космічної галузі – людські знання передані крізь століття, епохи та цивілізації

Напрями взаємодії підприємств космічної галузі

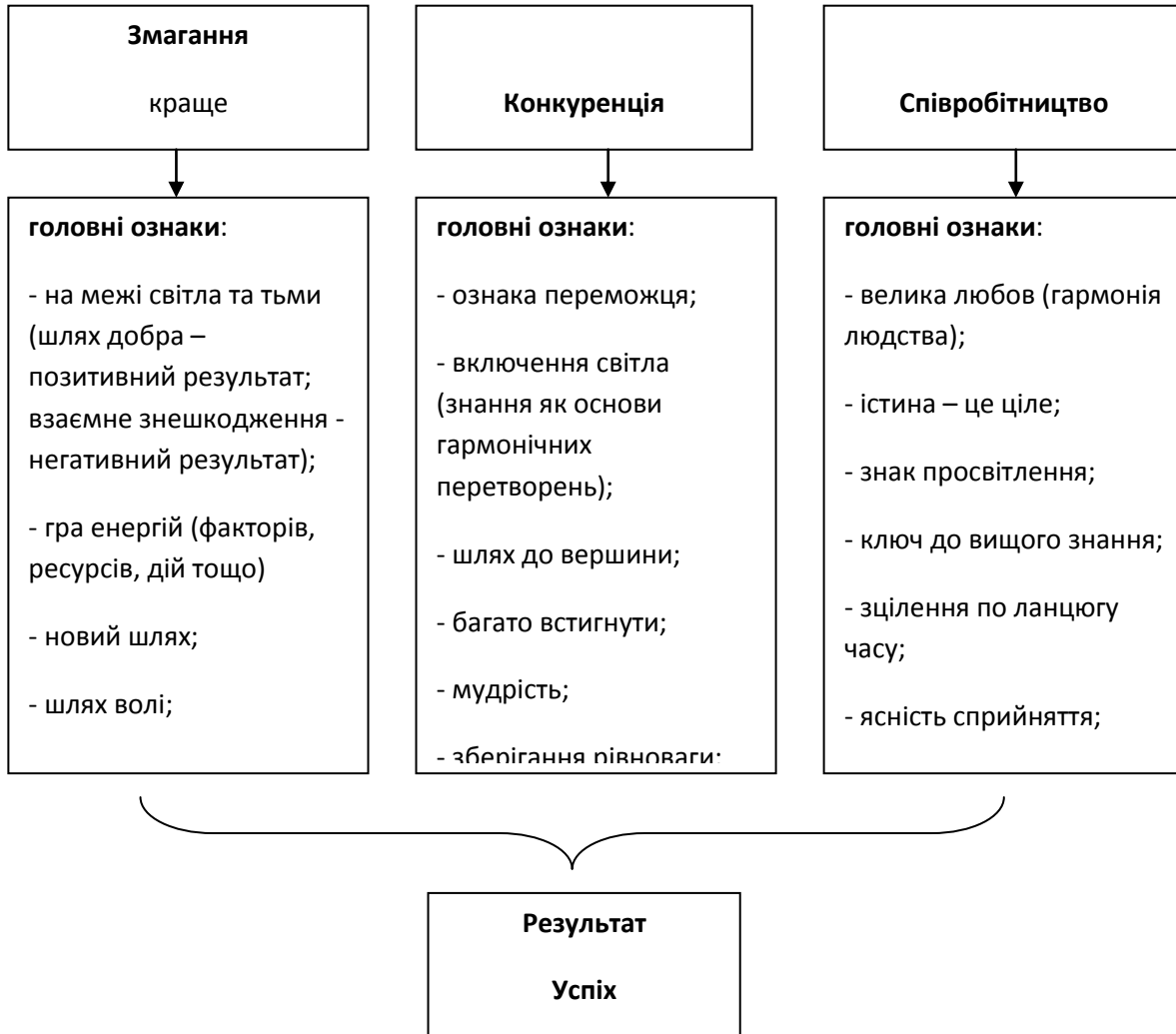

Рисунок 85 – Концепція взаємодії підприємств космічної галузі (розроблено автором)

Безумовно, важливим сектором ринку космічних товарів та послуг залишається сектор пускових послуг. Вартість створення засобів виведення у космос та їх функціонування автоматично перекладається на вартість інших космічних товарів та послуг, що отримує споживач. Найбільш розповсюдженим засобом виведення корисного навантаження у космос є ракетоносії, які мають характер одноразового використання. Хоча лідери аерокосмічної галузі мають розробки багаторазового використання. Тому, технічні нововведення в цьому секторі можуть суттєво змінити вартість продукції космічних товарів та послуг.

Історичний вибір шляху розвитку радянської ракетної техніки зробив Головний конструктор КБ «Південне» М.К. Янгель, який сприяв впровадженню в практику ракетобудування висококиплячих компонентів палива та послідовної

реалізації всіх переваг, які вони мали, а саме: істотне спрощення і здешевлення обслуговування ракетного комплексу, підвищення його захищеності і, отже, надійності. Дану особливість зберегли і українські ракетобудівними. Хоча в останні роки Росія збільшила плату за комплектуючі для космічної техніки, що суттєво здорожило вартість українських РН та вплинуло на їх конкурентоспроможність по ціні.

Німецький проект «Зільберфогель», що розроблявся Ойген Зенгером, був першим, який передбачав багаторазовість. Саме від нього ведуть своє походження американський Dyna-Soar (пізніше - «Шаттл») і радянська «Спіраль» (пізніше згорнута на користь подібного з «Шатл» «Бурана»). Умовно-дострокова багаторазовість не принесла кораблю дешевизни у використанні - програма обійшлася в 150 млрд. дол. (у цінах 2008 р.), в перерахунку на один політ - 1,5 млрд. дол., тобто приблизно тридцять пусків одноразових радянських / російських ракетносіїв.

Найбільший переполюх у космічній галузі нашого часу зробила досить молода компанія Space Exploration Technologies Corporation (SpaceX), засновником якої стала дуже амбіційна людина з нестандартним мисленням - Ілон Маск (колишній співвласник платіжної системи PayPal). Він дослідив причину низької вартості російських ракет (у десять разів дешевше) у порівнянні з новими американськими. Так народилася ідея виробляти власні ракети і зробити їх дешевше російських. Розробляв ракети Маск на свої гроші, а запуски оплачувала держава. За чотири роки компанія SpaceX створила легку ракету Falcon 1, а ще через чотири роки успішно стартує Falcon 9 - середня ракета, порівнянна за характеристиками з російським «Союз-2». До цього часу NASA закриває програму Space Shuttle і залишається без пілотованих космічних кораблів. Для ліквідації відставання від Росії і Китаю, в США оголошуються конкурси на створення вантажних і пілотованих космічних кораблів. SpaceX вирішує обидва завдання, і вже в 2012 р. до МКС успішно стартує перша вантажівка Dragon. На хвилі успіху, Маск заявляє свої наступні амбітні цілі: багаторазова ракета, надважка ракета і колонія на Марсі. Тим часом SpaceX продовжує розвиватися модернізує двигуни і сам Falcon 9, тобто претендує на ринок не тільки «Союзу», але і «Протона». Українські вчені і фахівці А.С. Шевченко і В.І. Кукушкін пропонують створювати новий напрямок – повітряно-космічні польоти. Мета – повне освоєння орбітального простору, відхід від примітивного запуску «одноразових» космічних апаратів. Це багаторазова техніка. Вона передбачає повну автоматизацію, що виключає людський фактор. Тобто, політ у космос літака із використанням енергетики атмосфери, який літає і в атмосфері і у космосі. Отже, сучасний розвиток ракетобудування пов'язаний із вирішенням завдань забезпечення невисокої вартості РН та пускових послуг, можливості багаторазового використання (нові інноваційні технології у конструкції, двигунах, матеріалах), високий рівень інформаційних технологій, що забезпечує безпеку та успіх польотів.

Сьогодні сучасні суспільства самі визначають можливість функціонування тому або іншому виду бізнесу на своїй території, отже спостерігається тенденція орієнтації підприємництва на служіння суспільству, а потім вже власників та інших зацікавлених сторін. Пітер Друкер вважає, що «існує лише одне правомірне

обґрунтування цілі бізнесу: створення задоволеного клієнту»⁴⁷. Так, словник⁴⁸ визначає цінність як «позитивну або негативну значимість об'єктів навколишнього світу для людини, соціальної групи, суспільства в цілому, що визначається не їх властивостями самими по собі, а їх включенням у сферу людської життєдіяльності, інтересів та потреб, соціальних відношень; критерій та способи оцінки цієї значимості, що виражені у моральних принципах та нормах, ідеалах, установках, цілях». Тому особливого значення приймає категорія споживчої цінності. Але багато науковців в своїх працях виділяють, що для реалізації завдання задоволення споживача потрібно починати із маркетингу (дослідження ринку про продукцію та шляхи її покращення), а потім реалізовувати це завдання у створенні елементів виробу. Саме ринок визначає цінність нового виробу і саме споживчі вимоги визначають «споживчу цінність» нового виробу (товару). Отже, маркетологи, шляхом опитування досліджують найбільш важливі вимоги, які конструктори шляхом структурування функції якості трансформують у інженерні характеристики виробу (одиничні показники якості або інші важливі для споживача показники). На основі цих характеристик формується технічне завдання (ТЗ). Проектна документація, що розробляється далі, залежить від майстерності, творчого натхнення цілого колективу, від наявності та вміння володіти сучасними програмами обробки та моделювання інформації, бази даних про конкурентів. Це означає, що саме якість конструкторської документації визначає вихідну цінність нового виробу. Подальша розробка технологічної документації є головним документом для виконання та створення споживчих цінностей нового виробу. Якщо у кінцевій продукції присутні дефекти то фактична цінність нової продукції відрізняється від споживчої цінності. У процесі експлуатації споживач слідкує за зміною цінності нових виробів, тому імідж підприємства буде залежати від розбіжності (споживчої) цінності, що очікується та експлуатаційної цінності.

Аналіз формування споживчої цінності дозволяє визначити *споживчу цінність продукції підприємства космічної галузі* як труд, завдяки якому матеріальну форму отримує результат розумової діяльності людей, виконаний із любов'ю та використанням спеціальних знань. *Процес створення споживчої цінності продукції підприємства космічної галузі* у авторському баченні характеризується такими ознаками: 1) виконаний труд, що втілює матеріалізацію пізнання навколишнього середовища, Космосу; 2) любов – ознака сили, ключова характеристика виконання всіх заходів по створенню кінцевого продукту; 3) позитивне мислення; 4) відкриття істини (знань, фактів, законів тощо), що є ступенем знань та усуває поняття добра та зла, є ступенем звільнення розуму; 5) зміна реальності (економічної, соціальної, екологічної та інше).

Діяльність підприємств космічній галузі України повинна бути орієнтована як на вирішення завдань національного характеру – бути основою якісних інституційних перетворень (конкурентоспроможна економіка, висока якість життя

⁴⁷ Друкер П. Задачи менеджмента в XXI в.: пер. с англ.: уч. пособ./ П. Друкер. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2000. – 272 с.

⁴⁸ Большой Энциклопедический словарь: в 2-х т./ гл. ред. А.М. Прохоров. – М.: Сов. Энциклопедия, 1991. – Т.1 – 863 с., Т.2 – 768 с.

населення, багате та щасливе суспільство тощо) так і на вирішення завдання мікрорівня – стабільна та успішна діяльність підприємств космічної галузі, як місця роботи персоналу та основа генерування майбутніх талановитих поколінь фахівців, здатних забезпечувати інновації та рух всього суспільства. Тому перспективним є співробітництво та кооперація із провідними європейськими інститутами, такими як Європейська Комісія та європейськими організаціями - EFTA, CEN – CENELEC, ISO, IEC, ETSI, які допомагають та стимулюють виробників координувати та забезпечувати випуск високоякісної продукції відповідно до європейських та міжнародних стандартів, що є основою збільшення споживчої цінності продукції галузі і впливає на матеріально - речовий зміст національного багатства. Перспективною є програма Європейської Комісії BILAT - UKR*AINA, в рамках програми ЄС «Horizon 2020», що передбачає участь українських науковців в таких пріоритетних сферах, як дослідження нових матеріалів та технологіях обробки, інформаційних та комунікаційних технологіях, біотехнологіях, аеронавтиці. Особливої роботи потребує спільна робота та кооперація в рамках проектів високорозвинутих країн. Потенціал та тенденції розвитку підприємств космічної галузі України та світу дозволяє зробити наступні висновки:

- в Україні є потенціал створення засобів виведення (РН) корисного навантаження у космос та створення космічних апаратів (КА); потрібно здійснювати подальші розробки у створенні інноваційних типів засобів виведення у космос самостійно і за допомогою різних форм кооперації та співробітництва забезпечуючи юридичну незалежність у використанні результатів космічної діяльності;

- майбутня повноправна участь українських підприємств космічної галузі в ЄКА полегшує участь в програмах кооперації та співробітництва, а отже полегшує доступ до різних масштабних проектів ЄС, в тому числі спільних наукових проектів, даючи можливість участі українським науковим установам та вищим навчальним закладам приймати участь у спільних експериментах та розробках;

- розвиток інших напрямків створення космічної продукції та надання послуг (надання інформаційних послуг, космічних даних, проведення експериментів, космічний туризм тощо) буде ефективним лише за рахунок співробітництва із іншими країнами, як носіями спеціальних знань та необхідних ресурсів для досягнення успішного результату.

- кооперація та співробітництво між Україною та країнами ЄС у космічній галузі заснована на єдиній нормативно – технічній документації з виробництва продукції і послуг космічної галузі та має значний потенціал розвитку, але прийнята програма імпортозаміщення в Росії та криза політичних відносин будуть обмежувати спільну діяльність,

- необхідно розв'язати проблему створення ефективних організаційно – правових форм підприємств космічної галузі (національного та змішаного характеру) і забезпечити генерацію похідних технологій космічних розробок, орієнтованих на масового споживача;

- потребує остаточного вирішення завдання приєднання до Європейського космічного агентства, як рішення щодо збільшення попиту на продукцію космічної галузі України та можливості розширеного європейського інвестування.

5.4 ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ

Глобальна інформатизація, прояви якої спостерігаються в останні десятиліття, стала підґрунтям до формування нової моделі економіки – цифрової, яка ввійшла в стратегії розвитку найбільш розвинених країн світу. В Україні поки немає послідовної стратегії розбудови національного цифрового економічного бізнес простору. Кризові явища, що проявилися в усіх сферах соціально-політичного та економічного життя країни, змусили населення та владу зосередитися на поточних проблемах, відклавши вирішення стратегічних питань, особливо в економічній політиці, на потім.

Однак, слід зазначити, що орієнтація держави на кращі практики розвинутих країн, зокрема Європейського Союзу, які максимально акцентують увагу на розвиток цифрової економіки, ще на первинних етапах реформування української економічної системи, дала б скоріші плоди і дозволила б Україні посісти достойне місце у світових рейтингах.

Важливою складовою формування інформаційного суспільства та цифрової економіки в Україні є використання можливостей сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для створення інформації і нових знань, а також товарів та послуг, та ефективного обміну ними, сприяючи сталому розвитку країни. Використання інформаційно-телекомунікаційних технологій за умов інтенсивного розвитку ринкових відносин є одним з найважливіших елементів ефективного управління.

Рівень розвитку ІКТ в країні дозволяють оцінити загальні показники використання комп'ютерної техніки та телекомунікацій. Згідно з вибіркоvim дослідженням Державної служби статистики України⁶⁶⁸, 91,1% підприємств у всіх регіонах країни використовують комп'ютери у своїй діяльності. Найвищий рівень комп'ютеризації показали підприємства, що здійснювали діяльність у галузі грошового посередництва, надання кредитів, страхування – 99,6% загальної кількості підприємств, які прийняли участь в обстеженні. Високе значення цього показника було зафіксовано у виробництві фільмів та діяльності у сфері радіомовлення та телебачення – 96,5%; найменший рівень комп'ютеризації спостерігався в сфері діяльності готелів та ресторанів – 82,1%.

Із загальної кількості підприємств, які використовували комп'ютери, 62,7% – користувались внутрішньою комп'ютерною мережею, а розширену внутрішню комп'ютерну мережу мало майже кожне шосте підприємство. Кожне четверте підприємство, яке використовувало комп'ютери, мало функціонуючу домашню сторінку у внутрішній комп'ютерній мережі (Інтранет) та використовувало бездротовий доступ для своєї внутрішньої комп'ютерної мережі.

⁶⁶⁸ Використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>

Базуючись на даних Держкомстату, в 2013 році частка підприємств, що мали доступ до глобальної мережі Інтернет становила 95,1% загальної кількості підприємств, які використовували комп'ютери⁶⁶⁹. Підприємства, які мали доступ до Інтернет, використовували його для отримання банківських та фінансових послуг (87,7% підприємств); отримання форм (81,6%); отримання інформації (80,5%); повернення заповнених форм (66,6%); виконання адміністративних процедур (декларування, реєстрації, запиту на отримання дозволу (40,5%)).

Більше третини підприємств (39,8%), які мали доступ до Інтернет, вели домашню сторінку або мали веб-сайт. Дві третини підприємств, які на веб-сайті розміщували каталоги продукції або прейскуранти, здійснювали діяльність у переробній промисловості та торгівлі. Кожне четверте підприємство, використовуючи можливості веб-сайту, розміщувало об'яви відкритих вакансій або забезпечувало можливість подач заяв на заміщення вакантних посад у режимі он-лайн; надавало пропозиції щодо можливості виготовляти продукцію згідно з вимогами клієнта або можливість для клієнтів самостійно розробляти дизайн продукції; здійснювало платежі он-лайн. Кожне шосте підприємство забезпечувало персоналізоване інформаційне наповнення в рамках веб-сайту для постійних/повторних клієнтів; розміщувало замовлення або бронювало в режимі он-лайн (функція «Додати в кошик»). Підприємства, які використовували в своїй роботі комп'ютери, активно здійснювали автоматизований обмін даними (відправляли або отримували дані для/від державних установ й транспортну документацію, надавали платіжні доручення фінансовим установам, отримували (відправляли) електронні рахунки-фактури, відправляли (отримували) інформацію про продукцію, надсилали замовлення постачальникам, отримували замовлення від клієнтів).

Доступ до Інтернет мали 93,9% малих підприємств, 98,0% – середніх та 99,4% – великих. Всі підприємства (малі, середні та великі) широко використовували можливості Інтернет для отримання банківських та фінансових послуг й інформації взагалі, а також для отримання та повернення заповнених форм⁶⁷⁰.

Проте, не дивлячись на досить оптимістичні оцінки державного статистичного органу, міжнародні дослідження свідчать про досить низький рівень цифрової економіки в Україні. Згідно з інформацією, представленою «Measuring the Information Society Report» 2014 року⁶⁷¹, серед країн, які входять до складу СНД, тільки 53% домогосподарств мають доступ до Інтернету, що демонструє помітне відставання від країн Європи та Америки (рис. 86). В Україні цей показник знаходиться на рівні 57%⁶⁷².

⁶⁶⁹ Використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>

⁶⁷⁰ Використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>

⁶⁷¹ Measuring the Digital Economy OECD Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/science-and-technology/measuring-the-digital-economy/summary/english_1443d3d7-en#page1

⁶⁷² Дослідження інтернет-аудиторії України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.inau.org.ua/analytics_vuq.phtml

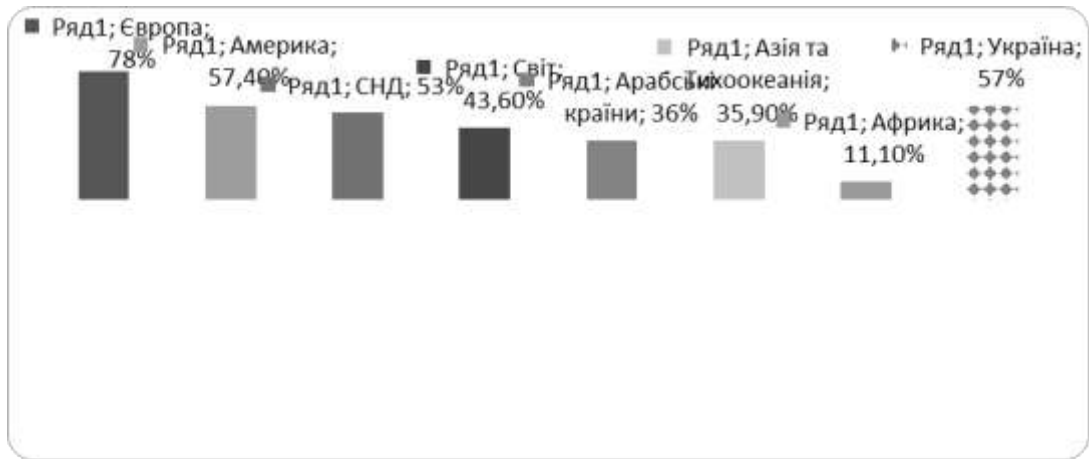

Рисунок 86 – Частка домогосподарств з доступом до Інтернету у 2014 р.,% ⁶⁷³

Не дивлячись на те, що індекс IDI (ICT Development Index) в країнах СНД у 2013 році виріс, порівняно з 2012 роком, він все одно не дотягує до середнього рівня розвинутих країн (рис. 87).

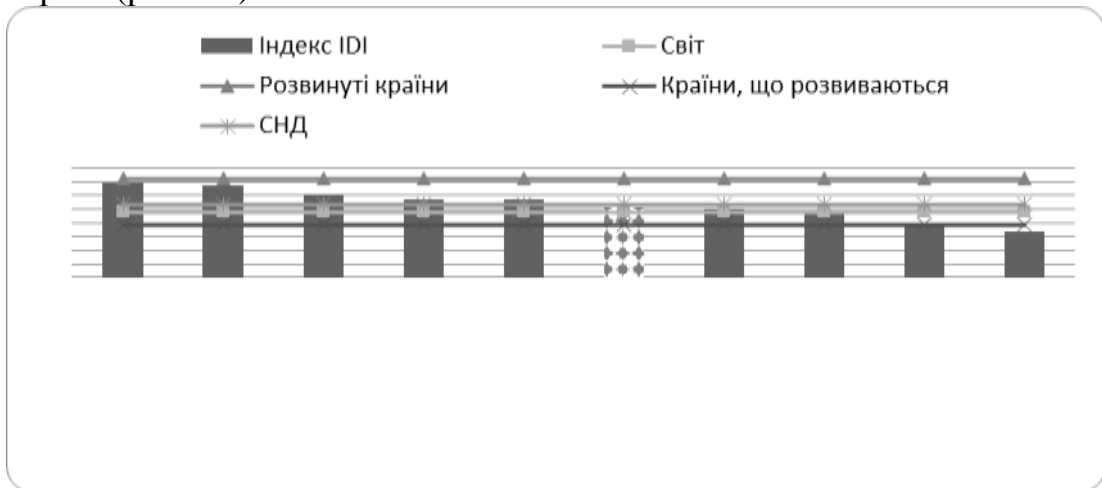

Рисунок 87 – Рівень індексу IDI в країнах СНД в 2013 році
 Джерело: складено автором на основі ⁶⁷⁴

Україна ж за рівнем індексу знизилась у світовому рейтингу на 2 позиції. За даними дослідження, Україна має найнижчий рівень проникнення бездротового широкопasmового Інтернет зв'язку (7% на кінець 2013 року). Таке повільне зростання проникнення технології пояснює зниження рейтингу країни в міжнародному масштабі.

Окрім того, розвитку цифрової економіки в Україні перешкоджає дуже повільне оновлення матеріально-технічних засобів (рис. 88).

⁶⁷³ Measuring the Digital Economy OECD Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/science-and-technology/measuring-the-digital-economy/summary/english_1443d3d7-en#page1

⁶⁷⁴ Measuring the Digital Economy OECD Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/science-and-technology/measuring-the-digital-economy/summary/english_1443d3d7-en#page1

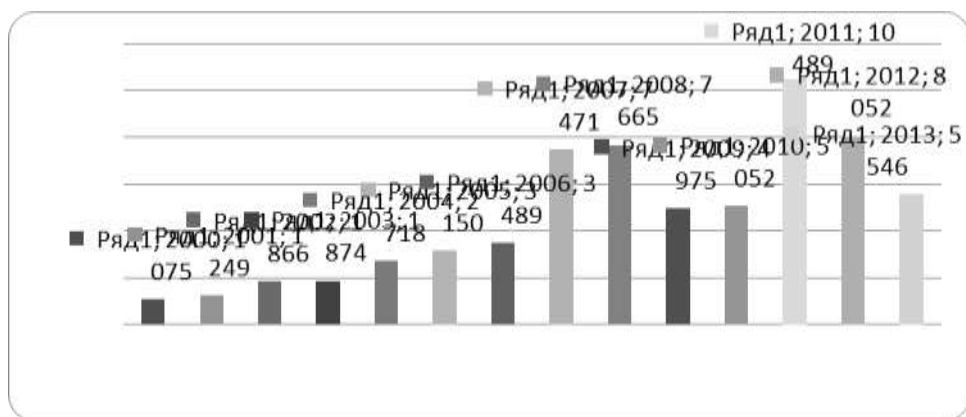

Рисунок 88 – Придбання машин, обладнання та програмного забезпечення підприємствами, млн. грн.⁶⁷⁵

У рейтингу відсутності «електронних перешкод», висвітленому у звіті BCG «Як прискорити розвиток цифрової економіки» (Greasing the Wheels of the Internet Economy), що містить дані про 65 країн, Україна посідає 39-те місце, перебуваючи в третій категорії з п'яти, разом із низкою східноєвропейських країн – Болгарією, Угорщиною, Польщею, Румунією та Чехією⁶⁷⁶.

Водночас, за ступенем розвитку телекомунікаційної інфраструктури (наявність доступу до мережі, швидкість каналів зв'язку, вартість трафіку, архітектурні рішення) Україна займає 34-те місце, обігнавши Іспанію та Росію, і опинившись практично на одному рівні з Арабськими Еміратами та Польщею.

Найгірші справи в Україні з проникненням цифрових технологій у різні сектори економіки – за цим показником наша країна посідає шосте місце з кінця, перебуваючи в найвідсталішій категорії разом із Росією, В'єтнамом, Нігерією та Пакистаном. Основні причини: нестача кваліфікованих фахівців, важкість організації бізнесу та ускладнений доступ до капіталу.

У деяких галузях економіки (зокрема, банках) автоматизація знаходиться на досить високому рівні, тоді як в державних органах вона практично відсутня.

Трохи краще йдуть справи з використанням цифрових технологій звичайними громадянами. Україні вдалося потрапити в четверту категорію, але тільки на останню сходинку, або 52-ге місце в загальному рейтингу.

Основними причинами, які впливають на місце в цьому списку, є ступінь розвитку платіжних систем у країні і довіра до них з боку споживачів.

Відсутність виразної державної політики призвела до того, що в Україні немає власних великих платіжних систем. Переважна більшість населення користується сурогатами та імпортними системами.

У компанії Magento (світовий лідер у сегменті Open Source рішень для електронної комерції) проблему бачать у відсутності конкуренції у сфері електронних платежів. Ще стримуючими факторами зростання онлайн-продажів в

⁶⁷⁵ Використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>

⁶⁷⁶ Що заважає розвиватися цифровій економіці в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: forbes.ua/ua/business/1363657-shcho-zavazhae-rozvivatisya-cifrovij-ekonomici-v-ukrayini

Україні є низький рівень проникнення пластикових карт на ринку та недовіра до них споживачів, також значний обсяг тіньового ринку.

Увійти до числа країн третьої категорії в інтегральному рейтингу Україні допомогла не тільки розвинена телекомунікаційна інфраструктура, а й високі показники доступності інформації. Йдеться про достатній обсяг контенту національною мовою, відкритість Інтернету. За цими показниками Україна сумарно посідає 20-те місце і сусидить із розвиненими західноєвропейськими країнами – Бельгією, Італією, Францією.

Незважаючи на середнє 39-те місце, Україна має непогані шанси на скорочення «електронних перешкод», якщо тільки держава почне будувати регуляторну політику відповідно до загальносвітових практик і не створюватиме штучних перешкод для розвитку бізнесу.

Таким чином, аналіз економіки України з точки зору рівня залучення інформаційно-телекомунікаційних технологій показав нерівномірність «інформатизації» у залежності від галузей та секторів. Так, фінансова сфера найбільш розвинута в цьому напрямку, а наприклад, державний сектор значно відстає у порівнянні з європейськими країнами. В цілому, в рейтингах цифрових показників Україна обіймає середні місця, головні перешкоди розвитку пов'язані з відсутністю цифрової стратегії держави, непослідовності регуляторної політики і недовірі населення новітнім фінансовим інструментам. У зв'язку з цим, доцільним було б вивчення кращого європейського досвіду і включення завдання щодо розвитку цифрової економіки в глобальний план реформування держави.

Так, з урахуванням положень стратегічних документів Європейської Комісії, зокрема Плану дій «Підприємництво 2020», можна виділити наступні сфери і галузі, що потребують першочергової уваги.

По-перше, це сприяння розвитку підприємництва в Україні. Це глобальне першочергове завдання, адже воно сприяє вирішенню нагальних питань щодо зменшення безробіття шляхом створення нових робочих місць, розв'язання соціально-економічних проблем пов'язаних із пенсійним забезпеченням населення, тощо. Ще у 2008 було проведено дослідження і за допомогою кореляційного аналізу доведено, що щільність бізнес одиниць, які включають в себе як малі та середні підприємства (МСП) так і великі компанії, позитивно корелює з доходом на душу населення⁶⁷⁷.

На жаль, в зв'язку із специфічним історичним розвитком і роками панування радянського режиму, в Україні не сформувалося адекватне сприйняття такого класу суспільства як – підприємці, натомість утворилося стійке негативне відношення до так званих бізнес еліт або як їх ще прийнято називати «олігархів».

Аналіз статистичних даних України щодо щільності суб'єктів бізнесу показав (рис. 89), що за 8 років з 2006 по 2013 кількість суб'єктів господарювання на 10 тисяч наявного населення зменшилась на 26% в основному через скорочення

⁶⁷⁷ Klapper, Leora, Amit, Raphael, and Guillén, Mauro F. 2010. "Entrepreneurship and Firm Formation across Countries." In Lerner, Josh, and Schoar, Antoinette, eds. International Differences in Entrepreneurship. National Bureau of Economic Research Conference Report. Chicago: University of Chicago Press.

фізичних осіб-підприємців (на 31%). Однак, і щільність юридичних осіб також зменшилася більше ніж на 1%.

Колосальне зменшення кількості підприємств починається з кінця 2010 року і пов'язане із прийняттям Податкового кодексу України⁶⁷⁸, який значно погіршив умови праці для фізичних осіб-підприємців, які перебували на спрощеній системі оподаткування. Водночас, в структурі обсягу реалізації ця група підприємців завжди займала незначну частку – 6-7%, тому на загальний показник реалізованої продукції скорочення їх чисельності практично не вплинуло, хоча необхідно розуміти, що це дані офіційної статистики, але більшість таких підприємців працювали в тіні, тому в реальності введення обмежень Податкового кодексу негативно вплинуло на бізнес активність в Україні.

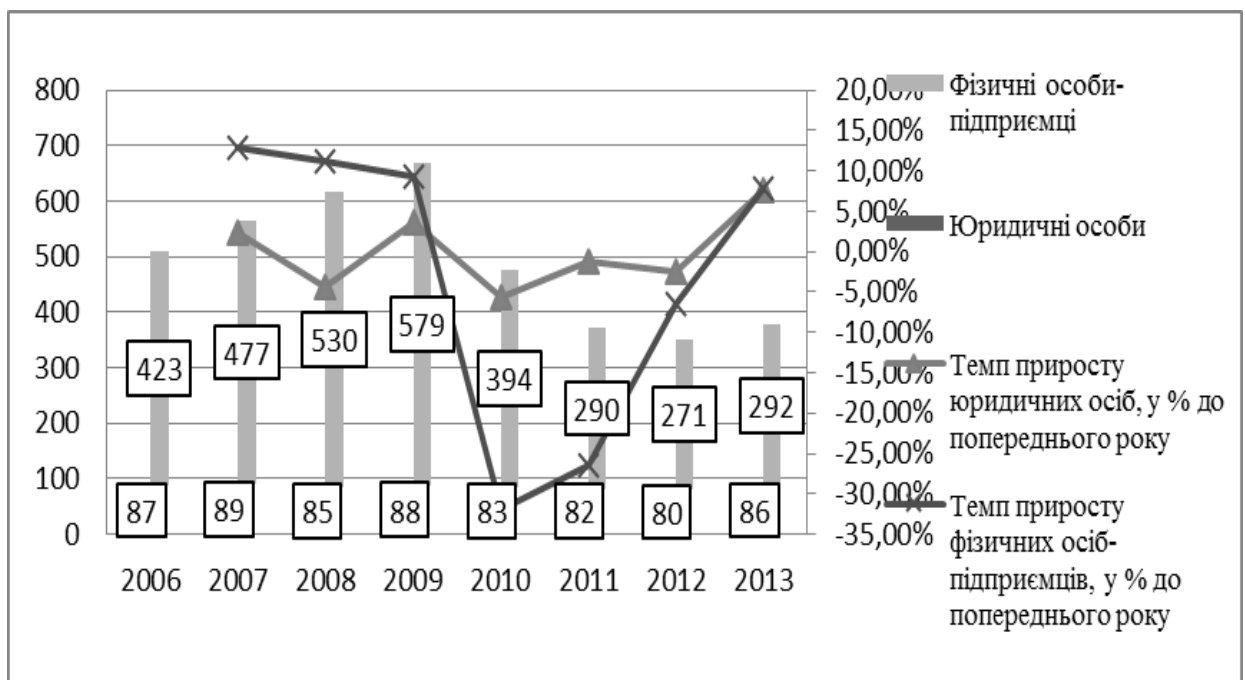

Рисунок 89 – Кількість суб'єктів господарювання на 10 тис. осіб наявного населення, одиниць

Джерело: складено автором на основі даних Держжостату⁶⁷⁹⁶⁸⁰

У світових рейтингах за показником кількості підприємств на душу населення Україна займає посередні місця при умові врахування фізичних осіб підприємців, та знаходиться в кінці списку у разі якщо рахувати тільки юридичні особи (табл. 95).

⁶⁷⁸ ПОДАТКОВИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ ВІД 2 ГРУДНЯ 2010 Р. N 2755-VI

⁶⁷⁹ Статистичний щорічник за 2010 рік, Державна служба статистики України, Київ ТОВ «Август Трейд» 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ecopravo.org.ua/stat/yearbook_2010_ua.pdf

⁶⁸⁰ «Основні структурні показники діяльності суб'єктів господарювання», сайт Державної служби статистики України, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Таблиця 95 – Кількість працюючих підприємств у розрізі окремих країн світу

Країна	Кількість працюючих підприємств		Кількість працюючих підприємств у розрахунку на 1000 чоловік	
	2012	2013	2012	2013
Нова Зеландія		472 601	0	106
Чеська Республіка	940 513	1 008 527	89	96
Австралія	2 079 666	2 100 162	92	91
Португалія	810 872	775 556	77	74
Швеція	632 769	666 815	66	69
Італія	3 697 484	3 721 375	62	62
Греція	531 437	654 367	48	59
Норвегія	268 180	282 392	53	56
Люксембург	29 409	29 536	55	54
Угорщина	551 876	526 746	56	53
Іспанія	2 242 542	2 255 446	48	48
Фінляндія	222 155	222 619	41	41
Франція	2 488 314	2 602 866	38	39
Польща	1 480 984	1 477 893	38	38
Україна	1 600 127*	1 722 070*	35	38
Австрія	301 772	308 377	36	36
Кіпр		40 881	0	36
Туреччина	2 294 554	2 390 427	31	32
Німеччина	2 158 327	2 211 752	27	27
Великобританія	1 672 638	1 730 577	26	27
Румунія	438 640	427 750	22	21

Джерело: складено автором на основі ^{681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692}

(*) – з урахуванням фізичних осіб підприємців

Особливо важливо розвивати малий і середній бізнес, адже саме він є критичними в розвитку і стійкості будь-якої економіки і це доведено на прикладі низки розвинутих і тих, що розвиваються, країн⁶⁹³. Однією з найвагоміших переваг

⁶⁸¹ «Основні структурні показники діяльності суб'єктів господарювання», сайт Державної служби статистики України, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

⁶⁸² European Commission. Enterprise and Industry POLAND 2013, 2014 SBA Fact Sheet. – С. 2.

⁶⁸³ European Commission. Enterprise and Industry UNITED KINGDOM 2013, 2014 SBA Fact Sheet. – С. 2.

⁶⁸⁴ European Commission. Enterprise and Industry PORTUGAL 2013, 2014 SBA Fact Sheet. – С. 2.

⁶⁸⁵ European Commission. Enterprise and Industry GERMANY 2013, 2014 SBA Fact Sheet. – С. 2.

⁶⁸⁶ European Commission. Enterprise and Industry FRANCE 2013, 2014 SBA Fact Sheet. – С. 2.

⁶⁸⁷ European Commission. Enterprise and Industry ITALY 2013, 2014 SBA Fact Sheet. – С. 2.

⁶⁸⁸ European Commission. Enterprise and Industry CZECH REPUBLIC 2013, 2014 SBA Fact Sheet. – С. 2.

⁶⁸⁹ European Commission. Enterprise and Industry TURKEY, 2014, 2013 SBA Fact Sheet. – С. 2.

⁶⁹⁰ European Commission. Enterprise and Industry NORWAY, 2014 2013 SBA Fact Sheet. – С. 2.

⁶⁹¹ European Commission. Enterprise and Industry HUNGARY 2013, 2014 SBA Fact Sheet. – С. 2.

⁶⁹² European Commission. Enterprise and Industry SPAIN 2013, 2014 SBA Fact Sheet. – С. 2.

⁶⁹³ Towards a Growing, Competitive and Dynamic Small and Medium-Sized Enterprises Sector in Oman: Strategy and Policies. Central Bank of Oman. Occasional Paper. 1 August 2014.

сектору МСП є його гнучкість, що проявляється у здатності швидко адаптуватися до мінливих економічних умов, а також суттєву роль він відіграє в підтримці і доповненні великих фірм. Але що ще більш важливо, саме малий і середній бізнес для багатьох успішних країн створює найбільшу кількість робочих місць аніж державний сектор або великі підприємства. Важливість розвитку МСП полягає і в тому, що вони сприяють висхідній соціальній мобільності шляхом зниження нерівності в доходах між бідними і заможними, тим самим зменшуючи соціальне напруження в суспільстві.

Отже, будь-яка країна, що мріє про добробут і процвітання, необхідно поширювати культуру підприємництва з метою виховання нового покоління підприємців. І освіта і навчання грають тут суттєву роль для того, щоб підтримати зростання і створення бізнесу. Важливим є також видалення існуючих адміністративних бар'єрів і запровадження підтримки підприємців у вирішальних стадіях життєвого бізнес-циклу.

У Плані дій Підприємництво 2020 Європейської Комісії закладена основа політики та бачення ключових пріоритетних галузей до 2020 року. Програма структурована на п'ять категорій, кожна з яких описує ключові фактори, що впливають на цифрове підприємництво. Комісія має намір працювати в напрямку розгортання і впровадження цього підходу на основі п'ятикомпонентної стратегії (рис. 90).

Рисунок 90 – Складові програми «План дій - Підприємництво 2020»⁶⁹⁴

Другим важливим напрямком є розвиток ринку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), які були фокусом економічних змін протягом більше десяти років. Виробництво та зайнятість в ІКТ-секторі сприяють технологічному прогресу і зростанню продуктивності праці⁶⁹⁵.

⁶⁹⁴ Klapper, Leora, Amit, Raphael, and Guillén, Mauro F. 2010. "Entrepreneurship and Firm Formation across Countries." In Lerner, Josh, and Schoar, Antoinette, eds. International Differences in Entrepreneurship. National Bureau of Economic Research Conference Report. Chicago: University of Chicago Press.

⁶⁹⁵ OECD Factbook 2011-2012: Economic, Environmental and Social Statistics

Індустрія інформаційних та комунікаційних технологій України здебільшого привертає до себе увагу в періоди глобальних потрясінь. Спочатку її помічають західні аналітики, а потім, рівно через три роки, це роблять вітчизняні дослідники. Після краху доткомів у 2000 році Світовий банк уперше помітив ІКТ галузь України та включив країну до статистики експорту послуг у сфері ІКТ. Через три роки було виконано перше українське дослідження стану ІТ індустрії та започатковано професійну асоціацію «ІТ України» .

У 2008 році, під час гострої фази глобальної фінансової кризи, українські ІКТ було відкрито заново. Аналітики Gartner не тільки назвали Україну однією з топ-30 країн для ІТ аутсорсингу, а ще й включили до трійки найбільш економічно привабливих місць. Відповідно, рівно через три роки, у 2011 році, помітний стрибок галузі стався в самій Україні – Асоціація «ІТ України» успішно лобювала законопроект на підтримку ІТ компаній, що було прийнято як закон «Про державну підтримку розвитку індустрії програмного забезпечення» в 2012 році .

Список великих клієнтів українських компаній вражає. Американські компанії з нього формували репрезентативну вибірку зі списку Fortune 500: Boeing, Citibank, DaimlerChrysler Aerospace, Delta Airlines, DHL, Disney, Ford, General Electrics, ING Bank, Intel, Microsoft, Motorola, NASA, Нью-Йоркська фондова біржа, Paramount Pictures, Scala та інші. Європейський Союз був представлений Alcatel, Deloitte & Touche, Deutsche Telekom, Fiat Avia, France Telecom, Nokia, Philips, Siemens та іншими .

Ураховуючи складність процесів затвердження постачальників, яких дотримуються ці авторитетні корпорації, можна сказати без удаваної скромності, що українська ІТ індустрія почала викликати довіру. Довіру до креативності системних архітекторів, довіру до кваліфікації програмістів, довіру до ретельності тестерів, довіру до ділової репутації керівництва. Небагато інших галузей в Україні спроможні похвалитися такою довірою з боку міжнародного співтовариства на початку 2000 років .

Щоб зміцнити цю довіру, багато компаній починають підтверджувати їхню відповідність найвищим міжнародним стандартам, будуючи свої процеси відповідно до ISO і галузевих стандартів, таких як Software CMMI. Із зростанням галузі та посиленням конкуренції, ще одним показником надійності постачальника стало проходження фінансового аудиту у авторитетного міжнародного аудитора. Зростали і обсяги інвестиції в ІКТ сектор України⁶⁹⁶.

В цілому зростання інтересу інвесторів до українських програмістів за останні десять років зумовлений декількома факторами, зокрема хороший інтелектуальний рівень робочої сили. Так, Звіт про глобальну конкурентоспроможність Всесвітнього економічного форуму 2014-2015 оцінює якість вищої освіти в Україні на рівні 4.9 з 7 балів, що ставить її на 40 місце серед 144 країн⁶⁹⁷.

⁶⁹⁶ Українська ІТ індустрія – 20 років розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://miratech.ua/sites/default/files/images/acc_ict_miratech_ukr.pdf.

⁶⁹⁷ The Global Competitiveness Report, 2014–2015. World Economic Forum. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf

В результаті інвестиційних вливань у 2007 році обсяг українського експорту ІКТ послуг зріс до 1,61 млрд. доларів за даними Світового банку. У гострій фазі світової фінансової кризи 2008 – 2009 років обсяг світового експорту ІКТ загалом знизився: 16% зниження в Італії, 11% зниження у Великобританії, 7% зниження в Індії, 5% зниження в Японії й Німеччині тощо. На тлі таких невдач міжнародне бізнес-співтовариство знов *звернуло увагу* на Україну. Галузь ІКТ була більше, ніж просто стабільною, – Україна, за даними Світового банку, завершила 2008 рік із 41% зростанням експорту ІКТ. У 2010 році відповідне зростання становило 48%, сягаючи 3,175 млрд. дол. США. Загалом, обсяг експорту ІКТ України становив 5,021 млрд. дол. США у 2013 році. Частка товарів ІКТ в обсязі товарного експорту становила 0,9%, тоді як частка експорту послуг ІКТ в експорті послуг сягала 22,2%⁶⁹⁸.

У 2014 році в рейтинг Top Ten ITO Offshore: Eastern/Central Europe дослідницького агентства The Black Book of Outsourcing увійшло 5 компаній (EPAM, Luxoft, IBA Group, StarSoft та Artezio) з великими центрами розробки у Києві, Дніпропетровську, Харкові й Одесі. В цілому, Україна була представлена п'ятьма з десяти лідерів ринку Центральної та Східної Європи⁶⁹⁹. Дві з них, Luxoft та EPAM, входять до асоціації «ІТ України»⁷⁰⁰ і, окрім того, займають 18 та 51 сходинки в світовому рейтингу найкращих аутсорсингових сервіс-провайдерів The Global Outsourcing 100 у 2014 році⁷⁰¹.

Суттєву роль у розвитку ІКТ ринку України грає зростання сектору мобільного і Інтернет зв'язку. Так, аналіз динаміки загальних доходів від надання мобільних і комп'ютерних послуг з 2005 по 2014 років показує стабільне зростання. Дана тенденція продовжується і в 2015 році⁷⁰².

За загальною ставкою оподаткування продукції та послуг ІКТ, включаючи ПДВ, інші універсальні податки з продажів, спеціальні акцизи і тарифи на товари і послуги ІКТ - на рівні 25%, Україна посідає 26 місце. В цьому рейтингу Україні передують деякі європейські країни, зокрема Греція, Хорватія, Ісландія, Данія, Швеція, Угорщина, Норвегія, в яких загальний рівень оподаткування ІКТ навіть вищий, що перш за все пояснюється високими ставками ПДВ у даних країнах. Оцінюючи ступінь підвищення урядом цін на продукцію ІКТ за рахунок податків і тарифів по відношенню до доходів споживачів (ВНД на душу населення), Україна посідає 7 сходинку, поступаючись лише Нігерії, Екватору, Туреччині, Аргентині, Бразилії і Йордану. Як показують дослідження, таке підвищення цін негативно корелює з обсягом використання комп'ютерів і послуг стільникового мобільного зв'язку, що свідчить про недостатню урядову підтримку в поширенні та використанні передових технологій в Україні⁷⁰³.

Нині багато українських ІТ компанії, зокрема члени «ІТ України» шукають стратегічні шляхи зміцнення та підвищення успіху галузі. Як свідчать результати

⁶⁹⁸ The World Bank website. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/indicator/BX.GSR.CCIS.CD?page=1>

⁶⁹⁹ Black Book of Outsourcing – офіційний сайт - <http://blackbookofoutsourcing.com/information-technology-outsourcing/>

⁷⁰⁰ Асоціація «ІТ України» - офіційний сайт - <http://itukraine.org.ua>

⁷⁰¹ The 2014 Global Outsourcing 100 – офіційний сайт - <http://www.iaop.org/Content/19/165/3879>

⁷⁰² Державна служба статистики України – офіційний сайт - <http://ukrstat.gov.ua/>

⁷⁰³ Digital Drag: Ranking 125 Nations by Taxes and Tariffs on ICT Goods and Services, The Information Technology & Innovation Foundation <http://www2.itif.org/2014-ict-taxes-tariffs.pdf>

регулярного опитування більше 3000 професіоналів у розробці програмного забезпечення на веб-сайті DOU.ua⁷⁰⁴, епоха економічної привабливості Україні завдяки дешевій робочій силі спливає.

У високотехнологічних галузях персонал зазвичай мігрує в країни з більш високою заробітною платою та кращими стандартами якості життя, тому українські роботодавці змушені підвищувати зарплати програмістів для запобігання витоку кадрів. Хоча заробітна плата в Україні значною мірою залежить від регіону та кваліфікації працівника, вона в середньому зростає на 10 – 20% на рік⁷⁰⁵.

Таким чином, існує обґрунтована необхідність компенсувати зростання вартості ресурсів для ІТ компаній. Це може бути зроблено, наприклад, за рахунок посилення державної підтримки національної економіки, зокрема ІТ галузі. Однак, поки Урядова політика України щодо ринку ІКТ не відрізнялась ефективністю і послідовністю.

Згідно зі Звітом глобальної конкурентоспроможності країн 2014-2015, Україна займає 76 позицію серед 144 країн. Серед найбільш проблематичних факторів ведення бізнесу, аналітики відзначають корупцію, політичну нестабільність, відсутність доступу до фінансування, неефективну урядову бюрократію⁷⁰⁶.

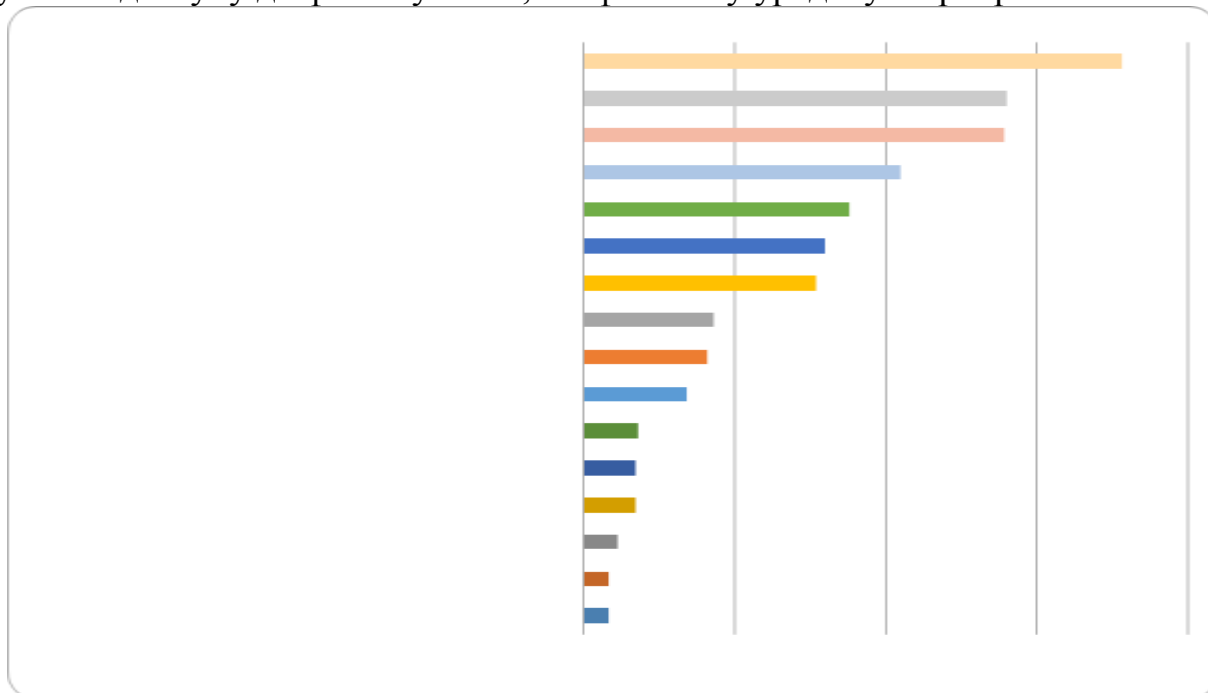

Рисунок 91 – Найбільш проблематичні фактори ведення бізнесу в Україні⁷⁰⁷

Глобальний звіт з інформаційних технологій 2014⁷⁰⁸ надає наступні дані по Україні: за індексом мережевої готовності Україна посідає 81 позицію зі 148 країн світу, за ефективністю правового регулювання – 138 сходинку, доступністю

⁷⁰⁴ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dou.ua/>

⁷⁰⁵ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dou.ua/>

⁷⁰⁶ The Global Competitiveness Report, 2014–2015. World Economic Forum. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf

⁷⁰⁷ The Global Competitiveness Report, 2014–2015. World Economic Forum. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf

⁷⁰⁸ The Global Competitiveness Report, 2014–2015. World Economic Forum. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf

останніх технологій – 106, покриттям мобільної мережі – 33, кількістю інтернет-користувачів – 92, якістю системи освіти – 79, рівнем поглинання технологій компаніями – 100, впливом ІКТ на нові продукти і послуги – 125.

З одного боку, це, безумовно, досягнення, що українська ІКТ галузь досягає відмінних результатів, незважаючи на складнощі правового регулювання, несприятливе бізнес-середовище і відсутність належної підтримки з боку уряду. З іншої сторони, це, звичайно, неприпустимо, що держава не підтримує індустрію, яка генерує значні доходи для країни.

В 2010 році керівництво асоціації «ІТ України» почало контактувати з урядом для розробки законопроекту про державну підтримку індустрії програмного забезпечення. В даному випадку, покращення позицій країни в промислових рейтингах не було першочерговим стимулом для створення законопроекту. Набагато важливішою була потреба дати вітчизняним компаніям конкурентні переваги на світовому ринку, допомагаючи їм у запеклій боротьбі за клієнтів. 22 січня 2012 року законопроект було прийнято в першому читанні з 277 голосами «за» і 0 – «проти». Однак згодом податкові пільги для софтверних компаній були скасовані, що звісно розчарувало ІТ спільноту. Закон, утім, становить значний крок уперед.

Характеризуючи ефективність діяльності ІТ сфери, важливо звернути увагу на передові компанії галузі. Згідно зі щоквартальним рейтингом DOU.ua, топ-25 українських компаній програмного забезпечення за кількістю персоналу представлені наступними компаніями: У 2014 році всього до рейтингу увійшло 8 власне українських компаній із штатом 8820 осіб (28,04%), і 17 підприємств з іноземними інвестиціями, де працюють 20742 фахівців (71,96%). Сумарна кількість фахівців з ТОП-25 компаній збільшилася всього лише на 8%, тоді як за 2013 рік – на 19%, а за 2012 – на 16%⁷⁰⁹.

На сьогодні темпи розвитку галузі дещо сповільнюються. Так, лише 28% компаній планують активне зростання, тоді як 72% – помірне⁷¹⁰. Компанії підтримують свої плани практичними діями: кожна з топ-25 компаній надає до 100 вакансій. Окрім того, українська система освіти продовжує щорічно випускати достатньо кваліфікованих фахівців, щоби задовольнити майбутні потреби ринку.

Ми можемо впевнено сказати, що за останні десятиліття Україна перетворюється на надійну, зрілу, конкурентоспроможну ІКТ державу, з висококваліфікованими фахівцями і величезним досвідом аутсорсингу. Однак політичний ризик в країні залишається все ще дуже високим і залишається основною перешкодою в функціонуванні як галузі, так і економіки в цілому.

Третім важливим напрямком для розвитку цифрової економіки в Україні є поліпшення доступу до фінансів та сприяння цифровим інвестиціям.

В епоху прискореного науково-технічного прогресу, цифрові технології мають прямий або опосередкований вплив на всі процеси в економіці, в тому числі і на розвиток бізнесу. Зокрема цей вплив яскраво проявляється у фінансовій сфері.

⁷⁰⁹ Digital Drag: Ranking 125 Nations by Taxes and Tariffs on ICT Goods and Services, The Information Technology & Innovation Foundation <http://www2.itif.org/2014-ict-taxes-tariffs.pdf>

⁷¹⁰ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dou.ua/>

Системи електронних платежів, електронні гроші вже давно використовуються компаніями по всьому світу і ввійшли в повсякденність. Проте, з появою нових, альтернативних фінансів (або як ще їх називають, альтернативних фінансових сервісів) глобальна фінансова система знову переживає значні зміни.

Альтернативні фінанси – це узагальнюючий термін, що включає в себе різноманітні фінансові інструменти та канали розподілу, що виникають за межами традиційної фінансової системи. Вони охоплюють безліч нових моделей фінансування, які поєднують людей, що шукають кошти, безпосередньо зі спонсорами, часто за допомогою онлайн-платформ.

Альтернативні фінанси процвітали в США, Великобританії і континентальній Європі з часів глобальної фінансової кризи. Причиною появи інноваційних, децентралізованих онлайн фінансових посередників став той факт, що комерційні банки обмежили кредитування бізнесу, а венчурні компанії зменшили масштаби інвестицій.

Задовольняючи потреби в капіталі, як окремих осіб, так і підприємств, сприяючи діяльності зі збору коштів на цивільні проекти і соціальні заходи, посередниками у галузі альтернативних фінансів стали онлайн торгівельні площадки, де окремі особи, а не установи, співпрацюють з метою формування капіталу.

Важливим є розмежування видів існуючих моделей альтернативного фінансування (рис. 92), оскільки вони відрізняються за типом приватних осіб та організацій, які використовують їх, метою використання і характером, формою та кількістю фінансових операцій, які мають місце.

**АЛЬТЕРНАТИВНІ
ФІНАНСОВІ СЕРВІСИ**

Краудфандінг	Краудінвестінг
	Донорський краудфандінг
	Краудфандінг на основі винагороди
Краудлендінг	P2B
	P2P
Інвойстрейдінг	
Боргові цінні папери	
Акції громад та мікрофінансування	
Фінансування за рахунок пенсійних фондів	

Рисунок 92 – Види моделей альтернативного фінансування

Джерело: побудовано автором на основі ⁷¹¹

⁷¹¹ Robert Wardrop, Bryan Zhang, Raghavendra Rau and Mia Gray. The European Alternative Finance Benchmarking Report. February 2015. – с. 43.

Найбільш розповсюдженим є краудінвестинг, який полягає в продажі частки в бізнесі ряду акціонерів в обмін на інвестиції. Цей вид фінансування дозволяє підприємцям і стартапам сформувати на ранній стадії капітал на більш прозорому інтернет-ринку, що розкриває більше можливостей, безпосередньо від приватних інвесторів, бізнес ангелів і венчурних фірм. Серед переваг краудінвестингу виділяють можливість отримання вкладниками частки прибутку бізнесу в майбутньому, необмежений потенціал фінансової вигоди та можливість залучення великої кількості інвесторів. Недоліками є імовірність втрати інвестицій, субординація акцій кредитним боргам у разі банкрутства та складність законодавства, що регулюватиме побідні інвестиції.

Європейський ринок альтернативного онлайн фінансування стрімко зростає. Згідно з маркетинговим дослідженням ЕУ спільно з Кембриджським університетом «Moving mainstream», в період між 2012 і 2014 роком, 255 платформ, що ввійшли в дослідження, з 27 європейських країн сприяли наданню фінансування вартістю 4655 млн євро для європейських споживачів, підприємців, митців, МСП, соціальних підприємств, проектів з відновлюваних джерел енергії, громадських організацій і благодійних цілей. Загальний європейський ринок альтернативних фінансів, виріс з 487 млн євро в 2012 році, 1211 млн євро в 2013 році до 2957 млн в 2014 році, з вражаючим середньорічним темпом зростання 146%. На Великобританію, як інноваційного лідера Європи, впродовж трьох років припадало в середньому 74,3% європейського ринку, оскільки в цій країні сконцентровано найбільше онлайн платформ та представлено найбільше різноманіття інструментів та моделей альтернативних фінансів. Окрім Великобританії, альтернативне фінансування стрімко розвивається у Франції, Німеччині, Іспанії та Скандинавських країнах. Висока географічна концентрація та нерівномірність розподілу також підтверджуються даними щодо обсягів зібраних коштів⁷¹².

В структурі альтернативних фінансів за видами моделей домінує споживчий краудлендінг, за яким у 2014 році було профінансовано більше 274 млн євро. Інвойс трейдінг, хоча і займає всього лиш 1% в загальній сукупності, є сегментом, що найбільш динамічно розвивається (4768% в порівнянні з 2013 роком).

⁷¹² Robert Wardrop, Bryan Zhang, Raghavendra Rau and Mia Gray. The European Alternative Finance Benchmarking Report. February 2015. – с. 43.

Рисунок 93 – Структура альтернативного фінансування в Європі за видами моделей, %

Джерело: побудовано автором на основі ⁷¹³

В Україні, на жаль, поняття альтернативних фінансів досі залишається поза увагою. Серед існуючих моделей, що користуються попитом в Європі та світі, в Україні представлено всього декілька. Вітчизняні ринок встиг познайомитись з краудфандінгом на основі винагород, спонсорських внесків (донорський краудфандінг) та краудлендінгом. Найбільш відомими проектами краудфандінгу на даний момент є збір коштів на допомогу бійцям антитерористичної операції та переселенцям зі східних регіонів. Наприклад, "Благодійна організація "Благодійний фонд Крила Фенікса" за даними, висвітленими на офіційному сайті фонду, станом на початок квітня 2015 р. отримала 60 млн. грн. пожертвувань, як від юридичних, так і фізичних осіб⁷¹⁴.

Ще одним вдалим прикладом донорського краудфандінгу є збір коштів на підтримку «Громадського телебачення», яке отримало більше, ніж 1,2 млн грн. підтримки⁷¹⁵. Громадське телебачення є одним з 62 успішних проектів ресурсу «Велика ідея» та отримав майже третину з усіх зібраних коштів даним онлайн ресурсом (загальна сума пожертвувань станом на початок квітня 2015 року складає більше 3,7 млн грн.)

Варто зазначити, що українські проекти залучають альтернативне фінансування і на зарубіжних інтернет порталах, які мають ширшу аудиторію та більший досвід роботи. Зокрема іноземні ресурси користуються більшою популярністю у випадку неблагодійних, комерційних проектів краудфандінгу на основі винагороди. Вітчизняні винахідники та стартапи, зазвичай звертаються не до європейських, а американських сервісів, таких як «Kickstarter» (у 2014 зібрано

⁷¹³ Robert Wardrop, Bryan Zhang, Raghavendra Rau and Mia Gray. The European Alternative Finance Benchmarking Report. February 2015. – с. 43.

⁷¹⁴ Крила Фенікса – фонд допомоги країні – офіційний сайт - <http://wings-phoenix.org.ua/uk>

⁷¹⁵ Офіційний сайт збору коштів на «Громадське ТВ» <https://biggggidea.com/project/392/>

близько півмільярда доларів для більш, ніж 22 тис. проектів по всьому світу) та «Indiegogo»⁷¹⁶.

Розвиток інших моделей альтернативних фінансів, ніж донорський краудфандінг, має значний потенціал для зростання малого та середнього бізнесу в Україні. Якщо розглядати досвід європейських країн, то дані інструменти набирають значного попиту серед підприємців. Найбільш корисними в питаннях збору коштів на розвиток стартапів та малих і середніх підприємств є моделі P2B краудлендінгу, краудінвестінгу, краудфандінгу на основі винагороди та інвойс трейдінгу. Протягом трьох останніх років ці форми фінансування допомогли майже 10 000 європейських компаній отримати 385 млн євро. Обсяг онлайн фінансування бізнесу стабільно зростає приблизно на 75% в рік⁷¹⁷.

За оцінками ЕУ, кількість стартапів і МСП, що отримують кошти через онлайн платформи альтернативного фінансування росте навіть швидше, обсяг фінансування, із середнім темпом росту в 133% протягом останніх трьох років, від трохи більше 1000 фірм у 2012 році до 5,801 в 2014 році⁷¹⁸.

Позитивний вплив альтернативного фінансування на розвиток бізнесу виявляється у багатьох аспектах і напрямках (рис. 94):

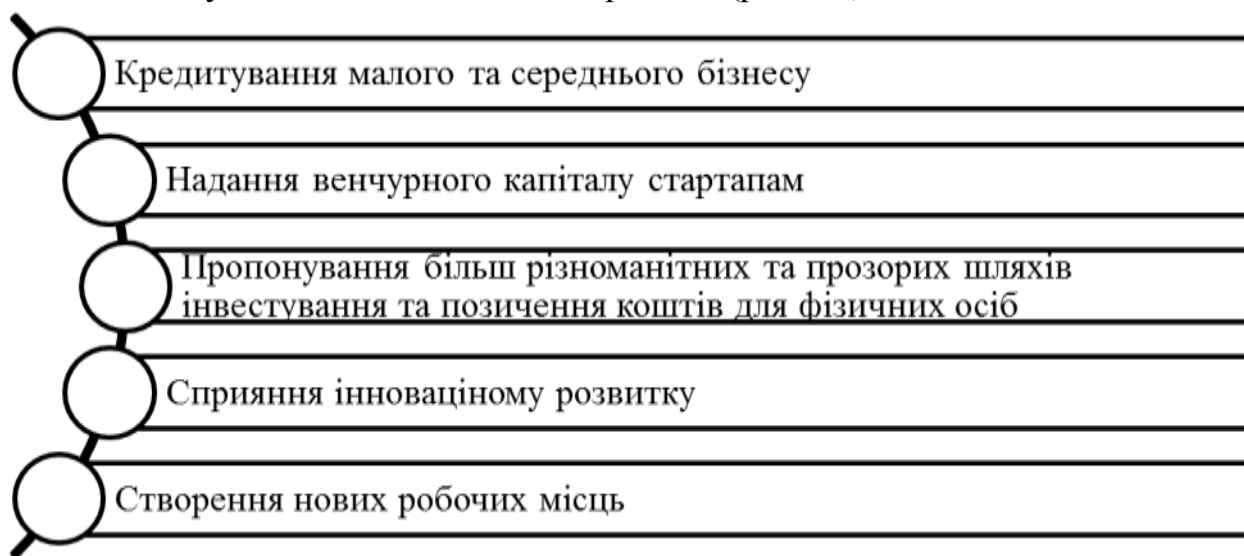

Рисунок 94 – Роль альтернативних фінансів в розвитку бізнесу

*Джерело: побудовано автором на основі*⁷¹⁹

Загалом використання альтернативних фінансів на основі онлайн ресурсів можливе на всіх стадіях життєвого циклу компаній МСБ. Використання донорського або заснованого на винагороді краудфандінгу добре підходить для розробки ідеї, створення та перевірки концепції і прототипування. Це дозволяє спільноті на ранніх стадіях вирішувати, які ідеї варті існування та фінансування, а

⁷¹⁶ Kickstarter – офіційний сайт - <https://www.kickstarter.com/year/2014?ref=footer#stats-4>

⁷¹⁷ Robert Wardrop, Bryan Zhang, Raghavendra Rau and Mia Gray. The European Alternative Finance Benchmarking Report. February 2015. – с. 43.

⁷¹⁸ Robert Wardrop, Bryan Zhang, Raghavendra Rau and Mia Gray. The European Alternative Finance Benchmarking Report. February 2015. – с. 43.

⁷¹⁹ Robert Wardrop, Bryan Zhang, Raghavendra Rau and Mia Gray. The European Alternative Finance Benchmarking Report. February 2015. – с. 43.

які ні. Після схвалення ідеї проекту, більш доречним є використання краудінвестингу. Даний інструмент допомагає бізнесу, що зароджується, подолати прогалину у фінансуванні з моменту запуску проекту до його стрімкого зростання. На пізніших стадіях компанії малого та середнього бізнесу можуть залучати кошти вже для поповнення оборотного капіталу за допомогою інших інструментів, як краудлендінг та інвойс трейдінг.

Після успішного залучення фінансів, як фізичні особи підприємці, так і підприємства відчують покращення в своїй бізнес-діяльності. Три чверті з тих, що отримали фінансування на основі винагороди краудінвестинг, запустили новий продукт або послугу після отримання коштів. Сімдесят відсотків позичальників МСБ Р2В краудлендінгу побачили зростання обороту, а 63% з них відмічають зростання прибутку. Третина з тих, хто залучав кошти через Р2Р краудлендінг або інвойстрейдінг, зазначають, що вони б малоймовірно отримали б фінансування іншим шляхом. 79% підприємств намагалися отримати банківський кредит Р2В краудлендінгу, з яких тільки 22% мали пропозиції отримання кредитів⁷²⁰.

Економічна ситуація в Україні робить засоби альтернативного фінансування ще важливішими для розвитку місцевих підприємств, зокрема МСБ. Після скорочення кредитування бізнесу з настанням фінансової кризи 2008 року, обсяги фінансування МСБ так і не відновились. Банками було запроваджено більш жорсткі вимоги до позичальників, включаючи заставне майно, направлено великі зусилля на зменшення ризикованості кредитного портфеля, обмежуючи надання позик підприємцям. Згідно з даними онлайн ресурсу «Національна платформа малого та середнього бізнесу», на кінець 2013 року сукупний обсяг кредитів МСБ склав 35 млрд грн. Отримати кредит на розвиток бізнесу можна було в 40 банках⁷²¹. В 2014 році ситуація погіршилась і станом на кінець 3 кварталу, за оцінками аналітиків, кількість кредиторів зменшилась до 17 банків, обсяг кредитів виріс до 45 млрд, а частка кредитів МСБ в загальному портфелі кредитів юридичним особам складала всього лиш 6%⁷²².

Проте, Не дивлячись на значний потенціал попиту на відповідні інструменти альтернативного фінансування українського бізнесу, існує ряд перешкод, які виявляються через недосконалість вітчизняної нормативно-правової бази та її невідповідність таким інноваціям. Усі моделі альтернативних фінансів, крім донорського краудфандінгу, мають характерний ступінь ризику. Захист прав кожної зі сторін, але в більшій мірі особи чи організації, що надає кошти, має бути забезпечений на законодавчому рівні. Аналізуючи досвід інших країн в цьому питанні варто зазначити, що більшість з них знаходяться в процесі пошуку рішення, а деякі вже мають певний успіх.

Таким чином, дослідження показало, що в Україні є усі передумови для побудови розвинутої системи цифрової економіки: високі темпи зростання ринку ІКТ, а також хороший рівень інформатизації країни. Українські спеціалісти, зокрема, в ІТ сфері заробили хороший авторитет серед міжнародних компаній і

⁷²⁰ Національна платформа малого та середнього бізнесу – офіційний сайт - <http://msb.enarod.org>

⁷²¹ Національна платформа малого та середнього бізнесу – офіційний сайт - <http://msb.enarod.org>

⁷²² Національна платформа малого та середнього бізнесу – офіційний сайт - <http://msb.enarod.org>

попит на яких послуги щорічно зростає. Водночас, в державі відсутня послідовна стратегія щодо розвитку цифрової економіки на кшталт Європейського Плану заходів Підприємництво 2020, недостатньо приділяється уваги цифровому підприємництву, а також практично нерозвинуті альтернативні види фінансів, що дають можливість фінансувати соціальні і комерційні інвестиційні проекти онлайн.

Присвітла О.В.

5.5 МІЖНАРОДНЕ ЕКОНОМІЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНІЙ СФЕРІ - ПЕРСПЕКТИВИ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

На міжнародній арені статус держави визначається не так промисловим чи військовим, як науково-технологічним і інтелектуальним потенціалом, ступенем інтеграції країни в світовий технологічний та інформаційний простір.

Міжнародне співробітництво України у науково – технічній сфері є одним із пріоритетних напрямів економічного розвитку в контексті інтеграції у світовий економічний простір. Україна, визначаючи свій вектор подальшого економічного розвитку в сучасному геоekonomічному просторі у жорстких умовах ринкової економіки, наголосила на інноваційному шляху, який для нашої країни, виходячи з її потенціалу, є не тільки реальним, але й фактично єдиним у сучасних умовах переходу розвинених країн світу від економіки індустріального типу до постіндустріальної економіки. Проте вітчизняна наука залишається слабо фінансованою (табл. 96) та відірваною від виробництва, що, у свою чергу, призводить до відставання на високотехнологічному ринку. Розвиток та підтримка найтісніших міжнародних зв'язків у науково-технічному та освітньому співробітництві, єдиний вихід для України, для досягнення стратегічних цілей осучаснення науково-технологічного базису держави, посилення її інтеграційного потенціалу в регіоні та світі, становлення соціально орієнтованого суспільства знань⁷²³.

В сучасному суспільстві зростає роль науково-технічної сфери, в якій нові технології виконують роль головного економічного і відтворювального фактора, забезпечуючи реалізацію принципово нових наукових досягнень. Ці умови, сприяють розвитку міжнародного технологічного і наукового обміну, трансферу інтелектуального потенціалу, який реалізується в міжнародних наукових програмах і проектах, науково технологічному співробітництві між країнами. За даними «Державної служби інтелектуальної власності України за 2013 рік», за кількістю заявок на винаходи, поданих на реєстрацію в Україні за процедурою договору про патентну кооперацію (РСТ), найбільш активними у 2013 році були заявники із США (680 заявок), Німеччина (419 заявок), Швейцарія (251 заявка), Франція (169 заявок), Японія (101 заявка), Велика Британія (98 заявок), Нідерланди (56 заявок)⁷²⁴.

⁷²³ «Пріоритети української освітньої політики в умовах міжнародної науково-технічної кооперації». Аналітична записка [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1411/>

⁷²⁴ Річний звіт Державної служби інтелектуальної власності України за 2013 рік [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://sips.gov.ua/i_upload/file/zvit-2013-ua.pdf

Отже, Європейський вектор інтеграції, обраний Україною, включає в себе активне співробітництво з країнами – ЄС, в яких зосереджена значна частина науково – технічного потенціалу. Крім того, в результаті співробітництва з цими країнами, Україна могла б розраховувати на збільшення обсягів інвестицій, насамперед у науково – технічну сферу. На формування глобального ринку освітніх послуг вплинули суспільні інтеграційні процеси, глобалізація, демократизація, створення єдиного інформаційного простору, тощо.

Таблиця 96 – Динаміка витрат на науково – технічну та інноваційну діяльність в Україні

Роки	Державні витрати на науково – технічну діяльність, млн грн.	Фінансування інноваційної діяльності, млн грн.	
		За рахунок державного бюджету	Іноземні інвестори
2009	7822,2	127	1512,9
2010	8995,9	87	2411,4
2011	9591,3	149,2	56,9
2012	10558,5	224,3	994,8
2013	11161,3	24,7	1253,2

**Побудовано на основі⁷²⁵*

Ці процеси призвели до потреби модернізації системи освіти на всіх рівнях, оскільки існуючі системи не повністю відповідають сучасним запитам суспільства.

Інтернаціоналізація стає важливою стратегією розвитку вищої освіти в різних державах. Це означає збільшення відкритості системи вищої освіти, різке збільшення мобільності студентів, викладачів, формування світового ринку освітніх послуг, збільшення кількості міжнародних програм і проектів у сфері вищої освіти.

Вища освіта завжди була інтернаціональним інститутом. Однак саме друга половина ХХ ст. ознаменувалася небаченим розвитком процесів інтернаціоналізації вищої школи. Глобалізація ставить перед ВНЗ завдання підготовки до діяльності в умовах інтегрованих ринків праці⁷²⁶.

Щорічно попит на вищу освіту у світі зростає на 6 %. Загальна чисельність студентів у світі становила в 1960 р. 13 млн. осіб, а у 2003 р. – уже 110 млн. осіб, тоді як до 2025 р. очікується її збільшення до 160 млн. Отже, процеси інтернаціоналізації у подальшому майбутньому будуть наростати, а їх підтримка національними урядами, продиктована економічними, політичними та іншими причинами, тільки збільшуватиметься⁷²⁷.

Світове співробітництво у сфері вищої освіти покликано вирішувати низку таких актуальних завдань: дотримання відповідності змісту і рівня вищої освіти до

⁷²⁵ Державна служба статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

⁷²⁶ Джуринский А. Н. Интернационализация высшего образования в современном мире / А. Н. Джуринский // Педагогика. – 2004. – № 3. – С. 83–95.

⁷²⁷ Мешко Н.П. Університет у національній інноваційній системі: монографія/Н.П. Мешко, М.В. Поляков, Є.М. Суліма. – Д.: Вид – во Дніпропетр. нац. ун – ту, 2012. – 436 с.

потреб економіки, політики, соціокультурної сфери суспільства; стандартизація рівня підготовки фахівців у різних країнах і регіонах; зміцнення міжнародної солідарності й партнерства у сфері вищої освіти; спільне використання знань і навичок у різних країнах і континентах⁷²⁸.

Для формування освітньої політики України в контексті вимог ХХІ століття, В. Кремень наголошує, що освіта – це складна, багаторівнева система, яка розвивається, видозмінюється під впливом часових, соціальних і багатьох інших чинників. В умовах модернізації національної освіти, необхідно враховувати інтеграційні процеси в світовій і європейській освіті⁷²⁹.

На сучасному етапі розвитку світовий ринок освітніх послуг характери – зується високим рівнем конкуренції. ВНЗ кожної країни з відкритою економікою задля підвищення власного іміджу мають постійно розвиватися та розширювати свою діяльність як у межах окремої держави, так і за її межами. Міжнародне співробітництво у сфері вищої освіти дозволить на практиці залучити до процесу вдосконалення даної сфери не тільки знаних у світі науковців-теоретиків, а й зарубіжних фахівців-практиків, заручившись таким чином їх досвідом, консультаційною допомогою та сприянням⁷³⁰.

На думку, авторів М.Н. Певзнера, В.С.Савчука, А.П. Солодкова⁷³¹ партнерство – це більш ніж кооперація, тому, що воно включає розвиток проектної культури, яка розділена партнерами, це процес пошуку нових альтернативних рішень стратегічного розвитку, який містить контрактні зобов'язання і систему поліпшення якості науково – освітніх послуг, які всі партнери вивчають та розвивають.

Таким чином, роль міжнародного співробітництва закладів вищої освіти зростає в міру їх багатопланової й активної участі в різних формах міжнародних науково-освітніх зв'язків і залежно від державної підтримки у вигляді законодавчих і нормативних ініціатив, а також фінансових інвестицій.

Реалізація міжнародної діяльності може проходити за такими напрямками:

- співпраця в галузі науково-дослідної роботи;
- міжнародна студентська мобільність і академічні обміни;
- міжнародні зв'язки у сфері експорту освітніх послуг⁷³².

Для розвитку світової економіки обов'язковою умовою стає науково-технологічна та інноваційна взаємодія держав, поглиблення міжнародної спеціалізації та кооперації у сфері наукових досліджень та розробок. На сучасному етапі процеси інтернаціоналізації найбільше проявляються саме у науково-

⁷²⁸ Чайка – Петегирич Л. Міжнародна співпраця університету як невідомна складова трансформації вищої школи України у Європейський простір [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/5194/2/GEB_2014v45n2_Liliya_Chayka-Petegyrych-International_45-50.pdf

⁷²⁹ Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні — інноваційні аспекти: Стратегія. Реалізація. Результати — К.: Грамота, 2005. — с. 160.

⁷³⁰ Мешко Н.П. Університет у національній інноваційній системі: монографія/Н.П. Мешко, М.В. Поляков, Є.М. Суліма. – Д.: Вид – во Дніпропетр. нац. ун – ту, 2012. – 436 с.

⁷³¹ Вебер В.Р., Иванов Е.В., Певзнер М.Н. и др. Менеджмент и организационное развитие высшей школы: учеб./ М50 [авт. коллектив В.Р. Вебер, Е.В. Иванов, М.Н. Певзнер и др.; под. общ. ред. д-ра пед. наук, проф. М.Н. Певзнера]. – Днепропетровск: Изд – во ДНУ, 2012. – С. 94.

⁷³² Чайка – Петегирич Л. Міжнародна співпраця університету як невідомна складова трансформації вищої школи України у Європейський простір [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/5194/2/GEB_2014v45n2_Liliya_Chayka-Petegyrych-International_45-50.pdf

технологічній галузі, яка створює умови для ефективного розвитку всіх сфер суспільства⁷³³.

Основними шляхами досягнення цієї мети є:

– визначення пріоритетних напрямів розвитку наукових зв'язків з конкретними країнами, регіонами, вузами й організаціями, формування міжнародних програм і проектів співпраці; розвиток міжнародної кооперації в області фундаментальних і прикладних досліджень;

– участь у міжнародних дослідницьких програмах, конференціях; сприяння просуванню на світовий ринок конкурентоспроможної наукомісткої продукції, здійснення НДР на замовлення, що надходять із зарубіжних країн; упровадження досягнень зарубіжних наукових шкіл та передового науково-методичного досвіду;

– створення міжнародних науково-дослідних колективів і консорціумів для здійснення спільних досліджень в області фундаментальних і прикладних проблем; формування спільних проблемних лабораторій⁷³⁴.

Процес об'єднання Європи, його поширення на Схід і на країни Балтії супроводжується формуванням спільного освітнього і наукового простору.

Заходи ЄС щодо розвитку дослідництва та технологій здійснюються через рамкові програми, які одночасно є головним інструментом ЄС для підтримки створення Європейського дослідницького простору.

Сьома рамкова програма Європейського Союзу з питань дослідження та технологій розвитку, відкриває нові можливості для вчених за межами Союзу отримання фінансування в рамках партнерських відносин з європейськими дослідниками. Бюджет ЄС на наступні сім років становить 50,5 мільярдів євро, а бюджет «Євроатом» на наступні 5 років – 2,7 мільярдів євро. Ця програма розрахована на підтримку досліджень у вибраних пріоритетних сферах, для збереження ЄС як світового лідера в даних секторах. Така співпраця раніше обмежувалася науково-технологічними (S & T) програмами, але тепер поширюється на всю науково-дослідну діяльність, що фінансуються ЄС. Вона включає в себе як окремих осіб, так і державні організації та приватні компанії, зацікавлені у встановленні зв'язків з інституціями ЄС. Ця можливість доступна особам та установам в 100 країнах світу за межами Європейського Союзу.

Україна залишається важливим партнером Європейського Союзу. За оцінками європейських експертів, позитивна динаміка, спостерігається у сфері науки й досліджень, де Україна є одноосібним лідером за кількістю реалізованих проектних пропозицій як у Сьомій Рамковій програмі ЄС з науково-технічного співробітництва, так і в специфічній програмі ЄС з питань досліджень та розвитку, які були проведені у квітні й травні 2013 року на базі НАН України та «Київської політехніки». Крім того, за участю українських організацій було подано 857 пропозицій за 355 конкурсами Сьомої Рамкової Програми ЄС, охоплюючи 1 102 заявника з України (4,04% від третіх країн). Україна бере участь у проектах за

⁷³³ «Пріоритети української освітньої політики в умовах міжнародної науково-технічної кооперації». Аналітична записка [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1411/>

⁷³⁴ Чайка – Петегирич Л. Міжнародна співпраця університету як невідемна складова трансформації вищої школи України у Європейський простір [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/5194/2/GEB_2014v45n2_Liliya_Chayka-Petegyrych-International_45-50.pdf

участю 1 729 учасників з різних країн, з загальним бюджетом 368,84 млн. євро, з яких 16,67 млн. євро (4,52%) віддано учасникам з України. 166 пропозицій було відібрано для фінансування за участю 223 представників з України. Найвищий рівень успішності відзначається в програмі Дії Марії Кюрі та за пріоритетами «Навколишнє середовище» та «Транспорт (вкл. Аеронавтика)»⁷³⁵.

Європейська комісія активно пропагує можливості нових програм ЄС для України на чергову фінансову перспективу (2014-2020 рр.), здатних активізувати і розширити співробітництво з країнами-учасницями за секторальними напрямками. З урахуванням започаткованого діалогу з ЄК українською стороною задекларовано інтерес до участі у програмі «Горизонт 2020». У 2014 році стартувала рамкова програма ЄС з досліджень та інновацій «Горизонт 2020». Тривалість цієї програми з 2014 – 2020 р.р., приблизний бюджет 70 млрд. євро. Програма об'єднує всі існуючі програми ЄС з фінансування досліджень та інновацій, включаючи «Рамкову програму з досліджень та інноваційного розвитку» («РІ»), «Рамкову програму конкурентоспроможності та інновацій» («СІР») та «Європейський інститут інновацій та технологій» («ЕІТ»). Метою «Горизонт 2020», є зміцнення конкурентоспроможності Європи у глобальному вимірі.

Основними програмними секціями «Горизонт 2020» є:

- Передова наука;
- Індустріальне партнерство;
- Соціальні виклики:
 - Здоров'я та добробут;
 - Безпека продуктів харчування, стале сільське господарство, водне господарство, прісна вода та біо-економіка;
 - Безпечна, чиста та ефективна енергетика;
 - Розумний, зелений та інтегрований транспорт;
 - Навколишнє середовище, клімат, ефективність ресурсів;
 - Інноваційне та розумне суспільство;
 - Безпечне суспільство⁷³⁶.

В березні 2000 року Європейська Рада визначила для ЄС завдання на наступне десятиліття: стати найбільш конкурентоспроможною та найбільш динамічною в світі економікою, що базується на знаннях, здатна до постійного зростання.

Однією з форм, інтернаціоналізації вищої освіти є мобільність професорсько-викладацького складу. В основному, міжнародна мобільність професорсько-викладацького складу обумовлена дослідженнями та науковою роботою.

Європейська комісія з 2006 року пропонує свою підтримку вищої освіти в рамках партнерських зв'язків між університетами в межах Європейського Союзу та решти світу. Ці партнерства включають стипендії для студентів з-за меж ЄС на навчання в європейських університетах. З 2006 року приблизно 400 мільйонів доларів США було витрачено на встановлення 65 партнерств. З його власного веб-

⁷³⁵ Ключові тенденції політики ЄС у сфері освіти та навчання [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ua/ukraine-eu/sectoral-dialogue/education>

⁷³⁶ Програма ЄС Горизонт 2020. Чудова можливість для українських науковців та викладачів [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.ceasc-bw.com/products/gorizont-2020/>

сайту, деякі 12000 студентів та співробітників з обох сторін отримали користь від цих субсидій. Однією з програм Європейського Союзу на період 2014-2020 рр. є «Erasmus +», в діяльність якої входить підтримка проектів, партнерство, заходи і мобільність у сфері освіти. Програма розрахована на 7 років, бюджет якої становить 14,7 млрд. євро. В свою чергу, ця сума на 40% перевищує фінансування минулих років і показує намір ЄС інвестувати в освітню галузь. «Erasmus +» дасть можливість більше, ніж 4 млн. європейцям вчитися, тренуватися, отримувати досвід роботи і бути волонтерами за кордоном⁷³⁷. Одним з важливих питань освітньої та науково-технічної політики, для більшості розвинених країн залишається міжнародна мобільність учених, студентів, висококваліфікованих фахівців. Це обумовлено нестачею кадрів у пріоритетних сферах діяльності. Країни ЄС, з якими найбільше співпрацює Україна, мають намір і далі підтримувати академічну мобільність через програми «Erasmus» і планують, що до 2020 року 20 % європейських студентів будуть проходити частину навчання або стажування за кордоном. У 2014 р. стартувала європейська програма інтернаціоналізації вищої освіти «Еразмус для всіх».

В Україні діє програма навчання студентів та стажування аспірантів, наукових і науково-педагогічних працівників у провідних закордонних вищих навчальних закладах. Проте за цією програмою у 2012 р. за кордон направлено лише 353 особи, з них: 180 студентів, 73 аспіранта та 100 науково-педагогічних працівників⁷³⁸.

За даними звіту програми ЄС підтримки освіти, частка сукупних державних витрат у ВВП країн ЄС в 2012 році знаходилась в межах від 3,0% до 7,9%. Середнє значення серед держав ЄС склало 5,3% від ВВП (табл. 97).

Таблиця 97 – Частка витрат на освіту у ВВП країн Європейського Союзу, %*

Країни	2009	2010	2011	2012
Данія	8,0	8,1	7,8	7,9
Швеція	7,2	6,9	6,8	6,8
Кіпр	7,2	7,5	7,2	6,7
Естонія	7,1	6,7	6,3	6,4
Словенія	6,5	6,6	6,6	6,4
Бельгія	6,2	6,1	6,3	6,3
Фінляндія	6,6	6,6	6,4	6,3
Франція	6,2	6,2	6,1	6,1
Великобританія	6,9	6,8	6,2	6,1
Мальта	5,4	5,6	5,7	5,9
Нідерланди	5,9	5,8	5,8	5,8
Португалія	6,8	7,1	6,6	5,7
Литва	6,8	6,1	5,8	5,6

⁷³⁷ Erasmus +. The new EU programme for Education , Training , Youth , and Sport for 2014-2020. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/discover/index_en.htm

⁷³⁸ «Пріоритети української освітньої політики в умовах міжнародної науково-технічної кооперації». Аналітична записка [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1411/>

Австрія	5,7	5,7	5,6	5,6
Латвія	6,8	6,1	5,7	5,5
Польща	5,6	5,6	5,5	5,5
Люксембург	5,3	5,2	5,1	5,4
Ірландія	5,4	5,4	5,2	5,2
Хорватія	-	-	-	5,0
Чехія	4,8	4,8	4,9	4,8
Угорщина	5,3	5,7	5,2	4,8
Іспанія	5,1	4,9	4,8	4,5
Німеччина	4,4	4,4	4,4	4,3
Італія	4,6	4,5	4,2	4,2
Греція	4,3	4,0	4,1	4,1
Словаччина	4,3	4,5	4,1	3,8
Болгарія	4,3	3,8	3,6	3,5
Румунія	4,1	3,3	4,1	3,0
ЄС	5,5	5,5	5,3	5,3

**Побудовано на основі⁷³⁹*

Німеччина за масштабом і багатоплановістю є одним з найбільших спонсорів вищої освіти. Найбільша частина коштів фінансується Німецькою службою академічних обмінів (DAAD) і включає в себе надання стипендій для навчання в Німеччині. Як і програми Фулбрайта в Сполучених Штатах, вона не створює свої академічні програми, але пропонує на конкурентній основі стипендії німецьким студентам для навчання за кордоном та іноземним студентам для навчання в Німеччині. З бюджетом понад 500 млн. доларів, DAAD підтримує близько 50 тис. грантів щорічно, 11000 з яких є довгостроковими стипендіями, що робить її найбільшою організацією навчальних грантів в світі. Окрім цього, до першочергових завдань програми відноситься підвищення кваліфікації молодих німецьких науковців в дусі відкритості та взаєморозуміння; допомога країнам, що розвиваються, і країнам-реформаторам у Східній Європі в побудові працездатних структур в галузі вищої освіти і, нарешті, підтримка германістики, німецької мови, літератури та країнознавства в іноземних вищих навчальних закладах. Однією з головних задач DAAD є скорочення нерівності доступу до освіти між різними групами населення, серед осіб, що отримали стипендії на навчання, студенти з низьким рівнем займають більше четвертої частини серед стипендіатів за рівнем культурного капіталу (рис. 95).

⁷³⁹ Education and training monitor 2014 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ec.europa.eu/education/library/publications/monitor14_en.pdf

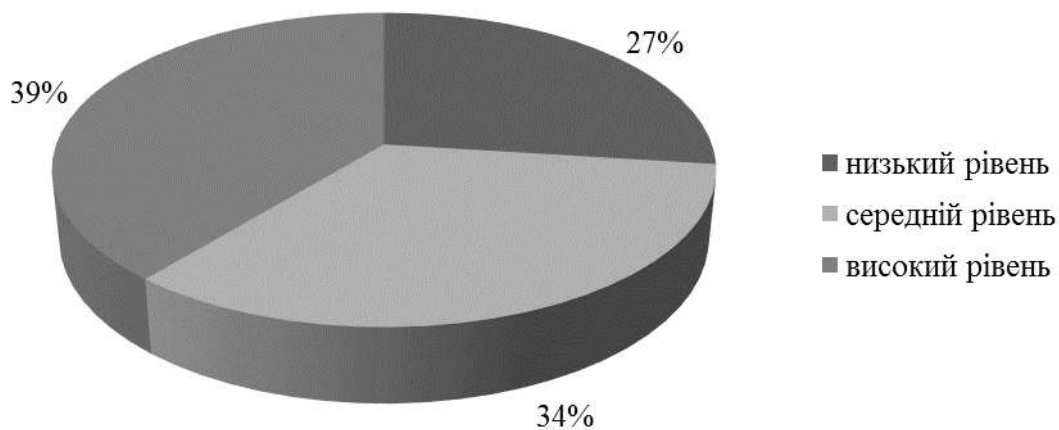

Рисунок 95 – Структура стипендіатів за рівнем культурного капіталу *

* розраховано автором на основі ⁷⁴⁰

В європейських країнах створено спеціалізовані служби сприяння експорту освітніх послуг та академічному обміну викладачів та студентів, наприклад німецька DAAD (Deutscher Akademischer Austausch Dienst), планує запрошувати ще більше студентів з-за кордону, до 2020 р. понад 350 тисячам молодих іноземців запропонують можливість навчатися в Німеччині.

5 лютого 1998 року в Києві був підписаний Меморандум про співпрацю між Міністерством освіти України та Німецькою службою академічних обмінів (DAAD), який передбачає відкриття офісу DAAD в Києві. Офіс розпочав роботу 16 квітня 1998 року. Він знаходиться на території Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».

До завдань офісу, насамперед, відноситься:

- інформування та консультування з питань системи вищої освіти у ФРН, про можливості навчання у ФРН та отримання стипендії;
- організація і проведення конкурсу на отримання стипендій DAAD (інформація, розсилка заяв, консультації, прийом документів тощо);
- консультування представників німецьких університетів, які навчаються або проводять наукові дослідження в Україні;
- підтримання контактів з німецькими та українськими вузами та факультетами (напр., інформаційні зустрічі у вузах, консультації в рамках міжвузівського партнерства);
- співпраця з Міністерством освіти України, Посольством ФРН і т. д.;
- співпраця з іншими представниками німецьких організацій у науковій сфері (Інститут ім. Гете, ЦФА та іншими);
- співпраця з лектори DAAD, які працюють в Україні ⁷⁴¹.

⁷⁴⁰ Knowledge - Action - Change: Three alumni surveys in review. 25 years of DAAD postgraduate courses [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://www.daad.de/imperia/md/content/entwicklung/hochschulen/ast/absolventenbefragung_2011_en_screen.pdf

В сучасному освітньому середовищі, країни-лідери успішно сформували своєрідні «освітні ТНК», які взяли на себе роль одного з провідних операторів ринку освітніх послуг. Основні напрями їх діяльності пов'язані з міжнародним маркетингом у сфері освіти і науки, просуванням національних освітніх послуг на зовнішні ринки. У якості «освітніх ТНК» виступають, як правило, великі неурядові організації, які не мають бюджетного фінансування, але спираються на державну підтримку, пільги⁷⁴².

Програма грантів Роберта С. Макнамари, яка була заснована в 1982 році, фінансується Світовим Банком та урядами різних країн. Програма стипендій Роберта Макнамара надає підтримку молодим вченим, що працюють в академічних та дослідницьких інститутах країнах, що розвиваються, надаючи можливість провести від 5 до 10 місяців у відомому університеті або науковому центрі. Очікується, що стипендіати вдосконалять свої дослідницькі роботи, використовуючи ресурси, які будуть надаватися приймаючою організацією і, у взаємодії з іншими молодими дослідниками. Інша програма фінансується урядом Японії і фокусується виключно на аспірантуру в галузях, пов'язаних з економічним розвитком.

Успішні процеси інтеграції вищої освіти Нідерландів до європейського освітнього простору є наслідком продуманої політики держави в освітній галузі. Нідерландське Міністерство закордонних справ щедро підтримує стипендії через Нідерландську організацію з міжнародного співробітництва в галузі вищої освіти та досліджень (NUFFIC). Вона пропонує стипендії для аспірантських та магістерських досліджень, а також для короткострокових курсів. Надання стипендій здійснюється на конкурсній основі за двома напрямками: перша половина бюджету спрямовується на підтримку кандидатів жіночої статі, а інша – на кандидатів з частини африканських держав на південь від Сахари⁷⁴³.

Одна з найперших партнерських програм - USAID «Higher Education for Development», яка фінансує співпрацю між університетами США та країнами, що розвиваються, з 1987 року. Зараз число таких партнерств перевищує 300 в приблизно 60 країнах. Прикладами реалізації програми є обміни і стажування між університетами США і Мексики, співпраця між школами державної охорони здоров'я в Східній Африці і американськими університетами, а також взаємодія між Університетом штату Огайо і сільськогосподарським університетом Пенджаб в Індії для дослідження нових культур і продуктів харчування⁷⁴⁴.

⁷⁴¹ Немецкая служба академических обменов [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://u-dlc.nmu.org.ua/ru/partners/DAAD/DAAD.php>

⁷⁴² Мешко Н.П. Університет у національній інноваційній системі: монографія / Н.П. Мешко, М.В. Поляков, Є.М. Суліма. – Д. : Вид – во Дніпропетр. нац. ун – ту, 2012. – С. 361.

⁷⁴³ Nge'the Njuguna, George Subotzky and George Afeti Higher Education Differentiation and Articulation in Tertiary Education Systems: A Study of Twelve African Countries[Електронний ресурс]: Report for the Association for the Development of Higher Education in Developing Countries/ Washington DC: The World Bank Working Paper no 145. – Режим доступу: http://siteresources.worldbank.org/INTAFRREGTOPEUCATION/Resources/444659-1212165766431/ED_Tertiary_edu_differentiation_articulation.pdf

⁷⁴⁴ Lewis, Sian "Funding for Higher education: Facts and Figures, Science and Development Network, 11 March 2009.

Партнерство для вищої освіти в Африці (PHEA), фінансоване сімома американськими приватними фондами здійснювало основну підтримку в галузі вищої освіти протягом останніх десяти років.

Функціонуючи в семи країнах з 22 різними університетами, ця широка мережа спонсорувала ініціативи в чотирьох напрямках:

- інформаційні та комунікаційні технології,
- дослідження та аналіз вищої освіти,
- регіональні мережі для наукових досліджень та аспірантури,
- форум керівників університетів щодо вивчення меж пізнання.

Починаючи з 2000 року сукупна сума виділених коштів перевищила 439 млн. доларів⁷⁴⁵.

Wellcome Trust запустила свою власну ініціативу африканських установ, підкріплену 50 млн. доларів, з наміром зміцнення університетів та науково-дослідних інститутів Африки за допомогою партнерств і мереж. Більше 50 установ з 18 африканських країн створили партнерські зв'язки у семи міжнародних та пан-африканських консорціумах. Кожен з них очолюється африканською установою і включає в себе партнерів в галузі освіти та досліджень з Австралії, Європи та США. Консорціуми зосереджені на галузі біомедицини і працюють незалежно один від одного. До заходів, що проводяться ними належать: професійна підготовка керівництва; докторські стипендії; поліпшення інфраструктури; конкурентні схеми надання грантів і надання сучасного обладнання⁷⁴⁶.

США і Великобританія є найбільшими експортерами наукомісткої продукції, у той же час і найбільшими імпортерами наукових трудових ресурсів: кафедри американських університетів є досить привабливими для закордонних спеціалістів.

В США першою програмою спонсорства міжнародного партнерства у сфері вищої освіти стала Програма освітнього партнерства «Фулбрайта». Цією програмою профінансовано більше півтисячі програм в сфері мистецтва, гуманітарних наук, права та соціальних наук. Виділені кошти можуть бути використані на підвищення кваліфікації персоналу, розробку навчальних програм, спільні дослідження та інформаційно-просвітницьку діяльність. Окрім програми «Фулбрайта», Сполучені Штати мають ряд специфічних стипендіальних програм. USAID займається наданням стипендій для навчання в аспірантурі з 1963 року. За 40-річну діяльність обсяг її інвестицій склав 182 млн. доларів, які були використані для фінансування не менше 3200 аспірантів з однієї тільки Африки в більш ніж 200 університетах США. Окрім цього, 85–90% усіх стипендіатів повернулися до своїх країн після завершення навчання⁷⁴⁷. Програма підтримки освітнього партнерства FREEDOM займається фінансуванням співробітництва з вищими навчальними закладами в 12 країнах Євразії (Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Росія, Таджикистан, Туркменістан, Україна і Узбекистан). Найбільше фінансування було здійснено в галузі бізнес адміністрування.

⁷⁴⁵ Grants Database [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.foundation-partnership.org/index.php?id=2>

⁷⁴⁶ Education and learning [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.wellcome.ac.uk/Education-resources/Education-and-learning/>

⁷⁴⁷ Lewis, Sian “Funding for Higher education: Facts and Figures, Science and Development Network, 11 March 2009.

Наприклад, Університет Небраски-Лінкольна отримав чотири гранта в рамках цієї програми для співробітництва з Худжандським державним університетом в Таджикистані і Киргизьким державним університетом (КДУ) у Киргизстані для розробки випускних бізнес-програм в КДУ і заснування Таджицького центру управління підприємницькою діяльністю, акредитованої бізнес-школи, в Худжанді. У 2012 році на США приходилось більше п'ятої частини всіх іноземних студентів, що навчаються в країнах ОЕСР (рис. 96).

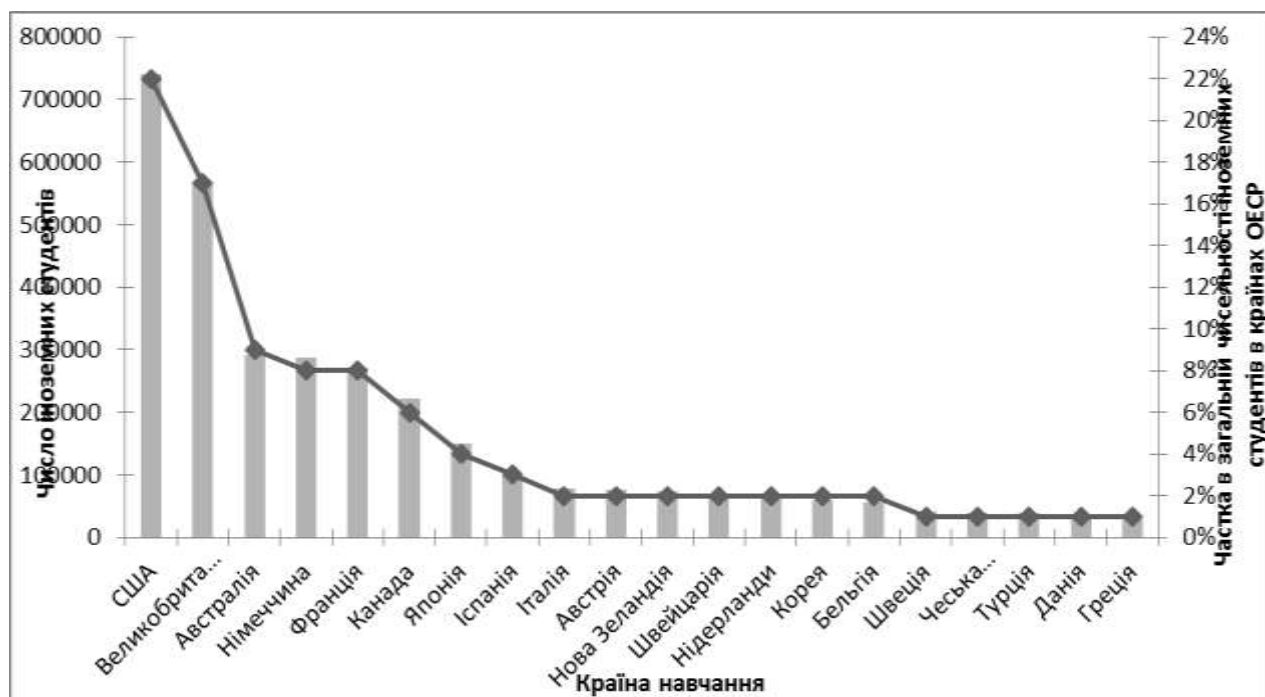

Рисунок 96 – ТОП 20 країн ОЕСР за чисельністю іноземних студентів⁷⁴⁸

Чітко простежується поєднання самостійних дій й прихильність загальноєвропейському курсу в освітній політиці Великої Британії. Британські університети автономні в міжнародній діяльності, вони використовують приватні та державні фінансові джерела. Велика Британія – один із головних учасників європейських освітніх програм⁷⁴⁹.

Британські стипендії також в значній мірі підтримуються урядовими установами. Більша частина ресурсів знаходиться у розпорядженні Комісії зі стипендій Співдружності (CSC). CSC щороку пропонує 750 нагород, які розрізняються за типом. Переважають стипендії для докторських досліджень або на навчання в магістратурі, досить мало стипендій орієнтованих на вже працюючих викладачів в країнах, що розвиваються. Крім того, CSC надає, так звані, «розділені стипендії» для студентів, що вже навчаються в аспірантурі в іншій країні, щоб дати їм змогу пройти рік навчання в британському університеті. Серед країн

⁷⁴⁸ Foreign / international students enrolled [Електронний ресурс] / Режим доступу:

<http://stats.oecd.org/viewhtml.aspx?datasetcode=RFOREIGN&lang=en>

⁷⁴⁹ Дем'янчук О. Глобалізація вищої освіти: огляд сучасних світових проблем / О. Дем'янчук // Людина і політика. – 2002. – № 1. – С. 74–81.

громадянства стипендіатів найбільшу частку займають колишні колонії Британської імперії.

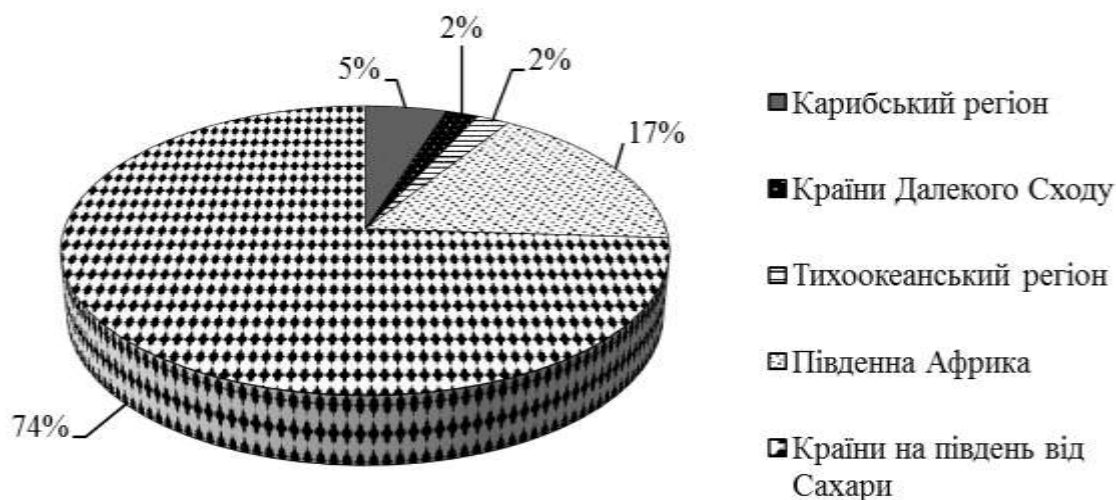

Рисунок 97 – Розподіл стипендіатів за регіонами країн громадянства, %

* Побудовано автором на основі⁷⁵⁰.

Однією з головних ідей сучасної освіти полягає в створенні такої системи, яка забезпечить кожній людині можливість отримання та поповнення знань, розвиток, вдосконалення, самореалізацію протягом усього життя. Тому, спільний європейський освітній простір, з одного боку, сприяє зростанню мобільності студентів та професорсько-викладацького складу, а з іншого – академічна мобільність є необхідною умовою формування самого спільного освітнього простору.

Таким чином, у встановленні міжнародної економічної співпраці можна виділити наступні світові тенденції, які яскраво виявляються через механізми фінансової підтримки, такі як стипендії, гранти, донорська підтримка та ін.:

⁷⁵⁰ Evaluating Commonwealth Scholarships in the United Kingdom. Review of the Commonwealth Professional Fellowship scheme 2008-2011 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://cscuk.dfid.gov.uk/wp-content/uploads/2014/05/evaluation-review-professional-fellowships.pdf>

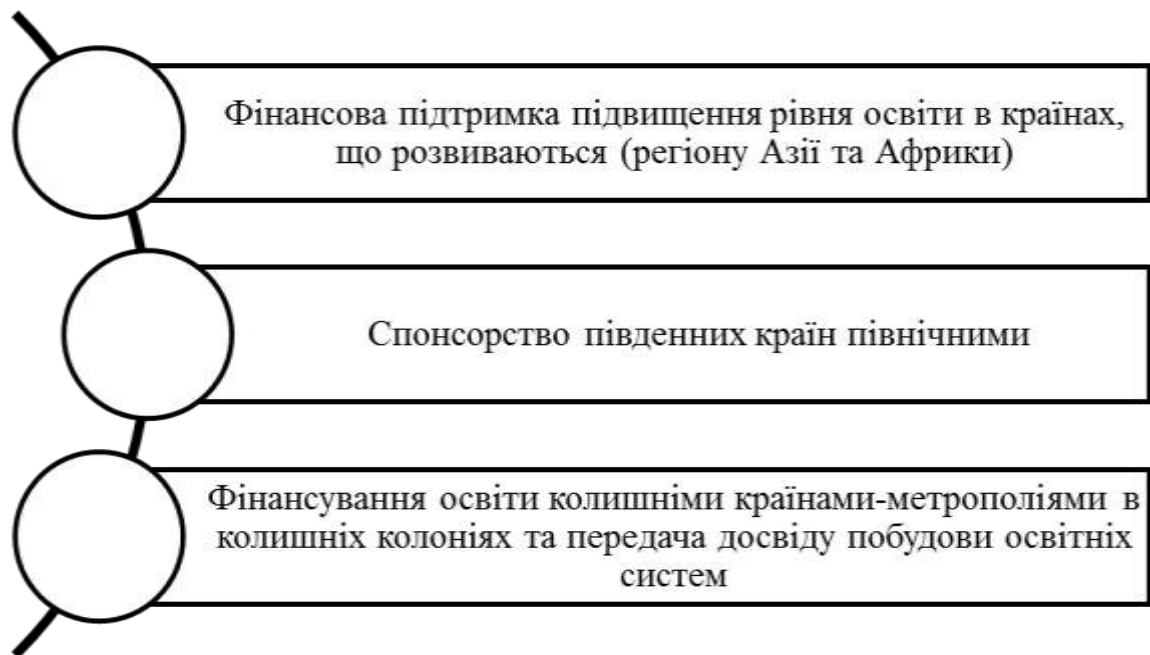

Рисунок 98 – Світові тенденції у наданні фінансової підтримки в сфері освіти *
 * Побудовано автором

Інтернаціоналізація вищої освіти у XXI ст. буде посилюватися, підвищуючи економічні та політичні ефекти від їх використання. Отже, сучасні глобалізаційні процеси спонукають суспільство йти в ногу зі світовими тенденціями. Інтеграційні процеси освіти і науки виступають важливим фактором підвищення ефективності та якості вищої освіти, а відтак її конкурентоспроможності на європейському та міжнародному ринку освітніх послуг. Національні уряди будуть прагнути отримати не тільки економічні вигоди від експорту освітніх послуг у вигляді збільшення залучених коштів у вищу освіту, а й політичні дивіденди у вигляді налагодження співробітництва, підтримання дружніх відносин з іноземними державами та збільшення престижу країни на міжнародній арені.

Україна має досить великий науковий потенціал. Станом на 2013 рік на території України працювало 1143 науково-дослідних організацій, кількість науковців – 77853, з яких науковий ступінь доктора наук мають 16450 ос., кандидата – 90113 ос. Щоб покращити позиції України на ринку освітніх послуг, необхідно:

- зміцнити співробітництво з країнами високого науково-технічного розвитку в галузях, де вітчизняна наука здатна отримувати результати світового рівня, з метою реалізації потенціалу вітчизняних наукових шкіл у світовій системі поділу праці у сфері науки;
- забезпечити достатнє фінансування наукових проектів дослідницьких університетів, які мають надавати елітну освіту та проводити інноваційні наукові дослідження;
- упорядкувати організаційно-правові засади, що визначають розвиток освіти та науки, передусім форм організації взаємодії ВНЗ і інститутів НАН та механізмів

реалізації угод ВНЗ з високотехнологічним виробництвом, а також забезпечення державно-приватного партнерства у сфері наукових розробок.

Крупський О. П.

5.6 ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ З УРАХУВАННЯМ ЗАПИТІВ ГЛОБАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

В умовах глобальної економічної та науково-технічної конкуренції, наявності прогресуючої геополітичної кризи – здатність створювати нові освітні послуги та ефективно впроваджувати їх в освітній процес, прогнозувати стан і характер соціальних запитів виступає в якості головного чинника підвищення конкурентоспроможності навчального закладу та добробуту нації. Відповідним чином слід сформулювати завдання для розвитку освіти нашої держави в умовах глобальних змін. Основне завдання полягає, по перше, в модернізації змісту і методів отримання освіти на базі існуючих наробіток таким чином, щоб забезпечити підготовку споживачів освітньої послуги до життя і успішному праці в умовах глобалізації, а, по друге, не втратити свою культурну ідентичність та самобутність. Цьому має сприяти створення належної системи надання державних послуг у сфері освіти України.

На формування наукового уявлення щодо концепції сервісної держави вплинули праці відомих українських та російських вчених, серед яких В. Авер'янов, С. Алексєєв, В. Білоус, В. Колпаков, О. Кузьменко, Т. Коломоець, Є. Рябченко та ін. Свої дослідження методології аналізу сьогочасної освіти як детермінанти розвитку суспільства постіндустріального типу присвятили А. Мінк, С. Нора, Е. Тоффлер, Т. де Шарден, А. Швейцер, М. Шеллер, Ф. фон Хайек та інші. Визначенню основ сучасного постіндустріального суспільства присвятили свої дослідження З. Бжезинський, Д. Белл, Й. Масуда причому в якості таких основ буди виділені знання теоретичні та наукові, інтелект, інформаційні технологій та інновації.

Отже, дослідження сучасного освітнього простору України, яке розвивається під впливом багатьох факторів і функціонує як агент ідеологічної та етнічної соціалізації, і така його роль неминуче веде до протиріччя між культурною експансією глобалізації та національною системою освіти, з її цінностями, нормами і уявленнями є дуже важливим.

Глобалізація яку ми спостерігаємо, найбільш рельєфно розкрилась у другій половині ХХ сторіччя, – це процес трансформації регіональних соціально-економічних систем, які досягли взаємозалежності високого ступеня, в єдину світову економічну систему, перетворення в єдину світову економіку цілого ряду мірохозяйств, які спочатку були відокремлені. Глобалізація світової економіки призводить до взаємозалежності економік різних держав і, як наслідок, призводить до суттєвого збільшення і лібералізація транскордонних переміщень робочої сили, капіталу, послуг і товарів, зростанню інтенсивності обміну інформацією та

технологіями. За своєю суттю глобалізація є послідовним проявом світової інтернаціоналізації господарського життя⁷⁵¹.

У цьому аспекті єдиним повноцінним фактом залишається те, що сучасне суспільство втрачає риси індустріального, але все ще досить індивідуалізованого, суспільства і переходить в постіндустріальну (орієнтовану на максимальній уніфікації) фазу. Фазу яка характеризується стрімким проникненням у всі шари життєдіяльності сучасної людини інформаційних технологій і стиранням культурних кордонів. Вважається, що в постіндустріальному суспільстві «першу скрипку» будуть відігравати розумові види праці, і як наслідок освітні послуги виходять на перший план⁷⁵². Однак для України – освіта найчастіше не є підмога для подальшого розвитку професіонала, не є базисом професійної культури, а є самоціллю. Диплом, як документ що засвідчує отримання освітньої послуги виходить на перший план, випереджаючи знання, вміння та навички, які, власне, і представляють комерційну цінність молодого фахівця який покинув стіни навчального закладу, і пропонує себе на ринку праці, місткість якого останнім часом не велика.

Перехід від індустріальної цивілізації до постіндустріальної може бути значно прискорений змінами в освіті. Однак змінювати, щось можна тільки розуміючи суть системи яка зазнає змін, в нашому випадку це є система освіти. Нижче розглянемо існуючі системи детальніше. Традиційно виділяють Північноамериканську систему вищої освіти, Європейську систему вищої освіти, систему вищої освіти Південно-східної Азії, Австралійську систему вищої освіти і пострадянську систему вищої освіти. Саме ці системи вищої освіти є основними джерелами, що формують інтелектуальну еліту – основу постіндустріального суспільства.

Характеристика Північноамериканської системи вищої освіти.

Одна з найбільш впливових світових систем вищої освіти, що сформувалася в США⁷⁵³ і Канаді⁷⁵⁴. Системі вищої освіти США належить лідерство як за чисельністю учнів (в тому числі і іноземних) залучених до процесу вищої освіти, так і за залученими фінансовим ресурсам. Ця система лідирує за рівнем сформованості академічної та соціальної інфраструктур, за методам інституційної та програмної акредитації та по ряду інших характеристик.

Північноамериканська система досягла свого найбільшого розвитку в 70-х – 80-х роках ХХ століття, відібравши пальму першості у західноєвропейській (в першу чергу у німецької) системи освіти, що домінувала в світі на початку ХХ століття.

Система вищої освіти США сьогодні є законодавцем і незаперечним лідером у сфері вищої освіти. Однак, в США, при більш ретельному розгляді, немає єдиної системи, і в різних університетах та інститутах вищої освіти можна знайти риси,

⁷⁵¹ Алле М. Глобализация: разрушение условий занятости и экономического роста. Эмпирическая очевидность / М. Алле; пер. с франц. И. А. Егорова – М.: ТЕИС, 2003. – 314 с.

⁷⁵² Ломакина Л. И. Образование в постиндустриальном обществе / Л. И. Ломакина // Вестник ОГУ. – 2006. - №7. – С. 91-98 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://vestnik.osu.ru/2006_7/13.pdf.

⁷⁵³ Вахштайн В.С. Обзор систем высшего образования стран ОЭСР: Система высшего образования США / В. С. Вахштайн [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://bookre.org/reader?file=804165>

⁷⁵⁴ Пыж Н. Н. Особенности системы высшего образования в Канаде / Н. Н. Пыж // Вектор науки ТГУ. 2013. No 1(12) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://edu.tltsu.ru/sites/sites_content/site1238/html/media86089/70_pizz.pdf

властиві багатьом іншим світовим і регіональним системам навчання. Лідерство системи вказує на те, що базові, фундаментальні цінності – автономія і відкритість, на яких будується вища школа США, набагато важливіше бюрократичних принципів організації, властивих багатьом системам вищої освіти в країнах з регульованою організацією навчального процесу, в тому числі і в Україні.

В 90-х роках ХХ століття система вищої освіти США зазнала третю з 1960 року істотну перебудову, спрямовану на збереження та утримання світового лідерства. Американська модель організації вищої освіти спирається на типологію вузів, яка отримала найменування «класифікація Карнегі» і була розроблена в 1970 році. Після наступних модифікацій ця класифікація має наступний вигляд:

- Університети, присудження докторського ступеня (PhD);
- Університети і коледжі, присуджується магістерські ступені;
- Коледжі, присуджується бакалаврські ступеня;
- Коледжі, що дають ступінь асоціата;
- Спеціалізовані, монопрофільні вузи (медичні, інженерні, юридичні і т.п. школи);
- Коледжі корінних жителів Америки (Tribal Colleges).

Ця класифікація не є критерієм якості вузу, але багато американських університетів і коледжів прагнуть просунутися «вгору» і досягти рівня університетів, що присуджують докторські ступені.

У класифікації Карнегі університети вищої групи, що привласнюють докторські ступені, діляться на дві підгрупи - дослідницькі університети широкого профілю (extensive) і дослідницькі університети (intensive). Ці підгрупи формувалися за обсягом федерального фінансування, числу докторських ступенів і областей досліджень і в даний час мають співвідношення приблизно 3 до 2.

Друга група - університети і коледжі, які присвоюють магістерські ступені, також ділиться на дві підгрупи - університети і коледжі типу I і II. Кількість вузів першій підгрупі до другої приблизно 5 до 1.

Група коледжів, що присуджують бакалаврські ступеня, ділиться на три підгрупи – гуманітарні, загальні та бакалаврські коледжі на основі асоціата (2-х річне навчання). Поділу на підгрупи юніорських коледжів (associates colleges) і Tribal коледжів не проводиться, в той час як спеціалізовані вищі навчальні заклади розділені на наступні: теологічні; інженерні та технологічні школи бізнесу та управління; юридичні школи; професійні школи охорони здоров'я; школи мистецтва, музики, дизайну; педагогічні коледжі; інші спеціалізовані інститути.

Характеристика Європейської системи вищої освіти.

Другим світовим лідером в системі вищої освіти в даний час все більш чітко позначається європейська система, що має тривалі академічні традиції в таких країнах, як Великобританія⁷⁵⁵, Франція⁷⁵⁶, Італія⁷⁵⁷, Німеччина⁷⁵⁸. Консолідація

⁷⁵⁵ Обзор систем высшего образования стран ОЭСР: Система высшего образования в Великобритании [Електронний ресурс] – Режим доступу:

http://window.edu.ru/resource/700/58700/files/System_of_higher_education_in_Great_Britains.pdf

⁷⁵⁶ // Обзор систем высшего образования стран ОЭСР: Система высшего образования во Франции [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://window.edu.ru/resource/699/58699/files/System_of_higher_education_in_Frances.pdf

освітнього потенціалу західноєвропейських країн, по суті, виводить ЄС на конкурентний США рівень учасника ринку освітніх послуг, складаючи істотну конкуренцію північноамериканській системі. В середині європейської системи освіти можна розрізнити кілька підсистем (британська, німецька, скандинавська та інші), які, не дивлячись на ряд протиріч, спільно складають конкуренцію лідеру ринку освітніх послуг – північноамериканській системі освіти.

Європейська система вищої освіти, що має в окремих європейських країнах майже тисячолітню історію свого розвитку, формувалася аж до кінця минулого століття, в основному, в Німеччині, Англії, Італії, Франції. У спектрі європейських систем вищої освіти одне з провідних положень займає система Великобританії, що реалізувала унікальну систему гарантії якості підготовки фахівців, що виросла на вікових традиціях і принципах. По-своєму потужні системи сформувалися в Німеччині, Франції, Норвегії⁷⁵⁹, Швеції⁷⁶⁰.

Фактично гасло ЄС – побудова суспільства, заснованого на знаннях, змінює систему координат у сфері вищої освіти на європейський вимір. Створення єдиного європейського простору вищої освіти (European Higher Education Area - EHEA) - Болонський процес⁷⁶¹.

Характеристика Української (пострадянська) системи вищої освіти.

Українську систему вищої освіти можна вважати прямою спадкоємицею радянської системи, сформованої за зразком класичної німецької освіти. Але якщо в радянський період вплив системи поширювався на країни східної Європи, велике число країн Африки, Близького Сходу, Південно-Східної Азії, то після розпаду СРСР вплив системи значно зменшилася як в геополітичному сенсі, так і за кількістю учнів. Система вищої освіти, що існувала у СРСР була конкурентоспроможною і, в ряді випадків, кращою в сфері фундаментального природничо-наукового і (за деякими напрямками) – інженерно-технічної освіти. Привабливість же гуманітарної освіти багато в чому виникала через інтерес до умов існування капіталістичних країн за залізною завісою.

На початку 90-х років минулого сторіччя в силу ослабленого економічного становища Українська вища освіта поступово втратила конкурентоспроможність з більшістю напрямків підготовки. Геополітична ситуація, яка склалася на території України і в світі в наслідок розпаду СРСР і внутрішньої політичної імпотенції українського істеблїшменту, призвела до появи явно вираженого протидії впливу пострадянської системи вищої освіти, як на внутрішньому, так і на світовому освітніх ринках.

⁷⁵⁷ Борисенкова А. В. Система высшего образования стран группы восьми: Италия / А. В. Борисенкова [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://window.edu.ru/resource/701/58701/files/System_higher_education_countries_G8.pdf

⁷⁵⁸ Обзор систем высшего образования стран ОЭСР: Система высшего образования Германии [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://window.edu.ru/resource/692/58692/files/OECD_No2_Ger.pdf

⁷⁵⁹ ОБЗОР СИСТЕМ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ СТРАН ОЭСР: СИСТЕМА ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В НОРВЕГИИ [ЕЛЕКТРОННИЙ РЕСУРС] – РЕЖИМ ДОСТУПУ: [HTTP://WINDOW.EDU.RU/RESOURCE/693/58693/FILES/OECD_NORWAY_2005.PDF](http://window.edu.ru/resource/693/58693/files/OECD_NORWAY_2005.pdf)

⁷⁵⁹ // Байденко В.И. Болонский процесс: структурная реформа высшего образования Европы // В. И. Байденко [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://window.edu.ru/resource/935/66935/files/01_119.pdf

⁷⁶⁰ Система образования в Швеции [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.evropa.org.ua/edu/48.htm>

Характеристика системи вищої освіти Південно-Східної Азії.

До складу даної глобальної регіональної системи входять Японія⁷⁶², Південна Корея, Сінгапур⁷⁶³, Малайзія, Китай⁷⁶⁴, Індія⁷⁶⁵. Серед перерахованих країн Японія, Південна Корея⁷⁶⁶, Малайзія мають добре розвинені й організовані системи, побудовані в більшості за зразком північноамериканської системи. Освітній потенціал цих країн є центром тяжіння для Китаю та Індії зі своїми невичерпними людськими ресурсами, охочими отримати гарну освіту і навички в сучасному постіндустріальному світі.

Бурхливе зростання економічного потенціалу Китаю наприкінці ХХ-го століття привело до значного зростання національної системи вищої освіти. Однак якщо перші роки існування соціалістичного Китаю кадровий потенціал вищої школи був сформований в основному з випускників радянських вищих навчальних закладів, то в останні десятиліття відбулася різка переорієнтація на фахівців, які отримали освіту в США і Японії. Разом з цим в систему вищої школи Китаю прийшли методи і технології, орієнтовані на північноамериканську освітянську модель.

Характеристика Австралійської системи вищої освіти⁷⁶⁷

Система вищої освіти Австралії на початку ХХІ-го сторіччя заявила про себе як про активного учасника ринку освітніх послуг орієнтованого на залучення іноземних учнів. Розвинувши технології дистанційного навчання та систему філій, австралійська система, що діє десь спільно, а десь і за зразком системи Великобританії, розширила свій вплив на країни Океанії, Азії, Європи, Південної і Центральної Америки, і сформувала активно розвивається світову і регіональну систему.

Перераховані вище системи вищої освіти (виключаючи існуючу на територій України) є найбільш активними учасниками світового ринку освітніх послуг. Зазвичай під світовим ринком освітніх послуг розуміється економічна діяльність, пов'язана з навчанням іноземних студентів. В цілому світовий ринок освітніх послуг оцінюється в 45-55 млрд. доларів США. При цьому близько 30% цих ресурсів припадають на США, 11% на Австралію, по 6-10% на провідні країни Західної Європи (Німеччина, Франція, Великобританія).

У ХХІ столітті поряд з тенденціями у розвитку систем вищої освіти на національному рівні склалися, під впливом глобалізаційних процесів, цілком виразно виражені світові тенденції, характерні у сфері освітніх послуг для багатьох країн. Серед таких тенденцій відзначимо наступні:

– Абсолютний ріст числа студентів;

⁷⁶² Обзор систем высшего образования стран ОЭСР: Система высшего образования в Японии // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://window.edu.ru/resource/690/58690/files/OECD_7_Japan.pdf

⁷⁶³ Учеба в Сингапуре [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://edunews.ru/education-abroad/Asia/Singapur/>

⁷⁶⁴ Высшее образование в Китае [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://global-edu.ru/foreign-education/higher-education-in-china/>

⁷⁶⁵ ОБУЧЕНИЕ В ИНДИИ [ЕЛЕКТРОННИЙ РЕСУРС] – РЕЖИМ ДОСТУПУ: [HTTP://EDUNews.ru/education-abroad/asia/obrazovanie-v-indii.html](http://EDUNews.ru/education-abroad/asia/obrazovanie-v-indii.html)

⁷⁶⁶ Обучение в Южной Корее [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://edunews.ru/education-abroad/Asia/Korea/>

⁷⁶⁷ Обзор систем высшего образования стран ОЭСР: Система высшего образования в Австралии [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://window.edu.ru/resource/689/58689/files/OECD_6_Australia.pdf

- Глобальна інтернаціоналізація і відкритість освіти;
- Зростання вартості вищої освіти та витрат на нього;
- Зростання числа працівників сфери вищої освіти;
- Комп'ютеризація освіти;
- Розвиток дистанційного навчання;
- Зростання віку учнів;
- Розширення впливу англо-саксонської системи вищої освіти за схемою ступеневої освіти: бакалавр - магістр - доктор;
- Зростаюча роль англійської мови;
- Розширення бази систем контролю якості.

Таким чином, першочерговим завданням для країни, яка бажає забезпечити цивілізований рівень свого прогресу та існування, є перегляд індустріальної парадигми освіти та формування нової – постіндустріальної. У межах індустріального типу цивілізації освітній процес побудований за нормами і стандартами інженерного мислення. Якщо суспільство - машина, людина - суб'єкт суспільних взаємовідносин (деталь), то освіту, в кінцевому підсумку, є проект або технологія, виробництва людини, яка знає деякий обсяг знань, загальний для групи людей які відповідають певним умовам угруповання (професія, вік, місце проживання, тощо).

Така освіта базується на технократичному мисленні, відмінними рисами якого є превалювання засобу над метою, мети – над сенсом і суспільними потребами, техніки і технології – над людиною та його цінностями. Людина, що затребувана в індустріальній цивілізації – це людина-функція, людина яка обмежено пристосована до технології конвеєрного поточного виробництва, алгоритм якого зводиться до тиражування заданої схеми. Для суспільства готують інженерів, лікарів, юристів та ін. в межах досить вузької спеціалізації. Програми складають за принципом: вчити необхідно тому, чого потребує практична діяльність, мінімізую знання пов'язані із загальним світоглядом. Внаслідок цього освіта стає процесом духовно спустошеним, що в умовах переходу суспільства від індустріальної до постіндустріальної, інформаційної цивілізації виявляється досить виразно. Освіта все відчутніше виявляє невідповідність тим вимогам, які ставить перед ним нинішній етап суспільного соціального розвитку. Його основні елементи (цілі, структура, зміст, методи навчання) знаходяться в глибокій суперечності з соціальними умовами, які різко змінюються. Щоб вивести освіту зі стану кризи, в якій вона сьогодні знаходиться, треба змінити парадигму освіти: вона повинна відповідати основним параметрам постіндустріальної цивілізації.

Створення перспективної системи освіти, здатної підготувати населення країни до життя в новітніх умовах, – одна з найважливіших і найактуальніших проблем держави та суспільства. Саме освіта здатна створити технологічні та економічні умови, які забезпечать конкурентоспроможність українського суспільства і громадянина в умовах глобалізаційних змін.

Для досягнення такого стану необхідно створення належної системи надання послуг у сфері освіти України. Такий процес має бути науково обґрунтованим і соціально спрямованим. При наданні освітніх послуг велике значення має

співвідношення суспільно значущих, державних інтересів та особистих інтересів громадян, як споживають, так і надають освітню послугу. З урахуванням балансу публічних і приватних запитів у здійсненні освітніх послуг використовується поєднання методів публічного і цивільного регулювання. Для правового закріплення суспільних інтересів у формуванні інтелектуального потенціалу країни активно застосовуються методи публічного права.

Освітні послуги, за своєю суттю, мають двоїтий характер. З одного боку, вони виражають публічні інтереси, а це означає, що вони є суспільним нематеріальним благом, мають соціальну значущість, характер публічності. З іншого боку, освітні послуги служать для задоволення особистих інтересів громадян, індивідуальних потреб особистості. Під публічним інтересом розуміють визнаний державою і забезпечений правом інтерес соціальної спільності, задоволення якого служить умовою і гарантією її існування та розвитку. Публічна зацікавленість в освітніх послугах закріплюється за допомогою конституційних норм. У свою чергу, освітню діяльність у сфері надання освітніх послуг покладає на державу низку зобов'язань: воно повинно організовувати надання освітніх послуг, забезпечити необхідні фінансові та матеріальні ресурси, здійснювати контроль над процесом надання освітніх послуг. Сутність державного контролю полягає в тому, що держава здійснює з погляду законності й доцільності облік і перевірку того, як освітні установи виконують встановлені нормативно-правовими актами правила.

Виділення державних послуг у сфері освіти в самостійну державну функцію виникло з наступних причин: по-перше, змінилися сутність держави, його соціальне призначення, завдання, по-друге, споживач послуг повинен точно знати, які послуги надає держава у сфері освіти і за що несе відповідальність.

Порядок надання різних видів освітніх послуг залежить, в першу чергу, від того, на якому рівні освіти виявляються ці послуги. Відповідно, вони регламентуються різними актами:

- Закон України Про освіту⁷⁶⁸;

- надання дошкільної освіти регламентується Законом України «Про дошкільну освіту»⁷⁶⁹ (в Законі демонструється, що держава не тільки визнає права дітей та гарантує їх, а й забезпечує практичну реалізацію шляхом визначення завдань, форм надання освітніх послуг, створення умов, покладання відповідальності на виконавчі органи за порушення законодавства у сфері дошкільної освіти тощо);

- загальної освіти – Законом України «Про загальну середню освіту»⁷⁷⁰;

- середньої професійної освіти – Законом України «Про професійно-технічну освіту»⁷⁷¹;

⁷⁶⁸ Закон України Про освіту. Редакція від 01.01.2015, № 1060-12 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>

⁷⁶⁹ Закон України Про дошкільну освіту. Редакція від 01.01.2015 р. № 2628-14 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>

⁷⁷⁰ Закон України Про позашкільну освіту. Редакція від 01.01.2015, № 651-14 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/651-14>

⁷⁷¹ Закон України Про професійно-технічну освіту. Редакція від 01.01.2015, № 103/98-вр [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80>

– вищої освіти – Законом України «Про вищу освіту»⁷⁷². Нова редакція закону запланована на червень 2015 року;

– позашкільну освіту регламентує Законом України «Про позашкільну освіту»⁷⁷³.

Особливості управління розвитком освітніх установ обумовлені, насамперед, специфічними характеристиками освітньої послуги. Це стосується неосязності, відсутності можливості тривалого зберігання, або консервації, мінливості якості та невіддільності від об'єкта споживання і джерела надання, якими характеризується будь-яка освітня послуга. Невизначеність майбутнього в галузі вимагає використання складних і деталізованих систем менеджменту освітніх установ, які були б прозорими і чіткими для сприйняття. В даний час відомо два типи таких систем, які пов'язані: 1 – з визначенням позиції; 2 – зі своєчасною реакцією (рефлексією). Отже, вибір певної системи менеджменту освітнього закладу залежить від його навколишнього середовища, і рівня нестабільності цього середовища. У відповідності з цими умовами визначають модель управління підприємством, яке надає освітні послуги. Для освітнього середовища України варто відзначити, що в цілому система менеджменту постійно стикається із нестабільною зовнішньою середою, і як наслідок, викликає необхідність розробки моделі управління в умовах можливих стратегічних несподіванок.

У сучасних умовах соціально-економічного розвитку, постійно мінливих під впливом глобалізаційних процесів, постулати класичних підходів до побудови стратегії розвитку освітніх установ не завжди прийнятні. Сьогоднішній успішний бізнес все більше схильний змінювати усталені закони, він готовий швидко і вільно маніпулювати наявними ресурсами, використовуючи їх на новий лад, впроваджувати інноваційні підходи та приймати управлінські рішення на основі інтуїтивного аналізу. Успішна робота менеджера Вузу - це не тільки робота з фінансами, необхідно вміти працювати з людьми; хороший менеджер повинен постійно вчитися мистецтву психологічної взаємодії, необхідно своєчасно і адекватно реагувати на потреби ринку освітніх послуг. До того ж, менеджери освітніх установ не просто пристосовують використання ресурсів до вимог споживача, а повинні творчо і цілеспрямовано формувати і передбачати потреби потенційних клієнтів. Це пов'язано, насамперед, зі значними відмінностями освітнього бізнесу від інших. З іншого боку, для захисту даної позиції можна виділити деякі суттєві причини, що не дозволяють ефективно використовувати класичні моделі менеджменту для освітніх установ:

1. Сучасний бізнес у сфері освіти все більше перетворюється на бізнес товарних послуг. Сьогодні всюди спостерігаються стандартизація, уніфікація і пакетування послуг. Послуга все більше схожа на товар (продукт).

2. Прагнення зберегти клієнта змушує постійно нарощувати швидкість реакції освітнього закладу на потреби споживачів.

⁷⁷² Закон України Про вищу освіту. Редакція від 01.01.2015, № 1556-18 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-vii>

⁷⁷³ Закон України Про позашкільну освіту. Редакція від 01.01.2015, № 1841-14 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1841-14>

3. Дефіцит достовірної ринкової інформації не дозволяє визначити систему координат, в якій традиційно будують класичні моделі.

4. Глобалізація економіки.

5. Гіперконкуренції – фактор, який виключає достовірний аналіз конкуренції, а, отже, застосування тільки класичної моделі.

6. Відсутність політичної та економічної стабільності в багатьох регіонах.

7. Демографічний чинник.

Необхідно визначити, що ринок освітніх послуг повинен виконувати наступні функції⁷⁷⁴:

– Об'єднувати виробників і споживачів освітніх послуг. Підпорядковувати виробництво освітніх послуг вимогам орієнтованим на задоволення суспільних потреб через платоспроможний попит, а також виконання державних замовлень, що при ефективній координуючій ролі держави сприятиме задоволенню потреб національної економіки в конкурентоспроможних фахівцях, відповідно до сучасних вимог ринку праці і прогнозам;

– Стимулювати навчальні заклади до розробки та впровадження в навчальний процес інноваційно-інформаційних освітніх технологій, підвищення якості освітніх послуг, щоб залишатися конкурентоспроможними і привабливими для потенційних абітурієнтів;

– Забезпечувати інтеграцію вузівської науки з академічної та галузевої наукою на базі об'єднання їх інтелектуальних та науково-технічних ресурсів, а також посиленням процесів впровадження інновацій у виробництво;

– Реалізувати селективну функцію серед навчальних закладів, завдяки чому з ринку освіти будуть спадати ті господарюючі суб'єкти, результати діяльності яких не відповідають сучасним вимогам.

Сучасні умови господарювання вимагають від працівників освітніх установ креативного підходу до вирішення питань менеджменту освіти, заснованого на всебічному поглибленому вивченні методів управління. Успішне вирішення завдань, що виникають перед менеджером, вимагає не тільки наукового та творчого підходу, а й певних умінь, навичок і досвіду⁷⁷⁵.

Проникнення ринку в сферу освіти актуалізувало такі поняття, як «свобода», «вибір», «конкуренція», «попит», «доходи» та ін. Ці поняття відображають взаємодію освітніх закладів з навколишнім ринковим середовищем. У ринкових умовах стимулюється ініціатива ВНЗ як учасника конкурентних відносин щодо пошуку нових засобів і способів задоволення суспільних потреб з метою одержання за це відповідної винагороди (збільшення доходів, зростання іміджу ВНЗ та ін.) ВНЗ, укладаючи угоди з фізичними та юридичними особами щодо підготовки фахівців, приймає на себе певні зобов'язання і несе відповідальність за їх виконання. Однак «пряме перенесення механізму ринкової економіки на діяльність освіти не є правомірним в силу ряду обставин, що впливають із самої суті цього соціального

⁷⁷⁴ Днепров А. С. Формирование системы образовательных услуг в эпоху глобализации / А. С. Днепров [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.science-education.ru/pdf/2013/6/49.pdf>

⁷⁷⁵ Джусов О.А. Менеджмент наукових досліджень: теорія і практика. Монографія / О. А. Джусов, О. П. Крупський, О. В. Приз, Ю. М. Стасюк. – Дніпропетровськ: «Інновація», 2010. – 174 с.

інституту, який реалізує функції громадського сектору економіки, де здійснюється виробництво економічних благ особливого роду – суспільних благ, де окремий інвестор мало зацікавлен в інвестуванні»⁷⁷⁶.

Важливим питанням є автономія вищих навчальних закладів, яку не можна розглядати у відриві від рівня зрілості чи ступеня сформованості ринку освітніх послуг.

І, якщо постійні зміни «правил» функціонування ринку освітніх послуг (що відбуваються із завидною регулярністю, при кожній зміні уряду) не дозволяють останньому сформуватися. Те про зрілість міркувати можна. Зрілість в акмеології – такий етап розвитку людини, коли він досягає вершин своєї творчості. Для ринку ситуація аналогічна – це період, коли ринок, досяг свого піку. Критеріями такої зрілості для ринку освітніх послуг в умовах глобалізації можна вважати:

- значний ступінь незалежності суб'єктів освітнього ринку (в нашому випадку університетів);

- наявність дієвих фінансових інструментів забезпечення доступності освіти;

- диверсифікацію навчальних програм, достатній ступінь гнучкості та адаптивності;

- відсутність залежності ВНЗ від єдиного джерела фінансування, наявність відповідної інфраструктури, вільне ціноутворення;

- зниження ступеню бюрократизації; тощо.

Нажаль аналіз цих критеріїв підтверджує те, що ринок освітніх послуг в Україні не досяг своєї зрілості, а все ще перебуває на етапі становлення, як і 30 років тому.

Так за оцінками експертів⁷⁷⁷, 80 відсотків німецьких промислових компаній потребують інтерпретації та перекладу документів. Індустрія мовних послуг стрімко росте протягом багатьох років. Зріст не припинявся, навіть в роки фінансової кризи. Наслідки глобалізації досягли національного ринку переказів, і складають в даний час близько 1 млрд євро на рік. Підприємства часто стикаються з труднощами, щоб знайти персонал із хорошим знанням мов. Англійська є базовою мовою, а Російська мова більш бажана ніж інші мови країн Європи. Знання трьох-чотирьох мов стає гарантом затребуваності, а іноді і кар'єрного зростання. Тому навчальні заклади Німеччини поширено практикують викладання на двох, трьох, а іноді і чотирьох мовах. Завдяки чому, більшість молодих фахівців володіє трьома і більше мовами (рис. 99).

Тому завдання держави полягає в тому, щоб сприяти зміцненню ринку освітніх послуг для того, щоб задіяти ринкові механізми саморегулювання, та не розгубити наявні напрацювання. Для ринку освітніх послуг, як і будь-якого іншого, обов'язкові основні три компоненти: виробник (продавець), споживач (покупець) і товар. Кожен з них тісно пов'язаний з категоріями пропозиції, попиту і ціни.

⁷⁷⁶ Патора Р. Ринок освіти в системі кадрового забезпечення стратегічного розвитку країни: монографія. / Р. Патора – Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2002. – 336 с.

⁷⁷⁷ Fremdsprachenkompetenzen in deutschen Unternehmen zunehmend gefragt [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.fuu-heidelberg-languages.com/aktuelles__2/

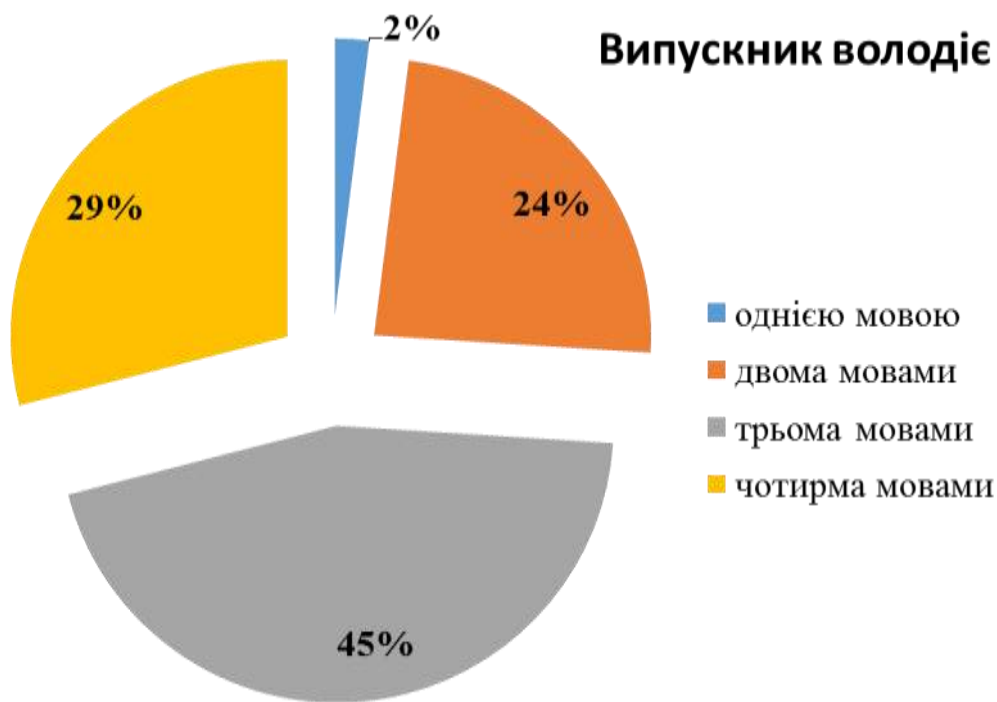

Рисунок 99 – Відносна кількість випускників вузів Німеччини, які володіють однією, двома, трьома та чотирма мовами⁷⁷⁸

Абітурієнт та роботодавець формують попит на освітні послуги. Все частіше абітурієнтами стають не тільки випускники середніх шкіл, а й люди, що вже мають деякий життєвий досвід. Глобалізаційні зміни актуалізували проблему безперервної освіти, все більше осіб відчувають потребу в другій вищій освіті. Постійні зміни в економіці, та геополітичному середовищі вимагають від навчальних закладів впровадження механізмів реагування на потреби споживачів та роботодавців на основі збільшення гнучкості і різноманітності надання послуг. Що в надто бюрократизованих системах – апріорі неможливо.

Тенденція істотного зростання попиту на освітні послуги спостерігається по всьому світі. Особливо ця тенденція помітна в вищій і післядипломній освіті⁷⁷⁹. У державах що найдинамічніше розвиваються, темп щорічного зростання на початок ХХІ сторіччя сягав 10-15%⁷⁸⁰.

Зростання попиту послуги освітніх закладів пояснюється, по-перше активізацією творчих елементів у структурі повсякденної праці, її так звану інтелектуалізацією. Саме тому «збереження престижності здобуття вищої освіти, як якісної риси попиту, свідчить про сталість і відносної стабільності обсягу попиту на цей вид послуг»⁷⁸¹. Але відносна стабільність попиту на освітні послуги вимагає від

⁷⁷⁸ Fremdsprachenkompetenzen in deutschen Unternehmen zunehmend gefragt [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.fuu-heidelberg-languages.com/aktuelles__2/

⁷⁷⁹ Eulich W. The 5 most educated countries in the World / W. Eulich [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.csmonitor.com/World/Global-Issues/2012/0927/The-5-most-educated-countries-in-the-world/United-States>

⁷⁸⁰ Зарубежный опыт реформ в образовании: Европа, США, Япония // Высшее образование сегодня. - Воронеж. - 2001. - № 2. - С. 60-67.

⁷⁸¹ Кратт О. А. Сегментация рынка услуг высшей освіти: використання системного підходу: монографія. / О. А. Кратт, М. Г. Слоква. – Донецьк: Видавництво ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2005. – 292 с.

закладів освіти гнучкого реагування з тим, щоб зростання попиту дозволяв реалізовувати інтереси суспільства.

Глобалізаційні зміни в економіці привели і до виникнення проблеми соціальної взаємодії між викладачем і студентом. Взаємодія, яке, чисто теоретично або в ідеалі, має мати формалізований характер внаслідок того, що професійним призначенням педагогів є передача знання, а студент, імовірно, усвідомлено вибирає освітній заклад – прийняло кілька спотворений характер на території нашої держави. Ситуація коли студенти більш заможні та соціально захищені ніж викладачі – вносить величезний внесок у якість освіти і, треба сказати, цю якість не підвищуючи. Тут має велике значення характер освіти і ступінь завантаження викладачів. Не може викладати прикладні дисципліни людина, яка «своїми руками» нічого не зробила. Не сконструювала і впровадила двигун, не покерувала підприємством, не написала комерційно привабливий і затребуваний програмний продукт. І якщо в медицині або журналістиці дана ситуація нівелюється можливістю викладачів працювати за профілем і захищатися, то в техніці чи економіці підробітки ускладнені. Студент, виступаючи споживачем освітньої послуги, сподівається отримати знання які мають прикладний і затребуваний характер. Однак ці знання може дати тільки фахівець із практичним досвідом, який постійно працює в даному напрямку. В вищих навчальних закладах читати лекції може тільки викладач зі ступенем і, як наслідок, не може фахівець, який «витратив» час на набуття знань в своєму бізнесі, а не написання і захист дисертаційного дослідження. Все частіше можна зустріти приклад взятий з роботи П. Бергера і Т. Лукмана «Інженерну освіту можна отримати в процесі формального, вельми раціонального, емоційно нейтрального навчання. Музична ж освіта зазвичай включає більш високу ступінь ідентифікації з маестро і набагато більш глибоке занурення в реальність музики. Ця відмінність – результат внутрішніх відмінностей між інженерним і музичним знанням, а також між образами життя, відповідними цим двом системам знання»⁷⁸². Що в корені не вірно – робота інженера без кругозору і творчого підходу втрачає свій конструктивний сенс, саме ця сентенція чудово описана в роботі А. Крилова⁷⁸³.

П. Бергер і Т. Лукман кажучи про той чи інший вид освіти пов'язують його зі способом життя і специфічними знаннями, вміннями, навичками. Такий хід думки лежить в руслі феноменологічної соціології знання, для якої реальність соціального світу тотожна сукупності знань про нього, оскільки вона конструює цю реальність. Але ця ж думка нівелює цінність інженерів, технологів, конструкторів адже їхній спосіб життя менш піднесений, ніж у «людей мистецтва». В умовах глобалізаційних змін підвергається змінам і ставлення людей до знання та освіти. Переважним стає раціональне, економічне відношення до знання і, як наслідок, утворенню. Прагматизм учнів та їх батьків переходить усі розумні рамки. П. Бергер і Т. Лукман стверджують що студентам не байдуже, яке знання буде отримано, чи буде воно конкурентним у майбутньому житті, чи допоможе воно знайти місце в жорстких

⁷⁸² Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. — М.: «Медиум», 1995. — 323 с. (С. 235)

⁷⁸³ Крылов А. Н. Мои воспоминания. Мемуары / А. Н. Крылов. — М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1945 — 558 с.

умовах ринкової конкуренції, чи забезпечить очікуваний рівень життя. Але реалії сьогодення стверджують що автори певною мірою ідеалізують студентську молодь.

Освітня послуга, затребувана в епоху глобалізаційних змін у світі, являє собою особливий вид знання, оскільки не є ні науково-спеціалізованою, ні повсякденною. «Знання, яке транслює педагог (підручник) і інтериоризує учень, не є повною мірою науковим, оскільки вимагає редукції, адаптації»⁷⁸⁴.

Освіта, як бізнес-процес, а попит як потреба в освіті ще не усвідомлені керівниками держави та окремих регіонів, та освітніх закладів. Це підтверджується тим, що чітко не усвідомлені детермінанти попиту на ті чи інші види освітніх послуг, або потреб студентів у мобільності, не існує кореляційного зв'язку між реальними потребами ринку праці, заробітною платою викладачів та величиною попиту на відповідні «дефіцитні» спеціальності.

На сьогодні бракує фахівців інженерно-технічного профілю, в той же час спостерігається надмірно високий попит (серед абітурієнтів та їх батьків) на економіко-управлінські та юридичні спеціальності, і така ситуація слабо відбиває потреби ринку, проте відображає зниження рівня викладання точних дисциплін у середніх школах та існуючі "міфи" про трудомісткість праці, рівні заробітної плати, затребуваності, повазі і тощо.

Підсумовуючи викладене вище, можемо констатувати, що освіта є частиною сфери послуг і підпорядкована загальним закономірностям розвитку саме сфери послуг. Товаром, який тривалий час виробляли освітні заклади і виходила з ним на ринок, виступали освітні послуги. Освітні послуги мають всі властивості суспільного блага, так як високий рівень освіти громадян приносить користь всьому суспільству і підвищує інтелектуальний та трудовий потенціал країни, як наслідок, зростає конкурентоспроможність національної економіки та зростає якість життя населення.

Таким чином зміна ролі науки вимагає змін у підходах до побудови змісту освітньої послуги – якщо раніше в основі змісту освітньої послуги лежали наукові знання тим чи іншим чином торкаються майбутньої професії, то тепер знання повинні стати лише одним з компонентів змісту освіти. Метою освіти в епоху глобалізаційних змін стають не знання-уміння-навички, а основи людської культури, гуманітарні компетенції, а з часом і професійної культури. В якості необхідних основних рис сучасної освіти, рис які підвищують конкурентоспроможність освітнього закладу є інформаційну насиченість і технологічність освітньої послуги, випереджаюче і постійно оновлюється характер змісту освітніх програм, спрямованість до ідеалів гуманізму, імперативів в умовах кризи загальнолюдських цінностей.

Це все призведе до:

- популяризації мультикультурних цінностей;
- появи зарубіжних освітніх провайдерів;
- посилення домінування на території України євроатлантичної культури;
- раціоналізація освітнього простору;

⁷⁸⁴ Ломакина Л. И. Образование в постиндустриальном обществе / Л. И. Ломакина // Вестник ОГУ. – 2006. – №07. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/obrazovanie-v-postindustrialnom-obschestve>

- уніфікація освітнього продукту;
- втрата національної культури (як наслідок уніфікації процедури надання послуги та її змісту);
- втрата національної ідентичності (за рахунок популяризації культурних цінностей більш потужних або привабливих національних культур).

Отже реакція освіти, як структури що надає освітні послуги, на глобалізацію полягатиме в формуванні:

- інтегральності освітньої послуги;
- індивідуальності особливості освітньої послуги;
- конкурентоспроможності освітньої послуги;
- звички орієнтуватися під час проектування та надання освітньої послуги на сучасну економіку;
- потреби у збереженні традиційних національних цінностей;
- умов для створення сучасних національних цінностей та особливостей за для збереження національної культури та ідентичності.

Стукало Н.В., Жиліна К.В.

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ОНЛАЙН ОСВІТИ

Глобалізація ринку освітніх послуг, інтернаціоналізація вищої освіти та стрімкий розвиток інформаційних технологій змушують освітян України переглянути своє ставлення до дистанційного навчання. Донедавна ця форма навчання існувала лише завдяки поштовому зв'язку. Наприкінці 1970-х та впродовж 1980-х років, вищі навчальні заклади США і Європи почали надавати методичні інструкції для студентів за допомогою кабельного і супутникового телебачення. А вже починаючи середини 1990-х років Інтернет швидко стає найбільш поширеним засобом надання послуг дистанційної освіти. Сьогодні ж система відкритого дистанційного навчання перетворилася в один з ефективних способів навчання і підготовки та стала невід'ємною складовою інноваційного розвитку університетів. Більше того, розвиток системи від стадії кореспондентських курсів, орієнтованих на друковані матеріали, до стадії комплексного підходу до навчання з використанням мультимедіа та навчальних пакетів з інструкціями, із залученням інтерактивних комунікаційних технологій, призвели до створення віртуальних (онлайн) навчальних закладів.

Наразі використання нових інтерактивних комунікаційних технологій в забезпеченні гнучких та економічно ефективних програм в дистанційному режимі широко визнається і цінується. Сучасні супутникові комунікаційні технології, інтернет та інші електронні засоби масової інформації поширюються з безпрецедентною швидкістю. Інформаційні та комунікаційні технології розповсюджуються навіть у найвіддаленіших місцях та безперервно змінюють уявлення про відкриту та дистанційну систему освіти, відкривають можливості для революційних змін в системі вищої освіти.

У західній літературі відкрите дистанційне навчання розглядається як система, що поєднує підтримку студента, навчання та супровідний інструктаж, гнучкість навчального процесу, усунення бар'єрів для доступу до навчання та інші академічні заходи, такі як надання програм та оцінювання з метою задоволення різноманітних потреб студентів.⁷⁸⁵ Воно базується на індивідуальних потребах студентів, а не на інтересах лекторів чи навчальних закладів. Система дає студентам рівно стільки контролю, скільки необхідно стосовно того, що, коли, де і як вони вивчають. Вона особливо використовує освітні технології, трансформуючи роль лектора з єдиного джерела знань до менеджера та посередника в навчальному процесі.⁷⁸⁶ Важливим є те, що дистанційне навчання поєднує принципи студентоцентризму, навчання протягом всього життя, гнучкості навчального процесу, надання студенту підтримки і усунення бар'єрів для доступу до навчання.⁷⁸⁷

Лоу⁷⁸⁸ підкреслює, що дистанційне навчання є багатовимірною системою, що спрямована на подолання часової, географічної та транзакційної відстаней між студентом та навчальним закладом, студентом та викладачем, безпосередньо між студентами, а також між студентом та навчальним матеріалом. Така система є можливим шляхом отримання вищої освіти людьми з особливими потребами, вона виникла як така для допомоги людям, яким необхідно подолати низку викликів для отримання доступу до можливості навчання,⁷⁸⁹ а її подальший розвиток пов'язаний із здатністю задовольняти більш диверсифіковані потреби, зокрема підтримку навчання студентів впродовж життя.

Окрім того, слід звернути увагу на можливості дистанційної освіти як важливого елементу управління навчанням - свободу дій студента за сприяння і підтримки постачальника освітніх послуг.⁷⁹⁰

Незважаючи на численні переваги дистанційного навчання, воно все ще лишається мало розвиненою та недооціненою складовою освітнього процесу в Україні. Так, нормативно-законодавча база не створює передумов розвитку форм дистанційного навчання та навіть не надає їх чітких визначень. Навіть новий прогресивний ЗУ «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII розуміє дистанційну освіту як еквівалентне поняття заочної форми, а онлайн освіта не згадується взагалі:

«Стаття 49. Форми навчання у вищих навчальних закладах

1. Навчання у вищих навчальних закладах здійснюється за такими формами:

1) очна (денна, вечірня);

⁷⁸⁵ Pumela Msweli. Mapping the Interplay between Open Distance Learning and Internationalisation Principles. [Electronic resource] / The international review of research in open and distance learning // A referenced e-journal to advance research, theory, and practice in open and distance learning worldwide. Vol 13, No 3 (2012). – Access mode: <http://www.irrodl.org/index.php/irrodl/article/view/1182/2208>.

⁷⁸⁶ De Beer, K., & Bezuidenhout, J. (2006). A preliminary literature overview of open learning at the Central University of Technology, Free State, South Africa. *Progressio*, 28(1 & 2), 64-81.

⁷⁸⁷ Council on Higher Education (CHE) (2009). [Electronic resource] / The state of higher education. // *Higher Education Monitor*, 8 (October). – Access mode: http://www.che.ac.za/media_and_publications/higher-education-monitor/higher-education-monitor-8-state-higher-education.

⁷⁸⁸ Louw, cited in Swanepoel, E., De Beer, A., & Muller, H. (2009). Using satellite classes to optimise access to and participation in first-year business management: A case at an open and distance-learning university in South Africa. *Perspectives in Education*, 27(3), September, 311-319.

⁷⁸⁹ O'Rourke, J. (2009). Meeting diverse learning needs. *Progressio*, 31(1 & 2), 5-16.

⁷⁹⁰ Open and Distance Learning Quality Council. (2010). [Electronic resource] / Open and distance learning – a formal definition. // – Access mode: <http://www.odlqc.org.uk/odl.htm>.

2) заочна (дистанційна)».⁷⁹¹

Таким чином, слід почати із формулювання теоретико-методологічних основ дистанційної освіти та визначення її основних форм. Зважаючи на існування розбіжностей між підходами теоретиків і практиків щодо визначень форм навчання, вважаємо за необхідне розмежувати поняття дистанційного, онлайн- та електронного навчання.

З огляду на зростаючу участь технологій в наданні освіти, деякі автори та дослідники ототожнюють доставку навчальних матеріалів з використанням друкованих та електронних засобів масової інформації. Дистанційна освіта є терміном, що найчастіше застосовується, коли мова йде про забезпечення доступу до навчання для географічно віддалених студентів. Таким чином, дистанційна освіта уособлює можливість навчання за умов, коли постачання навчальних матеріалів та інструктажу здійснюється не зважаючи на часові і просторові розбіжності між викладачем та студентом.^{792 793 794}

З часом відбулась трансформація терміну «дистанційне навчання» – він став використовуватись для опису інших форм навчання, наприклад, онлайн навчання, електронного, опосередкованого, віртуального, веб-навчання, тощо.⁷⁹⁵

Витоки терміна електронного навчання співпадають з появою поняття онлайн навчання та датуються 1980-ми роками. У той час як деякі автори в своїх працях дають визначення електронного навчання (e-learning), інші використовують поняття «онлайн навчання» (online education), ототожнюючи або протиставляючи їх зміст. Наприклад, Ніколс⁷⁹⁶ визначає електронне навчання як таке, що може бути доступним лише з використанням технічних засобів.

Думка, що електронне навчання охоплює не лише зміст і методичні підходи, що постачаються на компакт-диску, через Інтернет або в інтрамережі⁷⁹⁷, але також включає в себе аудіо- і відеозапис, супутникове мовлення та інтерактивне телебачення який була запропонована Еллісом.⁷⁹⁸

Оскільки на даний час серед авторів панують дискусії щодо технологій, використання яких стане основою для загального визнання терміну «онлайн

⁷⁹¹ Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18?nreg=1556-8&find=1&text=%E4%E8%F1%F2%E0%ED%F6%B3%E9%ED%E0&x=0&y=0>.

⁷⁹² Joi L. Moore, Camille Dickson-Deane, Krista Galyen. E-Learning, online learning, and distance learning environments: Are they the same? / Moore Joi L., Dickson-Deane Camille, Galyen Krista. // *Internet and Higher Education*. 14 (2011) 129–135.

⁷⁹³ Guilar, J., & Loring, A.. Dialogue and community in online learning: Lessons from Royal Roads University. *Journal of Distance Education*, 22(3) 2008, 19.40.

⁷⁹⁴ Newby, T., Stepich, D., Lehman, J., & Russell, J. *Instructional technology for teaching and learning: Designing instruction, integrating computers, and using media* (2nd ed.). Columbus, OH: Prentice-Hall. - 2000.

⁷⁹⁵ Conrad, D. E-Learning and social change: An apparent contradiction. / D Conrad. // *Perspectives on higher education in the digital age*. New York: Nova Science Publishers. – 2006, p. 21 - 33.

⁷⁹⁶ Nichols, M.. A theory of eLearning. *Educational Technology & Society*, 6(2). - 2003, p. 1 - 10.

⁷⁹⁷ Benson, L., Elliot, D., Grant, M., Holschuh, D., Kim, B., Kim, H., et al. / Usability and instructional design heuristics for e-Learning evaluation. In P., & S. (Eds.), // *Proceedings of World Conference on Educational Multimedia, Hypermedia and Telecommunications*. Presented at the World Conference on Educational Multimedia, Hypermedia and Telecommunications (EDMEDIA) Chesapeake, VA: AACE. – 2002, p. 1615 – 1621.

⁷⁹⁸ Ellis, R. Down. [Electronic resource] / Interview with e-learning guru Dr. Michael W. Allen. *Learning circuits*. // – Access mode: http://www.astd.org/LC/2004/0704_allen.htm.

освіти», за відсутності чіткого визначення терміни, такі як онлайн навчання, веб-навчання або електронне навчання вважаються синонімами.⁷⁹⁹⁸⁰⁰⁸⁰¹⁸⁰²

Найскладнішим для визначення є поняття онлайн навчання. Деякі автори вважають, що це навчання, котре відбувається суто в режимі онлайн,⁸⁰³ в той час як інші просто посилаються на технології або контекст, в якому воно використовується.⁸⁰⁴

Бенсон так само як і Конрад^{805, 806} визначає навчання в режимі онлайн в якості нової та поліпшеної версії дистанційного навчання, що покращує доступ до освітніх послуг для студентів. Інші автори обговорюють не тільки доступність онлайн навчання, але і його гнучкість та здатність поєднуватись з іншими видами діяльності.⁸⁰⁷

Онлайн навчання вважається "синхронним", якщо контакт між викладачем і студентом є прямим і відбувається одночасно. Наприклад, викладач може дискутувати зі студентами в чаті форуму або в запланований час читати лекцію, яку студенти дивляться одночасно через веб-камеру, проводити Skype-сесії або використовувати інші системи, такі як Adobe Connect.

Онлайн навчання також може відбуватись "асинхронно". В цьому випадку ні часового, ані просторового зв'язку між викладачем та студентом не існує. Наприклад, студенти можуть перейти на веб-сайт і переглянути лекційний матеріал за тиждень в будь-який момент протягом тижня, взяти участь у асинхронній дискусії, використовувати електронну пошту, за допомогою якої вони відсилають виконані завдання вчителю або задають запитання. Асинхронне онлайн навчання відкриває величезні можливості, звільняючи освіту від обмежень в часі та просторі.

Як вже зазначалось, існує багато синонімів поняття онлайн-освіти. Серед них: віртуальна освіта, електронна, освіта через Інтернет, веб-навчання і освіта, опосередкована комп'ютерною комунікацією.

Онлайн освіта має низку принципових характеристик, зокрема:

- відокремлення вчителів та учнів;

⁷⁹⁹ Dringus, L. P., & Cohen, M. S An adaptable usability heuristic checklist for online courses. 35th Annual FIE '05. Presented at the Frontiers in Education. – 2005.

⁸⁰⁰ Khan, B Web-based training. Englewood Cliffs. // NJ: Educational Technology Publications. – 2001.

⁸⁰¹ Triacca, L., Bolchini, D., Botturi, L., & Inversini, A. Mile. / Systematic usability evaluation for e-Learning web applications. // AACE Journal, 12(4). – 2004.

⁸⁰² Wagner, E. D. Emerging learning trends and the world wide web. Web-based Training. // Englewood Cliffs, NJ: Educational Technology Publications. - 2001, pp. 33 – 50.

⁸⁰³ Oblinger, D. G., & Oblinger, J. L. [Electronic resource] Educating the net generation. // EDUCAUSE. – 2005.– Access mode: <http://net.educause.edu/ir/library/pdf/pub7101.pdf>.

⁸⁰⁴ Lowenthal, P., Wilson, B. G., & Parrish, P. Context matters: A description and typology of the online learning landscape. / AECT International Convention, Louisville, KY. Presented at the 2009 AECT International Convention, Louisville, KY. – 2009.

⁸⁰⁵ Conrad, D. E-Learning and social change: An apparent contradiction. / D Conrad. // Perspectives on higher education in the digital age. New York: Nova Science Publishers. – 2006, p. 21 - 33.

⁸⁰⁶ Benson, L., Elliot, D., Grant, M., Holschuh, D., Kim, B., Kim, H., et al. / Usability and instructional design heuristics for e-Learning evaluation. In P., & S. (Eds.), // Proceedings of World Conference on Educational Multimedia, Hypermedia and Telecommunications. Presented at the World Conference on Educational Multimedia, Hypermedia and Telecommunications (EDMEDIA) Chesapeake, VA: AACE. – 2002, p. 1615 – 1621.

⁸⁰⁷ Hiltz, S. R., & Turoff, M. Education goes digital: The evolution of online learning and the revolution in higher education. Communications of the ACM, 48 (10), – 2005, p. 59 – 64.

- контроль освітньої організації, що відрізняє онлайн-освіту від самостійного вивчення та репетиторства;
- використання комп'ютерної мережі для надання та поширення навчального контенту;
- надання двостороннього зв'язку через комп'ютерну мережу з тим, щоб студенти мали можливість спілкування один з одним, з викладачами і та співробітниками.⁸⁰⁸

Онлайн навчання розуміють як структуровану навчальну діяльність, яка використовує технологію із залученням Інтернет-інструментів і ресурсів як способів доставки інструкцій, досліджень, оцінок та комунікації.⁸⁰⁹ Воно може розглядатися як природна еволюційна форма дистанційного навчання, що завжди користується новітніми інструментами та технологіями з метою структурування освіти.⁸¹⁰

Деякі країни світу мають вже достатній досвід розвитку онлайн освіти, її науково-методологічного та нормативно-законодавчого забезпечення. США є країною-лідером у розвитку онлайн навчання. Ще у 1965р. до ст. 600 п. 2 Закону «Про вищу освіту» була прийнята поправка, якою було скасовано визначення телекомунікаційного курсу, переглянуто поняття заочного курсу та додано в алфавітному порядку нове визначення дистанційної освіти. Відтоді заочний курс вважався як такий, що надається установою, під час якого вона передає навчальні матеріали поштою або у електронному вигляді, в тому числі екзаменування за матеріалами, наданими студентам, які є відділеними від інструктора. Взаємодія між викладачем та студентом є обмеженою і не регулярною і відбувається в першу чергу з ініціативи студента. Заочні курси, як правило, є самостійним навчанням. Також в поправці зауважувалось, що заочне навчання не є дистанційним навчанням.⁸¹¹

У регуляторних актах США дистанційна освіта розуміється як “надання освіти студентам, віддалених від інструктора, направлене на підтримання регулярної та ґрунтовної, синхронної або асинхронної взаємодії між студентами і викладачем, під час якого використовується один або декілька видів технологій, а саме:

- (1) Інтернет;
- (2) одностороння та двостороння передача через відкрите мовлення, замкнутий контур, кабель, мікрохвильові, широкосмугові, або волоконно-оптичні лінії, супутники або пристрої бездротового зв'язку;
- (3) аудіоконференції;

⁸⁰⁸ Online Education Systems: Discussion and Definition of Terms. [Electronic resource] – Access mode: <https://www.porto.ucp.pt/open/curso/modulos/doc/Definition%20of%20Terms.pdf>.

⁸⁰⁹ Michigan department of education. [Electronic resource]. – Access mode: http://www.michigan.gov/documents/mde/Online10.06_final_175750_7.pdf.

⁸¹⁰ Albert Sangrà, Dimitrios Vlachopoulos, and Nati Cabrera. Building an Inclusive Definition of E-Learning: An Approach to the Conceptual Framework. [Electronic resource] / The international review of research in open and distance learning // A referenced e-journal to advance research, theory, and practice in open and distance learning worldwide. Vol 13, No 2 (2012). Access mode: <http://www.irrodl.org/index.php/irrodl/article/view/1161/2146>.

⁸¹¹ Institutional Eligibility Under the Higher Education Act of 1965, as Amended, and the Secretary's Recognition of Accrediting Agencies. Department of Education (ED). [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.regulations.gov/#!documentDetail;D=ED-2009-OPE-0009-0023>.

(4) відеокасети, DVD-диски або компакт-диски в разі їх використання в поєднанні з будь-якою із технологій, перерахованих в пунктах (1) - (3).”⁸¹²

У глосарії Департаменту освіти США зазначено, що “дистанційна освіта – це освітній процес, який характеризується розірванням в часі і просторі між викладачем і студентом”.⁸¹³

З метою напрацювання методологічних підходів та розвитку дистанційної освіти у США створена ціла низка інституцій, зокрема Асоціація дистанційного навчання США (USDLA) та Американський консорціум дистанційної освіти (ADEC).

Так, Асоціація дистанційного навчання США стала першою некомерційною організацією, створеною для підтримки теоретичних досліджень та впровадження на практиці дистанційного навчання по всій арені освіти. Заснована у 1987 році, асоціація мала на меті створення потужного союзу для задоволення зростаючих потреб спільнот у сфері освіти і професійної підготовки, запроваджуючи нові концепції злиття комунікаційних технологій з навчанням, об’єднані в широких міждисциплінарних програмах. Діяльність асоціації охоплює такі сфери, як середня та вища освіта, безперервне навчання корпоративне навчання, військові та муніципальні навчання, домашнє навчання та телемедицина. Місією асоціації є підтримка розвитку і широкого застосування дистанційного навчання, фокусуючись на законодавчих актах, що впливають на співтовариство дистанційного навчання.

Серед цілей Асоціації дистанційного навчання США - забезпечення національного лідерства в галузі дистанційного навчання; ведення пропаганди і сприяння використанню дистанційного навчання; забезпечення товариства наявною інформацією про дистанційне навчання; підтримання державних і приватних організацій, які належать до USDLA; щорічне визнання і нагородження видатних досягнень в дистанційному навчанні; формування партнерських відносин між освітою, бізнесом, охороною здоров'я та урядом; досягнення статусу світового лідера через встановлення зв'язків з міжнародними організаціями; сприяння справедливості і доступу до безперервного навчання за допомогою дистанційного навчання; заохочування існування розмаїття програм всередині асоціації.⁸¹⁴

Американський консорціум дистанційної освіти є також некомерційною організацією, що складається приблизно з 20 державних університетів і коледжів. Консорціум був задуманий і розроблений, щоб сприяти створенню і забезпеченню високоякісної, економічної дистанційної освіти для різних аудиторій за допомогою найбільш поширених та доступних інформаційних технологій. Серед основних переваг для членів консорціуму – можливості стратегічного міжнародного співробітництва, впровадження передових світових практик завдяки партнерським угодам з установами в Китаї, Південній Америці та Європі; реальний вплив на

⁸¹² Institutional Eligibility Under the Higher Education Act of 1965, as Amended, and the Secretary's Recognition of Accrediting Agencies. Department of Education (ED). [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.regulations.gov/#!documentDetail;D=ED-2009-OPE-0009-0023>.

⁸¹³ U.S. Department of Education glossary. [[Electronic resource]. – Access mode: <http://ope.ed.gov/accreditation/Glossary.aspx>.

⁸¹⁴ United States Distance Learning Association. [Electronic resource]. – Access mode: http://www.usdla.org/Mission_and_Goals_s/1857.htm.

регуляторні рішення уряду стосовно дистанційної освіти; впровадження інновацій та залучення нових технологій в освітній процес з метою підвищення якості навчання в режимі онлайн.⁸¹⁵

Іншою країною-лідером на ринку онлайн освітніх послуг є Великобританія. Відповідно до нормативних актів курс дистанційного навчання розуміється як такий, під час проходження якого студент не зобов'язаний бути присутнім в освітній установі з метою реєстрації, зарахування, здавання іспитів, фахових випробувань, протягом навчальних тижнів, вихідних або канікул.⁸¹⁶, ⁸¹⁷

Цікавим та принципово важливим є розуміння відкритого та дистанційного навчання Радою з якості відкритого та дистанційного навчання Великобританії. Воно розуміється як навчання, значущим елементом якого є управління процесом навчання, що відбувається самостійно на розсуд студента за підтримки та сприяння з боку постачальника освітніх послуг.

Процес дистанційного навчання може включати в себе як традиційні заочні курси, онлайн навчання, навчання за допомогою інтерактивних компакт-дисків, електронне та змішане навчання, так і відкриті навчальні центри з безпосередньою взаємодією вчителя і учня, де важливий елемент гнучкості, самостійного вивчення та підтримки в процесі навчання є невід'ємною частиною.⁸¹⁸ Клівланд-Іннс М.Ф. та Гаррісон Д.Р. визначають онлайн навчання та викладання як інтернет-орієнтоване навчання, що постачає контент і забезпечує зв'язок між викладачем і студентами та базується на єдності дистанційної освіти, прогресивного комп'ютерного обладнання та комунікаційних технологій.⁸¹⁹

Гідним уваги є досвід створення системи дистанційної освіти в Індії. Так, основними завданнями індійської системи дистанційного навчання є:

- забезпечення системи особистісно-орієнтованого самостійного навчання;
- забезпечення гнучкої, диверсифікованої і відкритої системи освіти;
- запровадження більш широкого доступу до вищої освіти для осіб різного віку, особливо для працюючого населення, а також для людей з обмеженими можливостями, включаючи тих, хто проживає у віддалених районах;
- забезпечення можливості підвищення навичок та кваліфікації;
- запровадження поняття освіти як діяльності впродовж всього життя з тим, щоб людина мала змогу поповнювати свої знання з певної дисципліни або здобувати знання в нових областях.

Система дистанційної освіти Індії характеризується високою продуктивністю, гнучкістю і її здатністю реагувати на зміну потреб. Вважається, що нова політика

⁸¹⁵ ADEC - American Distance Education Consortium. [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.adec.edu/>

⁸¹⁶ The National Archives is a United Kingdom government department and an executive agency of the Ministry of Justice. [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.legislation.gov.uk/ukxi/2011/1986/regulation/2/made#text%3DDistance%20education>.

⁸¹⁷ The Education (Student Support) Regulations 2011 No.1986Table of Contents. (The National Archives is a United Kingdom government department and an executive agency of the Ministry of Justice, publishing all UK legislation). [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.legislation.gov.uk/ukxi/2011/1986/contents/made?text=Distance%20education#match-1>.

⁸¹⁸ Open & Distance Learning Quality Council Definitions. [Electronic resource]. – Access mode: <http://odlqc.org.uk/odlqc-standards/definitions>.

⁸¹⁹ Cleveland-Innes, M. F., & Garrison, D. R. (Eds.). An introduction to distance education: Understanding teaching and learning in a new era. New York: Routledge. – 2010.

запровадженого режиму дистанційного навчання в сфері вищої освіти сприяє наданню можливості навчання особам, які не мають прямого доступу до навчання (працюючим, домогосподаркам і т.д.); забезпеченню працюючим фахівцям можливості оновлення своїх знань, освоєння нових дисциплін і професій та підвищення їх кваліфікацій для кар'єрного росту, а також використанню потенціалу інформаційних і комунікаційних технологій в процесі викладання і навчання.⁸²⁰

Сьогодні системою дистанційного навчання користується більше 20 % студентів Індії. До речі, система вищої освіти в Індії охоплює більш ніж 30 мільйонів студентів, які навчаються в 45000 установ. За оцінками експертів розмір ринку онлайн-освіти в Індії буде зростати до \$ 40 млрд до 2017 року з нинішніх \$ 20 млрд.⁸²¹

Національний відкритий університет імені Індіри Ганді (IGNOU) координує дистанційне навчання на рівні вищої освіти. Нараховуючи близько 53 регіональних центри і 1400 навчальних центри з 25 000 радниками. Рада дистанційної освіти університету координує 13 державних відкритих університетів і 119 інститутів заочних курсів в університетах. Інфраструктура розвивається у відповідь на масове зростання дистанційних навчальних закладів, що пропонують велику кількість онлайн курсів.

За сприяння Ради дистанційної освіти у вересні 2002 р. було створено Центр дистанційного та відкритого навчання Арджун Сінгх, основним завданням якого є надання можливості для здобуття вищої освіти для тих, хто не в змозі отримувати традиційну освіту.⁸²² Разом з тим, з'явилася гостра потреба у корекції дисбалансів у системі вищої освіти з метою підвищення її стандартів та показників якості.

Польща не є лідером з показників розвитку онлайн освіти, проте її досвід є корисним для України. Головний орган, відповідальний за реалізацію нових освітніх стратегій, в тому числі тих, що стосуються онлайн навчання, є Міністерство національної освіти Польщі. Тим не менш, жодної конкретної організаційної структури з управління та координації онлайн навчання не існує. На сьогоднішній день не розроблено ніякої офіційної стратегії онлайн навчання, немає і норми діючого законодавства, яка б регулювала навчання через Інтернет. Та незважаючи на відсутність системних рішень або законодавчої підтримки, велика кількість освітніх центрів у Польщі вже зробили свої перші кроки в галузі онлайн навчання. Впровадження системи онлайн навчання в основному відбулося завдяки некомерційним організаціям. Роль онлайн освіти набуває все більшого значення як в якості додаткової форми освіти, так і в організації університетських курсів. Онлайн

⁸²⁰ New policy on distance learning in higher education sector. [Electronic resource]. – Access mode: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:WI1ouI2kYIYJ:http://planipolis.iiep.unesco.org/upload/India/India_Policy_distance_higher_education.pdf%2Bonline+education+legislative+regulation+India&client=opera&rls=ru&hl=ru&ct=cInk.

⁸²¹ India's online education market size to be \$40 billion by 2017. [Electronic resource]. – Access mode: http://articles.economictimes.indiatimes.com/2012-07-22/news/32788545_1_online-education-career-education-corp-india.

⁸²² Open and distance learning in India [Electronic resource]. – Access mode: http://en.wikipedia.org/wiki/Education_in_India#Open_and_distance_learning.

навчання стає невід'ємним елементом навчального процесу, уособлюючи процес віртуалізації вищої освіти.⁸²³

Водночас, на підтримку онлайн навчання як педагогічного інструменту, було прийнято державну програму - секторальна програму (SPO) розвитку людських ресурсів на 2004-2006 роки (Закон про Національний План Розвитку від 20 квітня 2004). Програма охоплює наступні кроки: забезпечення навчальних закладів комп'ютерною технікою та Інтернет-зв'язком; коригування стандартів онлайн навчання в Польщі до стандартів ЄС; організація комп'ютерних курсів для викладачів; сприяння становленню інформаційного суспільства в Польщі; співпраця з міжнародними організаціями, які пропонують онлайн курси.⁸²⁴

Слід зазначити, що протягом останнього десятиліття у Польщі був прийнятий цілий ряд нормативно-правових документів, що стосуються політики онлайн навчання, зокрема:

- EPoland - Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Польщі на 2004-2006 роки.

- Стратегія з розвитку безперервного навчання в Польщі до 2010 року (Міністерство національної освіти і спорту), в якій одним із пріоритетних напрямків є "покращення якості безперервного навчання», передбачає кілька завдань, пов'язаних з дистанційною та онлайн освітою, зокрема підготовку навчальних програм.

- Стратегія розвитку онлайн освіти, запропонована Міністерством національної освіти і спорту. В її основу поряд з іншими галузевими програмами (електронний уряд, електронна охорона здоров'я та електронна комерція) покладено стратегію ePoland.

Відповідно до законодавства Польщі, існуюче нормативно-правове регулювання в сфері вищої освіти не передбачає поняття «дистанційного навчання» як виду навчання - всі існуючі ініціативи пропонують «онлайн навчання» як метод альтернативного навчання, що може використовуватись для курсів під час «традиційного» навчального процесу.

Одна з цілей Міністерства національної освіти і спорту є законність "онлайн навчання", як рівноцінної альтернативи "стандартного навчання". «Стратегія розвитку освіти на 2007-2013 роки»⁸²⁵ Міністерства національної освіти і спорту у параграфі 5.6 регламентує розвиток дистанційної освіти (на різних рівнях - від початкової школи до вищої освіти). "Дистанційна освіта, особливо для дорослих, повинна розглядатися як еквівалентний шлях організації освіти, якщо це дає змогу отримати визнану і підтверджену кваліфікацію. Необхідним вважається розробка

⁸²³ The Development of eServices in an Enlarged EU: eLearning in Poland[Electronic resource] / Malgorzata Runiewicz // European Commission Joint Research Centre. Institute for Prospective Technological Studies. – Access mode: <http://ftp.jrc.es/EURdoc/JRC45495.pdf>.

⁸²⁴ Ministry for education of Poland. [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.men.gov.pl>.

⁸²⁵ „Strategia Rozwoju Edukacji na lata 2007 – 2013”. [Electronic resource]. – Access mode: http://www.menis.gov.pl/oswiata/biezace/strategia_2007_2013.pdf.

оціночних стандартів та впровадження внутрішніх систем забезпечення якості такого навчання."⁸²⁶

Особливості застосування онлайн навчання у польських вищих навчальних закладах можна розглянути на прикладі декількох кейсів.

Цікавим є досвід університетів у створенні Центрів онлайн навчання як самостійних структурних підрозділів. Наприклад, центр відкритої та мультимедійної освіти Варшавського університету є самостійним структурним підрозділом, який створено в цілях підтримки, стимулювання та організації відкритої та дистанційної освіти. Його метою є розширення доступності академічної освіти та подолання часових та просторових бар'єрів. Центр проводить дослідження, що стосуються використання сучасних технологій в освіті, підвищення ефективності навчання та підвищення мотивації студентів з усіх соціально-економічних верств. Зокрема, центр фокусується на розробці більш практичних методів навчання з особливим наголосом на ті, що використовують нові інформаційні технології. В центрі уваги Центру відкритої і мультимедійної освіти є створення суспільства знань.⁸²⁷

Успішним є також досвід організації платформи дистанційного навчання Сілезьким технологічним університетом. Вона базується на модульному об'єктно-орієнтованому середовищі динамічного навчання, представленому технологією LMS (Learning Management Systems) – програмному забезпеченні, призначеному для створення якісних онлайн-курсів. В даний час на платформі дистанційного навчання Сілезького технологічного університету доступні більше 520 онлайн-курсів, створених для студентів дванадцяти факультетів університету. Кількість користувачів платформа дистанційного навчання перевищує 12000. Платформа дистанційного навчання надає звичайні послуги асинхронного електронного навчання, але в майбутньому будуть додані також більш синхронні послуги. Надаючи безліч прекрасних інструментів, які можуть бути використані для поліпшення звичайних класних занять, гібридних курсів або будь-яких заходів дистанційного навчання, платформа має великий потенціал для створення успішного досвіду електронного навчання. В Сілезькому технологічному університеті навчається близько 33 000 студентів. Університет складається з 12 факультетів, які знаходяться в Глівіце, Катовіце і Забже. Він також включає в себе філію Інжинірингового освітнього центру Рибніку.

Окрім того, був реалізований проект створення Польського віртуального університету. Віртуальне навчання було розпочато в 2002 році в місті Лодзь. У 2003 році Польський віртуальний університет був спільно створений Академією гуманітарних наук і економіки в Лодзі і Університетом Марії Кюрі-Склодовської в Любліні. В березні 2007 року загальна кількість студентів університету сягала 1100 чоловік, у тому числі 180 із закордону. Університетом поряд з традиційними лекціями та тренінгами пропонуються навчальні програми та курси підвищення кваліфікації по Інтернету.

⁸²⁶ Ministry of National Education and Sport (MoNES) [Electronic resource]. – Access mode: http://www.menis.gov.pl/menis_pl/pytania/pyt_39.php.

⁸²⁷ Researching Virtual Initiatives In Education. Poland. [Electronic resource]. – Access mode: http://www.virtualcampuses.eu/index.php/Poland#eLearning_Policy_in_Poland.

Отже, можемо зазначити, що основною перешкодою розвитку онлайн навчання у Польщі є відсутність нормативного регулювання, оскільки поняття "електронне навчання" / "дистанційне навчання" в чистому вигляді не допускається.

Як і в Україні, в Польщі немає єдиного підходу до визначення онлайн освіти. Проте є спроби впорядкувати це питання.

Наприклад, журнал *Wirtualna Edukacja* ("Віртуальна освіта")⁸²⁸ - перший онлайн журнал з дистанційної освіти, що виходить раз на два місяці, існує з жовтня 2000 року, та займається популяризацією дистанційної освіти серед польських викладачів, пропонує такі визначення:

“1. Дистанційне навчання є плановий навчальний процес, що відбувається під керівництвом організаційної установи (освітньої, атестаційної, тощо). Процес навчання не вимагає негайного нагляду викладачів і присутності студентів та відбувається в умовах, коли його учасники відокремлені.

2. Відокремлення між викладачем і студентом може відбуватися в часі або просторі або в часі і просторі одночасно, що припускає використання різних (синхронних, асинхронних) моделей навчання та педагогічних інновацій і потребує існування спеціальних навчальних платформ, що поєднують в собі технічні, освітні ресурси, двонаправлені методи спілкування і спеціальне організаційне та адміністративне управління процесом навчання.

3. Для надання знань та інформації використовуються сучасні телекомунікаційні засоби масової передачі інформації - прямий і двосторонній зв'язок в режимі реального часу між студентом і викладачем за допомогою аудіо-або відео-конференцій незалежно від відстані між ними.

4. Процес навчання будується на синхронному або асинхронному спілкуванні, де темпи, місце та зміст можуть бути індивідуальними і гнучкими.”⁸²⁹

Таким чином, з метою розвитку онлайн освіти в Україні та забезпечення конкурентоздатності українських університетів на глобальному ринку освітніх послуг, вважаємо нагальною потребою чіткого визначення та законодавчого закріплення існування форми онлайн навчання.

Ми розуміємо онлайн навчання як найбільш прогресивну форму дистанційної освіти, що характеризується розірванням у часі та просторі викладача і студента та реалізується на основі принципів студентоцентризму, гнучкості процесу здобуття освіти та використання інформаційних технологій в освітньому процесі.

⁸²⁸ *Wirtualna Edukacja*. The first bimonthly distance education online journal. [Electronic resource]. – Access mode: <http://grouper.ieee.org/groups/lttf/we/about.html>.

⁸²⁹ Kubiak Mirosław J. Proba stworzenia uniwersalnej definicji kształcenia na odległość. [Electronic resource]. / Mirosław J. Kubiak. // *Wirtualna Edukacja*, nr 17. – Access mode: <http://lttf.ieee.org/we/a031.html>.

Країна	2. Нормативно-правові акти, що закріплюють поняття онлайн- / дистанційної освіти	3. Визначення онлайн- / дистанційної освіти	4. Основні завдання системи онлайн- / дистанційної освіти	5. Інституції, що мають на меті підтримку ініціатив та розвиток онлайн- / дистанційної освіти	6. Технології, за допомогою яких відбувається процес онлайн- / дистанційної освіти	7. Найвні перешкоди розвитку системи онлайн- / дистанційної освіти
США	Поправка до п. 2 ст. 600 Закону «Про вищу освіту» від 1965р.	Надання освіти студентам, віддалених від інструктора, направлене на підтримання регулярної та ґрунтовної, синхронної або асинхронної взаємодії між студентами і викладачем, під час якого використовується один або декілька видів технологій.	<ul style="list-style-type: none"> - Забезпечення національного лідерства в галузі онлайн навчання; - ведення пропаганди і сприяння використанню дистанційного навчання; - формування партнерських відносин між освітою, бізнесом, охороною здоров'я та урядом; - досягнення статусу світового лідера через встановлення зв'язків з міжнародними організаціями; - сприяння справедливості і доступу до безперервного навчання за допомогою дистанційного навчання; 	<ul style="list-style-type: none"> - Департамент освіти США; - Асоціація дистанційного навчання США (USDLA); - Американський консорціум дистанційної освіти (ADEC). 	<ul style="list-style-type: none"> - Інтернет; - одностороння та двостороння передача через відкрите мовлення, замкнутий контур, кабель, мікрохвильові, широкосмугові, або волоконно-оптичні лінії, супутники або пристрої бездротового зв'язку; - аудіоконференції; - відеокасети, DVD-диски або компакт-диски в разі їх використання в поєднанні з будь-якою із попередніх технологій. 	-
ВБ	Закон «Про освіту» з поправками від 2011р.	Процес навчання, під час проходження якого студент не зобов'язаний бути присутнім в освітній установі з метою реєстрації, зарахування, здавання іспитів, фахових випробувань, протягом навчальних тижнів, вихідних або канікул	<ul style="list-style-type: none"> - Надання студентам умов для управління процесом навчання самостійно, на власний розсуд за підтримки та сприяння з боку постачальника освітніх послуг; - забезпечення зв'язку між викладачем і студентами, що базується на єдності дистанційної освіти, прогресивного комп'ютерного обладнання та комунікаційних технологій. 	Рада з якості відкритого та дистанційного навчання Великобританії	<ul style="list-style-type: none"> - Інтернет; - дискусії в чаті форуму; - лекції через веб-камеру; - Skype-сесії; - використання інших систем, наприклад Adobe Connect; - навчання за допомогою інтерактивних компакт-дисків. 	-

Індія	Закон «Про дистанційну освіту» від 1985р.	Форма вищої освіти, що сприяє наданню можливості навчання особам, які не мають прямого доступу до навчання, забезпеченню працюючим фахівцям можливості оновлення своїх знань, освоєння нових дисциплін і професій та підвищення їх кваліфікацій для кар'єрного росту.	- Забезпечення системи особистісно-орієнтованого самостійного навчання; - забезпечення гнучкої, диверсифікованої і відкритої системи освіти; - запровадження більш широкого доступу до вищої освіти для осіб різного віку; - забезпечення можливості підвищення навичок та кваліфікації; - запровадження поняття освіти як діяльності впродовж всього життя.	- Рада з дистанційної освіти; - Національний відкритий університет імені Індіри Ганді (IGNOU); - Центр дистанційного та відкритого навчання Арджун Сінгх,	Використання наявного потенціалу інформаційних і комунікаційних технологій в процесі викладання і навчання.	Гостра потреба у корекції дисбалансів у системі вищої освіти з метою підвищення її стандартів та показників якості.
Польща	Існуючі ініціативи стосовно закріплення поняття онлайн освіти як форми навчання: - Програма (SPO) розвитку людських ресурсів на 2004-2006 роки; - EPoland - Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Польщі на 2004-2006 роки; - Стратегія з розвитку безперервного навчання в Польщі до 2010 року; - Стратегія розвитку освіти на 2007-2013 роки» Міністерства національної освіти і спорту.	Плановий навчальний процес, який відбувається в умовах, коли його учасники відокремлені в часі або просторі або в часі й просторі одночасно, та припускає залучення різних (синхронних, асинхронних) моделей навчання та педагогічних інновацій і потребує існування спеціальних навчальних платформ.	-Розширення доступності академічної освіти та подолання часових та просторових бар'єрів; -підвищення ефективності навчання та підвищення мотивації студентів з усіх соціально-економічних верств; -коригування стандартів онлайн навчання в Польщі до стандартів ЄС; -організація комп'ютерних курсів для викладачів; -сприяння становленню інформаційного суспільства в Польщі; -співпраця з міжнародними організаціями, які пропонують онлайн курси.	Міністерство національної освіти Польщі; Центр відкритої та мультимедійної освіти Варшавського університету; Платформа дистанційного навчання Сілезького технологічного університету; Польський віртуальний університет.	- Синхронне та асинхронне електронне навчання за допомогою мережі Інтернет; -аудіо- або відео-конференції; -використання технології LMS (Learning Management Systems) – програмного забезпечення, призначеного для створення якісних онлайн-курсів (використовується платформою дистанційного навчання Сілезького технологічного університету).	- Відсутність конкретної організаційної структури з управління та координації онлайн навчання; - відсутність офіційної стратегії онлайн навчання та норми діючого законодавства, яка б регулювала навчання через Інтернет; - позиціонування онлайн навчання лише як методу альтернативного навчання, що може використовуватись для курсів під час «традиційного» навчального процесу.
Україна	Існуючі ініціативи стосовно закріплення поняття дистанційної форми навчання: - ЗУ «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII. - Наказ Міністерства освіти і науки України "Про затвердження Положення про дистанційне навчання" № 466 від 25.04.2013 р.	-ЗУ «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII розуміє дистанційну освіту як еквівалентне поняття заочної форми. ⁸³⁰ -Згідно концепції розвитку дистанційної освіти в Україні дистанційна освіта – це форма навчання, рівноцінна з очною, вечірньою, заочною та екстернатом, що	Завданням дистанційного навчання є забезпечення громадянам можливості реалізації конституційного права на здобуття освіти та професійної кваліфікації, підвищення кваліфікації незалежно від статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань,	- Міністерство освіти і науки України; - Український центр дистанційної освіти.	Технології створення, передачі і збереження навчальних матеріалів, організації і супроводу навчального процесу дистанційного навчання за допомогою телекомунікаційного зв'язку.	- Ототожнення поняття дистанційної освіти із заочною формою навчання; - відсутність нормативно-правового закріплення існування онлайн освіти; - відсутність реального втілення в життя норм законодавства, що стосуються системи дистанційної освіти в країні.

⁸³⁰ Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18?nreg=1556-8&find=1&text=%E4%E8F1%F2%E0%ED%F6%B3% E9%ED%E0&x=0&y=0>.

		<p>реалізується, в основному, за технологіями дистанційного навчання.⁸³¹</p> <p>- Ст. 1.2 Положення про дистанційне навчання визначає його як індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу у спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій.</p>	<p>належності до партій, ставлення до релігії, віросповідання, стану здоров'я, місця проживання відповідно до їх здібностей.⁸³²</p>			
--	--	--	--	--	--	--

⁸³¹ Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні, затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 20 грудня 2000р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html>.

⁸³² Наказ Міністерства освіти і науки України "Про затвердження Положення про дистанційне навчання" № 466 від 25.04.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13>

СУЧАСНІ ТРЕНДИ ГЛОБАЛЬНОГО РИНКУ ОНЛАЙН ОСВІТИ

Бурхливий розвиток нових форм надання освітніх послуг пояснюється не тільки необхідністю якісної освіти для формування людського потенціалу в інноваційній економіці, але також широким використанням інформаційно-комунікаційних технологій практично в усіх сферах діяльності, зокрема й в освітній сфері. Онлайн-освіта, концепція якої відповідає парадигмі «освіта через усе життя», є однією з таких форм освітніх послуг, що пропонуються інноваційними університетами. За останні десять років дана сфера зазнала суттєвої трансформації та на сучасному етапі характеризується формуванням глобального ринку онлайн освітніх послуг під впливом технологічних розробок та розвитку інтернет-ресурсів, а також зростаючого попиту не тільки з боку студентів, але й корпорацій, які зацікавлені у використанні програм дистанційного навчання для співробітників.

Існуючі на сьогоднішній день онлайн-курси можна класифікувати за наступними критеріями:

1. За базою проекту: курси на базі університетів, бізнес-шкіл, компаній, з фінансуванням міжнародних корпорацій, державною підтримкою та міжнародних організацій. Наприклад, МВФ працює з платформою EDX для розробки курсів про заборгованість та фінансову політику для державних чиновників, які на даний момент закриті для широкої громадськості.

2. За ступенем запропонованої освіти: курси бакалавра та магістра, підвищення кваліфікації.

3. За ціллю корпоративних застосувань:

- курси спрямовані на особистий розвиток кар'єри. Наприклад, компанії Deloitte, Yahoo!, Jardine Lloyd Thompson, Datalogix заохочують співробітників до вступу на масові відкриті онлайн-курси з метою кар'єрного зростання;

- курси спрямовані на вирішення реальних поточних проблем бізнесу. Наприклад, більше 100 компаній світу використовують платформи Coursera, Coursolve в університеті штату Вірджинія задля вирішення бізнес-проблем.

4. За напрямом навчання: економічні, юридичні, технічні, бізнес-курси, культура та мистецтво, журналістика і нові дослідження ЗМІ, медичні науки тощо.

5. За вартістю навчання: безкоштовні, платні і змішані курси. В рамках останньої моделі сам процес навчання є безкоштовним, а здача іспиту або отримання сертифіката про пройдений курс – платною послугою.

6. За графіком навчання: фіксовані тимчасові курси та курси з відкритим графіком. В рамках першої моделі курси проводяться за розкладом в певний час, у другому випадку курс доступний завжди.

7. За авторством курсів: користувальницькі курси і професійні. В рамках користувальницьких курсів розміщується інформація від користувачів (зазвичай у формі відеороликів). Професійна модель передбачає, що весь процес створення курсу компанія бере на себе.

8. За кількістю слухачів: без обмеження та з обмеженням (зазвичай, не більше 50 слухачів).

9. За процесом навчання: курси без супроводу і курси з супроводом. В рамках першої моделі пропонується тільки одностороння передача інформації, друга модель передбачає спілкування та зворотній зв'язок викладача зі студентами.

10. За способом навчання: курси онлайн- і офлайн-навчання. Найбільш перспективними є гібридні моделі, що пропонують blendedlearning – об'єднання обох способів навчання⁸³³.

Одним з найбільш популярних видів онлайн-курсів є так звані МООС (massive open online course) – масові відкриті онлайн-курси з інтерактивною участю, призначені для необмеженої кількості слухачів. Провідними майданчиками, що дали поштовх трансформації глобального ринку онлайн-освіти, були Coursera, EDX і Udacity, але згодом активного розвитку набули й інші платформи (див. табл. 98)⁸³⁴ та сьогодні до найбільших онлайн-ресурсів можна віднести такі, як Udemy, Lynda, Khan Academy, MIT OpenCourseWare. Буквально за кілька років онлайн-освіта стала надзвичайно популярною, а ринок онлайн-навчання привертає увагу безлічі інвесторів. Слухачами Топ-10 МООС є близько 20 млн осіб, а сукупні інвестиції в ці ресурси вже перевищили 300 млн дол.⁸³⁵

Міжнародні експерти вважають, що використання МООС є найбільш перспективними з точки зору додаткової професійної підготовки та перепідготовки кадрів. Так, один із засновників онлайн-ресурсу Udacity професор Себастьян Тран оголосив про значні зміни даної платформи, що пропонує курси рівня Стенфордського університету. Цей ресурс вже поступово переорієнтується з курсів академічної підготовки на розробку курсів з урахуванням конкретних потреб компаній, які його фінансують, зокрема Google⁸³⁶. Більш того, такі великі компанії, як MasterCard, AT&T та Shell, використовують деякі курси в якості тренінгів для своїх співробітників⁸³⁷. За таких умов починають з'являтися такі різновиди онлайн-курсів, як:

SPOCs (small, private online courses) – малі приватні онлайн-курси;

⁸³³ Розроблено авторами за даними:

Vernau, K. Corporate Learning Goes Digital: How Companies Can Benefit From Online Education [Electronic resource] / K. Vernau, M. Hauptmann. – Across mode:

http://www.rolandberger.com/media/pdf/Roland_Berger_TAB_Corporate_Learning_E_20140602.pdf – Title from the screen.

Putting MOOCs to Work Recap [Infographic]. [Electronic resource]. – Across mode:<http://extensionengine.com/putting-moocs-to-work-recap-infographic/> – Title from the screen.

⁸³⁴ Vernau, K. Corporate Learning Goes Digital: How Companies Can Benefit From Online Education [Electronic resource] / K. Vernau, M. Hauptmann. – Across mode:

http://www.rolandberger.com/media/pdf/Roland_Berger_TAB_Corporate_Learning_E_20140602.pdf – Title from the screen.

⁸³⁵ Офіційний сайт міжнародної компанії J'son&Partners Consulting [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.json.ru/>

⁸³⁶ Vernau, K. Corporate Learning Goes Digital: How Companies Can Benefit From Online Education [Electronic resource] / K. Vernau, M. Hauptmann. – Across mode:

http://www.rolandberger.com/media/pdf/Roland_Berger_TAB_Corporate_Learning_E_20140602.pdf – Title from the screen.

⁸³⁷ E-Learning Market Trends & Forecast: 2014 - 2016 Report. Docebo, March 2014 [Electronic resource]. – Across mode: <https://www.docebo.com/landing/contactform/elearning-market-trends-and-forecast-2014-2016-docebo-report.pdf> – Title from the screen.

Таблиця 98 – Ключові MOOC's платформи міжнародного ринку онлайн-освіти

Назва	Рік заснування, автори проекту	Університети-партнери	Курси, од.	Кількість користувачів
Coursera	2012,стенфордські професори Андрій Нг і Дафна Коллер	108 університетів з різних країн світу	627	6 400000
OpenupEd	2013, EADTU (Інституційна Європейська Мережа Відкритої і ГнучкоїВищої Освіти)	11 університетів з різних країн, переважно з Європи	272	-
EDX	2012, Массачусетський технологічний інститут (MIT), Гарвардський університет	31 університет з різних країн світу	133	1800000
Future Learn	2013,Відкритий Університет Великобританії	26 університетів, переважно з Великобританії, декілька з Ірландії, Австралії та Нової Зеландії	44	200 000
UDACITY	2012 колишній професор Стенфордського університету Себастьян Тран, Девід Стівенс і Майк Сокальський	3 університети	33	1800000
iversity	2011, німецькі студенти Йонас Ліепманн і Ханнес Кльоппер	23 університети з різних країн, переважно з Європи	28	500 000

SOOCs (selective open online courses), учасники яких обираються, наприклад, на основі попередньої кваліфікації або з урахуванням потреб роботодавця;

POOCs (personalized open online courses) – персоналізовані відкриті онлайн-курси;

TORQUEs(tiny, open online courses but with definite restrictions, focusing on quality and effectiveness) – крихітні, відкриті онлайн-курси з певними обмеженнями, з упором на якість і ефективність⁸³⁸.

⁸³⁸Vernau, K. Corporate Learning Goes Digital: How Companies Can Benefit From Online Education [Electronic resource] / K. Vernau, M. Hauptmann. – Across mode: http://www.rolandberger.com/media/pdf/Roland_Berger_TAB_Corporate_Learning_E_20140602.pdf – Title from the screen.

Таблиця 99 – Найкращі бізнес-курси онлайн у 2014 р.

Назва бізнес-курсу	Університет	Автор курсу	Тривалість програми	Ціль програми
Інновації для підприємців: від ідеї до ринку	<i>Мерілендський університет у Коледж-Парку</i>	Доктор Томас Межва	<i>4 тижні, 3-5 годин на тиждень</i>	Курс присвячений розкриттю основних кроків запуску інноваційного продукту/проекту та стратегій підтримки конкурентної переваги на ринку.
Аналіз глобальних трендів для бізнесу та суспільства	<i>Уортонська школа бізнесу при Пенсільванському університеті</i>	Мауро Гуйен	<i>7 тижнів, 3-4 години на тиждень</i>	Лекції присвячені сценаріям розвитку глобальних ринків та змінам розстановки сил у XXI столітті.
Менеджмент міжнародних організацій	<i>Женевський університет</i>	Професор Гілберт Пробст	<i>5 тижнів, 2-3 години на тиждень</i>	Програма пропонує огляд управлінських проблем міжнародних організацій. Висвітлює основні галузі управління: від обрання стратегії до її здійснення за допомогою маркетингу та залучення інвестицій.
Стратегія в мистецтві та культурі	<i>Пенсільванський університет</i>	Пітер Фрумкін, Рассел Вилліс Тейлор	<i>6 тижнів, 4-6 годин на тиждень</i>	Даний курс надає можливість ознайомитися з міжнародними практиками та ідеями в сфері мистецтва та культури.
Фінансування нового підприємства: залучення капіталів у стартап для підприємців	<i>Мерілендський університет у Коледж-Парку</i>	Майкл Пратт	<i>4 тижні, 3-5 годин на тиждень</i>	Лекції курсу розкривають проблеми залучення капіталу у бізнес, а також як обрати можливих партнерів, підготувати бізнес-план потенційним інвесторам, провести презентацію та залучити інвестиції у проект.

Розроблено авторами за даними Forbes

Провідні університети світи проявляють неабияку активність на даному ринку. Так, Forbes обрав п'ять найкращих онлайн-програм з бізнес-тематики від провідних університетів світу 2014 р. (табл. 99). При чому обрані курси пропонуються на найбільшій та найпопулярнішій платформі в сфері масової онлайн-освіти Coursera. Влітку 2014 року даний онлайн-ресурс залучив 43 млн дол. інвестицій від GSV Capital, International Finance Corporation, Laureate Education та

Юрія Мільнера. Станом на вересень 2014 р. в Coursera було зареєстровано понад 10 млн користувачів, які проходять більше 840 курсів від 114 освітніх установ⁸³⁹.

Основний плюс МООС полягає у тому, що вони можуть відносно швидко і широко донести до аудиторії правильний і найкращий освітній матеріал. Мінус - необхідність високої мотивації, за відсутності якої важко пройти курс від початку до кінця. За статистикою журналу Forbes⁸⁴⁰ до 80% людей, які починають масові онлайн курси, їх не закінчують.

Світовий ринок онлайн-освіти протягом останнього десятиліття розвивається потужними темпами та характеризується гнучкістю, адаптацією під потреби споживачів та постійною зміною трендів. За даними CB Insights тільки у 2014 році фінансування освітніх технологій збільшилося на 55%⁸⁴¹. Основнимисучасними трендами даного ринку є наступні:

- виникнення та розповсюдження мікрокурсів, у зв'язку із посиленням тенденції до зменшення середнього часу одного ролика до 1-3 хвилин;
- гейміфікація – основним завданням онлайн-майданчиків є необхідність утримати увагу користувача, для чого найчастіше використовується інструментарій онлайн-ігор;
- адаптація нових технологій, які є основним драйвером зростання ринку онлайн-освіти;
- поширення застосування онлайн навчання в сфері прикладних наук у зв'язку із тенденцією до зростання кількості майданчиків, що пропонують саме прикладні знання і навички;
- збільшення корпоративного сегменту – великі корпорації виступають як і споживачі, так і в якості провайдерів послуг. Компанії зацікавленні у навчанні своїх співробітників за допомогою гнучких, економічно ефективних методів, розроблених із урахуванням індивідуальних потреб кожного користувача та таких, які б не впливали на безперервність виробничого процесу. Корпоративне онлайн-навчання дозволяє співробітникам у будь-якій галузі і на будь-якому рівні залучатися до освітніх курсів 24/7 на будь-якому технічному пристрої. За даними Roland Berger Strategy Consultants, щорічно до 2017 р. корпоративний ринок онлайн-освіти буде збільшуватися на 13%⁸⁴²;
- розвиток онлайн-навчання, що засноване на компетенціях та базується на індивідуальній підтримці студентів, допомозі у досягненні ними конкретних цілей навчання, успішне працевлаштування й отриманні адаптованого під бажання роботодавця набору компетенцій;
- спостерігається підвищена увага до вимірювання індивідуального прогресу у навчанні, що базується на компетенціях, і, в кінцевому підсумку, до коефіцієнту окупності інвестицій. Тому, кожна компанія або університет, які

⁸³⁹Борода, М. П'ять найкращих бізнес-курсів онлайн до кінця року / М. Борода [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.ua/ua/lifestyle/1381936-5-najkrashchih-biznes-kursiv-onlajn-do-kincyu-roku>– Заголовок з екрана.

⁸⁴⁰Офіційний сайт журналуForbes [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.ua>

⁸⁴¹Сконнард, А. Тренди освітніх технологій 2015 року [Электронный ресурс] / А. Сконнард. – Режим доступа: http://osvita.ua/abroad/higher_school/distance-learning/45903/ – Загл. с екрана.

⁸⁴²Сконнард, А. Тренди освітніх технологій 2015 року [Электронный ресурс] / А. Сконнард. – Режим доступа: http://osvita.ua/abroad/higher_school/distance-learning/45903/ – Загл. с екрана.

пропонують курси онлайн-навчання, повинні знайти спосіб оцінювання набутих компетенцій для підвищення своєї конкурентоспроможності;

- перманентний розвиток і виникнення нових альтернативних стилей навчання, які пропонують студентам більш зручні та адаптовані під конкретні потреби споживачів освітніх послуг підходи;

- розвиток так званої «перевернутої» технології навчання «flipped learning» – форма змішаного навчання, яка передбачає перегляд студентами відео лекції поза класом онлайн, а потім виконання домашнього завдання у класі безпосередньо під керівництвом викладача⁸⁴³.

У 2013 р. обсяг ринку онлайн-освітніх послуг, за підрахунками аналітиків компанії Ambient Insight⁸⁴⁴, склав 42,7 млрд дол. із середньорічними темпами зростання 4,4% та за прогнозами в 2018 р. сягатиме 53,0 млрд дол. Такі тенденції викликані, насамперед, збільшенням обсягів даного ринку в окремих регіонах світу, зокрема найбільш високі темпи росту спостерігаються в Азії – 17,3% (Індія, Китай, Австралія, Малайзія, Таїланд, М'янма), Східній Європі (Росія) – 16,9%, Африці – 15,2% та Латинській Америці – 14,6% (рис. 100)^{845, 846}.

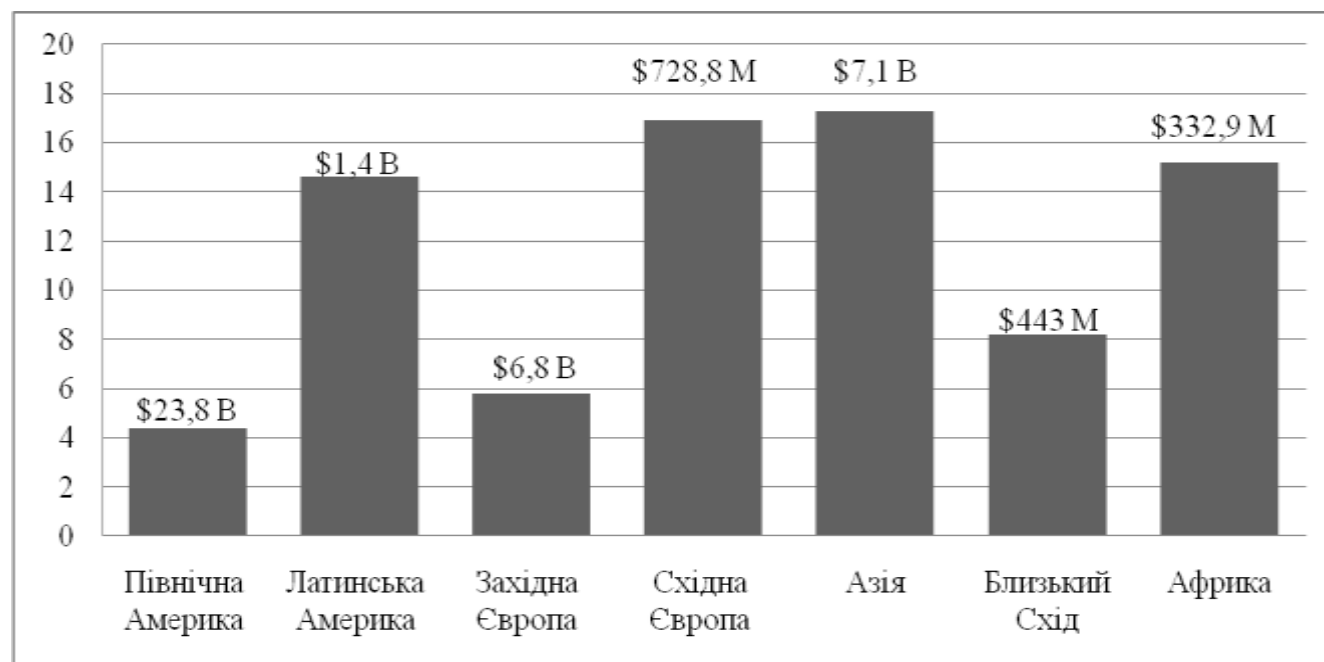

Рисунок 100 – Темпи зростання ринку онлайн-освіти по регіонам світу у 2013 р., %

Проте, на даний момент лідером надання онлайн освітніх послуг лишається Північна Америка, а структура світового ринку за ключовими географічними

⁸⁴³Сконнард, А. Тренди освітніх технологій 2015 року [Електронний ресурс] / А. Сконнард. – Режим доступа: http://osvita.ua/abroad/higher_school/distance-learning/45903/ – Загл. с экрана.

⁸⁴⁴The 2013-2018 Worldwide Self-paced eLearning Market. Ambient Insight Overview [Electronic resource]. – Across mode: <http://www.ambientinsight.com/Reports/eLearning.aspx> – Title from the screen.

⁸⁴⁵E-Learning Market Trends & Forecast: 2014 – 2016 Report. Docebo, March 2014 [Electronic resource]. – Across mode: <https://www.docebo.com/landing/contactform/elearning-market-trends-and-forecast-2014-2016-docebo-report.pdf> – Title from the screen.

⁸⁴⁶The 2013-2018 Worldwide Self-paced eLearning Market. Ambient Insight Overview [Electronic resource]. – Across mode: <http://www.ambientinsight.com/Reports/eLearning.aspx> – Title from the screen.

сегментами виглядає наступним чином: Північна Америка – 59%, Азія – 17%, Західна Європа – 17%, інші – 7 % (рис. 101)⁸⁴⁷.

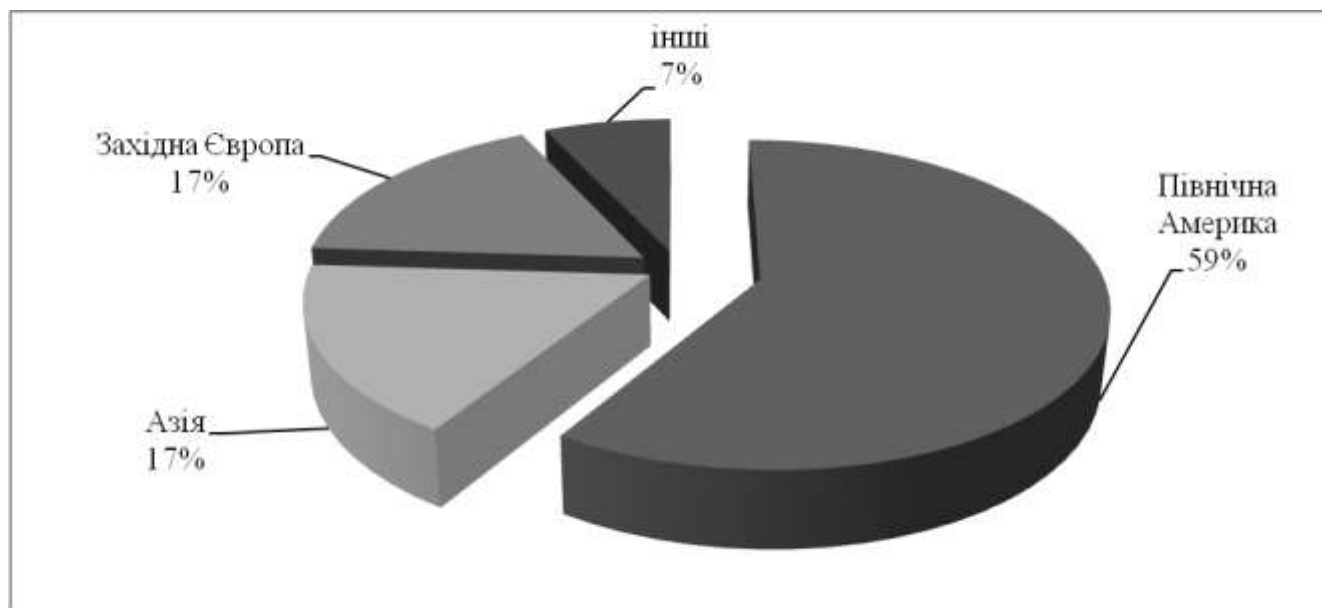

Рисунок 101 – Темпи зростання ринку онлайн-освіти по регіонам світу у 2013 р., %

Можна сказати, що кожен з регіонів світу має свої особливості з точки зору факторів, що стимулюють цей ринок. Наприклад, для Азії, що має найвищі в світі темпи зростання онлайн-ринку (17,3 %), і у 2013 р. стала другим за обсягом ринку онлайн-навчання ключовими стимулами розвитку ринку є збільшення урядових ініціатив для сприяння онлайн-навчання, активне впровадження технологій, брак якісної освіти, чинники зручності та доступності. Що стосується доходів даного сектору, то вони досягли позначки в 7,1 млрд дол. в 2013 р. і прогноуються на рівні 12-13 млрд дол. до 2018 р.

У 2013 р. до п'ятірки азіатських країн з найбільшими ринками онлайн-освіти увійшли Китай, Південна Корея, Японія, Індія та Австралія. За прогнозами до 2018 р. даний список дещо зміниться та матиме вигляд: Китай, Південна Корея, Індія, Японія, Індонезія⁸⁴⁸⁸⁴⁹. Варто звернути увагу, що при цьому М'янма має найвищі темпи зростання в Азії – 50,2%, далі йдуть Таїланд і Малайзія – 43,7% і 42,3% відповідно. Такі тенденції викликані рішенням нового уряду відкрити економіку для іноземних інвестицій, а також здійснювати радикальні реформи в секторі освіти. У 2013 р. 4 млрд дол. ПІІ було інвестовано в країну, із них 60% надійшли з Південної

⁸⁴⁷E-Learning Market Trends & Forecast: 2014 - 2016 Report. Docebo, March 2014 [Electronic resource]. – Across mode: <https://www.docebo.com/landing/contactform/elearning-market-trends-and-forecast-2014-2016-docebo-report.pdf> – Title from the screen.

⁸⁴⁸E-Learning Market Trends & Forecast: 2014 – 2016 Report. Docebo, March 2014 [Electronic resource]. – Across mode: <https://www.docebo.com/landing/contactform/elearning-market-trends-and-forecast-2014-2016-docebo-report.pdf> – Title from the screen

⁸⁴⁹Adkins, Sam S. Ambient Insight's The 2013-2018 Asia Self-paced eLearning Market. Regional Edition [Electronic resource] / Sam S. Adkins. – Across mode: <http://www.ambientinsight.com/Resources/Documents/AmbientInsight-2013-2018-Asia-Self-paced-eLearning-Market-Executive-Overview.pdf> – Title from the screen.

Кореї та Сінгапуру. Також освітні проекти фінансуються такими установами, як ЮНІСЕФ, Світовий банк і Азіатський банк розвитку⁸⁵⁰.

Надзвичайно швидко розвивається індійський ринок онлайн-освіти. Прогнозується, що щорічні темпи приросту сягатимуть 18,4 % до 2018 р. Такі тенденції викликані урядовими ініціативами щодо реєстрацій студентів в системі вищої освіти та дистанційного навчання. Також, причиною розвитку даного ринку виступають мобільні та інформаційні технології, які дають змогу широкого доступу. В першу чергу онлайн-освіта в Індії націлена на розвиток сільськогосподарського сектору, а також підвищення кваліфікації управлінського персоналу компаній⁸⁵¹.

За прогнозами китайський ринок онлайн-освіти буде найбільшим у регіоні. За останні п'ять років темпи зростання в середньому складають 12,2%, а доходи у 2013 р. склали 3,3 млрд дол., при цьому прогнозується, що даний показник збільшиться до 5,9 млрд дол. до 2018 р. Також збільшується кількість китайських компаній, які зайняті в даній сфері, – в 2013 р. понад 1000 нових компаній були відкриті в Китаї. В той же час такі китайські онлайн-гіганти, як Baidu, Tencent і Alibaba, почали будувати свої відповідні онлайн-платформи навчання і активно інвестували в сектор онлайн-освіти⁸⁵².

Як вже зазначалось, Східна Європа займає друге місце у світі по зростанню об'ємів ринку онлайн-освіти, в першу чергу завдяки темпам росту російського ринку. Доходи регіону у 2013 р. склали 728,8 млн дол. (річний приріст 16,9 %), при чому за прогнозами експертів у 2018 році очікується збільшення до 1,2 млрд дол. Основними драйверами цього зростання є державні інвестиції і присутність численних стартапів, що спрямовані на розвиток технологій для навчальних цілей.

В Африці ключову роль у розвитку інформаційних і комунікаційних технологій для освіти відіграють не лише уряди, а й міжнародні органи, такі як ЮНЕСКО, що інвестує значні кошти в розвиток сучасної бази для освіти в регіоні. Доходи даного ринку онлайн-освіти у 2013 р. склали 332,9 млн дол. (15,2% річного приросту), у 2018 р. очікується зростання до 758,0 млн дол.⁸⁵³⁸⁵⁴.

Доходи сектору онлайн-навчання в Латинській Америці в 2013 р. склали 1,4 млрд дол. В 2018 р. прогнозується досягнення позначки у 2,4 млрд дол. Це еквівалентно щорічним темпам росту на 14,6%, при чому в Бразилії на 21,5 %, Колумбії – 18,6 %, Болівії – 17,8 % та Чилі – 14,4 %. Взагалі на сьогоднішній день більшість послуг онлайн-освіти в регіоні надаються закордонними установами, при

⁸⁵⁰Adkins, Sam S. Ambient Insight's The 2013-2018 Asia Self-paced eLearning Market. Regional Edition [Electronic resource] / Sam S. Adkins. – Across mode: <http://www.ambientinsight.com/Resources/Documents/AmbientInsight-2013-2018-Asia-Self-paced-eLearning-Market-Executive-Overview.pdf> – Title from the screen.

⁸⁵¹E-Learning Market Trends & Forecast: 2014 - 2016 Report. Docebo, March 2014 [Electronic resource]. – Across mode: <https://www.docebo.com/landing/contactform/elearning-market-trends-and-forecast-2014-2016-docebo-report.pdf> – Title from the screen.

⁸⁵²Adkins, Sam S. Ambient Insight's The 2013-2018 China Self-paced eLearning Market. Regional Edition [Electronic resource] / Sam S. Adkins. – Across mode: http://www.ambientinsight.com/Resources/Documents/AmbientInsight_2013-2018_China_Self-paced-eLearning_Market_Abstract.pdf – Title from the screen.

⁸⁵³E-Learning Market Trends & Forecast: 2014 - 2016 Report. Docebo, March 2014 [Electronic resource]. – Across mode: <https://www.docebo.com/landing/contactform/elearning-market-trends-and-forecast-2014-2016-docebo-report.pdf> – Title from the screen.

⁸⁵⁴The 2013-2018 Worldwide Self-paced eLearning Market. Ambient Insight Overview [Electronic resource]. – Across mode: <http://www.ambientinsight.com/Reports/eLearning.aspx> – Title from the screen.

чому найбільшими постачальниками онлайн-освітніх послуг є США, Португалія та Іспанія. Основним експортером електронного навчання в регіоні є Аргентина, постачання онлайн-освітніх послуг якої складає 80%. Імпортерами аргентинських продуктів електронного навчання в першу чергу виступають такі країни, як Іспанія, США, Мексика та Чилі. Провідними компаніями, які працюють в Латинській Америці, є Pearson і Santillana.

Що стосується інвестицій в даному регіоні, їх об'єми постійно збільшуються. Наприклад, Міжнародна фінансова корпорація (МФК) протягом останніх кількох років інвестувала 450 млн дол. в онлайн-провайдерів та установи дистанційного навчання у Бразилії, Чилі, Колумбії, Мексиці і Перу. Також МФК на початку 2013 р. інвестувала 150 млн дол. в 31 вищий приватний навчальний заклад, що пропонують сотні онлайн-курсів і програм у регіоні⁸⁵⁵⁸⁵⁶.

Значні зростання даного сектору в Латинській Америці зумовлені такими факторами, як нова політика в галузі освіти, спрямована на підвищення комп'ютерної грамотності та знання англійської мови, попит на цифрові продукти навчання англійської мови, постійне збільшення приватних навчальних закладів, популяризація онлайн-освітніх послуг⁸⁵⁷.

Північна Америка є найбільш зрілим ринком онлайн-освіти в світі. У той час як темпи зростання на цьому ринку низькі в порівнянні з іншими регіонами світу (4,4%), доходи, отримані в 2013 р. на цьому ринку надзвичайно високі – 23,8 млрд дол. Темп зростання ринку онлайн-освітніх послуг в Канаді становить 4,5%, в США – 1,9% [4, 13], при цьому ринок США є найприбутковішим у світі. У 2013р. на США припадало 57% світових доходів ринку онлайн-навчання, прогноз до 2018 р. – 51%⁸⁵⁸.

Незначне зростання в регіоні з дуже високими прибутками означає, що доходи будуть залишатися стабільними протягом прогнозного періоду. Прогнозується, що прибутки на північноамериканському ринку досягнуть 27,2 млрд дол. у 2018 р.

В середньому, кількість студентів вищих навчальних закладів в США, що навчаються наонлайн-програмах зростає на 6,3% в рік. У 2013 р. налічувалося більше 20 млн студентів вищих навчальних закладів в США, що зареєстровані на одному або декількох курсах в режимі онлайн, що є найбільшим показником інтернет-реєстрацій в світі⁸⁵⁹.

⁸⁵⁵E-Learning Market Trends & Forecast: 2014 - 2016 Report. Docebo, March 2014 [Electronic resource]. – Across mode: <https://www.docebo.com/landing/contactform/elearning-market-trends-and-forecast-2014-2016-docebo-report.pdf> – Title from the screen.

⁸⁵⁶Adkins, Sam S. Ambient Insight's The 2013-2018 Latin America Self-paced eLearning Market. Regional Edition [Electronic resource] / Sam S. Adkins. – Across mode: http://www.ambientinsight.com/Resources/Documents/AmbientInsight_2013-2018_LatinAmerica_Self-paced-eLearning_Market_ExecutiveOverview.pdf – Title from the screen.

⁸⁵⁷Adkins, Sam S. Ambient Insight's The 2013-2018 Latin America Self-paced eLearning Market. Regional Edition [Electronic resource] / Sam S. Adkins. – Across mode: http://www.ambientinsight.com/Resources/Documents/AmbientInsight_2013-2018_LatinAmerica_Self-paced-eLearning_Market_ExecutiveOverview.pdf – Title from the screen.

⁸⁵⁸The 2013-2018 Worldwide Self-paced eLearning Market. Ambient Insight Overview [Electronic resource]. – Across mode: <http://www.ambientinsight.com/Reports/eLearning.aspx> – Title from the screen.

⁸⁵⁹Adkins, Sam S. Ambient Insight's The 2013-2018 North America Self-paced eLearning Market. Regional Edition [Electronic resource] / Sam S. Adkins. – Across mode:

Західна Європа у 2013 р. стала третім за величиною в світі ринком онлайн-продуктів і послуг після Північної Америки та Азії. На сьогоднішній день в онлайн-освіті на європейському ринку зацікавлені малі та середні підприємства, а також великі корпорації. Доходи на ринку у 2013 р. склали 6,8 млрд дол. (річний приріст 5,8 %), прогноз на 2018 р. – 8,4 млрд дол.

Ринок онлайн-освітніх послуг на Близькому Сході також швидко росте завдяки ініціативам урядів, приватних шкіл та корпорації. У 2013 р. доходи даного ринку склали 443 млн дол., а щорічний приріст – 8,2 %. Найвищі темпи зростання спостерігаються в Омані на 19,6%, далі йдуть Ліван (16,0%), Туреччина (12,9%), Кувейт (12,6%) і Катар (11,3%). Наприклад, Sultan Qaboos University (SQU) регулярно надає професійні семінари для розвитку своїх співробітників. На сьогоднішній день більше 200 співробітників взяли участь у таких семінарах⁸⁶⁰. Прогнозується, що у 2018 р. доходи даного ринку сягатимуть позначки у 730,4 млн дол.⁸⁶¹

Також важливим сегментом глобального ринку онлайн-освітніх послуг є світовий ринок мобільних продуктів і послуг навчання, який досяг 5,3 млрд дол. в 2012 р., при цьому основними покупцями на даному ринку виступали: США, Японія, Південна Корея, Китай, Індія. За оцінками компанії Ambient Insight⁸⁶², світовий ринок мобільного навчання в 2015 р. досягне 8,7 млрд дол., в 2017 р. – 12,2 млрд дол. із сукупними темпами річного зростання в 18,2%. до 2017 р. Також зміниться список топ-покупців мобільних продуктів і послуг навчання, а саме: Китай, США, Індонезія, Індія і Бразилія. Основним напрямом розвитку даного ринку є розробка мобільних і планшетних додатків та спеціальних мобільних платформ онлайн-навчання.

Ринок корпоративного онлайн-навчання, як очікується, зростатиме на 13% в рік до 2017 р. Причому, наприклад, сьогодні 77% американських компаній пропонують курси корпоративного онлайн-навчання для підвищення кваліфікації своїх співробітників⁸⁶³. США і Європа використовують 70% електронного навчання у світі, але онлайн-освіта у Азіатсько-Тихоокеанському регіоні набирає обертів. Найбільш швидко зростають ринки онлайн-навчання таких країн, як М'янма, Таїланд, В'єтнам і Малайзія⁸⁶⁴.

Як видно з рис. 102, обсяги ринку самостійного онлайн-навчання збільшуються значними темпами. Тому на основі статистичних даних компаній

<http://www.ambientinsight.com/Resources/Documents/AmbientInsight-2013-2018-NorthAmerica-Self-paced-eLearning-Market-Executive-Overview.pdf> – Title from the screen.

⁸⁶⁰E-Learning Market Trends & Forecast: 2014 - 2016 Report. Docebo, March 2014 [Electronic resource]. – Across mode: <https://www.docebo.com/landing/contactform/elearning-market-trends-and-forecast-2014-2016-docebo-report.pdf> – Title from the screen.

⁸⁶¹The 2013-2018 Worldwide Self-paced eLearning Market. Ambient Insight Overview [Electronic resource]. – Across mode: <http://www.ambientinsight.com/Reports/eLearning.aspx> – Title from the screen.

⁸⁶²Adkins, Sam S. The 2012-2017 Worldwide Mobile Learning Market Forecast: Ambient Insight Premium Report [Electronic resource] / Sam S. Adkins. – Across mode: <http://www.ambientinsight.com/Resources/Documents/Ambient-Insight-2012-2017-Worldwide-Mobile-Learning-Market-Executive-Overview.pdf> – Title from the screen.

⁸⁶³Vernau, K. Corporate Learning Goes Digital: How Companies Can Benefit From Online Education [Electronic resource] / K. Vernau, M. Hauptmann. – Across mode: http://www.rolandberger.com/media/pdf/Roland_Berger_TAB_Corporate_Learning_E_20140602.pdf – Title from the screen.

⁸⁶⁴The 2013-2018 Worldwide Self-paced eLearning Market. Ambient Insight Overview [Electronic resource]. – Across mode: <http://www.ambientinsight.com/Reports/eLearning.aspx> – Title from the screen.

Global Industry Analysis, Inc., Docebo та Ambient Insight були прораховані прогностні показники обсягів даного ринку на 2014-2017 рр. із середньорічним темпом приросту – 14,4% (рис. 103).

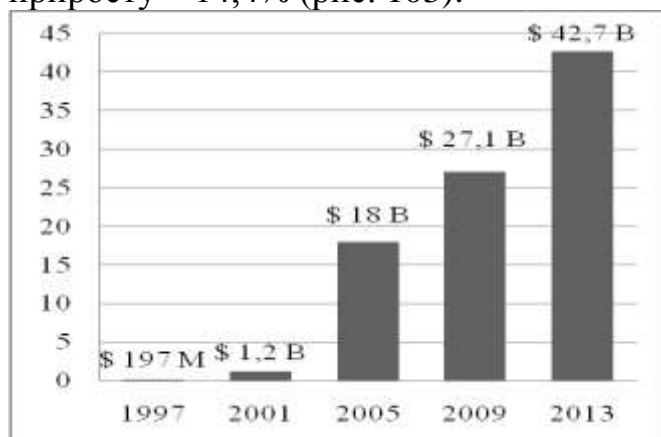

Рисунок 102 – Динаміка зростання обсягів ринку онлайн-освітніх послуг у 1997-2013 рр., млрд дол.⁸⁶⁵

Рисунок 103 – Прогноз обсягів ринку онлайн-освітніх послуг у 2014-2017 рр., млрд дол.

Глобальний ринок онлайн-освітніх послуг є одним з найбільш швидко зростаючих секторів світової індустрії. За даними співтовариства eLearning Industry⁸⁶⁶ очікується збільшення обсягів даного ринку до 107 млрд дол. до 2015 р. В той же час, за прогнозами Global Industry Analysts, Inc.⁸⁶⁷ його обсяг досягне 168,8 млрд дол. у 2018 р., а за даними компанії Technavio⁸⁶⁸, яка є провідним науково-дослідним та консультативним центром, обсяги глобального ринку онлайн-освіти у 2019 р. складатимуть лише 131,07 млрд дол. із середньорічним приростом 2014-2019 рр. 15,06%.

Оскільки ринок онлайн-навчання стрімко розвивається, бізнес не залишається поза межами даної сфери та отримує певні вигоди від таких тенденцій. Експертами онлайн-співтовариства eLearning Industry було визначено Топ-10 компаній, які займаються розробкою програм та технологій в сфері електронного навчання, на основі наступних критеріїв: контент онлайн-навчання з підвищення кваліфікації, онлайн-освіта в сфері галузевих інновацій, економічний потенціал зростання компанії, утримання клієнтів, плинність кадрів, соціальна відповідальність компанії (табл. 100).

⁸⁶⁵ Офіційний сайт міжнародної компанії Ambient Insight [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ambientinsight.com/Default.aspx>

⁸⁶⁶ Pappas, C. The Top eLearning Statistics and Facts For 2015 You Need To Know [Electronic resource] / C. Pappas. – Across mode: <http://elearningindustry.com/elearning-statistics-and-facts-for-2015> – Title from the screen.

⁸⁶⁷ Офіційний сайт міжнародної компанії Global Industry Analysts, Inc [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.strategyr.com/>

⁸⁶⁸ GLOBAL E-LEARNING MARKET 2015-2019 [ELECTRONIC RESOURCE]. – ACROSS MODE: HTTP://WWW.SLIDESHARE.NET/TECHNAVIO/GLOBAL-E-LEARNING-MARKET-20152019?NEXT_SLIDESHOW=1 – TITLE FROM THE SCREEN.

Таблиця 100 – Топ 10 компаній по розробці контенту електронного навчання станом на 2014 р.

№	Назва компанії	Опис компанії	Спеціалізація компанії
1	SweetRush	Заснована у 2001 р. у США. Надає послуги багатьом компаніям із списку Fortune 500.	Є лідером в застосуванні проектів мобільного навчання, моделювання проектів електронного навчання.
2	City&Guilds Kineo	Заснована у 2005 р. у Великобританії. Надає послуги електронного навчання у сфері бізнесу. Пропонує більше 5000 кваліфікацій по 28 галузям, що працюють з більш ніж 10000 центрів і провайдерів навчання в 80 країнах світу.	Електронне навчання, системи управління навчанням і Learning-портали, консультування та навчання, маркетинг.
3	Bottom-Line Performance	Заснована у 1995 р. у США. Дизайнерська фірма, яка пропонує широкий спектр послуг для корпоративних, некомерційних і державних клієнтів.	Фахівець в галузі управління проектами, мультимедіа та дизайну, розробки технологій навчання, проектуванні навчальних програм, навчання на основі гри та ін.
4	Epic Learning Group	Заснована в 1986 р. у Великобританії. Має офіси в Нью-Йорку і Ріо-де-Жанейро. Компанія надає послуги клієнтами з широкого кола галузей, включаючи багатьох зі списку Fortune 500.	Постачання освітніх технологій, у тому числі мобільного навчання, розробка платформ та надання консультаційних послуг.
5	Allen Interactions	Заснована у 1993 р. Міхаельом В. Аленом – новатором в сфері аутсорсингових послуг. Штаб-квартира знаходиться в США.	Надання користувальницьких освітніх послуг та розробка навчальних продуктів.
6	Designing Digitally	Заснована в 2001 р. в США.	Спеціалізується на проектуванні освітніх програм, створення розважальних програм онлайн-навчання та корпоративного навчання, націлених на конкретні потреби клієнтів.
7	Learnnovators	Заснована в 2003 р. в Індії, якою розроблено більше 6000 годин навчальних контентів для широкого спектру областей: реклама, банківська справа, автомобілебудування, інжиніринг, охорона здоров'я, готельний бізнес, страхування, виробництво, роздрібна торгівля та ін. Компанія також пропонує мобільну платформу навчання Learnosphere.	Проектування індивідуальних навчальних рішень на робочому місці, інтерактивних модулів за допомогою ігор, розробка навчального дизайну, графіті та анімації, методів навчання з урахуванням організаційних цілей глобальних клієнтів.
8	PulseLearning	Заснована в 1999 р. в Ірландії. Компанія має регіональні офіси продажів і центри розробки у Великобританії, США, Канаді та Австралії.	Розробка індивідуальних рішень в галузі навчання, що включають системи управління навчанням, локалізацію, консультації та ін.
9	G-Cube	Заснована в 2000 р. в США. Компанія реалізувала більше 30 віртуальних університетів на платформі Wizdom і розробила більше 500 користувальницьких проектів для клієнтів по всьому світі.	Розробка дизайну електронного навчання, мобільні додатки для навчання, локалізація, гейміфікація, надання консультацій для розробки навчальних програм, постачання освітніх послуг.
10	CCS Digital Education	Заснована у 2005 р. Є приватною компанією з офісами в Абу-Дабі, Афінах, Москві та Дубліні.	Контент електронного навчання, інтерактивне створення навчальних програм.

Розроблено авторами за даними *eLearning Industry*⁸⁶⁹

⁸⁶⁹Pappas, C. Top 10 eLearning Content Development Companies for 2014 [Electronic resource] / C. Pappas. – Across mode: <http://elearningindustry.com/top-10-elearning-content-development-companies-2014> – Title from the screen.

Зростання ринку онлайн-освіти відображається і на зростанні кількості стартапів в цьому сегменті. Так, наприклад, за перший квартал 2014 р. в США освітні стартапи залучили понад 500 млн дол. у порівнянні із 300 млн дол. за аналогічний період 2013 р., а їх кількість склала 99 стартапів у I кварталі 2014 року (рис. 104)⁸⁷⁰.

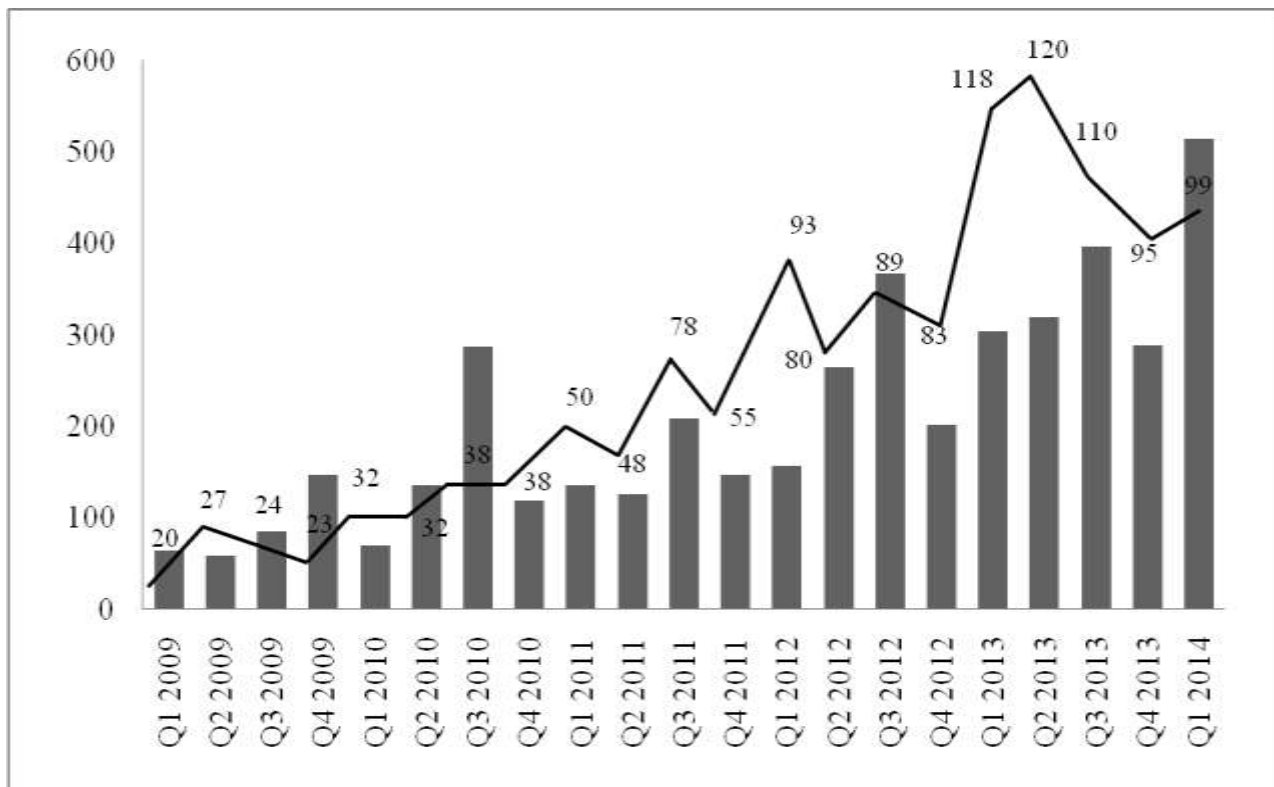

Рисунок 104 – Динаміка інвестування в освітні стартапи в США та їх кількості за 2009 р. – I квартал 2014 р., млн дол., од.

Як видно з рис. 105, кількість освітніх стартапів постійно зростає. Інвесторами виступають не лише приватні компанії, які зацікавлені у підвищенні кваліфікації своїх працівників в майбутньому та розміщенні реклами на створених майданчиках, але й приватні венчурні фонди, що підтримують такі проекти з ціллю модернізації освітнього сектору. До основних фондів можна віднести наступні:

- Startup: Education, засновником якого є Марк Цукерберг, глава Facebook. Фонд знаходиться у США, а його розмір складає 100 млн дол.

- Macmillan New Ventures, який заснований на базі медіа холдингу Macmillan і з 2012 р. допомагає освітнім стартапам. У портфолію фонду нараховується вже п'ять проектів, найпотужніший з яких – віртуальні лабораторії LateNiteLabs. До кінця 2015 р. організація збирається підтримати ще 10-15 проектів. Розмір фонду також складає 100 млн дол.

- ImagineK12 – один з найвідоміших фондів, відкритий в 2011 р. в США. Фонд підтримує програми, починаючи від стартапів з трьох осіб, закінчуючи амбітними

⁸⁷⁰Виеру, В. Онлайн-образование [Электронный ресурс] / В. Виеру. – Режим доступа: <http://vieru.md/2014/04/onlajn-obrazovanie/> – Загл. с экрана.

проектами із Силіконової долини. Крім того, надає консультації та допомагає у залученні додаткових джерел інвестування. З моменту заснування фонд залучив 40 млн дол.

- Prostor Capital та Frontier Ventures – фонди, засновані у 2011 р. в Москві, які інвестують у великі проекти від 1 до 10 млн дол.

- Kaplan Edtech Accelerator, який допомагає налагодити зв'язки в індустрії та надає консультації. Прямі інвестиції в проекти вкладає не сам фонд, а його партнер – фонд TechStars. Зазвичай в початкові проекти вкладають по 20 тис дол.

- Edtech Incubator – європейський бізнес-інкубатор в галузі освіти, заснований дослідницьким центром The Education Foundation в Лондоні. Це одночасно клуб інвесторів, школа підприємництва та венчурний фонд, який не має власних коштів, але успішно залучає зовнішніх інвесторів, наприклад, представників Google, Facebook, Оксфорда і BBC⁸⁷¹.

- LearnCapital, який був створений в 2010 р. в США, а через три роки інвестував 20 млн дол. в платформу Coursera. На сьогоднішній день в портфелі фонду нараховується 32 проекти⁸⁷².

Потрібно зазначити, що венчурний капітал в онлайн-освіту за останні 5 років склав 6 млрд дол. Ще однією тенденцією є зростання ринку корпоративного онлайн-навчання, який залучає великі інвестиції з усього світу. США є найактивнішим глобальним отримувачем коштів для освіти, на Європу припадає тільки 6% від загального обсягу по збору коштів⁸⁷³.

Намагаються бути в тренді й українські вищі навчальні заклади: на рівні з денною та заочною формою навчання вони прагнуть впровадити ще й дистанційну. Така форма освіти розглядається як альтернатива традиційної заочної, яка себе вже майже вичерпала. Тому з розвитком масових відкритих онлайн-майданчиків застосування онлайн-освітніх технологій у навчальному процесі вітчизняних вузів є не тільки доцільним, але й необхідним. За даними компанії Ambient Insight⁸⁷⁴ темпи проросту ринку онлайн-освітніх послуг до 2015 р. складають 20%.

Але, можна сказати, що українські вузи на сучасному етапі розвитку онлайн-освітнього сектору можуть впроваджувати дистанційну форму тільки в рамках експерименту. Хоча в квітні 2013 р. було прийнято Положення про дистанційну освіту (від 25.04.2013 № 466)⁸⁷⁵, в якому чітко прописана можливість отримати освіту дистанційно не тільки в університетах, але і в коледжах, технікумах і навіть школах. Відповідно до даного документу під дистанційним навчанням розуміється

⁸⁷¹Киркиж, Н. 10 фондов для образовательных стартапов [Электронный ресурс] / Н. Киркиж. – Режим доступа: <http://www.edutainme.ru/post/10-fondov-dlya-obrazovatelnykh-startapov/> – Загл. с экрана.

⁸⁷²Киркиж, Н. 10 фондов для образовательных стартапов [Электронный ресурс] / Н. Киркиж. – Режим доступа: <http://www.edutainme.ru/post/10-fondov-dlya-obrazovatelnykh-startapov/> – Загл. с экрана.

⁸⁷³E-Learning Market Trends & Forecast: 2014 - 2016 Report. Docebo, March 2014 [Electronic resource]. – Across mode: <https://www.docebo.com/landing/contactform/elearning-market-trends-and-forecast-2014-2016-docebo-report.pdf> – Title from the screen.

⁸⁷⁴The Worldwide Market for Self-paced eLearning Products and Services: 2010-2015 Forecast and Analysis [Electronic resource]. – Across mode: <http://www.ambientinsight.com/Resources/Documents/Ambient-Insight-2010-2015-Worldwide-eLearning-Market-Executive-Overview.pdf> – Title from the screen.

⁸⁷⁵Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13> - Заголовок з екрана.

індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу у спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій. Для впровадження такої форми навчання навчальні заклади можуть створювати центри дистанційного навчання як їх відокремлені структурні підрозділи. Також були розроблені чіткі вимоги до вищих навчальних закладів, які хочуть впровадити у себе дистанційну форму навчання. Однак, ще залишається ряд невирішених питань, що гальмує розвиток вітчизняного ринку онлайн-освітніх послуг. Наприклад, ще не розроблена процедура отримання вузами дозволу на впровадження онлайн-освітніх майданчиків, не прописані норми оплати викладачів, задіяних у навчанні віртуальних студентів та ін.

Таким чином, складовими елементами світового ринку онлайн-освіти є, ринки корпоративних тренінгів, технологій, мобільної онлайн-освіти, game-based освіти, які взаємодіють в організаційному, технологічному та економічному плані і формують світовий ринок онлайн-освітніх послуг. Суб'єктами даного ринку є, насамперед, університети та бізнес-школи, міжнародні компанії та підприємства, венчурні інвестиційні фонди, держави та міжнародні організації. Об'єктами – онлайн-платформи освіти на базі університетів та компаній, а також віртуальні університети онлайн-навчання.

До основних продуктів ринку онлайн-освітніх продуктів та послуг відносяться:

- системи управління навчанням (Learning Management System) – ключовий елемент ефективного професійного плану розвитку компанії;
- хостинг-інструменти, тобто обчислювальні потужності для розміщення інформації на сервері;
- розробка та супровід навчальних платформ, програм та лекцій; анімації, мультимедія, дизайн; індивідуальні навчальні рішення, націлені на конкретні потреби клієнтів;
- «хмарні» технології та програмне забезпечення (Software-as-a-Service), які надають доступ до онлайн-програм навчання у глобальному масштабі;
- консультативні послуги.

Взаємодія суб'єктів і об'єктів ринку відбувається на різних рівнях (корпоративному, державному, регіональному, міжнародному) та у різних формах – освітні, інвестиційні та торговельні відносини, у зв'язку із різним спектром надання онлайн-освітніх послуг.

До основних цілей надання онлайн-освітніх послуг можна віднести наступні:

1. Надання фінансово та просторово доступної освіти. У цьому випадку онлайн-навчання, як один із засобів, що не визнає кордонів, заощаджує час та кошти усіх сторін освітнього процесу, тобто надає можливість доступу у будь-який момент та в будь-якому місці.

2. Формування конкурентоспроможних інтелектуальних ресурсів. Важливим аспектом для провідних компаній світу є забезпечення гнучких,

економічно ефективних методів навчання для підвищення кваліфікації працівників та сприяння кар'єрному росту.

3. Індивідуалізація та персоналізація навчання. Тобто надання можливості поліпшити якість навчання за рахунок врахування індивідуальних особливостей учнів, а також проходити освітній матеріал за власним графіком, який може змінюватись відповідно до поточної зайнятості учня і його темпу сприйняття інформації.

4. Введення в освітній процес новітніх технологій.

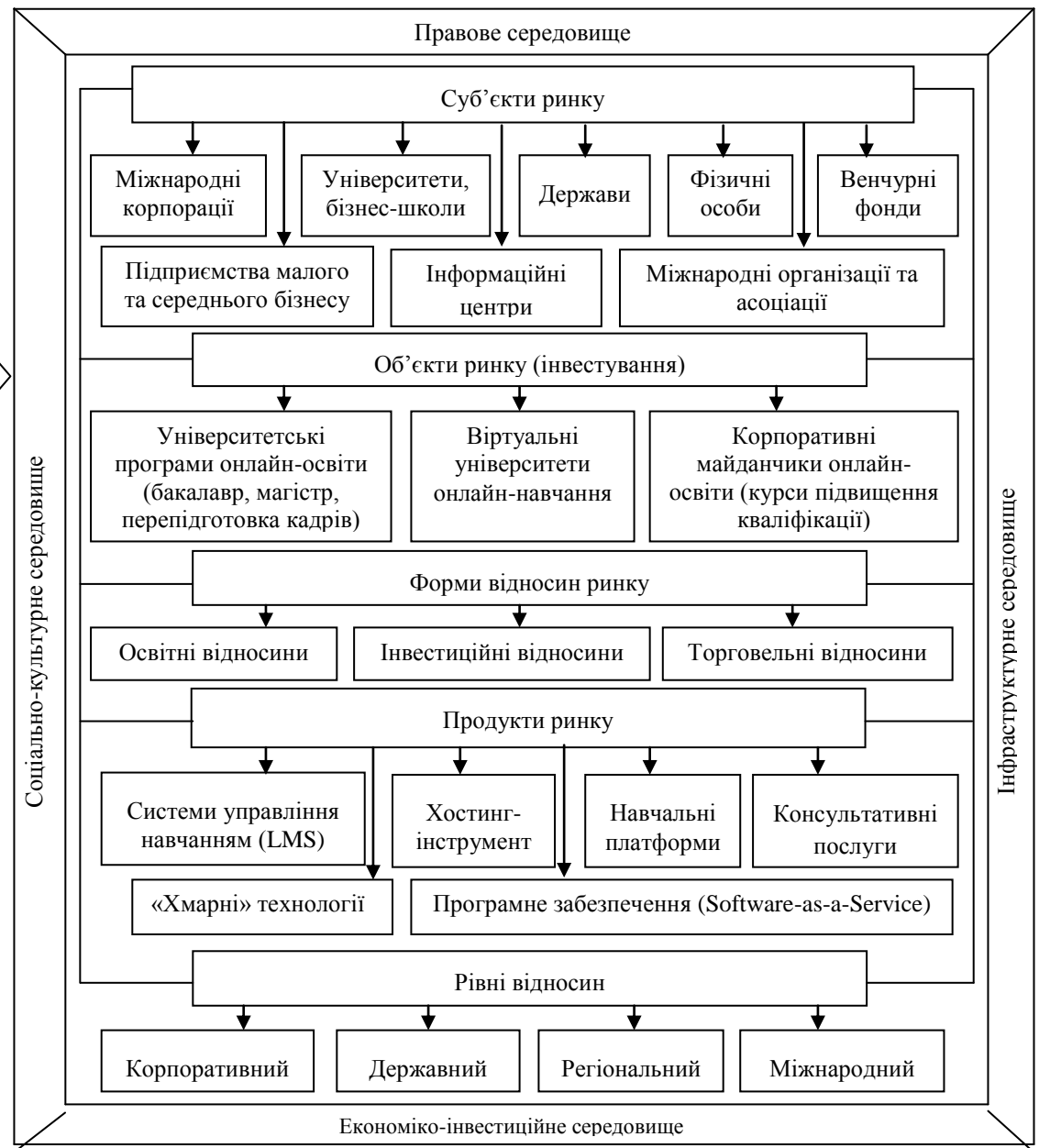
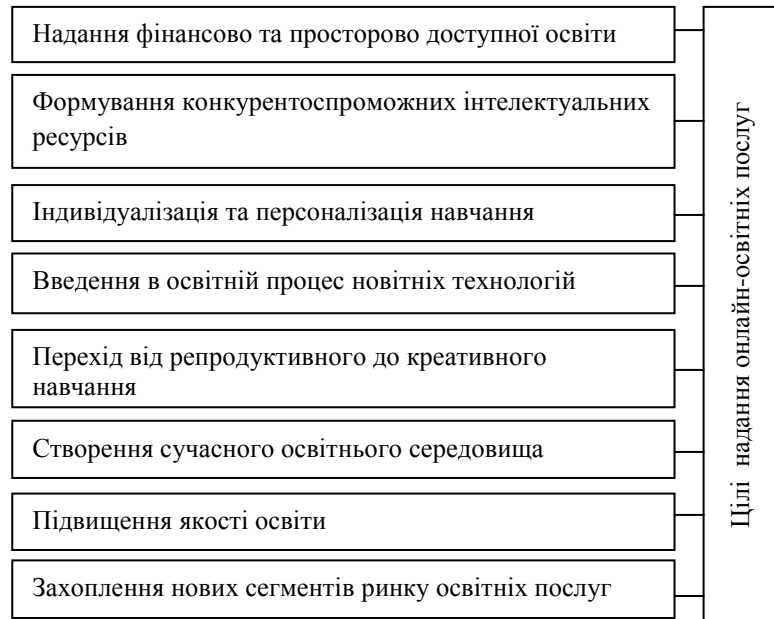
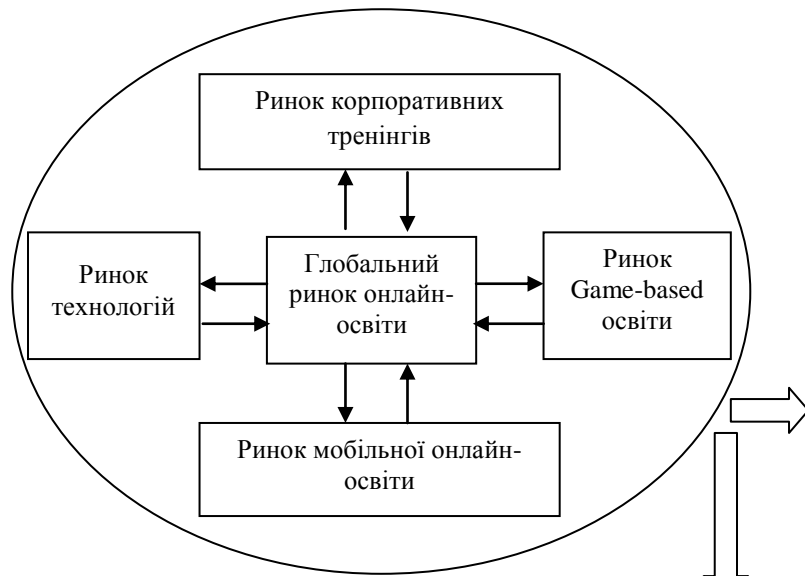
5. Перехід від репродуктивного до креативного навчання.

6. Створення сучасного освітнього середовища.

7. Підвищення якості освіти, за рахунок використання нових принципів, прийомів і технічних засобів, до числа яких належить і доступ до нетрадиційних навчальних матеріалів за допомогою Інтернету.

8. Захоплення нових сегментів ринку освітніх послуг. У даному випадку навчання розглядається як один з видів бізнесу.

Структуру глобального ринку онлайн-освіти представлено на рис. 105.

Таким чином, враховуючи, що останнім часом ринок онлайн-освітніх послуг розвивається швидкими темпами, неможливо уявити інноваційні університети майбутнього без використання прогресивних форм навчання та застосування інформаційних технологій. З'явилося розуміння того, що сучасні цифрові та освітні технології необхідні для підтримки конкурентоспроможності університетів. Можливості, які дистанційне навчання та онлайн-освіта, як його найпередовіша форма, відкривають перед сучасними студентами складно переоцінити: рівний доступ до інформації, зручність та гнучкість у виборі місця, часу, власного темпу здобуття освіти, її мобільність та інтернаціоналізація, широкі можливості вибору університетів, програм, спеціальностей, модулів тощо. Також, важливими фактором розвитку онлайн-форми навчання є зацікавленість роботодавців, оскільки такі програми дають змогу скоротити фінансові та часові витрати на підвищення кваліфікації працівників та збільшити продуктивність праці без відриву від виробництва.

Стрімкий розвиток онлайн навчання ставить під сумнів ефективність традиційної системи освіти та робить суттєвий виклик традиційним підходам до здобуття знань. Тільки той факт, що за статистикою 88% студентів хотіли б вчитися у власному темпі⁸⁷⁶, свідчить про те, що сучасна система освіти повинна змінюватися, а стратегії розвитку університетів повинні передбачати впровадження новітніх освітніх технологій та перехід до змішаної системи отримання знань.

⁸⁷⁶Martin, M. Using MOOCs to transform traditional training. Towards Maturity Report 2014 [Electronic resource] / M. Martin. – Across mode: http://towardsmaturity.org/shop/wp-content/uploads/2015/02/Towards_Maturity_2014_MOOCs_Infocus_Report.pdf – Title from the screen.

Наукове видання

**СУЧАСНА УКРАЇНА В ГЛОБАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ:
стратегічні орієнтири економічного розвитку**

Монографія

За редакцією Стукало Н.В.

Автори: Апалькова В., Безгіна О., Більська О., Білик Р., Гудим К.,
Гладченко А., Дзяд О., Дон О., Джур О., Жиліна К., Карплюк К.,
Краснікова Н., Колосов А., Крупський О., Кучеренко С., Литвин М.,
Мешко Н., Михайленко О., Полішко Г., Пащенко О., Приварнікова І.,
Присвітла О., Реліна І., Сардак С., Сімахова А., Сливенко В.,
Сливенко О., Смерічевський С., Ставицька А., Стукало Н., Стеблянка І.,
Тимошенко Л., Томарева-Патлахова В., Фалько Є., Федотова Т.,
Чеховська М., Циганов С., Штанько О., Щитов Д.

Відповідальний за випуск:

Технічний редактор:

Коректор:

Дизайн обкладинки:

На обкладинці використано фрагмент картини
Вінсента Ван Гога «Ворони у пшеничному полі»

Здано на складання
Підписано доо до друку.
Формат 60x84\16. Папір різнографічний.
Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Ум. др. арк. .Обл.вид.арк.
Наклад 300 прим. Замовлення №

Видавництво «Інновація»
49006, Дніпропетровськ, вул. Свердлова, 70
Свідоцтво про внесення до Державного Реєстру
ДК № від
E-mail: innovaciya@list.ru